POLIROM

Zigu Ornea

Polifonii

CRONICĂ LITERARĂ

EGO

POLIROM

CRONICĂ LITERARĂ

Volumul *Polifonii* cuprinde o selecţie semnificativă din cronicile publicate de **Zigu Ornea** în revista *România literară*, reunind eseuri şi studii despre o serie de prozatori, poeţi, artişti, filosofi, istorici şi oameni politici români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi din secolul XX. Caragiale, Arghezi, E. Lovinescu, Mihail Sadoveanu, Sergiu Celibidache, Enescu, Iorga, Eminescu, C. Noica, Vianu sînt cîteva dintre figurile evocate de **Zigu Ornea**, al cărui talent literar însufleţeşte comentariile şi al cărui simţ artistic pune cuvinte şi expresii vetuste alături de neologisme de ultimă oră, transformînd aceste cronici în naraţiuni pline de farmec.

ISBN 973-683-591-X

9 789736 835919

EDITURA POLIROM

EGO

Zigu Ornea

Polifonii

Cronică literară

POLIROM
2001

Zigu Ornea s-a născut la 27 august 1930, în comuna Frumușica din județul Botoșani. Absolvent, în 1955, al Facultății de Filosofie din cadrul Universității București, în 1973 devine doctor în filosofie al aceleiași universități. Este unul dintre cei mai importanți istorici și critici literari actuali, autor a numeroase volume, răsplătite cu premii literare prestigioase.

Volume publicate: *Junimismul*, București, Editura pentru Literatură, 1966; *Țărănismul*, București, Editura Politică, 1969; *Trei esteticieni*, București, Editura pentru Literatură, 1969; *Sămănătorismul*, București, Editura Minerva, 1970 (ediția a II-a, 1972); *Poporanismul*, București, Editura Minerva, 1972; *Studii și cercetări*, București, Editura Eminescu, 1973; *Junimea și junimismul*, București, Editura Eminescu, 1975 (ediția a II-a, 1998, în col. „Biblioteca pentru toți" a Editurii Minerva); *Actualitatea clasicilor*, București, Editura Eminescu, 1973; *Curentul literar de la „Contemporanul"*, București, Editura Eminescu, 1977; *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980; *Comentarii*, București, Editura Eminescu, 1981; *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Editura Cartea Românească, 1982; *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Editura Cartea Românească, 1983; *Atitudini*, București, Editura Eminescu, 1984; *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. I-II, București, Editura Cartea Românească, 1986-1987; *Viața lui C. Stere*, vol. I-II, București, Editura Cartea Românească, 1990-1991; *Înțelesuri*, București, Editura Minerva, 1994; *Anii treizeci – Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; *Fizionomii*, București, Editura Nemira, 1997; *Medalioane*, Iași, Editura Institutului European, 1998; *Portrete*, București, Editura Minerva, 1999; *Glose despre altădată*, București, Editura Allfa, 1999.

Literatură și literați

Bălcescu în proza istorică

Generația mea a fost intoxicată, printre altele, cu ideea că în Revoluția de la 1848 în Țara Românească au fost două aripi antinomice. Cea cu adevărat radical-revoluționară condusă de N. Bălcescu și cea moderat-trădătoare în frunte cu Eliade, gruparea Brătianu-Rosetti fiind mai apropiată de cea a lui Eliade. Era, în această dihotomie, un mare neadevăr. Eliade, cu toată aplecarea sa spre ceremonial și pompă, era, de fapt, cel mai vîrstnic și mai cu prestigiu dintre revoluționari și a adus mișcării necesarul spor de maturitate și chibzuință. Iar din tabăra, de pildă, a lui Bălcescu, Ion Ghica, cît și Al. Golescu-Arăpilă, au fost destul de temperați, ajungînd, în perioada unionistă (Ghica și după aceea), personalități așezate, dornice să ocupe poziții politice în ierarhia politică a vremii (Ghica voise chiar, în 1858, să devină domnitor), din tot revoluționarismul de la mijlocul lui 1848 rămînînd aproape nimic. Din toți foștii revoluționari munteni singurii care au înțeles sensul evoluției istoriei au fost I.C. Brătianu și C.A. Rosetti care, pliați pe realul conjunctural, au întemeiat, în 1875, Partidul Liberal, conducînd cu chibzuială România pe drumul creării necesarelor organisme moderne și modernizatoare.

Incontestabil, Bălcescu a fost, la 1848, tipul – vorba lui Călinescu – revoluționarului pur, deși n-a ocupat decît modesta funcțiune de secretar al guvernului revoluționar. Dar a fost, negreșit, călăuzit de un duh mesianic, încercînd, după înăbușirea revoluției muntene, să concilieze revoluționarii ardeleni cu Kossuth, bine amestecat, apoi, în dihoniile dintre foștii pașoptiști, avîndu-l ca prim confident epistolar pe Ghica și detestîndu-l efectiv pe Eliade, pe care l-a acoperit, adesea nedrept, cu injurii. Mai spera, în exil fiind, în

renaşterea mişcării, investind încredere într-o mişcare obştească a naţionaliştilor, agitîndu-se mult (alături de mari personalităţi revoluţionare europene) şi dînd sfaturi prin scrisori aglomerate de poveţe şi îndemnuri. Dar era iremediabil lovit de tuberculoză (contractată în cei doi ani de detenţie – 1841-1843 – la mănăstirea Mărgineni, ca urmare a complotului condus de D-tru Filipescu, la care a participat) şi boala progresa, măcinîndu-l. După ce, în mai 1859, publica la Paris *Question économique des Principautés Danubiennes* şi în noiembrie *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, face, în 1852, o călătorie la Constantinopole, în aceleaşi scopuri înalt politice, la înapoiere încercînd să se oprească în ţară pentru a o revedea. Dar i se interzice intrarea în ţară, încît, îndurerat, ajunge la Palermo, unde moare în noiembrie 1852 (la 33 de ani), într-un hotel mizer, fiind înmormîntat în groapa comună a săracilor. De e să dăm crezare unor surse postume, apucase să conceapă un fiu cu o Luxiţa Florescu, vag, apoi, om de litere (Bonifaciu Florescu), figură stranie şi mult neplăcută.

Dar, din fericire, Bălcescu a lăsat o operă. Istoria îl preocupase din adolescenţă. În 1844, la 25 de ani, publica, în *Propăşirea*, studiul „Puterea armată şi arta militară la români", promisiune pentru o bună carieră în istoriografie. Un an mai tîrziu, în 1845, începe să publice, împreună cu ardeleanul August Treboniu Laurian, vol. I din *Magazin istoric pentru Dacia*, revista conţinînd documente, cronici, diplome, inscripţii, studii şi folclor. Ajuns la Paris, în vara lui 1846, se adînceşte în adunarea de material istoriografic (izvoare) pentru o monografie despre Mihai Viteazul. Va continua apoi cercetarea în biblioteci italiene (şi la Vatican), colectînd, pentru acea vreme, informaţii de interes excepţional. În 1847 începe chiar redactarea lucrării, pe care o întrerupe şi o reia prin 1850-1852, izbutind să o aducă – în ciuda bolii – spre o fază rotundă, deşi nu izbuteşte să o încheie. Va fi publicată, parţial, de Odobescu, de-abia în 1861 în

Revista Română, apărînd în volum în 1878, sub supravegherea lui Slavici. Dar prima ediție critică a lucrării, conformă cu originalul manuscris, apare tocmai în 1960. Această carte, reeditată recent la Editura Minerva, poartă desigur pecetea caracteristică a epocii. N. Iorga apreciase, la începutul veacului nostru, că istoriografia modernă științifică românească începe cu el, Ion Bogdan și Dimitrie Onciul, generația precedentă (Hasdeu, Xenopol, Tocilescu) fiind una romantică pentru că nu s-a bizuit pe critica exigentă a izvoarelor utilizate. Dacă Hasdeu și Xenopol aparțineau școlii romantice în istoriografie, ce să mai spunem de Bălcescu? Opera sa întreagă, și monografia despre Mihai Viteazul în special, aparțin, incontestabil, școlii romantice, purtînd pecetea ei caracteristică. Sigur, se citează multe și variate izvoare (Șerban Cioculescu lăudase mult această bogăție documentară), dar, urmărite atent, la lectură, e greu să nu-i dai dreptate lui Călinescu cînd afirma că avem de a face, aici, de fapt, cu o compilație de izvoare. Iar Iorga, în *Istoria literaturii românești în secolul al XIX-lea*, apreciase că, în ceea ce privește izvoarele colectate, Bălcescu nu a putut deosebi esențialul de secundar, adevăratul izvor de cel tulbure. Aceste aprecieri sînt, fără discuție, drepte și adevărate. În ciuda lor (carente sub raport istoriografic), cartea rezistă și azi pe unele porțiuni. Ea este, de fapt, o înaripată poemă în proză (de unde – și datorită calităților expresive care nu sînt puține – aparține și istoriei literare) închinată lui Mihai Viteazul, conceput romantic ca omul providențial chemat de divinitate să simbolizeze ideea unității naționale, înfăptuită de geniul politic al voievodului la 1599-1600. Lucrarea are suflu înaripat, tenta providențialistă venind de la italianul Cantu, nu e tot timpul monotonă (cum crezuse Călinescu), autorul vădește, nu o singură dată, har portretistic, concepîndu-l pe Mihai în spirit romantic (are dreptate dl Nicolae Manolescu), încorporarea divinității, „Deschid sfînta carte, își începe

Bălcescu explicativ monografia, unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea naționale, cu care românii, supt povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI/lea/. Povestirea mea va coprinde numai opt ani (1593-1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfe către patrie". Și iată cum e adus în scenă providențialul erou, văzut ca o însumare de alese calități, totul, cam în răspăr cu realitatea apoi dezvăluită, încorporare de lilial absolut: „În acel timp de chin și jale, strălucea pe Olt, în Craiova, un bărbat ales și vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui alese și felurite, prin credința către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduială către cei asemenea, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobea strălucitul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovii, fiu al lui Pătrașcu-Vv". Și imediat narează povestea apocrifă cu presupusa tentativă a lui Alexandru cel Rău de a-l ucide pe Mihai și refuzul călăului de a-i reteza capul, privindu-l pe osîndit nimbat de har divin, aruncînd satîrul și exclamînd că nu-l poate ucide pe acest om. E o scenă din recuzita romantică, neadevărată, pe care am deprins-o, în copilărie, din manualul școlar de citire, după o legendă purtînd semnătura lui Bolintineanu. Dl Nicolae Manolescu, folosindu-se de surse creditabile, știe și o precizează în primul volum din *Istoria critică a literaturii române*, că scene ca acestea și altele despre rolul providențial al lui Mihai sînt preluate de Bălcescu de la dascălii săi ardeleni, cu deosebire de la Florian Aaron, care, și el, îi utilizase pe vechii cronicari. Pomenind de lupta de la Călugăreni, strîmtoare aleasă de Mihai „spre a sluji de Termopile românilor", Bălcescu devine nostalgic, amintindu-și

că, apoi, la 1848, i-a întîlnit pe turci, venind, tot prin drumul Neajlovului, să ocupe Bucureștiul, punînd capăt revoluției: „Vai! Scriam aceste rînduri în anul 1847. Cine îmi vrea fi zis atunci că abia un an va trece și inima-mi va fi și mai crud de durere ispitită. Era în vremea unei frumoase deșteptări naționale, atunci cînd un popor întreg jurase că va muri pentru patrie și libertate. Turcul, vecinicul dușman, se pornise tot de la Giurgiu spre a ne răpi aceste bunuri scumpe. Mă aflam într-o adunare populară cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni, călcînd cu picior batgiocoritor sfînta țarină a părinților noștri, glorioșii martiri ai libertății naționale". Aceste inserții narative, care opresc firul poemei istorice, hotărît din panoplia romanticității, apropie lucrarea de zonele literarului. De aceeași provenientă este și descrierea înaripată a Ardealului, ca și blamarea lui Mihai că, neștiind sau nevoind să apeleze la popor, a fost înfrînt la Mirăslău: „Din nenorocire, Mihai nu pricepu niciodată că în popol și numai în popol e adevărata lui putere, adevăratul său sprijin. El îl căutase cînd în nobili, cînd în armie și în oștile mercenare, cînd în Austria... De ar fi poporul cum trebuia, el ar fi putut încinge astfel pe dușman și nu i-ar fi dat vreme a se întări și a-i dezorganiza armata cu încetul". Și adaugă, cu un oftat de suferință care nu aparține laboratorului istoriografului, ci literatului: „În pept inima ni se frînge de ce înaintam în povestire către acea catastrofă grozavă la care ne tîrî aceste greșeli; căci de aci izvorîră nu numai nenorocirile acestui bărbat mare, unul dintre cei mai minunați ai istoriei omenirei, dar încă și nenorocirile nației române, care, dintr-atîta mărire și glorie, căzu, împreună cu eroul său, într-o prăpastie spăimîntătoare, de unde două veacuri și jumătate de suferințe nu au putut încă mîntui". Rapsodul cronicar îl învinge, nu numai aici, pe istoric. Narațiunea sa istorică e aici, ca peste tot (cu excepția descripției

bătăliilor evident monotone, deşi autorului îi plăcea să le povestească), mai ales solemnă şi gravă, rareori întîlnind registrul dinamic şi precipitat.

Ediţia pe care o comentez, concepută pentru uz didactic, e alcătuită de dl Andrei Rusu, cel mai bun, remarcabil editor al operei lui Bălcescu, după travaliul de editor al lui Gh. Zane. De altfel, îmi aduc aminte, Gh. Zane, după ce i-a verificat ştiinţific ediţia, l-a recomandat pe dl Andrei Rusu drept singurul editor creditabil al operei lui Bălcescu. Dl Andrei Rusu a publicat, în 1969, la fosta Editură a Tineretului o remarcabilă ediţie a poemului în proză *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, cu o prefaţă strălucitor învăţată a dlui Paul Cornea şi o alta, la Editura Minerva, în 1970, cu o prefaţă a răposatului G.C. Nicolescu. Impecabilă sub raport filologic, ediţia aceasta a dlui Andrei Rusu e întregită de un cuprinzător tabel cronologic şi o excelentă secţiune de opinii critice despre opera lui Bălcescu în general şi a acestei scrieri în special rostite, de-a lungul timpului, de condeie avizate. În toate alcătuirile ei, ediţia dovedeşte înalt profesionalism.

N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*. Pagini alese. Ediţie, cronologie şi referinţe critice alcătuite de Andrei Rusu. Editura Minerva, 1997.

septembrie 1997

„Pann, finul Pepelei, cel isteţ ca un proverb"

Totul e obscur şi controversabil în legătură cu originea şi începuturile lui Anton Pann. Ca an al naşterii se oscilează între 1796 şi 1797. Iar cît priveşte originea sa, aici poarta tuturor interpretărilor e vraişte deschisă. Se ştie cu certitudine că s-a născut la Sliven, orăşel din Bulgaria. Unii afirmă că ar fi fost bulgar, cu ceva amestec sîrbesc şi, poate, turcesc.

Dar Călinescu propunea și ipoteza, care nu e de ignorat, că ar fi fost, de fapt, cuțovlah din sudul Dunării, așa explicîndu-se buna cunoaștere a limbii române. Oricum, numele său originar a fost Antonie Pantoleon Petroveanu, devenit, mai tîrziu, prin abreviere, Anton Pann. De mic copil a pribegit prin zonele de la nordul Dunării. Mai întîi, cu mama sa, o vreme la Chișinău. E probabil că în 1812 se stabilește, tot cu mama sa, la București, devenind – avea glas frumos – cîntăreț la Biserica Sfinților și paracliser la Biserica Olari. Învață, acum, doi ani la o școală de psaltichie, ținută de cineva care avea și o tipografie, deprinzînd bine acest meștesug. E incert dacă a fost elev la Școala Sfîntul Sava. Dar sînt informații că, în 1832, la 36 de ani, ar fi fost înscris la clasa a IV-a de franceză. Ca mulți locuitori ai Bucureștiului, fuge, în 1821, la Brașov găsindu-și ocupație, ca psalt, la biserica Sf. Nicolae din Schei, cunoscîndu-l pe Ioan Barac. În 1826-1828 e profesor de muzică la o școală din Rîmnicu-Vîlcea. Fire aventuroasă și nestatornică, răpește nepoata unei călugărițe dintr-o mănăstire și se aciuează, din nou, la Brașov, unde își reia funcțiunile de psalt la Biserica din Șchei și reia legăturile cu Ion Barac. Va fi prima sa căsătorie. Va mai avea două, din care au rezultat doi copii, o fată și un băiat, e profesor de muzică și cîntăreț în biserici. În sfîrșit, în 1843 izbutește să devină proprietar de tipografie, preluînd atelierul celui la care învățase meșteșugul culegerii și tipăririi. Tipărește cărți bisericești – mai ales de muzică liturgică – dar și, multe, laice. Bate orașele țării și mănăstirile (din Muntenia și Moldova) în căutare de prenumeranți pentru tipăriturile sale și, chiar, prin iarmaroace pentru plasarea cărțuliilor. Într-o astfel de călătorie prin Oltenia, se îmbolnăvește de tifos și moare, la 2 noiembrie 1854, la numai 58 de ani.

Trăind mai toată viața în lumea psaltților și protopsaltților și cunoscîndu-le bine obiceiurile și nevoile, a început prin a lucra, ca tipograf, la transformarea în

românește (nu numai pentru partea melodică, dar și a textelor) a cîntărilor liturgice. Aceasta va constitui partea cea mai substanțială a activității sale de editor și prelucrător. Apoi a abordat și, să-i spunem, literatura (textele) laică(e), ca o expresie a nevoii de lectură și ascultare a mediilor mărunte urbane din epocă. S-a adaptat bine gusturilor mahalalei și ale celor de mică cultură, tipărind calendare. Aici și în altele, ca bun versificator și cu limbuție neînfrînată, a amestecat prelucrări de tot felul cu texte de el compuse. Multe dintre acestea din urmă erau versificări ale avatarurilor sale sentimentale (de care n-a dus lipsă) și ale necazurilor de toată ziua. De la prelucrări a trecut, curajos și cu bune rezultate, la creații originale. Așa e cartea din 1831 *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, un inextricabil amalgam de folclor urban bine ales și piese originale. Și tot așa cartea din 1832, *Îndreptătorul beților*, mult apropiată de cele șase broșuri din 1851-1852, *Spitalul amorului*. Lucru deloc ciudat pentru acea vreme, în care nu prea era fixată ideea paternității literare, în această din urmă scriere, aflăm, pe lîngă folclor urban, texte dintr-o antologie lirică transilvană cuprinzînd poezii de Ion Heliade-Rădulescu, Cârlova, Conachi, Grigore Alexandrescu, Bolintineanu, Bolliac, Aricescu, C.A. Rosetti, Gh. Sion, laolaltă cu creații lirice proprii și cu cele ale elevilor săi. Apoi a editat, după o masivă prelucrare, mai vechi texte de cărți populare (circulînd încă, atunci, sub formă de manuscrise, sau sub aceea de rostire orală) precum *Înțeleptul Archir cu nepotul său Anadam* (1850) sau *Năzdrăveniile lui Nastratin Hogea* (1853). Nu a ocolit nici epica, știind bine să fabuleze (*Fabule și istorioare*), anunțîndu-l pe scriitorul Anton Pann. Ia motive livrești sau populare și le supune inteligentei prelucrări, pentru care avea har deosebit. Nu numai, trebuie spus, le prelucrează, dar le și amplifică prin darul invenției sale epice sau plasarea unor evenimente de aiurea în spațiu local.

Așa e *O șezătoare la țară sau povestea lui Moș Albu*, inclusă de dl prof. Iancu Fischer, mai vechi editor al lui Pann, în volumul publicat la Editura Minerva, în colecția „Biblioteca pentru toți", pentru a omagia, cum se cuvine, bicentenarul nașterii scriitorului.

Această scriere, din 1851-1852, are înfățișarea unui conglomerat de creație populară (snoave, istorioare, proverbe, ghicitori, strigături, cîntece) asamblate, cu talent, într-o canava epică, alcătuită din călătoriile lui moș Albu și multele sale pățanii. E, aici, limpede influența poveștilor orientale, dar și înrudirea cu tradiția literaturii noastre populare. Moș Albu, călător, cade într-un puț de unde e scos, miraculos, de săteni. După ce a dormit la adăpostul unui gard, nimerește în casa unui gospodar. Îl primește nevasta gospodarului, acesta fiind dus în sat pentru beție. Reîntors acasă, nu se supără pe oaspetele nepoftit, nu-l prigonește, ci îi cere soției să-l ospăteze cu păsat, ad-hoc preparat. Cu chef fiind, gospodarul își silește oaspetele să mănînce mai mult păsat decît poate ingurgita. Disperat, moș Albu aruncă păsat în sîn. Cum e silit de gazdă să joace, păsatul cade pe jos, făcîndu-l pe găzdaș să creadă că moș Albu se ușurează în casă. Supărat, îl trimite pe moș Albu în poiată. Cum-necum, scapă și nimerește pe o claie de fîn, la poalele căreia se drăgostește o pereche de amorezi. Cade peste ei și se lovește rău la nas. Amorezii fug și moș Albu găsește, jos, un pui fript și un clondir cu vin. Îl bea, aburindu-se bine. Un căruțaș, găsindu-l în drum, îl zvîrle în noroi, de unde îl salvează un sătean de bine. E dus de acesta acasă. Aici nimerește peste o șezătoare, unde se spun, cu ghiotura, ghicitori. Un bătrîn spune, neistovit, povești și iar ghicitori. Apar alți doi inși (arendașul și popa), apoi un militar cu un lăutar și șezătoarea capătă proporții. Versurile șchioapătă adesea, fiind, pentru ochiul de azi, imperfecte. Și, totuși, au fost și sînt gustate, atestînd contribuția auctorială a lui Anton Pann. („Ah lume!

tirană, lume!/ Nu te numesc cu alt nume,/ Decît roată-ți zic că ești;/ Căci cîți locuiesc în tine/ Și de dobîndesc vrun bine/ Tu pe loc îi învîrtești.") Și tot atestînd contribuția autorului e începutul poveștii, în care se istorisește că „Din București într-o toamnă plecînd pentru un drum lung,/ Seara pînă la Colintina abia putui să ajung./ Aici fiind hanuri multe, aș fi putut să rămîi/ Și ca un drumaș pedestru în acea noapte să mîi,/ Dar să nu fac ca țiganu, carele...". Ghicitorile rostite la șezătoare sînt, firește, culegeri de folclor țărănesc și urban, ca și, parțial, poveștile bătrînului Neagu, căruia „nu-mi prea place ghicitorile copilărești", istorisind „lucruri bătrînești", pe care „știu bine c-o să le desleg tot eu". Dar care, ca și ghicitorile, au fost trecute, cu scrierea întoarsă, răspunsul, dezlegat, de astă dată, nu de participanții la șezătoare, ci de bătrînul povestitor. Cînd apar și ultimii doi competitori, preotul îi zice arendașului: „Crezi că ai avut petreceri mai frumoase la oraș; Acolo sînt baluri, cluburi, e teatru, e picnic,/ Sînt soarele și altele care nu știu cum le zic". Dar e bucuros că „fetele noastre, ca de oameni muncitori,/ Astă-seară o să spunie la basme și ghicitori". E, aici, bine marcată, diferențierea, în spațiul discursului liric sau narativ, în funcție de instrucția, experiența și îndeletnicirea naratorului. Iată, de pildă, răspunsul arendașului Iani la interpelarea preotului cu care venise la șezătoare: „Ei! ei părinte – el zice – chind am fost la București,/ Am ținut io un han mare la stradă la Tirchilești;/ Aveam la el una crîțmă, una iar eu bacalii/ Și una bragazirie, ostoson trii prăvălii; Chind vene baba de jurna cu fete, cu lăutari,/ Și cu flechei ipochimeni precupeți toți cu punzi mari,/ Ah! să vezi țe frumos baluri am făcut și am zucat". Și adaugă că, de cînd a luat moșia în arendă, o tot duce în singurătate, de s-a săturat amarnic. De aceea e bucuros: „Acum omos bine-mi pare că sfinția-ta a vrut/ Ș-ai venit aiți cu mine la fetele sa ascult".

E limpede că gustul sigur al autorului a știut să diferențieze, prin ton și exprimare, discursul competitorilor. Într-un fel vorbește jupîn Iani, altfel preotul, altfel bătrînul țăran Neagu („știe povești prea frumoase, cum și basme, ghicitori"), și fetele tot țărance, altfel găzdajul lui moș Albu. Snoavele par azi căznite, neinteresante, poate fără duh și vlagă. Dar ele trebuie apreciate din perspectiva timpului și înțelese ca de receptorii vremii. Atunci erau, cu siguranță, mult gustate, devenind bune tipărituri de lectură și pentru povestit. Iar autorul e neobosit (cartea are două părți, existînd, deci, și o urmare la cea dintîi), știind să îmbine, cu meșteșug și har de versificator, dar și de creator de istorisiri în proză. Sigur, multe dintre ele sînt colectate din folclorul urban sau țărănesc. Dar și acestea sînt mai totdeauna prelucrate pentru că Anton Pann nu punea, la vremea lui, preț pe autenticitatea creației populare, ci, vorba lui Alecsandri, le „întocmea" cum îi era vorba și talentul. De aceea, graiul popular e mai peste tot împestrițat cu cel cult, uneori cu note grotești, dar, cum aprecia Călinescu, cu un efect cromatic demn de mare stimă. De aceea, tocmai, opera lui Anton Pann a găsit, între războaie, mari admiratori, aproape cît cea mateină, Ion Barbu fiind unul dintre fanii prețuitori.

Ediția dlui prof. Iancu Fischer – cum spuneam, editor încă din 1961 (împreună cu regretatul meu prieten Radu Albala) al lui Anton Pann – e foarte bună nu numai filologic, dar și prin aparatul critic (prefață, tabel cronologic și note). E bine că, astfel, readucem în atenția publicului opera lui Anton Pann. O merită din plin.

Anton Pann, *Istoria preaînțeleptului Archir cu nepotul său Anadam. O șezătoare la țară sau călătoria lui Moș Albu*. Prefață, tabel cronologic și note de Iancu Fischer. Editura Minerva, colecția „Biblioteca pentru toți", 1996.

februarie 1997

Actualitatea lui Caragiale

Există ceva care îi apropie și îi aseamănă pe Caragiale și Eminescu, oricît îi văd unii pe cei doi autori instalați la antipozi. E junimismul convingerilor ideologico-politice. Eminescu a dus, desigur, ideologia junimistă dincolo de teoremele ei originare, manifestîndu-se, nu numai în publicistică, dar și în *Scrisoarea III*, ca un antiliberal trecut pe poziții paseist-autohtoniste. Caragiale, spirit meridional, n-a ajuns la excese de nici un fel. Dar e incontestabil că filonul ideologic junimist l-a adus în Junimea bucureșteană, unde și-a citit, cu mari elogii obținute, toate piesele de teatru, *Scrisoarea pierdută* și în Junimea ieșeană, adus de Maiorescu, pe spezele sale, la banchetul aniversar din 1884. Ar fi o aberație și o impietate să se afirme că intrarea lui Caragiale la Junimea, în mai 1879 (adus fiind de Eminescu), i-a inoculat ideologia junimistă. A fost o convingere intimă a viitorului dramaturg și i-a plăcut că se regăsește într-o atmosferă care-i plăcea și îi convenea. Dar temperamentul său – lucid, ironic, nu o dată cinic – l-a ferit de intransigența pasională a lui Eminescu. Idiosincrasiile lui Caragiale împotriva liberalilor și a liberalismului, cu grotescul îngroșat din proza scurtă, dar și din dramaturgie consuna cu vederile celei mai prestigioase societăți literare a timpului. Procesul de introducere a civilizației moderne în România a avut caracterul știut. Antinomia dintre formele noi și fondul ancestral era o realitate inevitabilă. Totul apărea (și era) calp, abisul instalîndu-se între moravuri și instituții, vorbe și comportament, lege și faptă. Demagogia, lustrul de paradă deveniseră reguli care stăpîneau tiranic. Și marele vinovat era, desigur, liberalismul de numele căruia era legat întreg acest proces născător de atîtea anomalii. Aș putea cita în sprijin (am făcut-o în cartea mea din 1975 *Junimea și*

junimismul) destule articole ale lui Caragiale unde liberalii sau liberalismul, cu toate noile instituții și moravuri introduse (inclusiv Garda civică, alegerile trucate și încă atîtea altele), erau mult ridiculizate și detestate. Ar fi inutil. Beția de cuvinte, pe care a fixat-o Maiorescu în eseul cu același nume, a fost detestată de Caragiale. Asta nu înseamnă, mă grăbesc să adaug, că dramaturgul a agreat partidul conservator, el nefiind om politic, deși sperînd într-o repede promovare socială (spre care tînjea) s-a înscris, în 1895, în... Partidul Radical al lui G. Panu, cu care a intrat, prin fuziune, în Partidul Conservator, de unde pleacă în 1907 pentru a adera în 1908 în Partidul Conservator Democrat al lui Take Ionescu, știută disidență conservatoare, reprezentînd aspirațiile păturilor mijlocii. De fapt, Caragiale a detestat moravurile politice ale celor două mari partide (liberal și conservator). Ibrăileanu a împărțit, în 1909, în *Spiritul critic în cultura românească*, opera lui Caragiale în trei etape, diferențiate ideologic. Important e aici de semnalat că liantul care unește prima (comediile dramaturgice) de cea de a treia (*Momentele*) ar fi antiliberalismul (în comedii – excesele acestuia, în *Momente* – efectele sale). Nu cred că această trihotomie trebuie luată drept literă de evanghelie. Oricum, o cîtime de adevăr cuprinde. Și am ținut să o menționez, pentru că, aici, în această cronică, comentez o ediție care cuprinde, cu precădere, „momentele". Despre acestea și despre dramaturgie tot Ibrăileanu îl aprecia pe autor drept „cel mai mare istoric al epocii dintre 1870-1900". Aprecierea, aparent laudativă, e, de fapt, dacă nu diminuantă, oricum relativizantă, prin temporizare. Nu e, în fond prea departe de opinia lui Lovinescu, care (teribilă cecitate!) socotea că, fiind legată de actualitatea istorică pe care o fixează prin recreare, o dată cu trecerea vremii opera lui Caragiale își va pierde din interes, sortită fiind pieirii. În fapt, opera lui Caragiale, inclusiv, desigur,

şi „momentele", e nemuritoare, iar actualitatea ei mereu vie, întreţinîndu-se din chiar substanţa ei pururea valabilă. Şi asta, cu siguranţă, pentru că personajele sale au surprins fibra intimă a românului dintotdeauna: zeflemitor, ironic, sceptic, inteligent, bonom, acomodant, fără convingeri adînci, nemistic, petrecăreţ, volubil. Cine crede (azi au apărut destui!) că e de preferat Eminescu, cu felul său opus de a fi, se înşală adînc. Aici nu e vorba de preferinţe, ci de esenţe caracterologice. Şi cine nu ştie că, de fapt, Caragiale, prin eroii săi, reprezintă cel mai bine psihea românului orăşean de totdeauna, care se adaptează lesne, preferînd, chiar în clipe grele, anecdota, păstrîndu-şi optimismul funciar. Ralea a avut perfectă dreptate cînd a scris în vestitul eseu din *Valori* că I.L. Caragiale este „cel mai naţional scriitor, cel care a înţeles mai bine firea noastră". Şi aş adăuga tot după Ralea, din alt eseu, *Crima lui Caragiale*: „Ironia, persiflarea şi hazul caracterizează pe omul inteligent. Cine n-are spirit sau măcar sarcasm şi claritate limpede e, cu siguranţă, un prost. Prost la Caragiale însemna inferior, o desemnare generală şi vagă, în care intrau toate defectele închipuite, inclusiv cele morale". Şi, totuşi, „momentele" sale n-au fost receptate cum se cuvine în epocă, fiind percepute, cum multe dintre ele au apărut în *Universul* din jurul anilor 1900 sau altele în *Moftul Român* mai înainte, drept nişte istorioare vesele şi de circumstanţă. Curios, doar Ranetti le-a apreciat la justa valoare, rostind neuitatul calambur „nu momente, ci monumente". Şi aşa au rămas. Eroul său nu suportă singurătatea. Are neapărat nevoie de un conviv, cu care să se desfete conversînd în contradicţie. Începutul din *Situaţiunea* e edificator: „Stau în faţa unui local de noapte, o mică berărie, şi fiindcă am poftă de vorbă, aştept, nu cumva o pica alt bucureştean iubitor ca mine de aer curat, să respirăm împreună; dacă o durere împărtăşită e pe jumătate uşurată, desigur o

fericire în doi e îndoită". La fel arată începutul din *Amici*: „Domnul Mache șade la o berărie și așteaptă să pice vreun amic; e vesel și are poftă de conversație. N-așteaptă mult". Iar ceea ce discută în contradictoriu, de obicei, convivii este despre „situațiunea" grea a țării, aflată în stare insolubilă, datorită cheltuielilor nebunești, firește, ale guvernului. („Este o criză, mă-nțelegi, care poți pentru ca să zici că nu se poate mai oribilă.") Ar trebui un guvern de coaliție dintre liberali și conservatori („să facă un guvern de coaliție, cu toți bărbații de stat, care să le zică regele, mă-nțelegi, serios: vă ordon ca să limpeziți situațiunea, fincă așa nu se poate pentru ca să meargă"). Amicul e conciliant și mai optimist („Lasă, Nae, că se mai și exagerează"), dînd ca exemplu recolta bună. Nae e intransigent. („Ce recoltă nene, ce recoltă? Dumneata n-ai văzut rapița?"). Amicul replică tot optimist, primind răspunsul inimitabil „rapița, moft". Și după ce află că Nae umblă noaptea forfotă pentru că nevasta naște acasă și el nu suportă durerile, cînd află că evenimentul fericit a avut, în sfîrșit, loc, nu se ostoiește deloc și, spre dimineață, în drum spre simigerie, oferă soluția chestiunii pentru țară: Ne-ar trebui „o tiranie ca în Rusia... Nu mai merge, mă-nțelegi, constituția". Cît de irepresibil de actuală este această soluție la care, astăzi, se gîndesc destui. În *Monopol*, amicii, la un aperitiv prelungit, vorbesc despre „atîtea reforme ce această situațiune le reclamă imperios, dacă ne putem pronunța astfel". Și continuă, tot înfulecînd mezeluri, țuici și măsline aruncate pe jos să vorbească aprins „despre chestii grele", unul din ei avînd chiar „o idee de refo'mă... Nu mai me'ge, monșăr, cu țăranii. S' beți vi!... T'eb'e un mo'opol al... ac'...ac'cololului". Tot așa impacient îl aflăm pe unul dintre eroii din *O lacună*. Lache Diaconescu și Mache Protopopescu, se încurcă, după ce ies de la cancelarie la ora șase seara, la o berărie. Se încinge, firește, o discuțiune foarte animată, împreună cu alți amici, pe

marginea deciziei Curții în procesul asasinatului și complotului bulgăresc (vezi *Boris Sarafoff*). Brusc, Lache, cel mai pașnic conviv de felul lui, devine radical, descoperind o lacună în Codul Penal: nu prevede pedeapsa cu moartea: „...Cînd orice asasin, mă-nțelegi, plătit de o mînă criminală, poate pentru ca să vie, sub pretext de politică, și în țară, cînd ești liniștit și cînd ești cu conștiința împăcată că ți-ai împlinit pînă la capăt datoria, și nu ești cu nimic vinovat, pentru ca să vie, mă-nțelegi... Asta nu, să mă ierți! Asta trebuie pedeapsa cu moartea!". Taberele se împart în berărie, unii contestă radicalitatea lui Lache, apelînd la principiile moderne. Lache, înfierbîntat și de intransigența sa, și de halbele care tot vin, urcă în radicalitate, interpretînd „că în materie politică nu-ți este permis a mai întrebuința violența fără să mergi la ghilotină...". Mache de abia izbutește să-l scoată din berărie, ajungînd, la o băcănie, unde, incitat de țuici, Lache își continuă demonstrația cu alți colegi în aceeași stare, fixat în aceeași radicalitate, deși întîmpină obiecții împotriva „teoriei barbare". Lache o ține morțiș, refuzînd să părăsească dezbaterile, deși împreună cu Mache, sînt de mult așteptați acasă. Lache, afumat rău, ajungînd acasă, după o cină îmbelșugată și din nou bine stropită, în salon, la cafea, brusc reanimat, e fixat în „lacuna" lui, exclamînd și aici, spre stupoarea doamnelor, cu cîtă surdină poate: „E absurd, monșer, să intru în casa dumitale cu toporul... și dumneata, mă-nțelegi". Potolit de Mache, mai poate articula: „lacuna asta trebuie, monșer...". Ca și astăzi, și atunci era criză economică și funcționarii erau concediați („l-a suprimatără"). Verigopulo din *Mici economii* a fost și el licențiat din serviciu. Dar, aranjor, asta nu-l oprește să stea la cafeneaua Tripcovici, consumînd cu un amic, cu cele „două patace" ale lui, dăruite de cocoana „din micile ei economii", coniacuri franțuzești, arătîndu-se plictisit de slujba ce i s-a propus la primărie pentru că altfel și-ar pierde

independența „pentru o mizerie, nu ; asta nu mai fac". Nevasta („dacă n-ar fi ea cu micile ei economii") le rezolvă, cu grația și farmecele ei, pe toate eficient, punîndu-l la adăpost pe „cocoșelul" ei. La fel se descurcă și nenea Mandache din *Diplomație*. Cu darurile ei ascunse, cucoana lui, în audiență la director, secretar general, ministru („îi traduce pe toți..."), obține rămînerea soțului în serviciu, ba chiar i se sporește simțitor leafa. Și acum, firește, la cafenea, așteaptă soția care e dusă cu treabă pentru a învinge cerbicia unui ciufut de la care voiește să cumpere ieftin o casă. În așteptare, la un pahar, se confesează admirativ: „...Haz ar avea să-l traducă și p-ăsta... Dacă-l traduce și p-ăsta nu mai am ce zice, mă-nchin". Moravurile, toate, sînt strîmbe și răsturnate. Eroinele lumii bune din *Five o'clock* sînt, de fapt, niște țațe grobiene. La fel ca eroii din *High-Life*, ca și cei sus-puși din *Telegrame* sau din *D-l Goe* ori *Bubico*. Numai nenea Anghelache casierul, din *Inspecțiune*, om onest, se sinucide cînd află de o iminentă verificare a casei, deși, cînd se petrece evenimentul, e găsit fără un ban lipsă. Vinovați sînt cei neglijenți, care nu l-au verificat niciodată în cei 11 ani de serviciu, în care vreme a manipulat milioane de lei. Și n-am loc, aici, să comentez dimensiunea suprarealistă *avant la datte* din unele schițe precum *Căldură mare* sau *Cum se înțeleg țăranii*. Acest filon l-a inspirat pe Eugen Ionescu în creațiile sale dramatice.

Ediția pe care o comentez e alcătuită de dl Ion Vartic în buna colecție inițiată și finanțată de Fundația pentru o Societate Deschisă „Cărți fundamentale ale culturii române". Dl Ion Vartic este, acum, alături de dl Ștefan Cazimir, cel mai bun interpret al creației lui Caragiale. Dovadă, amplul studiu introductiv, dens în idei și inventiv în interpretare. Ediția d-sale o reproduce pe aceea din 1988 (cu unele mici, dar semnificative adaosuri) apărută la Editura Dacia. Din toată proza lui Caragiale se aleg „momentele" apărute

în volume şi periodice, alcătuindu-se, într-adevăr, o carte omogenă prin lumea ei, cu personaje simpatice şi naivi, uneori, gata să tranzacţioneze totul în vremea lor dulce şi patriarhală, burlești mai totdeauna. Fără Caragiale şi lumea lui am fi pierduţi. Şi sîntem destui cei care, şi azi, trăim mereu cu gîndul la Caragiale şi neuitaţii săi eroi. Ei nu ne restituie numai o lume, dar şi un Weltanschauung care, vrem nu vrem, ne defineşte şi ne dă speranţă. „Lasă Nae, că se mai şi exagerează..."

I.L. Caragiale, *Momente. Momente, schiţe, amintiri.* Ediţie, studiu introductiv de Ion Vartic. Notă asupra ediţiei de Mariana Vartic. Biblioteca Apostrof, 1998.

octombrie 1998

Un segment din ciclul *Comăneştenilor*

Duiliu Zamfirescu a fost în viaţă şi s-a păstrat în memoria posterităţii ca un om dezagreabil. Fiul de arendaş ce era îşi descoperise un arbore genealogic imperial, pretinzînd a descinde dintr-un împărat la Constantinopole în 1259. Şi îşi lua în serios această descendenţă. Snobea pe toată lumea, se comporta cu ştaif, se credea cel mai mare scriitor, mai ales prozator, aşezîndu-se deasupra lui Slavici şi Caragiale, despre a căror operă se rostise negativ. Caragiale nu-l prea lua în serios şi, odată, la mare durere, notează Zamfirescu, l-a apelat pe stradă pe domnul cu atîta morgă aristocratică în ţinută cu formula debutonată: „Ce mai faci, mă Duilă", lăsîndu-l mofluz şi fără replică. În toate a ştiut să se aranjeze convenabil pentru sine. A debutat, ca poet, în cenaclul lui Macedonski, unde a citit poema *Levante şi Kalavryta*, obţinînd obişnuitele elogii superlative ale maestrului. Fireşte că poema a apărut în *Literatorul*, ca şi, apoi, alte poezii. Dar cenaclul lui Macedonski şi revista sa n-aveau cotă. Fireşte că le-a abandonat. Începe să scrie la gazeta *România liberă*, care era, atunci, un abia

mascat organ de presă junimist. Pe această cale, în 1884, ajunge să publice la *Convorbiri literare*, ca și cum n-ar fi fost colaboratorul *Literatorului*. Ia, în 1885, un concurs, la Ministerul de Externe, de atașat de legație. Dar nu va pleca în diplomație, la Roma, decît în 1888, cu ajutorul junimiștilor care ajunseseră la guvernare. Și asta, firește, datorită lui Maiorescu, în grațiile căruia știuse să intre. Aici, la Roma, se căsătorește convenabil cu o văduvă cu stare, Alievi, cu care concepe pe Alexandru. Traiul îi devenise lesnicios, se plimba peste tot în Italia (și nu numai) și ajunsese om cuprins. Și-a cumpărat, firește în țară, pămînt, cultiva vii, comportîndu-se seniorial, ca un mare boier de viță, cu conac la Faraoani și casă mare în București, unde oficia un fecior în livrea. Slujba diplomatică l-a mai purtat prin două capitale europene (Atena și Bruxelles), apoi revenind, din nou la Roma, unde a mai rămas mulți ani. Voia să ajungă înalt dregător la Ministerul de Externe. A găsit un moment nepotrivit pentru a-și împlini dorința. Tocmai în 1906, cînd la guvern era Cantacuzino-Nababul, aprig dușmănit de junimiști. I-a scris, prevenitor, lui Maiorescu, cu care întreținuse o statornică și aleasă corespondență, pentru a-i cere cumva sfatul. Nu l-a primit sau nu l-a așteptat, ajungînd secretar general al Ministerului de Externe. Maiorescu a văzut în această decizie o felonie și nu l-a iertat. Veniți la guvern în 1910, junimiștii – la Externe era ministru chiar Titu Maiorescu – îl expediară pe Duiliu Zamfirescu într-un fel de exil, reprezentant al României în Comisia Europeană a Dunării, în 1913, în urma unui scandal, fostul diplomat fiind silit să-și ceară demisia, pentru a evita decizia de suspendare din serviciu. Relațiile cu Maiorescu se răciseră încă, spuneam, în 1906 și ajung în faza de efectivă ruptură în 1909, cînd marele critic îl execută magistral pe Zamfirescu, ajuns academician, care, în discursul de recepție despre poezia populară criticase, superior, folclorul și cam toată

literatura populară. Om bogat, și pe deasupra și cu pensie, cu o operă literară însemnată, Zamfirescu nu mai avea nevoie de protectori. După război, în martie 1920, devine ministru de Externe în guvernul Averescu. Dar nu-și păstrează funcția toată legislatura, pentru că la 13 iunie 1920 trebuie să cedeze portofoliul lui Take Ionescu. Scurtă i-a fost, așadar, demnitatea ministerială. Iar în iunie 1922 moare la Agapia, unde petrecea verile, la numai 64 de ani.

Poetul Duiliu Zamfirescu n-a fost lipsit de calități reale, de clasicitate bine exprimată. S-a realizat mai ales ca prozator, la început ca nuvelist notabil, apoi ca romancier cu mari ambiții și pretenții, unele nelipsite de motivație estetică solid documentată. Desigur că ceea ce l-a impus a fost ciclul romanesc al *Comănești-enilor*, din care cel puțin primele două piese – *Viața la țară* și *Tănase Scatiu* – sînt opere romanești rezistente. Greu de spus dacă s-a gîndit de la început la un ciclu sau i-a venit ideea pe parcurs. Dar e un fapt că a dorit să ofere o frescă a vieții românești autentice – reprezentate, după opinia sa, exclusiv de boierimea de viță, fără antecedente fanariote – așa cum a fost ea în a doua jumătate a veacului trecut. Fresca sa etno-socială trimite gîndul la Balzac, dar, mai ales, la Zola din *Les Rougon-Macquart*.

Romanul *În război*, publicat în 1898 în *Convorbiri literare* și în 1902 în volum, e a treia piesă din ciclu. De fapt, e a doua, pentru că *Tănase Scatiu* a fost publicat în 1907. Dar, tematic vorbind, e a treia, autorul năzuind să releve aici patriotismul, în faze-limită, al boierimii de neam. Și unde se putea dezvălui acest înalt sentiment dacă nu în vremea războiului? E vorba deci de Războiul de Independență din 1877. Ca și în *Viața la țară*, Duiliu Zamfirescu e un iscusit creator de atmosferă. Începutul romanului, în care sînt adunate personajele principale, e, negreșit, mai mult decît notabil. Ba se poate chiar spune că secțiunea din carte care rezistă e aceasta. Mihai Comănești-eanu,

fratele Sașei, apare, cu personalitatea sa delicată și animată de gînduri înalte. El este, desigur, spiță de boier de neam, sobru, elegant, cu purtări alese. Milescu, și el din stirpe curat boierească, fără nici un amestec fanariot, e o fire artistă, boem și zăpăcit, cu ale sale „mii de bombe" și infinitele „vaxuri". Natalia Canta e amanta lui Mihai Comănești eanu, acesta fiind mereu chinuit de gîndul că nu e bine să trăiască cu o femeie măritată. Întîmplarea face ca, descoperindu-se după o lungă despărțire, Comănești eanu să-l găsească pe vechiul său prieten de studenție, Milescu. Invitat la masă de Milescu, în scenă apar Elena, soția sa, și Anna, sora acestuia de care se îndrăgostește Mihai. La masă, conversația se duce, firesc, în jurul apropiatului război. Aici tiradele Milescului despre rostul boierimii de neam sună firesc. Și Comănești eanu le acceptă, pentru că și el crede în aceste adevăruri. În salon este o imensă hartă. Milescu, în fața ei, arată comesenilor care vor fi pozițiile ocupate de armata română. Cei doi nu sînt militari. Dar sînt decișisă meargă, voluntar, ca rezerviști, la regimentele lor pentru a lupta. Excelentă e și descrierea Pieței Teatrului din București și, în general, a forfotei acestei capitale în care rușii au intrat în trecere spre Dunăre, cu oamenii preocupați de treburile lor, dar atenți la știrile ziarelor despre iminentul război. Mihai are a se deslușisi cu Natalia, care îl iubește, dîndu-și seama că alesul e îndrăgostit de Anna. Natalia, desperată, îi mărturisește lui Mihai: „În lumea noastră modernă, oamenii hotărîți, cu voința puternică, sînt foarte căutați, fiindcă sînt rari". În vremea asta, turcii au trecut Dunărea. Mihai se grăbește să-și facă datoria. „Am de îndeplinit – declara el – pentru întîiași dată în viață o adevărată datorie bărbătească; voi s-o împlinesc bine. Îmi pare rău că n-am plecat de-a dreptul cu regimentul". Izbutită e și înfățișarea gărilor aglomerate cu oșteni care pleacă pe front, spre Giurgiu. Lucrurile se complică, estetic vorbind, pe front și în

război. Autorul a ținut, pentru a realiza dorita frescă, să amalgameze realul cu ficționarul. Pe lîngă personajele fictive, apar altele, decupate din realitate, ca maiorul Șonțu, Valter Mărăcineanu, generalul Cernat, principele Carol. Iată un schimb de replici dintre Șonțu și Mihai Comănești eanu. „Crede-mă Comănești ene, ăsta-i războiul. De la început pînă la sfîrșit, ți-ai pus viața ipotecă și orice glonț, orb sau neorb, ți-o scoate în vînzare. Puțin fatalism nu strică... Și nu numai fatalismul te povățuiește să fii așa, ci și datoria de bun soldat. Ai venit să te bați sau să te strecori printre gloanțe?..." La care Comănești eanu răspunde: „...M-oi bate și eu, cînd o sosi momentul, dar mărturisesc că nu am nici o ură personală contra nimănui. Patriotismul meu se deșteaptă cîteodată sub formă de dor de trecut. Mi-e dor de strămoșii noștri, de Vlad Țepeș, de Ștefan cel Mare, de paloșe și flamure...". Șonțu îl aduce la realitate, vorbindu-i ca soldat, știind bine că, aici, numărul de oameni ce iau parte la luptă și dăruirea lor îi hotărăsc soarta. Traiul eroilor, prin conac, în așteptarea luptei, e izbutit înfățișat, conferind culoare și farmec unor pagini. Autorul a ținut să transcrie în roman ordinul de zi al generalului Cernat, convins că astfel sporește relevanța frescei, conferindu-i autenticitate frustă. Maiorescu, citind manuscrisul, l-a deconseiat. L-a ascultat pe jumătate (mai scurtînd din document) la publicarea romanului în revistă. Dar la publicarea în volum l-a reprodus în întregime. Nenorocirea e că scena de luptă, ca și pregătirea ei, este, estetic, ratată, inclusiv scena atacului de la Grivița. Călinescu avea dreptate să vorbească, în acest caz, de „patriotism didactic". Firește că Milescu și Comănești eanu mor în luptă, Milescu chiar în asaltul redutei, Comănești eanu, rănit, mai tîrziu, în spital. Autorul era, în scrisori, încîntat de romanul său, socotindu-l o încununare a talentului său pentru că este „o încercare de psihologic esențial românesc". Dumnezeu îi furase de-a dreptul mințile, de vreme ce

tot confesîndu-se în scrisori, considera romanul său apropiat, ba chiar deasupra celui al lui Tolstoi, *Război și pace*. În 10/22 septembrie 1897 îi scria, fără să clipească, lui Maiorescu: „Cine va ceti romanul meu din cei ce au cetit pe al lui Tolstoi, va vedea deosebirea esențială dintre amîndouă: creațiunea mea e latină, pe cînd a sa e slavă". Are dreptate dl Al. Săndulescu cînd, în postfața sa, observă ironic subțire că nu la aceasta se reduce deosebirea dintre romanul lui Tolstoi și cel al lui Duiliu Zamfirescu. Din nenorocire, ultimele două romane din ciclul *Comăneștenilor* (*Îndreptări*, 1908, și *Anna sau ceea ce nu se poate*, 1911) sînt ratate cu totul.

Opera lui Duiliu Zamfirescu are parte, din fericire, de o bună ediție critică integrală, realizată de regretatul Mihai Gafița și de Ioan Adam. Acum, la Editura Minerva, i s-a reeditat, în cunoscuta colecție „Arcade", romanul în război. Textul, luat din ediție, e impecabil filologic, iar postfața dlui Alexandru Săndulescu, bunul, stimatul meu coleg de breaslă, este excelentă. Se cunoaște că distinsul istoric literar e autorul unei bune monografii despre opera și viața lui Duiliu Zamfirescu.

Duiliu Zamfirescu, *În război*. Postfață și bibliografie selectivă de Al. Săndulescu, Editura Minerva, 1977.

octombrie 1997

Sadoveanu în 1911-1912

Ediția critică a operei lui Sadoveanu a fost inaugurată de dl Cornel Simionescu în 1981 și a ajuns, acum, de-abia la al optulea volum. Reiese, după un calcul aritmetic elementar, că au fost necesari doi ani pentru pregătirea fiecărui volum. E mult asta? E puțin? Oricum am lua-o, ritmul, deși aproape normal sub raportul cadenței, e totuși lent. S-a ajuns, cu acest al optulea volum, la publicarea operei lui Sadoveanu de pînă în 1912. Adică numai nouă ani prodigioși dintr-o

creație ce se oprește departe, tocmai, să zicem, în 1952, cînd apare capodopera de final *Nicoară Potcoavă*. „Se spărie gîndul" cînd constați cît a mai rămas de publicat în această, de fapt, primă ediție critică din opera lui Sadoveanu ca formulă și realizare. E necesară pentru asta aproape încă o vîrstă de om a unui editor. Și dl Cornel Simionescu, editor atent pînă la infinitul mic, nu este deloc tînăr. Cît va fi în putere va duce această întreprindere acaparantă cu totul pînă acolo unde destinul îi va îngădui. Oricum, e mult, foarte mult pînă departe.

Editorul și-a conceput materia ediției pentru perioada 1909-1912 ca un ansamblu unitar. Raţiuni tehnico-editoriale au impus segmentarea acestei materii în două volume aparent distincte, deși, păstrînd intenția editorului, ele ar fi trebuit să aibă înfățișarea unui singur volum. E o perioadă, în creația lui Sadoveanu, lipsită de reliefuri mai înalte. Totul curge lent, fără strălucirea anilor precedenți. Dar, oricum, cu recoltă literară densă și apar șase cărți (în patru ani) și două broșuri de învățătură pentru țărani. Primele patru cărți au intrat în corpul celui de-al șaptelea volum, acestuia, acum apărut, rămînîndu-i două (*Ultimii mei prieteni* și *Bordeienii*), la care se adaugă amintitele două broșuri. Comparate între ele cele două volume, densitatea literară e mai favorabilă celui dintîi. Dar, și așa, ele poartă semnătura încă de pe atunci foarte prestigioasă a lui Sadoveanu. Iar ediția critică presupune publicarea integrală a tuturor scrierilor, indiferent de valoarea lor estetică intrinsecă. Judecățile de valoare sînt apanajul analiștilor și, oricum, a posteriori. Și așa, s-o spun aici, ediția de *Opere* apărută în 1954 și-a îngăduit necuviința de a cenzura unele dintre aceste scrieri, care, spre meritul exegetului editor care este dl Cornel Simionescu, se restituie acum, apelînd la surse originare, în forma lor integrală.

Scriitorul, încă foarte tînăr (în 1910 avea numai 30 de ani) se impusese definitiv de la eclatantul debut

din 1904 (cu patru volume deodată). Plecase din București, își meremetisise o frumoasă casă și gospodărie la Fălticeni. Avea șapte copii în 1912 (patru i s-au născut între anii 1909 și 1912), muncind din greu pentru traiul cotidian. În 1909 e director al Teatrului Național din Iași, pe care l-a păstorit, cu mici întreruperi, pînă în 1916. A fost nevoit, finalmente, să vîndă casa de la Fălticeni (la care i-a rămas inima toată viața), cumpărîndu-și alta la Iași, pe Copou, pe care în anii senectuții a donat-o statului, devenind astăzi casă memorială. Se implicase mult în activitatea breslei scriitoricești, devenind, în 1909, președintele S.S.R. chiar la întemeiere. Mai tîrziu, cînd politica a pătruns și în aceasta cetate, o abandonează, de vreme ce nu mai putea înfăptui programul pe care îl imaginase. Scria, în ritmul lui, povestiri care apăreau în *Viața Românească* (unde erau bine retribuite) și altele în bucureșteana *Cumpăna*, unde era un fel de codirector (revista era scrisă în întregime de Sadoveanu, Anghel, Ilarie Chendi). A scris și cîteva piese de teatru, reprezentate, repede abandonînd acest gen literar pentru care nu dovedise har. Pe deasupra, răspundea, cuviincios, chemărilor lui Spiru Haret, acel extraordinar ministru al Instrucțiunii Publice, creator al băncilor populare și al Caselor Rurale, cu ajutorul cărora spera să ridice condiția socială a țărănimii, într-o vreme cînd imensa majoritate a sătenilor era lipsită de pămînt în proprietate.

Soluția, eficientă, era împroprietărirea. Dar cum această înfăptuire nu era încă posibilă (se va realiza de-abia în 1919-1921), Haret se slujea, cu bună-credință, de aceste paliative. Sadoveanu fiind foarte sensibil la condiția grea a țăranilor răspundea oricăror chemări ale lui Spiru Haret (a fost și funcționar al Ministerului Instrucțiunii, ocupîndu-se de activitatea cercurilor culturale sătești, descriindu-le cu umor și obidă în cîteva schițe). Broșurile sale *Cum putem scăpa de nevoi și cum putem dobîndi pămînt* și

Povestiri de petrecere și folos (ambele din 1910, apărute în Editura Casa Școalelor) sînt scrise, cum spuneam, la solicitarea expresă a lui Spiru Haret. Mai tîrziu, tocmai în 1942, scriitorul a vorbit despre zădărnicia strădaniei lui Haret. Dar, pentru 1908-1911, la cîțiva ani după răscoala din 1907 și cînd liberalii au prezentat, în parlament, proiectele lor agrare, zbaterea lui Haret, chiar dacă finalmente ineficientă, își avea rostul ei, iar Sadoveanu a înțeles să se alăture acestor patetice chemări.

Din colaborările sale de la *Cumpăna* (1909), una dintre schițe, purtînd titlul generic *Reflexiile unui explorator* (acum reproduse integral după textul lui din revistă), stă la geneza volumului *Bordeienii* (1912). În peregrinările sale într-un sat din fostul județ Dorohoi a descoperit o întinsă moșie lucrată cu oameni de strînsură (unii foști pușcăriași, alții dezertori, alții fugiți de lume), locuind în bordeie subpămîntene, într-o pustietate înfricoșătoare. De aici, mai tîrziu, în 1911, a început să publice povestiri în *Viața Românească* cu evident liant interior care, cum spuneam, în 1912 au devenit un volum.

Fără a fi scriere de primă mărime, gheara leului se simte de îndată efectiv la lectură. De aceea, tocmai, a avut parte acest volum de cîteva ediții, fiind, în ordinea crescătoare a cărților sale, al XIX-lea volum. Aici, la Ilișești, pe moșia boierului Jorj Avrămeanu, cu pămînt mănos, oamenii trăiesc aproape în sălbăticie, izolați de civilizație, metropola, pe care unii se lăudau a o fi vizitat, e tîrgul Săveni. Dorohoiul părea o țintă de neatins și mai nimeni, în afara boierului, nu o văzuse. Nu erau sate pe această întinsă moșie. Oamenii, cum spuneam, de strînsură, trăiau, ca în vremurile medievale, în bordeie ce ne amintesc de cele descrise de Dinicu Golescu în celebra sa scriere din 1826, *Însemnare a călătoriei mele*. Iată, chiar din prima povestire, înfățișarea parcă anistorică a acestor bordeie, unde locuiau lucrătorii țărani ai acestei

moșii bogate: „Moș Năstase duse pe Lepădatu în bordeiul lui săpat în pămînt. Intră el întîi, coborînd; intră după el și drumețul într-o încăpere mică, lipită cu lut și humulită. Într-un colț se ridică un horn; hogeagul lui trecea pînă la camera de pămînt a bordeiului. Pe laturi erau laițe acoperite cu țoluri groase de buci. În fundal o spărtură rotundă, în care era înțepenit și lipit un geam de sticlă, așa de mic încît abia puteai vîra în el ochii și nasul. Lumina cea mare intra prin ușa deschisă... la o vatră, pe un scăunaș cu trei picioare, sta o fată de douăzeci de ani și se necăjea să aprindă un foc de ciucălăi". Ca să fixeze cadrele locului, moș Năstase îi povestește nou-venitului: „La noi biserică nu-i, să te duci duminica. Cum am văzut și eu, încolo, pe Siret, și pe la Moldova, nu-i sat fără popă și biserică... Acolo pesemne și oamenii îs altfel. La noi horă nu se face. Cînd eram băiețandru, am trăit și în alte părți de lume și știu că făceau gospodarii hori... Da' la noi nici nu sînt gospodari... Aici trăiești așa... cum dă Dumnezeu. Și dă, și ea e un suflet... dorește și ea să-și petreacă tinerețile. Da' aici în bordei la mine, ce petrecere poate să aibă?... Aici te sălbăticești...". Și, mai încolo, o surprindere panoramică a acestei așezări primitive: „Pe o coastă mai prăvălatică, în apropierea curții, stăteau înșirate o mulțime de bordeie. Unele erau clădite ca bordeiele obișnuite, în două ape, acoperite cu pămînt; altele erau scurmate în mal și astupate în partea spărturii cu scînduri ori gard de nuiele, peste care era întinsă o lipitură subțire și coșcovă de lut. Fumuri ieșeau din toate cotloanele acestea săpate în pămînt. Geamuri mici cît pumnul luceau pe alocuri în bătaia piezișă a soarelui. Nicăieri nu era o împrejmuire. Vitele și porcii rătăceau de-a valma, pe dinaintea ușilor. Găinile scurmau în gunoaiele grămădite pe bordeie ca niște cușme murdare și jerpelite". Singura clădire, nu prea mare, zidită din cărămidă era casa boierului, celibatarul Jorj Avrămeanu, altfel om cumsecade și

care își vedea de rosturile moșiei. Dar nu-l deranja defel că o lucra cu acești bordeieni, mai toți oameni de pripas, neavînd parte măcar de un sat cu cele de trebuință sufletului și trupului. Vătaf, neobosit, harnic și mereu cu biciul la el, e un Faliboga, fost ocnaș fugit de la locul ispășirii, hrănindu-și oamenii cu fiertura de pe moșie, în cazane mari, de vreme ce cei mai mulți erau singuri și fără nici un Dumnezeu. Cel nou venit, Niță Lepădatu, e angajat de boier paznic la vite, trăind, în mai mare sălbaticie, în plin cîmp, departe chiar și de bordeieni. Din înfruntarea cu Faliboga iese cu bine și, într-un tîrziu, se însoară cu fata lui moș Năstase. Iar mai încolo, boierul Jorj Avrămeanu se însoară și el, soția refuza să locuiască în înfricoșătoarea pustietate, moșia este vîndută și unii bordeieni dispar cum au venit. Alții au rămas locului, dobîndind, de la noul boier, pămînt în arendă, durîndu-și, asemenea lui Niță Lepădatu, gospodărie ca lumea, alcătuindu-și un sat. Dar amintirea groparniței bordeienilor nu s-a stins, trăind, bine încrustată, în memoria supraviețuitorilor. Acestei istorisiri parcă din alt ev i se adaugă alte cîteva povestiri scurte și cu tîlc. Cartea n-a prea avut parte de receptare critică. Nici *Viața Românească*, unde au apărut povestirile din volum, n-a comentat-o. A făcut-o însă, pertinent și cu înțelegere, Ion Trivale (acel critic strălucit, mort în primul război mondial, înainte de a se impune cum se cuvenea) în *Noua Revistă Română*. Aflăm, în această cronică, și aprecierea: „Că puterea artistică a lui Sadoveanu n-a pierdut nici una din calitățile ei primitive ne-o arată îndestul bucata cea mai de seamă, *Bordeienii*". Mai tîrziu, în *Istoria...*, Călinescu avea să acorde înaltă prețuire *Bordeienilor*.

Acest al optulea volum din opera lui Sadoveanu are parte de un bun aparat critic (geneză, receptare critică, variante) alcătuit de domnii Cornel Simionescu și Fănuș Băileșteanu, unde aflăm tot ceea ce este util în legătură cu fiecare dintre scrieri. Ca de obicei (doar

în volumul VII nu există), volumul se încheie cu un set impunător de indici tematici, la alcătuirea căruia dl Cornel Simionescu a investit multă cheltuială de energie. Dar mie, am mai spus-o cînd am comentat precedentele volume, nu mi se pare întotdeauna necesar acest corpolent indice tematic.

Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. VIII. Ediție critică de Cornel Simionescu. Note și comentarii de Cornel Simionescu și Fănuș Băilești eanu, Editura Minerva, 1997.

august 1988

Sfaturi pe întunerec ale lui N. Iorga

Nu e probabil, ci sigur că dintre marii cărturari români de ieri și dintotdeauna, nici unul nu a ajuns la prolificitatea creatoare a lui Nicolae Iorga. Nu există, practic, zonă a istoriei noastre care să nu fi intrat în raza sa de observație. De la istoriografie politică, la cea a literaturii, a Bisericii, a comerțului, a armatei, a școlii, a meșteșugurilor, a breslelor și cîte multe altele, toate au fost studiate monografic, cu sistemă și metodă. Și nu trebuie lăsat de o parte scriitorul (poetul și dramaturgul), marele har memorialistic, deci de înzestrat prozator (vezi *O viață de om așa cum a fost*, *Oameni cari au fost*, notele de călătorie, adunate în ediția *Pe drumuri depărtate*), criticul literar de direcție, întemeietor al curentului de idei în spiritul public care a fost sămănătorismul, în sfîrșit extraordinarul gazetar, cu verbul învăpăiat. Și tare mi-e teamă că, deși, scrupulos, am voit să surprind întreg acest ansamblu armonios, am lăsat netrecut pe răboj vreun domeniu în care, totuși, s-a ilustrat. N-ar fi deloc exclus să devin culpabil prin omisiune în universul plămădit de această personalitate pe care nu ezit să o numesc uriașă. Anume, mă grăbesc să precizez, am lăsat pe din afară o secțiune, pe cea a oratoriei sale, pe care o socotesc fundamentală în

plămada acestei opere. Că N. Iorga a fost un extraordinar, strălucit orator, din marea pleiadă a oratoriei române, e inutil să depun stăruințe. S-a impus ca orator în parlament (unde se distingeau alți destui debateuri de tribună), la catedră, în conferințe în care electriza efectiv publicul și, tîrziu, între decembrie 1931 și decembrie 1938, la radio, conferințe adunate în volumul *Sfaturi pe întunerec*, apărute în două volume în 1936 și 1940 la Editura Fundațiilor Regale, și recent reeditate, în colecția „Biblioteca pentru toți" a Editurii Minerva sub îngrijirea dlui Valeriu Râpeanu, editorul prin excelență al operei lui Iorga.

Aș spune că, de fapt, această dimensiune, oratoria lui Iorga, se află, bine instalată, în țesătura aproape a întregii opere. Citindu-l, îl descoperi pe orator, cu lungile sale volute (acele fraze din text ce par a nu se mai sfîrși) și care conferă o indiscutabilă oralitate mai tuturor paginilor scrise de marele cărturar. E probabil ca această trăsătură care mie mi se pare evidentă să se datoreze faptului indiscutabil că savantul se consideră a fi (și a fost) un pedagog al poporului său, căruia se socotea dator a-i da sfaturi și a-l învăța. I s-a spus, de aceea, apostolul neamului și, de aici, în 1906, Ilarie Chendi, devenit adversar neîmpăcat al lui Iorga (îi determinase plecarea de la *Sămănătorul*), vorbea curent, ironic, de „apostolomania" profesorului de istorie. Apostolat sau apostolomanie, este evident că profesorul se voia (a fost), repet, pedagog al poporului sau, îndrumîndu-l, sfătuindu-l cum să se ferească de rele, cum să-și apere glia, cum să se ferească de adversari și inamici. N-a avut – se putea altfel? – întotdeauna dreptate. A fost, cum se știe, constant un tradiționalist, opunîndu-se, de fapt, căii adevărate pentru evoluția modernă a organismului românesc, cu toate ale ei instituții și practici înnoitoare, după modelul european apusean. Ca fondator al sămănătorismului, s-a opus evoluției spre modernitate a literaturii române, propunînd invariabil tematica

rurală şi aşa-zis „sănătoasă". Şi, din nenorocire, a predicat aceleaşi principii contraproductive şi după 1919, cînd a condamnat „literatura bolnavă", întruchipată, după el, de opera lui Blaga, Rebreanu şi Arghezi. (A sa *Istoria literaturii româneşti contemporane* din 1934 e un monument de cecitate şi de confuzie a valorilor.) Dar cît de rezistente sînt alte cărţi monumentale ale sale, în care nu ştii ce să admiri mai întîi, erudiţia uluitoare sau înaltul duh constructiv! Aminteam, mai înainte, de vocaţia de orator a savantului. Ni s-au păstrat cîteva mărturii despre efectul emoţional asupra publicului, ascultîndu-l pe înaripatul vorbitor. Una este a poetului Dimitrie Anghel (care, ca simbolist abia agreat în paginile *Sămănătorului*, nu era chiar un admirator al profesorului) despre efectul extraordinar al oratoriei iorghiste, prilejuită de cuvîntarea sa rostită în preajma evenimentelor din 13 martie 1906 întru apărarea limbii române. Să citez un fragment edificator: „Un cap de mag înfăşurat în barbă, apăru şi un glas în care vibrau toate emoţiile, o precipitare de cuvinte, o goană de propoziţii, o fantezie de fraze se dezlănţui în aer. O putere elementară de uragan trecea prin glasul acela, omul transfigurat ca un anahoret, ca un rătăcit din altă lume, vorbea făcînd procesul boierilor de astăzi... Cuvintele lui biciuiau, arzătoare, ironia îşi arăta dinţii sclipitori... Un gest să fi schiţat atunci dominatorul, un singur gest de răzvrătire şi toată lumea aceea docilă l-ar fi urmat oriunde şi pretutindeni". O altă mărturie, tîrzie, este cea a lui I.Gh. Duca, dezvăluită în memoriile sale, despre oratoria lui Iorga din anii războiului, în refugiul de la Iaşi, cînd conferinţele sale, în zilele acelea de deznădejde, au fost ca un balsam dătător de speranţă în izbăvire. Tudor Vianu şi D.I. Suchianu mi-au vorbit, prin anii cincizeci, de efectul răvăşitor al unui astfel de discurs al lui Iorga, audiat la Iaşi în acea vreme. Şi, uluitor, n-ar fi putut, la ieşirea din sala de conferinţă, să

spună despre ce anume vorbise inegalabilul orator. Dar tot ceea ce spusese și, mai ales, cum spusese, emoționase profund, călind conștiințele. Oratoria sa la catedră, de o altă tonalitate și învăț, impresionase, și ea, mult audiențiii, făcînd amfiteatre pline la Facultatea de Litere, la Academia Comercială, la Școala de Război, la Universitatea de vară Vălenii de Munte.

Era fatal ca microfonul mijloacelor moderne ale oratoriei să fi fost utilizat de N. Iorga. Astfel încît încă în 1931 începe ciclul, lung de vreo opt-nouă ani, al oratoriei lui Iorga la microfonul Radioului românesc. Era o experiență nouă în oratoria profesorului. Fusese obișnuit, multe decenii de-a rîndul, să-și vadă ascultătorii, dozîndu-și discursul și efectele sale în funcție de reacția văzută a audiențiilor. De astă dată, cum a și spus-o într-o conferință de început, „este o datorie să intru din nou în legătură cu ascultătorii mei cei nevăzuți la cari țin fără să-i cunosc". Tudor Teodorescu-Branișteа a lăsat o mărturie despre conferințele lui Iorga la Radio, la care s-a întîmplat să asiste în cîteva rînduri. Venea grăbit, intra rapid în cabină, se așeza pe scaun în fața microfonului, scoțînd din buzunarul vestei o hîrtie cît o carte de vizită pe care erau însemnate cîteva rînduri ca puncte de reper. „Începea să vorbească ; întîi cuvintele veneau cu oarecare pauze între ele. Îndată ce se încălzea, frazele se alcătuiau tot mai repezi, tot mai înaripate. Nu ridica însă niciodată glasul, ca la tribună. Păstra tonul unei discuții amicale cu ascultătorii nevăzuți." Dar vorbea, evident, liber și temele conferințelor păstrează, mai toate, ceva esențial din vocația de profet, de învățător și dascăl al neamului. Despre ce a dizertat, de fapt, Iorga, acolo, în cabina care transmitea în eter cuvintele sale învățate? Cam despre tot ceea ce constituia preocuparea vremii, dar și despre momentele fundamentale ale istoriei noastre. S-a rostit despre politica revizionistă a Ungariei, încurajată de Germania lui Hitler și Italia lui Mussolini, despre școala românească,

despre starea muzeelor, despre Bucureștiul cultural, despre teatre de vară și cartea de înțelepciune, despre noțiunile de „minte", „cuminte", „frumos", „sfînt și sfințenie", „drept și dreptate", „război și pace", „înțelegere, pricepere și înțelepciune", despre „domnie și stat" în concepția poporului român, despre limba ca element românesc, despre viitorul statelor mici, despre valoarea dreptului istoric, apoi despre mari personalități precum Cuza și Kogălniceanu, despre Brîncoveanu, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare și Dimitrie Cantemir, despre zilele de rememorare solemnă ca 24 ianuarie sau 10 mai. În toate aceste conferințe vibrează, abia stăpînite, înțelepciunea și atotcunoașterea istoricului, dar și povățuitorul care nu ostenea să îndrume, să sfătuiască. De aceea, tocmai, a numit aceste conferințe *Sfaturi pe întunerec*, atunci cînd le-a adunat – nu pe toate – în cele două amintite volume sau, mai întîi, ca texte publicate în ziarul său *Neamul Românesc*. Pe lîngă atîtea sfaturi (intervenții rostite) de netăgăduită utilitate, aflăm și unele care nu puteau fi urmate. A fost, de pildă, și în aceste conferințe, împotriva orientării moderne a literaturii române. (O conferință poartă chiar edificatorul titlu „O nouă literatură, de ce?".) Și n-a pregetat să se rostească și aici, în ianuarie 1935, despre „domnul Blaga care se coboară, deocamdată stîngaci, pînă la banalitatea cea mai ștearsă, către subiectele din viața trăită, care înlătură jucăria vorbelor cu atît mai mari, cu cît e mai adînc golul pe care vor să-l ascundă". L-a negat, în 1938, și pe Brâncuși și a condamnat „revoluțiile literare, cu detronări, înscăunări de domnii noi, cu poeții și criticii lor, pînă astăzi, cînd luăm, cum se va vedea, lucrurile gata făcute de alții aiurea", preferînd vechea literatură socotită sănătoasă a tradiționalismului osificat și, deci, vetust. Am găsit și știutele recriminări – în anii treizeci! – împotriva felului cum s-a adoptat la noi, încă din secolul al XIX-lea, sistemul instituțional modern, ca și

concepția sa organicistă, potrivnică pașoptiștilor care ar fi rupt tradiția. La urma urmei, această consecvență în gîndire, timp de patru-cinci decenii, impresionează, chiar atunci cînd ne despărțim de unele opinii.

După o jumătate de secol de așteptare, această carte a lui N. Iorga a putut, în sfîrșit, să fie reeditată cu textul integral. Dl Valeriu Râpeanu a reeditat cartea în condiții filologice ireproșabile verificînd textul din ediția princeps cu cel din revistă, semnalînd, de fiecare dată, deosebirea. Prefața sa, ca și tabelul cronologic, dovedesc, încă o dată, buna cunoaștere a operei lui N. Iorga. Să fim bucuroși că încă o carte a marelui cărturar a fost restituită generației de astăzi. Și încă în centenara colecție „Biblioteca pentru toți".

N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec*. Conferințe la Radio: 1931-1938. Ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu. Editura Minerva, „Biblioteca pentru toți", 1996, 2 volume.

martie 1997

Iorga evocator și portretist

Sînt, uneori, în istoria unei culturi, personalități de profil enciclopedic, ieșite cu totul din comun. La noi, după Cantemir, în a doua jumătate a secolului trecut a fost Hasdeu, care a fost, deopotrivă, prozator, poet și dramaturg, gazetar cu verbul înaripat, lingvist, istoric, folclorist și încă altele. Iorga, de la ultimul deceniu al secolului trecut și pînă tîrziu în 1940, l-a depășit pe Hasdeu în enciclopedism. Cîte n-a cuprins în spațiul său creator această minte extraordinară? A fost poet, critic literar, memorialist și publicist de mare forță. Specialitatea sa fundamentală a fost, negreșit, istoriografia. De obicei, un istoric se specializează într-un segment anume al istoriei unui popor (vechist, medievist, contemporanist). Iorga a cuprins întreaga zare. După ce a publicat zeci de volume de documente, punînd (alături de Ioan Bogdan și Dimitrie

Onciul) fundamentele școlii critice în istoriografia românească, prin publicarea critică a textelor și interpretarea lor tot critică, a inclus în sfera sa de interes istoria în ansamblul ei impunător. N-a scris numai acea vastă *Istorie a românilor* în zece volume, cel din urmă tocmai în 1940, ci și istoria unor domnitori (Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul), istoriile unor ramuri de activitate profesională (a Bisericii, a comerțului, a meșteșugurilor, a tiparului), istorii ale literaturii (secolul al XVIII-lea, al XIX-lea și, în trei volume, *Istoria literaturii românești contemporane*, chiar o *Istorie*, tot în trei masive volume, a *literaturilor romanice*), pagini memorabile de memorialistică, memorial de călătorie (*O viață de om așa cum a fost*, *Supt trei regi*, *Memorii*) și, cum spuneam, o imensă publicistică, găzduită de gazetele sale (*Sămănătorul*, *Neamul Românesc*, *Neamul Românesc Literar*, *Cuget Clar* etc.), dar și în altele dirijate de alții sau, pasager, tot de el (gazetele craiovene). Verbul său incandescent se făcea auzit peste tot, instantaneu, iscînd polemici și campanii de presă (nu întotdeauna drepte).

În sfera memorialisticii, în care s-a distins cu strălucire, aș include și portretistica. Iorga însuși a înțeles să detașeze acest compartiment evocator de celelalte ale năvalnicei sale publicistici, adunîndu-l, în patru volume, sub titulatura sugestivă *Oameni cari au fost*, inaugurat, la Editura Fundațiilor Regale, în 1934, urmat, în anul următor – 1935 – de al doilea, și, un an mai tîrziu, 1936 –, de al treilea, ciclul încheindu-se, în 1939, cu ultimul volum, al patrulea. Dl Valeriu Râpeanu, editorul prin excelență al operei lui N. Iorga, a reeditat, la Editura Porto-Franco din Galați, volumele din *Oameni cari au fost*. A ajuns, tîrîș-grăpiș, la al treilea volum și, să sperăm, nu peste multă vreme va încheia ediția, prin apariția și a celui de-al patrulea volum. Cum precizează editorul, acest al treilea volum cuprinde o perioadă a portretisticii iorghiste de două ori mai mare decît precedentele,

adică din anii 1919 pînă în 1935, realizînd, în consecință, un număr dublat de portrete – 243 (primele două aveau, cel dintîi, 112, al doilea – 170). Editorul crede că această dublare practic a dimensiunii celui de-al treilea volum se datora dorinței autorului de a se apropia în timp de data scrierii acestor portrete, ultimele incluse în sumar purtînd data 1935. E posibil ca editorul să aibă dreptate. Oricum, privind lucrurile în perspectiva posterității, singura care contează acum, acest deziderat probabil al autorului nu mai interesează astăzi și, cu siguranță, nici mai tîrziu. N-aș spune că această portretistică a lui N. Iorga prezintă însușiri stilistice deosebite. Să spun însă că are calitatea, esențială, de a fi concisă, fixează bine locul și importanța celui evocat și surprinde latura caracterologică a personajului. Ceea ce, să adaug, nu e lipsit de semnificație în ordinea de interes a unui gen literar, în cazul de față al portretisticii. Să mă opresc, mai întîi, asupra portretelor unor scriitori. Cel dintîi e cel închinat, în mai 1920, morții lui Gherea. Spre sfîrșit, își aducea aminte de juvenețea sa de socialist, cînd a colaborat la revista, editată de Gherea, *Literatură și știință*. („Îmi aduc aminte de anii cînd publica *Literatură și știință*, cu noi, cu noi toți."). Și, acum, să reproduc începutul: „În grele chinuri suportate cu acea răbdare de care sunt capabile numai naturile superioare, care-și pot avea ele singure o religie a dreptății, a iubirii de oameni, a seninei supuneri față de legile inflexibile ale lumii, s-a stins la București, într-un sanatoriu, oaspetele de lungi ani ai țării noastre și adăugitorul culturii sale care a fost în cetățenia românească C. Dobrogeanu, iar în literatură, unde urma lui nu va dispărea, I. Gherea". Și, după ce amintea de *Neoiobăgia*, ținea să releve pe „cumintele bătrîn resignat" care, în 1919-1920, a refuzat să recunoască legitimitatea revoluției bolșevice din Rusia și să se afilieze celor care, în Partidul Socialist din România,

voiau să adere la Internaționala a III-a. („În ultimele timpuri a interesat mult atitudinea lui față de unele apucături zadarnic provocatoare și hotărît antisociale pe care le luaseră oamenii din partidul său.") Iar, revenind la paragraful ultim, îl evocă („îl văd alături") în apropierea marilor săi prieteni, Caragiale, Vlahuță, Delavrancea. Moartea lui Duiliu Zamfirescu, în iunie 1922, mărturisește că l-a uimit. „Era în acest om, sangvin, voluntar, dîrz, mîndru nu numai de scrisul său și de talentul său, dar de puterea sa fizică și de eleganța căutată a îmbrăcămintii sale, material cu care s-o ducă înainte măcar douăzeci de ani. În ultimele zile cînd l-am văzut la Academie, cu tot părul lui alb, era gata să poarte război oricînd, cu oricine, pentru convingerile sau numai pentru fantaziile sale, care-i erau mai presus de orice. Dacă l-a răpus ceva, a fost desigur osteneala zădărniciilor politice la care s-au supus în ultimii ani anume prietenii." Într-adevăr, după război, Duiliu Zamfirescu trecuse de partea Partidului Poporului condus de Al. Averescu (ajungînd chiar ministru de Externe în martie 1920 pentru patru luni, întrucît la 13 iunie 1920 demisionează sau e demis, înlocuit fiind de Take Ionescu), unde a avut parte de mari dezamăgiri și de o atingere supărătoare a orgoliului său știut foarte accentuat. E probabil, dacă dăm crezare ipotezei lui Iorga, ca autorul ciclului Comăneștenilor să se fi sfîrșit din cauza amărăciunilor politice ale unui om prea orgolios ca să nu sufere că, pentru valoarea sa, nu ocupă în planul politic rolul de vioara întîi. Cînd, în august 1925, scria, evocator, la stingerea din viață a lui Ioan Slavici, începea prin a sublinia că „greșelile omului politic nu se mai discută la moartea lui; ele trec în domeniul istoriei, care nu iartă, cînd judecă în afară de patimile momentului". Dar e evident că nu ignora aceste grave erori politice, amintindu-le, deși nu acum era momentul înșiruirii lor. În schimb, cu dreptate, pentru opera literară a celui izbăvit, avea cea

mai înaltă apreciere, chiar dacă, ținînd seamă de ideologia literară iorghistă, punea accent numai pe realitatea estetică a țăranilor (ignorînd deci cu totul, de pildă, romanul *Mara*): „Țeranii lui Slavici, adevărați și energici, au intrat biruitori în literatura românească. Vorba lor puțină și apăsată, exprimînd sentimentele cînd dîrze, cînd duioase, dar totdeauna de o mare demnitate umană, chiar și cînd erau aduși pe cărările păcatului, dădea nuvelei românești o realitate dramatică necunoscută pînă atunci. Se vedea întîia oară că nu era nevoie să creezi un țeran neexistent pentru a te mîndri cu dînsul, că se poate trezi interesul și produce considerația fără a trece cu un pas dincolo de margenile realității. Opera de atunci a lui Slavici este o contribuție esențială la educația poporului românesc. N-am așteptat moartea autorului pentru a o spune!". Cînd, în aprilie 1935, a închis ochii Panait Istrati, în portretul pe care i l-a închinat nu pomenea nimic despre literatura scriitorului, pe care, cu ideologia sa literară, nu a agreat-o. Dar pagina evocatoare e mișcătoare, relevînd zbaterea acelui suflet veșnic nedomolit în răzvrătirea sa: „Panait Istrati a vrut să fie aiurea decît în lumea sa, în țara sa, în al cărei sîn stă să se odihnească acum. Iluzia ispititoare a balaurului revoltei l-a prins, l-a învîrtit în aer, l-a aruncat în slăvi la care nimeni dintre ai noștri nu s-a ridicat. Furtunosul ionian care i-a fost tatăl l-a azvîrlit în aceste furtuni ca acelea pe care neamul lui le-a înfruntat pe ape. Dar țeranca noastră, mama lui, l-a chemat cîndva la sine și, bolnav, zdrobit de glorie, el s-a întors la dînsa. A zăcut aici, și-a închis ochii aici – și ea îl așteaptă acum, așa cum a vrut ea din mormînt, lîngă dînsa, în cimitirul Sfîntul Constantin din Brăila. Eroi ai marilor aventuri din orice domeniu, ceea ce vă așteaptă –, aceasta e...". În sfîrșit, aș vrea să adaug o pagină, scrisă în 1920, în care vorbind de un obscur condeier (Gheorghe Pitiș) a evocat, cu mare culoare nostalgică,

pe Hasdeu și cercul său literar: „L-am cunoscut la *Revista Nouă* a lui Hasdeu, în odăița lui din Strada Regală, unde în jurul magului îmbătrînit, care, zdrobit de moartea fiicei sale, ne anunța solemn, în fiecare ședință de vineri seara, data precisă a morții sale, prevestită prin spirite, se aduna, nu o școală literară, fiindcă Hasdeu nu cunoștea decît prieteni personali și admiratori, ci un număr de persoane care alături de literatură aveau o pregătire culturală ce-i apropia de învățatul conducător al cercului. Era cu putință deci să stea alături Delavrancea, care venea destul de adesea – Vlahuță figura numai pe copertă între redactori –, Ionescu Gion cu poza lui vană, Șăineanu, exprimînd, cu dinții strînși, idei cuminți asupra chestiunilor întîmplătoare aduse în discuție, și Speranță anecdotistul care-și făcea un loc tot mai mare în încrederea marelui său prieten și, apoi, cu poetul Stavri, cu Vasile Cosmovici, și el prieten în vremurile prielnice, cu alții, tineretul începător". Și, brusc, spre sfîrșit, întîlnim imprecația neascunsă împotriva literaturii postbelice, înnoitoare (aspru demolată, cu o cecitate îngrozitoare, în *Istoria literaturii române contemporane din 1935*). Aici, în 1920, observa doar necăjit că „ne-am cufundat iarăși într-o stearpă literatură artificială, de imitație pretențioasă și zadarnică".

Sînt, apoi, în acest volum cîteva prețioase portrete ale unor oameni politici, pe care i-a cunoscut. Să citez începutul portretului închinat lui Take Ionescu în 1922. „Cu dispariția lui Take Ionescu, mort între străini, se împuținează însăși viața publică a țerii. Căci el aducea cu dînsul, împreună cu un cald patriotism, cu o largă inteligență și cu o activitate care nu s-a încetățenit niciodată, ca și cu dorul special de a găsi imediat soluții potrivite problemelor momentului, o avere extraordinar de prețioasă pentru țară: tezaurul unor imense experiențe de lucruri și de oameni. Mulți oameni au făcut politică la noi. Atîția chiar i s-au consacrat exclusiv. Nimeni n-a practicat politica așa

de mult și de întins ca dînsul. Nu era om pe care să nu-l cunoască, nu era chestie pe care să n-o fi pătruns. Și nu numai în țară. Legăturile sale în străinătate erau de un neprețuit folos pentru apărarea intereselor noastre". Cu Take Ionescu, prin moartea sa, dispărea, pentru totdeauna, o secțiune a Partidului Conservator, unul dintre puținele partide antebelice care contau. Cealaltă ramură dispărea tot prin moartea, în mai 1925, a lui Alex. Marghiloman. Și cu asta dispărea de pe harta politică a țării înnoite și dublate Partidul Conservator. Spunea, atunci, despre Marghiloman că „nu i-a pregătit nimeni o situație, și el n-a dobîndit-o prin alte mijloace decît ale talentului și priceperii". Alte portrete au fost închinate lui I.Gh. Duca, Th. Rosetti, N. Flora, președintelui Wilson, generalilor Berthelot, Foch, Pilsudski, Hindenburg, regelui Ferdinand, Șt. Cicio-Pop, Valeriu Branișteanu. Alte portrete sînt închinate unor oameni de merit (preoți, învățători, filantropi, profesori), care aveau drept la un cuvînt de recunoștință.

Ediția dlui Valeriu Râpeanu și a dnei Sanda Râpeanu e bună pentru că, fără îndoială, editorii sînt mult experimentați în editarea scrierilor lui Iorga. Dincolo de impecabila transcriere filologică a textului (colaționat cu textul inițial apărut în presă) se dă și locul și data apariției fiecărui portret. Iar notele nu oferă, cum procedează azi editorii improvizați, numai informații de fișă enciclopedică, ci fac referiri la alte texte despre acea personalitate semnate de Iorga inclusiv din *Memorii* și alte scrieri ale savantului. În alte cazuri se dau explicații ale unor întîmplări pomenite de autor în portretul respectiv.

N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III. Ediție critică, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura Porto-Franco, 1998.

noiembrie 1988

Arghezi în 1933-1942

În 1962 a apărut primul volum al unei ediții de opere ale lui Tudor Arghezi. Se numea însă nu *Opere*, ci *Scrieri*, semnalînd încă o dată refuzul poetului față de pompă. Cum nu-i plăcea apelativul „maestre", tot așa respingea denumirea de *Opere* pentru cartea sa. A optat deci pentru *Scrieri* (denumirea pentru care optase și Mihai Ralea, în 1956-1958, pentru ediția *Scrieri din trecut*). În prefața la volumul inaugural al ediției, autorul preciza: „S-a renunțat la titulatura generală, falnică și infatuată, de *Opere*, adoptîndu-se una mai apropiată de obiect, *Scrieri*, drept ceea ce sînt. *Opera*, *Creația*, *Măiestria* sînt cuvinte care sperie munca și sfiala, monumentele utilizate pentru mîngîierea minusculelor vanități, o arvună anticipată la statuie...". Ediția fusese pregătită de autor, ajutat de un devotat redactor al editurii E.S.P.L.A., dl Gheorghe Pienescu. Își propunea să fie, de fapt, o ediție definitivă de autor, după modelul celor publicate în anii '30 la Editura Fundațiilor Regale. Ani de zile, pînă la moartea marelui poet (1967), redactorul aducea textele dactilografiate de editură, autorul le recitea, repartizîndu-le locul în volume. Între timp, în locul E.S.P.L.A. a apărut E.P.L. Oricum, se cuvine să fie spus că din 1962 pînă în 1969 au apărut 22 de volume, la început, cît a mai trăit autorul, într-un ritm accelerat. Apoi, din 1970, ediția a fost preluată de Editura Minerva, unde, în alți 24 de ani, au mai apărut 17 volume (în 1974 trei volume, în 1975 și 1976 cîte două volume, apoi cadența s-a accidentat, cenzura ridicînd mereu obiecțiuni la programarea în volum a publicisticii poetului). După revoluția din decembrie 1989, au survenit, aproape insurmontabile, dificultățile economice. În 1994, a apărut volumul al 39-lea și acum, în 1998, al 41-lea și următoarele două.

Ele cuprind texte eliminate din sumarele volumelor 24-34). Și mai sînt, se pare, de apărut trei volume și ediția se va încheia. Și ea arată tot atît de elegantă ca la început (doar pînza verde a copertei a fost înlocuită cu balacron), supracoperta și portretul în efigie al autorului există și ele. Singura absentă e caseta din carton care proteja, parcă, fragilitatea studiată a acestor volumașe (în formatul lor scurt și îngust) pentru care optase autorul. Cînd, să sperăm că în curînd, vor apărea ultimele trei volume și ediția se va fi încheiat, aceasta, din păcate, va rămîne ediția de referință pentru opera lui Arghezi. Normal ar fi fost să fi avut la îndemînă o ediție critică din opera celui mai mare poet al românilor din secolul care stă să se încheie. Dar, facem o mărturisire, cînd s-a ivit tentativa, în anii '70, a inițierii (de către dl Gh. Pienescu) unei ediții Arghezi, cu tot arsenalul științific necesar, s-a opus – mirare – chiar fiica poetului, dna Mitzura Arghezi, care continuă să dețină întregul depozit de manuscrise din opera părintelui ei, fără de cunoașterea căruia nu se poate reconstitui secțiunea de variante într-o ediție critică. Proiectul a capotat și nu cred că, astăzi, cineva (chiar dacă s-ar domoli refuzul dnei Mitzura Arghezi) s-ar încumeta să alcătuiască o ediție critică a operei lui Arghezi (cum avem una, remarcabilă, din opera literară a lui Blaga). E probabil că pentru multe decenii de acum încolo (dacă nu chiar pentru totdeauna) această ediție (care, cam de multișor, apare sub îngrijirea dnei Mitzura Arghezi și a dlui Traian Radu) va ține locul (deși nu este) de ediție de referință pentru opera lui Arghezi. Și e un mare păcat. Istoria literară și exegeții operei lui Arghezi vor judeca faptul, spunîndu-și opinia. Cum se știe, Arghezi a fost un strălucit gazetar, scriind imens timp de șase-șapte decenii, cam peste tot, nu numai în ale sale *Bilete de papagal*. E probabil, de aceea, ca majoritatea volumelor acestei ediții să fie ocupate de reproducerea publicisticii sale.

A decis să fie publicată sub denumirea, dreaptă, de „proze". Așa și este publicistica lui Arghezi, o secțiune reprezentativă din proza sa, cu care, de fapt, se confundă. Acest al 41-lea volum cuprinde, cum se precizează în subtitlu, „tablete de cronicar. III (1933-1942)". Sigur că în aproape zece ani de publicistică, gazetarul Arghezi a abordat felurite subiecte, tratîndu-le cu penelul său de artist. În 1933 i se părea de pildă, că „viața politică, socială și artistică, exceptînd cîteva făgăduieli în găoace, a rămas, pînă la finele anului consumat, cam acolo unde se găsea acum douăzeci de ani, ca și cum patru universități cu zeci de mii de frecvențe anuale și cu aproape două sute de mii, dacă nu ne înșelăm, de titrați noi, n-au contribuit cu nimic la o înviorare a spiritului public". Și chiar dacă n-avea integral dreptate, e bine să aflăm opinia lui Arghezi despre spectacolul vieții publice la începutul anului 1939. Sau iată, în mai 1934, aprecierea sa amară despre relația om politic – scriitor: „În două singure forme tolerează omul zis politic pe literat: întîi, hamal și odăiaș de gazetă, subt direcția unui făcător de voturi și de afaceri sau, în cazul cel mai pur, a unui analfabet sonor – și al doilea, chibiț la masă și la club. Gravii și adîncii dintre scriitori sînt închiriați pentru articole gîndite la bărbier de geniul imbecil al cîte unui nevropat, măsurați cu centimetrul, salariați ca niște slugi și dați afară la telefon". Altă dată, în aprilie 1936, scria despre „C. Stere, cugetătorul" (cu o lună înainte de moartea scriitorului luptător): „Domnul Stere nu este numai dl Stere; este și sterismul, adică tragedia intelectualului izolat în propriul său orizont. Oamenii din jurul domnului Stere s-au modificat, înțelesurile au descrescut, concordanța s-a rupt. Domnul Stere, fondatorul cu profesorul Cantacuzino al revistei *Viața Românească*, face parte din școala matematică a cugetării, pentru care un lucru comportă un singur înțeles și numai unul: o școală care a orientat cultura și viața timp de cîteva sute de ani,

pînă la război. Individualitate masivă şi dură, făcută pentru autoritate şi pentru o expresie dictatorială a existenţei, Domnul Stere s-a retras din circulaţia forfotită, împrejmuindu-se dincolo de bine şi de rău... Domnul Stere şi-a ales drumul fără sfîrşit şi fără pauză al înconjurului lumii, înfăţişat totdeauna pe linia de unde vin constelaţiile şi vîntul... Acest om, căruia nu-i lipseşte nici una din avuţiile intelectuale şi de prestigiu ale unei elite întregi, putea să fie idolatrizat, purtat pe pavăză, pe umeri, învăluit cu steaguri, cu lacrimi şi nimburi. A refuzat". Şi era de aşteptat ca, în octombrie 1937, să fixeze, într-o pagină memorabilă, condiţia îndeletnicirii de ziarist. „Ziaristica, observă Arghezi, e o îndeletnicire independentă şi face apel la însuşiri cu totul originale, necerute de la nici o altă sîrguinţă a talentului şi inteligenţei. Substanţa îi este proprie, dar încă nu i-a fost extras alcaloidul pur. Singuri francezii au izbutit să facă din ea o artă. Parisul produce ziarele cele mai conforme stilului cotidian, de a scrie pentru evenimentul care nu te priveşte şi pentru cititorul care te uită... Ziaristul îşi începe ideea şi subiectul de unde zvîcneşte şi place: sintaxa noţiunilor lui aparţine fanteziei".

S-a înfruntat, cum se ştie, între războaie, cu N. Iorga. Şi asta ca un răspuns la atacurile sistematice ale savantului împotriva operei lui Arghezi, considerată „literatură bolnavă" şi expresia chiar a prostituţiei din literatură. În 1937, în toiul campaniei iorghiste împotriva operei lui Arghezi, acesta observa sastisit: „Cîte cepe degerate plăteşte vitejia domnului Iorga şi a dobitoacelor domniei sale de presă, care au insultat zi cu zi, un an şi jumătate un absent, vede cititorul acum, cînd, plictisit, absentul şi-a scos cureaua şi le-a ieşit în drum. Iată-i din spate, fugind cu geamantanele, mici, bine închise, ca o trustă de măscărici, cu nota hotelului neplătită. Dacă acesta e semănătorismul moral, şeful şcolii nu are de ce se felicita". Şi în acelaşi an, în tableta *Răspuns*: „Domnul Iorga are însă şi un curaj: să nu-mi cenzureze, pentru

demagogia necesității grele de a scăpa de un impas, sentimentele naționale, din exploatarea cărora domnia sa a provenit. Ești național prin ceea ce are mai veșnic și mai propriu naționalitatea: prin limba pe care o scrii și pe care nu o scrii ca un plagiat... De altfel opinia, oricare ar fi, a domnului Iorga, mi-e perfect indiferentă". Polemica a durat mult și a fost încrîncenată. În 1938 Arghezi dezvăluie cu probe că a primit din citadela lui Iorga (*Neamul Românesc. Cuget clar. Noul Sămănător*) mesaje prin care i se propunea să înceteze polemica. Dar, curînd, N. Iorga a pornit din nou campania discreditîndu-l pe Arghezi ca pornograf. Atunci, poetul a reluat ostilitățile, înfățișîndu-l pe Iorga în cuvinte și calificări meritate, pe care prefer să nu le reproduc. La un moment dat, Nichifor Crainic a pretins, în 1937, că Arghezi, prin poezia sa, este un emul al său, care s-ar fi inspirat din volumul *Șesuri natale*. Ofensat, Arghezi a răspuns, în *Bilete de papagal*, prin tableta ironică *Maestrul Nichifor*: „Aflu astăzi că sînt elev al domnului Nichifor Crainic. Poate să fie, fără să fi apucat să știu, adevărat, dar nu mi-am putut stăpîni un franc hohot de rîs. Sînt elevul domnului Nichifor Crainic pentru că am scris la revista domniei sale și pentru că domnia sa a scris *Șesuri natale*. Îi cer o permisiune domnului Crainic... N-am citit *Șesuri natale*. E rușinos dar nu le-am citit și îl asigur că nici de-aci înainte nu le voi citi; sînt curiozități care-mi lipsesc. Și n-am citit nici revista *Gîndirea* niciodată, nici cînd am fost colaborator. Și nici de data asta n-am citit-o. Am aflat că sînt discipolul domnului Crainic, dintr-un articol al domnului Eugen Lovinescu". Un răspuns mai nimicitor nici că se putea.

Altă dată îl denunța drept „o javră" pe Ion Sîn-Giorgiu, și el pretins poet, aciuat prin publicațiile lui N. Iorga și Georgescu-Cocoș: „Livida javră poartă numele de Ion Sîn-Giorgiu. A cerut să strălucească și nu a strălucit. A vrut să fie și nu a fost. Mai dorește și nu se mai poate. A încercat de toate dar fiind o javră agasată, se pripește... A încercat și n-a izbutit.

A scris versuri şi toate au fost proaste... S-a arătat în critică şi n-a mers. Abordînd eseul, n-a făcut nimic... Dezamăgit, s-a întors la domnul Iorga, căruia îi servea odinioară de lombric... Are mi se pare numai vreo patruzeci de ani şi a ars definitiv, din urgent devenind telegrafic, din telegrafic expres şi instantaneu. A fost o javră şi a mai rămas o coadă". Sînt, apoi, în publicistica lui Arghezi din acest deceniu multe articole despre regele Carol al II-lea. S-ar putea aprecia că encomiastice şi hiperlaudative cum sînt, ele urmăreau numai obţinerea şi răsplătirea unor favoruri regale (destule în vreme pentru clădirea Mărţişorului), cum au fost şi cele ale lui N. Malaxa, despre care a scris tot admirativ. Incontestabil că aceste articole au avut şi acel scop nu tocmai pur şi dezinteresat. Dar e necesar să se spună că Arghezi a fost filocarlist chiar înainte de înscăunarea prinţului ca rege, la 8 iunie 1930. Şi asta ca mulţi gazetari şi oameni politici ai vremii, care n-au văzut, cam din capul locului, aspiraţiile regelui spre o domnie autoritară personală şi dictatorială. Dar e tot atît de adevărat că regele Carol al II-lea a sprijinit, realmente, cultura, literatura şi pe scriitori, întemeind în 1933 festivitatea numită „Săptămîna Cărţii", apoi „Luna Cărţii", a înfiinţat Editura Fundaţiilor Regale (unde scriitorii erau publicaţi în varii ediţii; aici inaugurîndu-se, în 1936, colecţia „ediţii definitive" cu volumul *Versuri* de Arghezi), a iniţiat premiul naţional pentru literatură şi îi sprijinea pe scriitorii de după război, vizibil împotriva pretenţiilor neosămănătoriste ale lui N. Iorga (vezi, de pildă, cuvîntarea regelui la intrarea lui Blaga în Academia Română, pe care Arghezi o reproduce într-un articol şi o omagiază). Astfel încît encomiasticul interesat se întîlneşte, în acest caz, cu meritul adevărat, care trebuia recunoscut şi elogiat.

Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. XLI, *Proze*. Ediţie îngrijită de Mitzura Arghezi şi Traian Radu. Editura Minerva, 1998.

octombrie 1998

Mircea Eliade în ediție critică

E, vădit, aproape o cutezanță să inițiezi, în aceste vremuri ale unei grele tranziții, o nouă serie de ediții critice. Și totuși, Editura Minerva a făcut-o, lansînd seria de ediții critice din opera lui Călinescu, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Gala Galaction. Ele evoluează, fiecare, în ritmul ei, datorat, înainte de toate, editorilor și nu editurii. Ediția Gala Galaction va ajunge în anul 1998 la al patrulea volum, pe cînd, de pildă, cele consacrate operei lui Călinescu și Mircea Eliade, la al doilea volum. Dar nu uit că ediția Galaction are parte de un aparat critic minimal, pe cînd celelalte două pomenite îl au în forma lui completă, de la geneza operei la receptarea critică, pînă la variante inclusiv. Aceasta mărește, firește, enorm cantitatea de efort a editorului, luînd, fatal, timp mai mult. E bine însă că, chiar cu riscul ritmului încetinit, aceste ediții sînt, cu adevărat, critice. Ediția de *Opere* Mircea Eliade este îngrijită de dl Mihai Dascăl (pentru partea ei filologică și a variantelor), ajutat, pentru secțiunile notelor și comentariilor, de dl Mircea Handoca. Acest volum publică romanul *Maitreyi*, din 1933. Textul romanului – concentrat, cum se știe – are 150 de pagini. Cartea, în întregimea ei, are 395 plus 14 pagini de introducere. Așadar, aparatul critic, bogat pînă la infinitul mic, depășește cu mult textul propriu-zis al romanului. E drept că se exagerează la secțiunea „receptarea critică", reproducîndu-se, uneori în întregime, articole ale unor necunoscuți și în epocă (V. Cristian, C. Panaitescu, Lucian Ruga, C. Fedoreanu, Șt.C. Ionescu, Gh. Constantinescu) în reviste de-a dreptul obscure. Dar e bine că acest dosar al receptării critice a operei e complet și adus pînă la vremea noastră. Iar revelatoare cu totul e secțiunea „geneza operei", unde se reproduc, după arhiva scriitorului păstrată în țară, scrisori ale unor eroi ai romanului

(inclusiv cele ale eroinei care dă titlul cărții), o descriere a replicii românești tîrzii (1970) a lui *Maitreyi*. Cu o parte a acestei arhive s-a petrecut o catastrofă. Depusă, pe la mijlocul anilor optzeci, la B.C.U, ea a ars în decembrie 1989, o dată cu clădirea ce o adăpostea. Noroc că dl Mircea Handoca a apucat să confrunte textul romanului cu manuscrisul acum definitiv pierdut, iar dl Mihai Dascăl l-a confruntat cu celelalte ediții, cea de-a cincea, din 1942, devenind text de bază. Și asta pentru că autorul, scriind romanul repede – în cîteva săptămîni – pentru a-l depune la timp în vederea anunțatului concurs pentru tinerii scriitori de la „Cultura Națională", a făcut (inclusiv la amintita ultimă ediție) multe intervenții stilistice. De altfel, scrisul pripit e o caracteristică a operei beletristice a lui Mircea Eliade, depreciindu-i, fatal, valoarea.

Maitreyi, al doilea roman al lui Mircea Eliade, a apărut, deci, în 1933, bucurîndu-se de laurii unui juriu prestigios. A avut parte de succes, încît dl Nicolae Manolescu, în *Arca lui Noe*, aprecia că *Maitreyi* ar putea fi, între scrierile lui Eliade, capodopera nu numai a sa, dar a literaturii interbelice în general. Cred că aprecierea este binișor exagerată. Scrieri cu valoare de capodoperă în spațiul propriei opere putem afla mai curînd în nuvelistica sa fantastică. Iar la dimensiunea întregii proze românești interbelice, acest roman al lui Eliade e departe de a fi fost o capodoperă. Dar atunci, în 1934, romanul a fost considerat de condeie cu indiscutabilă autoritate (Sebastian, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Șuluțiu, Comarnescu, Eugen Ionescu) o realizare biruitoare pe plan estetic a personalității conducătoare a tinerei generații. Nu stabilise Eliade fizionomia acestei noi generații în ciclul de 12 foiletoane din 1927, în ziarul *Cuvîntul*, stîrnind o polemică contestatoare din partea lui Șerban Cioculescu? Toți congenerii săi recunoșteau însă în Mircea Eliade pe conducătorul lor spiritual. Și din 1933 Eliade a fost mereu prezent în

librării cu lucrări literare paralel cu cele ştiinţifice în indianistica şi filosofia religiei, plăcîndu-i mult această dublă ipostază. A încercat s-o reitereze în exilul său prelungit, de după 1945, fără însă a izbuti pentru că, pur şi simplu, tradusă, opera sa literară (inclusiv *Pădurea interzisă*, cunoscut la noi sub numele de *Nopţile de Sînziene*, şi nuvelele fantastice) nu recoltează audienţă. Acest insucces (cu care nu era deloc obişnuit) i-a amărît cele peste patru decenii cîte a numărat exilul său.

Romanul care i-a adus, în 1939, celebritatea lui Eliade e rodul experienţei sale în India, unde a plecat, cu o bursă, în 1928, şi de unde s-a înapoiat în 1932. Cartea e, negreşit, una dintre operele reprezentative ale tipului românesc experimentat cu succes de generaţia sa, romanul autenticităţii sau, dacă acceptăm formula propusă în epocă de Comarnescu, al experimenţialismului. Notorii au rămas *Fragmente dintr-un carnet găsit*, *Femei* de M. Sebastian, *Romanul lui Mirel*, *O moarte care nu dovedeşte nimic*, *Ioana*, *Jocurile Daniei* de Anton Holban, *Ambigen* de Octav Şuluţiu, *Rabbi Haie Reful* de Petru Manoliu, *Interior* de C. Fîntîneru şi chiar *Întîmplări din irealitatea imediată* de M. Blecher. Dl Ov. S. Crohmălniceanu a încadrat în această formulă şi cele două arhicunoscute romane ale lui Camil Petrescu din anii treizeci. Poate că pare o exagerație. Dar e incontestabil că cele două romane ale lui Camil Petrescu se revendicau de la formula autenticităţii, autorul, megaloman cum a fost, socotind că toate celelalte scrieri sînt continuatoare (dacă nu chiar calchieri) ale modalităţii româneşti de el recomandată şi impusă. Nu a apărut *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război* în 1930, iar toate celelalte după aceea? E drept că *Patul lui Procust* a apărut în 1933, integrîndu-se în formula autenticităţii acum bine cultivată şi utilizată. Dar începutul ei a fost marcat de *Ultima noapte de dragoste*, aceasta deşi, în acelaşi an 1930, apare şi cartea

de debut a lui Sebastian, *Fragmente dintr-un carnet găsit*. Să convenim, pentru a împăca toate controversele, că a fost o bine venită coincidență în faptul că întreaga creație romanescă (sau prozaistică) a tinerei generații se află înscrisă în aceeași albie a formulei autenticității, pe care o practica și Camil Petrescu. Dar că autenticitatea sau experimențialismul, sugerat de scrierile lui Gide sau Papini, erau crezul estetic și de ideologie literară a tinerei generații a fost, și în epocă, recunoscut. Acest crez a fost slujit cu convingere, propus și apărat în publicistica literară și după preceptele sale a fost înălțată întreaga lor proză. Și, repet, Mircea Eliade era personalitatea impunătoare a noii generații de scriitori, romanul său din 1933 (și celelalte care au urmat – de citat ar fi cu deosebire la acest capitol *Huliganii*, din 1935). Rod al acestei formule creatoare, romanul *Maitreyi*, care i-a adus autorului celebritate în țară, evocă un episod autobiografic din experiența sa indianistă. Cartea își dezvăluie formula chiar de la prima ei propoziție, citînd din jurnalul (chiar a existat!) al autorului. „Am șovăit atîta în fața acestui caiet, pentru că n-am izbutit să aflu ziua precisă cînd am întîlnit-o pe Maitreyi. În însemnările mele din acel an n-am găsit nimic. Numele ei apare acolo mult mai tîrziu. Iar eu o întîlnisem pe Maitreyi cu cel puțin zece luni mai înainte. Și dacă sufăr oarecum începînd această povestire, e tocmai pentru că nu știu cum să evoc figura ei de atunci..." N-ar trebui să se creadă în aprecierea lui Călinescu că romanul lui Eliade a cucerit mare succes de stimă și de critică datorită exotismului atmosferei și al trăirilor într-o Indie la noi necunoscută. De fapt, romanul, dincolo de exotismul obiceiurilor și al moravurilor indiene, prinde pe cititor imediat prin sinceritatea trăirilor recreate sau notate în jurnal. Eroul, Allan, e, desigur, un *alter ego* al autorului. Locuiește, o vreme, (semn, în India, de mare cinste și favoare) în casa inginerului Sen (alias profesorul său

de filosofie sanscrită, Dasgupta), îndrăgostindu-se de fiica acestuia, o tînără de 16 ani de o maturitate precoce. Se înjghebă o relație amoroasă năvalnic copleșitoare (socotită apoi de gazdă drept o revoltătoare încălcare a tabuurilor hinduse, aducîndu-i eroului excomunicarea din casă). Roman al inițierii erotice, *Maitreyi* a fost apropiat de *Daphnis și Chloe*. Nu e nimic hazardat în această apropiere, chiar dacă inițierea nu e, în romanul lui Eliade, deloc clasicistă. Ciudată e indiferența cu care privește, la început, Allan pe Maitreyi, care, de altfel, se considera și ea logodnica spirituală a geniului ei, poetul Tagore. Fata e, de altfel, cufundată în filosofie, practicată nu numai în compuneri eseistice, ci și în poeme. Și, deodată, chemările reciproce se instalează, iscînd o pasiune grav răvășitoare sufletește. Mai ales că europeanul, Allan, descoperă la partenera sa o pură dragoste ardentă, ciudat de experimentată, în care amorul carnal se îngemănează cu o simbolistică indică răscolitoare de sensuri. Eroina se logodește cu Allan printr-un ritual cumva naturist, legîndu-se elementelor naturii că nu va cunoaște, în veci, o altă dragoste. E probabil, are dreptate dl Ov. S. Crohmălniceanu, că farmecul romanului vine din fascinația acestor reacții neștiute. Dar de la descoperirea sufletului feminin indian eroul are de întîmpinat împotrivirea canoanelor restrictive ale obiceiurilor castelor hinduse, care interzic – sub apăsarea excomunicării – relațiile erotice cu un străin. Cînd amorul celor doi amanți este descoperit, urmează, neîndurătoare, despărțenia impusă asemenea unei izgoniri definitive. Confesiunea acestei patimi, cu valori specifice altei lumi și altor cutume, e de o firească autenticitate și neobișnuitul enigmatic al sufletului feminin hindus conferă cărții o mare densitate a omenescului. E, de aceea, explicabil succesul mare al cărții în 1933, care a determinat apariția, pînă în 1942, a altor patru ediții (ediția a doua, numai la două luni după cea dintîi), altele producîndu-se

după aceea. După o perioadă stupidă de interdicție a operei lui Eliade la noi, *Maitreyi* reapare în 1969 la E.P.L., cu o prefață de dl Dumitru Micu, reeditat fiind în 1986. După 1989 romanul a avut parte de cîteva ediții. Acum este însă restituit într-o ediție critică impecabilă sub raport filologic și, cum spuneam, însoțit de un aparat critic bogat, pe alocuri chiar prea bogat. Să le mulțumim editorilor – dlor Mihai Dascăl și Mircea Handoca – pentru această restituire, sperînd, totodată, că apariția volumelor în această ediție critică a operei lui Mircea Eliade va beneficia de un ritm mai adecvat.

Mircea Eliade, *Opere*, vol. II, *Romane*. Ediție îngrijită și variante de Mihai Dascăl. Note și comentarii de Mihai Dascăl și Mircea Handoca. Editura Minerva, 1998.

iulie 1998

Ediția critică G. Călinescu

Debutul ca romancier al lui G. Călinescu, în 1933, cu *Cartea nunții*, n-a fost deloc un triumf. Dimpotrivă, a fost considerat un semiesec. Nu i-a căzut, desigur, bine autorului dar criticul își vedea în continuare de îndeletnicirile sale, cu prestigiul cucerit în 1932 cu *Viața lui Mihai Eminescu*, ținînd o foarte citită cronică literară în *Adevărul literar și artistic* și publicînd, în 1934-1936, în trei volume, exegeza *Opera lui Mihai Eminescu*. Și, imediat după asta (un an mai tîrziu, adică în 1937), începe să lucreze la un nou roman. Cam în același timp, în cronicile sale literare, apare formula romanului realist, obiectiv, caracterologic (în tradiția lui Balzac și Flaubert), contestînd romanul autenticității (subiectiv), în care se distingeau Camil Petrescu sau Mircea Eliade. Această din urmă formulă romanescă cîștigase la noi teren în anii treizeci, fiind îmbrățișată și practicată cu deosebire de noua generație, dar mai ales de Camil Petrescu în

cele două romane ale sale. Cînd, în martie 1938, apare noul roman al lui Călinescu, *Enigma Otiliei* (titlul autorului era *Părinții Otiliei*, dar editorul a optat pentru celălalt din rațiuni comerciale), cartea a recoltat aprecieri aproape unanim favorabile (excepție a făcut cronica lui Perpessicius), recunoscîndu-se aici o izbîndă. Pompiliu Constantinescu afirmă că romanul „este construit cu meșteșug sigur, pe mai multe planuri, și cu o detașare epică întru totul stăpînă pe materialul uman, atît de divers și de închegat în fizionomia lui. Iată de ce vedem, în noua carte a dlui Călinescu, o vocație de prozator și descifrăm o structură epică". Iar Șerban Cioculescu conchide la sfîrșitul cronicii sale admirative: „Roman de respirație lungă, de bogată circulație vitală, de variate mijloace epice și artistice, *Enigma Otiliei* e o operă care consacră pe autorul ei ca un romancier de acum înainte fără dificultăți". Iar exegezele de după apariție – multe și datorate unor nume cu autoritate – confirmă marile virtuți românești ale autorului, iar în roman o strălucită izbîndă a prozei românești.

Romanul se deschide cu o scenă tipic balzaciană, cu descrierea minuțioasă a casei lui moș Costache Giurgiuveanu (inclusiv a străzii Antim în 1909, care semnala înfățișarea marelui sat ce era atunci capitala) și a mai tuturor personajelor care vor constitui substanța narativă a cărții. Totul e aici într-adevăr balzacian și elementul obiectiv caracterologic întregește cheia în care va fi dezvoltată această lume ciudat de bolnavă. Mai toate personajele anunțate și cele care vor intra mai tîrziu în scenă (mai ales Stănică Rațiu) au o hibă sau un defect biografic. Costache Giurgiuveanu e un bătrîn zgîrcit, bine rostuit în bunuri și bani, pîndit de familia surorii sale Aglaie și neîndrăznind, și din avariție, și de frica morții, de a clarifica, prin acte (sau testament) statutul fiicei sale vitrege Otilia. Aglaie, ființă primitivă, este stăpîna unei familii nevolnice, cu un soț debil

mintal, cu un fiu handicapat tot mintal, cu o fiică fată bătrînă (Aurica) şi urîtă, fără şanse în aspiraţiile ei maritale. Otilia, o frumoasă tînără orfană, capricioasă, calină şi cu decizii imprevizibile, trăieşte „din milă" în casa tatălui ei vitreg şi se complace (de aceea?) a fi întreţinută (deşi lilială sufleteşte şi imaculată fizic) de vîrstnicul Pascalopol, moşier bogat. Chiar Pascalopol, care pare a fi singura fiinţă „sănătoasă" în acest mediu insan, are şi el „beteşugul" lui. Rămas văduv, nu se recăsătoreşte, complăcîndu-se în situaţia ambiguă de protector al Otiliei, care celorlalţi li se pare a fi o prea afişată relaţie sentimentală. Pînă şi cinicul neonest Stănică Raţiu, soţul Olimpiei (o altă fiică a Aglaiei), are şi el „beteşugul" lui. Ratat avocat, fără procese, trăind din expediente, ciupeli şi afaceri totdeauna necurate, în ciuda tiradelor sale sforăioare de Caţavencu adaptat, e mereu un frustrat, vînînd „marea lovitură" care să-l instaleze definitiv în prim-planul vieţii sociale şi politice. Felix Sima, tînărul orfan care ajunge fatal în această lume tarată, e, şi el, parţial tarat. Minor încă, avîndu-l tutore pe moş Costache, e ambiţios în aspiraţiile sale spre a-şi crea o carieră ştiinţifică de mare medic psihiatru, dar, deşi o iubeşte ardent pe Otilia, e reţinut şi incapabil să procedeze ca un bărbat atunci cînd aceasta, într-o noapte de final, i se oferă total. Memorabile sînt tipologiile din roman. Simion Tulea, soţul Aglaiei, e un maniac fără personalitate, supus total Aglaiei, mereu cu o broboadă pe umeri şi brodînd feţe de pernuţe, pictînd pînze uriaşe pe motive luate din cărţi poştale ilustrate (ca şi fiul lui Titi), sfîrşind nebun într-un sanatoriu, unde va fi abandonat de familie, care, prinsă de altele mai presante, uită pur şi simplu de el. Dar întreg comportamentul personajului e fixat, în culori potrivite, rămînînd ca o figură emblematică. Costache Giurgiuveanu (moş Costache) e o altă ipostază, mult mai izbutită artistic, a avarului Hagi Tudose. E animat de bune intenţii faţă de „Otilia

mea" dar, din zgîrcenie, amînă mereu s-o înzestreze, ascunde banii necesari acestui scop într-o gaură în dușumeaua unei odăi, îi poartă asupra sa într-o pungă cu care se încinge, îi ascunde, bolnav fiind, în salteaua patului în care zace și, chiar cînd se declanșează al doilea atac vascular, decis să încredințeze bănetul lui Pascalopol pentru a deschide un cont la bancă pe numele pupilei sale, cînd află de la medici că va supraviețui și acestui accident, dă moșierului numai o parte din bani, restul păstrîndu-l sub saltea. Bîlbîiala sa nu e numai în vorbire, ci și în comportamentul acesta maladiv ezitant. Titi Tulea, fiul lui Simion și al Aglaiei, îl moștenește, în tarele maladive, pe tatăl său. Incapabil să învețe, e și el un „artist" care pictează vaste pînze după cărți poștale ilustrate, incapabil să recompună după natură. Ajunge la Conservator, după ce, după corijențe și repetenții, termină liceul. E un profitor erotic care trăiește episodul unei silite căsătorii efemere, pregătindu-se pentru destinul inexorabil al tatălui său. (Se știe că pentru a înfățișa comportamentul schizoid al celor doi Tulea, autorul a studiat manualul de psihiatrie al prof. Obreja. Progresia proceselor este remarcabil surprinsă estetic, pînă la stadiile din urmă.) Stănică Rațiu, altă neuitată figură tipologică, e un Mitică, un Păturică și un Gore Pirgu, altfel dimensionat. Vorbăria sa sforăitoare, glumele nesărate, goana după rostuire prin orice mijloc neonest, aspirația spre un loc în lumea aleasă, de aici și îndemnul vestit adresat familiei de origine „să dăm ceara mă-sii un Eminescu" și izbînda lui finală, cînd, furîndu-i banii lui moș Costache, îi provoacă acestuia moartea instantanee, imortalizează un tip care spune multe despre această imundă lume tarată. Și cum ar putea fi uitată scena extraordinară a familiei Tulea-Rațiu care, la primul accident vascular al lui moș Costache, ocupă casa aproape *manu militari*, păzind casa și avutul vizibil, toți deodată sau cu schimbul, pentru a

nu dispărea nimic, pînă sînt alungați de bolnavul înzdrăvenit.

Romanul a avut parte de cîteva ediții (1946, 1956, 1959-BPT, 1961 etc.) de fiecare dată, și, apoi, bucurîndu-se de o receptare extraordinară. Editorul acestei ediții, dl Nicolae Mecu, vorbește de cîteva straturi (dintre care trei principale) ale receptării acestui mare roman. Importantă ar fi cea din 1946, cu pătrunzătoarele cronici ale lui Eugen Schileru și Ion Negoițescu, cea din 1956, cu cronica literară a lui Ov.S. Crohmălniceanu (care, amplificată, adîncită, va deveni partea cea mai importantă a capitolului consacrat romancierului Călinescu în *Literatura română între cele două războaie mondiale*). Aici se manifestă și aspectele nebalzaciene ale cărții, adică, altfel zicînd, componenta modernă a cărții, apropiind-o chiar de romanele lui Camil Petrescu. Sînt, apoi, pe larg amintite eseurile lui Paul Georgescu din 1957, coagulate și lărgite în studiul *Sensul clasicismului*. Interesant aici ar fi (și este) că romanul este tragedie și comedie totodată. E menționat apoi studiul amplu al dlui S. Damian din 1946, devenit prin redimensionare, în 1971, o carte despre Călinescu prozator (reluată, apoi, în două ediții). Meritul criticului ar consta în aceea că a reluat pe cont propriu ideea (enunțată, în 1946, succint, de Ion Negoițescu) caracterului comic al *Enigmei Otiliei*, indicîndu-i, analitic, și sursele, fără a ignora nici personajele necomice ale romanului. Editorul face loc în aparatul critic (secțiunea „receptarea critică") tuturor opiniilor demne de pus în evidență (Al. Săndulescu, Ion Bălu, Alexandru George – care stăruie asupra epilogului nemotivat psihologic și pripit al cărții –, N. Balotă, Eugen Simion, Dumitru Micu – autorul unei complete monografii închinate, în 1979, scriitorului și criticului –, Ion Negoițescu). Dl Nicolae Mecu are dreptate cînd consideră că „cel mai important moment... în rediscutarea facturii romanelor călinesciene este

constituit de apariția cărții *Arca lui Noe* de Nicolae Manolescu". Într-adevăr, aici romanul *Enigma Otiliei* (comparat cu *Sfîrșit de veac în București*) este considerat de un balzacianism infidel, modern în structura sa interioară, mai ales, un roman de critic. În sfîrșit, partea cea mai extinsă a analizei romanului pune în relief ceea ce criticul numește „romanul comic al unei vocații critice și poate unice" (reluîndu-se o temă reliefată mai înainte de S. Damian și Ion Negoițescu). Așa cum se știe și cum e relevat și de editor, *Enigma Otiliei*, făcînd o carieră extraordinară, s-a bucurat de o exegeză remarcabilă.

Scrupulos cu metodă, dl Nicolae Mecu ne-a oferit o ediție cu totul deosebită. În primul rînd curmă o eroare gravă, menținută de peste un sfert de veac. Textul pe care îl ia ca bază este cel din 1946 (a doua ediție, ameliorată, a cărții), arătînd că edițiile din 1956 încoace sînt corupte (inclusiv ediția așa-zisă definitivă de *Opere* din 1966) pentru că în 1956 autorul, silit de cenzură, a făcut unele modificări conformiste. Din păcate, și azi circulă ediții după acest text corupt din 1956. Sper mult că, de acum încolo, la eventualele reeditări, va fi folosită ediția propusă acum, cu argumente irefutabile, de dl Nicolae Mecu. Foarte bune, excelente sînt și celelalte secțiuni ale aparatului critic. La cea despre receptarea operei m-am referit. Vreau să adaug că secțiunea de variante, migăloasă și riguroasă, reconstituie nu numai laboratorul de creație al autorului, ci toate modificările efectuate (unele utile, altele conjuncturale). Avem indiscutabil, în acest al doilea volum din ediția critică a operei lui G. Călinescu, o izbîndă a acestui gen de cărturărie. Pe cînd al treilea volum?

G. Călinescu, *Opere*, vol. II, *Enigma Otiliei*. Text îngrijit, note, comentarii și variante de Nicolae Mecu. Editura Minerva, 1998.

septembrie 1998

Autobiografia lui Blaga

Printre poeții fundamentali interbelici, cei care au avut norocul unor ediții critice a operei lor au fost numai doi, Bacovia și Blaga. Tentativa de a publica o ediție critică din opera lui Arghezi a eșuat încă în faza de proiect, datorită împotrivirii fiicei poetului, dna Mitzura Arghezi, care a refuzat să pună la dispoziția editorului prezumtiv (dl Gh. Pienescu) manuscrisele păstrate în depozit personal. Astfel încît am rămas cu ediția *Scrieri*, inițiată de poet și o vreme supravegheată de el, ajunsă acum la vol. 40. Dar o ediție critică Arghezi, absolut necesară (cu absolut utilele variante și celelalte elemente ale aparatului critic), nu avem și e greu de crezut că în viitorul, chiar îndepărtat, se va găsi cineva care s-o alcătuiască. Blaga, cu opera sa, a avut – repet – noroc. Mai întîi a alcătuit fiica poetului, dna Dorli Blaga, o ediție completă din opera părintelui său. Apoi a apărut, benefic, extraordinarul editor care este dl George Gană. D-sa a început ediția critică din opera lui Blaga în 1982 și astăzi, în 1997, ea a ajuns la al șaselea volum. Cum acest al șaselea volum al ediției programează *Hronicul...*, acesta era menit, atunci cînd a fost pornită, să încheie secțiunea literară a operei lui Blaga. Dar cum în 1991 a apărut, postum, romanul care a căpătat titlul *Luntrea lui Caron*, înseamnă că secțiunea literară a acestei impunătoare ediții se va încheia cu acel volum, probabil peste un an sau doi. E o faptă de cultură extraordinară, pe care nu vom ști să o omagiem niciodată îndeajuns. Și cîtă importanță are o ediție critică din opera unui scriitor fundamental o dovedește chiar această ediție întocmită de dl George Gană. Și asta dacă studiem cum se cuvine efectiv năucitoarea secțiune a aparatului critic. Subcapitole de aici, mai ales variantele și receptarea critică, sînt copleșitoare ca întindere și acribie nu

numai filologică, dar cumva efectiv paleontologică. Blaga scria cu creionul în cîteva variante, în care mereu intervenea cu cerneală sau creion roșu. Editorul a ales, cum se cuvenea, ceea ce se numește textul de bază și straturile din celelalte exemplare manuscris le-a considerat variante, transcriindu-le cu migală și dăruire de benedictin. Și astfel de variante sînt, în laboratorul de creație al unui scriitor fundamental, de interes, îngăduindu-ne reconstituirea procesului creator al marelui scriitor și cugetător. Cine vrea să-și facă o imagine nu numai despre imensul travaliu al editorului, dar și despre neasemuita sa utilitate este rugat să citească acest segment al aparatului critic la cel din urmă volum, al șaselea, din grandioasa ediție critică Blaga. Subcapitolul despre receptarea critică a operei este aici, fatalmente, mai concentrat (prima publicare a acestei cărți poartă, se știe, data de 1965), pentru că s-a scris relativ puțin și din capul locului elogiativ. Dar în cazul precedentelor volume (două cuprinzînd poezia și trei dramaturgia) opiniile au fost multe, diversificate, oscilînd între negație și laudă (nu și fără acele note în registru de mijloc). Adunîndu-le pe toate între copertele unui volum (uneori chiar cu exces, pentru că receptarea nu se oprea la data apariției unei cărți sau plachete, ci urca în timp, pînă la data alcătuirii aparatului critic), ele dau imaginea istoriei – dificultoase – a receptării operei literare a lui Blaga. Unii, neavizați, cred că această receptare a parcurs o linie uniform suitoare. În realitate, ea a avut parte, de prin 1920, de împotriviri negatoare de mare rezistență, care l-au neliniștit și amărît mult pe Blaga. Zările favorabilei receptări se deschid destul de tîrziu, de prin 1928-1929, adică atunci cînd tinerii care vor constitui marea pleiadă a criticii literare interbelice vor căpăta autoritate și prestigiu. Tot acest proces, cu coborîșuri și suișuri decise, e foarte bine desenat în aparatul critic al acestei monumentale ediții din

opera lui Lucian Blaga. Avem nevoie acută de astfel de ediții critice din opera scriitorilor noștri fundamentali, care, în alte culturi, sînt de cîteva tipuri, în timp ce la noi abia dacă le avem în cîte unul. Dar, din păcate, nici această unică ediție critică nu e încheiată la toți (ca să nu spun la majoritatea) scriitorii noștri fundamentali. Sîntem, îmi pare rău că trebuie să o repet, parcă numai o cultură lirică, lipsindu-ne grav instrumentele de lucru, lucrările de sinteză, dicționare și altele asemenea. Iar că o ediție critică este un important instrument de lucru și o faptă culturală de primă însemnătate este inutil să depun stăruințe. De aceea, tocmai, tresalt cu bucurie și cu exclamații de recunoștință atunci cînd apar astfel de ediții critice, în care mă încăpățînez să văd acte de nădejde salvatoare.

Cum se știe, Blaga a fost un scriitor total, în spațiul operei sale fiind prezente deopotrivă poezia, dramaturgia, romanul, memorialistica, eseistica și aforismele, cărora li s-a adăugat, impresionantă, cugetarea filosofică, ce a căpătat dimensiunea unui sistem. În noiembrie 1945 scriitorul își anunță prietenii că lucrează la o carte de amintiri. Era un moment de cumpănă în viața politică a țării, totuși Blaga mai putea încă publica, dar zările vesteau întuneric, bine intuit de marele scriitor. În iulie 1946 avea gata ceea ce el numea, atunci, primul volum dintr-o serie autobiografică amplă. Îi găsise și un titlu potrivit, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*. Și tocmai atunci începe pentru poet (nu numai pentru el) dificultatea publicării. Mai revine asupra manuscrisului și, în martie 1947, îl dă unor prieteni să-l citească (printre alții și lui Octav Șuluțiu). În 1948, cînd a voit să publice cartea, nu se mai putea, autorul renunțînd la idee. Poate că dacă vremurile nu i-ar fi fost potrivnice și publica această carte la vreme, ar fi continuat să scrie această creație memorialistică. Dar cum negura l-a împresurat total, a renunțat. Am fi avut parte, în alte condiții, de o creație de amplitudine din ceea

ce se numește, cu un termen potrivit, literatura subiectivă. Dar și ceea ce ne-a rămas – să nu-l mîniem pe Dumnezeu – e o creație rezistentă din aceeași speță literară, care reconstituie copilăria, adolescența și formația intelectuală, adică viața sa pînă în anul 1919. E adevărat că după cîțiva ani scrie un roman, și el în registru evocator, dar instalat în ficționar. În acest fel, evocarea vieții e, într-un fel, continuată. Dar, cum cred că romanul, în două dintre secțiunile sale, e ratat, regretul că nu și-a continuat amintirile continuă să se mențină. Cîte n-am fi aflat despre trăirile scriitorului privind viața sa și încercările existenței creatoare, atît de tragică totuși, pînă la etapa marii recunoașteri a valorii sale! Ar fi fost extraordinar. Titu Maiorescu și-a scris, în 1908, o succintă autobiografie, pe care a semnat-o Mehedinți, cu pseudonimul Soveja (e descoperirea mea, rezultată în urma atentei lecturi a jurnalului marelui critic), compusă, toată, la persoana a treia. Dar ce izvor extraordinar de informație despre autor și opera sa este această autobiografie concentrată a lui Titu Maiorescu! Încît, prin comparație, pot aprecia cît de importantă ar fi fost această autobiografie completă a lui Lucian Blaga. N-a fost să fie și trebuie să ne mulțumim cu ceea ce avem. Și, mă grăbesc să adaug, autobiografia lui Blaga, fără a fi deloc o scriere romanțată – cum ar fi fost cu putință pentru cugetător? –, e scrisă (spre deosebire de cea a lui Maiorescu) în registru literar, prezența poetului, prin inflexiunile lirice în scriitură, se face fericit anunțată. Nu se poate spune că Blaga a compus un poem în proză. Dar deficiențele sale la capitolul epicitate sînt strălucit compensate de însușirile lirice, fără ca aceasta, din fericire – să coboare în liricoid. Tabloul reconstituirii e efectiv tulburător. Memorabile sînt, desigur, portretele părinților, poetul mărturisind apoi unor prieteni că de la tatăl său, preotul Isidor Blaga, a moștenit aplecarea spre cugetare și de la mamă predispoziția pentru fabulos, liric, și apropierea de

pămînt, teluricul. Tatăl său, deşi preot, era un liber cugetător, citind cu pasiune pe Kant, pe Feuerbach, Schopenhauer şi pe criticul (în sens negativ) al *Evangheliilor*, filosoful David Strauss. Satul copilăriei e surprins ca un tărîm al veşniciei, perceput ca atare de copilul care, pînă la patru ani, n-a putut vorbi. Cînd, miraculos, a început să vorbească, la îndemnul speriat al mamei, a fost ca o intrare în normalitatea vieţii firești, deşi tăcerile lungi au întovărăşit viaţa poetului. În casa copilului, atmosfera intelectuală era una îndreptată spre mediul germanic. Toţi fraţii săi (şase la număr, din cei nouă copii cîţi au avut Isidor şi Ana Blaga) au făcut şcoala primară şi apoi studiile în şcoli nemţeşti. Viitorul poet a frecventat şcoala primară, la Sebeş, în limba germană, liceul la Braşov în limba română şi studiile universitare în filosofie (teologia, frecventată în timpul războiului la Sibiu pentru a scăpa de năpasta armatei, fireşte în limba română), la Viena, în limba germană. La 13 ani a rămas orfan de tată şi, elev strălucit, rămas fără mijloace, vreo doi ani a fost privatist, dînd examenele de sfîrşit de trimestru în particular. Fundamentală pentru începutul perioadei sale de lectură a fost citirea, în colecţia *Convorbirilor literare*, a unui fragment din *Faust*. Aceasta îl va fascina, îndreptîndu-l spre lectura pasionată, din biblioteca tatălui său, păstrată, a operelor lui Schiller, Goethe, a clasicilor literaturii române, dar şi a unor broşuri care l-au familiarizat cu indianistica. A început să scrie, sau, cum spune Blaga, „îmi încercam cu unghia zimţii darului poetic. Şi-mi încordam urechea s-aud dacă metalul, lăuntric sună au nu?". De-abia în 1910, cucerit de un nou val liric, a debutat cu o poezie în ziarul *Românul* din Arad, cel mai important cotidian al românilor transilvăneni. Apoi, „metafizica devenea tot mai mult viciul meu fără leac, demonica patimă", citindu-i, încă în clasa a VI-a liceală, pe Kant şi Bergson. A început să scrie şi filosofie. *Luceafărul* nu l-a publicat. A găsit

audiență tot la *Românul*. Bacalaureat în 1914, a vrut să plece, cu o bursă, la Jena pentru a studia filosofia. A intervenit, perturbator, războiul. După avataruri s-a îndreptat, cam spre sfîrșitul războiului, la Viena, unde s-a produs întîlnirea, capitală pentru viața sa, cu Cornelia Brediceanu, de care s-a îndrăgostit și care îi va deveni, după înfrîngerea împotrivirii familiei ei, soție în 1919. La Viena și în prelungitele șederi la Sebeș, a scris poezie și aforisme, încît, în 1919, avea gata o plachetă de versuri și un volum de aforisme. Cornelia a avut inițiativa de a-i trimite lui Sextil Pușcariu la Cernăuți, unde conducea ziarul *Glasul Bucovinei*, un stoc de versuri, care apar însoțite de o prezentare foarte elogioasă. Încurajat, în același an 1919 publică, pe spezele sale, la Orăștie, amîndouă volumele (*Poemele luminii* și *Pietre pentru templul meu*), excelent primite peste tot, inclusiv la București, avînd și privilegiul unei cronici elogioase semnate de N. Iorga. Cărțile, în jurul cărora s-a stîrnit mare interes, i se epuizează rapid și, cum cucerise instantaneu stima, obține un contract de reeditare a lor la Editura Cartea Românească, obținînd și un frumos onorariu, cu care s-a putut reîntoarce la Viena pentru teza de licență. Cu debutul acesta eclatant și promisiunea de căsătorie din partea Corneliei se încheie amintirile lui Blaga. Și e bine că le-a oprit aici (deși, cînd le-a scris, se gîndea la o continuare a lor), pentru că, cu aceste două momente capitale, se încheie pentru scriitor, apoteotic, o epocă. Ceea ce a urmat n-a fost deloc apoteotic, ci aglomerat cu potrivnicii și plictiseala vieții grele. Autobiografia se încheie pentru a face loc biografiei, complexă și mult complicată. Dar e, negreșit, binefăcător că avem mărturisirile marelui scriitor despre copilăria, adolescența și devenirea sa creatoare.

Lucian Blaga, *Opere*, vol. VI, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*. Ediție critică de George Gană. Editura Minerva, 1997.

martie 1998

Poezia lui Ion Pillat

Un poet interbelic remarcabil la care tradiționalitatea se îmbină fericit cu modernitatea, iar romantismul reminiscenței face casă bună cu clasicismul este, negreșit, Ion Pillat. Dl Ioan Adam, prețuitor al acestei poezii, a alcătuit, în 1984, o antologie (ediție) din opera literară a lui Pillat și, acum, în aceeași colecție „Arcade" a Editurii Minerva, o a doua, intitulată, de astă dată, *Casa Amintirii*. Sigur că regăsim poezii prezente și în mai vechea ediție. Dar aici predomină, cum se cuvine, motivul amintirii, copleșitor, se știe, în lirismul pillatian. E o bună ediție antologică, care merită să fie comentată.

După o îndelungată experiență simbolistă-parnasiană, materializată în patru plachete de versuri (dintre care *Visări păgîne* e din 1912), Ion Pillat se redescoperă pe sine după război, publicînd *Pe Argeș în sus* (1923), despre care Călinescu avea să spună ca a fost „unul din momentele lirice fundamentale de după război". Nepotul lui I.C. Brătianu s-a bucurat, firește, de o copilărie fericită petrecută la conacul de la Florica și în cel – patern – de la Miorcani, și-a făcut studiile liceale și universitare la Paris. Aici lecturile din poeții timpului (Baudelaire, Leconte de Lisle, Heredia, Henri de Regnier, Verlaine, Maurice de Guérin etc.) l-au îndreptat spre parnasianismul din primele două plachete, despre care Pillat avea să spună apoi, bine autocritic, că „poezia mea a fost deviată din matca ei naturală printr-o transplantare bruscă și un aport străin". Exagera. De fapt, neoclasicismul său de mai tîrziu păstrează destul din sonurile unora dintre poeții cultivați în tinerețea aceasta deviată. Oricum, mai tîrziu, la 32 de ani, poetul avea să se descopere pe sine prin acel crucial – pentru el – *Pe Argeș în sus*. Pillat își dezvăluie acum afectivitatea sa tradițională de contemplativ moldovean, cum se

considera a fi. Universul poeziei sale e agrest, mustind de darurile pământului natal și populat cu elemente caracteristice vieții de la țară. Nu e un patriarhalism în ton minor (ca la Iosif, odinioară), ci o lirică din cea mai pură esență a pământului spiritualizat în vreme, a timpului spiritualizat în amintire. Trăirile sale se confundă cu trecutul, care e fixat în mișcătoare tablouri de gen ce reconstituie peisajul patriei din remanențe nostalgice (amintirea) care n-au nimic decorativ: zăvoiul, lunca, nucul din vale, via, poiana necosită, conacul de la Florica, casa din deal, căpița de fin, parcul Goleștilor, odaia și mormîntul bunicului Brătianu, Argeșul la confluența cu Rîul Doamnei, Negoiul, Valea Mare, Miorcani, Siretul, Topologul, Izvorani. Regăsește trecutul, reconstituindu-l din amintiri înfiorate, ca un cărturar ce era, asemenea unui paleontolog, din cîntecul șoptit, numai de el auzit, al unei fîntîni: „De unde Piteștii și Argeșul și țara/ Zăvoaiele albastre cînd le îmbracă vara,/ De unde prinzi lumina jucînd pe Rîul Doamnei/ Prin băncile de aur sub cerurile toamnei./ Acolo unde casa-și-nalță alb pridvorul/ Prietene, te-așază să-ți murmure izvorul/ Și ca Florica toată să-ți rămînă,/ Mai stai s-auzi trecutul cum cîntă în fîntînă" (*Inscripții pentru o fîntînă*). Dezrădăcinatul („Și eu cu tot frunzișul și rădăcina-n vînt") care năzuiește să-și redobîndească vatra caută și găsește puncte de reper în geografia sufletească a copilăriei. Vor fi camera bunicii, ochelarii ei, via, banca de sub castanul unde se odihnea bunicul, odaia lui, capela, rîul, clopotul din Izvorani, lunca Argeșului. Toate trag la „scara amintirii" și poetul întîrzie în reverie pentru a regăsi în sine „Florica de demult". Toate aceste puncte fixe spre care revine obsesiv capătă dimensiunea unor „pasteluri psihologice", de o rară concreteță plastică și de o muzicalitate tulburătoare. Exponențială mi se pare vestita, pe drept, *Odaia bunicului*, pomenită, în 1929, ca o izbîndă lirică de veșnic nemulțumitul Ion

Barbu. „Nu s-a clintit nimica și recunosc iatacul/ Bunicului pe care, viu, nu l-am cunoscut./ Rămase patu-i simplu și azi nedesfăcut/ Și ceasul lui pe masă și-a mai păstrat tic-tacul.// Văd rochia bunicii cu șal și malakov/ Văd uniforma veche de «ofițer» la modă/ Pe cînd era el junker – demult – sub Ghica Vodă/ Cînd mergeau boierii în butcă la Brașov." Tot acest univers tradiționalist căutat cu insistența unui vinovat de dezerțiune, deși încărcat cu amintiri nostalgice, nu e totuși expresia unui temperament romantic. Melancolia lui Pillat e a unui clasic care aspiră spre fundamentele eterne. Trecutul devine, prin transfigurare, prezent și cele mai durabile tablouri din *Pe Argeș în sus* sînt create din această izbindă a prezentului asupra trecutului. Chiar capodopera sa *Aci sosi pe vremuri* (neinclusă în ediția sa de dl Ioan Adam) e realizată prin această tehnică ireproșabilă. Timpii sînt puși față-n față, li se estompează dimensiunile pînă la anulare, devenind un prezent afectiv și foarte apropiat. Aici, „la casa amintirii cu obloane și pridvoare" a descins, pe vremuri – într-o berlină –, „prin lanuri de secară" bunica Calyopi, înfășurată „în larga crinolină". Emoționat, bunicul, „privind cu ea sub lună", i-a recitat *Le lac* și, mai tîrziu, „îi spuse *Sburătorul* de-un tînăr Eliad". În această atmosferă vaporoasă, înfiorată de dangătul unui clopot depărtat, tinerii au simțit că această clipă memorabilă va dăinui. Dar anii s-au scurs („ce straniu lucru, vremea"), îndrăgostiții de altădată au dispărut și prezentul, ușor modificat, a luat locul trecutului, refăcînd aievea clipele și ritualurile de altădată: „Ca ieri sosi bunica... și vii acuma tu :/ Pe urmele berlinei trăsura ta stătu.// Același drum te-aduse prin lanul de secară./ Ca dînsa tragi, în dreptul pridvorului, la scară.// Subțire, calci nisipul pe care ea sări/ Ca berzele într-însul amurgul se opri...// Și m-ai găsit, zîmbindu-mi, că prea naiv eram/ Cînd ți-am șoptit poeme de bunul Francis Jammes."

Spuneam mai înainte că în acest volum de neuitat poetul nu e un romantic, ci un clasic. Un clasic venit – ciudat – din simbolism şi parnasianism. Dar clasicismul, sau, mai precis, neoclasicismul de tip Moreas, e incontestabil. Ne-o demonstrează această rafinată capacitate de a se integra în natură şi a o reconstitui cu fineţe în tonuri potrivite, evitînd stridenţele, eclerîndu-şi tablourile cu lumini domoale, de amurg sau de septembrie. Niciunde vîlvătăi, nicăieri excese, cavalcade, cîmpii imense sau înfruntări aprige de oameni instalaţi în situaţii-limită. Pînă şi regretele – care dau nota sufletească specifică plachetei – n-au nimic sfîşietor, ci apar mulcomite de înţelegerea legilor firii. Temperamentul împăcat al autorului a ştiut să-şi echilibreze trăirile, recompunînd un univers de feerie campestră în care şi nostalgiile amintirii nu au violenţă romantică. Apoi, nu e clasic (sau neoclasic) acel sentiment al scurgerii ireparabile a timpului care saturează substanţa întregului volum? Atmosfera o reîntîlnim în volumul din 1928, *Limpezimi*. Se simte însă, aici, cizelarea şi se distinge efortul artizanului în aceste poeme care alcătuiesc, cu vechile denominaţii (*Mărţişor*, *Prier*, *Florar*, *Cireşar*, *Cuptor*, *Gustar*, *Vinicer* etc.), acel interesant „calendar al vieţii". Piesele cele mai izbutite sînt pastelurile închinate toamnei (*Toamna la Florica*, *Toamna la Miorcani*, *Icoana cu busuioc*, *Imagini, toamna*, *Pasărea toamnei*, *Cişmigiu în toamnă*), cele care surprind stingerea culorilor din amurg pînă-n noapte (*Drum de seară*, *Lumina lunii*, *Înserare*, *Noapte pe ţărm*, *Stele*), ca şi plasticizarea sentimentului horaţian al trecerii timpului (*Vremea*, *Toamna la Florica*). Elegiacul de tip clasic surprinde cu artă sentimente niciodată pierdute: „De aur vechi s-a făcut frunzarul;/ Zările-s stinse cum e cenuşa/ Deschide uşa./ Toamna ne chiamă// Am împuşcat în zăvoi sitarul/ Din urmă: zburase să plece/ Vîntul e rece/ Toamna ne chiamă.// Via din deal de mult e-ngropată,/ Stolul pe cer s-a

dus: o nălucă/ Dor mă apucă/ De altădată.// Unde ești, unde, casă uitată?/ Unde, azi, sunteți, zilele mele/ Voi rîndunele/ De altădată!" (*Toamna la Florica*). Nu același lucru se poate, desigur, spune despre *Satul meu*. Venit la doi ani după *Pe Argeș în sus*, acest volum e un eșec hotărît. *Harta Miorcanilor* e tezistă și creionată mimetic. Manierist, poetul se străduie să refacă aburul atmosferei de la Florica, fără a reuși defel. Călinescu a considerat piesele volumului „un soi de epigrame de idei sau de imagine". Și în ele apar proprietarul, plugarul, gospodarul, vînătorul, cîrciumarul, baciul, pescarul, secretarul primăriei, preotul, negustorul, contrabandistul, doftoroaia, orbul satului, herghelegiul, zidarul. În aceste poezii căznite în cîte două strofe fixe nu lipsesc oaze de lirism (ca în *Iazul*, *Luna*, *Anisia*). Dar cele mai multe nu fac decît să transpună în versuri teme din rețetarul de motive al mai vechiului sămănătorism. Nimic mai natural ca poetul care se afirmase ca un htonic de o mare originalitate să încerce autohtonizarea dimensiunii religioase. Lucrul se vede în volumul din 1926 *Biserica de altădată*, unde e evidentă strădania de a autohtoniza motivele sacrale creștine, prin implantarea în spațiu românesc a mitologiei cristice, rescriind-o. În poema *Rugă*, cu care deschide volumul, poetul își mărturisește intenția: „Vreau Maică Preacurată,/ Povestea Ta să fie/ În grai cinstit lucrată/ Ca lîna dintr-o ie". Și: „Strălucitor cuvîntul/ Mi-l fă cum e la noi/ Lumină pe pămîntul/ Cu plopi și dealuri moi". Fără îndoială că în această transcriere a istoriei sacre sînt și destule pagini silnice, în care tezismul a eșuat, fatal, în prozaism și manierism. Dar împlinirile artistice – nu prea multe – sînt incontestabile. Cu *Caietul verde* (1932) și, mai ales, cu *Poeme într-un vers* (1936) și celelalte, inclusiv *Balcic*, pînă în 1942, Pillat intra, decis, într-un alt ciclu al creației sale lirice, mai apăsat neoclasică și depărtată de perioada tradiționalității sale, care l-a definit cel mai bine. Preferința

mea se îndreaptă, hotărît, spre aceasta și, mai ales, spre extraordinarul *Pe Argeș în sus*.

Antologia (ediția) dlui Ioan Adam, ca și postfața dovedesc, negreșit, o bună cunoaștere a poeziei lui Pillat, analizată cu înțelegere și pătrundere analitică.

Ion Pillat, *Casa Amintirii*. Antologie, postfață și bibliografie de Ioan Adam. Editura Minerva, 1996.

iunie 1997

Lunatecii lui Ion Vinea

Boema în viața literară e la locul ei. Dar e efectiv o catastrofă dacă e prelungită în spațiul creației. Nu sînt multe cazuri de tratare ușuratic delăsătoare a creației. Dar sînt. Poate cel mai elocvent și mai caracteristic este cel al creației lui Ion Vinea. În timpul vieții n-a prea publicat. Singurele două volumașe publicate în timpul vieții sînt: *Descîntece și Flori de lampă* (1925), poeme în proză și foiletoane, și *Paradisul suspinelor* (1930), tot proză. Și totuși, cu viața lui bine dezordonată, scrisese mult. Era, mai întîi, prin *Simbolul* din 1912, editat împreună cu cel ce va deveni Tristan Tzara, și *Contimporanul*, un combatant de frunte al liricii avangardiste, unde publicase mult și revelator. Și totuși, ceilalți poeți, unii vădit mai puțin înzestrați, își adunaseră producția în plachete. Vinea tot aștepta în neglijare. Destinul a vrut ca poezia sa, cu totul relevabilă, să apară în volum (*Ora fîntînilor*) tocmai în 1964 – și-atunci puternic îmboldit de critici și editori devotați –, exemplarul de semnal ajungîndu-i în mînă cu cîteva ore înainte de moarte. La fel a procedat cu proza sa. Se știa, încă din anii douăzeci, că are în lucru, aproape de finisare, unul sau două romane. O anunțase, repede, în 1928, în interviul acordat lui Felix Aderca, care a apărut, în 1929, în volumul *Mărturia unei generații*. Dar le-a abandonat în nelucrare și nimeni, practic, nu știe

precis în ce stadiu. Unii consideră că le-a reluat, fără a le finisa definitiv, prin anii cincizeci-șaizeci, adică pe vremea cînd înghețul proletcultist îi interzisese dreptul de a publica. Dar Henriette Yvonne Stahl, prietena intimă de o viață a scriitorului, a precizat (și putem pune temei în mărturia ei) că romanul *Lunatecii*, unul dintre cele două așteptînd în mape, era aproape gata în 1925. Dar, neglijent peste măsură, autorul l-a abandonat, el apărînd, postum, tocmai în 1965. Dacă apărea la vreme – are dreptate Henriette Yvonne Stahl – s-ar fi impus cu forță, avînd, poate, destinul *Crailor de Curtea-Veche* (1929), de care, de fapt, se apropia ca substanță, amîndouă fiind romane ale extincției. Dar *Craii...*, publicat îndată ce a fost terminat (ba, unele capitole au apărut mai întîi în *Gîndirea*), a recoltat marele succes pe care îl merita. Pe cînd *Lunatecii*, amînat aproape patru decenii, la apariție părea lovit de fadoare. Și așa a rămas, cu destinul pecetluit. Boema neglijentă, s-o spun încă o dată, prelungită în planul creației, e nu numai vătămătoare, dar, se vede, chiar ucigătoare.

Romanul păstrează, în cutele sale intime, ecouri ale simbolismului liricii sale de început. De altfel, lirismul, evident în toată țesătura cărții, o irigă și o colorează specific. Simptomatică e propoziția cu care începe cartea, așezată, de altfel, între ghilimele, anunțînd că se citează: „Amiaza se răsfață în hamacul de aur al toamnei", sună propoziția încadrată între ghilimele. E exprimată, aici, o stare de spirit emblematică pentru eul lui Lucu Silion, eroul romanului. Totul se desfășoară sub semnul tomnatic al extincției și al iremediabilului amurg. Lucu Silion, erou desprins parcă din lumea lui Goncearov, e, într-adevăr, nu atît un om de prisos, cît unul inutil. E un bărbat de 33 de ani, îmbătrînit de neputința de a trăi consistent. Totul e, în el, decădere iremediabilă, lingoare și viciu cinic. E un purtător al răului, pe care îl înfăptuiește aproape mecanic, chiar cînd realizează că produce

suferință și morbidețe. Fiu de moșier, studiase în capitala Franței șapte ani dreptul și filosofia, revenind în țară cu diplome care, fructificate cu energie, ar fi produs o bună, mare carieră. O pornise chiar cu dreptul, debutînd cu un apreciat studiu de istoriografie. Va deține, o vreme, o rubrică de gazetă citită, tot din domeniul istoriografiei. Dar, incapabil de disciplina efortului continuu și sistematic, abandonează. Se consideră, cînd intră în scenă, un ieșit din rînduri. Tinerii îl consideră prea bătrîn, iar bătrînii prea tînăr. E un prăbușit între două generații (lumi), negăsindu-și niciunde loc. Are două slujbe, sinecuri, la un oficiu intercultural și de turism și la Domeniile Coroanei. Dar refuză măcar să treacă pe acolo în zilele de plată a lefii, portarul făcînd serviciul de a i-o aduce acasă. E mereu pîndit de pericolul de a-și pierde slujbele, cerîndu-i-se minimalul efort de a face, cînd și cînd, act de prezență. Nu refuză pur și simplu, dar nu-și poate aduna energia necesară acestui efort. Mai potrivit i se pare să caute protectori care să-l ajute în păstrarea slujbelor, mai ales pe aceea de la inventatul Oficiu. Și-a risipit tinerețea în aventuri amoroase și e predestinat la recidivă. Înțelege că e un ratat, în ciuda incontestabilelor calități intelectuale, și se complace în această stare, din care nu are forța morală de a se elibera. Nici măcar nu face efortul imaginativ de a se autodepăși. Preferă s-o ducă așa, deși prevede parcă dezastrul inevitabil, care pîndește să-l sugrume. E un incatenat în eros, condamnat necontenit să fie devorat, simultan, între două femei. La început, între cele două surori, Matilda și Laura Feraru, care îl adoră deopotrivă, sfîrșind prin a se îndrăgosti de Laura, deși o iubește și pe Matilda. Și e aproape uimit și revoltat că energica Matilda îl repudiază, izgonindu-l din inima ei. Rămîne cu Laura, o ființă clorotică, bolnavă închipuită (psihic) care, neputîndu-se mișca, își petrece viața în pat, mereu suferindă și reclamînd protecție. Lucu Silion i-o

acordă, devotîndu-i-se cît poate. Dar, are dreptate dl Eugen Simion, drama lui Lucu Silion e incapacitatea de a opta. La orizont apare, devorator, Ana Ulmu, de care se îndrăgostește nebunește. Revine la condiția sa de om strivit între două amoruri. Pe Laura, pe care o adoră protector și îi angajează un medic care o tratează salvator, o vizitează după-amiezile, consumîndu-și vremea în lecturi, într-o atmosferă tinzînd spre stingere. Nopțile i le dăruiește Anei Ulmu, pe care, avînd o cheie la el, o așteaptă în pat pînă cataclisește aceasta să vină acasă. Nopțile sînt mai toate agitate și focoase, epuizîndu-l fizic. Cînd ajunge, dimineața, în casa lui, doarme pînă spre prînz, mereu obosit, frînt și efectiv prăbușit. Toată drama, atît cît este, e nu numai cum să se împartă între cele două femei, deopotrivă acaparante, ci cum să izbutească a menține ferecate cele două universuri feminine pentru a nu comunica între ele, neaflînd unul de altul. Și după infinite avataruri și inutile precauții, cele două femei află una de existența celeilalte. L-ar voi, fiecare, numai pentru sine. Și, cum nu pot împlini dezideratul, vor sparge blocajul, optînd ele în locul lui Silion. Clorotica Laura, acum în refacere, edificată, trăiește o tragedie cumplită. Dar are energia să se rupă de omul iubit, dezavuîndu-l, în această decizie ajutînd-o și sora ei, Matilda, acum revenită pentru a o asista pe Laura. Ana Ulmu, care îi scrisese Laurei o scrisoare demascatoare, prinsă la vreme de Lucu, e gata să se mărite cu un moșier scăpătat numai pentru a scăpa de Silion. Dar, fatalitate, viitorul soț se sinucide aflînd de dedublarea Anei. Și aceasta din urmă, și ea clarificată, deși continuă să fie subjugată de Lucu, pe care totuși îl detestă, după o tentativă de sinucidere, îl abandonează și ea. Scena finală între Lucu și Ana merită să fie transcrisă: „Făceai planuri de viață; cînd cu mine, cînd cu ea și te pierdeai în fiecare parte în aceleași visuri paradisiace. Singurătate, primăvară și amor. Pînă la urmă ni s-a făcut milă de noi înșine

şi scîrbă de tine, iubitule! Ţi-ai bătut joc de cele mai sfinte lucruri, şi cu ce te-ai ales din toate acestea? Eşti răufăcător. Îţi plac încurcăturile şi suferinţele... Ne dădeam seama că am fost amîndouă victimele unui depravat, unui neisprăvit, unui nemernic, iubitule, dar asta eşti". Incatenarea în haos şi neputinţa opţiunii îl transformă, într-adevăr, pe Silion într-un cinic răufăcător. Şi, ca o încoronare a sfîrşitului, autorul are buna intuiţie de a-l lăsa pe erou, tot acum, şomer, fiind licenţiat din amîndouă slujbele. E un om sfîrşit. Dar cum n-are energia gesturilor decise, trăieşte vegetativ, ajungînd, lefter fiind, în condiţia de întreţinut, decăzut în toate, buhăit, îmbătrînit şi, din elegantul de altădată, un jerpelit cu hainele prea strîmte, murdare şi roase. Sfîrşitul era previzibil. De altfel, totul e din capul locului previzibil în acest roman al lui Ion Vinea. Nimic nu e, aici, inedit şi neaşteptat, pentru că nu poate fi. Eroul pătrunde în scenă cu destinul înscris definitiv în plasma alcătuirii sale. E, asta, şi una din carenţele fundamentale ale romanului, care nu e deloc unul de analiză psihologică, ci de desenare a unei dominări prestabilite. Şi totuşi, repet, publicat la vreme, adică prin 1925-1930, romanul acesta ar fi avut, cu siguranţă, în ansamblul romanesc al epocii, alt destin şi, probabil, o altă înfăţişare. N-a fost să fie, pentru că autorul avea ceva din plasma eroului său, elementul autobiografic fiind aici prevalent.

Mai interesante (mă întîlnesc din nou în opinii cu bunul meu coleg, dl Eugen Simion) sînt în roman scene şi destine colaterale. Una ar fi destinul lui Gavril Silion, tatăl lui Lucu, fire energică şi independentă, care, după ce se distinge ca om politic, aflînd că un frate al său se sinucide datorită unor deficite financiare în casieria de care răspunde, îşi vinde moşia pentru a acoperi aceste datorii de care nu era deloc responsabil. Familia se ruinează şi mama eroului nostru, Areţia, e o nefericită care, în final,

primeşte, prin amanetarea viei, ultima lovitură, de astă dată din partea fiului ei. Pasionantă este şi istoria Anei Ulmu, cu siguranţă cel mai interesant personaj al romanului. Sînt, apoi, surprinse, în crochiuri uşoare, personaje ca Nae Ionescu (în roman Fane Chiriac), cu aproape toată biografia cunoscută, sau silueta şi mai inconsistentă a lui Pamfil Şeicaru (în roman Răsvan Casapu) şi în sfîrşit, desenat în tuşe mari şi deplin concludente, Al. Bogdan-Piteşti (în roman Adam Guna), care are parte, în carte, pentru suculenţa atmosferei, de un întreg capitol.

Lunatecii lui Ion Vinea, care a avut parte de cîteva apariţii, constituie acum obiectul celui de-al treilea volum al ediţiei critice din opera scriitorului, îngrijită de dna Elena Zaharia-Filipaş. Ediţia e bună, luîndu-se ca text de bază versiunea princeps din 1965. (O altă ediţie, carentă în toate, din 1971-1974, alcătuită de Mircea Vaida şi Gh. Sprînteroiu, folosise şi altă versiune a unui alt manuscris sau dactilograme.) Nu se dau variante dincolo de textul de bază, dar e bine descrisă geneza cărţii şi receptarea ei. E un prilej de bucurie că o ediţie critică din opera unui scriitor important (puţin a lipsit să fie fundamental) continuă să apară într-un ritm care e aproape mulţumitor.

Ion Vinea, *Opere*, vol. III, *Lunatecii*. Ediţie critică de Elena Zaharia-Filipaş, Editura Minerva, colecţia „Scriitori români", 1997.

februarie 1998

Un roman inedit al lui Agârbiceanu

Cu un loc al său, bine consolidat, între Slavici şi Rebreanu, Ion Agârbiceanu a lăsat o operă dacă nu toată valoroasă, oricum demnă de tot interesul. A şi scris foarte mult, în unele perioade aproape incontinent, încît, probabil şi din această cauză, valoarea în înălţime e în totalitate greu, imposibil de atins.

S-a născut în 1882 într-un sat din județul Alba, absolvind Facultatea de Teologie din Budapesta, înscriindu-se apoi și la Facultatea de Litere, pe care însă n-a terminat-o. A debutat literar, în volum, în 1905 și destul de repede capătă o parohie într-un sat din Alba, fiind mutat apoi într-unul din apropierea Sibiului. Hotărîtor pentru formația sa literară este contactul cu mediul literar al *Luceafărului* (1902), condus de Goga și Tăzlăuanu. De aici, de la revista ardeleană, unde se remarcase drept cel mai important prozator al publicației, trece, cu proza sa, munții, colaborînd și la revistele literare din țară, inclusiv la *Viața Românească*. Dar pecetea caracteristică asupra concepției sale literare și morale a pus-o sămănătorismul, în ambianța căruia s-a format ca scriitor. N-a rămas un idilic al satului în ton minor, a abordat decis și mediul urban, în lucrări chiar romanești apreciate. Dar perspectiva, în tot ceea ce a scris (mult, prea mult), e cea a sămănătorismului de început, de care nu s-a mai putut elibera, fără ca aceasta să prejudicieze, pe porțiuni largi, opera. Agârbiceanu este, dacă e să-mi exprim gîndul întreg, un prozator tipic ardelean, cu o operă de înălțime estetică mijlocie și denivelată. Și dacă e să-mi exprim o preferință, mărturisesc că aceasta se plasează în zona povestirilor antebelice (ca, mai ales, în *Fefeleaga*) care, prin morbideța surprinsă cu artă, capătă relief și valoare. Aici realismul viziunii se armonizează fericit cu fantasticul, totul pentru a înfățișa dramatic suferința umanului. Mult stimatul meu coleg de breaslă, dl Mircea Zaciu, un devotat exeget al operei lui Agârbiceanu, are dreptate să observe că în aceste povestiri „reducția planului epic și tehnica racursiului concentrează biografii exemplare, cu o surdinizare a expresiei patetice. Aceste «suflete simple» (în înțeles flaubertian), al căror tragism mut se consumă în maiestatea indiferentă a unei naturi sălbatice, impresionează prin omenescul lor, prin candoarea umilității și acceptării

unui destin". Dar, firesc, prozatorul a urcat spre roman încă din 1912. După încercări aproape eşuate, o izbîndă, la nivelul artei sale, este romanul *Arhanghelii*, apărut în volum în 1914, cu ambiţia evidentă de a se constitui, ca mai înainte *Mara* lui Slavici, într-o frescă a vieţii ardelenești. Arta îi este, în acest roman (spre deosebire de cele trei anterioare) mai precizată, alternarea planurilor mai izbutită, încît în sfera lor se cuprind straturi diferite ale socialului recreat. Au urmat, desigur, şi alte romane. Dar *Arhanghelii* (asemenea *Fefeleagăi* în proza sa scurtă) a rămas ca piesa lui romanescă cea mai rezistentă.

Neobosit, prozatorul a continuat să scrie. În perioada cedării Ardealului de nord, stabilit în Sibiu, scriitorul a scris, parcă fără oprire, cîteva romane pe care n-a apucat să le publice. Apoi a urmat îngheţul proletcultist de după 1948, pînă tîrziu spre 1960, cînd bătrînul scriitor nu şi-a putut publica – deşi a depus, de la Cluj, unde locuia, stăruitoare insistenţe – romanele aflate în manuscris. Au rămas în datoria posterităţii. Dar a izbîndit în efortul de a-şi reedita opera întreagă într-o ediţie corpolentă de *Opere*. Pornită în 1961, ediţia de *Opere* a fost inaugurată în 1962. Un an mai tîrziu, bătrînul prozator moare, la venerabila vîrstă de 81 de ani, apucînd să vadă tipărite patru volume din ediţia de *Opere*. Dar în doi ani, redactorul de atunci al ediţiei, excelentul editor dl Gh. Pienescu, a pregătit pentru tipar, împreună cu autorul şi sub supravegherea sa (la fel ca la ediţia Arghezi), structura ediţiei pe volume şi ordinea succesiunii lor, Agârbiceanu revăzînd chiar unele pagini sau scrieri. Ediţia aceasta care, în 1976, ajunsese la al nouălea volum, a fost reluată tocmai în 1983, cînd apare al zecelea volum. Apoi, într-o cadenţă accidentată, ediţia continuă totuşi să apară, încît, iată, anul acesta, în 1997, iese la Editura Minerva al cincisprezecelea volum. E, să ştim a ne bucura, o izbîndă a restituirii operei literare a înaintaşilor. Nu e, nici n-a

fost gîndită astfel, o ediție critică, deși – ca în volumul pe care îl comentez – are un minimal aparat critic, redus la o însemnare cu chip de prefață și notă asupra ediției. Concomitent au fost inițiate, atunci, și ediții de *Opere* Arghezi (poetul a preferat titlul mai modest de *Scrieri*), Sadoveanu, Eftimiu, Tudor Mușatescu, care semănau mai curînd cu edițiile definitive din opera scriitorilor fundamentali în viață, publicate de Editura Fundațiilor Regale. E greu de crezut că odată, cîndva, se va alcătui o ediție critică Agârbiceanu (poate nici nu este nevoie). Important, acum, este să fie adusă pînă la încheiere această ediție de la Minerva (unde a apărut, de fapt, de la al șaselea volum încoace), așa cum a fost concepută de prozator, ca o ediție de autor. Totul depinde de resursele financiare necesare și de strădania editorilor Mariana și Victor Jora. N-am alta ce face decît să nădăjduiesc că totul va evolua cum se cuvine. Sau poate e mai nimerit să spun cuviincios, adică respectînd datoria noastră, a celor de azi, față de patrimoniul literar lăsat de cei dinaintea noastră.

Volumul acesta, al cincisprezecelea, din ediția de autor a operelor lui Agârbiceanu programează romanul inedit *Prăbușirea*, scris în 1943, în refugiul de la Sibiu. Nu vreau să ridic această apariție la dimensiunea unui eveniment literar. Dar nici n-ar trebui să o trecem sub tăcere, nesubliniind faptul că apare totuși un roman inedit al respectabilului prozator care a fost Agârbiceanu. E un roman în diapazonul știut al scrierilor lui Agârbiceanu. Ajuns aici, simt nevoia să transcriu un pasaj caracterizant din *Istoria* lui Călinescu: „La Agârbiceanu discutarea moralei formează ținta nuvelei și a romanului și dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare, este tactul desăvîrșit în care acest prelat știe să facă operă educativă, ocolind predica morală anostă". Am ales anume această apreciere a lui Călinescu din 1941 pentru că ea se potrivește cum nu se poate mai bine romanului inedit

al părintelui Agârbiceanu, care vede lumina tiparului la 53 de ani de la elaborare. Ion Creţu, eroul romanului, e un avocat clujean prosper, venit din lumea necăjită a intelectualilor ardeleni de ţară. Totul îi izbuteşte acestui avocat, om căsătorit cu o fată de medic avut, care i-a adus o frumoasă zestre, dotat de soartă cu trei copii mari (studenţi sau elevi în cursul superior) şi care duce, el şi familia sa, un trai cuprins. Creţu e un om pragmatic, fără complicaţii sufleteşti şi etice. Nu are, ceea ce observă soţia sa, Ana, cu care convieţuieşte de altfel într-o perfectă armonie, „o convingere asupra lumii şi vieţii, un punct de reazim al existenţei". Dar asta nu-l deranjează defel pe Ion Creţu, mulţumit că e stăpînul unei case frumoase în Cluj, o vilă mare într-o staţiune balneară, că familia trăieşte fără griji. De la prospera avocatură, firesc, Creţu ajunge să facă şi politică, devenind senator care se alege şi cînd partidul său e la putere, şi în opoziţie. Politica îl duce, fatal, la Bucureşti. E asaltat şi aici de procese bănoase, dar, treptat, şi de alte afaceri, aducătoare de substanţiale venituri. La început, scrupulul moral îl opreşte de la afaceri care trec dincolo de legalitate. Dar, treptat, ajungînd unealta unei ramificaţii de traficanţi, toţi – semnificativ pentru viziunea sămănătoristă a scriitorului – evrei, scrupulele morale dispar şi senatorul devine tot mai hrăpăreţ, adunînd o mare avere. Începe să-şi neglijeze familia, deschizîndu-şi, în capitală, un birou avocaţial, o vreme stînd la hotel, apoi achiziţionîndu-şi o casă cît un palat. Soţia şi copiii intră în alertă. Dar Creţu se complace în traiul lui devastator, coborînd pînă la beţii noptatice, cu tarafuri de lăutari, în locante de mahala. Sonia Leibovici, secretara lui dactilografă, o femeie frumoasă, pe care avocatul o ajută, cu capital, să intre în afaceri, îl atrage fizic, tot mai mult. Soţia, Ana, fiinţă de mare noblеţe sufletească, află de la un unchi al ei, om de o rigoare morală supravegheată, cît de jos, pe scara etică, a decăzut avocatul. Urmează

o altercație dezonorantă între soți, auzită de copii și de toți ai casei. Practic Crețu, de acum încolo, își părăsește familia, el trăind la București, bețiile sale nocturne transformîndu-se în orgii prelungite. Nu catadicsește să vină acasă nici la nunta, concomitentă, a celor două fiice ale sale, pe care odinioară le adorase. Sonia Leibovici ajunge de la patima rece a afacerilor la aceea a ruletei. Rămasă lefteră, pentru a se reface financiar, apelează la Crețu, promițîndu-i-se în schimb. Și acesta acceptă, deși intuiește catastrofa posibilă. Inevitabilul se produce. Tot avansînd bani Soniei pentru ruletă, de patima căreia e și el cuprins, își pierde întreaga-i fabuloasă avere. Prăbușit în marasmul vieții sale, se sinucide pe o alee în parcul din Sinaia, fiind înmormîntat apoi cuviincios de familie; va fi avut totuși prudența de a testa, înainte de prăbușirea finală, fiecăruia dintre copii și soției o parte din averea adunată. Tema moralității e, cum se vede, bine desenată și în acest roman scris la șaizeci de ani. Fără strălucire, romanul nu e deloc anost, fiind, în limitele prozei acestui autor prolific, posibil de citit fără dificultate, cu zone chiar cuceritoare.

Ion Agârbiceanu, *Opere*, vol. XV, *Romane. Prăbușirea*. Ediție îngrijită de Mariana Jora și Victor Jora, Editura Minerva, 1997.

octombrie 1997

Galaction călător

Gala Galaction (1879-1961), elev la vestitul liceu Sf. Sava din București, a contractat o prietenie de o viață cu cîțiva colegi, deveniți, apoi, mari personalități: Arghezi, N.D. Cocea, I.Gh. Duca, Vasile Demetrius. S-au ajutat, apoi, între ei, păstrînd o frumoasă comuniune sufletească. Terminînd liceul, a devenit student al Facultății de Litere și Filosofie a Universității bucureștene, ascultînd, cu mare delectare, cursurile

lui Maiorescu. Dar destinul a voit altfel. În 1898 (avea deci 19 ani) pleacă, împreună cu N.D. Cocea, într-o călătorie de vacanţă, la mănăstirea Agapia. Aici o cunoaşte pe Zoe Marcoci, tînără călugăriţă „în ascultare". Tinerii se îndrăgostesc, petrecîndu-se, astfel, o dublă convertire. Călugăriţa iese din mănăstire, pentru a se căsători cu viitorul Gala Galaction (numele său de origine era Grigore Pişculescu), iar acesta se înscrie la Facultatea de Teologie. Absolvă teologia, îşi ia doctoratul în 1909, la Cernăuţi, devenind confesor ecleziastic şi fiind hirotonisit preot de-abia în 1922. Mai departe de o catedră la Facultatea de Teologie (1926) n-a izbutit să urce, deşi – cum reiese din jurnalul său – năzuia sus de tot, gîndindu-se chiar la un scaun patriarhal. Din acest fond de preocupări absorbante legate de Biserică şi teologie s-a născut acea neîntrecută traducere românească a Bibliei, publicată în 1938 împreună cu preotul Vasile Radu. E, această traducere, un document de limbă românească, textele sacre fiind mereu înfiorate de înalte valori expresive. Dar acest om cu destin ciudat, care, preot ortodox fiind, era animat de idealuri socialiste aproape militante, confundîndu-le cu creştinismul epocii de început, şi scriind la gazetele socialiste, era un prozator care debutase încă în 1896. Ecleziastul înalt, îmbrăcat în rasă şi cu cizme bătea la uşile redacţiilor revistelor şi gazetelor democratice, unde publica proză sau articole. Ani de-a rîndul a trăit mai ales de pe urma acestor colaborări, în care vitupera bogăţia, apărîndu-i pe cei mulţi şi umili. Se impusese în planul literaturii mai ales prin nuvele, dintre care *De la noi, la Cladova* este, incontestabil, o capodoperă a nuvelisticii româneşti. Împreună cu alte nuvele va forma materia volumului de debut, *Bisericuţa din răzoare* (1914), excelent primit de critică, omagiat, în chip special, de *Viaţa Românească*, unde şi-a publicat cele mai multe bucăţi. Doi ani mai tîrziu, în 1916, revine în librării cu volumul *Clopotele din Mănăstirea Neamţu*,

care, în vremurile acelea dinainte de conflagrație, trece aproape neobservat. Perioada romanelor sale (patru la număr) e din 1930 pînă în 1935, acestea fiind, în comparație cu nuvelistica sa, destul de palide ca valoare estetică. Dar înainte de perioada romanelor, își realizează visul unei călătorii la locurile sfinte, un fel de călătorie de hagialîc. Însemnările acestei călătorii, publicate mai întîi în ziarul *Dimineața*, vor apărea în volum în 1930. Editorul său, dl Teodor Vîrgolici, a adunat, în al treilea volum al ediției critice din opera lui Galaction, toate volumele intrînd în această sferă de preocupări. Sumarul înscrie, așadar, volumul din 1930 *Scrisori către Simfosoza. În pămîntul Făgăduinței, În grădinile Sf. Antonie* (însemnările călătoriei la Muntele Athos), *La Mangalia* și alte cîteva bucăți rămase în periodice. Aici e inclus și textul unicei sale piese de teatru, *Rița Crăița*, scrisă în 1943 și niciodată reprezentată. Cu excepția ultimei piese din sumar, toate celelalte țin, negreșit, de aceeași latură creatoare, conferind volumului rotunditate în unitate. Însemnările de călătorie ale lui Galaction n-au strălucire. Dar izbutesc, mai totdeauna, să ia temperatura locului și să surprindă, prin observații semnificative, adesea de amănunt, și totdeauna colorate, zona evocată. Sigur că acea călătorie din 1926, timp de o lună încheiată, în Palestina se petrece într-o stare de permanentă înfiorare. Totul e notat cu rigoare, de la îmbarcarea, la Constanța, pe vasul „Dacia", trecerea prin Bosfor, pînă ajunge în portul Haifa. Venise acolo ca un bun cunoscător al locurilor sfinte. Și se călăuzea, în vizitele sale, de cunoștințele acumulate din lectura Bibliei, ajutîndu-se și de o carte de însemnări a unui englez, călător, și el, în aceste locuri încărcate de istorie. Avea asupra sa, pentru înlesnirea călătoriei, bune scrisori de recomandare către unele persoane care îl puteau ajuta. Dar, chiar ajutat, trăia în stare de extaz, găsind peste tot evocări biblice, pe care le prefera, aproape contrariat,

realităţilor timpurilor noi. Ajuns la Cetatea Sfîntă, adică la Ierusalim, venind cu trenul, e încercat de mari înfiorări. Pe drum, în tren, contemplă priveliştile, comparîndu-le cu relatările cărţilor. „De la colină la colină, din vale în vale, numele istorice, datele şi evenimentele cresc, înaintea cercetătorului, numeroase ca pietrele dintr-un cimitir." În căldura sufocantă, Galaction, încălţat cu cizme şi îmbrăcat cu anteriu din şiac („portul meu de închinător"), umblă peste tot în Ierusalim, tot căutînd locurile şi aşezămintele ştiute din Biblie. I-a fost dat să vadă antica Bethesda. „Veacurile, de la Mîntuitorul pînă azi, au grămădit dărîmături, ţărînă, cenuşă omenească... şi au făcut un strat de nouă metri, peste nivelul Bethesdei evanghelice!... Şi apa sfîntă, pornită din nevăzutele izvoare de subt Ierusalim, iat-o şi azi licărind la lumina zilelor noastre. Încovoiat pe cea din urmă treaptă, moi mîna dreaptă în apă şi fac semnul Sfintei Cruci. Un fior de puternică cucernicie te străbate binefăcător, aici pe scara autentică şi milenară. Biserica de deasupra a fost reclădită de cruciaţi. Comoara de la fund a rămas îngropată şi asigurată. Dar ceea ce vedem azi este o zecime din scăldătoare... În faptul serii, intrăm subt bolţile pe cari pietatea primilor creştini le-a ridicat pe locul unde fu casa Sfinţilor Părinţi, Ioachim şi Ana... Cu lumînări în mînă cercetăm impunătorul sanctuar cufundat în umbră şi în taină... Dar părintele Florenţiu ne face să coborîm cîteva trepte şi ne aduce în faţa unei grote ovale şi albe. Aici fu căsuţa Sfinţilor Părinţi şi leagănul Sfintei Fecioare!" I se pare efectiv un sacrilegiu utilizarea automobilului aici, „unde ne stăpînesc şi ne farmecă sfintele amintiri patriarhale". Totuşi, nu pe măgari, ci cu maşina urcă muntele Scopus pentru a vizita universitatea ebraică, aflată la începuturile organizării ei. Şi exclamă: „Iată, subt ochii mei, oraşul-minune, mărgăritarul lumii, cetatea pentru care Iisus Christos, domnul inimei mele, vărsă lacrimi

în ziua intrării triumfale, atunci cînd stătu și privi de aci, de pe Muntele Măslinilor... O, cum înțeleg pe toți cavalerii Ierusalimului! Cum îi simt în inima mea pe toți aceia cari au venit și vin din fundul lumii măcar ca să se culce, în ceasul lor din urmă, și să doarmă în valea lui Iosafat! Cît de legitim și de admirabil este noul cavalerism pentru Sion". E înfiorat de vederea Zidului Plîngerii, unde zeci de credincioși evrei se roagă și plîng: „Visul meu se împletește și se înfrățește cu visul acestor visători... Pe zidul acesta s-au oprit odinioară privirile, gîndul sau umbra ucenicilor Domnului! Pe lîngă aceste pietre a trecut desigur școlarul lui Gamaliel, Saul din Tars... O, poate că o rază din ochii Mîntuitorului a mîngîiat în zilele petrecerii sale pămîntești aceste blocuri din temelia Templului din Neemia!". Ajunge la Betania, cu casa lui Lazăr cel înviat din moarte, acum un sat arab. Dar o biserică ortodoxă fixează vechiul loc: „Aici, la Piatra Odihnei, Marta a întîmpinat pe Domnul. La fel cu milioanele de închinători cari au trecut pe aici înaintea mea – nici mai învățat, nici mai isteț, nici mai critic decît ei... – mă plec înaintea iconostasului și sărut piatra venerată". În altă zi vizitează, bucuros, Marea Moartă, pe care o descoperă „strălucitoare ca o plasă de ibrișin verde, cusută cu fluturi de aur". Vederea Iordanului îl copleșește, trezindu-i amintiri scumpe: „La vadurile acestei ape ieși odinioară Sfîntul Ioan Botezătorul! Aici veni Mîntuitorul ca să se boteze de la Ioan!... Pe țărmul acesta, Domnul cheamă pe cei dintîi ai săi discipoli. Lîngă apele acestea, puternicul Ioan mărturisi, arătînd pe Iisus Christos: «Iată Mielul lui Dumnezeu, acela ce ridică păcatul lumei!...» (*Ioan* I, 29). Privim, biruiți de evlavie și admirație... Așa a fost bunăvoința marelui Dumnezeu, ca rîul acesta să întreacă în cinste și în sfințenie toate rîurile din lume!". La biserica Sfîntului Mormînt e încărcat de o cuvioasă certitudine: „Sunt în locul cel mai sfînt de pe pămînt. O jumătate

din acest chivot de piatră e compusă de lespezi între cari se odihni, trei zile, Biruitorul Morții". Și, apoi, se apleacă a rugă în capela Golgotei, știind bine că „sub altarul nostru stă, ferecată în argint, piatra cea scobită, sigilată de tradiție ca purtătoarea crucii Mîntuitorului în ceasul înfigerii în Calvaria". E uimit, de fapt, de noua înfățișare a Ierusalimului și găsește cuvinte de mare admirație pentru mișcarea sionistă, care năzuiește să reclădească Israelul biblic: „Sionismul nu poate să lase indiferent pe nici un evreu, dar ar trebui să fie subiect de meditare pentru orice teolog. În lumea teologică, adevărul acesta trebuie să aștepte încă multă vreme actele sale de cetățenie. Dar ziua recunoașterii trebuie să vie. Eu o profetizez de cîțiva ani, cu pilda convingerii mele sioniste și cu literatura mea, închinată Phoenixului ce renaște".

Născută din evlavie este și călătoria la Sfîntul Munte Athos, vizitînd, cu mare osteneală și cheltuială de energie, nu numai fizică, mănăstirile cocoțate pe vîrf de munte, singuratice și unde viața monahală e de mare asprime. Peste tot descoperă dărnicia voievozilor români, care au contribuit, masiv, la înzestrarea acestor lăcașuri. Mai laice sînt însemnările despre Mangalia, unde stătea, odată, trei luni pentru băile antireumatismale. E, și aici, un farmec indicibil, ivit din surprinderea vestigiilor atmosferei orientale, bine păstrate. Scriitorul, se vede bine, se împacă excelent cu lumea Orientului, al cărei farmec știa să-l surprindă ca puțini alții. În sfîrșit, feeria dramatizată *Rița Crăița*, personaj întruchipînd o țigancă mîndră, meșteră în farmece, care ajunge din roabă săracă o artistă umblată prin străinătăți, e, orice s-ar spune, prea retorică, chiar în scena înfruntării cruciale. Comitetul de lectură al Naționalului bucureștean n-a greșit cînd a respins-o, deși, în jurnal, scriitorul l-a probozit cu indignare, vărsîndu-și focul, pentru ceea ce el numea o mare nedreptate, pe Rebreanu, directorul teatrului. Piesa în trei acte, are dreptate

dl Teodor Vîrgolici, e interesantă la lectură, deși arta adevărată nu poate fi aici detectată.

Ediția dlui Teodor Vîrgolici e bună sub raport filologic, chibzuită în ordonarea sumarului și cu un cam minimal aparat critic (note și comentarii), totuși substanțial. E de sperat că în ritmul acesta anual de apariție, ediția va înainta în cadență alertă, încheindu-se cînd îi va veni sorocul anticipat. E bine, negreșit, că, pe lîngă ediții critice din opera scriitorilor noștri clasici fundamentali, apar și altele ale unor scriitori de rang secund.

Gala Galaction, *Opere*, vol. III, *Însemnări de călătorie*. Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vîrgolici. Editura Minerva, colecția „Scriitori români", 1997.

februarie 1998

Un roman al lui Aderca

Am scris în cîteva rînduri despre Aderca și opera sa, i-am creionat chiar un portret, în 1991, la centenarul nașterii scriitorului. Mărturisesc că și azi mă apasă gîndul că, odată, prin 1957 sau 1958, l-am înșelat fără să vreau, făcîndu-i promisiuni care nu s-au împlinit. Eram foarte tînăr redactor al E.S.P.L.A., cînd mi-a fost dat spre lectură un op corpolent al lui Aderca despre Goethe. L-am citit deși era greoi, impresionîndu-mă efortul documentar și capacitatea reconstituirii unei mari personalități. Am făcut un referat mult favorabil și, apoi, am comis imprudența de a-i comunica autorului că lucrarea sa va fi publicată. Aderca, derutat, m-a crezut și, apoi, deși m-am zbătut să-i includ cartea în planul de apariții, mi-a reproșat că l-am înșelat în așteptări. Regret și azi imens această, cum să-i spun?, extravaganță de tînăr redactor, care n-avea nici o putere de decizie asupra destinului unui manuscris. Azi manuscrisul se află depus, alături de altele, la secția de manuscrise a Bibliotecii

Academiei. L-am răsfoit acum vreo cinci ani. E, din păcate, abia acum, nepublicabil datorită prea şocantelor strădanii de a interpreta opera şi personalitatea lui Goethe din perspectiva stridentă, explicită a materialismului istoric. Omul Aderca trecea, atunci, prin clipe grele, fiind mereu înfricoşat (reiese asta din paginile de jurnal care s-au publicat) că va fi arestat sau că i se va interzice dreptul de semnătură, cum o pătiseră alţi colegi de generaţie. Şi e păcat pentru cărţile mediocre (pentru tineret) pe care le-a scris în ani grei, nefaşti ani. Scriitorul era, atunci, vădit debusolat şi îngrozit de ceea ce i s-ar fi putut întîmpla. N-a mai apucat dezgheţul de pe la mijlocul anilor şaizeci, pentru că în ultimii ani fusese imobilizat la pat în urma unui accident de circulaţie, tot umblînd, ca un tînăr neînfricat, cu nelipsita-i bicicletă. În 1962 a murit, la 71 de ani, lovit de o tumoare cerebrală.

Aderca fusese, de prin 1920, o prezenţă insurgentă în lumea literară. Debutase cu versuri în 1913 la *Noua Revistă Română* a lui C. Rădulescu-Motru, după ce nu izbutise să iasă din anonimat cu cele cinci plachete publicate la Craiova. Ajuns la Bucureşti prin 1920, intră în publicistică şi, prin cenaclul „Sburătorul" al lui E. Lovinescu, în viaţa literară. Aici, în cenaclu, era un factor important de opinie. Aceasta reiese din memoriile pe care le-au tot publicat foştii cenaclişti, dar şi din jurnalul mentorului (din care au apărut, deocamdată, primele două volume). După orice lectură, oricîtă lume ar fi fost prezentă, cădea, invariabil, întrebarea amfitrionului: „Ce zici Bebs (Delavrancea, n.m.), ce zici dom' Aderca?". Invitaţi, aceştia se rosteau. Şi, de obicei, opinia lui Aderca era aceea care conta, putînd decide soarta unei (unor) bucăţi citite sau, chiar, a unei cariere. Aderca era deschis înnoirilor în literatură, militînd, ca un adevărat antemergător, pentru modernism şi modernitate. Scria peste tot, mereu ofensiv şi răscolitor, combătînd sămănătorismul postbelic reanimat şi deschizînd

calea noilor tipuri de lirism și epică. Are meritul, niciodată de ocolit, de a fi depus mari strădanii (împreună cu N. Davidescu, B. Fundoianu) pentru a sancționa marea valoare a liricii argheziene, cu patru-cinci ani înaintea debutului poetului, în 1927, cu *Cuvinte potrivite*. Ba chiar a avut intuiția extraordinară de a fi afirmat, încă înaintea fericitului debut în volum, că Arghezi este cel mai mare poet român de după Eminescu, diagnostic rămas valabil pînă azi. Și a tot ținut-o așa, în impunerea modernității, el aducînd și propunînd la noi, printre primii, opera lui Proust. Deși lipsit de instrucție sistematică (studiile le-a întrerupt silit, fără a fi terminat liceul, fiind exclus – datorită unei teze de sfîrșit de trimestru, considerată sedițioasă – din toate școlile din țară), ca autodidact a publicat, în 1929, un *Mic tratat de estetică*, glosînd pe marginea acelorași constante estetice. Pentru a impune noile personalități literare postbelice, a inițiat un ciclu de interviuri foarte apreciate în acea vreme, adunîndu-le, în același an 1929, în volumul *Mărturia unei generații* (cu desene de Marcel Iancu), rămas, pentru totdeauna, ca un revelator document al unei epoci literare. Era infatigabil și mult prolific, manifestîndu-se în toate genurile. A scris poezie, teatru, multă publicistică (recuperată remarcabil de dna Margareta Feraru într-o voluminoasă ediție în 1983-1984), biografii, traduceri și, desigur, proză. Poezia și teatrul său sînt nerelevabile. În proză a avut vreo două-trei realizări efective, fără a izbuti să treacă de zonele mediane ale valorii. Ar fi de amintit, mai întîi, volumul de nuvele *Femeia cu carne albă* (1927), bună surprindere a motivului erotic, și *Orașe prăbușite* (1936), primul roman românesc de science-fiction, în care e imaginat un București al anilor 5000, cu o înfățișare halucinantă. Și aici, ca în alte domenii, a fost deci un antemergător, deschizînd calea unui gen atît de frecventat azi. În 1936 publica romanul *1916*, care merită să fie luat în seamă. A fost

de curînd reeditat la Editura Hasefer, în îngrijirea devotată a dlui Henri Zalis, care s-a ocupat de republicarea și a altor romane ale scriitorului. *1916* e un bun roman de război (care valorifică experiența de combatant a autorului), deși nu egal pe toată întinderea sa. Este, ca și *Pădurea spînzuraților* a lui Rebreanu, un roman psihologic, nepropunîndu-și, ca în *Întunecare* de Cezar Petrescu, reconstituirea dramei războiului și a tragediei postbelice a generației tranșeelor. Nici alături de *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* a lui Camil Petrescu nu putem așeza romanul lui Aderca, în primul rînd sub raport valoric. Dar *1916* are ceva comun cu toate aceste romane, prin prima secțiune. Aici, în prima treime a romanului, are dreptate G. Călinescu, e o „competentă reconstrucție" a unui moment dramatic din istoria primului război mondial. Costache Ursu, căpitan rezervist, cu o mentalitate de răzeș (deși e moșier prin părțile Severinului), e prins cu detașamentul său în încleștatele lupte din zona Mehedințiului. Nu e surprins aici, ca în romanul lui Camil Petrescu, entuziasmul triumfător al primelor zile de război, cu înaintarea glorioasă de început în Transilvania. Ci, dimpotrivă, momentul de recul și de deznădejde al armatei române, împresurată și lovită de inamic. E perioada de după catastrofa de la Turtucaia și cele, următoare, ale retragerii oștirii noastre, izbită de puhoiul inamicului. Costache Ursu, deși încă necomandant al întregului detașament, știe să găsească forța, energia și șiretenia tactico-strategică de a sparge încercuirea, zbătîndu-se, eroic, să ajungă grosul armatei române. Întreg acest efort zbuciumat, de eroism tăcut, tenace și dezinteresat, e recreat cu har și reală forță constructivă. Aici, în aceste vreo sută de pagini, autorul dovedește că reproșul ce i s-a adus prozei sale, că e lipsită de capacitatea construcției, e lipsit de temei. Costache Ursu și ostașii săi sînt coordonați de un singur gînd, care e, totodată, și mîndria lor de ostași români : că pot administra rușinoase

lovituri, dovedind că un mic și izolat detașament, oțelit în convingeri și voință, poate ține în loc cîteva... divizii germane, creîndu-le insurmontabile dificultăți. Izbutesc, prin luptă, să scape din împresurare. Dar, cînd ajung să se apropie de grosul armatei române, le e dat să afle că aceasta e în destrămare și retragere dezordonată. Costache Ursu, între timp rănit, e șocat, luînd și el calea obidită a retragerii. E internat în spital, i se amputează brațul stîng, e decorat cu ordinul „Mihai Viteazul" și considerat, ca exponent al diviziei de pe Cerna, un erou. Avea un fiu, și el pe front. Află, năucit, că acesta, comițînd un act de trădare, e în judecata Curții Marțiale. Capătă un permis pentru a-l putea vedea și se convinge că e, cu adevărat, un trădător, din perorațiile lui Titu despre eroarea fatală a României de a fi intrat în război împotriva Germaniei. Intervenția fratelui lui Costache, generalul Ursu, ar fi putut totuși să salveze viața lui Titel. Dar Costache, implacabil și robit obsesiei sale de eroism, rupe scrisorile fratelui său către mai-marii justiției militare, asistînd, ca un halucinat neînduplecat, la execuția fiului său. Cu obsesia dreptății bine încastrată, Costache Ursu se înapoiază la moșia lui, voind s-o refacă, și se însoară – după insistențe – cu logodnica fiului său. Dar obsesia îl macină, voind să distrugă, material, mental și sufletește, tot ceea ce amintea de drama și existența fiului său. În partea a doua și, mai ales, a treia a romanului, petrecîndu-se la șapte ani după război, acuitatea constructivă se topește, totul alunecînd, fără putință de stăvilit, în cronică tezistă. Costache Ursu, cu obsesiile lui, atinge pragul maladiei psihice. Abandonează moșia și familia, se lasă cucerit de ambianța unei mișcări de extremă dreaptă (mișcarea legionară) care se folosește de aura fostului erou de război, își risipește averea pe gazete și manifestații sedițioase sau antisemite, ajunge deputat, trăiește, dezorientat și dezrădăcinat, prin hoteluri bucureștene sordide, într-un mediu ce nu i se potrivește. Cînd se trezește o clipă, se adresează

unui deputat evreu cernăuțean, voind să treacă de partea celor pe care, mai ieri, îi vitupera și îi maltrata la propriu. Această rătăcire prin medii ce se contrazic și îi contrazic ființa originară dovedește labilitate psihică și o alienare efectiv maladivă. Costache Ursu, eroul de odinioară, mistuit de vina de a nu-și fi salvat fiul de la execuție, se sinucide, spînzurîndu-se în arestul poliției unde fusese transportat după o criză de nebunie într-un cinematograf. Dar toată această cronică a istoriei extincției lui Costache Ursu e irosită, pe negîndite, și lovită de tezismul comentariului golit de epică și chiar de analiză psihologică, promițătoare la începuturi.

Ediția dlui Henri Zalis de la Editura Hasefer e bună sub raport filologic și e, incontestabil, de omagiat actul reeditării acestui roman oricum relevabil. Prefața editorului, dincolo de stilul gongoric, e o bună analiză a laturii romanești din opera lui Aderca.

F. Aderca, *1916*. Ediție și prefață de Henri Zalis. Editura Hasefer, 1997.

august 1997

Nefericirea lui Anton Holban

Editura Minerva a avut buna inițiativă de a iniția o nouă colecție. Se intitulează „Clasicii români Minerva" și își propune să reia, pentru noile generații, edițiile ei mai vechi, neaflate acum decît în marile biblioteci și, unde e cazul, să restituie textului pasajele amputate de cenzura anilor dictaturii. Se prezintă și într-o formulă editorială nouă (să-i spun mai modernă?). Întinsul aparat critic al ediției critice e înlocuit, în noua colecție, cu un amplu tabel cronologic, o largă selecție din receptarea critică a operei (operelor) publicate și, uneori, fragmente despre geneza operei. Firește că textul, reluat, se prezintă impecabil sub raport filologic. E, mi se pare, o soluție util convenabilă care, în condițiile dispariției editorilor cu stagiu

și experiență, readuce în atenția publicului interesat opera scriitorilor noștri fundamentali în ediții foarte bune. Colecția a fost inaugurată cu două ediții, una din opera lui Antim Ivireanul și o alta din cea a lui Anton Holban. Primul volum din ediția Holban (vor fi două) cuprinde cele trei romane ale sale reprezentative: *O moarte care nu dovedește nimic*, *Ioana* și cel postum, *Jocurile Daniei*, și apare în îngrijirea competentă a dnei Elena Beran și cu un amplu tabel cronologic alcătuit de editoare și de dl Nicolae Florescu.

Nefericirea a hotărît destinul lui Anton Holban. Mort la 35 de ani (1902-1937) în urma unei operații nereușite, Holban a apucat să scrie patru romane, cîteva nuvele și numeroase articole și studii, dintre care cel despre Proust e, negreșit, cel mai important. Dar toate, inclusiv împlinirile literare, i-au venit greu, în chinuri efective, fără a li se recunoaște valoarea adevărată. La fel s-a petrecut și viața sa, ca fiu al unei căsnicii nepotrivite ale cărei tensiuni și chiar violențe i-au marcat copilaria și adolescența. Mama lui Holban era sora lui E. Lovinescu, ființă aleasă, cultivată și delicată, iar tatăl, un suflet cazon în apucături și comportament. De soarta copilului (părinții au divorțat cînd viitorul scriitor avea zece ani) s-a îngrijit bunicul. Și-a terminat facultatea de litere (cu specialitatea limba franceză) la București, dar n-a izbutit să cîștige concursul pentru bursa pentru Școala Normală Superioară din Paris. Au urmat ani de profesorat prin licee de provincie (Constanța, Galați), în 1931 e transferat la liceul monahal Cernica, apoi, în 1934, la Seminarul Central București, pentru ca în 1937 să dispară. Și viața lui sentimentală e una marcată de nefericire. Prietena din anii studenției (prototipul Irinei din romanul *O moarte care nu dovedește nimic*) îl părăsește peste cîțiva ani, căsătorindu-se cu un magistrat, căsătoria contractată de Holban în 1931, parcă în condiții de clandestinitate, e desfăcută în 1932, o altă amiciție sentimentală, în 1935, se încheie, tragic, prin moartea scriitorului. Deliciile

acestei vieți înghesuite și marcate de amărăciune le constituiau pasiunea pentru muzică, prietenia, călătoria în țară și străinatate. Se afunda în ele cu voluptate, știind, cu grele sacrificii, să și le ocrotească. E probabil ca eșecurile sale sentimentale să se fi datorat acestor pasiuni, de dragul cărora sacrifica totul. Fusese un om dificil, cu prietenii puține, torturat de manii și tabieturi, pe deasupra și suspicios.

A început să scrie, în anii liceului, poezie. Și numai decizia lui E. Lovinescu, unchiul său, l-a salvat de ridicolul debutului cu o proastă plachetă de versuri. Student fiind, în 1923 devine membru al cenaclului „Sburătorul", debutează cu articole, în 1924, în *Mișcarea literară*, i se joacă, în 1930, o piesă autobiografică imatură, care înregistrează un eșec total (numai cinci spectacole). În 1937 publică, pe spezele sale, romanul *O moarte...*, destul de bine primit (cea mai bună cronică a fost aceea a lui Eugen Ionescu). Dar, în 1932, *Parada dascălilor* îi aduce o receptare unanim elogioasă, de care sufletul neliniștit al tînărului scriitor avea nevoie. Cucerește, în sfîrșit, notorietatea, fiind – de aceea? –, în 1934, conferențiar la simpozionul grupării „Criterion" cu o apreciată prelegere despre Proust. Apoi, în 1934, publică, la o editură ardeleană obscură, romanul *Ioana*, e primit un an mai tîrziu în Societatea Scriitorilor, i se acordă un premiu pentru proză al S.S.R., publică o nuvelă și un studiu în prestigioasa *Revistă a Fundațiilor Regale*, cîștigă prietenia unor scriitori colegi de generație (Eliade, Sebastian, Șuluțiu, Jebeleanu). Și cînd totul anunța consolidare literară, moare înainte de vreme, lăsînd în manuscris proza și publicistica de apariția cărora s-au îngrijit prietenii și posteritatea. Merita. Pentru că opera sa e realmente foarte importantă.

Ediția pe care o comentez publică, spuneam, romanele sale principale (*Romanul lui Mirel*, cu care a debutat în 1929, e mai puțin semnificativ, fiind, de fapt, o nuvelă). Sînt romane ale autenticității, mult

și binefăcător influențate de Gide, Proust, Hortensia Papadat-Bengescu (despre opera căreia Holban a scris pătrunzătoare interpretări). Era, desigur, cu aceste romane, o expresie a unui climat literar și a unei preocupări pentru modernizarea, prin citadinizare, a prozei românești. S-au remarcat, în acest plan, cu scrierile lor romanești, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Eliade, Sebastian, H. Bonciu, C. Fîntîneru, cele mai apropiate prozei lui Holban fiind cele două cunoscute romane ale autorului *Ultimei nopți de dragoste...* Romanele lui Holban sînt jurnale de existență, ce refuză epicul, fiind obsedate – cum a observat dl Alex. Călinescu – de radiografia geloziei, eroul trăind, pînă la acutizare, chinul iubirii și al morții. Sandu (personaj ce se dezvăluie la persoana întîi, în toate cele trei romane) din *O moarte...* pare a nu o iubi pe prietena sa Irina. Plecat într-o călătorie în Franța, e brusc încercat de amor, deconcertat că, de la o vreme, aceasta nu-i mai scrie. Chinul dilematic se declanșează răscolitor: tăcerea să se datoreze sinuciderii eroinei din cauza dragostei neîmpărtășite, sau căsătoriei intempestive? Amîndouă alternativele se dezvăluie, pentru erou, egale în tragedie (inutilă, apreciase Eugen Ionescu). Pentru că nu suporta nici ideea de a fi împins la sinucidere, dar nici pe aceea a abandonării, după ce o formase intelectual prin lecturi. Trădare e numele ambelor alternative și asta îl neliniștește dincolo de suportabil. Învingîndu-și orgoliul, scrie în țară și află că Irina s-a măritat. Se reîntoarce în țară, o copleșește cu gelozia, acuzînd-o că l-a trădat, pentru ca, în final, eroina să se sinucidă, aruncîndu-se de pe munte într-o prăpastie. Totuși, eroului i se pare că moartea Irinei n-ar dovedi nimic pentru sufletul său egolatru. Din aceeași plasmă sufletească e construită și Ioana din romanul cu același nume. Sandu o iubise pe eroină. Aceasta, torturată de indecizia lui Sandu, l-a părăsit pentru un prieten pe care acesta pare a-l fi plasat iubitei

pentru a se elibera. După trei ani se revăd într-o vacanță la mare. Și aici începe chinul geloziei. O iubește dar nu-i poate ierta trădarea pe care, totuși, o provocase. Iar chinul sentimentelor e reciproc; s-ar despărți din nou – singura soluție lucidă –, dar nu pot trăi decît împreună. Iar împreună se chinuie datorită contenciosului trădării. Chiar în clipele de extaz Sandu nu poate uita că Ioana a fost și a altuia, interogînd-o la nesfîrșit despre detaliile amorului ei tranzitoriu. „Combin la nesfîrșit, întrucît a fost a lui, sau ce colț din ea a rămas neatins, numai pentru mine. Și altădată aș fi crezut că numai dacă aș fi primit o sărutare străină ne-am fi despărțit pentru totdeauna. Ioana pretinde în momente de mînie că totul s-a întîmplat numai din pricina mea, dar eu, scriind aceste lucruri, îmi dau seama că nu voi ierta-o niciodată, că chinul va fi etern." Interesantă cu totul și emblematică pentru formula literară a autenticității e această mărturisire a naratorului: „De ce scriu această carte? De ce mă căznesc să refac atmosfera? Din manie de autor, care profită de experiențele lui intime ca să le dea în vileag și să aștepte laude? Din nostalgia după vremuri care se duc? Dar mai ales un țipăt către oameni ca să mă consoleze și să mă vindece. Să-mi deslușească ce s-a întîmplat cu mine și de partea cui e greșeala. Cu toate că orice sentință ar da ei, nu m-ar mulțumi. Aș găsi-o prea simplă pentru crisparea din mine". Pînă la urmă, acest periplu în chin, care s-ar fi putut prelungi indefinit, ia sfîrșit. Firește, indecis, pentru că, iarăși vorba naratorului, zbuciumul se închide în paradoxul „doi oameni care nu pot trăi nici despărțiți, nici împreună". Parcă mai tragică pentru condiția eroului (tot Sandu, desigur) e situația sa în romanul publicat postum *Jocurile Daniei*. Se îndrăgostește nebunește de o tînără foarte bogată, cam cinică și care, deși pare sinceră în amorul ei, îi prescrie un regim al relației lor efectiv imposibil. Sandu poate pătrunde

arareori în palatul iubitei, escapadele lor sînt ferite cu grijă, așteaptă telefonul ei infinit pentru a veni rar și intempestiv, nu răspunde la chemările sale, nu vine deloc sau cu întîrzieri înnebunitoare la întîlnirile convenite. Pe scurt spus, îl umilește și îl chinuie pe erou pînă la istovire, nu numai sufletească, dar parcă și fizică. Și totuși, eroul continuă să o iubească pe această ființă care are, negreșit, drăgălășeniile ei. De ar fi avut un partener oarecare, totul s-ar fi conciliat într-un fel. Dar eroul nostru e un ins ciudat, sfîșiat interior: „Sînt un om complicat sau, ca să spun mai puțin favorabil despre mine, încurcat. Nimic nu se rezolvă simplu. Pentru o chestiune neînsemnată am nesfîrșite ezitări. Nu mă pricep să merg pe drumul drept, ocolesc. Găsesc mai multe mijloace posibile și nu mă pricep să aleg. Sînt politicos mai mult decît trebuie, mulțumesc, dacă se ocupă cineva de mine, atît de mult, că incomodez. Mă ascult cînd vorbesc și nu sînt încîntat de vorba pe care o spun. Îmi acopăr timiditatea cu unele istețimi nepotrivite. Nu știu cum să mă port cu vecinul, sînt prea umilit sau prea pretențios. Monologhez pe ascuns și cineva mai pretențios poate să mă învinuiască de lipsă de sinceritate. Multe artificii pentru cel mai mic gest... Sînt gelos, ridicol de pretențios. Mă doare dacă iubita mea, vorbind cu mine, nu mă ascultă atent, dacă mă întrerupe cu o preocupare streină... Nu e nevoie de fapte însemnate, o nuanță care nu-mi convine mă distruge...". Firește că, astfel construită sufletește și temperamental, idila (pentru erou o dragoste efectivă) se destramă într-un tîrziu, cînd umilințele ajunseseră de mult la limita suportabilului.

Literatura autenticității are în romanele lui Anton Holban unul din creatorii ei foarte importanți.

Anton Holban, *Opere*, vol. I, *Romane*. Ediție de Elena Beran. Cronologia vieții și operei de Elena Beran și Nicolae Florescu. Editura Minerva, 1997.

aprilie 1998

La centenarul Fundoianu

Fundoianu, căruia îi prăznuim anul acesta centenarul, a debutat, ca poet, la 16 ani. Totul, apoi, în existența lui (inclusiv moartea) a fost precipitat. Mai întîi, după terminarea liceului și a trei ani de studenție la drept (neglijînd să-și ia licența) se strămută la București, unde se angajează într-o debordantă publicistică literară (*Rampa*, *Adevărul literar și artistic*, *Viața nouă*, *Sburătorul literar*) și la revistele avangardiste *Contimporanul* și *Integral*. E membru al cenaclului „Sburătorul", prețuit mult de Lovinescu, dar sufletul său năzuia spre avangardism, spațiu în care fundează și un teatru (*Insula*), repede capotat.

Publicînd frenetic poezie și eseistică literară, apucă să-și editeze două volume, unul de eseistică ce anunță filosofia de mai tîrziu (*Tăgăduința lui Petru*, 1918) și altul de publicistică literară (*Imagini și cărți din Franța*). Cel de-al doilea volum îl instalează în polemică acută cu Lovinescu. Criticul, amfitrionul „Sburătorului", n-a putut accepta opinia poetului că literatura română este o colonie a celei franceze, reacționînd printr-o intervenție intransigentă în care afirmă originalitatea literaturii române, creionîndu-i, apoi, în *Memorii* (vol. II, 1932) un acid portret. Dar poetul, convins de adevărurile sale, în 1923 se desțărează, stabilindu-se în metropolă, la Paris. O duce greu la început, cu îndeletniciri pasagere (agent de asigurare, film), dar continuă să scrie poezie și eseistică. De menționat, la secțiunea poezie, volumele *Ulysse* (1933) și *Titanic* (1937), apărute la Bruxelles. Își găsește vad pentru producția sa în cîteva reviste bune franțuzești (*Cahiers du Sud*, *Revue philosophique*, *Les Nouvelles littéraires*). De-abia în 1930, cu sprijinul lui Minulescu, i se adună într-un volum poezia românească, rămasă prin reviste, cu titlul *Privelişti*. Dar aici, la Paris, înclinațiile native îl îndreaptă spre

cugetarea filosofică. Determinantă, în opțiunile sale filosofice, a fost întîlnirea cu filosoful Lev Șestov, care îl îndreaptă spre existențialism și iraționalism. Cărțile sale *La conscience malheureuse* (1933), *Faux traité d'esthétique* demonstrează aceasta, ca și cartea despre Rimbaud (*Rimbaud le voyou*, 1933) sau cea postumă, *Baudelaire et l'expérience du gouffre* (1946). Se aranjase bine la Paris, era publicat, avea prietenii care îi făceau cinste (Șestov, Jules de Gaultier, Brâncuși, Ștefan Lupașcu, Cioran) și-l țineau într-o atmosferă favorabilă cugetării, anunțîndu-se astfel viitoare opere promițătoare, dacă destinul ar fi fost bun cu el. Dar nu a fost. Oricum, în poezia românească el rămîne ca un agrest, bucolic. Dl Mircea Martin, finul exeget al lui Fundoianu, afirmă că titlul volumului din 1930 ca și atmosfera de aici ar fi ironice. Nu cred. Călinescu a avut, socot, dreptate, analizîndu-i lirica în spațiul celei tradiționaliste. Avangardistul a fost, în eul său profund, un nostalgic sentimental, ba chiar un agrest. Secțiunea din plachetă intitulată *Herța* (tîrgul moldav unde copilul viitor poet își petrecea vacanțele la bunicul patern) îl dezvăluie sufletește, versurile sale primind ecouri din poezia lui Francis Jammes și chiar Ion Pillat. Să citez chiar din primul poem al ciclului *Herța*: „În tîrg miroase-a ploaie, a toamnă și a fîn./ Vîntul nisip aduce, fierbinte, în plămîn,/ și fetele așteaptă în ulița murdară/ tăcerea care cade în fiecare seară,/ și factorul, cu gluga pe cap, greoi și surd./ Căruțe fugărite de ploaie au trecut,/ și liniștea în lucruri de mult mucegăiește./ În case oameni simpli vorbesc pe ovrește./ ...Pustiu, din șes, se urcă cirezile de boi,/ Și cum mugesc, cu capul întors, de parc-ar suge –/ cu ochii roșii, tîrgul, cuprins de spaimă, muge". Aceasta e o poemă datată 1917. Dar iată una datată 1922: „Îți mai aduci aminte? Îți mai aduci aminte?/ Livada zvîrlea pietre în zarzări și-n caișI./ Gutuie, după geamuri, cu pielea linsă, își/ spuneau cuvinte-n care se-mpreunară piane./ Divanul ca o pară se înmuia,

motane,/ şi era bine-n vechiul fotoliu moldovean,/ cu frunze de lemn smulse din lustru, an cu an/ ...E-aşa de lungă vremea de cînd nu mai e azi/ şi stearpă şi molîie ca o convalescenţă./ Aştepţi în toată seara aceeaşi diligenţă/ care debarcă aceiaşi ovrei ce se întorc". Sau iată un fragment dintr-o poemă ciclică datată tot 1922: „Tîrg ticălos, cu uliţe şi străzi/ sparte de ploi, de vite şi de care –/ aici, în cîmp, pe vremuri, creştea soare,/ aici creştea ovăz". Şi exemplele pot fi multiplicate. Poetul, cum spuneam, e un agrest, surprinzînd, melancolic, tîrgul provincial al Herţei bunicilor, care i-a impregnat, adînc, sufletul. Simbolistul şi avangardistul e totuşi, pînă la plecarea în Franţa, sufleteşte, un tradiţionalist cu măsură. Negreşit că atmosfera pariziană şi Weltanschauung-ul nou filosofic îl vor modifica şi sufleteşte. Dar de ce a admis (a voit) ca, în 1930, în *Privelişti* să fie incluse aceste poeme care, poate, acum îl contraziceau? Mai credea în ele şi, poate, ştia că îl defineau ca poet? Că, apoi, a evoluat altfel, cu totul altfel, în lirică (vezi plachetele franţuzeşti), e incontestabil. Dar, pentru spaţiul poeziei româneşti, Fundoianu rămîne cel din *Privelişti* şi, mai ales, din ciclul *Herţa*.

Pentru a omagia cum se cuvine centenarul lui Fundoianu, altfel spus personalitatea sa creatoare, bunul meu coleg de breaslă, istoricul literar dl Geo Şerban, a alcătuit, ca un caiet al revistei *Realitatea evreiască*, o ediţie cuprinzînd interpretări despre ceea ce a fost şi a rămas poetul şi filosoful B. Fundoianu, care în Franţa, am uitat să o spun pentru cei ce nu o ştiu, a fost Benjamin Fondane. Prima secţiune a ediţiei (volumului) poartă titlul, bine găsit, „Fundoianu în memoria contemporanilor". Personalităţi de renume, româneşti şi franceze, au scris, în 1945-1947, emoţionante mărturisiri despre poet şi cugetător, apărute la noi sau în Franţa. Să pornesc cu începutul, decupînd un fragment dintr-o amplă evocare a lui Arghezi. Să spun mai întîi că în tinereţe (sau, mai bine, în

adolescență) Fundoianu, voind să-i ia un interviu lui Arghezi depus la Văcărești, l-a iritat pe poet, care l-a încondeiat într-un pamflet să-i spun foarte acid. Fundoianu nu a uitat acel pamflet arghezian vitriolant, încît, luîndu-l cu sine la Paris, Cioran mărturisește uimit că i l-a citit, în timpul războiului, într-o seară. Apoi, Fundoianu a fost unul dintre factorii activi ai luptei (alături de N. Davidescu și F. Aderca) pentru recunoașterea lui Arghezi (înainte de debutul său din 1927), drept al doilea poet român, ca importanță, după Eminescu. Arghezi n-a uitat gestul și, după aflarea sfîrșitului tragic al lui Fundoianu, a scris, în 1945, un frumos, cald articol evocator: „Îmi vine să cred, scrie Arghezi, că în momentul morții prin asfixie și-a adus aminte și de mine, fiind una din înverșunatele lui preferințe literare. În timpurile de crîncenă adversitate împotriva iritantului meu condei..., el, Fundoianu, a militat, fără să ne fi văzut la față, cu tenacitate și exagerat, pentru acceptarea unui poet nou în lirica unui anotimp propice leșinării și regimului anemic de floare de tei cu zaharină... O imensă părere de rău, pentru că uneori n-am fost destul de atent cu suava lui grijă de mine, mă crispează și-mi dă o durere de nelecuit". Claudia Milian (care îl vizita des, la Paris) își aduce aminte că Fundoianu, prin meșterii și noii săi prieteni, intră în atmosfera mistică a lui Kirkegaard și a lui Dostoievski. Boris de Schloezer îșI aducea aminte, în 1947, un fapt semnificativ. Și anume că Fundoianu a fost discipolul fericit al lui Șestov și un catalizator pentru maestru: „Meritul lui Șestov a fost în primul rînd că, datorită lui, Fundoianu și-a dat seama cu claritate de exigența din el însuși, s-a descoperit pe sine. Mentorul a jucat aici rolul de moașă, rolul lui Socrate. Bineînțeles, Șestov nu putea să-i arate discipolului adevărul. Nu putea nici măcar să-i spună dacă există adevăr. Dar l-a ajutat să identifice ceea ce, după părerea lui, constituia principalul obstacol în calea căutării, idolul ultim

pe care Fundoianu nici nu îl bănuia măcar". Ștefan Lupașcu, filosof român de expresie franceză, mărturisea, tot în 1947, că, în discuțiile cu Fundoianu, îi contrazicea, intratabil, credo-ul său filosofic existențialist: „Îl combăteam, deoarece cercetările mele epistemologice, logice și psihologice dăduseră la iveală un univers logic mai amplu decît cel al logicii epistemologice..., căruia totuși Șestov și Fundoianu îi contestau orice valoare profundă de adevăr, pe motiv că ar fi fost exclusiv logic, după părerea lor... Existențialist pasionat, denigrator al oricărei filosofii, Fundoianu era un filosof și un dialectician desăvîrșit". Această ultimă apreciere din partea unui filosof de talia lui Lupașcu spune multe. Emoționant e portretul închipuit de Cioran: „Semăna, de aceea, cu un ascet, un ascet de o vivacitate prodigioasă și plin de o vervă care te făcea să uiți – atunci cînd vorbea – cît este de fragil și vulnerabil. Cînd tăcea însă, el, omul care, trecînd peste orice, își domina destinul, avea un aer jalnic și, în anumite momente, pierdut".

Cum se știe, destinul lui Fundoianu a fost nespus de sfîșietor. A fost gazat la Birkenau-Auschwitz, în crematoriile morții, la 2 octombrie 1944. Putea să scape. Evreu fiind, căsătorit cu o avocată franceză, izbutise să se mute din Paris în teritoriul neocupat, rămas sub administrația guvernului de la Vichy. Aici era la adăpost de arestările gestapoviste. Dar cum nu putea trăi fără cărți, venea săptămînal la Paris să și le procure, plimbîndu-se, aici, fără nici o prevedere (Cioran a și spus: „Ciudată «nepăsare» din partea unui om care numai naiv nu era și ale cărui judecăți de ordin psihologic sau politic dovedeau o clarviziune excepțională"). A fost denunțat, potrivit lui Cioran, de portarul imobilului parizian în care locuise, după alții de alt delator, arestat și dus la prefectura poliției. Ar fi putut scăpa și acum, datorită intervențiilor care s-au făcut. Dar cum fusese arestat împreună cu sora sa Lina, a refuzat să o abandoneze. Au fost transportați, deci, împreună, în lagărul de concentrare din

Drancy și, de acolo, expediați la Auschwitz. Avem o mărturie importantisimă și de aici. Un medic evreu originar din România l-a recunoscut (îl citise în țară) în infirmeria lagărului, unde, epuizat, ajunsese după munca într-un Kommando. Medicul l-a ascuns de ochii esesiștilor cît s-a putut, administrîndu-i hrană și medicamente, remontîndu-l cît de cît. Dar destinul său era neiertător și molohul dorea să-și înghită victima. Un control al medicilor SS l-a depistat și trimis spre camerele de gazare, împreună cu alți o mie de deținuți. La 2 octombrie 1944 a fost gazat, pe cînd armatele sovietice se aflau la 130 km de lagăr. Avea numai 46 de ani. Singura lui vină pentru care a fost ucis era aceea că era evreu. De ar fi supraviețuit îl aștepta, cu siguranță, o strălucită carieră filosofică și lirică. Destinul a decis altfel.

Revenind la ediția dlui Geo Șerban, să adaug că extrem de substanțială e secțiunea intitulată „Ce se poate spune astăzi, la centenarul nașterii sale". Toate cele trei eseuri de aici, semnate de dnii Mircea Martin (emoționant), Ion Pop și Leon Volovici, merită întreaga atenție, relevînd ceea ce a rămas valabil din opera nefericitului „sărbătorit". Dl Ion Pop, referindu-se la poezie, apreciază: „Fundoianu se situează, așadar, pe o poziție de relativ echilibru atunci cînd abordează problemele raportului între tradiție și inovație..., el înțelege să opteze pentru o formulă oarecum conciliantă". Dar insistînd pe ideea că a sugerat „continuarea creatoare a tradiției". Pline de înțelesuri sînt și secțiunile ediției *Trepte pe scara lui Iacov*, și *Dincolo de frondă – obsesia rădăcinilor*. Dl Geo Șerban și revista *Realitatea evreiască* au omagiat cum se cuvine centenarul lui B. Fundoianu.

B. Fundoianu, *Strigăt întru eternitate*. Investigații documentare, alcătuire și îngrijire editorială de Geo Șerban. Caiet cultural editat de *Realitatea evreiască*, 1998.

noiembrie 1998

Proza lui Ury Benador

L-am cunoscut pe Ury Benador prin 1962. Cu un an înainte, comentînd romanul său *„Gablonz". Magazin Universal*, mi-a trimis un exemplar cu o dedicație, scrisă în hieroglife atît de încăpățînate, încît era perfect ilizibilă. Știind asta, scriitorul a adăugat în carte și transcrierea dactilografiată a dedicației, scuzîndu-se că acesta e ponosul său grotesc, nimeni altcineva decît doamna sa neînțelegîndu-i grafia. În consecință, îmi explica în acea cam curioasă dactilogramă că e total dependent de soția sa, care îi bate totul, inclusiv cărțile, la mașina de scris, ca unică deținătoare a secretului hieroglifelor sale. Apoi, ne-am întîlnit la *Gazeta literară* și pitorescul personaj, bondoc și cu ochii aproape mascați de ochelari cu multe dioptrii, care era scriitorul, m-a cucerit prin vervă și duh molipsitoare. Întîmplarea făcea să-i fi citit cărțile. Și *Ghetto veac XX* (1934), și nuvelele, ba chiar și romanul despre Beethoven (*Beethoven – Omul*) din 1964. Știam din presa vremii că năzuise să adauge romanului din 1934 altele două, creînd, într-o trilogie, o frescă a lumii evreiești din prima jumătate a veacului nostru. Eșuase în întreprinderea sa, romanul din 1934 rămînînd singurul. Poate reflectase la opinia criticilor (mai ales aceea a lui Pompiliu Constantinescu) care i-au reproșat excesiva aglomerare a personajelor, pitorescul prea apăsat; etnografismul și patetismul îngroșat. Cum-necum, ambiția sa n-a trecut de proiect, pe cînd I. Peltz a izbutit, prin creație obiectivă, să ofere o imagine adecvată a lumii evreiești prin cele două romane, *Foc în hanul cu tei* și *Calea Văcărești*. Nu știu dacă conștiința neîmplinirii din 1934 sau alte îndemnuri l-au îndreptat spre proza scurtă (nuvelistică), încercîndu-se în creația de tip analitic. Aici și-a găsit cu adevărat vocația. Poate că nuvela *Subiect banal* (1935) e scrierea lui cea mai

rezistentă estetic și o împlinire în absolut. Aici eroul (nuvela e scrisă, ca în bunele creații de analiză psihologică, la persoana întîi) trăiește cu încordare sentimentul că soția sa, ca toate celelalte femei, îl înșală (sau poate cădea iremediabil în păcat) cu primul venit. Iar Hilda, o femeie frumoasă, e întruchiparea, totuși, a fidelității, nici gîndul, nici chemările neîndreptățind-o spre adulter. Eroul, compozitor, pîndește însă fiecare vibrație a soției pentru a surprinde tentativa spre adulter. Într-una din zile, îl invită la masă pe fostul coleg de școală primară, un anume Ivănescu, fără a o fi prevenit pe Hilda. Cînd o anunță, descriindu-l, e deja stăpînit de ideea că, în sfîrșit, va constata momentul cedării soției sale: „Știam doar că nu e nevoie să mai pregătesc eu atmosfera favorabilă, căci Hilda i se va da în orice caz, imaginația unei femei măritate construind întotdeauna din bărbatul străin o figură care să corespundă nevoii de cădere, și s-o și justifice «spiritualmente». Știam din experiența unui prieten care i-a vorbit soției sale atît de elogios de un pianist, pe care îl cunoscuse în ziua aceea, încît a pregătit el însuși, cu mîini grijulii, patul în care oamenii s-au culcat îndată după prima întîlnire. (Spre deosebire de el, eu cel puțin o făceam știind ce fac și de ce o fac.) Am accentuat, de cîteva ori – deși discret – că nu e evreu. În prima clipă nu mi-am dat seama de ce. Abia cînd am observat pupila ei dilatată și nările neliniștite, ca la o cerboaică aprinsă, și cînd am surprins grija cu care își așază *deshabillé*-ul, și aș fi putut jura că sub el e o înfiorare a trupului – am descoperit că cineva poliţist din mine îi întinde o nouă cursă: nevoia de variație! Curiozitatea. De mult mi-am spus că adulterul este, în ultimă analiză, curiozitatea pentru alte posibilități de a executa actul și pentru o emoție inedită, poate și o senzație inedită". A început traiectul obsesiv al experimentului pus la cale. Prima întîlnire dintre Hilda și Ivănescu, soțul fiind de față, s-a petrecut fără incidente și consecințe. Asta, desigur, în ciuda sentimentului

încercat de eroul nostru. „În clipa în care am intrat cu el, Hilda ne-a cuprins pe amîndoi într-o singură privire: am simțit din prima clipită că sînt pierdut, a doua oară pierdut." S-au mai văzut, în trei, soțul tot gîndindu-se dacă adulterul nu s-a și consumat. Apoi, parcă pentru a forța păcatul, cum Ivănescu ajunsese în mare mizerie, într-o noapte eroul își aduce acasă fostul coleg, instalîndu-l în micul apartament. Și această găzduire s-a prelungit cîteva săptămîni bune. Iar eroul era, în unele seri, ocupat în concerte, ca instrumentist, virtualii adulterini rămînînd singuri acasă, ascultînd concertul la radio. Traiul în trei devenise incomod, încît Hilda, inocentă, și-a întrebat, la un moment dat, îmbufnată, soțul cît va mai sta la ei intrusul. Iar soțul, obsedat de gîndul său experimental, a răspuns cu întrebarea dacă nu cumva Hilda s-a îndrăgostit de Ivănescu. I s-a părut că descoperă în privirea soției avertismentul „Joacă-te cu focul". Într-o seară, întorcîndu-se acasă, i s-a părut că descoperă, în comportamentul lor, consumarea adulterului. Și chiar atunci Ivănescu i-a anunțat că îi părăsește, găsindu-și, în sfîrșit, o ocupație, cerîndu-și scuze pentru supărările pricinuite. În asta eroul a văzut proba adulterului săvîrșit, devenind, și el, un participant „în marele convoi al încornoraților". Acum, după plecarea lui Ivănescu, era convins că serile, cînd el se afla la concert, bănuiții amanți se întîlnesc în apartament. Ba, într-o noapte, a surprins-o pe Hilda plîngînd, povestindu-i că a avut un vis sumbru, în care soțul ar fi părăsit-o pentru o altă femeie. Apoi a constatat că Hilda pleacă de acasă, motivînd fals că o vizitează pe mama ei, soțul verificînd minciuna. Urmărind-o, și-a dat seama că îl vizitează pe Ivănescu. Are certitudinea vinovăției Hildei. Experiența i-a izbutit. Și, deodată, mintea i se întunecă, înnebunind, încît, după o vreme, se trezește în albul supărător al unui sanatoriu de boli nervoase. Revenindu-și, a realizat că nu mai are nici trecut, nici măcar prezent. Finalul e

inevitabil. Pacientul, reîntors în sanatoriu, se sinucide. Nuvela, bine condusă gradual în patologia ei, e o bună proză de analiză psihologică a unei obsesii. Aici Ury Benador a izbîndit deplin. De fapt, această nuvelă din 1935 e primul act dintr-un triptic pe motive muzicale, avînd în prim-plan personalitatea lui Beethoven (*Preludiu la Beethoven*, 1940, şi *Beethoven – Omul*, 1964). Piesa cea mai rezistentă şi din acest triptic e tot *Subiect banal*.

Ediţia pe care o comentez cuprinde alte două nuvele. Una dintre ele, *Final grotesc*, are ca erou un personaj mereu în stare de încordare maximă. Negustorul, la început bine situat ca reprezentant al unei firme germane, avea o meteahnă: să sponsorizeze publicarea şi să finanţeze realizarea copiiilor înzestraţi muzical (în compoziţie sau interpretare), acţiune botezată „Puii lui Beethoven". Cu această filantropie, şi-a sfeterisit mica avere adunată, consumînd şi din fondurile firmei pe care o reprezintă comercial. Cînd patronul îi cere de urgenţă să-i returneze o sumă importantă, pune la cale înscenarea unui furt în tren pentru a scăpa de datorie. Toată strategia acestei înscenări e gîndită şi regizată impecabil, ducîndu-ne cu gîndul la experimentul din *Subiect banal*. Dar tot timpul cît urmăreşte, impecabil, înfăptuirea scenariului, mintea îi zboară altundeva, fiind mereu obsedat de teme muzicale. Deodată, îl macină ideea, parafrazată după *Gîndirea* lui Leonid Andreiev, că simularea e o probă evidentă a nebuniei. Iar toată încordarea sa nervoasă pentru reuşita planului îl instalează bine, de fapt, în nevroză. Stratagema îi izbuteşte perfect. Dar peste doi ani e licenţiat de firma germană „din motive ideologice". Îşi urmează familia într-un tîrguşor modest, unde se rostuieşte. Dar, fatalitate, descoperă, aici, „un fiu al lui Beethoven" şi, pentru a-i finanţa pregătirea, încasează, în contul firmei pe care nu o mai reprezenta, o sumă de bani. Falsul e descoperit şi făptuitorul e arestat. Finalmente, aşadar, omul cu

strategii impecabile pentru a scăpa de temniță, o păţește totuși, căzînd în capcană. Interesantă, amintind de preocuparea constantă a lui Benador pentru omul și creatorul Beethoven, este și cea de-a treia nuvelă din sumarul ediției, *Appassionata*. Motivul e transpus în mediul hasidic, surprins cu tîlc și cu o anume solemnitate. În vestita Sadagura, la începutul secolului al XIX-lea, curtea rabinică e condusă de un prea tînăr rabin, Burih'l, și totuși un ţadic cu faimă și mult adulat, de vreme ce orășelul e asaltat de mulțimea venită să capete binecuvîntarea sa. Deodată, în faptul serii, ţadicul Burih'l, ieșit pe ulițele tîrgului chemat parcă de vrajă, aude de la o fereastră acordurile *Appassionatei*. Iluminat, i se pare sau știe că a auzit glasul celui mai mare ţadic (sfînt). Interesîndu-se, află că e vorba de Beethoven, care locuiește la Viena. Se decide să-l cunoască neapărat. Împreună cu întreaga sa curte, se îndreaptă, cu căruţele, spre capitala Austriei. Pe drum, în timpul celor cinci săptămîni de călătorie, însoţitorii, răzvrătiţi, îl părăsesc, încît ajunge acolo aproape singur. Aici, debusolat, îi este dat să asiste la o imensă și populară ceremonie de înmormîntare. E aceea a marelui muzician. Rabinul din Sadagura, deși încunoștinţat, continuă să creadă că a asistat la sfîrșitul celui mai mare ţadic. Revine, el, marele rabin hasidic, în cimitirul plin de cruci și, acolo, rostește, solemn, rugăciunea evreiască de îngropăciune. Și, în transă, i se pare că-i vede aievea pe Moise și proorocul Eliahu Hanavi. Copleșit și epuizat fizic, tînărul rabin, el însuși un ţadic, are senzaţia că se integrează în neant. Atmosfera și efectele sînt, adesea, bine, estetic creionate.

Ediția aceasta, care readuce tocmai după 1974 în librării segmente din scrierile lui Ury Benador (ceea ce mi se pare un act de dreptate), e mișcător și cu înţelegere prefaţată de dl Gabriel Dimisianu.

Ury Benador, *Subiect banal*. Prefaţă de Gabriel Dimisianu, Editura Hasefer, 1998.

iunie 1998

Proză interbelică basarabeană

Basarabia, pămînt românesc, partea cea mai bogată a Moldovei, a trăit nefericirea de a fi fost ținta – împlinită – a dorinței hrăpărețe de anexiune a Rusiei țariste. Din 1812 pînă tocmai în martie 1918, această provincie românească a fost încorporată în structurile molohului de la răsărit. Această ocupație timp de un secol (cu interstițiul 1857-1878, cînd trei județe din sudul provinciei au revenit țării-mamă) a contribuit la unificarea Basarabiei. Încă de la începutul veacului și, mai abitir, în perioada neutralității (1914-1916), Constantin Stere, ca exponent al durerilor Basarabiei, a demonstrat cît de dramatică era situația aici. În timp ce în Ardeal, și el subjugat, s-a păstrat și s-a dezvoltat o puternică conștiință națională, cu o remarcabilă activitate politică și culturală a românilor, dincolo, în Basarabia, situația era, din acest punct de vedere, efectiv disperată. Făcînd parte dintr-un imperiu autocrat, în care valorile democrației nu erau tolerate, nu s-a putut constitui o conștiință națională românească. În 1905-1906, cînd țarul promisese elaborarea unei Constituții și instalarea unui parlament, Stere a plecat, în misiune, în Basarabia, contribuind eficient la organizarea unui bruion de organizare politică a românilor basarabeni, și a întemeiat – cu bani oferiți de guvernul României – primul ziar românesc de aici – *Basarabia* – în litere chirilice. Dar aceste începuturi au fost repede anihilate, încît, în martie 1918, cînd Basarabia a hotărît, prin decizia Sfatului Țării, să se unească cu țara, situația era aici dezastruoasă. Provincia a fost ținută departe de orice contact cu țara, se vorbea românește numai la sate, orășenii fiind în mare măsură rusificați. Contactul cu cultura și literatura română create în România fusese, în tot acest timp, practic inexistent, iar intelectualitatea puțină și nesemnificativă. Scrisul literar nu prea era

practicat, încît, de pildă, un Alexei Mateevici – de pe urma căruia a rămas, estetic vorbind, numai o singură poezie (*Limba noastră*) – s-a format, ca poet, cît timp a stat în România, știind limba națională pentru că era preot. E, aparent, uimitor că viitorii scriitori români nu au păstrat, cu o singură excepție (Leon Donici) nimic, în fondul lor aperceptiv, din contactul cu marea literatură rusă. Cu excepția fericită a lui Donici, care a debutat și s-a impus ca scriitor, în limba rusă, în mediile literare petersburgheze dinainte și în timpul revoluției din februarie 1917, ceilalți literați basarabeni care vor ține, în lumea literelor, după 1918 vor fi, ca să spunem așa, niște autodidacți, unii – ca Petru Cazacu, Victor Cujbă, Ion Pelivan, Pantelimon Halippa – se vor forma în mediul literar românesc, din perioada studiilor universitare. Așa se explică de ce proza, ca și poezia basarabeană interbelică au pornit de la pragul zero, abia izbutind să se salte cît de cît. Efortul comparativ cu marea literatură transilvană interbelică, chiar cu cea a Bucovinei, mai modestă, dar oricum sesizabilă prin măcar cîteva nume din cercul *Iconarului*, e dezamăgitor. Și ca totul să se încununeze în negativ și în penumbră chiar în deceniile interbelice literatura basarabeană se păstrează în izolare și cam în tulbureala anesteticului. Cu excepția, iarăși, a lui Leon Donici (care se desțărează însă pentru Paris în 1924, iar în 1926 moare tuberculos), nici un talent relevabil nu vine, în spațiul literaturii române, din această parte a țării acum unificate. Sigur, exista C. Stere, care publicase, în 1910, o excepțională nuvelă (*În voia valurilor*, sub transparentul pseudonim C. Nistru) și, din 1932 pînă în 1936, puternicul roman, în opt volume, *În preajma revoluției*. Dar Stere se formase și aparținea, cine ar putea-o contesta?, mediului românesc, fiind chiar, din 1906 pînă în 1914, împreună cu Ibrăileanu, diriguitorul celei mai importante reviste literar-culturale a României antebelice și fondatorul unui substanțial

curent de idei (poporanismul) în spiritul public românesc. Nu neg și nici nu diminuez formația sa spirituală basarabeană (și chiar, prin contingență, rusească). Dar nu se poate spune că romanul lui Stere – deși primele două volume au, ca tramă, mediul de formare basarabean) – este o expresie a regionalismului basarabean. De altfel, e necesar să se precizeze, esteticul s-a împlinit, și în perioada interbelică, numai prin depășirea regionalismului îngust și sufocant. Acolo unde s-a păstrat, a menținut literatura la stadiul de pauperitate. Literatura basarabeană păstrează, oricît de greu îmi vine să o spun, aceste însemne și acest stadiu. Și, ca totul să se egalizeze, din vechiul regat s-au stabilit, cu slujbele, în Basarabia aproape numai condeie modeste ca D. Iov, N. Dunăreanu, Gh. Bujoreanu, B. Iordan (autorul unui roman de succes în epocă, dar nerezistent estetic, *Normaliștii*) și încă alții. Cine citește, fără prejudecăți și false procedee de rabat estetic, această literatură și încearcă să o compare cu ceea ce se scria relevabil în marea literatură română interbelică are sentimentul ciudat că se află pe o altă planetă. E foarte adevărat că progrese se fac simțite – în comparație cu perioada antebelică – și în mediile literare basarabene. Încep să apară gazete și reviste literare precum *Cuvîntul Moldovenesc* (1926-1944), *Viața Basarabiei* și chiar publicații literare în județe ca Bolgrad (Buceagul), Tighina, Orhei, Soroca. Progresul, repet, era evident și lăudabil. Dar pragul aproape zero de la care s-a pornit determina ca și acest progres incontestabil să nu se plaseze prea sus. Sînt un mai vechi și statornic admirator și apărător al cauzei basarabene (de aceea, cred, am scris monografia *Viața lui C. Stere*, în două volume). Dar aș păcătui în chiar sentimentele mele dacă, comentînd literatura basarabeană, aș ignora aceste realități. E probabil că la aceasta a contribuit și politica eronată a guvernelor României interbelice față de Basarabia,

vitregind-o. Nu ignor asta și încă, multe, altele. Dar, încă o dată, exegeza literaturii ei nu trebuie plasată dincolo sau în afara esteticului. Ar fi un act nedemn. Am citit cu interes participativ antologia prozei scurte basarabene, *Crizantema de la frontieră*, alcătuită de dna Veronica Bâtcă, publicată la Editura Fundației Culturale Române. Dacă am înțeles bine, elaborarea acestei antologii (cu prefață, prezentare și glosar) reprezintă teza de doctorat a editoarei. Efortul științific e, negreșit, remarcabil pentru că editoarea a trebuit să cerceteze publicații – multe – aproape intruvabile, alegînd, după osteneli care trebuie să fi fost acaparatoare, ceea ce i s-a părut mai rezistent literar pentru antologia ei. Așa cum e alcătuită (inclusiv aparatul critic), antologia dnei Veronica Bâtcă oferă o imagine concludent lămuritoare despre fizionomia reală a prozei scurte basarabene interbelice. Păcat că nu a selectat și un fragment închegat din romanul lui Stere, de vreme ce, în două cazuri (N. Bârcă și N. Spătaru), a făcut excepție de la regulă, prezentînd drept proză scurtă fragmente de roman. Cu siguranță că apelul la romanul lui Stere ar fi ridicat mult calitatea estetică a acestor proze din antologie. Altfel, prin destule bucăți, această antologie ne mută, din perioada interbelică, înainte spre începutul veacului, în cam plină atmosferă sămănătoristă. Un Th. Vicol, în nuveleta *Mai este o viață*, recreează, în mic, ceva din atmosfera mișcării inochentiste (de la călugărul Inochentie) care a cuprins țărănimea basarabeană din anii douăzeci, o sectă bine în răspăr cu Biserica ortodoxă. Limba e, cum se și cuvine dată fiind fizionomia personajelor, arhaică și regional moldovenească. *Bătrînul clopotar* al lui Sergiu Cujbă e o schiță care surprinde, uneori cu mijloace adecvate, simțămintele unui paracliser care se împotrivește dispoziției armatei germane de a rechiziționa clopotele bisericii la care slujea („Dragele mele, zise el cu duioșie de părinte, eu nu vă am decît

pe voi... Și acum să vă părăsesc? Să vă ia cotropitorii? Să facă din voi gloanțe?"). Și cînd inevitabilul trebuie să se petreacă, bătrînul paracliser își sărută clopotele toate, le aruncă în aer cu fitilul dinamitei, murind o dată cu ele. Bucata lui N. Spătaru *Zbuciumul* e istorisirea, cam tezistă, despre un fiu de țăran care își ruinează familia din cauza banilor necesari întreținerii sale la studii (liceu, facultate). Ajuns profesor de liceu, e chinuit de sentimentul datoriei față de țărani, devine țărănist politic și militează pentru apărarea drepturilor lumii de la sate. N. Tambur (care fusese remarcat de Lovinescu), în tezista lungă nuvelă (rău scrisă) care dă titlu întregii antologii, *Crizantema de la frontieră*, descrie soarta a doi tineri care, la ocuparea Basarabiei dar și a Bucovinei de nord, în 1940, de către sovietici, și-au lăsat soția și, respectiv, iubitul dincolo. În orașul Siret, situat la graniță, caută cu disperare contrabandiști pentru a trimite mesaje celor dragi. Sfîrșesc prin a se îndrăgosti unul de celălalt, iar Nadia, o tînără cu iubitul rămas la sovietici, se sinucide pentru a-i lăsa lui Sergiu libertatea de a se reîntregi cu ai săi. Și tot o trecere ilegală a graniței sovietice, prin anii douăzeci, evocă B. Iordan în *O aventură în Ucraina*, cu întîmplări neprevăzute și o înecare a eroinei în vîltorile Nistrului. Sergiu Matei Nica evocă, în *Hangiul de la Cușmărica* (reminiscență sadoveniană), o întîmplare cu un han, o frumoasă hangiță, un hangiu hirsut și încornorat. Dar tonul e adecvat și atmosfera recreată cu mijloace potrivite. Și tot așa în mai toate bucățile acestei antologii semnificative pentru proza scurtă interbelică basarabeană. Să-i mulțumim dnei Veronica Bâtcă pentru că, alcătuind-o, ne-a oferit prilejul de a o cunoaște cum se cuvine.

Crizantema de la frontieră, proză scurtă interbelică din Basarabia. Antologie, prefață și glosar de Veronica Bâtcă. Editura Fundației Culturale Române, 1996.

ianuarie 1997

Din proza absurdă românească

Mihail Sebastian scrisese odată, prin anii treizeci, că suprarealismul avangardist românesc începe și sfîrșește în gestică. Poate că avea dreptate. Deși mișcarea avangardistă din România, cu merite precursoare certe, a dat și valori incontestabile. Mai ales în poezie, unde îi putem cita, din primele valuri, pe Ion Vinea și Ilarie Voronca, iar dintre ultimele, pe Gellu Naum și Victor Valeriu Martinescu. Și cum am putea ignora fenomenul suprarealist în plastica românească, unde opera lui Marcel Iancu, Victor Brauner, M.H. Maxy e unanim prețuită? Nu numai la noi. În proză suprarealismul avangardist a atras mai puține condeie. Să-l amintesc înainte de toate pe Urmuz, ale cărui „pagini bizare" au fost publicate, în 1922, de Arghezi în revista pe care o conducea atunci, *Cugetul românesc*, și, apoi, răspîndite prin *Contimporanul* lui Vinea și *Bilete de papagal* ale lui Arghezi. (Asta deși Urmuz își scrisese prozele înainte de război, după care s-a sinucis.) Această proză premerge celei a absurdului de după al doilea război mondial. Urmuz a avut un prozelit și un continuator excepțional înzestrat. Se numea Grigore Cugler și a debutat în 1933, în *Tiparnița literară*, cu schița *Match nul*, atrăgînd atenția asupră-i într-un mediu literar în care revistele avangardiste făceau larmă, cucerind și aderenți. Autorul era diplomat de carieră și muzician, revista care i-a facilitat debutul amintind că are gata și un roman, intitulat *Apunake*, care va apărea în volum în 1934. Să spun, încă o dată, că Grigore Cugler a fost într-adevăr diplomat de carieră, lucrînd în diferite legații ca atașat comercial și însărcinat cu afaceri, la Oslo, fiind în misiune, căsătorindu-se cu o suedeză. Mai tîrziu s-a stabilit în Peru, locuind la Lima împreună cu familia (avea și două fete). Lucra acolo ca reprezentant comercial, în timpul zilei, iar seara ca

prim-violonist în orchestra simfonică a capitalei peruane. Nu prea mai scria. Ștefan Baciu, care a apucat să-l cunoască încă în țară, admirîndu-l pentru prozele sale urmuziene, l-a descoperit, în episodul său sud-american, pe Cugler, l-a vizitat în două rînduri publicîndu-l, mai tîrziu, în revista sa *Mele*. Culmea e că acest Grigore Cugler, cu toată insurgența sa literară, s-a dovedit a fi un nostalgic aproape autohtonist. Și-a învățat soția și fetele românește, avea, în casă, un colț românesc, strămutînd în Lima ceva din atmosfera vieții de acasă. Refuza să colaboreze la revistele literare peruane (deși Ștefan Baciu știa că în Lima sînt cîțiva scriitori care țineau la mare cinste avangardismul ca fenomen literar și l-ar fi primit bine pe Cugler). Baciu l-a vizitat în 1956 și 1958 și a ascultat – citite de autor – bucăți remarcabile (unele erau poezii), printre care un text franțuzesc absurd *L'Archisucre*, scris deci înainte ca Beckett și Ionesco să se fi impus și să fi consacrat literatura absurdului. Rămasă în relații de corespondență cu Ștefan Baciu, soția lui Cugler i-a trimis spre sfîrșitul anilor șaptezeci un dosar cu manuscrise (nu și *L'Archisucre*), unele apărînd, în 1976, în volumul *Vi-l prezint pe Țeavă*. În septembrie 1972 soția lui Cugler îl vestise pe Ștefan Baciu că autorul lui *Apunake* s-a stins încet, după o acută suferință. Lui Ștefan Baciu i se datorează nu numai ultimul volum al lui Cugler, dar și un mișcător portret în cartea sa de memorialistică *Praful de pe tobă*. Fără informațiile de aici (ca și publicarea celui de al doilea volum), Grigore Cugler ar fi rămas un nume uitat, bizar ca și prozele sale, totuși scînteietoare. Distinsul meu coleg de breaslă, istoricul literar Mircea Popa, a avut buna idee de a aduna ce s-a păstrat din scrierile lui Cugler (cele două volume și cîteva poeme) într-o ediție care e, fără îndoială, o restituire merituoasă și bine venită.

Proza lui Grigore Cugler, negreșit urmuziană, nu e însă deloc obedientă. Dimpotrivă. Apunake, eroul

microromanului cu același nume din 1934, era trăitor într-un palat ciudat, unde, într-un colț al grădinii, cinci canibali au dat o foarte reușită demonstrație de canibalism aplicat. Apunake trebuie să se căsătorească. Menita se numea Kematta. Mirele visa justițiar și iluminat: „Poate că adunînd toată omenirea la un loc și topind-o într-un singur individ, acesta ar ieși mai bun, mai mare, mai apropiat de Dumnezeu... Pe cînd astfel, bunătatea prea a fost îmbucătățită, prea e mică părticica cuvenită fiecăruia". Nunta a fost feerică, Apunake fiind îmbrăcat „într-o cămașă excentricotată, lungă pînă la pămînt". A ținut și un discurs memorabil despre căsătorie, tipic apunakean, menționînd că „de cîte ori mi-am însurat trupul, am avut grijă să-l controleze mijloacele de trifazare alternativă de care depinde statornicirea factorului comun dintre soț și soție". Kematta își făcu apariția „purtînd un Mare Corset în gradul de Comandor". A urmat manifestarea de oferire a darurilor, trăsnită și deocheată. Primele clipe de dragoste mirii le petrecură „la capătul aleii celor Nouă Mii de Clopote unde se ridica o moară... Apunake și Kematta petrecură în acea moară șase săptămîni și șapte zile, în singurătate și liniște deplină". Apoi, după o episodică altercație, porniră pentru înconjurul lumii, făcînd elogiul bățului, după principiul „din băț în băț, lumea a ajuns la lemnul pur". Primul loc unde au ajuns însurăței a fost „Limorado, orașul de unde marele învățat Biju plecase spre a descoperi Hrana". Urmează, desigur, povestea lui simplă și frumoasă narată de Apunake în stil inimitabil sucit. Biju a creat un pod-tren cu care a pornit, însoțit de alții, în căutarea pămîntului. Îl găsiră, desigur, constatînd, mirați, că „pămîntul se scufundase aproape în întregime în groapa în care fusese văzut intrînd". Apoi, în spatele înfricoșătorului spectacol, descoperiră o cetate, cu ziduri clădite din cărămizi luminate pe dinăuntru. În cetate trăia un singur locuitor, Mama Petre, „paznicul hranei și

întrerupătorul zodiacului", ființă neobișnuită, rea și ținînd-o numai în strigăte furioase, toate cuvintele pe care le stropșea începînd invariabil cu litera p. Ceata lui Biju s-a retras, cînd, deodată, mîna eroului întîlni pămîntul, cu care aruncă în monstrul Mama Petre, care căzu cu capul despicat. „Temelia cetății se dezumflă turtindu-se, iar cărămizile luminoase, sfărîmate, se desprinseră una de alta, alcătuind un morman de jăratec, ce pălea treptat-treptat". Deodată, în timp ce se aflau pe valea fluviului Cerga, Apunake a constatat că i-a dispărut soția. Aici, în orașul Bestonbach, „locuitorii nu umblă, ci se tîrăsc pe o parte a trupului, cu urechea lipită de pămînt, din care cauză a început să le crească coadă și zbîrnîitoare ca la zmeu". Patronul orașului era Heligobol, „primul care a preconizat aplicarea nevralgiei la vapoarele de comerț și singurul care i-a felicitat cînd le-a crescut măseaua de minte". Măseaua a devenit aici un talisman, la care se organizează, în fiecare zi, un pelerinaj. La intrarea în oraș Apunake și Kematta au asistat la un spectacol de gală oferit în onoarea noului decan al majestății. Iar „pantalonii Decanului erau înlocuiți cu aprecieri juste". Înainte de a părăsi orașul, soții constatară cu uimire că „în acest oraș nimeni nu umblă pe jos: doamnele umblă pe struți, domnii umblă pe morse, iar copiii umblă pe șezutul bunicilor lor". Au ajuns apoi în orașul Vesquenonille, oraș care nu mai exista de multă vreme, populația fiind decimată de o boală cu nume, evident, straniu. În aceeași zi, după multe peregrinări, ajunseseră în alt oraș, aglomerat de o mulțime agitată și zgomotoasă. Apunake și-a pierdut din nou soția, descoperind-o, cînd era să adoarmă, într-o pădure. Dar se destrăbălase cu o sută de bărbați. Tîrziu, după ce peregrinase cu Antroposfera, o descoperi într-o barcă cu rame, născînd. „Ceea ce ieșise din mare era un copil, copilul născut în barcă, însă un copil de dimensiuni neașteptate. Un copil de sex bărbătesc, care, la două minute de la naștere,

măsura doi metri înălțime... Copilul creștea mereu... Cînd isprăvi de supt, avea 25,18 m. Adormi și căzu la pămînt. Patruzeci de surori vînjoase îl înșfăcară cu mănuși de cauciuc și-i pudrară coapsele cu praf de aur și cu zakerlin". Pentru înfășare, fură aduse optzeci vagoane de șindrilă, optzeci foi de muștar, optzeci de tablă de zinc și optzeci de sîrmă ghimpată pentru legat. Cînd îl ridicară de pe pămînt cu o macara, copilul avea 106 m. Toți cei din jur, inclusiv Apunake, căzură morți, acoperiți de catastrofa valului de fecale slobozit de nou-născut.

Negreșit, acest microroman sucit, din 1934, amintește de prozele lui Urmuz. Dar se avîntă negreșit mai departe, într-o construcție romanescă absurdă care, apoi, va face epocă. E bine că nu s-a pierdut proza precursoare a lui Grigore Cugler, care este, în istoria avangardei românești suprarealiste, de care atîta se vorbește astăzi, o creație care nu trebuie să fie uitată. Dl Mircea Popa binemerită pentru gestul său recuperator, într-o ediție care, probabil, va rămîne de referință.

Grigore Cugler, *Apunake și alte fenomene*. Ediție îngrijită și prefațată de Mircea Popa. Editura Cogito, 1997.

septembrie 1997

Un roman al „generației pierdute"

Ciudată, nedreaptă e adesea istoria literară. E drept că la aceasta contribuie și autorii, cu destinul lor uneori imprevizibil. Situația se verifică în cazul romanului *Frunzele nu mai sînt aceleași*, apărut în aprilie 1946, sub semnătura Mihail Villara. Semnătura e un pseudonim. Numele adevărat al romancierului era Mihail Fărcășanu. Acesta, fruntaș al organizației de tineret a Partidului Național Liberal și director al ziarului *Viitorul* (1944-1945), deranja enorm noua putere comunistă care atunci se constituia. Gazetăria

lui Farcășanu era acidă, substanțială, apărînd valorile democrației. Un volum publicat în 1946, *Scrisori către tineretul român*, justițiar și premonitoriu, a iritat o dată în plus autoritățile, determinînd intrarea în ilegalitate a autorului, care, cu fizionomia modificată (și-a lăsat o stufoasă mustață), se ascundea pentru a nu i se da de urmă. Această atitudine politică a determinat să fie acoperit de tăcere romanul său apărut în același an la Editura Cultura Națională, care l-a și premiat aproape imediat. Au apucat să scrie elogios despre roman Pompiliu Constantinescu și Virgil Ierunca. Se crede că acea cronică elogioasă a lui Virgil Ierunca, intitulată *Un mare scriitor : Mihail Villara*, ar fi dus la suspendarea gazetei (*Lumea* lui G. Călinescu) unde a apărut la 16 iulie 1946. Apoi, tăcerea s-a lăsat greoaie. Autorul, inspirat și bine sfătuit, a fugit din țară, în toamna lui 1946, în mod spectaculos, cu un avion asupra căruia s-a tras tocmai în Iugoslavia. A locuit, împreună cu soția sa, Pia Pillat (fiica poetului), la Roma, apoi în Franța, după care la New York. S-a angrenat în mișcarea politică a emigrației românești, devenind, la recomandarea generalului Rădescu și a lui Grigore Gafencu, șeful departamentului românesc al postului „Europa liberă", pe vremea cînd acesta funcționa la New York. Schimbarea atitudinii administrației americane de sub conducerea generalului Eisenhower față de URSS și țările-satelit învrăjbește exilul românesc. Fărcășanu se păstrează alături de intransigența grupului Rădescu, refuzînd recomandarea C.I.A. de a se apropia de gruparea Vișoianu-Cretzeanu (care, se pare, a pus mîna pe fondurile emigrației românești). Cînd constată că, de fapt, noua administrație americană, pragmatică, a abandonat total țările est-europene, Fărcășanu, scîrbit, se ține departe de cercurile politice ale emigrației românești și, în consecință, abandonează și postul de director al departamentului românesc al „Europei libere". Se desparte de Pia Pillat și, în 1954, se stabilește la

Washington, căsătorindu-se cu o doamnă Gunther, văduva ultimului ambasador antebelic al SUA la București. A dus o viață retrasă, dar ferită de griji, stingîndu-se din viață, tîrziu, în iulie 1987.

Acest destin încurcat l-a ținut departe de preocupările literare, romanul din 1946 fiind singura sa experiență de acest fel. Și e un mare păcat pentru cît talent dovedise că avea. Mihail Fărcășanu (Mihail Villara) e una dintre marile victime ale ceea ce s-a numit, cu dreptate, „generația pierdută". De n-ar fi fost sufocat de vrăjmășia istoriei și rămînea în țară, e de presupus că ar fi continuat să scrie literatură, remarcîndu-se ca un mare prozator. N-a fost să fie. Dar și acest unic roman, azi reeditat la Editura Fundației Culturale Române de dl Adrian Anghelescu, îi asigură un loc reprezentativ printre scriitorii importanți ai „generației pierdute". Însă regretul de a se fi pierdut pentru literatură, acoperit, multe decenii, de negura tuturor uitărilor (doar Al. Piru îi consemnează romanul, minimalizator, în *Panorama deceniului literar românesc 1940-1950*), e real. Trist lucru și cumplită pierdere nu numai pentru autor, dar și pentru literatura română.

Ca formulă, romanul lui Villara (Fărcășanu) se particularizează. E, de fapt, un roman-jurnal, de structură gidiană, amintind, parțial, de *Maitreyi* al lui Mircea Eliade și de altele socotite „experiențialiste". Să adaug că e lesne sesizabil și un abur matein (din *Craii de Curtea-Veche*) deasupra ciudatelor personaje din această carte care, poate, nu e chiar un roman. Eroii, tineri cultivați și cu preocupări intelectuale, își petrec viața prin pensiuni (londonează și berlinează), irosindu-se în necontenite libațiuni și experiențe erotice. Mediul e cosmopolit și fără identitate specifică. Pe lîngă naratorul John, îi întîlnim pe Axel, Kusper (aceasta e tripleta de bază), Maurice, George, Van Start, Loy, Penighini, Yang, Canney. Femeile, alături de care își alungă spleenul, sînt Eli,

Minuska, Maria, Luiza, Edith, Lea, Margot, Mimi, Johana, Myra, Miranda, Wilhelmina José, Soledad și cîte altele. Toți eroii acestui straniu univers, parcă mereu în extincție, visează la rostuiri cinice, pururea în căutare de bani, irosindu-și existențele în cîrciumi, baruri, cafenele, istoviți de planuri necontenit eșuate. Uneori, unii vor să se smulgă din mediu, pentru a ieși la liman. Undeva, naratorul John meditează: „Sînt săturat de jocurile superficiale și stereotipe ale sîngelui tînăr. Aș vrea altceva, o viață de sacrificiu, de aventură extremă, de pasiune absolută. Visez să mă smulg din tagma celor ce sînt conduși de instinctele isterice ale cărnii și să stăpînesc eu existența. Să fii arhitectul propriei tale vieți este lucrul cel mai frumos și cel mai dificil". Mai toți, cum spuneam, au preocupări intelectuale, își petrec dimineţile în marile biblioteci, tot citind pentru lucrări care să-i realizeze. „Asta, observa un personaj, este singura tehnică capabilă de a evita stăpînirea timpului și a oamenilor, realizările ei sînt evadări într-o lume polară străină dimensiunilor obișnuite... Este cea mai individuală formă a manifestării spiritului..." Și cu toate acestea, Kunster și chiar Axel visează să devină „asistenții" unor bătrîne bogate, care să îi pună la adăpost de griji și expediente. Nu izbutesc decît arareori în aceste proiecte și continuă să se abandoneze simțurilor. Prin pereții încropiți ai pensiunilor (Phophem din Conan Street, cea a baronesei, a casei Gleicher, a familiei von Lohn) în care trăiesc se aud gemete erotice, frenezia simțurilor copleșind totul. Și cînd erosul se odihnește, îi ia locul alcoolul, consumat cumva ca antidot al uitării. Poate că aceste experienţe (prea multe, observase Pompiliu Constantinescu) sfîrșesc, repetîndu-se, prin a obosi, neaducînd nimic nou ca substanță. Dar atmosfera de abandon a eroilor e bine păstrată, saturînd-o prin adiţiune. În partea a treia a cărții, John, naratorul, se purifică, îndrăgostindu-se, curat, în sfîrșit, de Soledad. Cum se și

cuvine, dragostea aceasta adevărată e tragică. Soledad moare, în urma unui avort neigienic, lăsîndu-l pe erou îndurerat şi debusolat în sfîşierea lui adîncă. Cinismul se converteşte, în final, în afecţiune sinceră, răsturnînd total un mod de existenţă. Şi nici nu cred că această trăire profundă din final e o condamnare a tipului de existenţă de pînă acum. Poate că, mai curînd, se poate detecta aici evoluţia, să-i spunem normală, a alternării ciclurilor unei existenţe ce se caută pe sine. Dar e mărturisit, aici, regretul pentru tinereţea irosită în spasmul simţurilor şi în jocul paradoxal al ideilor. În acest final tragic, naratorul ajunge la încheierea că fără dragoste adevărată şi fără creaţie nu există nimic. Şi, dată fiind tinereţea eroului, concluzia nici nu vine prea tîrziu.

Ceea ce surprinde în acest debut e maturitatea scriiturii artiste, atestînd un veritabil scriitor. Expresia e sigură, cuvîntul e aşezat la locul său şi întreaga naraţiune dovedeşte lipsa oricărui tremur de debutant. Autorul excelează în arta portretului, construindu-şi personajele cu mînă sigură. Iată, spre exemplificare, portretul filosofului Spengler, surprins în sala de lectură a marii biblioteci berlineze: „Cînd trece printre bănci, fiecare are impresia că Spengler vine la el. Poziţia capului şi a bustului indică direcţia contrară aceleia în care mişcă picioarele. Tălpile plesnesc tare parchetul, mîinile se agită, capul piruetează, ochii rotesc, buzele formează cuvinte indistincte. Aşa trece Spengler în fiecare zi printre pupitre, veşnic preocupat, urmărind o idee necunoscută de nimeni, discutînd cu spiritele, descompus ca un tablou cubist şi aparent optimist. Este de o vîrstă înaintată. Vreo 50 de ani. Bănuiala mea este că trăieşte un plan divergent în raport cu realitatea, dînd examene şi prezentînd lucrări într-o lume aparte, la 1000 dioptrii şi în învierea continuă a morţilor". Memorabil e şi portretul nazistului Hess (altul decît căpetenia

nazistă cu același nume), căruia îi este surprinsă remarcabil diferența specifică: „Hess este un patriot, schilodit în război pe frontul francez, sărac și șchiopătînd în fiecare zi prin pensiune sau diverse cîrciumi pentru a-și răcori sufletul încins de revoltă. În fond însă ideile lui sînt exact expresie a ceea ce gîndește mare parte din lumea de aici. «Organizarea» este considerată chiar în cercurile intelectuale drept calitatea majoră a poporului și fundamentul pragmatic al imperialismului lui profund. După aceste teorii, Germania ar fi un fel de Romă antică, menită să organizeze lumea, pe cînd celelalte popoare sînt sau barbare și primitive – ca națiunile balcanice de exemplu –, sau degenerate ca Franța (deși uneori se atribuie acesteia rolul Greciei în epoca helenistică, nu rolul grecilor, ci al *grecullor*). Pentru a se consolida și mai mult în această poziție de organizare a lumii trebuiesc luate măsurile necesare. Hess ne introduce în ezoterica intențiilor imperialiste". Negreșit, în paginile acestui roman, livrescul, uneori prea acuzat, e transparent și supărător. Dar aceste intruziuni nu știrbesc defel valoarea cărții care, repet, e un jurnal al mediilor și al existenței. De aceea, regretatul Al. Piru n-avea deloc dreptate cînd conchidea că „romanul propriu-zis e inexistent". Cu formula lui specifică, romanul lui Mihail Fărcășanu e remarcabil. Și e foarte bine că Editura Fundației Culturale Române, în sfîrșit, l-a reeditat, cu un aparat critic (o întinsă prefață și un bun tabel cronologic) al editorului, dl Adrian Anghelescu, cu totul lăudabil.

Mihail Villara, *Frunzele nu mai sînt aceleași*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și tabel cronologic de Adrian Anghelescu. Editura Fundației Culturale Române, 1997.

iulie 1997

Dramaturgi și dramaturgie

Oricît s-ar supăra dramaturgii sau unii critici de teatru, se impune aprecierea că dramaturgia românească este, de-a lungul timpului, secțiunea cea mai debilă a literaturii române. Cum-necum, asta e realitatea pe care istoricii literari sînt nevoiți să o consemneze. Și caracteristica aceasta e valabilă și pentru perioada ultimelor patru-cinci decenii. Dar dintotdeauna, cu deosebire în interbelic și mult după aceea, s-a întîmplat, în ciuda acestei realități, că dramaturgii au întreținut în jurul scrierilor lor, mai ales dacă deveneau spectacole, o atmosferă agitată, de parcă ei ar fi fost pe primul plan al vieții literare. Așa se explică faptul că o ediție precum *Dramaturgia românească în interviuri*, realizată, cu multă trudă, de dna Mariana Vartic și dl Aurel Sasu, ocupă spațiul a cinci corpolente volume. Asta în timp ce pentru ediția *Romanul românesc în interviuri*, realizată de aceiași editori, au ajuns patru volume. Ca să fiu drept, notez că faptul nu se datorează exclusiv dramaturgilor, ci, probabil, pentru o anumită perioadă, și mass-media. În deceniile interbelice, în afară de gazetele exclusiv consacrate fenomenului teatral, mai toate ziarele aveau, în spațiul lor, o pagină consacrată culturii. Aici teatrul ocupa poziții privilegiat confortabile. Erau programate informații și, mai ales, interviuri înainte de spectacol, după aceea, nemaivorbind de cronica propriu-zisă. Încît nu numai spectacolul, chiar dacă era o cădere, ținea afișul, dar îl țineau și dramaturgii. De aceea, acum, cînd se purcede la lectura presei timpului, oricît de riguroasă ar fi selecția (și, în această ediție, este), materialul e greu de evitat, căpătînd proporții. Se perindă, în fața ochilor, legiuni de dramaturgi, dintre care puțini au rămas, cu cîte o piesă consemnabilă estetic, alții – în cazurile știute – cu mai multe și foarte importante.

Am comentat primul volum al acestei ediții și o fac din nou, acum, la încheierea ei. Să spun, din nou, că ea se constituie într-un însemnat și util instrument de lucru, realizat cu pricepere, dăruire și multă cheltuială de energie. Să despoi presa din șase-șapte decenii pentru a decupa interviul semnificativ, înzestrînd fiecare secțiune cu aparat critic indispensabil, nu e o treabă pe care o realizează oricine. De acum încolo, imaginea de ansamblu (care, e necesar să se precizeze, nu pierde din vedere detaliul caracteristic) a dramaturgiei și a teatrului românesc va fi găsită în această ediție reprezentativă și extrem de migăloasă. E un act de cultură demn de toată stima intelectuală.

Se întîmplă ca sumarul acestui ultim volum (al cincilea) din ediție să se deschidă cu secțiunea de interviuri luate unuia dintre cei trei-patru dramaturgi ai ultimelor cîteva decenii foarte, cu adevărat importanți. E vorba de mult regretatul Marin Sorescu, autor al unei dramaturgii de excepție, avînd o zestre de zece piese de teatru, debutul în volum datînd din 1968, cu vestita *Iona*. În 1984 a adunat opt dintre piesele sale de teatru, publicîndu-le în ediția „Teatru comentat" a Editurii Eminescu, sub titlul ingenios și plin de înțelesuri *Ieșirea prin cer*. E cea mai completă, pînă azi, antologie din teatrul lui Marin Sorescu. Întrebat de un intervieveur, în 1978, ce înțelege prin teatru-teatru, Sorescu se rostește în felul său șiret, ferindu-se de definiții definitive: „Să vin la teatru și să văd o piesă de teatru. Cred că, în mod logic, orice exagerare naște tendința întoarcerii la echilibrul normalului... Eu asta înțeleg prin «normal», echilibrul din piesele mele. Vreau să spun: un echilibru cîștigat greu, dintr-o sumă de discontinuități, dezechilibrări, momente de panică, de absurd, de teatru total și așa mai departe, în pas cu viața. Să observăm că și noțiunile de «clasic» și de «modern» evoluează și că altfel înțelegem acum un clasic din secolul al XVII-lea, să zicem Racine, și altfel va fi clasicismul lui Racine în

anul 2000. Scriitorii duc cu ei sarcofagul curentului în care sînt încadrați și pe care aceleași hieroglife sînt citite întotdeauna altfel. Deci, dacă nu se întîmplă nimic pe de lături, în teatru se vor întîmpla multe pînă atunci, dar esența lui, care este tot cea din antichitate, nu se va clinti... Clasicii, prin urmare, bătătoresc viitorul stînd pe loc în timpul lor". Scria greu și, apoi, cu cîteva variante isprăvite, aștepta, cu scrierea în sertar, pentru a se matura și să tot revină asupra ei. *Iona*, de pildă, a fost scrisă într-o jumătate de an, a publicat-o după trei ani și a fost jucată după cinci ani sub regia lui Andrei Șerban. Dar n-a avut parte decît de 13 spectacole (altădată asta însemna o cădere), după care a fost scoasă din repertoriu sub pretextul lipsei de spectatori, deși la toate spectacolele programate numeroși prezumtivi spectatori plecau pentru că nu mai găseau bilete. Marin Sorescu motivează faptul cu o „intrigă de culise". Dar, de fapt, scoaterea acestei piese din repertoriu era datorată cenzurii, deși, apoi, această piesă devenise foarte cunoscută în lume. Piesele lui Sorescu au avut parte de excesivă atenție din partea cenzurii, care, în teatru, era mai draconică și mult mai sîcîitor obstrucționistă decît în alte genuri literare. (Numai filmele o depășeau în abuzuri.) *Răceala*, altă piesă de căpătîi a lui Sorescu, a avut parte de un an de vizionări. Autorul mărturisește: „La o piesă terminată de mult și la un spectacol finisat – un an de vizionări! De la o vizionare la alta se scoteau replici, se adăugau altele, se schimbau... De fiecare dată venea altă comisie care cerea alte schimbări. Nu știa de cererile dinainte și trebuia să discuți cu fiecare în parte. Bătălia a fost totuși cîștigată". Și întrebat dacă modificările au fost operate de realizatorii spectacolului sau a rescris unele pasaje, răspundea amar dar oțelit: „În general am asistat la discuții. Am renunțat la unele replici, de modificat n-am modificat. S-au cerut

îmbunătățiri la spectacol, erau foarte multe, începînd de la costume... A fost o lungă măcinare de nervi. Atunci chiar voiam să termin piesa a treia din trilogie. Cînd termin o piesă eu las în urmă cîteva variante, care sînt, de fapt, piese de sine stătătoare. Iar cînd mi se cere încă o variantă, altceva, e deodată ceva supraomenesc. Nu pot scrie aceeași piesă la nesfîrșit. Mă inhibă și mă enervează orice sugestie". Ne-a rămas, astfel, ca prin minune, mărturia unui foarte mare dramaturg despre odioasa instituție a cenzurii în teatrul deceniilor dictaturii. Să adaug că tot ceea ce spune Sorescu despre dramaturgia sa și a altora (nutrea sentimente de mare stimă pentru teatrul lui D.R. Popescu) este de tot interesul. E, aici, o bună lecție de modestie a unui mare, autentic, dramaturg.

Ultimul dintre dramaturgii din acest volum e, fatal (alfabetul!), G.M. Zamfirescu. E, din nou, o întîmplare fericită. Pentru că G.M. Zamfirescu, fără a fi lăsat o operă atît de înalt valoroasă estetic precum cea a lui Marin Sorescu, e totuși un dramaturg important. Face parte din acea „grupare" de dramaturgi interbelici care ne-au lăsat cîte o piesă de teatru relevabilă (Kiriței, Victor Ion Popa, Ciprian, G.M. Zamfirescu), oricînd reprezentabilă și recoltînd spectatori. Într-adevăr, *Domnișoara Nastasia* (1927) este una dintre piesele de teatru relevabile din perioada interbelică, *Idealul* și *Ion Anapoda* (nemaivorbind de eșuata *Sam*) neridicîndu-se, estetic, la nivelul celei dintîi. A fost un an fericit pentru că, atunci, au debutat în teatru și Gh. Ciprian și Gib Mihăescu. E, cum se știe, o dramă evocînd lumea periferiei bucureștene, mahalaua, pe care dramaturgul, parcă specializîndu-se, a evocat-o în teatru și proză. „Cred, declară dramaturgul în 1927, într-o lămuritoare profesiune de credință, că periferia a fost nedreptățită de scriitorii români. Toți au cules și au exploatat numai motivele de plastică exterioară: brîul

roşu şi floarea la ureche. Am cunoscut periferia – ca mulţi de altfel – din cărţi şi mărturisesc sincer că mă gîndeam la ea cu oroare. Comicul eroilor lui Caragiale mă durea (cum mă doare şi acum)... O împrejurare (nefericită pentru mine ca om şi fericită, poate, pentru mine ca scriitor) mă aruncă în periferie. Am găsit o inimă umană, cu profunzimi nebănuite şi caractere uimitoare în ura şi dragostea lor. M-am aflat în plină atmosferă de roman rusesc. Ca să înţeleg această inimă, am început s-o iubesc. Caragiale a privit periferia prin ochelarii diformanţi ai literaturii (pentru că e literatură vocabularul caragialesc). Eu am privit-o cu ochii mari şi umezi, aşa cum numai ororile războiului le-am privit, în clipele cînd am înţeles că în fiecare din noi e o bestie feroce şi un înger cu aripi diafane. Din această lume periferică am împrumutat oamenii din *Domnişoara Nastasia*. N-am făcut literatură. Am precizat adevăr psihologic. Scriu numai cînd am ceva de spus". Şi, după ce descrie lumea periferiei, adaugă: „Din această lume, de străzile ei murdare şi de maidanele de gunoi vrea să scape Nastasia, făurindu-şi un ideal: să se mute în Popa Nan, stradă cu asfalt şi felinare cu gaz aerian, cu lume curată şi bună la suflet, aşa cum bănuie ea că e lumea pe o stradă atît de frumoasă în raport cu uliţa pe care stă acum. Un ideal modest, fără îndoială, dar care capătă strălucire prin oamenii ce se zbat şi mor în numele lui". Mai tîrziu, cum se ştie, G.M. Zamfirescu a devenit director de scenă (regizor) la Iaşi şi Cernăuţi, o prezenţă activă şi prodigioasă în viaţa teatrului. Dar încă în 1928 credea că dramaturgul trebuie să asiste la repetiţii, pentru a se verifica şi a realiza transformarea eroilor din lumea de visare în cea a vieţii care e scena. Deşi viitor regizor, punea mare accent pe preeminenţa textului dramatic asupra artei spectacolului. („Spectacolul trebuie să fie exact ceea ce a reuşit autorul de teatru să scrie, dacă nu ceva mai mult.") Azi, cu siguranţă, aceste idei par năstruşnice

aproape într-un teatru în care arta spectacolului e totul, textul dramatic devenind, adesea, un simplu pretext.

Dramaturgia românească în interviuri. Antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol. V. Editura Minerva, 1997.

iulie 1998

Eseurile lui Norman Manea

Bunul nostru coleg, dl Norman Manea, stabilit în străinătate în 1986, a făcut carieră literară impresionantă departe, în Apusul Europei și în SUA. Cărțile sale au fost și sînt traduse în mai toate limbile de circulație, recoltînd un eclatant succes. Este, și nu cred că greșesc, cel mai răsunător și stabilizat succes pe care l-a obținut dincolo de fruntarii opera unui scriitor român în ultimul deceniu. Din păcate, iubitul nostru coleg e acum mai cunoscut în străinătate decît în țară. Și asta, probabil, datorită zăpăcelii din viața noastră literară, puțin preocupată de prețuirea valorilor autentice. Autorul vede însă în asta un boicot țesut în jurul său și, prin consecință, al operei sale literare datorită eseului despre episodul legionar din viața lui Mircea Eliade, publicat mai întîi într-o prestigioasă publicație americană, în 1991, și reluat, în 1992, în revista *22*. Sigur că acest eseu, după publicarea sa în românește, a iscat iritări și reacții. Dar nu cred că tăcerea care s-a așezat peste opera dlui Norman Manea are drept cauză acest eseu. Pur și simplu, repet, la noi, azi, valorile, mai toate, nu sînt prețuite cum se cuvine, fapt care – o spun ca istoric literar – este grav în consecințe nu numai pentru viața literară de astăzi, ci și pentru cea de mai tîrziu. Să sperăm că odată, cîndva, nu prea tîrziu, harta valorilor va fi reconstituită și se vor găsi căile utile pentru impunerea lor. Pentru că e o anomalie aproape

sfidătoare ca opera unui scriitor român să fie mult cunoscută în străinătate (dl Virgil Nemoianu vorbind, de aceea, și de un posibil premiu Nobel), iar în țară să fie dacă nu neștiută, oricum insuficient considerată.

Autorul nostru e vădit mult preocupat de această stare de fapt, avînd, de aceea, grijă să-și reediteze cărțile în ediții definitive. De curînd, o astfel de realizare a fost înfăptuită de editura revistei *Apostrof* a dnei Marta Petreu, care a reeditat, în ediție definitivă, două dintre cărțile dlui Norman Manea: *Despre clovni: dictatorul și artistul* și cunoscuta carte de proză, o culegere de nuvele, *Octombrie, ora opt*. De fapt, mă grăbesc să adaug, o reeditare românească, într-o ediție definitivă, este numai cea de-a doua carte. Prima, o culegere de remarcabile eseuri, n-a mai apărut în românește. Ea a apărut, în 1992, în SUA (reeditată fiind, tot acolo, în 1993), apoi în Anglia, în 1997 în Italia. Acum cartea apare și în românește (cam tîrziu, nu-i așa?), autorul precizînd că „față de traducerile existente, ediția românească originală este revăzută și adăugită". Îndemn la fertile reflexii este primul eseu din carte, „România în trei fraze" (comentate). Se comentează, cu folos, trei aprecieri, aproape aforistice, ale lui Eugen Ionescu, George Enescu și Paul Celan. Iar comentariile, înfiorate de aburul amintirii, creionează stări și fapte trăite, cu amărăciune, în perioada României ceaușiste, cu naționalismul încrîncenat, mult asemănător cu cel al legionarismului evocat în rememorarea lui Eugen Ionescu, de la care se pornește. Iar episoadele descrise, cunoscute generației mele (ca acelea despre antisemitul articol „Idealuri" publicat de Corneliu Vadim Tudor în revista, de tristă amintire, *Săptămîna*, în 1981), ca și altele, nedevenite publice, fixează, cu mînie reținută, fizionomia politică a mentalului acelei vremi. Autorul le-a trăit dureros (asemenea nouă, tuturor) și, ajuns în Occident, le-a putut dezvălui, firește acuzator. Retrăirile despre Bucovina natală (de unde se ivise și

Paul Celan, cel mai mare poet de limbă germană al secolului nostru), cu suferințele îndurate în copilărie (cînd a avut parte și de chinurile universului concentraționar în Transnistria) și elanurile adolescentine sînt, de fapt, un prilej pentru a vorbi, în tonuri potrivite (eseul e publicat în 1988) despre România culturală (nu numai), cotropită, în anii optzeci și mai înainte, de o cenzură agresivă și obtuză, scriitorii rezistînd prin estetica bunelor creații pe care le produceau. E incontestabil că acest eseu din 1988 a fost util pentru cunoașterea, în străinătate, a fizionomiei unei Românii sugrumate de naționalism, impostură, foamete, frig și întuneric. Și tot această realitate e comentată în splendidul eseu care dă titlul volumului, în care Tiranul, un clovn cu puteri atotstăpînitoare, e văzut și ca dușman, dar și ca produs al maselor. N. Ceaușescu – amintind de Stalin, Hitler și atîția alții –, pe care autorul l-a văzut de aproape întîmplător, e o expresie sinistră a clovnului devenit dictator peste o țară transformată într-un sumbru circ. Și, să adaug, acest eseu a fost publicat în vara lui 1989, deci cu cîteva luni înainte de izbăvirea din decembrie 1989, făcînd astfel un util serviciu pentru cunoașterea în străinătate a situației din România de atunci. Să recunoaștem că scriitorul Norman Manea își utiliza eficient condeiul. Răscolitor este și eseul „Referatul cenzorului", prin care e radiografiat sistemul cenzurii în anii cei mai întunecați ai perioadei ceaușiste, printr-un episod trăit cu groază de autor cu prilejul obținerii vizei de imprimare la ultimul său roman, publicat în România, *Plicul negru. Istoria unui interviu*, adăugînd elemente lămuritoare din experiența trăită de autor în „epoca lumină", cînd un interviu curajos publicat în revista *Familia* din 1981 a dus la un imens scandal provocat de publicațiile naționalist-ceaușiste (*Săptămîna* și *Luceafărul*), care i-au adus scriitorului suferințe și amărăciuni. Dar, se cuvine să fie precizat, de astfel de tratamente au avut

parte, atunci, destui dintre colegii scriitori ai dlui Norman Manea (eu însumi am fost, în 1982, victima unei astfel de campanii) și toți se considerau datori moral să înfrunte diavolul și uneltele sale. S-ar putea adăuga că acei destui scriitori făceau din astfel de lovituri date bestiei un titlu de mîndrie calmă. E, de aceea, dreptul dlui Norman Manea de a povesti (ce-i drept, cu har incontestabil) propria-i experiență în această bătălie scriitoricească (numai?), care a fost dusă, repet, de mulți într-o splendidă solidaritate intelectuală. Numai astfel a putut rezista și chiar înflori literatura și cultura românească, în ciuda opresiunii concentrate și concertate. Eseul despre episodul legionar, de tinereţe, al lui Mircea Eliade (*Felix culpa*), care a făcut, la publicare, rumoarea amintită, e astăzi o situație unanim știută și recunoscută ca atare. Nu contest, în nici un fel, valoarea de pionierat a acestei analize. De fapt însă, pionieratul îl are dl Mac Linscott Ricketts – care a publicat, în 1988, o carte despre perioada românească a operei și activității lui Mircea Eliade. Cea mai mare parte a citatelor din articolele prolegionare ale lui Eliade, din anii 1936-1938, în eseul (să-i spun studiu?) dlui Norman Manea sînt decupate, prin indicarea onestă a sursei, din cartea lui Ricketts, iar altele din fragmente publicate în jurnalul lui Mihail Sebastian (acum editat, în întregime, în România). Interesante cu totul în acest eseu al dlui Norman Manea sînt cîteva ipoteze, probate cu argumente, care lasă a se înțelege, cînd nu se spune de-a dreptul, că acel contact cu legionarii nu a fost, la Mircea Eliade, un scurt episod de tinerețe care (ca în cazul lui Cioran) s-ar fi stins din 1945 încoace. Se pare că la Eliade convingerile de tinerețe s-ar fi menținut tîrziu în timp, astfel, probabil, explicîndu-se faptul că acest cugetător nu s-a disociat niciodată (cum, dimpotrivă, a făcut, de nenumărate ori, Emil Cioran) de trecutul legionar. Nu e vorba numai de cartea despre dictatorul Salazar,

publicată în 1942, ci și despre evocările lămuritoare ale unui știut legionar pînă la moarte, Vasile Posteucă (Eliade mărturisește în jurnal că, fiindu-i bun prieten, l-a vizitat la spital), care relatează, într-o carte din 1977 publicată la Madrid, că istoricul religiilor îi vorbea, înfiorat, în anii postbelici, la Paris, despre Căpitan. Edificatoare pare a fi și prietenia, din anii petrecuți la Chicago, acordată unui legionar notoriu, devenit medicul său personal, care, și în 1992, declarase că Iorga n-ar fi trebuit ucis de legionari, ci jupuit de viu. Și acesta era totuși prietenul intim al lui Eliade în ultimele sale două decenii de viață. Ciudată cu totul, dacă nu chiar edificatoare, e semnătura sa pe un document al mișcării legionare codreniste, din 1954, care îl dezavua pe Horia Sima. Să i se fi trecut aici numele fără a fi fost consultat? Posibil, deși e greu de crezut. Plin de semnificații e și faptul că nici în jurnal, nici în amintiri (memorii) nu a lăsat mărturii despre apartenența sa la mișcarea legionară din 1936-1938, eliminîndu-le cu bună știință. Toate aceste fapte, relevate de dl Norman Manea, sînt ipoteze concludente și de care nu se poate face abstracție. Aș adăuga faptul că într-o scrisoare către I.P. Culianu, care îl chestionase despre episodul legionar din tinerețe, Eliade își exprimase regretul că, după Holocaust, nu se va mai putea scrie obiectiv despre Corneliu Zelea Codreanu. Să vedem aici o mărturie a faptului că Eliade se păstra ca un adept al fazei codreniste a mișcării legionare, așa explicîndu-se și semnătura sa pe documentul legionar din 1954? Evident, toate acestea și încă altele sînt ipostaze (nutrite însă de fapte incontestabile) care, cîndva, vor trebui clarificate. Oricum, rămîne faptul indiscutabil că Eliade nu s-a disociat critic niciodată de apartenența sa legionară din 1936-1938. Invit cititorul să se oprească asupra eseului dlui Norman Manea „Exil", care mărturisește, cu durere, drama scriitorului exilat care trebuie să treacă prin arderea adîncului

creativității, limba. A fost, are dreptate dl Norman Manea, un al doilea Holocaust pentru el, din care, din fericire, s-a salvat cu bine, ca și din cel dintîi trăit în copilărie.

Undeva, în primul eseu din volum, dl Norman Manea se întreabă, neliniștit, în 1990, dacă va rămîne ceva din literatura țărilor din estul Europei. Inutilă, cred, întrebare. Valorile autentice vor rămîne. Dovada elocventă e chiar faptul că literatura eseistului nostru, scrisă toată sub arcanele cenzurii ceaușiste, trezește interes și căutare în Occident, fiind tradusă și atît de bine apreciată. Să închei prin a spune că plecarea și stabilirea dlui Norman Manea în străinătate a fost benefică pentru opera sa. A fost tradusă, recoltînd bune elogii. De rămînea în țară n-ar fi ajuns la o astfel de performanță. Să sperăm, cum spuneam la început, că nu va trece mult pînă cînd va fi cunoscută cum trebuie și în România.

Norman Manea, *Despre clovni : dictatorul și artistul.* Biblioteca Apostrof, 1997.

decembrie 1997

Memorialistică, corespondență, evocări

Memoriile prințului Nicolae Șuțu

În a doua jumătate a anilor cincizeci mă cufundasem în lectura lucrărilor de gîndire economică românească. Mi-au folosit, apoi, enorm aceste lecturi (scrisesem și publicasem chiar cîteva studii de specialitate) cînd, de la începutul anilor șaizeci, începusem să mă ocup de curentele de idei din spiritul public românesc. Atunci, prin 1957-1958, am citit scrierile economice ale prințului Nicolae Șuțu în buna ediție, din 1941, a lui Victor Slăvescu și, apoi, curios, și memoriile sale în franțuzește în ediția din 1899. Șuțu a fost, asemenea lui Ion Ghica și a altora, dar mult înaintea lor, un adept al școlii liberale în economie (Say, Chevalier, A. Blanqui, Adam Smith), deși atunci, în Moldova, aflată la începutul antrenării în circuitul comercial european, ar fi trebuit practicată doctrina protecționistă, pe care o vor propune, mai tîrziu, Dionisie Pop Marțian și A.D. Xenopol. Dar cartea lui Șuțu din 1849, *Notions Statistiques sur la Moldavie*, rămîne o lucrare de mare importanță documentară. Nicolae Șuțu era fiul domnitorului Alexandru Șuțu, care a urcat pe tronul Țării Românești în noiembrie 1821. Memorialistul a trăit deci în București, venit dintr-un orășel de pe malul Bosforului, ca beizadea, descriind, cu condei fin, tot ceremonialul înscăunării în domnie a unuia hotărît de Poartă. N-a apucat să se bucure prea multă vreme de statutul de beizadea în funcțiune pentru că tatăl său, îmbolnăvindu-se de erizipel, a murit în ianuarie 1821. Imediat, răscoala lui Tudor Vladimirescu l-a silit să ia calea bejeniei spre Brașov, împreună cu alți mari boieri munteni. S-a zbătut, cum a demonstrat dl Andrei Pippidi într-un studiu din 1968, să devină el domn în Țara Românească, dar proiectul a eșuat. Însă tînărul N. Șuțu (născut în 1789) s-a căsătorit în 1820 (deci înaintea morții

tatălui său), fără a-şi fi văzut viitoarea soţie, cu o Ecaterină Cantacuzino din Moldova. Aşa a ajuns, pe la 32 de ani, N. Şuţu moldovean. Nu era, prin căsătorie, prea bogat. Dar destul cheag în moşii avea. Era un om cultivat, disciplinat şi instruit, încît era firesc să fie chemat în administraţia statului moldovean. Asta s-a petrecut, cum relatează Şuţu în memoriile sale, în 1832, adică la doi ani după pacea de la Adrianopol, şi cînd ţările româneşti au intrat sub protectoratul rusesc. Pacea de la Adrianopol a anulat, cum se ştie, monopolul turcesc asupra comerţului românesc, determinînd intrarea lor în circuitul comercial al Europei de Apus şi, în ciuda tendinţelor hrăpăreţe ale Rusiei, administraţia ruşilor a reprezentat, negreşit, o liberalizare a regimului intern. Mai ales că, după ce în fruntea ei a venit generalul Pavel Kiseleff, administraţia rusă a pregătit Regulamentul Organic, care a fost, cu toate anomaliile sale, prima Constituţie valabilă pentru amîndouă principatele româneşti. De altfel, N. Şuţu a lucrat la redactarea Regulamentului Organic, neavînd, desigur, poziţia înaltă a lui Gh. Asachi, dar, oricum, implicat în alcătuirea documentului. Aşa se explică entuziasmul necritic la adresa Regulamentului Organic, considerat pur şi simplu „o revoluţie în sens liberal făcută fără zguduiri şi fără violenţă" şi ridicîndu-se împotriva celor care, în Muntenia, au dezavuat, cu mare larmă îndreptăţită, ceea ce s-a numit articolul adiţional al Regulamentului introdus fraudulos de Rusia. („Mă obligă să susţin, scrie Şuţu, că articolul incriminat a fost pe cît de judicios, pe atît de salutar, ţinînd seamă de epoca la care se referea.") N. Şuţu, e bine să se precizeze, era, din 1832, secretar de stat şi membru în Sfatul Administrativ, ceea ce echivala cu rangul de ministru, fiind postelnic, adică, de fapt, ministru de Externe. A urmat, în 1834, la domnia Moldovei, Mihail Sturdza, care, pe timpul administraţiei ruseşti, fusese coleg de Sfat Administrativ cu N. Şuţu. Memorialistul nostru şi-a păstrat slujba de

postelnic și de membru în Sfatul Administrativ, ba chiar a fost însărcinat să redacteze corespondența oficială și particulară a domnitorului. Astfel încît, mereu în apropierea domnului și înalt demnitar, l-a cunoscut bine. Mihail Sturdza, care a domnit 15 ani (pînă în iulie 1849), a fost un om instruit și modern, dar de o venalitate ieșită din comun. Cîteva trăsături de portret, notate de N. Șuțu, merită să fie consemnate: „A traficat cu orice: posturi, ranguri, dreptatea în procese a fost dată cui a oferit mai mult. A deținut o parte precumpănitoare în arendarea veniturilor publice; și-a rotunjit moșiile, fie pedepsindu-i pe călcători, fie schimbînd proprietăți pentru avansări și onoruri, fie făcînd să i se ofere donații. A vîndut locuri de preoți și stareți, a pus mîna pe moșteniri presupuse fără titulari și sub diferite pretexte și-a adjudecat excedente ale Vistieriei, administrate apoi cu o zgîrcenie scrupuloasă spre a-și însuși venituri care, folosite în rosturi de utilitate publică, ar fi putut da un impuls considerabil prosperității țării". Cu astfel de mijloace venale, M. Sturdza a adunat o avere colosală, cu care, ajuns în exil în Franța și Germania, a uluit efectiv lumea. Să adaug că N. Șuțu, om de incontestabilă onestitate, deși s-a păstrat corect, n-a protestat împotriva abuzurilor domnitorului (deși fricțiuni au existat), văzîndu-și mai departe, pînă în 1848, de slujba sa înaltă. „În carieră, scrie Șuțu, scopul principal mi-a fost servirea țării." Tabloul perioadei domniei lui M. Sturdza, înfățișat în tonuri potrivite, rămîne, incontestabil, ca o mărturie de epocă demnă de toată crezarea. Și, deși a dezavuat Revoluția de la 1848, a semnat totuși, alături de alți mari boieri, petiția de protest adresată domnitorului, pentru care a suferit o interdicție de a părăsi moșia sa din Pungești, sancțiune ce echivala cu domiciliul forțat. E singura concesie făcută mișcării protestatare la 1848. Cam puțin, ce-i drept. Soarta lui Sturdza era însă pecetluită, detronarea lui fiind iminentă. N. Șuțu mărturisește că pentru schimbarea domnitorului a

fost solicitat de capuchehaia de la Constantinopol, dar el a declinat această cea mai înaltă demnitate în stat. A optat pentru Grigore Ghica, depunînd stăruințe pentru realizarea proiectului. S-a realizat la sfîrșitul lui iunie 1849. La începutul domniei lui Grigore Ghica, fratele lui N. Șuțu a devenit ministru de Finanțe, memorialistul fiind o vreme ad-interim la departamentul condus de fratele său. Apoi a devenit logofăt al Dreptății (ministru al Justiției), la cererea, ce-i drept, insistentă a domnitorului. Grigore Ghica era, ca om, spune Șuțu, un amestec inextricabil de calități și defecte, fire onestă (nu numai în comparație cu M. Sturdza), dar prea precipitat și luînd prea repede, fără cugetare prealabilă, decizii. „L-am iubit, mărturisește memorialistul, pe Grigore Ghica pentru însușirile sale bune și am deplîns defectele ce le-au umbrit adesea." Dar, repede, Grigore Ghica s-a îmbolnăvit rău de nervi. Pînă la restabilirea sa, capul administrației a devenit, tacit, memorialistul nostru, fără ca acest lucru să fi fost stipulat – cum cerea Petersburgul – într-un document oficial. În octombrie 1853, datorită presiunilor rusești, ale căror trupe au ocupat Moldova, domnitorul Grigore Ghica renunță la domnie. A demisionat din înalta-i slujbă și memorialistul nostru. În a doua domnie a lui Grigore Ghica (1854-1856) memorialistul s-a păstrat deoparte, deși la început i s-a încredințat funcția confidențială dinainte. Dar în memorii îi creionează un portret drept, apreciindu-l pentru lealitatea și dezinteresul său, care contrastau izbitor cu venalitatea precedentului domn Mihail Sturdza. Și ca unul care-i cunoscuse îndeaproape pe amîndoi, memorialistul stăruie, din interior, asupra situației țării în această perioadă de aproape 19 ani. Capitolele care înfățișează, comparativ, stările de atunci, calitățile și defectele domnitorilor rămîn ca documente inestimabile pentru cunoașterea epocii. Iar pledoariile sale pentru reabilitarea domniilor fanariote, apăsat partizane, trebuie înregistrate

numai sub strict beneficiu de inventar. Chiar și precizarea că n-a participat la politica fanariotă și n-a beneficiat de pe urma ei. Se considera un bun patriot care, deși grec de origine, s-a naturalizat prin căsătorie, devenind un bun român, care a avut norocul să ia parte direct la toate reformele, „la toate regulamentele introduse în administrația țării". Cu asta se încheie, de fapt, memoriile prințului Nicolae Șuțu. Urmează cîteva capitole-adaos, în care prințul evocă evenimentele din perioada unionistă, domnia lui Alexandru Ioan Cuza, detronarea lui, aducerea pe tronul țării unite a prințului Carol. N. Șuțu a acceptat, cam strepezit, unirea din 1859, dar n-a mai îndeplinit demnități publice decît o vreme, puțină, membru – ca deputat – în Comisia Centrală de la Focșani. Simpatia lui se îndreaptă, dintre prim-miniștri, spre Barbu Cartargiu, exponentul conservatorilor intransigenți, judecîndu-i aspru pe radicalii conduși de I.C. Brătianu. A rostit judecăți critice despre actul de la 2 mai 1864, socotit o lovitură de stat, și, explicit, despre Kogălniceanu. Era un om ce a nutrit toată viața concepții conservatoare și nu le putea abandona acum, la bătrînețe. Aflăm în aceste capitole-adaos unul (LXX) în ale cărui judecăți este bine prefigurată doctrina junimistă a formelor fără fond.

Dna Georgeta Penelea-Filitti, editoare cu mare experiență, a alcătuit această ediție a memoriilor prințului N. Șuțu în condiții ireproșabile. Traducerea e excelentă (memorialistul și-a scris, evident, lucrarea în franțuzește), iar notele sînt foarte bune și exacte, lămurind cît trebuie lucrurile, amendînd, util, aprecierile lui Șuțu. Iar prefața e elegantă și învățată. Așadar, în toate ale ei alcătuiri, ediția dnei Georgeta Penelea-Filitti e un bun model al genului.

Prințul Nicolae Șuțu, *Memorii*. Traducere, prefață și note de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Fundației Culturale Române, 1997.

noiembrie 1997

Personalitatea lui Moses Gaster

Moses Gaster e mereu un exemplu de înaltă, productivă cărturărie, de dăruire și militantism pentru cauza coreligionarilor săi evrei. S-a născut în 1856, la București, într-o familie evreiască avută aflată aici din secolul al XVIII-lea. După absolvirea liceului, în 1876, pleacă la studii la Breslau, unde absolvește un institut teologic rabinic și universitatea aceluiași oraș, specializîndu-se în filologie, în care era, de pe atunci, un învățat. Își ia, apoi, doctoratul în filologie la Leipzig, teza sa apărînd într-o revistă germană de specialitate. Știa multe limbi orientale (printre care siriana, persana și sanscrita), domeniul său predilect fiind inclusiv în materie de folclor și literatură română veche, comparatismul. E apreciat de C.A. Rosetti, B.P. Hasdeu și Tocilescu, în publicațiile cărora semnătura sa este prezentă (ca și în altele), scriind inclusiv cronică dramatică și colaborînd cu Constantin Esarcu la prelegerile Societății Ateneu și apoi la acțiunile care au dus la înălțarea Ateneului Român. E prețuit și de Titu Maiorescu, frecventînd cenaclul Junimii bucureștene și publicînd în *Convorbiri literare*. Cartea sa din 1883, *Literatura populară română*, a fost, în prealabil, citită în serile de lectură ale Junimii din salonul lui Maiorescu din strada Mercur 1. Scria și în publicațiile evreiești, apărînd drepturile coreligionarilor săi la emancipare, combătînd manifestările antisemite de tot felul. Din nefericire își atrage ura oarbă a lui Dimitrie A. Sturdza (lider liberal și ministru de Externe). Nu numai pentru că, într-o ședință a Societății de Geografie prezidată chiar de regele Carol I, a demonstrat eroarea fantezistelor etimologii pentru denumirea orașelor Caracal și Turnu-Severin, dar și pentru că era un combatant de frunte pentru apărarea coreligionarilor săi evrei, Sturdza fire

meschină, incontrolabilă (o va sfîrși, în 1910, nebun sadea) și răzbunătoare – i-a pus gînd rău. Cum Gaster nu avea cetățenie română (în 1878, rugat de Rosetti și Hasdeu, a refuzat să facă o cerere în acest sens, solidarizîndu-se cu masa coreligionarilor săi, iar în 1883, cînd a făcut cerere de naturalizare, aceasta i-a fost respinsă), era, oricînd, expulzabil. Ceea ce s-a și petrecut în 1885, și nimeni – nici C.A. Rosetti, nici Hasdeu, nici chiar regele – nu s-a putut împotrivi. Gaster părăsește țara împreună cu ceilalți gazetari evrei, Sturdza crezînd, atunci, că va decapita, în acest fel, populația evreiască din România. I s-a propus să stea pitit în vreun oraș dincolo de graniță și, după o vreme, cînd zarva se va mai liniști, să se reîntoarcă în țară. Nu era Gaster omul acestor jignitoare expediente. Izgonit din țara lui prin expulzare, înțelegea să aibă parte de regimul prescris. Ajuns la Viena, publică, în vestita *Neue Freie Presse*, o răsunătoare scrisoare de protest. Scria acolo, înșirînd meritele sale științifice (menționa că are gata și *Crestomația română*, în două volume, care va apărea la Leipzig, că e expulzat „ca un vagabond străin", adăugînd: „Eu însumi părăsesc fără mînie patria mea, pe care totuși nu voi înceta s-o iubesc ca atare". Ajunge, prin relații personale, la Londra, unde devine, repede, rabinul comunității sefarde de acolo și, curînd, conferențiar pentru orientalistică și slavonă la universitatea Oxford. Își continuă activitatea științifică în ale literaturii comparate și folcloristică (a ajuns chiar președintele și perpetuu vicepreședintele Societății internaționale de folcor), publicînd și fiind unanim prețuit de toate somitățile europene în domeniu. Totodată, se devotează activității în mișcarea sionistă, începută încă în 1881 în România, devenind unul dintre liderii ei mondiali respectați, mereu în conflict cu cei pe care îi consideră nelalocul lor. Și-a întemeiat o familie, cu mulți copii, și era deținătorul unei

imense biblioteci, din care nu lipseau vechi și prețioase manuscrise. E o somitate bivalentă (în activitățile mișcării sioniste mondiale și în cea științifică), fiind mult apreciat, citit și citat. A făcut, după 1920, vizite în țară, în 1929, la propunerea lui Sextil Pușcariu, e ales membru de onoare al Academiei Române, e decorat cu o înaltă distincție culturală, fiind mereu solicitat și consultat. Dar tot timpul ținea să protesteze public atunci cînd, în România, se produceau mișcări antisemite (ca în 1922-1924), glasul său făcîndu-se auzit cu tărie. Era în această chestiune neînduplecat, neuitînd de militantismul său pornit încă în anii tinereții. Printre prețioasele sale manuscrise vechi românești deținute, se află și manuscrisul celebrei *Gramatici românești* a lui Gh. Lazăr. A fost solicitat să o vîndă Ministerului Instrucțiunii Publice. A înțeles să o cedeze gratuit: „Eu nu pot pune un preț pe un manuscris de o valoare morală și culturală atît de însemnată și nu mă pot hotărî de a-l vinde. Eu prefer a-l aduce prinos memoriei neuitate a marelui Lazăr, propovăduitorul limbii și științei românești și vă rog a primi acel manuscris ca un dar hărăzit de mine statului român". Ultimul mare serviciu adus culturii românești a fost cedarea, în 1936, la o sumă simbolică (refuzînd avantajoase oferte americane) Academiei Române a celebrei sale colecții de vechi manuscrise românești. Dar era bătrîn și, din păcate, își pierduse vederea, ultimele sale aproape trei decenii de viață fiind cu desăvîrșire orb. (A murit în 1939, la 83 de ani.) Își cunoaște însă perfect biblioteca, știința sa bine sedimentată în memorie și, ajutat de copii sau o secretară, continuă să lucreze. I s-a sugerat să-și scrie memoriile. S-a decis s-o facă prin 1934, dictîndu-le unor studente cehe care, din nefericire, nu știau bine englezește. Așa carente cum sînt, s-au păstrat în imensa lui arhivă și, acum, în sfîrșit, văd lumina tiparului, într-o versiune românească.

Asta – la Editura Hasefer – în ediția remarcabilă în toate a dlui Victor Eskenasy, cuprinzînd două substanțiale secțiuni: memorialistică și corespondență. Ediția e realizată impecabil, dl Victor Eskenasy investind aici o rigoare științifică dusă pînă la infinitul mic, în calitatea transcrierii filologice a corespondenței, în traducerea memoriilor și, mai ales, în adnotarea critică a textului, prin note avizate, fără de care lectura ar fi rămas șchioapă. Și cum aș putea uita studiul introductiv, cele două rezumate (în germană și engleză), indicele de nume, adică toate acele adjuvante care înalță o ediție pînă la dimensiunea uneia critice științifice? E o ediție critică atît de bună, încît l-ar fi mulțumit, sînt încredințat, și pe rigurosul Moses Gaster. E bine că mai sînt astfel de editori conștiincioși și învățați, cărora trebuie să le fim recunoscători pentru ceea ce fac, atunci cînd o fac.

Revenind la textele memoriilor lui Gaster (sînt vreo patru fragmente distincte, purtînd fiecare alt titlu: „Autobiografie", „Din vremurile de altădată", „Amintiri", „Fragmentarium", dar constituind laolaltă un corp memorialistic coerent), aș transcrie, de aici, cîteva pagini evocatoare, de o valoare documentară inestimabilă. Să fac loc evocării Junimii bucureștene (pe care cărturarul o frecventează în 1880), atmosferei ei, amiciției cu unii dintre strălucitii ei membri, printre care Eminescu și Caragiale. Și o voi reproduce chiar dacă e extinsă: „În timpul vacanțelor de vară (în perioada studiilor la Breslau, n.m.) veneam de obicei acasă și rămîneam pentru trei sau patru luni. În '72, sosit acasă am primit permisiunea să conferențiez la Universitate. Eram în termeni amicali cu Titu Maiorescu, care m-a introdus în cenaclul său, cunoscut ca Junimea, care se reunea în casa lui o dată pe lună. Seratele lui erau deosebit de plăcute.

Din timp în timp, fiecare citea cîte ceva din lucrările sale, supuse unei critici prietenești. Acolo și-a

citit Caragiale cîteva din piesele sale de teatru, care au devenit clasice, reprezentînd adevărata tipologie a vieții politice și sociale a timpului în maniera cea mai grafică. Era, poate, singurul din Muntenia, toți ceilalți veneau din Moldova. Eminescu a citit multe din poeziile sale, aproape jumătate în germană, cu ochii pe jumătate închiși, cu o voce foarte stinsă ca și cum nu-i aparținea, iar întrebarea era pusă pe un ton *cantabile*, ca și cum poeziile ar fi putut fi puse pe muzică și cîntate. Cu aceeași ocazie, am citit mare parte din *Istoria literaturii populare române* și într-o seară Hasdeu s-a arătat neprietenos... Adesea, la încheierea serii, obișnuiam să mergem să bem o cafea sau o bere în piață, lîngă Teatrul Național... Acolo, în acea cafenea, obișnuiam să stăm alături bîndu-ne berea și fiecare istorisea ceva; doar poveștile lui Ion Creangă erau de un caracter diferit, nu tocmai potrivite cu societatea elegantă pe care o părăsisem. Mai tîrziu, Caragiale s-a mutat într-un local al lui, «Carul cu Bere», lîngă biserica Stravropoleos, unde petreceam multe ore împreună. Eminescu stătea acolo întotdeauna pierdut în gînduri, niciodată destăinuindu-se pe de-a întregul, ca și cum ar fi fost devorat de o tulburare lăuntrică sau pierdut pentru această lume. Nu era căzut în reverie, întotdeauna prietenos, întotdeauna bun la suflet, dar, nu știu, făcea întotdeauna impresia cuiva cu capul în nori. Am devenit prieteni foarte intimi și îl vizitam adesea. Pe atunci era editor al ziarului [conservator] *Timpul* și îmi amintesc camera care îi fusese dată, lîngă grajdurile lui Brîncoveanu, cred, undeva, pe strada denumită acum Calea Victoriei. Acolo își petrecea după-amiezile, în căldura grozavă a unor zile de vară, cînd toată lumea era plecată, așteptînd să i se aducă șpalturile. Îmi amintesc o zi – cred că eram acolo cu Slavici – cînd a fost adus un număr de ziar, cu o poveste luată din Anton Pann, *Povestea celor trei cocoșați*, iar el rîdea ca niciodată. L-am văzut adesea, după aceea, în bîrlogul lui.

Trăia la ultimul etaj în partea din spate a unei case, exact vis-à-vis de actualul Ateneu Român. Avea obiceiul să stea pînă tîrziu în pat și, cînd veneam pe la 11, trebuia să-l scol bătînd la ușă. În felul lui era foarte neglijent. Se scula, se așeza și își pregătea cafeaua pe o lampă de spirt. Avea o colecție de manuscrise românești și am reprodus fragmente în *Crestomația* mea. Odată, mi-a dăruit unul conținînd toate miracolele Sfintei Fecioare și altele. Putea să citească extrem de bine litera chirilică, dar eu știam mai bine, așa că ne așezam împreună și citeam, în special vechile cronici. Acestea îi plăceau cel mai mult și au avut o mare influență asupra stilului și purității limbii sale". Să adaug că altădată a relatat că el i-a povestit poetului basmul lui Kunitz, pe care, la cerere, i l-a dat să-l citească, acesta devenind, apoi, cum se știe, izvorul *Luceafărului*. Frumoase, atrăgătoare sînt paginile care evocă Bucureștiul acelei vremi, cu distribuția apei cu sacaua, cu apariția iluminatului cu gaz, cu starea sanitară a orașului.

Și o astfel de personalitate, aflată în relații amicale cu multe figuri ilustre ale culturii și științelor românești, el însuși un remarcabil om de știință, a putut fi izgonită, în 1885, din țară, vorba lui Gaster, ca „un vagabond străin". Și cum și L. Șăineanu și Haiman Tiktin, alți doi filologi mari de origine evreiască, au fost siliți să părăsească țara pentru că li s-a refuzat naturalizarea, Mircea Eliade scria, indignat, în *Vremea* din septembrie 1936: „Nu știu dacă vreun bancher sau arendaș evreu a fost expulzat în epoca dintre 1870 și 1916. Au fost însă siliți să plece trei mari savanți evrei: Gaster, Șăineanu și Tiktin. Toți trei și-au creat un renume european". Și astfel marele Moses Gaster a fost nevoit să trăiască peste cinci decenii în afara țării de origine, neputînd să-și revadă cele două cărți integral românești, mai ales *Literatura populară română*, aducînd-o la zi și fortificînd-o științific după nevoile cercetării. Dar poate că acestei triste

cauze, a expulzării, i s-a datorat enormul prestigiu cucerit în lumea savantă europeană, unde rosturile exegezelor sale erau mai dinainte știute și prețuite.

Recomand cu căldură lectura acestei bune, remarcabile ediții critice.

Moses Gaster, *Memorii (fragmente). Corespondență.* Ediție îngrijită și adnotată de Victor Eskenasy. Editura Hasefer, 1998.

august 1998

N. Iorga în 1916-1918

Oricît ar părea de curios, în ultimele două decenii ale dictaturii, din opera lui N. Iorga au apărut multe scrieri. Cele literare și de istoriografie literară (inclusiv memorialistică și cărțile de călătorie) au apărut în marea lor majoritate, găsindu-se editori devotați (ca, de pildă, dl Valeriu Râpeanu). E, aici, adunată și truda, inițiativa mea (de ce n-aș mărturisi-o?), avînd grijă ca, mai în fiecare an, la Editura Minerva să apară o carte (ediție) a lui N. Iorga. S-a publicat – tot la Minerva, firește – și o ediție, în trei volume, care a restituit, prin grija dnei Ecaterina Vaum, cvasitotalitatea corespondenței emise de N. Iorga. Regretatul Barbu Teodorescu (care voia, dar nu-l țineau puterile, să fie editorul celui căruia, pretindea, i-a fost secretar) a inaugurat, în 1972, ediția *Scrisori către N. Iorga*. A ajuns, cu ediția sa, pînă la al doilea volum. Firește că edițiile Iorga de la Editura Minerva au avut parte de rigorile cenzurii. (Într-un caz, ca *O viață de om*, din care au apărut trei ediții, de fiecare dată se recupera din pasajele eliminate anterior, încît în a treia ediție textul era aproape integral.) Dar, așa cum se prezentau, au văzut lumina tiparului, erau mult citite și citate. Ceea ce era foarte important. A fost inițiată, la fosta Editură Științifică și Enciclopedică, și o ediție, excelent realizată sub

raportul aparatului critic, din *Istoria românilor*. Din păcate, după 1990, ediția, atît de vital necesară, a fost abandonată (ca și aceea din *Istoria* lui A.D. Xenopol). Fără îndoială că aceste numeroase reeditări ale scrierilor lui Iorga au fost restituiri, în bune ediții, foarte utile și necesare. Aceasta nu absolvă cultura română de azi să inițieze o monumentală ediție critică *Opere* a marelui cărturar, care să publice în integralitatea ei toate scrierile savantului. Ar trebui alcătuită, pentru asta, o comisie de editori pricepuți în toate domeniile în care s-a manifestat geniul lui Iorga, și care ar concepe, pe secțiuni, scrierile respective. Dar, știind bine cum stau lucrurile, tare mi-e teamă (ba chiar sînt sigur) că acest proiect nu se va întrupa în real. Pentru că, nefiind nici fonduri financiare, nici competențe care să se dedice unui astfel de proiect fundamental, el va rămîne, ca atîtea altele, deziderat ideal. Academia Română ar trebui să creeze astfel de echipe din efectivele institutelor de cercetare pe care le patronează și salarizează. Dar, cu siguranță, nici această propunere nu va găsi înțelegerea atît de necesară. Și e păcat. Pentru că, cu fericitele excepții ale unor ediții critice ale scriitorilor români fundamentali, încheiate, destule se află pe drum în diferite stadii de evoluție, și nu se știe cînd vor fi încheiate. Simbolul trist al edițiilor critice la noi este ediția Eminescu, care s-a încheiat în 52 de ani. Și, din 1939, de cînd a început-o Perpessicius, pînă azi, s-au descoperit, în manuscrise, noi fragmente de poezii, tot la sectorul lirică au fost relevate destule lecțiuni eronate, la sectorul publicistică și chiar traduceri erorile sînt deloc puține, încît, de fapt, dacă am avea editori calificați și fonduri, ar trebui inițiată o nouă ediție critică a operei lui Eminescu. Dar m-am pornit să deplîng soarta tristă și, deocamdată, fără ieșire a edițiilor critice. Să mă întorc la această ediție din corespondența primită de N. Iorga.

Credeam că și această ediție se va împotmoli. Dar ea a avut noroc. Dl Petre Țurlea a continuat-o, chiar în condiții mai bune decît inițiatorul ei. În 1992 a apărut al patrulea volum și, în 1996, al cincilea. Beneficiind de îndrumările dlui prof. Andrei Pippidi, nepotul savantului și care deține și arhiva marelui dispărut, dl Petre Țurlea a izbutit să alcătuiască volume bine gîndite și articulate. Așa stau lucrurile și cu acest al cincilea volum, care adună, selectiv, corespondența primită de N. Iorga în anii 1916-1918 din imensitatea stocului de corespondență aflată la B.A.R. Selecția materiei (o reproducere a ei integrală nici nu este necesară) s-a făcut – cum se argumentează în „Nota asupra ediției" – pe baza unor criterii motivate riguros. Prima scrisoare din volum poartă data de 14 august 1916, cînd a fost decretată mobilizarea generală a armatei și deci intrarea în război, iar ultima 19 decembrie 1918, cînd războiul se încheiase victorios. Cei doi ani sînt grei, foarte grei pentru țară și pentru N. Iorga totodată. Să amintesc că în precedenții doi ani (august 1914 – august 1916) N. Iorga a fost printre diriguitorii spiritului public, de fapt, un înțelept sprijinitor al politicii de așteptare și încheiere a tratativelor cu Antanta, dusă de guvernul Ion I.C. Brătianu. A dezaprobat, public, campania violentă a filoantantiștilor care cereau, zgomotos, intrarea imediată a țării în război, sprijinind – cu gesturi semnificative – politica guvernului. După intrarea în război, a urmat, destul de repede, dezastrul de la Turtucaia (datorat și nepriceperii generalului Iliescu, sprijinit, ușuratic, de premier, dar și din cauza neintervenției promise a trupelor rusești), apoi celelalte înfrîngeri ale oștirii noastre, determinînd retragerea oficialității (Casa regală, guvern, parlament etc.) la Iași. Dată fiind atitudinea lui N. Iorga în anii neutralității, adversarii guvernului îl considerau aproape deopotrivă de vinovat, pentru temporara înfrîngere, și pe marele istoric. Și nu era vorba doar

de cei rămași în Bucureștiul ocupat și care nu conteneau să afirme că ei au pronosticat înfrîngerea tragică suferită, dar și de unii dintre oamenii politici evacuați la Iași, care acum încep să murmure a reproș, pregătind disidențele viitoare. Ferm în convingerile sale, N. Iorga nu se încovoaie în fața dezastrului militar, pornind de la ideea că au fost pierdute bătălii, dar nu și războiul. A suspendat, de fapt, rostul său de om politic, desființînd, practic, *Partidul Naționalist Democrat*, disociindu-se de A.C. Cuza. Ziarul lui Iorga, *Neamul Românesc*, devine, imediat ce profesorul cu familia sa au ajuns la Iași, din organ de partid, „foaie a conștiinței naționale luptătoare". Și, aici, acum, în acele vremuri grele, dintr-o gazetă neînsemnată în spiritul public devine, brusc, foarte importantă. De la tirajul aproape confidențial de pînă acum ajunge, neașteptat, la acela amețitor de 25.000 exemplare. Gazeta, în care Iorga turna, zilnic, nădejdea în victoria finală, se citea în tranșee, în spitalele pline cu răniți, în casele oamenilor, în lagărele cu prizonieri transilvăneni și bucovineni din Rusia, peste tot în ciopîrțita țară. Sînt în volum scrisori emoționante care atestă imensul interes acordat ziarului condus de N. Iorga. Și această decizie a profesorului de a transforma astfel ziarul a fost luată după ce a obținut acordul șefului guvernului, după cum mărturisește în memoriile sale, I.G. Duca. Pentru că, pentru acest rost nou al ziarului, trebuia hîrtie, tipografie, acces la informație și atîtea alte facilități (inclusiv sprijin financiar). N. Iorga a dovedit, și acum, realism, cerînd sprijin guvernului pe care, politic, l-a susținut și îl susținea. Nu trebuie să se creadă că Iorga a făcut această politică din anii neutralității și ai războiului pentru meschine interese personale. Pur și simplu, convingerea marelui învățat s-a întîlnit fericit cu aceea promovată și apărată de guvernul Ionel Brătianu. La 14 decembrie 1916 (*Neamul Românesc* a apărut în noua formulă la 26 noiembrie 1916) Iorga a rostit în

Camera Deputaţilor din Iaşi un splendid discurs, exprimînd, cum numai el ştia să o facă, încrederea că poporul român va învinge, ţara se va reîntregi în hotarele ei istorice şi că izbînda nu ne va ocoli. Cita, în acel, probabil, cel mai tulburător discurs al său, vorbele lui Petru Rareş, „vom fi ce am fost şi mai mult decît atît". A fost unanim felicitat, regele Ferdinand l-a invitat la Palat să-i mulţumească, lumea toată era emoţionată şi răscolită. De îndată ce stenografii Camerei Deputaţilor i-au înmînat profesorului textul discursului, l-a publicat în *Neamul Românesc*, cu un răsunet, în popor, în elita politică şi diplomatică, extraordinar. Scrisorile din volum atestă imensul succes şi marea speranţă picurată în suflete. A apărut, apoi, în broşură, fiind peste tot difuzat. Profesorul era neobosit. Scria la gazetă zilnic, a redactat lucrări – importante – despre relaţiile noastre cu ţările aliate şi altele despre drepturile ţării asupra provinciilor subjugate, care, traduse, şi-au găsit drum în străinătate, ajuta, cu vorba şi scrisul, oameni în nevoie. Iar el era împovărat cu o familie mare şi greu de întreţinut. Cînd parlamentul român, în vara lui 1917, s-a refugiat la Odessa şi se vorbea de plecarea în Rusia a guvernului, Iorga şi-a trimis familia la Odessa, apoi şi-a rechemat-o. El a stat mereu de veghe, militînd cu toată energia, sprijinind decizia regelui că atîta vreme cît ţării îi mai rămîne un petic de pămînt, Casa regală nu va părăsi teritoriul patriei. De altfel, N. Iorga a redactat, grăbit, pe stradă, cum i se ceruse repede, textul manifestului regal către ţăranii oşteni în tranşee că vor primi pămînt. (Regele a adăugat, semnificativ, în continuare, că va reforma şi legea electorală, dînd ţăranilor dreptul de vot.) Iar răsunătorul succes al luptelor de la Mărăşeşti şi Mărăşti şi-au găsit, desigur, loc confortabil în paginile *Neamului Românesc*. Apoi a venit – din martie 1918, cînd a fost instalat guvernul Al. Marghiloman şi, apoi, cînd s-a încheiat pacea

tranzitorie cu inamicul – înghețul. Ziarul lui Iorga era groaznic cenzurat și asupra lui (ca și a fostului guvern) gazete nou apărute la Iași întrețineau o degradantă polemică. Învățatul a știut să facă față noii situații, a refuzat să participe la alegerile organizate de guvernul Marghiloman, așteptînd – încrezător – dezlegări fericite. Pînă atunci, au venit, la 27 martie 1918, veștile despre decizia Sfatului Țării din Basarabia de a se uni cu țara, în noiembrie cea a Bucovinei și, mai tîrziu, cea de la Alba-Iulia a Ardealului. Toate aceste documente Iorga le-a publicat și comentat în *Neamul Românesc*. În sfîrșit, speranța, afirmată constant de cărturar, s-a împlinit. La 27 decembrie 1918, N. Iorga se înapoiază la București. Începe o nouă epocă și un nou zbucium. Dar calvarul neutralității și, mai ales, cel al războiului s-a încheiat. Și încă deplin victorios.

Scrisori către N. Iorga (1916-1918). Ediție îngrijită de Petre Țurlea. Colecția „Documente literare". Editura Minerva, 1996.

august 1997

Pagini evocatoare

Trebuia să încep prin a cere scuze cititorilor. Scriu despre o carte cu mare întîrziere, deși vina, întreagă, nu e a mea. Am scris, prin 1994, despre primul volum al memoriilor lui Alexandru Vaida-Voevod. N-am știut, mărturisesc, de apariția celui de-al doilea volum, datorită harababurii de pe piața cărții. Aflînd acum, m-am străduit să-l procur și, deși cu mare întîrziere (apariția lui poartă data 1995), îl comentez. Asta pentru că Vaida-Voevod a fost o personalitate proeminentă a vieții noastre publice de pe la începutul veacului pînă în 1940, încît destăinuirile sale merită toată luarea-aminte.

Vaida și-a scris memoriile tîrziu, prin 1946-1947. Era obosit și bolnav. Nu și le-a ordonat sistematic, în

ordine strict cronologică, ba chiar nici nu şi-a numerotat caietele cu însemnări, încît azi, editorul său, dl Alexandru Şerban, le aşază el într-o ordine anume, încît să se încadreze într-una suitoare naraţiunii. Pe deasupra, sînt mereu repetitive, reluînd aceeaşi chestiune de cîteva ori, scriind cum îi veneau, sub condei, amintirile. De fapt, caietele din acest volum evocă (deşi încălecările în timp nu sînt – cum spuneam – puţine) perioada anilor 1919-1920. Adică, perioada cînd Marea Unire se înfăptuise şi Partidul Naţional Român din Ardealul intrat în trupul ţării depunea eforturi să se adapteze noii hărţi politice. Obişnuit cu lupta politică a dublei monarhii, cînd situaţia opoziţionistă era o fatalitate, contraatacul bine chibzuit fiind imperios, acum PNR trebuia să schimbe total mijloacele de acţiune. La început se consuma timp imens în discuţiile din Consiliul Dirigent, unde Iuliu Maniu era preşedinte, ceilalţi (Vaida, Mihali, Goldiş, Goga, Cicio-Pop, Lucaciu, Popovici, Vlad etc.) răspunzînd de cîte un resort şi convenind, împreună, asupra rostului acestui organism, care avea aproape statutul unui guvern. Dar, deşi Maniu (nu numai el!) ar fi voit prelungirea acestei stări de fapt, ea trebuia să-şi înceteze funcţiunile pentru unificarea politică şi spirituală a ţării. Se căuta, febril, un statut posibil al PNR în viaţa politică a ţării celei mari. Goga cu Tăslăuanu recomandau fuziunea cu ţărăniştii din vechiul regat, apoi, insistent, cu partidul lui Averescu. Maniu şi Vaida – acum buni prieteni, deşi diferiţi temperamental – recomandau prudenţă şi rezervă. Ei propuneau ca, deocamdată, PNR să-şi păstreze autonomia funcţională, cumpănindu-şi bine forţele în lupta cu liberalii conduşi de Ionel Brătianu, adevăraţii stăpîni, sub raport politic, ai ţării. La primele alegeri efectuate pe baza votului universal din noiembrie 1919, de sub guvernul generalului Artur Văitoianu, lăsate să se desfăşoare liber, partidele nou apărute obţin un mare număr de voturi, în

dauna liberalilor. Devin, prin adițiune, majoritari în parlament. PNR obține și el, exclusiv în Ardeal și Banat, un număr apreciabil de voturi, încît, împreună cu țărăniștii lui Mihalache, cu minuscula grupare a lui Iorga, cu țărăniștii basarabeni, cu gruparea bucovinenilor și cu ceea ce obținuse Al. Averescu (care a comis impardonabila gafă de a se abține de la alegeri), pot forma un guvern. S-a numit guvernul Federației (pentru că aceste grupări au constituit o Federație ad-hoc), Vaida-Voevod devenind premier (la 1 decembrie 1919), pentru că Iuliu Maniu a refuzat iar Iorga a preferat președinția Camerei Deputaților. La două săptămîni de la formarea guvernului, generalul Averescu demisionează din fruntea Ministerului de Interne, înlocuit fiind cu dr. N. Lupu. Situația guvernului, după demisia averescanilor (a demisionat și Goga, devenit partizan politic al generalului), era foarte precară, dușmănit de liberali, iar regele considerînd că noii miniștri nu au experiență administrativă și nici politică. Deocamdată erau tolerați. Și asta în bună măsură datorită lui Vaida-Voevod. Acesta fusese de la început în delegația română, chiar ca vicepreședinte, la Conferința de pace de la Paris. (Maniu a refuzat oferta, neștiind franțuzește.) Or, la Paris situația delegației române era în mare dificultate. Ion I.C. Brătianu, ca șef al delegației, refuza să accepte decizia ca România să nu primească întreg Banatul (făcîndu-l, pentru asta, vinovat pe Take Ionescu, care, fără a se consulta cu nimeni, stabilise această înțelegere cu Pasici) și nici nu era de acord cu impunerea unui statut al minorităților. Brătianu era intratabil, cerea respectarea întocmai a tratatului politic încheiat cu Antanta în august 1916 și intrase în conflict ireconciliabil cu mai-marii Conferinței (Wilson, Loyd George, Clemenceau). Pînă la urmă, iritat peste măsură, a părăsit demonstrativ Conferința de pace, tratatul cu România rămînînd nesemnat.

Vaida era la curent cu toate hăţişurile Conferinţei şi, abil fiind, devenise foarte util ţării. Va pleca, în calitate de premier şi ministru de Externe, în 10 ianuarie 1920, pentru a reprezenta, în locul lui Brătianu, ţara la Conferinţa de pace. Destăinuirile lui Vaida despre felul cum a topit cerbicia corifeilor Conferinţei de pace, surprinderea, din interior, a comportamentului unor Clemenceau („tigrul"), Barthou, Loyd George sînt savuroase şi pline de interes. A întreprins şi o călătorie la Londra, bine descrisă, în acelaşi scop, captînd personalităţile politice şi presa. Cu presa franceză a stabilit bune relaţii, plătind o jumătate de milion (Brătianu acordase, mai înainte, un milion) pentru a se insera ştiri, articole şi comentarii despre România în marile cotidiene pariziene, care făceau astfel cunoscută situaţia ţării oamenilor politici, de obicei necunoscători, ca să nu spun de-a dreptul ignari. Cu farmecul, abilitatea (care, apoi, va deveni versatilitate), Vaida a izbutit să topească inimiciţia, obţinînd semnarea, în bune condiţiuni, a tratatului de pace, cu Banatul împărţit (de n-ar fi existat înţelegerea Take Ionescu – Pasici căpătam şi tot Torontalul) şi cu o îndulcire sesizabilă a statutului minorităţilor. Semnificativă pentru capacitatea sa de adaptare a fost şi înscrierea, la Paris, într-o ligă masonică, atunci cînd a constatat că mai toate căpeteniile Conferinţei erau masoni, fiind sfătuit, în interesul ţării, să adere şi el la masonerie. Apoi, în 1935-1936, nou înfiinţatul Partid Naţional Creştin în frunte cu A.C. Cuza şi Octavian Goga a dezlănţuit o mare campanie împotriva lui Vaida, care, şi el, la sfatul regelui Carol al II-lea, părăsise PNŢ, creîndu-şi o grupare naţionalistă, Frontul Românesc. Vaida a răspuns în presă, recunoscînd că aderase, în 1919, la masonerie – explicînd şi de ce –, pe care, apoi, a abandonat-o. Acum, în martie 1920, era însă triumfător, ca unul care semnase un bun tratat de pace la Conferinţa de la Paris. De fapt, nu era. Pentru că,

în ţară, Brătianu şi ai lui îl discreditaseră acut, obţinînd, de la regele Ferdinand, demiterea sa la 13 martie 1920. Şi asta, în lipsa premierului, care se afla atunci la Londra, aflînd vestea prin canale diplomatice. A fost o manevră perfidă, care l-a lovit pe la spate. Şi una dintre motivaţii a fost încercarea lui Vaida de a dobîndi la Conferinţă şi recunoaşterea, de către sovietici, a statutului românesc al Basarabiei, intrînd pentru aceasta în tratative, care evoluau favorabil, cu Cicerin; Brătianu a inflamat chestiunea, prezentată regelui ca o gafă favorabilă bolşevicilor. Dar dacă ar fi dobîndit, de la sovietici, recunoaşterea apartenenţei Basarabiei la România, ar fi fost un act politic înţelept, pentru că, la Conferinţa de pace, singura provincie românească reintrată în trupul ţării care n-a căpătat o recunoaştere oficială a fost Basarabia, datorită refuzului sovieticilor. Această lacună va încerca să o rezolve, în 1934-1936, N. Titulescu, intrînd în tratative cu Litvinov, fapt care, astăzi, i se impută (am văzut asta în cartea dlui Florin Constantiniu, *Istoria sinceră a poporului român*). De altfel, Vaida-Voevod apreciază favorabil tentativa lui Titulescu, altfel creionat destul de nefavorabil. Portretul lui Titulescu, văzut de aproape, cu malformaţiile fizice şi comportamentul binişor grosolan aplicat colaboratorilor, cu firea sa isteroid feminină, e o contribuţie importantă pentru cunoaşterea personalităţii marelui diplomat. Impus în lumea politică europeană, N. Titulescu, dezvăluie Vaida, se complăcea cu statutul de ministru plenipotenţiar al României la Londra, funcţie cu care, de fapt, controla treburile Ministerului de Externe, dictînd decizii şi admonestînd sever şi cu vorbe injurioase funcţionarii, inclusiv ministrul. Vaida povesteşte, cu haz, cum s-au străduit diferite guverne, inclusiv cele reprezentate de el în 1932, să-l convingă pe Titulescu să accepte demnitatea de ministru de Externe, pentru a pune capăt anomaliei, performanţa izbutind de-abia în

octombrie 1932, în timpul guvernului Iuliu Maniu, post păstrat de marele diplomat și în 1933, cînd Vaida a redevenit premier. Și Titulescu a rămas, neclintit, în post și sub guvernele liberale I.Gh. Duca și Gh. Tătărescu, înlocuit fiind de regele Carol al II-lea abia la sfîrșitul lui august 1936. Faptul l-a afectat atunci mult pe Titulescu, care, din străinătate, se plîngea prietenilor: „m-au concediat ca pe un servitor".

Bune pagini evocatoare aflăm în aceste memorii despre personalitatea lui Aurel C. Popovici, cel ce pleda, la începutul veacului, pentru o Austrie Mare, în care minoritățile naționale din Imperiul Habsburgic, cu provinciile lor, să capete autonomia promisă de principele moștenitor Francisc Ferdinand. Dar la Sarajevo, în vara lui 1917, prințul moștenitor e asasinat și tot proiectul, la care aderaseră destui fruntași politici ardeleni, inclusiv Vaida, a căzut baltă, cucerindu-se, apoi, libertățile naționale altfel, în condițiile știute. Interesante și drepte sînt opiniile reabilitante despre Al. Marghiloman, arătîndu-se că acuzația de „trădător" e falsă, omul politic conservator fiind, de fapt, un bun patriot care, în vremuri grele, a acceptat șefia guvernului, tratînd cu nemții ocupanți, în numele regelui Ferdinand, acea pace de la București, rămasă nulă pentru că suveranul României, bine sfătuit de Brătianu, nu a contrasemnat tratatul încheiat. Tot aici aflăm o clară relatare a incidentului prințul Carol – Zizi Lambrino, pe care Vaida, ca premier, l-a soluționat, convingîndu-l pe prinț să-și abandoneze soția și viitorul copil.

Dl Alexandru Șerban, ca editor, a avut de clarificat mult în aceste memorii lăsate în neorînduială. Și cred că a găsit, în publicarea lor, soluțiile cele mai potrivite. Aparatul de note e bun. Dar, din păcate, notele au un pronunțat caracter enciclopedic, explicînd cine au fost și ce au reprezentat personalitățile invocate. Niciodată nu se adnotează unde evenimentele la care face referire Vaida. De pildă, la pagina 165, Vaida

consideră că D.A. Sturdza a fost cuscrul lui P.P. Carp. În realitate, trebuia corectat că, de fapt, au fost cumnați, căsătoriți fiind cu două surori Cantacuzino. La pagina 19 Vaida face referire la rolul infam al lui Sturdza în caterisirea mitropolitului primat Ghenadie. Nota ne explică, sec, cine a fost Sturdza, cu informațiile biografice necesare. Dar nu spune nimic despre incidentul caterisirii lui Ghenadie, campania de presă în jurul evenimentului și cum a fost soluționat. Și mereu întîlnim astfel de fapte, lăsate neexplicate.

M-am interesat îndeaproape. Al treilea volum din memoriile lui Vaida-Voevod nu a apărut încă. Îl voi comenta atunci cînd va apărea, sper, în timp util.

Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II. Prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban. Editura Dacia, 1995.

ianuarie 1998

În absența harului memorialistic

Am promis cititorilor că voi comenta, la apariție, și al treilea volum al memoriilor lui Alexandru Vaida-Voevod. Asta nu pentru că aceste memorii ar avea, precum cele ale lui Argetoianu, nu știu ce calități expresive. Nu au. Ba, chiar, s-ar putea spune că autorul nu poate să urmeze, în evocare, o ordine a cronologiei sau tematică. Cum și vorbea, autorul nu putea discuta o chestiune fără a-și aminti cutare lucru, propozițiile incidentale polarizînd discursuri. Această trăsătură a oralității sale o regăsim și în aceste memorii, aglomerate cu fraze incidentale și tot soiul de amintiri laterale sau colaterale, făcînd imposibilă, adesea, urmărirea unei teme anumite. De aceea, tocmai editorul, dl Alexandru Șerban, le așază într-o ordine anume în ciuda împotrivirii materialului care trece, în acest volum, de la intrarea armatei române, în 1916, în Ardeal, ajungînd în interbelic, de

aici la perioada regimului antonescian pentru ca, atunci cînd nu te aștepți, să se refere la cutare eveniment din secolul trecut. Și cu toate acestea, memoriile lui Vaida-Voevod, scrise – cel puțin cele constituind materia celui de-al treilea volum – prin 1946 (de aceea, oare, unele edulcorări?), merită toată atenția. Omul a fost în centrul luptelor politice ale românilor transilvăneni înainte de 1918, lider al naționalilor ardeleni după Marea Unire, apoi al PNȚ, de patru ori prim-ministru (prima oară de la 1 decembrie 1919 la 12 martie 1920, cînd a și semnat Tratatul de pace de la Paris, în numele României), devenit, după 1930, omul regelui (neurmîndu-l, de aceea, pe Iuliu Maniu în disputele cu suveranul), plecat (de fapt exclus) în 1935 din PNȚ pentru a-și crea, la sugestia regelui, o grupare politică a sa (Frontul Românesc) cam naționalist xenofobă și apoi, în timpul dictaturii regale, la început ministru de stat, iar apoi președintele Camerei Deputaților, acea fantoșă în care cei mai mulți deputați erau numiți, iar legile, sub formă de decrete, mai că nu erau discutate. Amestecat, așadar, în toate cele politice cîteva bune decenii, Vaida-Voevod știa multe (din culise) și e foarte important a lua cunoștință de ceea ce comunică. Asta chiar dacă e greu să-i accepți întotdeauna punctul de vedere, vădit partizan, dar care memorii nu sînt subiectiv partizane? La lectură, analistul știe a discerne lucrurile repunînd adevărul istoric în drepturi. (E ceea ce ar fi trebuit să facă și editorul, dar s-a ferit cu strășnicie de a se rosti, preferînd, facil, metoda notelor de tip enciclopedic.) Cea dintîi mărturisire importantă din acest volum al memoriilor este tentativa sa, încă din 1920, de a obține din partea URSS recunoașterea politică a revenirii Basarabiei în trupul României. În 1920, la Paris, prim-ministru fiind, a intrat în tratative cu Cicerin (atunci ministru de Externe sovietic), care ar fi fost gata să semneze un tratat. Aflîndu-se la București despre această inițiativă, Ionel Brătianu

l-a alertat pe regele Ferdinand, aceasta constituind unul dintre motivele grabnicei sale demisii. Și-a reluat ideea, în 1932, tratînd, de astă dată prin interpuși, cu Litvinov, în același scop. A fost nevoit, din nou, să demisioneze. („Prin noiembrie 1932, în urma șicanelor și intrigilor lui Titulescu, sprijinite de Maniu și Mihalache, contra tratativelor cu URSS [prin Litvinov], pentru înjghebarea unui «pact de neagresiune» – cu aprobarea regelui și ajutorul guvernului francez (Herriot) și a celui polonez – mi-am dat demisia"). Culmea e că, în 1936, Titulescu realizează o înțelegere cu Litvinov (dar nu printr-un pact de neagresiune), restabilind relațiile diplomatice cu Rusia sovietică. Azi, destui analiști îi reproșează lui Titulescu această inițiativă apreciată drept naivă. Se știe însă mai puțin sau deloc faptul că Vaida-Voevod a încercat, de două ori, să realizeze o astfel de înțelegere, în epocă socotită de destui oameni politici drept înțeleaptă. Interesante cu totul sînt dezvăluirile fostului înalt demnitar despre atmosfera din interiorul guvernelor din care a făcut parte sau le-a condus. Intriga, interesul dominau în activitatea chiar a unor miniștri; corupția fiind atotputernică, Vaida-Voevod mărturisește că orice dispoziție a sa (ca ministru sau prim-ministru), orice proiect de lege, pentru a fi realizat și apoi aplicat, presupunea biruirea șireată a habitudinilor, a carenței administrative, a interesului și necinstei îndătinate. Ca să izbîndească în ceea ce intenționa trebuia să găsească, în ministru, omul potrivit, să vegheze atent ca dispoziția să-i fie aplicată, promițînd chiar unora viitoare avantaje. Bacșișul și hatîrul erau omniprezente.

(„Observarea legii era și rămîne pretextul, de jos pînă sus, spre a stoarce bacșișuri și mită... Cît timp statul nu încredințează chivernisirea averii sale unor funcționari suficient retribuiți, ca să poată trăi cinstit cu familiile lor, toate inspecțiile, descinderile, controlurile și încercările de remediere nu pot înlătura

abuzurile. Controlul și colaborarea cetățenilor rămîn iluzorii."). Și: „Merită o descriere amănunțită procedura de obținere a concesiunilor pentru exploatarea minieră. Ce abuzuri și șperțuri asigură legea! Apoi, scutirea de diferite taxe, sub pretext de favorizarea industriei naționale. Dar cartelurile!... Mafia celor care abuzează – începînd cu șefii de partide, pînă la ultimul ajutor de avocat din capitală – cunosc metodele cum se profită. Ministrul? E prizonierul legilor care facilitează abuzul". De atunci pînă astăzi lucrurile nu arată altfel și retribuția onorabilă a funcționarului public pentru a nu fi tentat de corupție e, și azi, un deziderat neîmplinit. În această ordine de preocupări s-ar cuveni menționată tenebroasa afacere Skoda, vestită în epocă. Ea a izbucnit în 1939, cînd Vaida-Voevod era premier. În speță era vorba că la contractarea unui lot de materiale de armament (tunuri) cu firma cehoslovacă Skoda s-a oferit un preț peste cel al pieței de armament (s-a demonstrat, apoi, că o firmă franceză oferise un preț mult mai mic) și că, de pe urma contractului, înalți ofițeri și unii oameni politici au primit comisioane grase. În discuție era Romulus Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu. Regele și oamenii politici apropiați lui (cu deosebire liberalii, dar nu numai ei) urmăreau, de fapt, compromiterea lui Maniu. Presa și Camera Deputaților a ținut-o, cîțiva ani, în campanie concertată. După optiunea lui Vaida, Maniu și ceilalți au fost complet nevinovați. Și îi face cinste că la peste un deceniu de la petrecerea evenimentului, în care vreme prietenia cu Maniu se deteriorase iremediabil, Vaida continuă să-l aprecieze pe fostul său prieten. În realitate, ceva a fost în această afacere, comisionul încasat de unii fiind de necontrolat, printre aceștia și R. Boilă și chiar Mihai Popovici, pe amîndoi suspectîndu-i chiar și autorul memoriilor pe care le comentez. Iar Mihai Popovici a fost fruntaș PNȚ, cînd ministru de Finanțe, cînd la Industrie și Comerț în guvernele penețiste.

Corupția rodea deci și atunci, pînă la cangrenă, organismul românesc. Nostim e că întreaga campanie a fost dacă nu pornită, oricum întreținută de regele Carol al II-lea, probabil cel mai corupt om din anii treizeci în țara românească. În culori edulcorate e prezentat regele Carol al II-lea. Că era inteligent și cultivat, avînd și grijă pentru condiția scriitorilor și a oamenilor de artă, e foarte adevărat. Dar e diminuată în nocivitate, în aceste memorii, pînă și camarila regală, înfățișată nu numai ca un grup de prieteni ai suveranului, nevorbindu-se nimic de corupția năucitoare a acestui conclav și de scandaloasa lui omnipotență, care a determinat și demisia guvernului Iuliu Maniu în ianuarie 1933, datorită conflictului ministrului de Interne (Ion Mihalache), care nu a putut dobîndi supunerea la ordine a prefectului Poliției capitalei, celebrul Gavrilă Marinescu, membru al camarilei. Aici se vede puternic părtinirea lui Vaida-Voevod, care, ca om al regelui, ascultîndu-i docil toate dispozițiile, nu poate fi obiectiv cu aprecierea comportării suveranului său. În 1935 a acceptat prea supus sugestia regelui de a produce o sciziune în PNȚ, pentru a diminua forța partidelor politice importante. Și e imposibil de crezut în alegația memorialistului că ideea „*numerus valahicus*" pe care a agitat-o, aducîndu-i excluderea cu mare huiet din PNȚ, a fost din proprie inițiativă, ea fiind, de fapt, o măsură democratică, pe care evreii ar fi trebuit să o îmbrățișeze pentru că lovea în legionarism și cuzism, cînd, de fapt, a fost un deziderat xenofob; de aceea, tocmai, autorul e exclus din cadrele unui partid democratic, de centru-stînga, cum era, atunci, PNȚ. E drept că la alegerile din decembrie 1937, Frontul Românesc, gruparea politică a lui Vaida-Voevod, nu a aderat, ca PNȚ, la pactul de neagresiune cu partidul politic al legionarilor, ci – potrivit dispoziției regale – s-a cartelat cu PNL, refuzînd, apoi, să colaboreze cu efemerul guvern Goga-Cuza. Regele înțelegea să-l păstreze pe

Vaida în rezervă pentru proiectele sale viitoare. Că regele se gîndea încă înainte de alegerile din decembrie 1937 la instalarea dictaturii sale o adevereşte, printre altele, mărturisirea lui Vaida-Voevod că suveranul avea redactat, în vara lui 1937, proiectul viitoarei Constituţii, promulgată în februarie 1938. („În vara lui 1937, regele îmi trimisese un anteproiect de Constituţie. Nu am putut afla cine a fost autorul... M-am văzut silit să redactez [eu] însumi un anteproiect pe articole.") Iar apoi, la elaborarea Constituţiei din 1938 (care a abrogat-o pe aceea din 1923), Vaida, împreună cu alţi oameni politici apropiaţi regelui, a colaborat îndeaproape. De aceea, tocmai, buna apreciere a noii Constituţii (care a legiferat instituirea dictaturii regale prin anihilarea democraţiei) şi a celui care a iniţiat-o: „Conform convingerii mele, acea constituţie nu a fost decît încercarea de remediere şi instrumentul menit să piloteze spre echilibru sentimentele şi judecăţile naţiei. NU era de imaginat înfăptuirea unei constituţii pe cale «constituţională», parlamentară". Şi mai încolo elogiază modul cum a fost organizat ridicolul plebiscit – în adunări publice, prin vot deschis – care a aprobat Constituţia din 27 februarie 1938: „Nu se va putea contesta că votarea ei (a Constituţiei, n.m.) plebiscitară prin popor, fără cea mai mică presiune şi ingerinţă, dovedeşte, pe de o parte, gîndirea şi proiecţia democratică a regelui iar, pe de altă parte, inima veselă a întregului popor că a scăpat de «domnii care tulburau satele (şi oraşele), umblînd după voturi»". În fapt, această Constituţie din 1938 şi instaurarea, pe temeiul ei, a dictaturii regale au însemnat, cum apreciază azi analiştii, o demisie cam ruşinoasă a clasei politice de atunci, printre care – ca exponent al ei de frunte – a fost şi Vaida-Voevod.

Există, în acest al treilea volum al memoriilor lui Vaida-Voevod, tentativa de portretizare a unor oameni politici (Virgil Madgearu, Grigore Iunian,

Armand Călinescu, Virgil Potârcă, Gr. Gafencu, Ion Răducanu, D.R. Ioanițescu, Eduard Mirto etc.). Dar, deși surprind unele trăsături caracteristice, aceste portrete sînt fără duh, plate și lipsite de orice expresivitate (în comparație, de pildă, cu cele închipuite cu mare artă de Constantin Argetoianu) pentru a le lua în seamă. Editorul anunță apariția viitoare și a celui de-al patrulea volum al acestor memorii, care va fi, sîntem preveniți, și cel din urmă. Îl aștept cu interes.

Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III. Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, 1997.

septembrie 1998

Misiunea franceză

La izbucnirea, în august 1914, a războiului care curînd a devenit mondial, România a optat pentru neutralitate, în ciuda celor care susțineau intrarea imediată în conflagrație, fie alături de Puterile Centrale (voința regelui Carol I), fie de partea Antantei. Primul-ministru Ion I.C. Brătianu, ca un mare bărbat de stat, a determinat această opțiune în Consiliul de Coroană. Nu voia să angajeze țara în război pînă nu obținea recunoașterea dreptului istoric al României la toate teritoriile noastre încorporate în Imperiul Habsburgic (Basarabia era, și în această opțiune, sacrificată) și timp pentru pregătirea armatei, obținîndu-se armament. Au urmat cei doi ani ai neutralității, cînd Brătianu, tratînd în secret cu Antanta, a obținut semnarea a două tratate bune, politic și militar. Cel politic se va dovedi în general valid la încheierea păcii, dar cel militar nu va opera cum se cuvine. România a intrat în război în august 1916 și, după cîteva săptămîni, dezastrul militar se întrevedea cu ochiul liber. Înzestrarea armatei era totuși încă precară și experiența ei de luptă în războaie

moderne insuficientă (să nu se uite că Războiul balcanic din 1913 a fost o înaintare triumfală în Bulgaria, fără a întîmpina rezistență). Cît privește procurarea armamentului, timpul nu a îngăduit realizarea sa considerabilă. De toate astea, cînd s-a produs dezastrul militar, a fost făcut vinovat Ionel Brătianu. (Unii istorici se încăpățînează să-l considere și azi vinovat.) Ciudat e că acei care nu conteneau, în refugiul de la Iași, să-l acuze pe Brătianu au fost, în anii neutralității, partizanii impenitenți ai intrării imediate în conflagrație de partea Antantei. Întrebarea, desigur, e: dacă intrarea în război se făcea în 1914 sau 1915, ar fi fost armata română mai pregătită? Întrebarea e retorică. Se spune că, la începutul războiului, Brătianu a fost sfătuit să nu atace Austro-Ungaria, pentru recîștigarea, prin luptă, a Transilvaniei, și să concentreze armatele pe frontul sudic. Dar Brătianu nu putea accepta acest sfat, deoarece Antanta îi ceruse să atace la vest, ținînd imobilizate aici forțele inamicului, degajînd alte fronturi. Practic, s-a văzut repede că armata română nu putea rezista simultan pe două fronturi, după dezastrul sudic de la Turtucaia urmînd înfrîngerile pe frontul vestic. Retragerea a devenit inevitabilă, iar carența comenzii armatei române, o realitate întristătoare. Atunci aliații au adoptat decizia, pentru care s-a obținut agrementul României, de a trimite o misiune militară de specialiști. Șeful acestei Misiuni militare franceze a fost generalul Henri Berthelot. Din fericire, generalul și-a redactat un jurnal care, combinat cu corespondența către doi nepoți, dă seamă, excelent, despre cele ce s-au petrecut în acei ani dramatici în România. Acest jurnal a fost alcătuit într-o bună ediție de dl Glenn Torrey, istoric englez interesat de fenomenul românesc, publicată în străinătate. Dl Gh.I. Florescu, istoric stimat, a avut inițiativa de a reproduce acest jurnal într-o ediție românească, devenită un inestimabil instrument de lucru.

Avea atunci, în octombrie 1916, cînd a sosit în România, 55 de ani, era general de divizie și un bun specialist. La început, efectivul Misiunii era destul de mic (30-40 de ofițeri) și membrii ei au fost plasați în comandamentele unor armate. Mai tîrziu, treptat, efectivele Misiunii franceze au crescut la cîteva sute, încît puteau acoperi și comandamentele unor regimente. Din capul locului, Berthelot, iubind efectiv țara noastră (și acest sentiment se va consolida admirabil mai tîrziu), s-a lovit nu de ostilitatea generalului Averescu (nu se agreau reciproc), dar, stupoare, de neînțelegerea cu șefii armatei ruse. La 12 octombrie 1916, într-o convorbire cu generalul Alexeev, șeful Statului Major al armatei ruse, Berthelot îi precizează scopul Misiunii pe care o conducea: „Îi spun că scopul meu e pur și simplu de a pune comandamentul român la curent cu condițiile actuale ale războiului și de a crea școli pe specialități de instrucție. Impresia că misiunea mea nu îi e deloc pe plac. De ce? Nu ar trebui oare să lucrăm de comun acord?". Dar interlocutorul avea alte opinii, el optînd, de pe acum, pentru abandonarea Munteniei, în favoarea unei linii de apărare pe Siret. „Sînt puțin stupefiat de această declarație, adăuga Berthelot, și nu mă pot abține să spun că nu era cazul să insistăm ca România să nu se alăture, dacă dintru început o sfătuim să abandoneze Muntenia, adică mai mult de jumătate din teritoriul ei. Adaug că, după părerea mea, cel mai bun mijloc de a ieși dintr-o situație defensivă mediocră ar fi să atacăm cu maximum de forțe posibil, fie în Bulgaria, fie în Transilvania". Planurile lui Berthelot, înțelepte, nu s-au întrupat în real și pentru că ajutorul rusesc promis nu a venit cum trebuie, și pentru că inamicul lovea, implacabil, pe amîndouă fronturile. Scurte bătălii cîștigate de armata română ici-colo au fost. Dar ele nu puteau schimba situația generală a frontului care se prăbușea. N. Iorga a apreciat că Misiunea franceză a venit prea tîrziu. Dar e incontestabil

că a contribuit mult la reorganizarea armatei române. Însă frontul de bătălie, repet, mergea rău, dezastrul fiind previzibil. La 24 noiembrie 1916 armata germană trecea Dunărea, o altă coloană germană, venind din Craiova, a „ocupat Caracalul și și-a împins avangarda pe drumul Bucureștiului, pînă la Olt. Dintr-o dată, toate proiectele de manevre pe Olt cad". Generalul francez mai credea posibilă organizarea apărării Bucureștiului. El socotea că frontul românesc dispune de mai multe divizii decît cele ale inamicului. Dar generalii ruși propuneau, nonșalant, retragerea. „Situația României, aprecia Berthelot la 9 decembrie 1916, este, de fapt, din ce în ce mai dificilă și nu știu ce va rămîne din România dacă rușii nu-i vin în ajutor." Și nu i-au venit. Berthelot își instalează comandamentul la Bîrlad, retrăgîndu-se în Moldova, cu întreaga armată, Curtea regală, guvernul, parlamentul. Este mult bucuros că a izbutit, la sfîrșitul lui decembrie 1916, să determine înlocuirea, de la șefia Cartierului General, a incapabilului general Dumitru Iliescu (protejat al lui Brătianu) cu generalul Prezan. Berthelot, cu efectivele Misiunii augmentate, contribuia efectiv la refacerea, în Moldova, a armatei române. Rușii, dimpotrivă, cereau ca regimentele românești să se refacă departe în Rusia, urmărind prin asta acapararea Moldovei întregi. Berthelot se opune vehement, atrăgîndu-și reproșul rușilor că e „mai român decît românii". El opina că regele, guvernul și armata sa rămîneau pe pămîntul țării. În februarie 1917 Berthelot aprecia că rușii sînt superiori în efective nemților. Dacă s-ar fi decis să atace, împreună cu armata română, se putea dobîndi o victorie. Dar rușii nu se decideau să o facă, iar în aceeași lună izbucnește la Petrograd revoluția, țarul fiind detronat. Treptat, anarhia cuprinde armata rusă, tăind armatei române calea venirii armamentului din Occident. În acele grele condiții, armata română, refăcută, pregătește ofensiva, acoperindu-se de glorie

în iulie-august la Mărăști, Mărășești și Oituz. Berthelot nu uită să precizeze că această ofensivă e și consecința acțiunii Misiunii franceze. Avea, și el, dreptatea lui. Deci, rezultatul acestor bătălii victorioase se datora, incontestabil, vitejiei soldaților români, conduși de generalii Averescu, Prezan, Grigorescu. Armata rusă, anarhizată, e înfrîntă în Galiția, punînd în pericol situația frontului românesc, de pe care – culmea – începe să se retragă. Nemții păreau a fi epuizați pe frontul românesc. Dar situația din Rusia le vine în sprijin. Rușii vorbeau, tot mai mult, de o pace separată și, după noiembrie 1917, Lenin, ajuns conducător al Rusiei, se pronunță decis în acest fel. Era limpede că România, rămasă singură și izolată, nu poate rezista. Rușii semnează chiar armistițiul, iar la 3 decembrie 1917 Ionel Brătianu propune ca și România să-l încheie, forțată de împrejurări, argumentînd că încetarea ostilităților n-ar anula angajamentele noastre față de aliați. Berthelot, evident, nu e de acord cu aceste propuneri, devenite decizii, tot stăruind că forțele celor două tabere sînt, numeric, egale, deci s-ar putea rezista. El era interesat, atunci, de ce n-am spune-o?, ca nemții să păstreze diviziile aici, nedislocîndu-le spre vest. Dar Mackensen insista, la 14 decembrie 1917, pentru formarea la Focșani a unei Comisii permanente însărcinate cu soluționarea punctelor litigioase în legătură cu armistițiul. Berthelot continua să se opună. Dar autoritățile românești sînt nevoite să accepte doleanțele generalilor. Și Mackensen revine cu o telegramă ultimativă la 1 februarie 1918. Opțiunea României e adoptată. Guvernul Brătianu demisionează și, la 29 ianuarie 1918, se formează un guvern Averescu, avînd misiunea de a trata cu Centralii. În martie 1918 Misiunea franceză în frunte cu generalul Berthelot părăsește, cu cinci trenuri, Iașiul. O etapă se încheie dureros. Și vina principală o avea „defecțiunea rusă".

Dar norocul nu ne părăsise. Centralii, epuizaţi şi stinşi de armatele aliate, depun armele. În România, regele Ferdinand, bine sfătuit de Brătianu, nu semnează tratatul de pace încheiat de guvernul Marghiloman, care, astfel, nu devenea operaţional. La 1 octombrie 1918, Clemenceau îl retrimite pe Berthelot în România ca s-o ridice la luptă, în condiţiile în care Bulgaria, Turcia, Austria au semnat armistiţiul. Nemţii se retrag din Muntenia. În aceste condiţii, francezii, în frunte cu Berthelot, forţează Dunărea şi, de la Rusciuk, trimit chemarea la arme adresată României. Guvernul Marghiloman e demis, la 23 octombrie 1918, instalat fiind un altul condus de generalul Coandă, care declară război Germaniei. Berthelot se afla la Giurgiu, dispunînd de trei divizii franceze şi trei greceşti. Putea intra în Bucureşti. Dar are tactul de a-şi coordona mişcările cu revenirea în capitală a regelui. La 28 noiembrie intra totuşi în Bucureşti, iar la 1 decembrie asista, împreună cu regele şi regina, la primirea lor triumfală în capitală. Armata română e, acum, triumfătoare, iar Berthelot – apreciază el cu dreptate –, e considerat eliberatorul ţării. Merita această titulatură pentru cît se ostenise pentru situaţia ţării. Şi continua s-o iubească şi s-o apere, militînd, de pildă, pentru revenirea Banatului la trupul ţării. A militat, în continuare, în favoarea României şi în 1919, cît a mai stat în ţară, constatînd, cu durere, că Parisul nu e favorabil ţării noastre. Pentru tot ceea ce făcuse şi-a meritat calitatea, atribuită, de cetăţean de onoare al României. A revenit de cîteva ori în ţară, pe care o iubea ca pe ţara lui de adopţie, pînă în 1931, cînd a murit.

Ediţia dlui Gh.I. Florescu o reproduce, cum spuneam, pe aceea a dlui Glenn Torrey, în traducerea Oltiţei Cîntec. Dl Florescu i-a adăugat o foarte substanţială prefaţă, nu şi, din păcate, necesarele note. Dar ediţia e un dar de preţ şi versiunea ei românească

devine, repet, un inestimabil instrument de lucru, de care exegeții se vor folosi de acum încolo.

Generalul Henri Berthelot, *Jurnal și Corespondență 1916-1919*. Traducere din limba franceză de Oltița Cîntec. Ediție, studiu introductiv și indice de Gh.I. Florescu. Editura Cronica, 1997.

martie 1998

Un izvor de infinite reflecții

Cu o operă de critic și istoric literar monumentală (zece volume din *Critice* și altele înainte, cu o *Istorie a literaturii române contemporane* în cinci volume și o alta, în 1937, socotită un breviar, cu monografia *Titu Maiorescu* în 1940, continuată cu alte trei volume din ciclul junimist, cu o carte de sociologie capitală pentru cunoașterea devenirii României moderne (*Istoria civilizației române moderne*, 1924-1926), cu o remarcabilă operă beletristică, dintre care cel puțin două romane sînt rezistente, cu un rol hotărîtor, efectiv copleșitor, între războaie, pentru evoluția spre modernitate a literaturii române prin revista (două serii), dar mai ales prin cenaclul „Sburătorul", E. Lovinescu este și autorul a patru remarcabile volume de memorialistică, care îl instalează în prim-planul acestui gen de artă adevărată care este literatura de tip subiectiv. În *Istoria* din 1937 el caracterizează literatura noastră memorialistică: „Memorialistica este o specie ce se integrează în literatura moldovenească. Deși s-ar părea că țîșnește din actualitate, din prezent, ea iese, în realitate, din trecut, fie pentru a-l reactualiza, fie prin nevoia de a trăi în amintire din incapacitatea acomodării cu prezentul. În acest sens ea e o formă de paseism, de dragoste de trecut, de lirism esențial, de reflectare a tuturor faptelor, cît de recente în timp, pentru a le putea învălui apoi în poezia amintirii și a regretului după ce a fost și nu va

mai fi niciodată, dînd acea notă specific moldovenească de duioşie faţă de ireversibil...". În prefaţa la al doilea volum din *Memorii* (1932) preciza: „Atît de înfloritoare în alte literaturi, pînă a fi devenit un element esenţial, adevărata cale regală a literaturii franceze, memorialistica şi-a aflat o apariţie tîrzie în cadrele generale ale publicisticii româneşti". Greu de admis că această caracterizare din 1937, care e şi o definire, ar fi valabilă azi pentru memorialistică în genere (după canoanele teoriei literaturii actuale) şi chiar pentru memorialistica lui E. Lovinescu, deşi era şi el un moldovean, fără a avea nostalgii paseiste şi fără a fi un liric duios. De altfel, în 1930, cînd publica primul volum din *Memorii*, preciza în scurta prefaţă: „Cu alte mijloace, de pitoresc anecdotic şi psihologic şi numai în cadrele experienţei, ele completează aşadar cele şase (de fapt, numai cinci, n.m.) ale *Istoriei literaturii române contemporane*". În alt registru (dar nu întotdeauna şi pe parcursul tuturor celor patru volume), aceste memorii ar continua deci, de fapt, opera lui critică de sinteză, întrucît şi acolo capitolele aveau şi o dimensiune portretistică (au, desigur, în aceeaşi proporţie, ca mai tîrziu, în *Istoria* lui Călinescu, unde această ipostază copleşeşte aproape elementul de evaluare critică). Şi Lovinescu ştie asta, considerînd primele trei volume de *Memorii* nu memorialistica propriu-zisă, ci elemente „de reconstituire a atmosferei literare" din perioada *Sămănătorului* şi a celor de după război, din jurul cenaclului „Sburătorul". Îşi consideră *Memoriile* (de aceea?) o „autobiografie spirituală, împletită în însuşi materialul omenesc în jurul căruia se desfăşoară, cu evoluţii şi etape, ce se revarsă într-un memorialism cu obiecte felurite" (asta o spunea în 1941, în prefaţa la *Aqua forte*, cînd mai spera şi la un posibil al cincilea volum din aceste memorii). Oricum ar fi, să convenim că *Memoriile* sale sînt operă de artisticitate indiscutabilă, fie şi numai prin portretistică şi anecdotic. Au deci, esenţialmente,

un caracter expresiv, devenind, prin asta, artă și intrînd în spațiul esteticului pur.

În cel dintîi volum a surprins atmosfera literară dominată de sămănătorism (1900-1916), evocînd personalități pe care le-a cunoscut (Iorga, Sadoveanu, Goga, Aurel Vlaicu, Zaharia Bîrsan, Anghel, Iosif, Gîrleanu, Cerna, Eftimiu, Stamatiad, Minulescu, Cincinat Pavelescu), dar refăcînd și atmosfera literară a copilăriei sale, a Liceului Internat din Iași, dar și ambianța universitară de la București și Paris, începuturile carierei sale de critic literar. Se desprinde de aici o pagină caracteristică, aceea despre sărbătorirea, de către scriitori, a lui Goga, atunci cînd, în decembrie 1919, a ajuns ministru într-un efemer guvern condus de Vaida-Voevod: „Numirea unui scriitor ca ministru nu este, prin urmare, o «ascensiune», ci o abatere din domeniul eternului în domeniul vremelnicului și al ierarhiei. Ca poet, Octavian Goga a scris o pagină în literatura română cu o sensibilitate, un accent și o invenție verbală personale, ca ministru, e cel de-al nouăsprezecelea coleg al vreunui avocat din provincie, înlocuit mîine de un anonim sosit în ropotul altor nouăsprezece învingători ai acestei țări fecunde în bărbați politici. Scriitorii nu trebuie decît să sublinieze cu insistență ajungerea unui camarad în fruntea ierarhiei sociale, substanța intelectuală a unui nevoiaș în funcție de problemele ei vitale și perene, ei se luptă cu veșnicia și pentru justificarea existenței rasei. Cultura fiind opera talentului lor, ei reprezintă, cu mai multă îndreptățire decît avocații din provincie, floarea intelectualității române". Cuceritoare, prin artă și finețe, e surprinsă atmosfera începuturilor bătăliei de o viață cu N. Iorga și, apoi, tragicul triunghi Iosif – Anghel – Natalia Negru, ca și fizionomia ascuțită a repezitului Chendi ce va sfîrși, în 1913, sinucis, bolnav acut de nervi, în spitalul de nebuni. Cel de-al treilea volum e consacrat evocării atmosferei de la

„Sburătorul", socotit de autor drept cea de-a treia fază a criticii sale. Aici, defilează, cu silueta lor desprinsă nu numai din prezența la cenaclu, Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gh. Brăescu, Elena Farago, Ion Petrovici, G. Murnu, Camil Petrescu, Ion Barbu, N. Davidescu, Fundoianu, Aderca, Baltazar, Vinea, I. Călugăru, Peltz (aceștia șase din urmă, după o schiță generală despre poziția „Sburătorului" față de scriitorii evrei), Ticu Arhip, Bebs Delavrancea, T. Vianu, G. Călinescu (pînă în 1930), Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Victor Ion Popa, G.M. Zamfirescu, T. Mușatescu, Vladimir Streinu etc., etc. Memorabilă mi se pare pagina care surprinde megalomania efectiv maladivă a lui Camil Petrescu (notată sec, cu iritare ce amenință mereu cu definitiva ruptură, în *Agendele „Sburătorului"*): „Cînd strănută, Camil privește în jur cu satisfacția unei acțiuni inedite: orice ai face, a fost făcut mai întîi de dînsul și orice idee ai exprima, a fost exprimată de dînsul, într-un vechi articol, de cel puțin cinci ani. E nu numai cel dintîi în timp, dar și cel dintîi în valoare; e cel mai mare ziarist și polemist; e cel mai mare dramaturg și critic dramatic; e cel mai mare poet și critic literar; e omul cel mai inteligent – totul fără mlădiere și fără ușorul zîmbet de ironie sau glumă, sub faldurile căruia se strecoară ușor orice prezumție, ci categoric, definitiv, repetat, cu un ton iritat, agresiv, dispus oricînd să o dovedească dialectic și, la nevoie, să rupă relațiile personale... Campion irezistibil în toate domeniile activității omenești, în politica externă, dar mai ales în politica financiară (polonezii s-au inspirat dintr-un articol al lui din *Argus*, cînd au revenit la etalonul aur al zlotului), în filosofie, în critică, în logică, în poezie, în teatru! Articolele lui sînt totdeauna definitive: înalță sau scoboară, lansează sau distrug, în discuție are pentru orice o teorie, teoria chibritului, firește, nou-nouță, potrivită serviciului cauzei". Cum astfel de fragmente

de portret, nedisimulate, ci de o francheţe usturătoare, combinate cu aprecierile din *Critice* (ediţia definitivă, 1925-1929), sînt destule, ele au trezit supărare şi replici polemice. Camil Petrescu i-a replicat cu pamfletul *Eugen Lovinescu sub zodia seninătăţii imperturbabile* şi, apoi, Călinescu cu *Masca apolinică a lui Eugen Lovinescu*. Şi au fost încă multe alte înţepături şi recriminări. Lovinescu şi-a văzut, chiar dacă nu perfect imperturbabil, de portretistica sa psihologică şi în al treilea volum al *Memoriilor*, în care proeminente sînt portretele lui Duiliu Zamfirescu şi al lui Dinu Nicodim. În sfîrşit, tot aici, apar siluetele nou-veniţilor la „Sburătorul": Ieronim Şerbu, Dan Petraşincu. Horia Liman, Ion Iovescu, Bogdan Amaru, precum şi cîteva „dezbateri literare", în care figură specială face Al. Tzigara-Samurcaş. Alte capitole readuc în discuţie bătălia „Sburătorului" pentru poezie, o polemică cu G. Călinescu în legătură cu unele romane ale lui Lovinescu despre personalitatea lui Eminescu. Capitolul e intitulat „Oiştea în gard a abilităţii critice" şi în el aflăm această nepotrivită iritare voit demascatoare: „Cititorule, îmi iau libertatea de a te privi în ochi şi de a-ţi spune, fără inutile perifraze literare: că omul acesta este un abil şi, ca toţi abilii, voind să dovedească prea mult şi socotindu-te prea inocent, e victima propriei sale îndemînări". În alt capitol se reia opinia lovinesciană despre critica literară, stăruindu-se asupra faptului că ea nu e o ştiinţă şi nu va fi niciodată. Criteriile ei nu sînt universale, pentru că îndărătul lor stă gustul, variabil fatal, de la o epocă la alta, de la un loc la altul, de la un om la altul.

„Instrumentul critic nu este un instrument de preciziune, ci e supus la aproximaţii simţitoare chiar şi în mîini pricepute şi oneste pentru că gustul e o ecuaţie personală, determinată de un element mobil." Lovinescu, de la o vreme, se obişnuise atîta cu foiletonistica, încît nu o putea sista. Continua să scrie şi să

publice articole, cu gîndul, chiar dacă se abătea de la formula sa memorialistică, să le adune într-un alt volum, al patrulea. Stabilise, în sfîrşit, de prin 1936-1937, bune relaţii cu *Adevărul* şi *Dimineaţa* (atrăgîndu-şi iritarea unor tineri legionari, care îl ameninţau fără jenă) şi publica, acolo, de zor. Cînd, la 30 decembrie 1937, guvernul Goga-Cuza suspendă cele două gazete democratice, criticul găseşte, greu, alte gazete care să-i găzduiască producţia, acum pîndită de foarfecele cenzurii, care îl chinuie pînă la moarte (16 iulie 1943). În anii 1941, cum spuneam, alcătuieşte şi publică noul volum de memorii cu titlul *Aqua forte*. Era altfel decît cele precedente. O secţiune se intitula „Fauna domestică şi provincială" şi cuprindea profile animaliere cu cheie (Porcul, Cocoşul, Răţoiul, Gîscanul, Curcanul, Cîinele, Pisica, Furnica, Vaca, Broasca, Greierul, Racii), destule dintre ele adresate unor persoane sau personalităţi, nelipsind nici cele din constelaţia publicaţiilor lui N. Iorga, care îl urmărise, în 1935-1939, cu ură vădită, împiedicînd hotărîtor, în 1936, alegerea sa la Academia Română şi înfăţişîndu-l în 12 foiletoane din *Cuget clar* (*Noul Sămănător*) drept un pornograf ce încurajează literatura bolnavă. Lovinescu a ricanat cu ciclul „Iorgaica" încă din 1932, mereu cenzurat de unele publicaţii. Să adaug aici că la vestea asasinării lui Iorga de către legionari, criticul a notat mult întristat în *Agendele* sale: „Astfel sfîrşeşte un mare savant". Altă secţiune din volum e intitulată „Fauna vieţii literare. Scene şi portrete". Aş reţine, din această secţiune, articolul polemic cu G. Călinescu, la sfîrşitul căruia are delicateţea de a recunoaşte în *Istoria* acestuia o mare înfăptuire: „Nu se poate să nu recunoaştem în această lucrare un caracter de monumentalitate nu numai tehnică, iconografică, informativă, într-un cuvînt nu numai de muncă conjugată, ci şi de talent literar... Pentru întîiaşi dată, considerabilul material al întregii literaturi române – privit în valoarea lui

estetică și nu culturală, cum au făcut alții – ne este prezentat ca un tot viu articulat, printr-un mare dar de însuflețire ce străbate pulberea amănuntelor învolburînd-o, organizînd-o într-o alcătuire vastă, curată, fără cotloane și păienjenișuri". Observația că e lipsită de obiectivitate e minoră și anulată, de fapt, de aprecierea sa asupra statutului criticii literare.

Tot acest comentariu a devenit posibil și necesar acum cînd, datorită abnegației, inteligenței și culturii în ale istoriei literare a dnei Gabriela Omăt – apărut, într-un unic tom, nu numai cele patru volume de memorii în integralitatea lor, dar și cu un surplus copios. Editoarea a colaționat volumele cu manuscrisele aflate la Galeria Oamenilor de Seamă de la Fălticeni, cu fragmentele apărute în presă (menționînd data apariției și pasajele omise). Dar a mai făcut două lucruri remarcabile chiar pentru un editor acribios. A găsit, după grele osteneli, în presă articole pe care, în 1941, autorul nu le mai putea integra în volum din cauza cenzurii antonesciene sau nu a voit să le mai includă (ciclul „Iorgaica" și alte polemici antiiorghiste, după asasinarea savantului). Toate acestea le-a adăugat, acum, în volum sub titulatura de „Addenda". În sfîrșit, cum dna Gabriela Omăt e și editoarea *Agendelor „Sburătorul"* (jurnalul criticului), a selectat de acolo notațiile despre volumele sale de memorii, lupta cu cenzura și autocenzura, tristețea înfricoșată din 1937-1938, din perioada statului național legionar și îngrijorările din anii războiului și, tot atunci, singurătatea în care se află, necăutat de nimeni acasă sau la telefon, decizia de a suspenda cenaclul. E, aici, în această remarcabilă și impunătoare ediție, izvor de infinite reflecții.

E. Lovinescu, *Memorii. Aquaforte*. Ediție îngrijită de Gabriela Omăt, Editura Minerva, 1998.

august 1998

Al. Lapedatu, memorialist

În 1985 am comentat, tot aici, o ediție a dlui Ioan Opriș, în cadrul fostei colecții „Restituiri" a Editurii Dacia, cuprinzînd studii și mărturisiri ale lui Alex. Lapedatu, istoricul. Acum dl Ioan Opriș revine cu o nouă ediție, exclusiv de memorialistică, adunînd mărturisiri rămase inedite, păstrate bine de fiica dispărutului, în grele și curajoase condiții și aduse, în sfîrșit, la lumina tiparului. Puțină lume, în afara specialiștilor, mai știe azi cine a fost Alexandru I. Lapedatu. Și e păcat, pentru că istoricul s-a manifestat mai ales ca om politic și excelent în administrația unor înalte instituții de cultură, protejîndu-le și sprijinindu-le. Era, prin naștere, ardelean, născut în apropierea localității Săcele, în 1876. Cum mama sa a fost o vreme căsătorită cu bizarul I. Pop Florantin (colaborator și la *Convorbiri literare*), Alex. Lapedatu devine, în 1888, licean la Iași (venind de la Brașov), chiar la vestitul Liceu Național Internat. Și-a luat în 1896 bacalaureatul, după care, ciudățenie a sorții, se înscrie, tocmai la București, ca student la Facultatea de Medicină. A fost o decizie nepotrivită care s-a împotmolit în anul doi de studii. În sfîrșit, în 1898 se dedică vocației adevărate, devenind student la Litere, avîndu-i ca profesori pe N. Iorga, Ioan Bogdan, D. Onciul, Maiorescu, Tocilescu, Hasdeu. Se specializează în istorie, disciplină în care demonstrează nu numai aplecare specială, dar, cum spuneam, și vocație. Se formează în atmosfera dominată de sămănătorism, cînd și *Convorbirile literare* erau conduse de Ioan Bogdan, iar Iorga avea un cuvînt greu de spus în alcătuirea sumarelor.

Tînăr harnic și aplicat, e angajat, în 1903, la Biblioteca Academiei, la secția manuscrise, unde pînă în 1908, cînd părăsește această slujbă, descifrează, cataloghează și publică vechi manuscrise slavone. Se

specializează de pe acum, prin studii publicate, în domeniul medievisticii, participînd la dezbaterile din jurul nevralgicei chestiuni a descălecatului. Studiile publicate în acești ani (mai ales cel despre Vlad-Vodă Călugărul din 1903, despre Radu cel Frumos, 1904, și altele, unele culegeri de documente) vor rămîne, din păcate, drept cele mai notabile contribuții ale sale în spațiul istoriografiei. Tot pe acum, în 1904, e angajat ca secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice (va rămîne aici pînă tocmai în 1919), funcțiune importantă și acaparatoare, publicînd numeroase mici studii despre monumente istorice. Tînăr absolvent, se trezește cu două slujbe, chiar trei, cronofage, care îi iau tot timpul. Cînd s-a trezit, și-a dat seama că nu apucase să-și ia măcar licența, repede absolvită cu o teză dinainte pregătită. Mai tîrziu a regretat amarnic, cum mărturisește într-un fragment memorialistic, că n-a renunțat la slujbe, plecînd, cu o bursă, la specializare în străinătate, unde, poate, și-ar fi luat un doctorat. A rămas așa, adîncit în muncă și investigațiile sale, fără doctorat, ceea ce nu l-a împiedicat ca, în 1916, să devină membru corespondent al Academiei (foștii săi profesori, mai ales Iorga, Bogdan, Onciul, cu care colabora activ, l-au propulsat fără a întîmpina piedici), în 1918, la Iași, să ajungă membru titular al Academiei iar, în 1919, chiar profesor de istorie la Universitatea din Cluj. Dar, mai înainte, fiind în refugiu la Iași, în iulie 1917, capătă misiunea de a însoți lăzile (care au ocupat un întreg vagon) cu documente care, împreună cu tezaurul Băncii Naționale, au fost evacuate la Moscova. A stat acolo pînă în ianuarie 1918, făcînd interesante însemnări jurnaliere care se publică pentru prima oară în ediția pe care o comentez. Cînd s-a înapoiat, era fericit că scăpase cu bine din acel haos generalizat. Din păcate, s-a înapoiat fără documentele transportate care, cum se știe, n-au mai ajuns în țară. Mereu oportun, se apropie de atotputernicul Ion I.C.

Brătianu, încă la Iași, propunîndu-i să alcătuiască un memoriu destinat opiniei publice internaționale despre situația etno-istorică a populației românești din Imperiul Habsburgic. Era la începutul lui 1918, dar Ionel Brătianu se gîndea, de pe acum, la dezlegările fericite ale războiului, cînd astfel de documente analitice vor deveni necesare. Lapedatu își face treaba temeinic și, apreciat fiind de Brătianu, în 1919 e numit expert (era, acum, și academician plin) pe lîngă Legația română din Franța (decembrie 1918 – august 1919), făcînd totodată parte din delegația română care participă la Conferința de pace de la Paris. Din 1918 deci, Lapedatu se apropie de Ionel Brătianu. „El urmărea cu mult interes – mărturisește Lapedatu despre prima perioadă, cea cu memoriul din 1918 – și încredere lucrarea mea. Cu această ocaziune avurăm discuțiuni asupra diferitelor probleme ce se impuneau studiului meu – discuțiuni din care am tras mare folos căci numeroase chestiuni mi se luminau grație genialei sale intuiții istorice și politice." Și mai încolo: „Legăturile mele cu Ion I.C. Brătianu la Iași au început... Așa, încetul cu încetul, am devenit unul din apropiații lui, aș putea zice chiar familiarii săi, întrucît nu o dată dna Elisa Brătianu m-a oprit la ceai. Ajungînd astfel să cîștig încrederea sa, atunci cînd s-a ivit necesitatea trimiterii unui consilier tehnic pentru chestiuni istorice și etnografice pe lîngă legațiunea noastră de la Paris, am fost însărcinat – cum am spus – să îndeplinesc această misiune care, după sosirea lui I.C. Brătianu la Paris, ca prim delegat al României la Conferința de pace, s-a transformat într-o colaborare directă cu dînsul". A fost, acesta, momentul decisiv al lui Alex. Lapedatu pentru viitoarea sa carieră politică, plină de înalte demnități. Atotputernicul Ionel Brătianu îl apropie pe Lapedatu de PNL și, cum tot avea nevoie imperioasă în partid, acum, după Marea Unire, de ardeleni (întrucît tentativa de fuziune cu PNR a dat

greș din cauza dîrzeniei lui Iuliu Maniu), noul titular al Academiei va deveni ministeriabil în guvernele liberale postbelice. Prima oară e numit ministru la sfîrșitul lui octombrie 1923 în guvernul liberal condus de Ionel Brătianu, format încă la 19 ianuarie 1922. Și devine titular la departamentul Cultelor și Artelor, minister inventat de guvernul Al. Averescu, deținut, din iunie 1920, de poetul Octavian Goga. Va reveni în această demnitate în efemerul guvern Barbu Știrbei (de 16 zile) în iunie 1927, delegat aici de PNL, și va rămîne pe post în noul guvern Ion I.C. Brătianu din iunie – 24 noiembrie 1927 (cînd, intempestiv, premierul a decedat). Firește, va fi preluat și de guvernul Vintilă Brătianu (pînă în 9 noiembrie 1928) și va reveni, tocmai în noiembrie 1933, în guvernul liberal I.G. Duca, rămînînd bun în grad, la același departament (acum o secțiune a Ministerului Instrucțiunii Publice) în guvernul Gh. Tătărescu, agreat de regele Carol al II-lea și mai puțin de bătrînii liberali conduși de Dinu Brătianu, ieșind din formațiune tocmai în noiembrie 1937, adică la formarea ultimului guvern Tătărescu. A fost deci vreme îndelungată ministru liberal, izbutind totuși să nu se învrăjbească cu oamenii politici național ardeleni, deși Al. Vaida-Voevod, cu intuițiile sale, îi spusese lui Lapedatu încă în 1919, la Paris, „tu ești omul lui Brătianu". În aceste pagini memorialistice, cam terne și fără culoare, îl evocă, adesea, pe Ionel Brătianu, notînd opiniile sale despre reformele postbelice, despre statutul Basarabiei revenite la România, recunoscut de puterile aliate dar nerecunoscut de URSS și de Italia, mai ales despre convingerea lui fermă că este chemat de destin să făurească pînă la capăt România Mare, în noua ei configurație. De pildă, avea o foarte proastă opinie despre Maniu și Vaida și cînd Th. Mihali a stăruit pe lîngă șeful liberalilor, în 1922, înainte de încoronare, pentru o înțelegere cu Partidul Național ardelean „într-un moment de revoltă sau indignare, a bătut cu

pumnul în masă, strigînd: «Nu dau eu ţara pe mîna lui Vaida şi Maniu»". Iar Lapedatu adaugă aprobator: „Cîtă dreptate a avut I.I.C. Brătianu cînd spunea acestea s-a văzut după moartea sa, cînd nenorocita această de ţară a încăput pe mîinile lor. Căci de atunci se trage toată mizeria şi toată ticăloşia ei". Destule dintre cele istorisite despre Ionel Brătianu, ca şef, merită atenţie (inclusiv despre maladia care i-a provocat moartea), deşi unele episoade (cum ar fi cel despre demisia, în 1908, din fruntea guvernului şi a PNL a lui D.A. Sturdza) sînt îngroşat cosmetizate. Apare că demisia, de mult devenită necesară, a înaintat-o, în numele tatălui, fiul, deşi e ştiut că gruparea din PNL, în frunte cu Eugen Carada, care pregătea debarcarea lui Sturdza în favoarea tînărului Brătianu, a procedat feroce, exasperîndu-l pe bătrînul premier, care a trimis demisia în plic, de la Paris, din sanatoriul de boli nervoase unde fusese internat. Mereu Lapedatu vorbeşte cu pioşenie şi admiraţie despre cel căruia i-a datorat toată cariera sa politică. Să adaug că Lapedatu a fost şi preşedinte al Academiei Române din 1935 pînă în 1937, pe vremea preşedinţiei sale inaugurîndu-se noul local al Bibliotecii Academiei, pentru buna evoluţie a lucrărilor de construcţie depunînd multă stăruinţă, care nu trebuie niciodată uitată. În general, în toate demnităţile ocupate a cheltuit multă energie pentru binele public.

Din păcate, toate aceste demnităţi, cele mai multe politice, l-au îndepărtat de la catedră (la cea din Cluj a avut multă vreme suplinitor) şi, mai ales, de la munca de cercetare şi elaborare ştiinţifică. Şi a făcut-o, deşi, încă în 1908, cînd a plecat de la slujba de la Biblioteca Academiei, mărturisea cu regret că „mi-am pulverizat puterea de muncă şi elanul pentru studiile istorice în lucrări mărunte şi fără importanţă, îngropate azi în revistele în care au fost tipărite, părăsind astfel calea pe care apucasem – aceea a monografiilor istorice serioase şi temeinice". Şi, mai

tîrziu, cînd venise vremea studiului de anvergură, fiind academician și profesor universitar, în loc de a căuta solitudinea travaliului în bibliotecă și arhive a preferat totuși agitația biroului ministerial, abandonîndu-se în nelucrare pe tărîmul științei pentru care era, incontestabil, dotat. În loc de a continua elaborarea monografiilor din 1903-1904 pentru care se scuza că la Cluj nu avea izvoare documentare (dar o putea face în vacanța de studiu la Biblioteca Academiei), s-a ogoit cu ideea că face știință scriind, nesemnificativ, despre personalitatea lui Cuza-Vodă și epoca sa. Realitatea este că a renunțat la știință în favoarea înaltelor funcțiuni publice, care, evident, îi plăceau, dîndu-i mari satisfacții. Deșertăciune. Satisfacția trebuia să și-o fi găsit în studiul istoriografiei, după povața marilor săi profesori. N-a izbutit să se regăsească în sine ca om de știință, încît aprecierea despre mărunțirea din perioada slujbei la Academie e o apreciere valabilă pentru întreaga sa activitate. Citabile și azi sînt tocmai micile monografii de început, pe care regreta că nu le-a continuat după 1905-1908. Și e un imens păcat că și-a irosit ineficient vremea și viața, fără a se fi ocupat de ceea ce îi menise vocația. Și, nu uit, a sfîrșit-o rău, în închisoarea de la Sighet, în 1950, la vîrsta de 74 de ani.

Ediția dlui Ioan Opriș e temeinică. A valorificat, cu trudă și migală, un depozit de documente memorialistice relevabile. Din păcate, Lapedatu nu și-a scris memoriile, ci fragmente, pe capitole și mai puțin. Unele însemnări, dacă am înțeles bine, mai ales cele finale din ediție, care evocă momente răzlețe ale ministeriabilității sale sau activitatea la Academie, erau în stare de note pe foițe, descifrate de editor și încadrate în sumarul ediției. Prefața și notele (adică aparatul critic) sînt foarte bune, deși unele mici alunecări de condei, puține din fericire, nu lipsesc. Astfel, de pildă (p. 7), Raicu Ionescu-Rion n-a fost, cum se spune, universitar, *Literatură și știință* nu a

fost o lucrare a lui Gherea, ci o revistă condusă de el, iar nota (p. 281) despre Partidul Naționalist Democrat nu spune esențialul despre acest partid.

Alexandru Lapedatu, *Amintiri*. Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Ioan Opriș. Editura Albastră, 1998.

decembrie 1998

Mărturisirile unei prozatoare

Henriette Yvonne Stahl fusese o doamnă. Cu tot ceea ce presupune, ca distincție și noblețe a comportării, această apelație. Părinții ei, mai ales tatăl, avusese o cotă înaltă, nu numai ca scriitor (totuși modest), dar și ca stenograf al Parlamentului și prin prietenia apropiată cu N. Iorga (îi stenografiase niște cursuri, devenite cărți). Era, prin tată, bavarez și s-a căsătorit cu o doamnă Boeuve, franțuzoaică, stabilită în România cu un copil. Va fi viitorul cărturar și fruntaș socialist Șerban Voinea. Din căsătoria acestor doi s-au născut Henriette Yvonne, viitoarea scriitoare, și Henri H., viitorul sociolog, probabil cel mai important de cînd există sociologie în România. Cînd am cunoscut-o pe scriitoare și pe fratele ei, sociologul, aceștia se bucurau de marea lor notorietate. Sociologul fusese mîna dreaptă a lui Dimitrie Gusti și nu era un secret pentru nimeni că discipolul îi organizase marile campanii de monografie sociologică rurală, cu atîta vogă în epocă și mai tîrziu. Sora lui, Henriette Yvonne, era, și ea, foarte cunoscută ca scriitoare. Debutase în 1924 (la 24 de ani) cu un roman, *Voica*, uimind, prin realismul evocării, competențele scriitoricești, datorită cunoașterii, din interior, a lumii satului și excelentei ei recreări. Ibrăileanu, încîntat, i-a dat girul estetic, scriind laudativ despre carte și chiar Sadoveanu s-a grăbit să o cunoască pe autoare, asigurînd-o că are nu numai talent, ci chiar vocație. Manuscrisul, trimis la un concurs al ziarului

Dimineața, cucerise sufragiile *Viețiii Românești*, unde a și apărut, iar apoi, după imprimare (pe spezele părintelui ei), a primit premiul Societăţii Scriitorilor Români. Destinul o alesese, şi tînăra scriitoare, înțelegîndu-și chemarea, a renunțat la teatru (urmase Conservatorul de Artă Dramatică, pentru care nu era nevoie de liceul absolvit) şi la balet (spre care o îndruma profesoara ei, Floria Capsali). A rămas fidelă scrisului, onorîndu-l cu demnitate, deşi, s-o spun de pe acum, după a mea părere, nici una dintre multele ei cărţi nu depăşeşte, în valoare, cartea de debut, celebra *Voica*, deşi toate trec bine de mijlocia prozei românești. Și, să adaug, prefer *Voica* în forma ei inițială şi nu ediția din 1966 (care a avut parte, la rîndul ei, de cîteva reeditări), în care scriitoarea (dreptul ei suveran!) a adăugat o a doua parte, despre condiţia țăranului după 1949, în care eroul, Ion, este comunist.

Cum Henriette Yvonne Stahl avea celebritate (înainte de toate ca scriitoare) şi cunoscuse enorm de multă lume din viața intelectuală (şi nu numai), era o imensă pagubă ca aceste amintiri să se piardă în neant. Dna Mihaela Cristea, gazetară (de televiziune) cu pana exersată, și care avusese ca temă pentru teza de licență opera scriitoarei, cunoscînd-o, și-a dat seama că acest tezaur memorialistic nu trebuie lăsat să se risipească în neant. La sfîrşitul anilor şaptezeci a început să lucreze cu scriitoarea pentru o carte de convorbiri, la modă pe atunci (vezi vestitele cărţi ale lui Florin Mugur cu Marin Preda şi Paul Georgescu). Prin 1980-1981 a predat cartea Editurii Minerva, unde am citit-o, îmi plăcuse şi m-am străduit, enorm, să o public. N-a fost cu putință, din cauza episodului Petru Dumitriu (refuzat decis de cenzură) și, apoi, adăugîndu-se episodul – cum să-i spun? – ezoteric din preocupările de o viață ale scriitoarei (confortabil expus în carte), devenit inflamabil în urma stupidei afaceri cu transcendentalii, de pe urma căreia a

suferit atîta lume. Se cerea eliminarea din carte a acestor două episoade. Fără ele, cartea rămînea ştirbă şi desfigurată, fiind păcat să admitem această amputare. A refuzat şi editura, şi dna Mihaela Cristea. La începutul anului 1990 i-am cerut manuscrisul dnei Mihaela Cristea pentru a-l publica imediat. M-a refuzat, punîndu-şi nădejdea în fantomatice edituri, care – firește – nu i-au publicat cartea. A revenit, spășită, la Editura Minerva în 1996 şi, în timp record, aceasta a apărut în excelente condiţii grafice. Cartea (o spune experienţa de la Tîrgul de carte „Gaudeamus") interesează mult şi deci se vinde bine. E un succes de vandabilitate. Asta dovedeşte că amintirea scriitoarei, decedată în 1984 (la 84 de ani), atît de preţuită de mulţii ei cititori (cărţile ei recoltau curent tiraje, azi ameţitoare, de peste cincizeci de mii de exemplare), nu s-a pierdut.

Mărturisesc că şi acum, la a doua lectură, nu pun preţ pe schema dnei Mihaela Cristea care şi-a condus convorbirea pe grila relaţiei dintre realitate şi fiecare dintre cărţile autoarei. La urma urmei, notez un truism pe care şi scriitoarea l-a dezvoltat ; nu interesează, într-o operă de ficţiune, atît întîmplarea narată (epicitatea), cît, aş adăuga, calitatea estetică a transfigurării. Vorba lui Caragiale, „dacă n-ai talent, totul, totul e degeaba". Dar dna Mihaela Cristea a folosit o schemă anume, convenţională ca atîtea altele. Interesul cărţii nu stă în dialogul pe marginea acestei scheme, ci în priceperea intervieveurului de a o face pe scriitoare să evoce epoca şi lumea care a populat-o. Şi aici, se cuvine să precizez, priceperea, harul de gazetar şi-au dat măsura, ştiind să smulgă scriitoarei tot ceea ce ştia şi putea (în limitele perfectei urbanităţi) să mărturisească. Desigur, importantă e în carte evocarea celor doi bărbaţi care i-au fost aproape prozatoarei: Ion Vinea şi Petru Dumitriu, ei înşişi mari scriitori. Prietenia mai mult decît sentimentală cu Ion Vinea a început în 1930 şi

s-a încheiat în 1944. Și chiar atunci, s-a întrerupt relația amoroasă, continuînd amiciția, chiar după căsătoria lui Vinea. Autoarea mărturisește că apropierea ei semimaritală de Ion Vinea s-a aflat, necontenit, sub semnul așteptării. În toți cei 14 ani l-a tot așteptat pe scriitor, care mereu telefona că sosește și putea veni după o oră, cîteva, sau a doua zi. Iar ea, ca o Penelopă, tot aștepta exasperată și, la începuturi, îngrijorată. Apoi s-a obișnuit, dar iritarea continua să fie o stare de spirit aproape permanentă. Pe deasupra, partenerul ei era de o mare gelozie, mereu în stare de clocot. Vinea era un boem, director al *Faclei*, unde condeiul său subțire mușca rău, era poet și prozator, om de lume, în relații complicate cu lumea politică, gazetărească și scriitoricească, cultiva, în ciuda prieteniei semimaritale cu Henriette Yvonne Stahl, neobosit femeia. Curent, dispărea din București cîteva zile, adesea cu Henriette, frecventa cafeneaua, mai scria, fiind mereu hiperocupat. La multe dintre dineurile, seratele, recepțiile și conciliabulele purtate participa și Henriette. Încît autoarea noastră era bine informată despre multe și de toate. Evocarea lui Vinea e, în această carte de convorbiri, fermecătoare, obiectivă și, de aceea, cu deosebire, interesantă. E un capitol solid nu numai în viața autoarei, dar și în carte. De acum încolo, va deveni o sursă fundamentală pentru cunoașterea personalității insolitului scriitor. M-aș opri asupra unei mărturisiri importante, făcută de scriitoare cu mare amărăciune. Boem, Vinea, din păcate, n-a fost serios cu propria operă sau cu scrisul său. Dispărînd cu zilele și de la gazetă, și fiind nevoie, la evenimente politice importante, de editorialul directorului, îl scriau, uneori, alții. Din păcate, a dovedit o impardonabilă neglijență și față de opera literară, îngăduind altora să colaboreze la definitivarea volumului *Venin de mai*. În timpul vieții nu i s-au publicat decît două cărți, *Flori de lampă* (1925) și *Paradisul suspinelor*

(1930). Versurile i le-au adunat alții, publicîndu-i-se în volum (*Ora fîntînilor*) abia în 1964, un exemplar ajungînd la poet cu vreo jumătate de oră înainte de moarte. Același răsfăț față de operă a determinat publicarea postumă a romanului *Lunatecii*. Romanul a fost scris în 1928-1929, cam cînd și-a scris *Craii*... Mateiu I. Caragiale. Publicat în același timp, ar fi căpătat altă relevanță, impunîndu-se ca o creație romanescă remarcabilă (la urma urmei, eroul, Luca Silion, e un personaj crepuscular apropiat lumii *Crailor*...). Apărut peste 31 de ani, tocmai în 1960, *Lunatecii* era pălit de fadoare, părînd – cum și este – un roman de valoare mult mediană. Literatura are regulile ei cu care nu e bine să te joci. Răsfățat de viață, Ion Vinea s-a jucat, necugetat, cu literatura și a pierdut iremediabil. Cu Petru Dumitriu, scriitoarea a fost chiar căsătorită din 1945 pînă în 1954. La căsătorie, scriitoarea era mai în vîrstă cu 24 de ani decît soțul ei (ea avea 45 de ani, el 21). A fost o căsătorie fericită, Petru Dumitriu devenind, atunci, repede, unul dintre cei mai importanți scriitori ai timpului. S-a purtat, ca soț, ideal, acordîndu-i protecție și sprijin în două momente grele (anchetarea de către Securitate, în episodul arestării lui Belu Zilber și în cel de după părăsirea țării de către fratele ei vitreg Șerban Voinea). Numele lui Petru Dumitriu a salvat-o, atunci, de pușcărie. N-a mai fost posibil în 1960, cînd marele prozator a rămas în străinătate. Arestată și încarcerată timp de peste un an de zile, a fost silită să accepte publicarea unui articol – de ea semnat – în odioasa *Glasul patriei*, în care afirma că ea i-a scris romanul *Cronica de familie* (cînd, de fapt, ea, ca și Vinea, îi relataseră unele episoade care, apoi, scrise de prozator, au devenit nuvele, capitole sau fragmente de capitole). Scriitorul s-a supărat foarte și – deși mai tîrziu a iertat-o, înțelegînd drama petrecută – nu s-au mai revăzut niciodată, în timpul călătoriilor scriitoarei în străinătate. Și asta deși,

după divorțul din 1954, rămăseseră buni prieteni, netrecînd o zi, pînă în 1960, fără să se vadă. Mărturisesc că nu mă interesează experiențele și cunoștințele ezoterice ale prozatoarei, în care ea a crezut timp de vreo jumătate de veac. Și, de aceea, deși ocupă un spațiu întins în ultima parte a cărții, nu mă voi opri asupra acestei secțiuni, deși, probabil, pe unii cititori îi va cuceri. Interesul meu, ca istoric literar, se îndreaptă spre alte compartimente ale acestor mărturisiri.

Defilează, apoi, în această carte foarte multe personaje sau personalități: regina Maria, N. Iorga, George Enescu, Sadoveanu, Maruca Cantacuzino, Clara Haskil, Aristide Blank, Pamfil Șeicaru, Nae Ionescu, N. Carandino, Irina Procopiu (doamna de companie a fostei regine Elisabeta și apropiată de cercurile reginei Maria), Victor Eftimiu, Eugen Lovinescu, Cella Delavrancea, Marcel Iancu, Belu Zilber, Anton Dumitriu, mulți colegi scriitori, gazetari, oameni politici, cenacluri literar-artistice (cel al Irinei Procopiu, al Marucăi Cantacuzino). Aș putea glosa mult pe marginea acestor personalități. Mă rezum să spun că autoarea știe să surprindă, la fiecare, diferența specifică, făcînd din această carte nu numai o lectură atractivă, dar și o mină inepuizabilă de informații literar-artistice și politice. O eroare totuși s-a strecurat. E o chestiune de falsă memorie. Henriette Yvonne Stahl nu putea apela la Nae Ionescu, în zilele rebeliunii legionare din 21-24 ianuarie 1941, pentru a-l salva pe Ion Vinea, amenințat de legionari, pentru simplul motiv că profesorul de metafizică și logică nu mai era în viață, el murind în 15 martie 1940. Recomand, cu căldură, cititorilor lectura acestei cărți în care Henriette Yvonne Stahl se destăinuie.

Mihaela Cristea, *Despre realitatea iluziei. De vorbă cu Henriette Yvonne Stahl.* Editura Minerva, 1996.

martie 1997

Jurnalul lui C. Rădulescu-Motru

Constantin Rădulescu-Motru a fost unul dintre studenții preferați ai lui Titu Maiorescu. În iunie 1889, cînd și-a susținut examenul de licență, a plecat, împreună cu profesorul și alți studenți, la înmormîntarea lui Eminescu. Apoi, a dat curs invitației lui Maiorescu, însoțindu-l, în călătoria de vacanță, prin Austria, Germania, Elveția. Tînărul a plecat la Paris pentru un doctorat. Nu i-a plăcut aici și s-a deplasat la Leipzig, unde a frecventat cercetările experimentale ale lui Wundt, cu care și-a dat doctoratul. Credea – și a rămas consecvent – în valoarea psihologiei experimentale, practicînd-o și încurajînd-o mereu. Dar la întoarcerea în țară nu a mai găsit aceeași căldură receptivă la Maiorescu. Acesta avea strategia sa în a-i rostui pe aleșii săi dintre foștii studenți. Mai întîi voia să-i facă profesori pe P.P. Negulescu și M. Dragomirescu, dar mai ales pe cel dîntîi, deși nici unul nu avea titlul de doctor. Încît s-a arătat iritat pentru că Rădulescu s-a prezentat drept co-candidat la concursul pentru ocuparea catedrei de filosofie la Iași. A cîștigat, firește, Negulescu, pentru că aceasta fusese decizia lui Maiorescu. Pentru a-i da o ocupație lui Rădulescu (încă nedevenit Motru), l-a recomandat regelui Carol I, să-i încredințeze slujba de custode al Bibliotecii Fundației, atunci întemeiată. Răceala s-a înstăpînit în relațiile dintre profesor și fostul său student. Și acesta a „gafat" continuu. Însărcinat să țină, la Facultatea de Litere din București, un curs liber (neremunerat), la lecția de deschidere (la care au participat soții Maiorescu, instalați în prima bancă a amfiteatrului) nu a menționat, cum se cuvenea, rolul îndrumător al lui Maiorescu. Apoi, la *Noua Revistă Română*, întemeiată și condusă de Motru, nu s-a rostit nici un cuvînt de omagiere a lui Maiorescu. Motru a ajuns profesor cu ajutorul regelui și al lui

Take Ionescu (în partidul căruia intra, de altfel, în 1908) și cam împotriva agrementului fostului său profesor. Nu a uitat incidentul și, în jurnalul său tîrziu, îl reamintește tot cu năduf. Și, deși în februarie 1940, la centenarul nașterii lui Maiorescu, Rădulescu-Motru, acum președintele Academiei Române, a organizat o grandioasă adunare solemnă, avea rezerve față de adulatorii necritici ai fondatorului Junimii. Ține să precizeze că Maiorescu n-a fost, în materie de filosofie, un creator (și are dreptate) și nici dragoste de muncă n-a dovedit. „Explicația succesului lui Titu Maiorescu stă în darul pe care-l avea de a vorbi cu elocință reținută și de a scrie într-o limbă limpede. Prin acest dar el și-a deschis larg porțile în admirația contemporanilor săi. Lucrurile cele mai profunde, spuse fără elocință, pentru românul obișnuit n-au existență. Lucruri puțin profunde, dar spuse cu imagini intuitive, în stil frumos curgător, devin profunde. Românul nu gîndește în raporturi abstracte, ci și în fraze." Cum-necum, Maiorescu a rămas ca o personalitate de căpătîi, deschizător de drum, creator al unei orientări în filosofie (din care și Motru făcea parte), poate și pentru calitățile amintite de autorul *Personalismului energetic*. Oricum, din păcate, deși un spirit profund și creator al unui sistem filosofic, lui Motru, neavînd elocința și nici harul scriiturii frumoase, i s-a contestat, pe nedrept, valoarea.

Aceste momente inaugurale ale unei cariere strălucite le-am amintit pentru că am citit primul volum din în sfîrșit publicatul jurnal al lui Rădulescu-Motru, datorită strădaniilor doamnelor Rodica Bichiș, Lia Ioana Ciplea, Gabriela Dumitrescu. Știam că la B.A.R. se află depus jurnalul lui Rădulescu-Motru. Nu știam însă că sînt 75 de caiete (în ediția pe care o comentez se publică primele cinci) și că ele consemnează (sau comentează) perioada 1943-1950. Profesorul academician avea, în 1943, 75 de ani, fusese de doi ani pensionat forțat din învățămînt,

trăia retras, cînd şi cînd încredinţînd ziarelor sau revistelor de specialitate cîte un articol sau studiu, unele iscînd – cum vom vedea – mare larmă. Să spun mai întîi că atunci, în 1943, cînd şi-a început redactarea însemnărilor zilnice (care au caracterul unor ample meditaţii, cu multe incursiuni în trecut, cu judecăţi largi, pertinente şi categorice), era îngrijorat mult de soarta războiului. Deşi era, de acum, previzibilă pierderea războiului şi victoria aliaţilor occidentali şi ruşi, Motru îşi lega încă speranţe fără acoperire în cîştigarea conflagraţiei de către nemţi şi antonescieni. Şi asta pentru că, explica el adesea, victoria Marilor Puteri ar însemna invadarea României de către bolşevism şi ocuparea ei. Mai investea încredere în ruptura posibilă între aliaţii occidentali şi ruşi pentru apărarea Europei. Această vană, atunci, speranţă s-a realizat mai tîrziu, la începutul anilor cincizeci, prin declanşarea războiului rece între foştii aliaţi. Dar pînă atunci, războiul a fost cîştigat împreună, prin concertarea eforturilor comune, chiar dacă asta a avut drept consecinţă cedarea, de către occidentali, a Europei de Est Rusiei sovietice. Bătrînul filosof a intuit bine pericolul viitor şi, de aceea, ignoră vinovat inutilele sacrificii pentru ţară ordonate de mareşalul Antonescu. Şi, tot de aceea, judecă aspru tentativele opoziţiei conduse de Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu de a scoate România din război. Se arată, iar vinovat, admirator al mareşalului Antonescu, care totuşi angajase ţara într-un război perdant şi dincolo de Nistru, sacrificînd inutil oştirea românească departe, în luptele de la Stalingrad, Kursk, Crimeea etc., deşi înţelept ar fi fost să nu se fi aventurat dincolo de fruntarii. Aceasta deşi Motru reproba, în altă parte, pe omul Ion Antonescu şi necinstea soţiei sale Maria. Judecăţile bătrînului filosof sînt atît de strîmbe, încît ajunge să-l elogieze şi pe Hitler, în capacitatea căruia investeşte încredere. Cum se vede, părtinirea poate întuneca şi judecata unui bătrîn înţelept.

Întîmplarea a făcut ca în acest an 1943 să se producă vestita polemică Motru – Blaga, încît jurnalul, tocmai în acest an început, să o consemneze și să o comenteze din perspectiva autorului cărții *Vocația*. În 7 mai 1943 nota: „Am trimis la *Revista Fundațiilor Regale* un articol intitulat «Ofensiva contra filosofiei științifice», în care am voit să dovedesc lipsa de seriozitate a filosofiei izvorîtă din ingeniozitatea metaforelor și care întronează cultul misterului... Intenția mea a fost să stăvilesc atracția spre misticism în tineretul nostru, atracție care face ca acest tineret să se înstrăineze de spiritul științific". A primit felicitări scrise (filosoful locuia atunci la moșia sa, Butoiești, din județul Mehedinți) din partea lui Al. Rosetti și Camil Petrescu. Blaga a primit articolul lui Motru cu mînie, pentru că autorul trilogiilor se afla, tocmai, în plină polemică, pentru filosofia sa, cu prelații ortodocși (mai ales cu părintele D. Stăniloae) și revista *Gîndirea*. Și aceștia îi reproșau tocmai că neagă, în favoarea laicității, spiritul religios ortodox. Blaga va reacționa deci violent împotriva lui Motru, publicînd în revista sa *Saeculum* două pamflete, „Săpunul filosofic" și „Automatul doctrinelor", care sînt aproape o indignitate. C. Rădulescu-Motru devine C. Rădulescu-Mortu și se spune „iată-l pe Constantin Mortu transformîndu-se în polemist, prin incinte academice, în vreme ce omonima sa îl caută pe acasă". Aceste pamflete blagiene, apărute în numerele 4 și 5 ale revistei *Saeculum*, au iscat mare rumoare și chiar indignare. Le înregistrează și cel insultat. La 13 octombrie 1943 notează în jurnal: „Revista *Saeculum*, de sub direcția lui Lucian Blaga, aduce în ultimul său număr, 5 pe 1943, un articolaș semnat cu inițialele L.B., adică Lucian Blaga, în care într-un mod străveziu sînt insultat și batjocorit, cum n-am fost vreodată pînă acum în viața mea. Articolașul m-a mîhnit profund. N-aș fi crezut niciodată ca un coleg de profesorat și de Academie, căci sînt dublu coleg cu Blaga, să se scoboare la întrebuințarea atîtor trivialități și

calomnii. Articolaşul sfîrşeşte chiar cu dorinţa autorului de a-mi grăbi moartea... Iată acum răspunsul meu! Voi considera articolaşul insultător ca neavenit şi voi continua a scrie despre filosofia lui Lucian Blaga în tonul şi direcţia în care am scris şi pînă acum... Eu îmi voi face datoria de a atrage atenţia, aşa cum am făcut-o şi pînă acum, asupra faptului că o filosofie ieşită din speculaţii metafizice, în genul celei reprezentată de Lucian Blaga, este un adevărat pericol pentru viitorul culturii româneşti". Se înfruntau, cum se vede, două perspective, fundamental antinomice, de a înţelege filosofia şi filosofarea. Se pare că Ion Petrovici, atunci ministru, a instigat Academia şi unii academicieni. Fapt este că în 29 octombrie bătrînul filosof a primit o scrisoare de solidarizare a preşedintelui Academiei şi o alta, tot de solidarizare, din partea unor academicieni. Şi toate aceste documente au fost publicate în presa din Bucureşti, măgulindu-l pe Motru şi iritîndu-l la culme pe Blaga. Inimiciţia s-a păstrat. Motru dezaprobă şi considerarea lui Nae Ionescu drept filosof, cum constată într-un articol al lui C. Noica, din decembrie 1943. „Acest tînăr, destul de inteligent şi de citit, atribuie lui Nae Ionescu tot felul de preocupări filosofice, pe care Nae Ionescu nu le avea în fond dar avea măiestrie să le facă să fluture pe dinaintea tinerilor... *Istoria logicei* a lui Nae Ionescu, pe care o admira atîta C. Noica, este o «causerie», cum ştia Nae Ionescu să facă servindu-se de ideile lui Clemens Boemker. De altminteri metafizica religioasă a lui Nae Ionescu era în atmosfera Universităţii din München, unde a petrecut dînsul anii din timpul războiului din 1914/1918."

Bătrîn, istovit şi cam sastisit, stătea, în acel an 1943, la moşia sa Butoieşti, de fapt o sfoară de moşie de 125 ha. La senectute, se gîndea la deşertăciunea demnităţilor (inclusiv politice) de altădată, constatînd cum s-au risipit toate ca fumul amintirilor. De n-ar fi sfoara de moşie mai că n-ar avea din ce trăi. „Căci din

toate funcțiile pe care le-am avut – se mărturisea – cu ce m-am ales? Cu pensia de 28.000 lei de pe urma profesoratului, iar de pe urma celorlalte cu nimic. Cinste multă că am fost președinte al Academiei Române /1936-1941/ și vicepreședinte al Camerei Deputaților /1912/; președinte al Consiliului Superior de la Casa Pensiilor; președinte al diferitelor comitete și comiții, vorba lui Caragiale, decorat cu Steaua României, în gradul de ofițer; cu Coroana României și gradul de Mare Cruce cu cordon; cu Serviciul Credincios, mare ofițer, și acum în urmă cu Meritul Cultural, cu gradul de comandor, cinste, cinste multă, dar de n-ar fi fost mica moșioară de la Butoiești astăzi aș fi fost muritor de foame. La vîrsta mea și, mai ales, la temperamentul meu – ceva cam bățos ca al tuturor românilor neaoși – aceasta ar fi fost un destul de trist sfîrșit." Sfîrșitul, dacă îmi este îngăduit să o notez de pe acum, a fost mai trist decît și-ar fi închipuit în 1943. A fost izgonit, în 1948, din Academia Română, moșia i-a fost expropriată și i-a fost dat să trăiască, în ultimii ani de viață (a murit în 1953) ajutat de foștii săi studenți și colegi (Ralea, Vianu), adăpostit, o vreme, din milă, la Institutul de Geriatrie; *Jurnalul* său, cam tern și deci fără expresivitate, e negreșit interesant și un document de epocă neasemuit de important.

Ediția doamnelor Rodica Bichiș, Lia Ioana Ciplea, Gabriela Dumitrescu e bună, vegheată cu acribie la transcrierea textului (o treabă deloc ușoară) și în aparatul de note, așezat, cum se cuvine, la sfîrșitul fiecărui caiet din jurnal. Și dacă într-un volum intră cinci caiete, faceți socoteală cîte mai avem de așteptat pînă se vor publica toate cîte sînt pînă la numărul 75!

C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri, 1943*. Volum îngrijit de Rodica Bichiș, Gabriela Dumitrescu. Comentariu de Dinu C. Giurescu. Versiune finală de Stancu Ilin. Editura „Floarea darurilor", 1996.

mai 1997

Al doilea volum al memoriilor lui Rădulescu-Motru

La distanță neașteptat de apropiată de volumul inaugural, Editura „Floarea darurilor" (condusă de dl Stancu Ilin) publică al doilea volum din memoriile lui C. Rădulescu-Motru. E, negreșit, o performanță editorială care merită să fie omagiată. Și dacă ritmul se păstrează, în scurt timp vom avea tipărite memoriile unuia dintre cei mai importanți filosofi români, cu o operă impresionantă, care a căpătat și dimensiunea unui sistem. Rădulescu-Motru, student preferat și ales de Titu Maiorescu, și-a luat doctoratul, cu Wilhelm Wundt, în Germania și, întors în țară, după avataruri de care T. Maiorescu n-a fost străin, a devenit profesor universitar titular de-abia în 1904 (licența în filosofie și-a luat-o în 1889). În ciuda raporturilor glaciale cu T. Maiorescu (s-a înscris în 1908 și în Partidul Conservator Democrat creat și condus de Take Ionescu), Rădulescu-Motru a rămas totuși consecvent direcției inaugurate de profesorul său. A fost din capul locului și a rămas toată viața un raționalist și chiar un scientist. Sistemul său filosofic, înălțat cu trudă, era al personalismului energetic (e și titlul unei cărți a lui din 1927), în care principiile științifice ale lui Oswald făceau casă bună cu psihologia experimentală a lui Wundt. Și după ce a publicat mai multe cărți, alarmat, a publicat în 1943 în *Revista Fundațiilor Regale* studiul „Ofensiva împotriva filosofiei științifice", în care se războia cu valul iraționalist, cu deosebire cu filosofia lui Blaga. A urmat răspunsul dur și nepotrivit pamfletar al lui Blaga (două eseuri-pamflet în *Saeculum*), care i-au atras bătrînului filosof simpatia opiniei publice intelectuale, scandalizată de injuriile lui Blaga. Filosoful Rădulescu-Motru, acum pensionar, în vîrstă de 76 de ani, continuă să mediteze la foloasele psihologiei

experimentale, pe care le stimula, fiind împotriva psihologiei filosofice practicată de Ralea. Aceasta nu înseamnă că nu știa să privească și critic anumite segmente ale operei sale filosofice. Astfel, în iunie 1944, regreta că în *Personalismul energetic* n-a luat în considerare psihanaliza lui Freud, fecundă în rezultate. Se gîndea acum, deși avea 76 de ani, să-și revadă cartea pentru a publica o a doua ediție, revizuită și adăugită. Și reflecta mereu la cercetările psihologiei experimentale, efectuate, la sugestia sa, de un discipol, conferențiarul Nestor. Continua să fie adeptul acestei *Volkerpsychologie*, creată, prin 1860--1870, de savanții germani Lazarus și Steinthal, și spre care vădise aplecare și profesorul său Wundt. Asta deși din acea *Volkerpsychologie* nu rămăsese valabil mare lucru, azi fiind unanim considerată un eșec total. Dar Rădulescu-Motru își scrisese unele cărți – ultima, *Etnicul*, prin 1940-1941 – pe fundamentele, chiar dacă ușor remaniate, ale acelei discipline. Și era firesc ca, revizuind-o binișor, să continue a investi încredere în ea. În mai 1944 își creiona o impresionantă autobiografie intelectuală, vorbind lucid despre devenirea sa ca filosof și declarînd că ar voi să-și revadă, într-o ultimă ediție, scrierile sale mai importante, în care, evident, continua să creadă. Explica aici ce urmărește cu memoriile sale, intitulate, semnificativ, *Revizuiri și adăugiri*, pentru că, meditînd mereu asupra unor cărți ale sale, le aducea corectări și adăugiri socotite necesare. Tot aici mărturisește aproape patetic: „Dacă voi avea fericirea să mă bucur cîtăva vreme încă de sănătatea trupească și sufletească pe care le am astăzi, sînt convins că această ultimă scriere a mea, dacă se va tipări și citi într-un climat prielnic culturii românești, va ușura înțelegerea scrierilor mele din cursul celor cincizeci de ani de muncă și, în același timp, va servi ca îndrumare pe terenul gîndirii filosofice și celor care vor păși pe acel teren după mine". E mărturisit aici

scopul acestor memorii care trebuie considerate, potrivit voinței autorului, un adjuvant, un corectiv și un adaos („revizuiri și adăugiri") la opera sa filosofică.

Mărturisesc că așa am și citit aceste memorii, chiar dacă uneori m-au nedumerit sau chiar contrariat. Dar înainte de a nota aceste nedumeriri, ar trebui menționate, măcar parțial, gîndurile creatoare ale filosofului. La 15 martie 1944 nota: „Sînt în ultimele zile preocupat de gîndul de a scrie un studiu despre *Specificul românesc în lumea europeană*, ca o completare la numeroasele mele alte studii făcute pînă acum cu privire la psihologia poporului român. Aceea ce din experiență am cîștigat, peste cele afirmate în studiile anterioare, este de natură să mă ducă la rezultate mult mai importante decît cele obținute pînă acum. În primul rînd, experiența m-a învățat că europenii nu se diferențiază între ei prin însușiri primare sufletești, ci prin nuanțele pe care le înfățișează însușirile primare". Și notează cîteva gînduri care merită a fi reținute, mai ales deosebirile marcante dintre indivizii acelorași rase, după categoria propusă de Gobineau. La care aș adăuga imediat observația despre o deficiență capitală a etnopsihologiei românului, notată la 18 aprilie 1944: „Românul este prea plin de individualitatea lui, este egocentrist. Acest defect îl oprește de a face în politică *operă de continuare*. Românul trebuie să înceapă. El nu poate sfîrși ceea ce a început un altul. Fiecare bărbat politic la noi își are politica sa externă; sau, în tot cazul, ține să nu fie confundat cu înaintașul său. De aceea în viața statului nostru este o veșnică începere da capo... Pe lîngă acest defect de egocentrist se mai adaugă și lipsa de persistență. Românului îi place să înceapă de la el un lucru și lucrul o dată început el îl vrea terminat cît mai repede. Două defecte capitale pentru politica externă a unui stat". Și tot în aceeași ordine de preocupări să desprind o observație severă, critică, din 24 aprilie 1944, pe marginea unui articol

al lui N. Crainic despre „Biserica română și lupta împotriva bolșevismului" publicat într-o gazetă germană: „Uită însă să explice cum poate rămîne ortodoxismul român prieten cu celelalte Biserici, în cazul cînd naționalismul român le-ar fi vrăjmaș? Căci tocmai aceasta s-a întîmplat în Rusia. Ortodoxismul rus, asociindu-se naționalismului rus, a devenit vrăjmaș tuturor Bisericilor europene, din moment ce interesele naționale rusești s-au despărțit și s-au opus intereselor naționale europene... Prin urmare, de îndată ce o Biserică, de credință creștină, se identifică cu interesele naționale ale unui popor, ea riscă să-și piardă rostul de Biserică și devine o simplă armă de luptă... Și dl Crainic mai uită să ne explice cum se face că, în afară de Rusia, în nici o altă țară creștină, Biserica nu s-a identificat cu interesele naționale... Teza ortodoxismului naționalist conține în sine o contradicție între etern și vremelnic... Abuzul care se face astăzi de către unii teologi români, cu amestecul ortodoxismului în propaganda de ordin politic, vădește lipsa de respect în care a căzut la noi doctrina lui Christos. Nichifor Crainic, dimpreună cu majoritatea profesorilor de la Facultatea noastră de Teologie, în fundul sufletului lor n-au o credință sincer religioasă". Și am mai găsit multe astfel de observații de filosofie a culturii în acest volum al memoriilor lui C. Rădulescu-Motru, la care merită să medităm. Pentru că filosoful cugetă mereu pe marginea fenomenelor care intră în raza de observație a preocupărilor sale, încorporate în cărți notorii, și le notează liniștit, limpede și disociativ.

Evident, însemnările din acest an 1944, care era menit să fie ultimul din perioada grea a războiului, vădesc, cum e și firesc, îngrijorarea gînditorului meditînd la soarta țării. A considerat, în iunie 1942, că a fost judicioasă decizia lui Ion Antonescu, devenit, din 6 septembrie 1940, conducător al statului, de a intra în război de partea Germaniei. În acest fel, România

căpăta dreptul și posibilitatea de a recuceri Basarabia și Bucovina de nord, răpite de Rusia bolșevică în iunie 1940. Dar, treptat, lucrurile au evoluat și, după mersul bătăliilor de pe fronturi, soarta războiului era pecetluită. Și, evident, împotriva Germaniei și a aliaților ei, inclusiv România. Ciudat lucru, C. Rădulescu-Motru și-a legat speranțele toate de victoria Germaniei, socotind că numai aceasta ar salva omenirea de pericolul bolșevic. Nu-l cutremura gîndul că, totuși, Germania hitleristă a adus cotropirea celor mai multe dintre țările Europei. El continua să creadă că victoria Germaniei hitleriste e necesară. Dorea, desigur, înfrîngerea bolșevismului. Dar totalitarism era și în Germania, și în Rusia sovietică. Ajunsese atît de departe cu convingerile sale, încît vorbea negativ de imperialismul american care ne bombardează orașele. Nu condamna numai Rusia bolșevică, ci și democrațiile occidentale (Anglia, SUA) care erau aliate cu vecina noastră de la răsărit. A primit cu neliniște și dezaprobare debarcarea aliaților în Normandia franceză. Trăia în singurătatea din Butoiești natali, unde se refugiase, cu sentimente care îl opuneau, totuși, imensei majorități a oamenilor politici democrați români, constituiți în opoziție față de regimul antonescian și care așteptau prăbușirea Germaniei hitleriste. Și de partea acestei opoziții era și PNȚ, în cadrul căruia activase, pe poziții fruntașe, în anii '30. Ciudată e, într-adevăr, din acest punct de vedere, judecata bătrînului filosof. Și, îmi pare rău că trebuie să o spun, nu este înțeleaptă. Din aceeași perspectivă a judecat și actul de la 23 august 1944. La 25 august 1944 nota critic: „Cum să întorci armele contra aliatului tău de pînă acum, după un ceas la un altul? Nu este aceasta o mișelie?". Singurul gînd lucid în această pîclă compactă e credința că ocupația sovietică e catastrofa României și că, în acest fel, pierdem complet Basarabia și Bucovina de nord. Ideea sa că, o dată intrați în țară, sovieticii nu

o vor mai părăsi îl instalează pe bătrînul filosof deasupra iluziilor nutrite de Iuliu Maniu și ai lui. Aici Rădulescu-Motru e un vizionar.

Ediția, îngrijită impecabil filologic și înzestrată cu note bogate și foarte utile, se datorează dnei Rodica Bichiș, cu experiență bună în astfel de operații. Prețios e documentarul dlui Dinu C. Giurescu, instalat, în chip de prefață, în capul ediției. Și e de semnalat că dl Stancu Ilin nu s-a mulțumit cu rolul de director de editură, ci a asigurat ediției, cum se precizează, „versiunea ei finală". Cu acest al doilea volum al memoriilor lui Rădulescu-Motru s-a ajuns la publicarea a 11 caiete din cele 75 cîte sînt cu toatele. E un succes. Dar asta mă îndeamnă să mă întreb cît timp va mai trece pînă vom avea tipărită întreagă această ultimă scriere a filosofului.

Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri, 1944*. Volum îngrijit de Rodica Bichiș. Comentariu Dinu C. Giurescu. Versiune finală de Stancu Ilin. Editura „Floarea darurilor", 1997.

octombrie 1997

Destăinuirile lui Argetoianu

Memoriile lui Const. Argetoianu se încheie prin apariția concomitentă a ultimelor două volume, IX și X, aducînd narațiunea pînă în anul 1934. Am scris, în acești ani de după 1989, pe măsură ce apăreau, despre fiecare dintre volume, relevînd importanța lor. Mă grăbesc să adaug că valoarea lor nu este numai de ordin documentar-istoriografic, ci, prin harul expresiv al autorului, o pagină strălucită a memorialisticii românești. Extraordinarele sale portrete (și nu numai!) pot figura în orice antologie a literaturii noastre subiective. Și e o faptă culturală deosebită încheierea acestei ediții, cu multe cusururi, totuși încheiată finalmente de dl Stelian Neagoe. Să

menționez mai întîi că Argetoianu, om cu două diplome universitare (medicină și drept, dintre care medicina n-a practicat-o), inteligent și capabil, este probabil ilustrarea politicianismului românesc. Și-a început cariera politică în calitate de filipescan în anii neutralității (fiind deci conservator), detestîndu-i efectiv pe liberali și mai ales pe Ionel Brătianu și pe ceilalți Brătieni. S-a apropiat, în refugiul de la Iași, de generalul Al. Averescu, urmîndu-l în două guverne (ianuarie-martie 1918 și martie 1920 – decembrie 1921) și asistînd, din interior, la prăbușirea mitului Averescu, surprins, în aceste memorii, cu mare forță expresivă. Scîrba l-a depărtat de Partidul Poporului, încît în guvernul generalului din 1926-1927 s-a ținut deoparte. Avea o minusculă grupare a sa, cu care nu putea ieși în lume. Dar se voia instalat în fruntea treburilor țării. Ceea ce explică apropierea sa – cine ar fi crezut-o? – de chiar Partidul Liberal și de detestatul său șef, Ionel Brătianu. Așa se explică de ce în iunie 1927 accepta să fie cooptat în guvernul Ion I.C. Brătianu (și în Comitetul Executiv al PNL), continuînd să rămînă în post (ca ministru al Agriculturii și Domeniilor) și în guvernul Vintilă Brătianu, după moartea intempestivă a fostului premier. S-a retras, o dată cu guvernul, la venirea la putere, în noiembrie 1928, a PNȚ. Devenise membru al puternicului Partid Liberal (repet, atît de detestat pînă prin 1926 și despre care a scris pagini furibunde), dar, în opoziție fiind, se remarcase ca filocarlist, deci binișor în răspăr cu politica oficială a liberalilor. Se dezgustase de pluripartidism și democrație și credea că e necesar un guvern de autoritate. Salvarea o întrezărea în prințul Carol, căruia, la restaurație, cînd acesta a devenit rege, s-a grăbit să-i înfățișeze un proiect de program în acest sens. Din cîte reiese din volumul pe care îl comentez (al optulea), guvernul N. Iorga (aprilie 1931 – iunie 1932), în care el deținea două portofolii (Finanțe și Interne), e creația sa. Cum se știe,

guvernul Iorga a fost un eșec în anii de criză economică, Argetoianu fiind foarte decepționat de rege, care nu s-a dovedit a fi omul așteptat. Asta nu înseamnă că, în anii dictaturii regale, Const. Argetoianu nu a devenit, pentru două luni, februarie-martie 1938, ministru în primul guvern Miron Cristea, iar din septembrie pînă în noiembrie 1939, chiar prim-ministru. Cum se vede, omul nostru a avut, în materie de politică, convingeri și principii nevoie mare. Și ca totul să se încunune cum se cuvine, Argetoianu, aflat înainte de august 1944 în străinătate, în Elveția, văzînd că Tătărescu e vicepremier, s-a reîntors în 1946 în țară (lui Șerban Voinea i-a mărturisit că vrea să moară la moșia lui de la Breasta), oferindu-și serviciile stăpînirii comuniste. După un mic interstițiu, i s-a fixat domiciliu obligatoriu, în 1950 fiind arestat și întemnițat la Sighet, unde a murit în chinuri în 1952, la vîrsta de 81 de ani. Versatilitatea dintotdeauna i-a fost, finalmente, fatală.

Volumul pe care îl comentez evocă (sau reconstituie), cu mare vervă și culoare, perioada anilor 1930-1931, de fapt și o parte din anul 1932. E un moment extrem de important din istoria României, pentru că atunci se produce actul restaurației și, repede, în 1931, instalarea primului guvern „de tehnicieni" din afara partidelor, din istoria țării. S-a scris mult și cu folos despre actul restaurației. Memoriile lui Argetoianu au meritul de a aduce fapte și mărturii de neprețuit. S-a tot spus că Maniu și guvernul său au contribuit la revenirea în țară a prințului Carol. Din aceste memorii reiese contrariul. Ba chiar că oamenii guvernului umblau năuci să-l aresteze pe prinț, neputîndu-l găsi. Acesta a aterizat cu un avion particular pe un aeroport din Ardeal, de unde a plecat spre București, aterizînd nu la Băneasa, cum era normal, ci la aeroportul militar de la Pipera. De aici, prin oamenii lui, dinainte pregătiți, și cu sprijinul prințului Nicolae, i s-au pus la dispoziție trei

regimente. Cînd Maniu a început pertractările, propunîndu-i prințului intrarea în regență, acesta a refuzat categoric, vestindu-l pe premier că s-a înapoiat în țară pentru a fi rege. Și a devenit, la 8 iunie 1930. În cursul acestor pertractări, Maniu, înțelegînd faptul împlinit, i-ar fi pus regelui două condiții: refacerea căsătoriei cu principesa-mamă Elena și neaducerea în țară a Elenei Lupescu. Regele a răspuns dilatoriu. Căsătoria cu principesa Elena nu s-a refăcut (tratativele continuînd – din rațiuni pecuniare – pînă în 1932), iar în august Elena Lupescu a fost adusă în țară, în secret, fiind înscrisă în pașaport drept dna Manoilescu, pentru că cel ce a trecut-o peste graniță a fost viitorul gardist, corporatist și adept al partidului unic. De îndată, s-a constituit în jurul regelui, dar mai ales al Lupeascăi, o hrăpăreață, coruptă camarilă care hotăra în țară totul. Ba chiar Argetoianu știe că „Axa politicii regelui Carol a fost, prin urmare – lucrul s-a dovedit mai tîrziu –, legătura lui cu Lupeasca". Și: „Securitatea «colajului» lui a fost singurul criteriu care a determinat toate hotărîrile regelui Carol. Veleitar visător și bine intenționat, dar fără voință în toate domeniile străduințelor sale... Ani de-a rîndul, ministerele s-au schimbat, oamenii au fost numiți sau înlocuiți în cele mai înalte funcții (chiar și în armată), favoruri au fost acordate sau retrase numai în legătură cu atitudinea față sau bănuită a fiecăruia față de intangibila legătură". Portretele membrilor camarilei (mai ales Puiu Dumitrescu, N. Tabacovici, Aristide Blank, Urdăreanu, Wieder, Al. Mavrodi apoi N. Malaxa, M. Auschnit, Franasovici) sînt lucrate în verde-negru, în tușe largi, constituind izvoare pentru cunoașterea ambianței de culise a vieții politice românești din anii '30. Iar influența nefastă a Lupeascăi asupra regelui, știe și mărturisește Argetoianu, se datora deviației patologice a regelui, mistuit de un priapism de nimic controlat. Tocmai de aceea a refuzat principesa Elena să reconstituie căsătoria cu regele Carol.

De cum s-a înapoiat prințul Carol și s-a înscăunat rege, Argetoianu a văzut în el salvatorul. Au avut repede și o convorbire, în care cei doi cinici s-au înțeles perfect. Argetoianu a și întocmit, cu acordul regelui, un proiect-program pentru un guvern forte, deasupra partidelor, și care să asaneze viața economico-politică a țării. Argetoianu, călare pe situație, se și vedea atotputernic, regele începînd să-l dezamăgească însă pentru că nu se descotorosea de țărăniști (deși Maniu a demisionat de două ori, în semn de protest față de omnipotența camarilei și a acoliților ei). Regele argumenta că nu poate dizolva imediat parlamentul care a votat înscăunarea sa pe tron, tot încercînd formule dilatorii. Între timp, Argetoianu a tot căutat momentul favorabil pentru a fi exclus din PNL. Și l-a găsit, provocîndu-l de fapt cinic și brutal. După vreo șase-șapte luni de tărăgănare, Argetoianu părea a se apropia de visul său: regim politic de autoritate deasupra partidelor și împotriva lor. Trebuia găsit un nume de răsunet care să fie calota puterii discreționare a regelui secondat de Argetoianu. Regele l-ar fi voit pe mareșalul Prezan. Acesta a refuzat. A fost nevoie de multă dibăcie să-l convingă pe rege pentru a-l accepta pe Titulescu. Diplomatul, de acord în principiu, voia să obțină mai întîi acordul puterilor europene și al Genevei. Timpul trecea. Apoi, chemat în țară, a cerut răgaz pentru a se înțelege – mirare – cu partidele politice. Argetoianu utilizează toată gama injuriilor față de Titulescu („marele Eunuc" e cea mai benignă) care, de fapt, voia să facă un guvern fără castelanul de la Breasta. Atunci a intrat în acțiune Argetoianu, care a determinat – chiar el – eșecul tentativei Titulescu. Și timpul trecea. Abia la 18 aprilie 1931, într-o audiență la rege, Argetoianu îl propune premier pe N. Iorga, suveranul îl acceptă și în două ore guvernul e constituit. Mai tîrziu (caietele-manuscris ale acestui volum au fost scrise în 1934-1936), Argetoianu, regretînd încăpățînarea sa în atingerea țelului, notează autocritic:

„În acea zi de 18 aprilie am comis cea mai mare greşeală a carierei mele: în loc să ies din mocirlă, din patima politică, m-am înfundat în ea. Pentru plăcerea unui succes aparent am trădat idealul pe care-l slujisem şi am primit orice, ca să nu mă las învins, în faţa lumii, de o secătură" („secătură" era, vezi bine, N. Titulescu). Guvernul Iorga, în care factotum era Argetoianu, era menit să eşueze pentru că, socoate castelanul de la Breasta, a venit prea tîrziu. Nimic din proiectele financiare ale lui Argetoianu nu s-a putut înfăptui, poate cu excepţia conversiunii datoriilor agricole. Criza economică mondială împresurase ţara şi o ţinea încleştată în neputinţă. Argetoianu recunoaşte *a posteriori* că a greşit enorm: „Mărturisesc că n-am văzut consecinţele crizei bancare americane din 1929. Nu mi-am dat seama că în toamna acelui an se declanşa în Statele Unite începutul sfîrşitului pentru lumea întreagă... Abia prin luna mai – pe la sfîrşit – am început să văd clar şi să-mi dau seama că tot programul ce pregătisem nu mai făcea cinci parale". A continuat să guverneze inerţial, neînţelegîndu-se deloc cu primul-ministru, pe care îl acoperă efectiv cu lături, crezînd că-l poate trata ca pe un paranoic pe marele N. Iorga din genialitatea căreia nu pricepe nimic, nereţinînd decît înclinaţia spre vanitate. Paginile, multe, despre N. Iorga se citesc, o mărturisesc, cu indignare, chiar dacă ele verifică vestitul răspuns al premierului către o delegaţie din Constanţa: neprimind lefurile şi întrebîndu-l pe cărturar ce să facă, acesta le răspunde, sastisit, să se arunce în mare.

Acest volum din memoriile lui Argetoianu (penultimul) este, dincolo de calităţile narative, un însemnat document de epocă. Îl recomand cu caldură pentru a fi citit şi păstrat, apoi, ca un instrument de lucru. Desigur, foarte subiectiv, dar mult util, mai ales coroborat cu alte mărturii şi documente.

Argetoianu îşi încheie memoriile evocînd perioada anilor 1932-1934, în caiete care, în ediţia dlui Stelian

Neagoe, constituie materia celui de-al zecelea volum. E perioada ultimelor luni ale guvernării Iorga-Argetoianu și cea de după demisie, cînd memorialistul se amăgea cu ideea că va întemeia, prin Uniunea Agrară (apoi Partidul Agrar), un puternic partid pe harta politică a țării. Ideea lui, ca ministru de Finanțe în guvernul aparent condus de N. Iorga, era să realizeze conversiunea datoriilor agricultorilor (mici, dar și mari). Era o bună idee, salvatoare pentru situația grea a economiei, care îl recomanda ca bun finanțist. Un finanțist, trebuie imediat adăugat, care n-a intuit consecințele crahului bancar american din 1929, neînțelegînd că fenomenul crizei izbucnite tinde să se mondializeze, cuprinzînd în sfera lui catastrofică și țările Europei. Cînd a înțeles asta era prea tîrziu și, cum spuneam, și-a dat seama că din ambițiosul său program de asanare a economiei românești s-a ales praful. Dar conversiunea voia s-o realizeze în mai 1932, înainte de căderea previzibilă a guvernului Iorga, în care el, Argetoianu, era, de fapt, factotum. (Era, cum am spus, nu numai titularul Finanțelor, dar și al Internelor.) Și cum nu se înțelegea deloc cu premierul, care îi sabota inițiativele ca nu cumva să-i ia locul, s-a gîndit, repet, măcar să realizeze dorita conversiune. În acest scop (voia să obțină un împrumut din Franța – așa-numitul împrumut de Trezorerie), în primăvara lui 1932 a făcut o călătorie de studii în Italia, Franța, Anglia. Paginile cuprinzînd memorialul acesta de călătorie sînt excelente sub raport literar, creionînd, cu adecvate culori, oameni și stări de fapt. Portretele lui Tardieu, Laval, Mussolini, dar, mai ales, al lui Titulescu (ambasador la Londra), tulburătoare, sînt, repet, pagini de bună literatură. Pe Mussolini îl desenează cu simpatie, pe Tardieu cu înțelegere (miza pe steaua lui; dar, peste cîteva luni, acesta pierde alegerile în Franța, praful alegîndu-se din toate promisiunile omului politic francez), iar pe Titulescu cu ură efectivă, încercînd să-l acopere de

ridicol. Negreșit, se știe bine, Titulescu era un om bolnav (veșnic înfrigurat ca hipotermic ce era și lovit de o maladie glandulară), binișor cheltuitor, având despre sine cea mai înaltă idee. Argetoianu pune în relief acele tare fizice și comportamentale, se miră că la recepțiile organizate de Titulescu la Londra a venit tot ceea ce avea mai distins capitala Angliei sub raport politic, economico-financiar și cultural-artistic, dar refuza să conchidă că aceasta era dovada marilor înzestrări diplomatice ale ambasadorului nostru la Londra, prețuit aici, ca și la Geneva și în toate capitalele europene. În loc să aprecieze asta, înainte de toate, ca pe un mare serviciu adus țării, Argetoianu se pierde în ironii acide la adresa „marelui Scopit", pe care îl prezintă drept o figură umană hilară („Megalomanie desigur, atitudine de paranoic dement"). Ceea ce e și nedrept, și o dovadă de cecitate. Repet însă, paginile ce cuprind acest memorial de călătorie dau măsura realelor însușiri expresive ale memorialisticii lui Argetoianu. Și ele ocupă, în volumul pe care îl comentez, 135 de pagini. Dar în drum spre țară, gîndindu-se la ceea ce îl așteaptă, are o lucidă apreciere despre guvernul din care făcea parte și în care, cum spuneam, Argetoianu era factotum: „Formula unui guvern de competență și de înaltă autoritate pe care sperasem să o pot realiza, în martie și în aprilie din anul precedent, cu ajutorul lui Titulescu – formulă pe care nu o abandonasem încă de tot nici chiar în momentul cînd dădusem mîna cu Iorga, nu mai era decît o floare uscată a trecutului. Mulțumită șovăielilor, lipsei de hotărîre și înțelegere a Regelui care se încăpățînase să țină pe Iorga în capul bucatelor, guvernul nostru căzuse pe treapta guvernelor personale în expedient, ce trăiesc din autoritatea Suveranului fără să și-o însușească, dar care angajează deplina lui răspundere. Încă pe drum spre București am văzut limpede că un asemenea guvern nu putea lua inițiativa unei ruperi cu trecutul și cu ortodoxia doctrinară în comportamentul finanțelor și contabilității publice".

De fapt, ceea ce îl deranja enorm pe Argetoianu era că, în acest fel, guvernul său nu putea fi cel visat în 1930, cînd i-a înaintat, la cerere, noului rege planul unui cabinet de miniștri care să lichideze partidele (deci pluripartidismul), democrația, instalînd o dictatură personală (a regelui) care să revizuiască esențial Constituția din 1923. A apucat, în mai 1932, să înfăptuiască legea conversiunii și a respirat ușurat cînd, la 5 iunie 1932, N. Iorga și-a înaintat demisia. Argetoianu spera să exploateze electoral izbînda Conversiunii, care să aducă voturi înjghebatei sale Uniuni Agrare, despre care – ciudată obturare în apreciere – scrie cu entuziasm. A fost un eșec electoral eclatant pentru că la alegerile conduse de premierul Vaida-Voevod, din vara lui 1932, gruparea politică a lui Argetoianu a putut aduna (atît i-a fost îngăduit de administrație?) puține voturi. Și rezultatul acesta păgubos s-a repetat în alegerile din decembrie 1933 de sub guvernul liberal I.G. Duca. Visul lui Argetoianu de a deveni șeful unui puternic partid nu se întrupa în real, lăsîndu-l mofluz. Mai ales că asta îl împiedica pe rege să-l înscăuneze premier, încercînd, în acest fel, să înfăptuiască programul revizionist din 1930. Argetoianu conta deci tot ca un om politic de garnitura a doua, care nu putea ajunge la guvernare decît sub umbrela unei personalități. E ceea ce îl umplea de venin și neputință. Dar continua să spere, menținînd bunele relații cu regele și chiar cu unele personaje din camarilă. Iar regele îi întreținea acele speranțe. I-a mărturisit, de pildă, că aducerea, la sfîrșitul lui noiembrie 1933, la cîrma țării a guvernului liberal avea ca scop slăbirea sau lichidarea PNL, prin întreținerea dihoniei interioare și încurajarea disidențelor. Iar faptul s-a văzut cînd, după asasinarea de către legionari a lui I.G. Duca, regele l-a uns premier pe Gh. Tătărescu. Aceasta a contribuit, masiv, la ascuțirea dihoniei între liberalii bătrîni și cei tineri.

Aducerea la cîrma țării a lui Gh. Tătărescu a fost resimțită însă de Const. Argetoianu drept o efectivă umilire. Un om politic neînsemnat precum Tătărescu ajunsese totuși premier, pe cînd el, care, din iunie 1930, aștepta înfăptuirea proiectelor antidemocratice, era abandonat pe marginea vieții politice. Motivația regelui că pregătește demolarea, prin guvernări, a partidelor nu îl mai satisfăcea. Îl judeca aspru pe suveran că, șovăielnic, abandonează, prin amînare, programul instaurării dictaturii personale. E ceea ce aștepta nerăbdător Argetoianu, care se visa, în acest fel, în fruntea unui guvern sau factotum într-unul condus de altcineva. În mai 1934 se întrezărea o posibilă ajungere la situația rîvnită. Într-adevăr, notează Argetoianu, suveranul, în mai 1934, se gîndea la debarcarea lui Tătărescu și la instalarea unui guvern de mînă forte în frunte cu Al. Averescu, în care Argetoianu să fie vioara întîi. La 1 mai 1934 omul nostru a fost primit în audiență la Palat: „La sfîrșitul audienței Regele mă însărcinează formal să iau contact cu Averescu și să pregătesc alcătuirea viitorului guvern și-mi declară că nu e vreme de pierdut: ar dori ca schimbarea de guvern să fie fapt împlinit înainte de sfîrșitul lunii, dar după 10 Mai". Dar lucrurile s-au complicat, mai întîi cu Averescu, acesta neputînd înțelege că nu va organiza alegeri, ci, prin decret regal, se va modifica esențial Constituția, restrîngîndu-se pînă la dizolvare partidele politice. Apoi a intervenit nehotărîrea regelui, care a tot amînat formarea noului guvern, pînă la urmă menținîndu-l tot pe Tătărescu. Argetoianu, care s-a tot agitat în vara lui 1934, și-a văzut programul antidemocratic din nou amînat. Iar cînd, în februarie 1938, regele și-a instalat dictatura, suspendînd Constituția din 1923 și decretînd rapid o alta care desființa regimul pluripartidist, în fruntea guvernului n-a fost chemat Argetoianu, ci personalitatea patriarhului Miron Cristea, omul nostru fiind

desemnat a fi – pentru nici două luni – titularul unui minister, pentru ca de-abia în septembrie-noiembrie 1939 să devină, pentru vreo două luni, în sfîrșit premier, înlocuit – supremă umilință – cu Gh. Tătărescu. Suveranul punea în operă programul lui Argetoianu din 1930 fără autorul lui. Și, orgolios cum era și avînd despre sine cea mai înaltă opinie, Argetoianu nu aprecia acest act ca pe o înfăptuire a programului său (deci o victorie), ci ca pe o înfrîngere nemeritată. Practic, deși făcuse parte din vreo șase partide, mai nimic nu-i izbutise sub raport politic. A fost un iremediabil înfrînt.

Din toate cîte visase și pentru înfăptuirea cărora militase energic, s-a ales cu aceste memorii efectiv extraordinare, care îl răzbună, aducîndu-l în posteritate. Ele se constituie, indiscutabil, într-un document de epocă inestimabil ca valoare și interes, care restituie posterității mai ales lumea interbelică, în pagini care, prin har, expresivitate și dar portretistic, se recomandă drept efectivă literatură de tip subiectiv. Nu e asta, la urma urmei, mai important decît gloria de premier? Iată că, finalmente, ediția dlui Stelian Neagoe, începută în 1991 la Editura Humanitas, se încheie totuși în 1997, la propria editură, Machiavelli. Sigur că ediția e deficitară, lăsînd textul de izbelițte, fără aparat critic care să ajute lectura pentru cei nepreveniți. Dar o notă bună pentru editor este chiar faptul că în opt ani a finalizat întreprinderea, dîndu-ne ediția integrală a memoriilor lui Const. Argetoianu. Dacă am înțeles bine, ar urma să apară, în continuare, o altă ediție, cuprinzînd cele 50 caiete de însemnări zilnice din 1935 pînă în 1944. O așteptăm.

Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, volumul IX, partea a VIII-a (1930-1931). Ediție și indice de Stelian Neagoe. Editura Machiavelli, 1997.

iunie 1998

Jurnalul unei ființe rare

Ce ființă rară, dăruită integral culturii, spiritualității și semenilor, a fost Alice Voinescu! Nu cunosc în cultura română egalul ei. Născută în 1885, și-a luat licența în filosofie în 1908, sub privegherea lui Titu Maiorescu, care o îndrăgea, văzînd în ea un gînditor *in spe*. S-a îndreptat, apoi, spre doctorat la Sorbona, unde a pregătit și a susținut o teză despre școala neokantiană și filosofia lui Hermann Cohen.

Și cum putea pregăti teza fără a frecventa un an de zile mediul școlii de la Marburg, unde, în compania maestrului Hermann Cohen, a lui Natorp, N. Hartmann, a studiat atent universul neokantianismului, atunci în mare vogă? Cu teza scrisă, apreciată elogios de Cohen, s-a prezentat la Sorbona, fiindu-i acceptată de Lévi-Bruhl și Victor Delbos. Doctoratul a fost strălucit. I s-a propus un ciclu de conferințe în SUA. A refuzat, înapoindu-se în România. Era menită universității. N-a fost să fie, nici loc nu era la vreo catedră, dar domnea și prejudecata că nu e posibil ca o femeie – și încă tînără! – să fie profesor de filosofie. Și totuși, a rămas toată viața un filosof prin vocație și mod de cugetare. S-a mulțumit, tocmai în 1922, cu o catedră de estetică la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică, unde s-a specializat în istoria literaturii dramatice, ținînd un curs faimos, care i-a adus multă stimă și buni elevi, cărora le-a devenit o mamă sufletească. De altfel, să notez de pe acum, comuniunea sufletească stabilită cu tineretul intelectual a fost marea cucerire a vieții acestui cărturar de o bunătate a inimii și de o dăruire extraordinare. Faima intelectualității ei, a cărturăriei desăvîrșite în care înțelegea să-și trăiască viața (au contribuit la aceasta și ciclurile de conferințe la Radio, în Sala Dalles și în provincie) s-a dus în lume. O depășea pe aceea stîrnită de teza ei de doctorat,

publicată la Paris în 1913. Așa se explică de ce, încă în 1925, e invitată să participe la întîlnirile anuale de la Pontigny, unde mari spirite ca Gide, Roger Martin du Gard, Paul Langevin, Paul Desjardin, Mauriac, Charles du Bois, Ernst Robert Curtius convorbeau timp de o lună de zile.

Participarea activă a lui Alice Voinescu la aceste reuniuni a îmbogățit-o sufletește, sporindu-i prestigiul și așa mare. A fost, apoi, membră a Grupului Oxford, urmărind să dea Europei și Americii intelectuale perspectiva unui creștinism activ. În viața intelectuală și filosofică românească era un nume și o personalitate, contribuțiile ei la lucrarea *Istoria filosofiei moderne* (vol. III, 1938) fiind unanim stimate. N-a scris mult, pe măsura vastelor ei cunoștințe și a profundității lor. În 1936, o carte despre Montaigne (gînditorul preferat), în 1941 *Aspecte din teatrul contemporan*, în 1946 o altă carte despre Eschil și cam atît. Tîrziu, cînd vremurile se înneguraseră mult, în anii cincizeci, se gîndea să scrie o carte despre Shakespeare și o alta despre Sofocle. Dar nenorocirile prin care îi fusese dat să treacă, amarele griji cotidiene și cîte altele au împiedicat-o să treacă dincolo de proiect, deși mereu se gîndea să-și adune notele și să purceadă la scris. Destinul, nu tocmai bun cu cugetătoarea, nu i-a îngăduit mai mult. Dar a lăsat în manuscris un volum tulburător, *Scrisoare către fiul și fiica mea*, care apare postum, în 1994, și un extraordinar jurnal (36 caiete), redactat din 1929 pînă în 1961, operă monumentală, extraordinar document de epocă, dar și expresie pilduitoare a vocației acestei înalte doamne, a darurilor ei, a purității liliale a unui suflet chinuit, mereu aspirînd spre înălțimi.

Acest jurnal extraordinar, despre care știam de mult și pe care îl așteptam cu oarecare nerăbdare, în sfîrșit a apărut, la sfîrșitul anului 1997, la Editura Albatros, prin grija devotată a dnei Maria Ana Murnu și prin stăruința dnei Georgeta Dimisianu. E un tom

impunător, masiv prin dimensiune (843 pagini), care se citește cu mare interes, cerînd mereu timp de reflexie, revenire, popas și răgaz sufletesc. Fericita decizie a redactării jurnalului e, cred, determinată de nevoia de a consemna atmosfera cărturărească a întîlnirilor de la Pontigny (Prima propoziție a jurnalului: „Era la Pontigny, nu mai știu cu ce prilej, la masă, R.M. du Gard s-a mirat mustrător...".) Era, într-adevăr, păcat ca aceste memorabile conversații să se piardă în negura tuturor uitărilor. De aici formula jurnalului, nu cu enunțuri concentrate, uscate, precum cel al lui Maiorescu, ci una larg expozitivă, chiar narativă, în care autoarea se dezvăluie, se mărturisește în toată nuditatea trăirilor ei, în care și domesticitatea aparent banală capătă semnficație adîncă. Alice Voinescu, trebuie spus de la început, e profund credincioasă, trăind ca atare în tot ceea ce face, cu o încredere în divinitate care îi determină viața. Era, cum avea să-i precizeze lui Ion Biberi, într-un vestit interviu din 1945, o credincioasă, nu o mistică. Dar cum convingerile religioase sînt cheia de boltă a ei, dezlegînd și hotărînd totul, ele urcă sus de tot, pînă în vecinătatea misticii asumate. De atfel, în cîteva rînduri, în anii ei negri, autoarea mărturisește că s-ar călugări. Iar bunătatea ei sufletească, de sorginte tot religioasă, era proverbială. A ținut chiar să o precizeze în jurnal, încă în 1929: „Eu nu sînt o negativă. Sînt dăruirea. Asta-i linia mea naturală". Această fervoare spre divinitate conferă destulelor pagini din jurnal o anume monotonie sau, mai bine, o predispoziție spre repetivitate, adesea obositoare. Oricum, avem aici dovada unui jurnal al unei cugetătoare profund religioase, chinuită, din această perspectivă, de cele înalte, dar și de toate cele zilnice. Gîndul mă duce, ca ton, la jurnalul părintelui Gala Galaction, de care autoarea jurnalului pe care îl comentez era foarte apropiată, acesta fiindu-i uneori confesor, în sensul propriu al termenului. N-avea o

existență fericită. Măritată, din adîncă dragoste, cu avocatul Stelian Voinescu (numele ei de fată era Sterian), acesta era un om ca toată lumea, aplecat și spre juisare. Cugetătoarea nu era companioana ideală pentru un astfel de om (și reciproca era, bineînțeles, valabilă), de aici dese neînțelegeri care urcau, uneori, pînă la decizia despărțeniei. Și totuși, după moartea soțului, se produce o răsturnare spectaculoasă, autoarea jurnalului, evocînd mereu dragostea lor, se condamnă pentru purtarea ei intransigentă, îl justifică pe soț, însemnările jurnaliere fiindu-i neclintit adresate, aproape sub forme epistolare, cu apelative de alint („dragule", „pui drag", „iubitule"). Și asta pînă la moarte, intervenită în iunie 1961, la venerabila vîrstă de 76 ani.

Jurnalul lui Alice Voinescu e unul de mărturisire interioară, prin scriitura expresivă fiind adesea pagini de bună literatură subiectivă. Dar, firesc, lumea din afară năvălește în jurnal, făcîndu-și loc, evident, prin filtrul convingerilor autoarei. Politicul nu este exclus de aici, dar este total filtrat, ajungînd ca un halou îndepărtat, totuși apăsător. În noiembrie 1936, autoarea nota prevenitor: „De evitat confuzia între Național și Creștin". Asta la un an de la fundarea Partidului Național Creștin, de extremă dreaptă, condus de Goga și A.C. Cuza. Are cuvinte de condamnare față de legionarism, dar socoate că el nu trebuie stîrpit prin frică și teroare. De aceea, avînd bune opinii despre regele Carol al II-lea, pe care îl considera un idealist (acceptase și rolul de conducătoare în străjerie) și despre Armand Călinescu, consemnează reprobator asasinarea primului-ministru, dar și contramăsura uciderii fără judecată a unor legionari; deplînge instalarea la putere a legionarilor („Nenorociții de fanatizați uită că Hitler ne-a pus gînd rău. Poate cred încă, deși ar fi mai mult decît naivi, ar fi idioți să creadă în cuvîntul neamțului") și, evident, condamnă asasinarea lui N. Iorga („Moartea

dlui Iorga m-a exasperat. De la mișelia asta, nu mai cred în ordine și liniște") și rebeliunea. De altfel, din 1936 încoace pe Hitler îl considera un bandit sanguinar, provocînd ruina Europei și încătușarea popoarelor ei. La intrarea țării în război are sentimente contradictorii: „Am intrat în Basarabia. Un sentiment de ușurare... Dar poate mulți simțeam dureros că facem cauză comună cu agresorii, mincinoși și vinovați. Nu mă pot dezbăra de un sentiment adînc de jenă față de istorie. Oricît s-ar justifica în cazul nostru oportunismul, zadarnic! Acest război e imoral". Apoi parcă își modifică opinia, nu ajung pînă la ea ecourile opoziției democratice care cerea oprirea armatei la Nistru (asta deși notează: „de s-ar termina cu Odessa. Băieții noștri mor degeaba. Odessa nu e a noastră"), deplînge soarta ostașilor români, devenind soră de caritate într-un spital de răniți. Are cuvinte de reprobare față de uciderea evreilor din Basarabia („Dovezi de o cruzime înspăimîntătoare și care mă înfioară pentru viitorul omenirii"). Dar curînd astfel de ecouri încetează a mai fi consemnate (îl detestă pe Mihai Antonescu, socotindu-l un palavragiu irresponsabil, dar pare a fi nutrit stimă față de mareșal), pentru că toate trăirile ei sînt invadate de farmecul concertelor lui Enescu și de atmosfera din casa maestrului. Se apropiase de cercul Marucăi Cantacuzino, era apreciată de maestru și le frecventa casa, unde muzica era prezența atotstăpînitoare. Iată o însemnare despre Enescu: „îl simt atît de bun și de adînc uman! M-a impresionat înalta înțelepciune cu care privește cataclismul mondial. Nu acuză oamenii, explică cosmic, ca o mare furtună care s-a adunat din cauze multe, acumulate și îndepărtate. Felul obiectiv, calm, fără tristețe, fără melancolie, olimpic și totuși cald, uman, cu care privește necesitatea, îmi amintește de Goethe".

L-a însoțit pe maestru în vacanță, la Tescani, la vila „Luminiș" de la Sinaia, ascultîndu-i vrăjită interpretările.

Seratele în casa lui Enescu, în care asculta muzică, îi suplineau atmosfera de la Pontigny. Pentru că aici se întîlnea cu Jora, Andricu, Florica Muzicescu, Silvestri, Smaranda Athanasof, Cella Delavrancea, Ciomac, Irina Procopiu. Totul respira elevație spiritual artistică și autoarea noastră se simțea bine în mediul acesta. Toate observațiile din jurnal despre Enescu și lumea lui de atunci sînt de o valoare inestimabilă pentru reconstituirea personalității maestrului. Dincolo de această oază purificatoare, Alice Voinescu nu era mulțumită de sine. Cugeta că: „Trăiesc ca iasca", era însingurată, regreta că n-a avut copii, se gîndea la izbăvirea prin moarte subită, pentru a evita suferința pentru ea și ai săi. Apoi a venit actul de la 23 august 1944, consemnat alb în jurnal, ea fiind în refugiu la țară. Transpare, de aici, numai bucuria pentru înfrîngerea nemților. Dar era ostilă rușilor și hotărît împotriva noului regim politic care tindea să se instaleze în țară. E solidară cu generalul Rădescu și, bravă, se înscrie în Partidul Liberal. Mai spera, asemenea multora, că rușii se vor retrage de la noi, tratați fiind ca aliați. Ostilitatea față de comunism e totală și, deși își propusese, nu se poate reculege în sine. Și e indignată cu adevărat atunci cînd regele Mihai e silit să abdice, în acest act văzînd închiderea de epocă. Avea dreptate și nu contenea să afirme public, condamnînd republica. Rezultatele nu au întîrziat să vină punitiv. În ianuarie 1948 e pensionată forțat din învățămînt (avea numai 63 de ani) și e atacată dur în revistele *Rampa* și *Flacăra*.

Ținea pentru un grup de doamne un curs despre Goethe, încerca să scrie un studiu despre Faust, care nu-i ieșea, trăind într-o încordare a indignării și a silei, încă sperînd că occidentalii vor determina îndepărtarea comunismului de la noi. O ducea greu, cu pensia diminuată pentru că a avut francheța să spună Comisiei că e înscrisă la liberali. În februarie

1948 se confesa în jurnal: „Nu izbutesc să ader la realitate" şi „mă bîntuie o melancolie cenuşie pentru că sînt complet eliminată din cîmpul culturii române... ehei, cred doar pentru alţii, pentru mine nimic". Şi altă dată: „Ce faliment e viaţa mea! Dacă trăiam în Occident, ştiu că ajungeam un dascăl important". Vindea lucrurile din casă pentru a putea trăi, mai dădea, în acelaşi scop, meditaţii, iar în casa ei sînt repartizaţi locatari, ea fiind obligată să se retragă în birou. Şi apoi a venit, în 1951, închisoarea, timp de 19 luni, apoi domiciliul obligatoriu într-un sat din nordul Moldovei. Cînd a fost eliberată (datorită intervenţiei prietenilor cărturari pe lîngă Petru Groza), reprimeşte pensia şi, drept locuinţă, o cameră de 3/3,5 m. Începe să se împace cu realul, regretînd parcă intransigenţa de odinioară, datorită lui Vianu capătă traduceri şi confruntări la E.S.P.L.A., face ceea ce numea ea salahorie, dar o ducea tot zgîriat. (A tradus din Kleist şi din nuvelistica lui Thomas Mann.) Se simţea inutilă, era bolnavă de ochi şi de cord şi se mîngîia cu ideea că lasă o bună amintire oamenilor de cultură. Ultima însemnare din jurnal e din 30 mai 1961. În 4 iunie, moartea a izbăvit-o pe martiră, redînd-o lumii de dincolo.

Dna Maria Ana Murnu a transcris cu acurateţe, cred, jurnalul (n-am putut face o colaţionare), l-a pus în rînduială, alcătuind note fără de care lectura ar fi fost îngreunată. I se cuvin omagii şi multă, foarte multă recunoştinţă. O prefaţă mişcătoare semnează dl Alexandru Paleologu.

Alice Voinescu, *Jurnal*. Ediţie îngrijită, evocare, tabel cronologic şi note de Maria Ana Murnu. Cu o prefaţă de Alexandru Paleologu. Editura Albatros, 1997.

aprilie 1998

Jurnalul lui Sebastian

Aștept să citesc acest jurnal al lui Sebastian de peste patru decenii. Mă mulțumisem, pînă acum, cu lectura unor fragmente. Prof. Al. Rosetti îmi dăduse, prin 1958, vreo 150 de pagini aflate în arhiva sa. Două fragmente apăruseră în *Revista Fundațiilor Regale*, altele în revista *Manuscriptum* din 1976 (provenite din arhiva Perpessicius), altele în ediția din 1956 de *Opere* Sebastian, îngrijită de dl Vicu Mândra. Rămăsesem, din aceste lecturi, care mi s-au părut răscolitoare, cu impresia că familia, mai ales fratele său mai mic, Beno, dactilografiase dacă nu tot jurnalul, oricum porțiuni masive din el, numai așa explicîndu-se fragmentele deținute de Al. Rosetti și Perpessicius. Destinul acestui jurnal a fost sinuos și complicat. În 1961, înainte de a pleca din țară, fratele său l-a depus la ambasada Israelului din București (la fel cum fosta soție a lui Lovinescu, dna Bălășoiu, procedase cu jurnalul lui Lovinescu, depus la ambasada Franței la București), ajungînd în arhiva muzeului Yad Vașem din Ierusalim. Acolo, se pare, a cam fost cenzurat, încît, prin anii șaptezeci, familia l-a recuperat, păstrîndu-l la Paris. Pe la sfîrșitul anilor șaptezeci am avut o discuție cu fratele mai mare al lui Sebastian, doctorul, rugîndu-l insistent (împreună cu regretatul Aurel Martin, directorul de atunci al Editurii Minerva) să ne încredințeze jurnalul pentru a-l publica. Se temea de tăieturi și nu prea aveam cum să-l asigur că nu se vor și opera. Proiectul a rămas baltă, deși oarecare promisiuni primisem. Din 1990 încolo am tot scris familiei Sebastian la Paris, stăruind să ne încredințeze caietele-jurnal (aflasem că sînt nouă la număr). M-am izbit de refuz. Distinsul meu coleg de breaslă, dl Leon Volovici, a avut norocul întreg. A pus la cale o Fundație Sebastian, un om cu dare de mînă din SUA, originar din România, a oferit

o sumă de bani familiei, şi iată că jurnalul a apărut, într-o excelentă ediţie îngrijită de dna Gabriela Omăt, la prestigioasa Editură Humanitas. Cu publicarea acestui extraordinar document care este jurnalul lui Sebastian, Editura Humanitas îşi consolidează bunul renume de care se bucură. În sfîrşit, după mai bine de cincizeci de ani de la moartea scriitorului (în mai 1945, în urma unui stupid accident de maşină), respectîndu-se, astfel, şi termenul dat de familie pentru publicare, acest extraordinar jurnal poate fi citit.

L-am citit, fără oprire, în cîteva zile (are 575 pagini) şi mărturisesc, emoţionat, că lectura e efectiv răvăşitoare de-a lungul întregului traiect (1935 – decembrie 1944). Şi tensiunea creşte continuu, atingînd cotele de sus ale suferinţei şi exasperării din 1938 pînă în 1944. Se pot distinge aici – are dreptate dl Leon Volovici – cîteva secţiuni ale acestei scrieri: un jurnal al creaţiei, cel al intimităţii subiective, cel al experienţelor sentimentale, al relaţiilor de familie, al războiului. Sigur, ele pot fi chiar şi detaşate din text, căpătînd individualitate (aşa a procedat dl Vicu Mândra cînd a reprodus, în ediţia amintită, paginile din însemnările despre *Jocul de-a vacanţa*). Dar, dincolo de aceste niveluri ale mărturisirilor, jurnalul se percepe ca un întreg, cu arhitectonica perfect desenată şi realizată, copleşind prin simplitate, scriitură şi francheţe. Mă grăbesc să spun de pe acum – şi nu la sfîrşitul cronicii –, ştiind bine opera lui Sebastian, cu împlinirile şi denivelările ei, că acest jurnal, scris nu întotdeauna cu plăcere, este capodopera creaţiei sale. Ba mai mult – şi ştiu să-mi măsor bine cuvintele –, cred că e una din creaţiile cele mai rezistente din memorialistica românească, adaug, din acel gen al literaturii subiective româneşti care este jurnalul. Şi, lucru ciudat, în 1 ianuarie 1941, după o întrerupere de şase luni de însemnări în caietul său, i se părea că „este ceva artificios în însuşi faptul de a ţine un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai

fals, îi lipsește necesitatea imediată". Îl contrazic pe autor. Jurnalul lui, departe de a fi artificios și de a-i lipsi necesitatea imediată, e, dimpotrivă, extraordinar de viu și e chiar un mijloc de comunicare, adică radiografiază, uneori aproape fără comentarii, o realitate adesea terifiantă. Ca într-o bună piesă de teatru, atmosfera și acțiunea au o gradație care e a realului consemnat. Totul începe în 1935, senin și limpede, cu amorul cu Leni Caler, cu atmosfera congregației confraterne care continua să fie gruparea de la *Cuvîntul*, în frunte cu Nae Ionescu. Sînt, firește, și acum suferințe: iubita îl înșală, ca o altă Emilia Răchitaru, e aspru nemulțumit că-și irosește serile în recepții, are dificultăți cu lucrul la *Jocul de-a vacanța*, se plînge că e singur și neînsurat, dar, în comparație cu ceea ce va urma, suferințele de-acum sînt un mic joc de copil răsfățat. Cea dintîi suferință, care îl rănește enorm în ființa sa intimă, este despărțirea de prietenii generației sale. Mai ales de cel mai bun prieten al său, Mircea Eliade. Acesta și ceilalți, surprinși în procesul legionarizării lor, îi devin, treptat, străini, neputînd să-i mai frecventeze. Sînt numeroase episoadele caracteristice ale acestei stări de fapt, care ar trebui citate integral, dar n-am spațiul necesar. Să amintesc una, cumva conclusivă, din 25 martie 1937: „Sîntem în plină disoluție a prieteniei noastre. Nu ne vedem zile de-a rîndul – și, cînd ne vedem, nu mai avem ce să ne spunem". Și, mai înainte cu exact o lună, după o mică recepție la el cu Eliade, Noica, Marietta Sadova, Haig Acterian, Gh. Racoveanu, toți din constelația *Cuvîntului*: „Mă întreb dacă nu e ultima oară cînd îi mai chem. Situația devine mereu mai penibilă. Nu mă simt în stare să suport jocul de duplicitate pe care amiciția noastră îl impune de cînd cu convertirea lor gardistă. Ultimele articole din *Vremea* ale lui Mircea au fost din ce în ce mai «legionare». Pe unele am evitat să le citesc. Pe cel din urmă l-am citit abia azi-dimineață – deși a apărut de vineri

și toată lumea îmi vorbea despre el. E posibilă o prietenie cu niște oameni care au în comun o întreagă serie de idei și de sentimente străine – așa de străine încît ar fi suficient să intru eu pe ușă, pentru ca dintr-o dată să facă tăcere, rușinați și stingheriți? Pe la Mircea n-am mai fost de vreo zece zile. Pe la Marietta, de mai bine de-o lună. Poate că ne vom cruța o despărțire violentă – dar vom lăsa să se destrame singure lucrurile, cu timpul". Și totuși, deși se lămurise că Nae Ionescu e gardist și un farsor (scena discuției din tren a profesorului cu doi colonei e efectiv antologică), continuă să-l prețuiască și, chiar, să-l iubească. Scena din 15 martie 1940, cînd intră în casa profesorului după ce acesta a murit, trebuie, negreșit, transcrisă: „Plîns nervos, imposibil de stăpînit, ieri-dimineață, intrînd în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum – acum de-abia – definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins și – dacă nu mi-ar fi greu să spun – ratat. Mi-e atît de drag tocmai pentru că a avut așa de puțin noroc". Ca și scena care descrie cum a vizionat, la cîteva zile de la premieră, *Iphigenia* lui Eliade și sentimentele încercate. A fost, cum se vede, o rupere, o destrămare inevitabilă de prietenie care nu putea uita ceea ce fusese odată și nu mai putea fi. Din dezastru rămăsese aproape numai cu Eugen Ionescu (pînă ce, în 1942, acesta pleacă în Franța), cu Petru Comarnescu și cam atît. Restul, adică totul, se pierduse în ceață, de aici venind, cînd și cînd, semnale pîlpîinde, care îl sensibilizau.

Dar din 1938 însemnările capătă altă înfățișare. Mai gravă, mai tensionată, aproape disperată. N-aș spune că descoperă că este evreu. Dar trăiește acut condiția sa iudaică, supusă atîtor prigoniri. Consemnează tot, niciodată rece sau calm, ci cu tristețe resemnată, deși e zbuciumat și rănit în demnitatea

sa de om și scriitor. Înregistrează, ca o jignire, legiuirile rasiale din ianuarie 1938 dictate de guvernul Goga-Cuza, cu care ocazie își pierd cetățenia o treime din evreii din România, instalarea statului național-legionar e consemnată cu efectivă înfricoșare, mai ales că află despre promisele măsuri antisemite anunțate de Hitler și ai lui. E dat afară din slujba de redactor la *Revista Fundațiilor Regale* și, firește, i se interzice dreptul de avocatură și de a mai publica sub semnătură. O vreme e șomer și chinuit de lipsa banilor (asta va fi o suferință continuă și progresiv jenantă), devine profesor de literatură română la un liceu evreiesc și robotește fără să-i placă dăscălia. Trăiește, acut și înspăimîntat, pogromul rebeliunii din București și consemnează totul cu teamă și dezgust. La 27 martie 1941 află, la radio, noaptea, despre decretul de expropriere a imobilelor evreiești. E, scrie amar, legalizarea antisemitismului, apărat, acum, de stat. Notează îndîrjit: „îmi repet că singurul lucru care contează e să rabzi, să reziști, să aștepți. E o chestiune de timp. Dacă ești viu, dacă rămîi viu – tot restul va trece". Dar mizeriile se aglomerează, împresurîndu-l pînă la sufocare. În aprilie 1941 e obligat să părăsească garsoniera din cauză că legea chiriilor dădea proprietarilor libertatea să pretindă sume exorbitante evreilor. Apoi i se confiscă (asemenea tuturor evreilor) aparatul de radio (la care se delecta, serile și nopțile, ascultînd la diferite posturi europene, ca meloman ce era, concerte și afla știri). E consternat, dar se supune, convins că se va obișnui și cu această nedreptate. În iunie 1941 află știri despre abominabilul pogrom de la Iași: „Nu ne rămîne decît să primim moartea ca pe o moarte de război. Cazi sau rămîi în picioare, după noroc, după o simplă întîmplare. Sînt mai puțin dezarmați decît noi oamenii care mor pe front? Orbecăim cu toții într-o imensă, tristă, întunecată mulțime – milioane, milioane, milioane – și moartea nu alege, nu așteaptă.

Cine va rămîne, va rămîne", Are totuşi, în plin război, şi cu mintea la pîndă, „exaltări literare", adică proiecte de a scrie o piesă de teatru, chiar două (pentru una, despre 1848, citeşte, avid, volume de documente şi, mai tîrziu, scrie *Steaua fără nume*, care i se joacă, în februarie 1944, sub pseudonim). Asta deşi în mai 1941 nota, sfîrşit: „Nu mai am nimic cu cărţile pe care le-am scris". Dar, vină iremediabilă, în iunie 1941 mărturiseşte că îl chinuie ideea unui roman, deşi se confesează mustrător în jurnal ca unui prieten: „Nu, nu sînt un inconştient, crede-mă. Literatura e un narcotic prea slab pentru toate cîte se întîmplă". Dar în iulie al aceluiaşi an 1941 strigă aproape: „Din nou, din senin, un sentiment de exasperare, de neputinţă, de oboseală. Pînă cînd? pînă cînd, pînă cînd?... Aş vrea să strig, să urlu". Pentru a se întrema sufleteşte, citeşte, în plină conflagraţie, *Război şi pace* (pentru a conveni că e o carte esenţială şi tot comparînd războiul din 1812 în Rusia cu cel de azi), apoi opera lui Balzac, învaţă englezeşte. I se închide în septembrie 1941 telefonul, rupîndu-i-se, astfel, şi puţinele contacte cu lumea. Apoi, face zece zile de muncă obligatorie, ca evreu, de care apoi scapă pentru că e profesor. Află de trimiterea în Timişoara a evreilor din Bucovina (judeţul Suceava), mărturisind neliniştit: „Dumnezeu ştie ce ne mai aşteaptă şi pe noi în cursul acestei ierni", apoi e încunoştinţat de tragedia coreligionarilor săi din Basarabia şi Bucovina de nord. Cum demenţa antisemită lua proporţii, în octombrie 1941 Al. Rosetti, cu care continua să se vadă, îl sfătuieşte să plece, legal, din ţară, cu un paşaport pentru Istanbul. Ideea începe să-l obsedeze. Dar, curînd, îşi dă seama de imposibilitatea proiectului şi renunţă. Trăieşte însingurat, văzîndu-se, rar, cu Rosetti, Braniştе, cîteodată cu Vianu, Ralea, D. Pippidi şi Antoine Bibescu, care îl şi invită la moşia Corcova. Un ordin al Ministerului Propagandei dispune – în noiembrie 1942 – scoaterea din librării şi

biblioteci a tuturor cărților scriitorilor evrei și într-o librărie își vede numele pe un mare tabel: „De doi ani nu mă duc la teatru, nu intru în restaurante, evit să mă plimb prin centru, nu văd mai pe nimeni, nu caut pe nimeni, încerc să mă țin cît mai departe, cît mai singur, cît mai uitat – și acum numele meu în toate librăriile". Din 1940 jurnalul său devine unul de front, cu însemnări, detaliate, despre mersul operațiunilor în Occident, în Rusia, în Africa, în Asia. Paginile acestea – multe! – nu obosesc și nici nu diminuează atenția la lectură. E, evident, nu numai preocuparea lui Sebastian, dar chiar viața lui absorbant legată de soarta războiului, pe care îl urmărește ca un naufragiat într-o lume în vîlvătaie. Iar finalul jurnalului e extraordinar. Ultima însemnare e din 31 decembrie 1944, notînd despre o călătorie de vacanță la Diham cu L. Pătrășcanu, Lena Constante, Harry Brauner și Herant Torossian. E o menționare premonitorie. Pentru că, de n-ar fi fost ucis în 29 mai 1945 de acel camion și rămînea în viață, sigur e că, peste cîțiva ani, intra în lotul Pătrășcanu, în acel proces sinistru și înfunda pușcăria, ca prietenii înainte amintiți. Pentru că, la procesul Pătrășcanu, această excursie din decembrie 1944 a fost citată ca un moment al „complotului antistatal" organizat de Pătrășcanu.

Din păcate, notele dlui Leon Volovici sînt cu totul subțiratice (ele trebuiau să fie multe, informate, conferind cărții calitatea de instrument de lucru) și, într-un loc (p. 306), o notă e de-a dreptul falsă. Cioran a fost, în fapt, chiar numit atașat de presă de către ministrul de Externe, legionarul Mihail Sturdza (cu acordul lui Horia Sima), numire reconfirmată, după rebeliune, benefic, de Mihai Antonescu. N-a funcționat decît vreo trei luni, intrînd în conflict ireconciliabil cu șeful său ierarhic. Actele din arhiva Ministerului de Externe sînt concludente. Acribia dnei Gabriela Omăt a salvat efectiv acest impresionant jurnal, avînd grijă, cu marea ei experiență de

editor, de transcrierea corectă a textului şi de calitatea unor lecţiuni. Să-i felicităm mult pe editori şi Editura Humanitas că ne-au dăruit, la început de an 1997, acest jurnal care nu dezvăluie numai destinul sfîşietor al unui remarcabil scriitor, dar reconstituie efectiv o epocă, aiuritoare, a lumii româneşti.

Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*. Text îngrijit de Gabriela Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici. Editura Humanitas, 1996.

februarie 1997

Jurnalul regelui Carol al II-lea

În zăpăceala incontrolabilă de pe piaţa noastră editorială s-a întîmplat o faptă de pomină. *Jurnalul regelui Carol al II-lea* a apărut în două ediţii. Una la Editura Scripta, în 1995, într-un prim volum care adună însemnările fostului rege din 11 martie 1937 pînă în 4 septembrie 1938. Şi, tot în 1995, la Editura Silex, apare primul volum al acestui jurnal, urmat, în 1996, de alte două la edituri fantomă, care publică însemnările fostului suveran pînă în 1942. Şi se anunţă continuarea acestei a doua ediţii. Şi, oricît ar părea de curios, primul volum al acestor două ediţii nu cuprinde exact aceeaşi materie. Ediţia de la Sigma, alcătuită de dna Viorica Moisuc şi dl Nicolae Raus, reproduce, cum spuneam, însemnările jurnaliere din martie 1937 – septembrie 1938. Uimitor e faptul că a doua ediţie, datorată dlor Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, începe cu o pagină jurnalieră din 1904, cu 26 de pagini din 1916, cu peste 50 de pagini din 1918, cu alte peste 40 de pagini din 1921, 1929, 1930 (dar nu şi consemnarea actului Restauraţiei), după care sînt inserate ştiutele însemnări zilnice din 1937-1938. E ciudat că ediţia Moisuc--Raus ignoră însemnările de pînă în 1937 (fără măcar a le aminti), deşi prefaţa e semnată de dl Ioan Scurtu,

atunci director al Arhivelor Statului. Și totuși, aceste însemnări se află în fondul Casei Regale din depozitul Arhivelor Statului din București și e cel puțin curios că însemnările din anii dinainte de 1937 au fost ignorate. Nu același lucru a făcut dl Marcel-Dumitru Ciucă, și el înalt funcționar al Arhivelor Statului din București, care a pornit, cum era firesc, cu începutul. Această a doua ediție, pe care o comentez, o face inutilizabilă pe cea dintîi (pe care, totuși, neștiind de cealaltă, am citit-o scrupulos) și inutilă de acum încolo. Să regretăm faptul, consemnîndu-l ca pe o anomalie îngrozitoare a stării de acum, de la noi. Neexistînd minime surse de informare, un editor care pune în lucru o carte se poate trezi că ea e publicată la o altă editură. De altfel, chiar această ediție a jurnalului regelui Carol al II-lea, apărută, aproape simultan, la două edituri, are ca precedent primele două volume din memoriile lui Const. Argetoianu, apărute, prin 1991-1992, simultan, la editurile Albatros și Humanitas, fără să se anuleze una pe cealaltă pentru că în fiecare se găseau însemnări inexistente în cealaltă ediție. Pînă nu se va instala o minimă coordonare a vieții editoriale, prin mijloace de informare adecvate, această bulibășeală generalizată de pe piața cărții românești nu se va curma.

Viitorul rege Carol al II-lea avea 21 de ani cînd părinții săi, regele Ferdinand și regina Maria, s-au urcat – în 1914 – pe tronul României, prin decesul regelui Carol I. Devenea, astfel, ca prim născut, prinț moștenitor. Dar, afemeiat și iresponsabil, încălcînd regulile scrise ale Casei Regale, în 1918, îndrăgostindu-se de aventuriera Ioana (Zizi) Lambrino, se căsătorește, în secret, cu ea la Odessa. Și-a părăsit, pentru asta, regimentul pe care îl conducea (comițînd, astfel, un act efectiv de dezertare) și, deși guvernul, la sfatul familiei domnitoare, a declarat ilegală căsătoria, prințul Carol continuă să conviețuiască cu Ioana Lambrino, cu care a conceput și un copil

(Mircea). Părinții, amărîți și supărați, l-au sechestrat vreo 75 de zile la mănăstirea Horaița, de unde au rămas însemnări personale, mărturisind dragostea față de femeia iubită. A existat și o corespondență cu această femeie și ea a fost atît de concludentă, încît, după moartea regelui în Portugalia (1953), fiul Ioanei Lambrino a intentat proces, cîștigîndu-l, inclusiv „recunoașterea" dreptului succesoral la tron. Principele moștenitor Carol a renunțat, în 1918-1919, la această căsătorie, în schimbul unei călătorii în jurul lumii (în 1920-1921), însoțit fiind de bunul său prieten, generalul N. Condiescu, viitorul scriitor, mai mare peste Fundația culturală Carol al II-lea. În sfîrșit, totul părea a se fi liniștit, pentru că în 1921 s-a căsătorit cu principesa Elena (Sitta) din casa domnitoare a Greciei. Din căsătoria care a fost nefericită (se pare că și din cauza firii Elenei) s-a născut copilul Mihai, viitorul rege al țării. Firea nestatornică și, repet, iresponsabilă a principelui Carol l-a aruncat, în 1925, într-o nouă aventură sentimentală ce se va dovedi statornică. A cunoscut-o, încă în țară, pe Elena Lupescu (devenită, repede, Duduia) și, în 12 decembrie 1925, în străinătate fiind cu o misiune oficială, trimite regelui Ferdinand o scrisoare oficială prin care renunță la drepturile succesorale. Era prea mult. Indignați, părinții săi, sfătuiți și de Ionel Brătianu, și Barbu Știrbei decid să se primească această renunțare la tron. Șefii partidelor politice, consultați, sfătuiesc – cu excepția lui Ionel Brătianu, să nu se accepte soluția propusă de principele moștenitor. Dar nu sînt ascultați. La 4 ianuarie 1926 corpurile legiuitoare, reunite (la guvernare se aflau liberalii în frunte cu Ionel Brătianu), decid decăderea din drepturile succesorale a principelui Carol, în favoarea fiului său Mihai. Cum acesta era minor (avea cinci ani), se instituie o regență (prințul Nicolae, patriarhul Miron Cristea și Gh. Buzdugan, președintele Curții de Casație). În 1927 regele Ferdinand, neconsolat că lasă

Casa Regală în neorînduială, moare și regența intră în drepturi de factor constituțional. Moștenitorul prezumtiv trăia la Paris, cu o confortabilă rentă, sub numele – care i se stabilise – de Carol Caraiman, firește, împreună cu Elena Lupescu, cu care, spre deosebire de incidentul Lambrino, nu se căsătorește. În țară, regența – slabă – e cam sub influența Partidului Liberal (în 1927 moare, intempestiv, și regele neîncoronat al țării, Ionel Brătianu), celelalte partide, mai ales Partidul Național Țărănesc (creat, prin fuziune, în 1926), cerînd reevaluarea „chestiunii închise" (așa se numea actul de la 4 ianuarie 1926) și readucerea pe tron a lui Carol. Ziarele (cu deosebire *Cuvîntul* lui Nae Ionescu) agită mult „chestiunea închisă", i se trimit, la Paris, lui Carol emisari și mesaje, iar acesta – reiese limpede din însemnările anilor 1929-1930, acum făcute publice – nu numai că agreează aceste planuri restauratoare, dar le și stimulează prin persoane și personalități lui de încredere. În sfîrșit, pentru a pune capăt stării tulburi, la 5 iunie 1930, cu un avion particular, Carol aterizează pe un aeroport din țară. Ajuns la București, încep pertractările. Prim-ministru era Iuliu Maniu, care propune, mai întîi, includerea lui Carol în regență în locul lui Const. Sărățeanu. Carol refuză această soluție, oricum pasageră. El voia instalarea pe tron, anulîndu-se astfel decizia din 4 ianuarie 1926. Maniu, conciliant, pune totuși două condiții: refacerea căsătoriei cu regina Elena și nereaducerea în țară a Elenei Lupescu. Pentru a curma pertractările, Carol acceptă, formal, aceste condiții și, la 8 iunie 1930, parlamentul votează instalarea pe tronul României a celui ce devine regele Carol al II-lea. (Menționez că nu sînt însemnări, în volumele pe care le comentez, despre aceste zile fierbinți, ultima însemnare din 1930 purtînd data 5 aprilie.) Firește că regele, o dată instalat pe tron, nu respectă condițiile lui Maniu. Acesta, om de caracter, ținea, acum, măcar la cea de-a doua

condiție, neaducerea în țară a Elenei Lupescu. Degeaba. Regele își aduce în țară, în secret, amanta; singura concesie pe care înțelege să o facă este, la început, neafișarea în public (inclusiv, desigur, la ceremoniile oficiale) a Lupeascăi. Maniu – și nu numai el – era indignat. Mai ales că foarte curînd regele își alcătuiește din devotații săi (Puiu Dumitrescu, Nae Ionescu, M. Manoilescu, Mavrodi, Max Auschnit, Richard Franasovici, Elena Lupescu, Felix Wieder, apoi N. Malaxa, Gavrilă Marinescu) o veritabilă camarilă, unde atotputernică devine cea căreia i se spunea (inclusiv regele o numea așa, în însemnările sale) Duduia. Dar, de fapt, nu numai Duduia (care se amesteca peste tot, inclusiv în numirea și demiterea miniștrilor), ci fiecare membru al camarilei era mai puternic decît miniștrii în funcțiune. Iuliu Maniu, protocolar și solemn, îi cere regelui, deschis, reintrarea în legalitate, curmîndu-se dezmățul. Refuzat fiind, demisionează din demnitatea de premier de două ori (în 9 octombrie 1930 și 13 ianuarie 1933), cedînd guvernarea mai maleabilului și versatilului său prieten Al. Vaida-Voevod. Neînțelegerea, devenită ură ireconciliabilă reciprocă, dintre Iuliu Maniu și regele Carol al II-lea s-a instalat definitiv. Unii analiști politici l-au judecat cu asprime pe Iuliu Maniu, acuzînd, în această intransigență morală, o dovadă a lipsei vocației de om politic a șefului recunoscut (chiar cînd, ca în 1934-1937, șef al PNȚ devenise Ion Mihalache) al marelui Partid Național Țărănesc. Nu e aici locul soluționării acestui contencios politic determinat de tăria de caracter a lui Iuliu Maniu. Dar e un fapt că din 14 noiembrie 1933 regele Carol al II-lea nu a mai încredințat PNȚ cu formarea guvernului, nici în noiembrie 1937, cînd venise, cu adevărat, succesiunea național-țărăniștilor și regele, punîndu-i lui Ion Mihalache condiții imposibile, l-a determinat pe acesta – după ce și-a consultat colegii din delegația permanentă – să refuze formarea

guvernului, cu care fusese învestit, de ochii lumii, înapoind mandatul încredințat. Președinția PNȚ a fost din nou acordată lui Iuliu Maniu. Și acesta, intratabil, nu a încetat să condamne, uneori în discursuri publice, nu atît comportarea regelui, cît cea a Duduii și a camarilei, ceea ce era considerat un efectiv act de atac la rege, într-o vreme cînd nimeni nu îndrăznea să facă măcar aluzii, darmite referiri clare la persoana de neatins a Elenei Lupescu. Dușmănia a crescut, dacă se mai putea, cu o octavă în sus. Deși atîția ani mult umilit în demnitatea sa de lider politic, pînă la urmă Iuliu Maniu a ieșit victorios în această dispută, care a fost a moralității și a legalității Coroanei. Pentru că în actul silit al abdicării lui Carol al II-lea din 4 septembrie 1940, rolul lui Iuliu Maniu a fost, dacă nu hotărîtor, oricum foarte important, comunicîndu-i lui Ion Antonescu – ca și, de altfel, Const. I.C. Brătianu și legionarii conduși de Horia Sima – că va colabora cu generalul în formarea unui guvern de uniune națională cu condiția expresă a abdicării regelui Carol al II-lea. Și a izbîndit cu brio. Victorios, așadar, în conflictul cu regele Carol al II-lea, după zece ani de umilință, a fost Iuliu Maniu, chiar cu riscul de a nu fi putut guverna țara – deși totul îl îndreptățea – decît de două ori, în timpul Restaurației. Să mai adaug faptul, demn de remarcat, ca ușuraticul rege Carol al II-lea a iubit-o totuși cu statornicie (o dovedesc însemnările din *Jurnalul* pe care îl comentez) pe Elena Lupescu. Ea nu a locuit la Palatul Regal sau Cotroceni, ci într-un palat de pe Aleea Alexandru (clădirea bombardată în 1944 și reconstruită a fost, o vreme, sediul central al PCR, iar acum funcționează aici Ministerul de Externe). Amanții ce se afișau, printre amici și cercurile apropiate, marital, se vedeau zilnic (la prînz sau seara pînă tîrziu în noapte, cînd, adeseori, nu rămîneau toată noaptea împreună). Să citez cel puțin două dovezi ale acestui amor efectiv, extrase din *Jurnal*: la

21 mai 1937, gripat, regele ar fi trebuit să rămînă în pat: „Dar nu vreau să mă las ca să stric ziua Duduii. Atîta fericire și mulțumiri îi doresc sufletul și inima mea, încît orice umbră ce i-aș putea aduce mă doare așa de mult". În iulie-august 1937 regele a făcut o călătorie la Paris, participînd la serbările zilei de 14 iulie și la vizitarea pavilionului românesc la Expoziția de la Paris. Firește că, neoficial, l-a însoțit și Elena Lupescu. S-au dus, nostalgici, pentru două zile, la Coësmies, castelul unde au locuit pe vremea exilului francez. „Aceste două zile petrecute acolo – notează regele –, pe care aș fi voit să le prelungesc la infinit, au fost zile de repaus sufletesc, zilele în care am putut din nou să mă confund integral cu dragostea mea neștirbită. Acolo, în acel colț, care este al nostru, Duduia e stăpîna necontestată." Se bucura mult, adesea ca un copil, cînd constata că, în casele prietenilor sau de către demnitari, se acorda întreaga atenție publică Duduii, grăbindu-se să consemneze aceasta în jurnal. Și s-a purtat totuși ca om de onoare față de Elena Lupescu, cînd, la plecarea lor de după 4 septembrie 1940, i s-a comunicat, telegrafic, că noile autorități cer ca la Timișoara Elena Lupescu să fie coborîtă din tren. Știa că asta însemna uciderea Duduii. Deci, a ordonat gărzii care îl însoțea să forțeze lucrurile, neoprind trenul – cum i s-a cerut – la Timișoara și Jimbolia, neoprindu-se – deși gloanțele legionarilor loveau în vagonul regal – decît dincolo de graniță, în Iugoslavia. În nestatornicia sa sentimentală, atît de acuzată, față de Elena Lupescu a fost devotat, iubindu-și cu adevărat metresa. În iulie 1947 s-a și căsătorit cu Lupeasca, ea supraviețuindu-i lui Carol, mort în 1953.

De pe urma consecințelor tribulațiilor sale sentimentale de pînă la 1930, regele Carol al II-lea a rămas cu o ură, mereu reactivată, împotriva partidelor și a oamenilor politici. Îi ura, mai întîi, pe liberali, care, pe vremea conducerii țării de către ei

sub Ionel Brătianu, determinaseră acceptarea, în 4 ianuarie 1926, a decăderii prințului moștenitor din drepturile sale succesorale. Cînd, tîrziu, în toamna lui 1933, s-a conciliat cu liberalii conduși, acum, de I.Gh. Duca, a fost mulțumit cînd acesta, prim-ministru fiind, a fost asasinat, la sfîrșitul lui decembrie 1933, de un comando legionar pe peronul gării Sinaia. S-a împăcat bine cu cel pe care l-a numit premier, Gh. Tătărescu, pentru că acesta era obedient, servil și în dispută ireconciliabilă cu bătrînii liberali din jurul lui Const. (Dinu) Brătianu. Cu Maniu, s-a văzut, a intrat, imediat după Restaurație, în conflict acut, opțiunile sale față de PNȚ îndreptîndu-se spre versatilul Al. Vaida-Voevod. De fapt, nu dorea ca în țară să funcționeze partide puternice, pornind, imediat după Restaurație, efortul de a le submina, din interior, prin crearea disidențelor. În PNL, prin numirea ca premier, la 5 ianuarie 1934, a lui Gh. Tătărescu, a întreținut dihonia dintre bătrînii și tinerii liberali, încurajînd și gruparea „Păreri libere". Iar în PNȚ a stimulat plecarea grupării lui Grigore Iunian (fostul carlist), apoi mereu a înclinat favorurile spre Al. Vaida-Voevod, pe care l-a sfătuit, în 1935, să creeze o disidență, „Frontul românesc", ce va fi exclusă, împreună cu președintele, din partid. Din păcate pentru el, cu toate aceste eforturi de subminare, n-a izbutit să diminueze din forța politică a PNȚ, incontestabil, după 1934-1935, cel mai puternic și mai popular partid. Aceleiași tendințe de sabotare a regimului partidelor politice i s-a datorat și încurajarea aproape fățișă, pe vremea guvernărilor vaidiste și a celei tatarești, a mișcării legionare, ostilă sistemului partidelor. Și a mai sperat, în van, că pînă la urmă își va aservi mișcarea legionară pentru a lovi, prin ea, în partide. De fapt, Carol al II-lea a venit, ca suveran, în țară ostil regimului partidelor, nădăjduind să instaureze un guvern de mînă forte, al său, deasupra partidelor și împotriva lor. A încercat această formulă

încă în aprilie 1931, învestind un guvern N. Iorga, format din tehnicieni, unii fără apartenență de partid, în jurul anemicei, inexistentei grupări politice conduse de marele istoric. Formula, încercată în plină criză economică, n-a putut dura decît pînă la 5 iunie 1932, regele apelînd din nou la PNȚ, care, la urma urmei, îi facilitase actul Restaurației. Dar n-a renunțat deloc la gîndul său intim că sistemul monarhiei constituționale e perimat, preferabil fiind cel al domniei personale, cu caracter neascuns dictatorial. Treptat, Europa era cîștigată de această formulă și, cu excepția Franței, Angliei, Belgiei, Olandei, lîngă noi a Cehoslovaciei, mai peste tot se lichida democrația. Această realitate politică europeană, favorabilă regimurilor politice forte, îl încuraja pe regele Carol al II-lea în mai vechiul său gînd. Detesta efectiv democrația pluripartidistă și parlamentară, socotind-o învechită, putredă și ineficientă. E adevărat, sistemul democrației parlamentare era, la noi, bolnav, mai ales datorită practicii că guvernul de partid căruia regele îi încredința mandatul de a forma cabinetul cîștiga întotdeauna alegerile, prin trucaje grosolane, instalîndu-și necesara majoritate parlamentară. Necesară ar fi fost curmarea acestei cutume, poate, la început, cum cerea PNȚ, prin guverne neutrale de alegeri, care să asigure corectitudine electorală, încît, apoi, să guverneze partidul care întrunea cele mai multe sufragii. În acest fel, regele și-ar mai fi diminuat – ca în Olanda, Danemarca, Belgia – din prerogative, asigurînd, în schimb, funcționarea democrației autentice.

Nici gînd, pentru regele Carol al II-lea, să întreprindă astfel de măsuri care să fortifice democrația autentică. El urmărea, dimpotrivă, s-o elimine cu totul, pentru a-și instala propria dictatură. Pe vremea guvernării tătăresciene, din 1934 pînă în decembrie 1937, izbutise destul de bine să țină întregul organism guvernamental, și deci al țării, în propriile mîini.

Dar exista opoziția național-țărănistă, puternică, o presă liberă, interpelări parlamentare care – toate – îl deranjau enorm. Proiectul său era să le lichideze, printr-o lovitură de palat. Mai ales că și mișcarea legionară, pînă prin 1935 încurajată, devenise incontrolabilă și ostilă regelui, deși dorea și ea un regim unipartidist și dictatorial (dar al ei). La 31 martie 1937 regele a avut o discuție cu Gh. Tătărescu, hotărînd ca acest guvern să continue a funcționa pînă la sfîrșitul toamnei acelui an. În însemnarea din acea zi regele notează: „Soluțiunea de mîine e grea, căci ea trebuie să fie radicală; terminarea guvernării liberale trebuie să fie și terminarea actualului regim politicianist. Trebuie să înceapă o eră nouă pentru țară, despolitic ianizată și gospodărească". La 19 aprilie 1937 regele convorbește cu Const. Argetoianu. Acesta, rămas, de fapt, fără partid și cunoscînd opiniile regelui, îi cînta în strună. „El crede ferm, notează satisfăcut regele, într-un guvern de mînă forte, crede că dezmățul așa-numit democrație nu este ceea ce trebuie țării. Soluția lui este ca eu personal să iau puterea în mînă, un fel de cvasidictatură, cu schimbare de Constituție. Am fost destul de impresionat de cele ce mi-a spus." E păcat că fostul suveran n-a făcut, în 1937, zilnic însemnări. Dar din cea retrospectivă, datată 2 noiembrie – 31 decembrie, reiese că, la sfîrșitul lui noiembrie, venind vremea schimbării guvernului Tătărescu, n-a fost de acord cu instalarea unei guvernări conduse de Maniu, decizînd deci să-i încredințeze, din nou, lui Gh. Tătărescu formarea „noului" cabinet. Numind la Interne pe Richard Franasovici, membru al camarilei, care a promis alegeri libere, pregătea, de fapt, instalarea guvernării personale la care aspira de mult. După 45 de zile de guvernare Goga-Cuza, la 11 februarie 1938 instalează guvernul Miron Cristea, suspendă Constituția din 1923, promulgă o nouă Constituție care desființează partidele. Regimul dictaturii regale e instalat. Din

nefericire, cineva (cine: fostul rege, Elena Lupescu, Urdăreanu?) a rupt din însemnările acestei perioade 48 de zile din caietul de însemnări, încît nu s-au păstrat notele fostului suveran despre această perioadă hotărîtoare. Dar se ştie, din istorie, că dictatura regală a lichidat, de fapt, democraţia în România. N-a fost, desigur, o dictatură agresivă, izbutind să adune în guvernele regale destui democraţi proveniţi din PNŢ, PNL (acum dizolvate), întreţinînd o aprigă campanie – nu în limitele prerogativelor statului de drept – împotriva mişcării legionare, considerată inamicul principal al regimului. Această din urmă campanie de izbăvire a fost şi motivaţia morală a apropierii de regimul lui Carol al II-lea a unor personalităţi democratice din fostele mari partide (Armand Călinescu, Mihai Ralea, Petre Andrei, M. Ghelmegeanu, Gh. Tătărescu, N. Iorga, M. Cancicov, Grigore Gafencu, Victor Iamandi, Mitiţă Constantinescu, Victor Slăvescu, Aurelian Bentoiu etc.). S-a creat chiar şi un parlament fantomă, prin alegeri formale, mulţi parlamentari fiind nu aleşi, ci numiţi. S-a creat şi un partid unic, Frontul Renaşterii Naţionale (apoi Partidul Naţiunii), condus de rege, care n-a prins deloc. Funcţiona şi Străjeria, un cîntec al ei spunînd „Un Dumnezeu avem în cer iar pe pămînt pe marele Străjer".

Dar vremurile se aspriseră. Axa s-a constituit iar încurajarea făţişă a politicii externe a ţărilor care cereau revizuirea tratatelor de pace de după primul război mondial ameninţa grav fruntariile ţării. La 23 august 1939 se producea pactul sovieto-german, despre care regele aflase încă din 21 august. Dar nimeni în ţară, ca şi în democraţiile occidentale faţă de care suveranul rămăsese fidel, nu ştia despre clauzele secrete ale acestui perfid tratat, prin care Germania hitleristă dădea mînă liberă sovietelor pentru ocuparea ţărilor baltice, a unei părţi din Polonia, a Basarabiei noastre istorice. Balanţa între grupările

politice europene adversare (România înclinînd pînă la sfîrșitul lui 1939 și chiar mai încoace spre garanțiile anglo-franceze) e tot mai dificil de menținut. S-au păstrat însemnările regelui din anul 1940. Și ele sînt, pentru momentele-cheie, tulburătoare. La 27 iunie 1940 a venit, ca un trăsnet, ultimatumul sovietic, care pretindea Basarabia și Bucovina de nord. La aflarea veștii, în puterea nopții, regele a notat: „Oricari ar fi riscurile, părerea mea este că trebuie să rezistăm la astfel de injoncțiuni și să ne ținem în ceea ce am spus atît de des că, dacă vom fi atacați, ne vom apăra". Apoi a venit vestea că Ribbentrop îl sfătuiește pe regele Carol al II-lea să accepte ultimatumul sovietic iar generalii din guvern i-au comunicat „că nu putem rezista pe trei fronturi (cele, previzibile, cu ungurii și bulgarii și cu sovieticii, n.m.) și că rezistența ar putea duce la pierderea forței noastre armate". Sînt însemnări și despre Consiliul de Coroană, imediat convocat pentru a decide. Aici, șeful Statului Major, „fără a da un aviz, a expus situația militară, a cărei concluzie era că, dacă sîntem obligați să luptăm pe trei fronturi, mergem la dezastru sigur... S-a mai pus chestiunea că este important de a ne păstra armata pentru zile poate și mai negre". Rezultatul votului Consiliului de Coroană a fost strîns: o majoritate de un vot a decis primirea ultimatumului (N. Iorga a votat împotrivă). Regele constata amar: „De fapt, deși ne-am apropiat de Germania, ea ne-a vîndut, fără scrupule, intereselor sale". Un al doilea Consiliu de Coroană modifică sensibil raportul opțiunilor. Din 26 de consilieri prezenți doar șase s-au pronunțat pentru rezistență. Regele a conchis la sfîrșitul celei de-a doua ședințe a Consiliului de Coroană: „Consider că se face o foarte mare greșeală de a ceda fără nici o rezistență aproape un sfert din țară, dar mă văd copleșit de avizul marei majorități a acelora cărora le-am cerut sfatul". Și mai tîrziu nota: „Mă gîndesc dacă n-ar fi mai cuminte să abdic". N-a abdicat și, la 29 august 1940, a urmat

dezastrul Dictatului de la Viena. Primul gînd al regelui a fost, şi acum, cel al rezistenţei. A fost convocat, în grabă, Consiliul de Coroană; deşi unii membri au lipsit. Iată, notate, zbaterile regelui în aceste clipe sfîşietoare: „Urmînd impulsul meu de luptă, l-am chemat şi pe Mihail (generalul Gh. Mihail era vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, n.m.) spre a lua măsurile necesare. Totuşi, trebuie foarte multă chibzuinţă, am eu dreptul de a împinge Ţara la un dezastru sigur? Era o vreme cînd credeam că o rezistenţă eroică poate scăpa o ţară, dar astăzi, după pilda Poloniei şi a Belgiei, în faţa unor armamente şi a unei aviaţii covîrşitoare, ţările cu mijloace limitate pot ele oare rezista? Cedînd, pot să-mi păstrez armata, pot păstra unitatea statului român, pot să reclădesc, cu o muncă fără preget, un suflet nou ţării mele, pot să nădăjduiesc într-un viitor mai bun. ...Ştiu, pe de altă parte, ce risc personal eu primind această înfrîngere, ştiu că pentru cel puţin mult timp eu sînt pierdut şi că tot ce voi face şi voi zice va fi considerat ca vorbele şi faptele unui trădător de neam şi vînzător de ţară. La 8 iunie eram la Zenit, azi sînt la Nadir". Sînt opinii clarvăzătoare – ce ni-l fac, pentru o clipă, simpatic pe aventurierul rege Carol al II-lea, care, în timpul domniei, cînd era liber, vîna sitari şi ţapi, îşi tot clasa colecţia de timbre, juca seara, de regulă, poker, necitind – nu am găsit nici o însemnare despre lecturi – nimic. Şi îi plăcea, totuşi, să fie numit voievodul culturii. Cum se ştie, la 4 septembrie 1940 – cîteva zile după aceste însemnări – e silit să abdice. Aventura lui de zece ani pe tronul României a sfîrşit în dezastru.

Ediţia dlui Marcel-Dumitru Ciucă e bună, cu textul bine transcris filologic (minus păstrarea, adesea, a lui *u* final), notele cuprinzătoare, prea dominînd cele informative, cu caracter enciclopedic, nelipsind şi cele legate de eveniment. Unele note cu caracter informativ (despre Eminescu, Caragiale, Durer etc.)

sînt de-a dreptul inutile. Am găsit și unele eronate. Să citez una. Despre C. Stere se spune că este „autor al mai multor romane, dintre care se detașează ciclul *În preajma revoluției*". De fapt, acest ciclu este singurul roman al lui C. Stere. Dar, în general, ediția e bună și adnotările foarte mulțumitoare. Să le fim recunoscători celor doi editori (cu deosebire dlui Marcel-Dumitru Ciucă, cel ce a dus greul ediției) pentru efortul lor. Mai ales că au descoperit, în fondul Casei Regale de la Arhivele Statului, însemnările fostului rege de pînă în 1937. Dar titlul atribuit de editori – „Între datorie și pasiune" – este o necuviincioasă alunecare spre comercialul senzațional. Trebuia păstrat titlul real, simplu și adevărat, *Însemnări zilnice*, cum procedaseră, cu ediția lor eșuată la volumul I, dna Viorica Moisiuc și Nicolae Raus.

Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*. Ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Editura Silex, vol. I, Editura Șansa, vol. II, Editura Satya Sai, vol. III, 1995-1996.

aprilie 1997

Jurnalul lui Victor Slăvescu

Prin anii șaizeci și șaptezeci întîlneam diminețile, aproape zilnic, un domn distins, în plină bătrînețe bine întreținută, citind în sala I și în cea de manuscrise a Bibliotecii Academiei. Venea la ora 9 și pleca la 13,30, nemaifrecventînd Biblioteca și după-amiaza. Interesîndu-mă, am aflat că acel distins domn mereu îmbrăcat în gri este marele economist Victor Slăvescu, fost profesor la Academia Comercială, academician și ministru. Vremurile, acum vrăjmașe, îl deposedaseră de toate aceste titluri. Dar el, aparent netulburat, continua să studieze și să scrie fără să publice. Cum îl vedeam tot citind gazetele socialiste din ultimul pătrar al secolului trecut și primele două

decenii ale veacului nostru am dedus (faptul mi-a fost, apoi, confirmat) că lucrează la elaborarea unei vaste exegeze despre istoria socialismului românesc. Dna Georgeta Penelea-Filitti, în studiul introductiv la ediția pe care o comentez, menționează că această lucrare are 21 de volume dactilografiate, care se află, împreună cu altele, tot atît de impunătoare, depuse la Biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București. Prin 1985-1986, am citit o formă abreviată a acestei lucrări și am găsit-o (mărturisesc cu regret) descriptivă, lipsită de adîncime și, de aceea, neinteresantă. Dar faptul rămîne ca o ironie a destinului orb. Un fost ministru liberal a lucrat ani mulți la elaborarea unei istorii a mișcării socialiste în România. Cred că a făcut-o pentru că, obișnuit cu munca scrisului, și-a ales un subiect care să-l pună la adăpost de suspiciunile autorităților comuniste, care – prin organele lor represive – îl tot supravegheau. M-am folosit de munca științifică a prof. Victor Slăvescu atunci cînd, prin 1959-1962, am editat opera economistului Dionisie Pop Marțian, lucrînd pe textul unei ediții anterioare girată de profesorul de la Academia Comercială. Studiul introductiv era bun, deși tot descriptiv, dar textul ediției vădea, sub raport filologic, destule neajunsuri pe care le-am reparat cu acribie, scriind și alt studiu. Am și vorbit, în curtea Bibliotecii Academiei, cu prof. Victor Slăvescu, împărtășindu-ne din preocupările comune. A fost, negreșit, un economist important al deceniilor interbelice, deși o operă mai consistentă a rămas de pe urma colegului și adversarului său politic Virgil Madgearu.

Zilele trecute am citit o parte din jurnalul lui Victor Slăvescu, publicat la Editura Enciclopedică, sub îngrijirea dnei Georgeta Penelea-Filitti. Mi s-a părut tern și uscat, mai ales că l-am citit imediat după jurnalul, înfiorat, al lui Mihail Sebastian. Dar dincolo de această uscăciune, important e că aflăm, aici, informații de o neasemuită utilitate și o

radiografie a epocii datorată unui proeminent om politic dublat de o mare competență în materie de economie în deceniile interbelice. Și asta înalță, din capul locului, acest jurnal al lui Victor Slăvescu la dimensiunea unui document de epocă. Să spun însă, mai întîi, că Victor Slăvescu, născut în 1891, a studiat pentru doctorat în Franța (la Paris), unde nu i-au plăcut profesorii, și apoi în Germania, la Berlin, unde și-a luat, în 1914, doctoratul cu o teză despre *Chestiunea agrară în România*. A început, încă din 1915, să lucreze la Banca Românească, instituție financiară liberală. Și tot pe atunci a devenit profesor la Academia Comercială. După război, pe care l-a făcut ca ofițer activ, în marile bătălii, devine membru al Partidului Liberal. A fost mult prețuit de Vintilă Brătianu, încît în 1923 (la 32 de ani) era director al puternicei instituții financiare (liberale) Creditul Industrial, în 1933, în guvernul efemer I.G. Duca, subsecretar de stat la Finanțe, iar în ianuarie 1934 devine titular la Finanțe în guvernul Gh. Tătărescu. În această înaltă demnitate, l-a înlocuit pe Dinu Brătianu, deținătorul portofoliului Finanțelor în guvernul Duca. A optat, în acest fel, pentru ralierea alături de gruparea tinerilor liberali, în frunte cu Gh. Tătărescu, în conflict cu cea a bătrînilor conduși de Dinu Brătianu? Nu integral. Și-a păstrat, vreau să spun, independența în gîndire și atitudine politică. Asta deși i s-a comunicat – prin Franasovici – să admită a deveni ministru „chiar dacă prin aceasta m-aș despărți de Dinu Brătianu", iar apoi Tătărescu, făcîndu-i personal propunerea, i-a mărturisit că nu are pentru asta acordul șefului PNL. Tătărescu i-a comunicat ca „avea intențiunea să formeze un guvern de echipă nouă și de metode noi, partidul nostru fiind ultima soluție politică pentru Rege, după care ar urma dictatura". A acceptat, dar i-a judecat – cred că nu numai în jurnal – cu destulă asprime și pe Dinu Brătianu, greoi în decizii și neabilitat în cele

economice, ca și pe Gh. Tătărescu, obedient, versatil, cinic și ușuratic în ceea ce făcea. De altfel, constatînd aceste defecțiuni caracterologice ale premierului și erorile îngăduite ale unor colegi de cabinet, în februarie 1934 Slăvescu demisionează din demnitatea ministerială, redevenind director al Creditului Industrial. S-a alăturat, în acest fel, grupării bătrînilor liberali în dihonie ireconciliabilă cu aceea a tinerilor de sub conducerea lui Tătărescu? Aș răspunde negativ. De o mare rectitudine morală, Victor Slăvescu se menținea la distanță de ambele grupări (ca și de aceea a grupului H. sau aceea numită „Păreri libere"), judecîndu-le ori de cîte ori constata nechibzuințe și acte politice contraproductive. La 12 aprilie 1937 nota în jurnal: „Alunecăm mereu pe panta imoralității iar relațiunile între oameni devin tot mai puțin sigure, tot mai oribile. În cine te mai poți încrede, în cine mai poți avea încredere cînd toți mint, cu surîsul amical pe buze?". Și, între timp, dihonia din PNL lua proporții. Fuziunea cu gruparea lui Gh. Brătianu, în ianuarie 1937, s-a înfăptuit, cu acordul lui Dinu Brătianu, împotriva voinței lui Tătărescu. La 23 ianuarie 1937 Franasovici îl încunoștințează pe Slăvescu că „în orice caz, Tătărescu este abătut, descurajat «car il est tombé de très haut». Crede că ar fi bine, pentru unitatea de conducere a partidului, ca acum Dinu Brătianu să se retragă de la șefia partidului, să rămînă numai șef de onoare și să ia în mînă partidul chiar Tătărescu". Și tot acum ajunge la încheierea că reușita guvernului liberal în apropiatele alegeri e improbabilă. „Regele este prea mult angajat și se angajează mereu spre dreapta. Ar fi cazul unei strîngeri de rînduri a tuturor partidelor democratice pentru a face un front comun și eventual un guvern de uniune națională. Mișcarea legionară merge mereu înainte." De altfel, și mai înainte Slăvescu a comentat critic, în jurnal, îngăduința guvernului Tătărescu față de mișcarea legionară, pe care o

consideră marele pericol intern pentru țară, fiind contrariat cînd a constatat că Miron Orleanu, cumnatul său, e gardist pătimaș, inamicul pătrunzînd deci în propria familie. În 3 noiembrie 1937 consideră drept o mare eroare rămînerea la putere a guvernului Tătărescu și e realmente bucuros că premierul nu l-a dorit ministru.

Temerile s-au adeverit. PNL nu a izbutit să recolteze, în alegerile din decembrie 1937, necesarul procent de 40%, regele Carol al II-lea încredințînd guvernarea Partidului Național Creștin al lui Goga-Cuza. E iarăși bucuros cînd, după 45 de zile, acest guvern e demis, regele dorind un guvern de tehnicieni aleși din toate partidele, suspendarea, „pe un termen dat", a activității partidelor politice și promulgarea unei noi Constituții. Dinu Brătianu îl informează pe Slăvescu că „a făgăduit Regelui concursul Partidului Liberal, dar că este bine să nu se dizolve partidele politice, ci să se suspende activitatea lor pe un termen dat". Așadar, regele, încă indecis în detalii, și-a instalat propria dictatură cu acordul PNL. Slăvescu, hiperocupat cu înaltele sale demnități de la Creditul Industrial, Creditul Bancar și membru în consiliile de administrație ale multor societăți comerciale și industriale – toate bine remunerate – judeca, deloc detașat, evenimentele și oamenii. Tot meditînd, a considerat și el, asemenea altor personalități politice democratice (Armand Călinescu, Petre Andrei, M. Ralea, M. Ghelmegeanu etc.), că dintre cele două rele care apăsau țara (legionarii și regele) e bine, chiar necesar, să colaboreze cu răul cel mai mic (regele) împotriva celui mai mare. Așa se și explică acceptul său de a fi membru fondator al Frontului Renașterii Naționale (și de a face parte chiar din directoratul acestuia), spre iritarea lui Dinu Brătianu, la 1 februarie 1939 devenind chiar ministru al Înzestrării Armatei în ultimul guvern Miron Cristea și rămînînd în această înaltă demnitate publică în

toate guvernele carliste ulterioare, pînă în aprilie 1940, cînd la cîrma țării e adus guvernul de dreapta Ion Gigurtu. A fost – ca economist, bun organizator și om de o ireproșabilă onestitate – un foarte bun ministru civil la Înzestrarea Armatei, făcînd mult și multe pentru sporirea armamentului, a muniției și a altor trebuințe ale armatei. Dar, deși ministru al regelui, deși îi aprecia inteligența, nu-i agrea fanfaronada, neonestitatea, ahtierea după alișveriș, aplecarea spre puterea personală, fiind mereu îngrijorat de destinul țării. Poate că s-ar fi cuvenit să se țină la distanță de guvern (asemenea lui Virgil Madgearu). Dar prea era mulțumit că regele îl prețuiește și l-a „ales" ministru, la care se adaugă scuza, amintită, că a socotit moralmente util să lupte, alături de rege, împotriva legionarilor. Deși, trebuie consemnat, atunci cînd, după asasinarea lui Armand Călinescu, a fost pornită execuția unor căpetenii gardiste, a condamnat aceste acte. „Cred – scria în jurnal la 22 septembrie 1939 – că este exagerată metoda și nepotrivită cu firea și tradiția noastră. Pedeapsă da, dar cu judecată și cu paza unor forme elementare de decență." Voia păstrarea principiilor statului de drept în plin regim de dictatură, pe care – totuși – îl slujea ca ministru. Situație aproape oximoronică, cu care Slăvescu totuși a coabitat.

Editoarea a oprit jurnalul cu însemnarea din 31 decembrie 1939, altfel spus cu încheierea celui de-al treilea caiet al acestor însemnări. Cred că mai potrivit ar fi fost să-l oprească la 4 iulie 1940, cînd – prin încetarea funcțiunii ministeriale – se încheie un capitol din viața lui Victor Slăvescu. Vor urma și alte volume, pentru că – sîntem încunoștințati – însemnările jurnaliere se încheie la 6 mai 1950. Ediția dnei Georgeta Penelea-Filitti e bună, chiar dacă a optat, de nevoie, pentru procedeul înlocuirii notelor despre sumedenia de persoane și personalități, cu care a avut de a face Slăvescu, cu indicele de nume analitice.

Să așteptăm – pentru interesul de document de epocă – publicarea celorlalte caiete-jurnal.

Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, 2 volume. Ediție îngrijită, cuvînt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Enciclopedică, 1996.

aprilie 1997

Corespondența primită de Vianu

Asistăm, în ultima vreme, la o întreagă tevatură în legătură cu „colaborationismul" lui Tudor Vianu cu regimul comunist în ultimele două decenii de viață ale marelui cărturar (1946-1964). Și parcă, lucru straniu, centenarul cărturarului, sărbătorit cuviincios anul trecut, a întețit atacurile în loc să le stingă. Sigur, fusese ambasador la Belgrad pînă în 1948 și, de prin 1960, membru al Comisiei UNESCO din România, scriind cîteva articole și eseuri care astăzi i se impută. Dar generației mele de intelectuali umaniști, cărora profesorul ne fusese unul dintre directorii de conștiințe, Vianu ne apărea, dimpotrivă, ca un rezistent, asemenea lui Călinescu sau Ralea. Ce ne-am fi făcut fără luminile sale dătătoare de speranță, ce am fi devenit dacă nu i-am fi audiat cursurile, conferințele și nu i-am fi citit intervențiile publicistice? Am fi fost altfel sau n-am fi fost deloc. Ceea ce astăzi e, pentru unii, obiect de osîndă și excludere, nouă, atunci, ni se părea un minim compromis pentru a se putea menține în for, salvînd, din cultura română, ceea ce se mai putea salva. Și, mă întreb din nou, mai bine ar fi fost, pentru generația mea și pentru cultura română în general, dacă Vianu ar fi înfundat, atunci, pușcăriile, lăsîndu-ne de izbeliște și total debusolați, fără acel factor de iradiere intelectuală pe care îl reprezenta, fără îndoială, profesorul și cugetătorul? Așa, cu minimalele sale compromisuri făptuite, ne-a rămas îndrumător și, repet,

director de conştiinţe. E mult asta, e puţin? Aş răspunde că e copleşitor de important. Şi cine se opinteşte azi aruncînd piatra ar trebui să se instaleze, pentru o clipă, în contextul acelor timpuri din anii cincizeci, străduindu-se să deosebească răul de bine. Vianu, cu toate concesiile făptuite, a făcut, îndrăznesc a crede, mult bine, iar răul azi incriminat era minimal şi aproape lipsit de importanţă. Am citit, de curînd, al treilea volum din ediţia de *Opere* Vianu, unde sînt incluse, în sumar, majoritatea acelor articole azi obiect de acuzaţii (mă îndoiesc, mărturisesc, că zgomotoşii acuzatori le-au citit) şi am constatat, încă o dată, cît de minimale sînt acele concesii. Sigur, istoria literară este datoare să dezvăluie despre o personalitate totul, aşezînd luminile şi umbrele la locul lor. Dar totul cu măsura adevărului şi ţinînd mereu seama de context. Altfel, se ajunge la falsuri grosolane, transformînd opere excepţionale şi personalităţi de primă mărime în contrariul lor, dezgolindu-le de ipostaza lor adevărată.

În această atmosferă de zarvă neînţelegătoare vine bine o recentă apariţie. E vorba de al treilea volum (şi ultimul) din ediţia de scrisori către Tudor Vianu, îngrijită de dna Maria Alexandrescu-Vianu şi de dl Vlad Alexandrescu (fiica şi, respectiv, nepotul marelui cărturar), înzestrat cu un învăţat, lămuritor aparat de note datorat dlui Geo Şerban şi cu o postfaţă, bine gîndită, a dlui Florin Ţurcanu. Acest volum cuprinde corespondenţa primită de Vianu în anii 1950-1964, adică tocmai perioada care constituie, pentru unii, obiect de incriminare ofensatoare. Acest epistolar relevă, dintr-o dată, situaţia grea în care se afla profesorul la începutul anilor cincizeci. Perpessicius îi scrie, la 18 septembrie 1953, că i-a citit, cu încîntare, studiul despre Odobescu şi regretă mult receptarea oficială negativă. „Judecă şi tu: citesc studiul tău, nu numai adînc, dar şi de o ţinută a cugetării şi expresiei remarcabilă, mă încînt la fiecare pagină şi învăţ

încontinuu și după aceea citesc lungile și insipidele lor referate, din care aflu cum te-au martirizat, cretinii, și cum își promiteau s-o mai facă". În nota sa pe marginea acestei scrisori, dl Geo Șerban rememorează supliciile prin care trecuse profesorul în acei ani. În martie 1950 a fost eliberat din colectivul de la Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei care pregătea volumul *Vocabular filosofic*. În august 1951 e licențiat și din colectivul care revizuia *Dicționarul limbii române*. Pe deasupra, se îmbolnăvise. I-a cerut, apoi, de lucru lui G. Călinescu pentru Institutul de Istorie Literară. În mai 1952 i se adresa: „te întreb, iubite prietene, dacă n-ar fi nevoie de mine la Institutul de Istorie Literară pentru lucrări pe care le-aș executa în calitate de colaborator extern și în regimul muncii în acord". Era, în acei ani, mereu în postura de ofertant, încolțit rău de nevoi care semnificau procurarea mijloacelor elementare de trai. Într-o scrisoare a sa, din mai 1952, către soție, nota cu obidă: „...tot amînări și amînări. Personal, am tras coada personajului infernal, cum n-am făcut-o niciodată în viața mea". Trăia mai mult din stilizări, referate, consultări științifice pe la edituri. De-abia prin 1953 zarea s-a mai limpezit, publicînd – la comandă – studii despre Bălcescu, Eminescu, Caragiale, despre Odobescu (cel la care se referea Perpessicius pentru că a fost atît de rău atacat de referenți anonimi). Nu i-a fost delolc ușor lui Vianu în primii trei ani care deschideau deceniul al șaselea. Și, colac peste pupăză, nu mai avea voie să predea cursul de estetică, profilîndu-se pe cel de literatură universală și comparată, pregătit și regîndit pentru a fi substanțial și a nu trezi împotrivirea oficialilor. Și ce a însemnat acel curs pentru generația noastră (eu am devenit student al facultății de filosofie în 1951) nu e niciodată îndeajuns să spunem. De-abia în 1954 i se îngăduie să colaboreze, sporadic, la *Gazeta literară*, atunci apărută, pînă acum publicînd numai

în revistele confidențiale ale institutelor Academiei. Avea dreptate fostul său asistent Ion Frunzetti, care, în mai 1955, auzind ecourile unei splendide conferințe despre Cervantes, îi scria emoționat: „Aflînd în ce chip ați vorbit acum, la conferință, mi-am spus cu emoție că mare dreptate aveați spunînd că trebuie luptat cu inerția, incompetența și incultura oamenilor și *că trebuie transformat ceva, dinlăuntrul sistemului chiar* (s.m.). Nu-mi dau bine seama dacă e vorba doar de un moment tactic, în care teologia face concesii filosofiei ca să-și justifice dreptul de-a persecuta mai abitir pe urmă, sau dacă teologia este nevoită cu adevărat să se închine în fața filosofiei. Oricum, puterea de a trezi în conștiințe ideea libertății și demnității omului, ideea dreptului său la vis și la ficțiune, puterea de a susține suveranitatea fantesiei în tot teritoriul spiritului creator era a Domniei-voastre, chiar dacă uzul ei v-a fost admis din nou doar temporar". Reiese din acest pasaj de scrisoare esențial că Vianu își asumase misiunea – în grelele vremuri întunecate de atunci – să transforme ceva chiar din interiorul sistemului. Era o misiune nobilă și curajoasă, care îl transformă, brusc, pe „colaboraționist" într-o instanță de subminare a sistemului – pe plan cultural – din chiar interiorul său. Repet, deodată, „colaboraționistul" ne apare în lumina adevărată a rezistentului care milita, în spațiul culturii, pentru subminarea sistemului comunist. E puțin lucru pentru vremea aceea? Era enorm. Și la aceste adevăruri elementare ar trebui să mediteze acei procurori din oficiu care se tot năpustesc, fără oboseală, împotriva efigiei de aur a marelui cărturar. Adevăratul statut al lui Vianu din acea vreme, de aici, din această revelatoare mărturisire a lui Frunzetti, trebuie definit și dedus.

Alte nenumărate scrisori îl indică pe Vianu drept ceea ce a fost, atunci, pentru mulți intelectuali: un factor de ajutor în nevoie. În octombrie 1952 Blaga îl

înștiința că avea gata traducerea părții întîi din *Faust*, pe care îl tradusese în urma unui aranjament cu Fondul literar, care îi avansa lunar un ajutor. Deodată, ajutorul lunar a încetat, Blaga anunțat fiind că traducerile trec în responsabilitatea E.S.P.L.A. Îl ruga pe Vianu să se intereseze cum stau lucrurile la E.S.P.L.A. și de posibilitatea redobîndirii avansurilor lunare, fără de care nu poate aborda traducerea părții a doua din *Faust*. Prompt, Vianu s-a interesat, comunicîndu-i poetului informațiile. La 27 noiembrie 1952, Blaga îi notifică: „Îți mulțumesc pentru demersul tău la E.S.P.L.A. și pentru toate informațiile". Era neliniștit în legătură cu banii avansați pînă acum și îi cerea lui Vianu să stăruie la editură pentru încheierea unui contract pentru tot *Faust*, în așa fel încît să capete, iar, lunar, ajutorul de mai înainte. De aceea: „Nu te supăra, dragă Vianu, că te rog de noi informații. Sunt într-o situație foarte grea și, deocamdată, nu mă pot deplasa la București". Lucrurile s-au rezolvat și, mai tîrziu, în 1954, *Faust*, în traducerea lui Blaga, a apărut cu un studiu introductiv semnat de Vianu. Și intervențiile lui Blaga n-au fost singurele. Să amintim cîteva dintre ele. Prof. Liviu Rusu îl ruga, în iulie 1955, să-l ajute pentru obținerea unei traduceri („Dacă aș putea ajunge la un contract cu editura, aș putea să-mi schimb simțitor mersul lucrurilor"), revenind și în alte rînduri în același scop sau în altele. I-au cerut ajutorul, și l-au căpătat, Ștefan Bezdechi, vestitul traducător al lui Aristotel, Al. Hodoș (în martie 1956), fost redactor la ziarul lui Goga, *Țara noastră*, din care cauză avea o situație foarte grea. A ajutat-o hotărîtor pe Alice Voinescu să capete traduceri și să-și redobîndească pensia. În mai 1958 l-a ajutat, la cerere, pe Liviu Rusu să capete un post de cercetător („Îți mulțumesc, scria Liviu Rusu, din toată inima pentru interesul pe care mi-l arăți... acum am redevenit cercetător, cu obligații numai științifice"). L-a ajutat, apoi, în iulie 1958, pe Adrian

Marino, pe vremea cînd acesta avea domiciliu obligatoriu într-un sat din Bărăgan, în primul rînd pentru dreptul de a emite şi primi corespondenţă („...mulţumindu-vă sincer pentru solicitudine în uşurarea situaţiei mele") şi apoi, în 1962, să fie eliberat de sub condiţia de domiciliu obligatoriu. Pe Gh. Tohăneanu l-a ajutat să obţină un post de profesor la Universitatea timişoreană. L-a ajutat hotărîtor, în 1956, pe bunul nostru coleg, viitorul prozator Sorin Titel, exmatriculat din facultate, pentru a-şi putea continua studiile. Şi exemple, destule, ar mai putea fi citate. La cine ar fi intervenit aceste personalităţi dacă Vianu nu şi-ar fi păstrat poziţia cultural-ştiinţifică şi publică? Şi profesorul era, de fiecare dată, în aceste solicitări de intervenţie, prompt, eficient şi niciodată dilatoriu. Se ştia o instanţă de apel şi intervenţie şi înţelegea să fie grijuliu cu fiecare solicitare, rezolvînd-o. N-a pregetat, în 1963, nici să i se alăture lui Liviu Rusu în iniţiativa acestuia de reabilitare şi repunere în circulaţie a operei lui Maiorescu (mărturii revelatoare despre geneza intervenţiei lui Liviu Rusu în *Viaţa Românească* aflăm în scrisoarea acestuia din 4 iunie 1963), publicînd un articol de mare demnitate intelectuală („Cu nespusă încîntare – îi scria Liviu Rusu la 3 septembrie 1963 – ţi-am citit articolul despre Titu Maiorescu şi îţi sunt profund recunoscător de a fi intrat în discuţie cu o ţinută atît de înaltă, cu atîta demnitate academică... Iată pentru ce alăturarea d-tale în discuţie, în sensul în care ai făcut-o, îmi este atît de preţioasă"). Preţioasă nu-i era, de fapt, lui Liviu Rusu, ci culturii româneşti îndeobşte, care, prin readucerea în for a operei lui Maiorescu, se descătuşa într-un segment al ei fundamental.

Această ediţie de corespondenţă primită de Tudor Vianu (care publică 887 de scrisori din cele 2500 existente în arhivă) şi, cu deosebire, acest al treilea volum final ar trebui citit cu atenţie nu numai de

detractorii săi de azi. Sînt, aici, documente revelatoare pentru o epocă grea și pentru o personalitate de excepție care a știut să-și facă datoria intelectuală și profund omenească.

Scrisori către Tudor Vianu, vol. III (1950-1964). Ediție îngrijită de Maria Alexandrescu-Vianu și Vlad Alexandrescu. Note de Geo Șerban. Postfață de Florin Țurcanu. Editura Minerva, 1997.

iunie 1998

Teribilul an 1940

Ioan Hudiță, profesor universitar de istorie, a fost, mai întîi, conferențiar de istorie universală la Universitatea din Iași. În 1935, candidează la concurs, pentru titlul de profesor, alături de Andrei Oțetea. Concursul a fost cîștigat finalmente de Oțetea. Hudiță, lovit grav în interesele sale, a văzut în izbînda lui Oțetea și înfrîngerea lui o cabală a masonilor ieșeni, contractînd o ură neîmpăcată împotriva rectorului Traian Bratu (probozit nedrept, în jurnal, cu cele mai teribile injurii) și a altor universitari ieșeni cu merite incontestabile (Iorgu Iordan, Petre Andrei, Gh. Zane, Ion Petrovici). Se mută, în consecință, la București, căpătînd o conferință de istorie diplomatică la Academia de Studii Economice, de unde e înlăturat de regimul carlist, devenind, tocmai în 1940, conferențiar la Școala de Arhivistică. De-abia în 1944 ajunge profesor de istorie diplomatică la Universitatea din București, statut pe care îl pierde în 1947 și, după ani grei de închisoare (în două reprize), capătă, în 1956, un post de cercetător la Institutul de Istorie, pensionat fiind în vara lui 1959. Moare, la 85 de ani, în martie 1982. N-a lăsat o operă și nici măcar cărți de ținută, decît una, menționabilă, despre Cuza-Vodă. Fusese și un foarte activ om politic, la început militînd în Partidul Țărănesc al

dr. N. Lupu, fiind, din 1927, mereu deputat. În anul 1936 dr. Lupu, cu partidul său, fuzionează cu PNȚ, Ralea, atunci director al ziarului *Dreptatea*, scriind, într-un editorial, că dr. N. Lupu „revine în casa lui, în parte clădită de el". Ioan Hudiță îl urmează pe șeful său politic în PNȚ, unde se impune imediat ca lider prețuit, fiind cooptat relativ repede ca membru al Biroului, iar după asasinarea de către legionari a lui Virgil Madgearu, devine secretar general adjunct al partidului (post deținut împreună cu Ghiță Pop). Și, lucru ciudat, deși regățean și fost țărănist, este mai aproape în opinii de Iuliu Maniu și gruparea sa decît de aripa Lupu-Mihalache. Era, în virtutea profesiunii sale de profesor de istoria diplomației, specialistul numărul unu al partidului în probleme de politică externă, impresionîndu-și colegii prin cunoștințe, puterea asociativă și disociativă, fermitatea opiniilor. Era, de aceea, ascultat, avînd roluri de primă mărime în PNȚ, și se credea că, după Maniu, va deveni conducătorul PNȚ. Acest om harnic, învățat, bun analist și activ pe plan politic, a ținut un ticăit jurnal de prin 1930, lăsînd cîteva zeci de mii de pagini de însemnări, care prin grija familiei s-au păstrat. Anul trecut dl Dan Berindei (ginerele lui Hudiță) a publicat un prim volum conținînd însemnările profesorului din anul 1944, de o importanță documentară extraordinară pentru că dezvăluie tainele complexului proces al pregătirii și înfăptuirii actului de la 23 august 1944. Acum, tot prin stăruința dlui Dan Berindei, a apărut un al doilea volum din însemnările lui Ioan Hudiță, de astă dată notațiile anului 1940, mai precis din ianuarie pînă la 6 septembrie, imediat, așadar, după abdicarea regelui Carol al II-lea și înscăunarea, drept conducător al statului, a generalului Ion Antonescu. Motivul obsesiv al acestor din urmă însemnări îl constituie preocuparea fixă a PNȚ pentru detronarea regelui. Cum se știe, în 10 februarie 1938, regele a demis guvernul Goga-Cuza, instaurîndu-și regimul

autorității personale, abrogînd Constituția din 1923 și elaborîndu-și o alta, a sa, care să-i sprijine dictatura, partidele politice fiind formal desființate. Practic, cu deosebire PNȚ și PNL, continuau să funcționeze, fiind tolerate într-o semiclandestinitate acceptată, de la organismele centrale pînă la organizațiile teritoriale. PNȚ, care din 1935 era împotriva regelui și a camarilei sale sinistre, s-a pronunțat (mai ales aripa Maniu) deschis contra regimului dictatorial carlist, chemînd la acțiuni militante potrivnice suveranului. Toți oamenii politici peneliști (Armand Călinescu, M. Ralea, M. Ghelmegeanu, Petre Andrei, Grigore Gafencu) care au acceptat să devină demnitari carliști au fost excluși din PNȚ și tratați, cu o consecventă intransigență demnă de o cauză mai bună, ca lași și trădători (jurnalul lui Hudiță e plin de ascuțite injurii nedrepte la adresa lor). Și aceasta în ciuda faptului că respectivii incriminați argumentau, atunci, că țara e primejduită grav de două rele, regele și mișcarea legionară. Au socotit că rostul lor (de cîte ori nu mi-a relatat asta profesorul meu Mihai Ralea!) e să se asocieze (colaborînd) cu răul cel mai mic (regele) pentru a stăvili răul cel mare, mișcarea legionară. Era o judecată de neignorat, pe care Iuliu Maniu, devenit, din 1937, din nou președinte al PNȚ (pînă acum, din 1934, fusese Ion Mihalache), o respingea, pentru că, în opinia sa, regele ar fi reprezentat răul cel mai mare, de aceea a acceptat ca – enormă gafă politică – la alegerile din decembrie 1937 să semneze un pact de neagresiune electorală cu legionarii, conferindu-le onorabilitate. Iar Ioan Hudiță, acum în ascensiune în PNȚ, și pentru a se răzbuna pe cei care pînă acum erau ei – și nu el – fruntași ai partidului, s-a alăturat cu ură feroce opiniei lui Maniu. Asta, în timp ce Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Virgil Madgearu, chiar și Mihai Popovici erau mai puțin intransigenți, căutînd să păstreze punți de contact cu foștii colegi deveniți demnitari carliști și, chiar, cu regele Carol al II-lea.

Greu, acum, a posteriori, de apreciat judecata foștilor penetiști deveniți carliști. Și asta pentru că lucrurile s-au complicat pe plan extern, prin ascensiunea Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste, ascensiune care a modificat totul, inclusiv, desigur, destinul țării noastre, ceea ce, finalmente, a dus la falimentarea dictaturii carliste și la eșecul strădaniei sale de a se salva integrîndu-i în guvern pe legionari și eliminîndu-i pe foștii demnitari penetiști. Aparent, așa cum au evoluat lucrurile în vreo trei ani, totul părea a-i da dreptate lui Maniu și aripii sale. Dar analizele lor sînt, oare, toate valabile? De nenumărate ori Ioan Hudiță își expune în Biroul partidului și unor cunoscuți punctul de vedere. PNȚ a dorit să păstreze alianțele cu puterile democratice occidentale, împotriva celor două țări fasciste, bizuindu-se pe garanțiile oferite de Anglia și Franța. Titulescu l-a convins pe Maniu și ai lui că trebuie să ajungă la o înțelegere, în chestiunea Basarabiei, cu sovieticii. A dus, în acest scop, tratative cu Litvinov, ministrul de Externe sovietic, ajungînd la o înțelegere cu acesta prin care URSS recunoștea starea politică de fapt a Basarabiei, retroceda tezaurul românesc aflat în URSS din 1917 în schimbul unei despăgubiri de trei miliarde lei aur (negociabilă), pentru investițiile făcute aici de Rusia din 1812 încoace.

Pentru a se convinge, PNȚ a trimis la Geneva, în 1936, o delegație (dr. N. Lupu și Hudiță) care, în discuții cu Litvinov, a verificat opțiunea Titulescu. Dar regele a respins drastic propunerea lui Titulescu, demițîndu-l, în august 1937, în locul său, ca ministru de Externe, numindu-l pe obscurul Victor Antonescu. Hudiță era convins că de s-ar fi semnat protocolul cu Sovietele, acestea nu s-ar fi apropiat de Germania și România ar fi fost pusă la adăpost. Dar se putea pune temei pe promisiunile URSS, chiar cu semnătura unui protocol, cînd Stalin, se pare, era înțeles cu Hitler încă din 1934? Simptomatic pentru calitatea

analizelor lui Hudiță e faptul că și după tratatul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, el își păstra aliniamente argumentative, socotind că este mai valabilă judecata din 1936. Asta deși clauzele secrete ale tratatului germano-sovietic stabileau răpirea, din nou, a Basarabiei. Și își păstra raționamentul chiar și după cotropirea de către sovietici a țărilor baltice. PNȚ, condus de Iuliu Maniu, refuza orice colaborare cu regimul carlist, cu excepția, o dată, a dr. N. Lupu și, altă dată, a lui Ion Mihalache, care a acceptat, chiar, pentru o vreme, demnitatea de consilier regal, refuzînd însă indemnizația și mașina de serviciu, lăsîndu-se înșelați de promisiunea regelui că intenționează să formeze un guvern Mihalache, cu dr. N. Lupu la Externe. Ba chiar, în iunie 1940, dată fiind iminenta înfrîngere a Franței, Madgearu propune Biroului PNȚ ca partidul să facă, acum, front comun alături de rege. Era și opinia lui Mihalache. Dar Maniu se opune și Hudiță i se asociază. Admirabilă a fost, însă, cum reiese din însemnările lui Hudiță, atitudinea PNȚ față de teribilele cesiuni teritoriale impuse țării noastre în 1940. La 28 iunie 1940, cînd se produce ultimatumul URSS, PNȚ în colaborare cu PNL-Dinu Brătianu înaintează Consiliului de Coroană un memoriu prin care propun un guvern de uniune națională, respingerea ultimatumului și mobilizarea generală. Liderii PNȚ erau încredințați că Germania, preocupată de războiul ei occidental, nu va sprijini pe ruși și că România se va apăra asemenea Finlandei. Cum se știe, Consiliul de Coroană acceptă ultimatumul, retrăgînd armata din Basarabia, fără a fi tras un glonț. Cine a avut, atunci, dreptate? În 2 iulie Maniu, însoțit de N. Lupu, Dinu Brătianu, V. Sassu, I. Lepădatu, „și-a călcat pe inimă" mergînd la rege, cerîndu-i formarea unui guvern național, mobilizarea generală a armatei. Cererile lor au fost respinse. La începutul lui august, date fiind zvonurile despre iminenta cedare a Ardealului,

Maniu cerea ieşirea în stradă pentru a protesta, cerîndu-se abdicarea regelui. Dr. N. Lupu nu e de acord, şi nici, de la liberali, Dinu Brătianu, dr. Const. Angelescu, I. Costinescu. Dar unii lideri PNŢ cereau atunci detronarea regelui şi declararea republicii, Maniu fiind proclamat preşedinte al republicii. Dinastic consecvent, Maniu nu acceptă această idee. Cît priveşte decizia Consiliului de Coroană din 29 august, liderii PNŢ ştiau că, de fapt, arbitrajul Germaniei şi al Italiei fusese cerut de factorii de decizie ai României şi că prin Fabricius, ambasadorul Germaniei la Bucureşti, toate concesiunile teritoriale din Ardeal fuseseră dinainte, în mare, acceptate.

În Consiliul de Coroană, Maniu fiind absent din Bucureşti, PNŢ a fost reprezentat de I. Mihalache şi Mihai Popovici, care au cerut respingerea arbitrajului, cum a procedat, din partea PNL, Dinu Brătianu, stăruind pe ideea că Hitler, văzînd decizia României, nu va intra în război cu noi de dragul ungurilor.

Cum ştim, Consiliul de Coroană a acceptat, cu majoritate de voturi, arbitrajul. Soarta regelui era pecetluită. Şi cum Ion Antonescu a fost adus (de la domiciliul forţat de la mănăstirea Bistriţa) să convorbească cu suveranul pentru a i se încredinţa formarea guvernului, Maniu s-a întîlnit de două ori cu generalul, convenind asupra detronării regelui şi formării unui guvern de uniune naţională. Antonescu, notează Hudiţă, l-a înşelat pe Iuliu Maniu în ideea guvernului de uniune naţională, preferîndu-i – la sfatul lui Fabricius – pe legionari. Dar a determinat abdicarea silită a regelui. Şi, bucuroşi de această dezlegare, liderii PNŢ, după prima întrevedere Maniu – Antonescu, afirmau că „suntem aproape la capătul luptei noastre". Asta în timp ce în ţară se instala guvernul condus de Ion Antonescu, despre care Maniu ştia că „este un om prea ambiţios şi nestatornic în idei pentru a pune bază în cuvîntul lui, fiind gata la orice trădare pentru a-şi realiza ţelul aviditătii după

putere". Iar N. Lupu afirma: „E de văzut acum dacă în urma dictaturii de care am scăpat, Antonescu nu ne pregătește alta tot atît de primejdioasă, mai ales dacă el este hotărît să joace cartea germană, alături de cealaltă drojdie politică a țării noastre, legionarii și complicii lor".

Jurnalul politic al lui Ioan Hudiță, publicat cu un bun aparat critic de dl Dan Berindei, ne restituie imaginea contorsionată a teribilului an 1940. Vor mai apărea și alte volume din acest jurnal?

Ioan Hudiță, *Jurnal politic*. Studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei. Institutul European, 1998.

noiembrie 1998

Jurnalul lui Ioan Hudiță

Ioan Hudiță a fost un istoric fără a se fi remarcat prin publicarea unor lucrări fundamentale. Singura lui lucrare relevabilă datează din 1941 și e intitulată *Franța și Cuza-Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*. În anii războiului continua să cerceteze, la Biblioteca Academiei, unde se afla depusă arhiva Cuza, în jurul acestei teme pentru el absorbante, fără a izbuti să-și finalizeze proiectele. Visa ca, după război, eliberat de îndatoririle politice, să se dedice exclusiv cercetării. Vremurile postbelice i-au fost vrăjmașe, încît visul nu i s-a realizat. Hudiță știa, ca istoric, multă carte. Își luase un strălucit doctorat la Paris între 1921 și 1927 și, reîntors în țară, a avut o cam hurducată carieră de profesorat la Iași și București, specializat fiind în istoria diplomatică. A obținut titularizarea ca profesor tocmai în februarie 1944, nemaiputîndu-se bucura de această dreptate decît trei ani, pentru că în septembrie 1947 e eliminat din învățămînt. După suferințe prin pușcării timp de peste opt ani (fără a fi fost judecat) devine, în 1956, cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga", de unde

va fi pensionat în 1959. A mai trăit pînă în 1982 (avînd, la deces, 85 de ani), continuînd să lucreze la tema care l-a preocupat toată viața.

Ioan Hudiță a fost și om politic. În 1931 s-a alăturat grupării țărăniste conduse de dr. Nicolae Lupu, fiind mereu ales deputat. În 1936, o dată cu revenirea grupării dr. N. Lupu în PNȚ, devine și el membru al, atunci, celui mai mare și mai important partid politic al țării. Treptat, s-a apropiat de cercurile conduse, în partid, de Iuliu Maniu, la care a prețuit, cum se și cuvenea, rectitudinea morală. Poziție proeminentă în PNȚ, pînă la război, nu prea a ocupat. Dar în perioada dictaturii regale și, apoi, în anii războiului, a fost cooptat în organismele conducătoare ale unui partid care, formal, fusese dizolvat, dar, în fapt, continua să funcționeze, reprezentînd, în anii războiului, o forță a opoziției, puternică și ascultată. Apreciat fiind de Iuliu Maniu, profesorul de istorie diplomatică a ajuns pînă la demnitatea de secretar general adjunct al PNȚ, pe care o deținea împreună cu Ghiță Pop, fiind, de fapt, expertul partidului în probleme de politică externă. Și PNȚ avea, în timpul războiului, un Birou Central, compus din președinte, vicepreședinți, secretari, casier, membri. Dispunea de organizare județeană, cu șefi de județe, iar în București cu șefi de culori (sectoare) și membri care țineau, toți, animate ședințe. Era un puternic centru politic de rezistență antiantonesciană. Cel puțin așa reiese din jurnalul lui Hudiță, recent publicat. Și, de reținut, acest corpolent jurnal conține însemnările omului politic pentru perioada 1 ianuarie – 24 august 1944. Jurnalul e extrem de minuțios în redactare, menționînd aproape tot ceea ce era important de reținut sub raport politic. Editorul, dl acad. Dan Berindei, ginerele lui Hudiță, precizează, scrupulos, ceea ce a eliminat din text (detalii nesemnificative), în așa fel încît volumul să aibă, totuși, proporții rezonabile (572 pagini). Jurnalul, foind de

informații revelatoare, e un inestimabil instrument de lucru, dezvăluind mecanismele proceselor interioare privind pregătirea debarcării lui Antonescu, ieșirea României din alianța cu Germania și apropierea de forțele Ligii Națiunilor. Întreg acest dosar politic de extremă importanță capătă, prin jurnalul lui Hudiță, un izvor de bază, de care va trebui, de acum încolo, să se țină seama. Asta, firește, examinîndu-l obligatoriu în comparație cu alte surse (documente, jurnale, memorii) pentru a obține aprecieri verificate, demne de crezare. Pînă atunci, se cuvine să arătăm că jurnalul lui Hudiță e un tablou cuprinzător al anului politic românesc 1944, în care eroi sînt, deopotrivă, Antoneștii și ceilalți membri ai guvernului și armatei, fruntașii politici penețiști și liberali (aripa Dinu Brătianu), oameni de știință dintre universitarii bucureșteni și chiar persoane de rînd, toți preocupați de soarta războiului și a țării. Interesant e faptul, pe larg și adesea notat, că de prin ianuarie 1944 pînă tîrziu în vară, Antonescu (și cei din jurul lui) credea în versiunea lansată de Hitler, că va avea loc o pace separată anglo-germană, care va da alt curs războiului, toți îndreptîndu-se împotriva Rusiei sovietice. Or, în această ipoteză hazardată, România trebuia să-și mențină alianța cu Germania, luptînd pe front, în ciuda perfect previzibilei înfrîngeri. Maniu – și, alături de el, Hudiță și alți lideri penețiști – respingea această ipoteză, cerînd desprinderea noastră de nemți fie de către Antonescu (sprijinit de forțele politice ale țării), fie de un guvern de uniune națională. La 22 iunie 1944 N. Malaxa, după o întrevedere cu Antonescu, aduce la cunoștința fruntașilor PNȚ că mareșalul e convins, acum, că nemții vor pierde războiul. Totuși România nu se poate desprinde de ei deoarece, cu multele lor trupe aflate în țara noastră, în alianță cu legionarii încă activi, cu trupele ungare și cele bulgărești, ar face, aici, o baie de sînge. Hudiță și dr. N. Lupu,

cunoscînd opiniile lui Maniu, îi răspund lui Malaxa că desprinderea noastră de nemți trebuie realizată cu orice risc, sfîrșitul războiului, previzibil, netrebuind să ne găsească alături de Germania. Antonescu, pentru a cîștiga timp, îngăduie trimiterea știută a lui Barbu Știrbei la Ankara și, apoi, la Cairo pentru a sonda intențiile aliaților. Maniu și Dinu Brătianu păstrează, și ei, legătura prin radio cu Știrbei, acesta comunicîndu-le mereu știri și informații, care ajungeau, desigur, prin Niculescu Buzești, și la Palatul Regal. Or, Știrbei comunica, din mai 1944, invariabil, că aliații occidentali nu pot face nimic pentru noi fără prealabilul acord al URSS. Maniu, Hudiță și alți fruntași politici (nu însă Mihalache, Lupu și chiar Dinu Brătianu) socoteau că anglo-americanii ne vor putea sprijini față de eventualele pretenții ale URSS. Ba chiar Hudiță punea mare preț pe faptul că sovieticii au semnat Carta Atlantică și deci aceasta îi va împiedica să se amestece în treburile interne ale României care, după război, organizînd alegeri libere, va avea parte de un puternic guvern PNȚ-PNL. Această speranță era una a disperării și era evident că fruntașii politici ai opoziției se temeau de tendințele hrăpărețe ale sovieticilor, dar era unica soluție în condițiile date. Din mai 1944 Antonescu răspîndise versiunea că e iminentă intrarea Turciei în război de partea Angliei, Germania pregătindu-se să o distrugă împreună cu trupele bulgare. În aceste condiții, România nu se poate desprinde de nemți, care vor masa multe trupe în Balcani, constituind un pericol pentru țara noastră. Antonescu făcea orice pentru a prelungi războiul alături de nemți, Maniu cerînd, în aceste condiții, debarcarea cu forța a lui Antonescu. Încep tratativele PNȚ cu celelalte partide (PNL, PSD, PCR) pentru crearea unei opoziții unite și, la 21 iunie 1944, în casa lui Hudiță, reprezentanții acestor formațiuni politice constituie *Blocul Partidelor Democrate*. În

aceeași lună, toți sînt bucuroși de debarcarea aliaților în Normandia. Ba chiar, la mijlocul lui iulie, Antonescu anunță că e decis să continue războiul chiar fără nemți, ocupați de inventata bătălie împotriva Turciei. Antonescu mai credea în himera unei debarcări și a unei pătrunderi masive a nemților în Anglia, pentru a o scoate din luptă. De asemenea, tot vîntura amenințarea că nemții dețin o armă secretă, care îi va sili pe englezi să trateze separat cu Germania. În acest fel, Germania, eliberată de frontul occidental, se va îndrepta spre URSS, pe care o va zdrobi militar. Maniu și ai lui ajunseseră la încheierea, văzînd aceste stratageme tergiversante ale lui Antonescu, că trebuie grabnic și decis înlăturat de la putere. S-a cerut sprijinul regelui care, prin generalul Const. Sănătescu, anunță că e încrezător în înfrîngerea nemților, dar recomandă prudență. În 8 august, Maniu îi cere lui Dinu Brătianu să se întreprindă imediat acțiuni pentru desprinderea de nemți prin înlăturarea lui Antonescu care, acum, se bizuia pe linia fortificată Galați – Năməloasa, declarînd, în continuare, că ar fi o nebunie desprinderea de nemți. La 10 august Maniu declara: „Eu l-am considerat totdeauna pe Antonescu un om dezaxat, un amestec de fanatism și de dezechilibru mintal, inteligent, priceput în chestiuni militare, dar cu totul superficial în problemele politice, îndeosebi încăpățînat ca un catîr, extrem de vanitos și pretios". E un bun diagnostic, care ar trebui reținut. Maniu și Brătianu au întrevederi separate (de frica lui Antonescu) cu regele și convin asupra necesității înlăturării mareșalului, prin crearea unui guvern de militari, în care – cerință a suveranului – să fie reprezentate, cu rang de miniștri fără portofolii, reprezentanții partidelor Blocului. Misiunea regelui era să-l demită și să-l aresteze pe Antonescu și imediat pe toți cei apropiați lui. Sănătescu ezită și afirmă că nu se poate conta pe generali activi potrivnici lui Antonescu. Pînă la urmă,

la 23 august 1944, lucrurile s-au dezlegat cum se ştie, regele arestîndu-l pe Antonescu.

Cît priveşte desfăşurarea actului de la 23 august, aici informaţiile lui Hudiţă trebuie luate numai sub beneficiu de inventar, acestea contrazicînd, în elementele esenţiale, date şi fapte cunoscute. Îndrăznesc să cred că Hudiţă a redactat aceste pagini mai tîrziu şi le-a cosmetizat pentru a fi favorabile PNŢ-ului şi lui Maniu în chip special. E ştiut faptul că, dată fiind mutarea întrevederii dintre rege şi Antonescu, de la 26 august la 23 august, Maniu nu a putut fi găsit în ziua istorică. E greu să dăm crezare versiunii lui Hudiţă care afirmă că Maniu s-a aflat, în timpul întrevederii rege – Antonescu, peste drum de Palatul Regal, pe Strada Episcopiei, în locuinţa dr. N. Lupu, absent din capitală, şi că, apoi, imediat, vestit de Niculescu-Buzeşti s-a dus la Palat. Şi mai sînt destule alte inadvertenţe, pe care, probabil, dl Dan Berindei le consemnează fără a le nega, totuşi, veracitatea. Ar mai trebui consemnată o eroare politică – gravă – a lui Maniu, Hudiţă, Ilie Lazăr, Ghiţă Pop, Dinu Brătianu (de care s-au disociat dr. N. Lupu, Ion Mihalache, Mihai Popovici, Aurel Leucuţia). Şi anume, ideea lor obsesivă, pornită din vendetă, că după război, toţi foştii demnitari carlişti trebuiau judecaţi şi condamnaţi pentru provocarea dezastrului ţării. În aceste condiţii, N. Iorga, Petre Andrei, Armand Călinescu (dacă ar mai fi trăit), apoi Tătărescu, Ralea, Ghelmegeanu, Victor Slăvescu trebuiau judecaţi. Există în jurnalul lui Hudiţă consemnate cîteva convorbiri cu Ralea, în care acesta îi cere, disperat, reintrarea în PNŢ şi Hudiţă îl refuză, anunţîndu-i decizia forurilor conducătoare ale partidului. Acelaşi răspuns l-a primit Gh. Tătărescu din partea PNL. În 22 mai 1944, Ralea, vorbindu-i lui Hudiţă în numele lui şi al lui Tătărescu, îl avertizează că dacă nu se renunţă la acel aşa-numit proces al răspunderilor „pentru a ne apăra libertatea şi

existența noastră politică față de voi, noi ne vom vedea siliți, fără voia noastră și împotriva convingerilor noastre, să ne aruncăm în brațele comuniștilor și ale protectorilor lor, indiferent ce se va întîmpla cu țara; spune-i lui Maniu să nu ne silească să facem acest lucru, repet încă o dată, pe care noi nu-l dorim, însă să nu ne împingă la disperare". E o declarație patetică, de care Maniu a refuzat să țină seama, contribuind la orientarea acestor personalități la compromisuri pe care nu le voiau.

Ediția dlui acad. Dan Berindei e foarte bună și studiul său introductiv este cu totul substanțial. Vor urma alte volume jurnal Ioan Hudiță?

Ioan Hudiță, *Jurnal politic. 1 ianuarie – 24 august 1944*. Studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei. Editura Roza Vînturilor, 1997.

august 1997

Celibidache în corespondență

Că nu ne știm prețui valorile, fie și atunci cînd s-au impus în străinatate, e un lucru îndeobște cunoscut. Sergiu Celibidache e una dintre aceste valori refuzate. Voind, în 1979, să preia conducerea Filarmonicii bucureștene, pentru a o aduce la strălucire, factori (nu politici) din perimetrul muzicii au procedat în așa fel încît proiectul să eșueze. Și, firește, Celibidache și-a găsit un rost în altă parte, devenind, în 1981, directorul și dirijorul Filarmonicii din München, aducînd-o la acel imens prestigiu de care s-a bucurat, pînă în august 1996, cînd marele dirijor s-a stins din viață. Devenise, de prin anii șaptezeci, unul dintre cei mai mari dirijori din lume, dacă nu cel mai mare. Dar în țara de origine, deși a vizitat-o ca dirijor de două ori (în 1970 și 1977), lăsînd amintiri de neuitat, n-a izbutit să-și facă loc, deși voia mult s-o servească.

Se poate ingratitudine obtuză mai elocventă? Și totuși, ea s-a produs.

Celibidache, muzician înnăscut, era originar (1912) din Roman și își făcuse liceul la Iași. Chemarea sa era, evident, muzica. Dar părinții lui hotărîseră altfel. L-au trimis, în 1932, la București pentru a urma Politehnica. Tînărul Celibidache i-a ascultat, dar își petrecea vremea cîntînd într-un bar, la pian, muzică de jazz, fiind și pianist la o școală de dans, mai dînd și lecții de step. Putea s-o ducă așa destulă vreme, între datoria către părinți (deși legase de gard Politehnica după un an de studii) și pasiunea sa absorbantă, mai ales că avea buni prieteni care îl prețuiau enorm. Dar, în 1938, om al hotărîrilor repezi, Celibidache obține o bursă și pleacă la Berlin, unde studiază compoziția și dirijatul. A făcut studii strălucite, remarcîndu-se în fața marilor săi profesori. În 1947, amintindu-și de voința alor săi din anii studenției, după ce învinsese ca dirijor, scria familiei, întrebînd ironic: „Aștept printr-unul din prietenii mei care pleacă în țară răspunsul de la voi, dacă sînteți de acord cu mersul lucrurilor sau dacă credeți că trebuie să mă întorc imediat și să încep cît mai este timp anul preparator la Politehnică". De adăugat că, paralel cu studiile muzicale, se ocupa și de matematică și filosofie, obținînd doctorate în aceste din urmă discipline. Șapte ani încheiați a durat perioada studiilor sale, remarcîndu-se ca un mare dirijor *in spe*. Norocul a fost, și el, de partea sa. În 1945, marele Furtwängler (despre care românul nostru avea o opinie defavorabilă) a trebuit să parcurgă necesara perioadă a denazificării. Atunci, minune, Celibidache i-a luat locul în fruntea Filarmonicii din Berlin. Orchestra era, desigur, descompletată și trecea prin mari lipsuri. Celibidache își vede de rosturile sale, învinge dificultăți destule, izbutind să aducă vestita filarmonică la mari cote profesionale. Succesul lui stîrnise vîlvă în lumea muzicală, fiind de pe acum

bine apreciat și admirat. Dar, în 1952, Furtwängler revine la pupitrul Filarmonicii. Celibidache nu rămîne deloc pe drumuri, fiind chiar un dirijor foarte solicitat, dînd concerte peste tot. Și asta în ciuda faptului că supunea orchestrele, după concepția sa, la opt-zece repetiții înaintea unui concert (începînd de la acordaj, prima lectură, pe compartimente și ansamblu) și era de o rigoare extraordinară. Dar știa să se apropie de instrumentiști, explica logic ceea ce dorea, încît, deși „chinuiți", îl acceptau și îl urmau bucuroși. Avea, așadar, nu atît opinia, cît concepția sa despre arta dirijorală, respingîndu-i pe destui dintre cei cu renume. În decembrie 1947 îi scria bunului său prieten Eugen Trancu-Iași: „Știi tu care este ambiția mea cea mai mare în privința ta? Să-ți dovedesc cu metrul și lingura cît de diletanți sînt toți dirijorii și cît de naivi și fără carte au fost Toscanini și Furtwängler. Trebuie să crezi că am înnebunit. Totuși așa este. Tot ce presa și publicul chemau «sens antitectonic» era o improvizație puerilă de oameni (amîndoi) de mare dinamism. Astăzi în lumea critică (specialiști) eu mi-am găsit aderenți cărora să le pot dezvălui secretul continuității discursului muzical. Și vorbesc, pe unde pot, cu plăci ca exemple, și nu fără succes. Spre exemplu Dallapiccola, un mare compozitor italian, îmi dă completă dreptate după o luptă înverșunată de doi ani de zile. Hindemith, cu care timp de trei ani n-am vorbit, mi-a comunicat într-o scrisoare că, în parte, ideile mele sînt juste dar că, în anumite direcții, nu mă poate urma. Toată forța mea stă în posibilitatea de a explica conform gramaticii muzicale, pe care o cunosc perfect (și pe care toți o ignoră), toate posibilitățile și susceptibilitățile țesutului muzical. Discuțiile mele cu Furtwängler erau ridicole. Arhitectura unei fugi (element pe care francezii, italienii, englezii și rușii nu l-au înțeles niciodată) pentru el era faptul că vocile vin una după alta... Care era proporția, distanța de la punctul de

plecare, între tonalităţile diferitelor expoziţii... Ioc... Habar n-avea. În interpretarea pasagiilor contrapunctice se oprea la nu ştiu ce punct dramatic al uneia dintre voci, fără să ia în considerare faptul că celelalte nu-i conveneau deloc să se oprească în plină coborîre sau goană etc. Toscanini e o mică ţoapă muzicală, lucra numai cu instinctul. În 1932, la Bayreuth, prima audiţie *Parsifal* dura 4,02 ore, a doua 3,32, deci 30 minute diferenţă. Cum Dumnezeu, tocmai la maestrul supranumit «Metronomul». Care versiune genială o luăm deci?... Furtwängler avea mai mult instinct pentru poezia muzicală dar habar n-avea de muzică. Dacă ai vedea partiturile compoziţiilor lui ţi-ai da seama că nici măcar registrul instrumentelor nu-l cunoştea. Asta-i realitatea pe care toţi o ignoră". Cum se vede, s-a impus lumii muzicale internaţionale, prin disociere polemică (şi cît de înverşunată!) împotriva marilor regizori ai timpului, obţinînd respectarea concepţiei sale. Dispute aprige va angaja, apoi, cu Karajan, contestîndu-i comercializarea artei, poza la pupitru şi perfecta înţelegere cu televiziunea. Sigur pe cunoştinţele şi arta sa, Celibidache a ajuns să fie considerat una dintre marile baghete dirijorale ale lumii, fiind unanim stimat. Să adaug lucrul important că în iulie 1946 şi mai tîrziu făcea imprimări şi chiar discuri. În iulie 1946 îi scria aceluiaşi prieten bucureştean: „Am imprimat plăci *Simphonie clasique* – Prokofieff, *Billie the Kid* de Aaron Copland şi *Re major ohne menuett* de Mozart. N-am timp că aş face mai multe". În 6 august 1947: „Cariera mea... se suie tot mai sus. La 10 septembrie plec la Londra (2 concerte cu BBC şi două cu London Philarmonic). Restul timpului plăci". Apoi, cum se ştie, a renunţat decis la imprimarea discurilor, motivînd că ele falsifică şi vulgarizează muzica. Avem şi despre această importantă decizie un semn în corespondenţa sa către prietenul bucureştean. La 25 august 1956 îl încunoştinţa: „Plăci nu mai fac de şase ani. Sînt un

dezastru". Și în 4 februarie 1961: „Eu sînt bine și fac o carieră puțin specială (nu fac nici un fel de discuri sau înregistrări și nici nu dirijez la festivaluri internaționale din lipsă de probe – se dau patru probe și eu cer zece). Dar am mari satisfacții în domeniul muzicii. Philarmonica din Berlin mă recheamă ca dirijor pe viață, cu drepturi de pensie și autoritate de popă. Nu mă duc. Philarmonica din New York, la fel. Rămîn liber și independent". Aceasta i-a fost voința. Și a știut s-o impună. Dar cine știe dacă decizia de a nu imprima discuri n-a fost contraproductivă? Arta sa, extraordinară, nu va putea, din aceasta cauză, să se transmită posterității. Ceea ce e, oricît i-am respecta decizia, un păcat de care suferim noi, cei de azi, cei de mîine și chiar, de ce nu, chiar memoria marelui Celibidache.

Dar, să spun încă o dată, cariera sa a fost extraordinară, fiind invitat, cu contract, să dirijeze peste tot în lume, conducînd orchestre mari, făcînd din altele modice (cum a fost cea de la Stockholm) ansambluri respectabile, numele său fiind nimbat de aura geniului. Și totuși, acest om devenit foarte mare dirijor, în lume, nu și-a uitat familia și prietenii din țară. Le scria afectuos, în felul sau neprotocolar, se interesa de ei, le trimitea, cu regularitate, bani și pachete cu îmbrăcăminte, riscînd ca ele să nu ajungă la vreme sau să fie respinse de grobianele autorități românești din anii dictaturii. Îi era dor și voia să revină, pentru concerte, în țară. Cînd s-a putut, a făcut-o, lăsînd amintiri copleșitoare.

Destinul a voit să se păstreze cele 53 de scrisori trimise prietenului său – Eugen (Ginel) Trancu-Iași. Împreună cu alte cîteva scrisori, tot ale lui Celibidache, către alții din secțiunea „Addenda", această inestimabilă corespondență a apărut, într-o bună ediție, sub îngrijirea dlui Fabian Anton, la Editura Ararat, la sfîrșitul anului trecut. E un dar efectiv de neprețuit, care face stimă editurii. Trebuie

însă spus că aparatul critic – minimal – al ediției este execrabil (de pildă, Bruno Walter e prezentat ca dirijor italian, iar președintele statului italian în 1957 e considerat a se numi Gramsci). E probabil ca astfel de mărturii epistolare să se mai găsească în țară. Ar trebui depistate și publicate, adăpostite, apoi, alături de alte documente, într-un memorial Celibidache. O merită cu asupra de măsură.

Sergiu Celibidache, *Scrisori către Eugen Trancu-Iași*. Ediție îngrijită de Fabian Anton. Editura Ararat, 1997.

mai 1998

Din memorialistica lui Eftimiu

Victor Eftimiu este cazul tipic al scriitorului care s-a bucurat în epocă de succes, dar de pe urma căruia rămîne, totuși, prea puțin. Înzestrat cu talent poetic, a avut instinctul de a-l folosi în teatru după modelul, atunci vestit, al lui Edmond Rostand. Așa s-a născut *Înșir'te Mărgărite*, un basm în versuri, cu succes în epocă, fiind, de fapt, singura piesă care rămîne dintr-o prea abundentă dramaturgie în versuri. Pentru că altele (*Cocoșul negru*, *Prometeu*, *Tebaida*, *Ringala* etc.) sînt rateuri care dovedesc, uneori, ca în *Akim*, cum apreciase Călinescu, măcar maturitatea teatrului românesc. Eftimiu a scris enorm (peste 40 de piese de teatru, zece plachete de versuri, 15 volume în proză, nuvele și romane) inclusiv o proză de neluat în seamă, și a contat ca mare scriitor. Piesele sale erau jucate, printr-o rară știință a insistenței, aveau parte de serii de reprezentații, aducînd scriitorului consistente rețete. Se lăuda că nu poate scrie decît la Paris, unde petrecea cîteva luni pe an, venind încărcat cu o nouă „operă". Apoi își publica producțiile, recoltînd, din nou, sume frumușele. A mărturisit, odată, cît i-au adus unele din producțiile sale, sumele apărînd cu adevărat demne de invidiat. Și

asta în timp ce un Camil Petrescu a întîmpinat mari dificultăți cu reprezentarea unor piese ale sale de teatru care nu au produs mai nimic, deși au rămas rezistente în dramaturgia românească. Eftimiu a avut noroc cu carul, fiind un răsfățat dacă nu al muzelor, cu siguranță al sorții. I-a mers bine și după 23 august 1944, cînd a devenit președintele S.S.R., academician și, apoi, ca proteguit al lui Gheorghiu-Dej, continuînd să scrie și să publice abundent și cam inutil, dacă excludem avantajul material la care autorul a ținut imens. A trăit, între războaie și mai tîrziu, cuprins și în lux, într-un apartament plin de tablouri și sculpturi de preț. Bănuind că posteritatea nu va avea grijă de el, și-a tocmit un bust pe care l-a instalat binișor în curtea casei unde locuia, care dădea în grădina Cișmigiu. Cînd a murit, în 1972, la 83 de ani, era bine ieșit din uz. Din tot – imens – cît a scris, istoria literară n-a reținut decît o piesă de teatru (*Înșir'te Mărgărite*) relevabilă, evident adunată cu cîteva volume. A avut, desigur, grijă ca, în 1969, să obțină aprobarea pentru publicarea unei ediții de *Opere* care a ajuns, iată, acum, în 1997, la volumul 18. E, s-o spun, un exces, autorul – prin calitatea operei sale – nemeritînd decît, cel mult, o ediție de două-trei volume și, poate, chiar mai puțin sau deloc. Ediția aceasta, inutil de bogată, nu va salva opera de uitarea pe care o merită.

Spuneam că una dintre secțiunile rezistente ale scrierilor lui Eftimiu este, pe lîngă maxime, memorialistica, pe care începe s-o adune în cîteva volume în 1942. Scriitorul, stabilit în 1905 la București (se născuse, în 1889, în Albania ca arvanit sau macedonean), a intrat imediat în viața literară, cunoscînd mulți confrați, cu care își petrecea tinerețea prin cafenele și redacții. Întîmplarea a făcut ca atunci, la începutul veacului, cînd domina *Sămănătorul* lui Iorga, să-i cunoască bine pe scriitorii ardeleni, cu doi dintre ei (Goga și Chendi) colaborînd, la Sibiu, în

1907-1908, pentru editarea gazetei *Țara noastră*. Ilarie Chendi, fost redactor la *Sămănătorul*, apoi, prin disidență, devenit conducător al revistei *Viața literară* și al *Vieții literare și artistice*, era un tînăr critic cu condei ascuțit și sagace, recunoscut ca o voce ascultată în magistratura critică a vremii. Eftimiu evoca, nostalgic, atmosfera literară din jurul acestor publicații și, cu deosebire, pe fostul său prieten Ilarie Chendi. Într-adevăr, la *Viața literară*, conducerea formală o aveau Coșbuc și Ion Gorun, Chendi fiind numai secretar de redacție, altfel zicînd, cel ce făcea totul. Această publicație, scoasă cu banii și în tipografia lui Const. Mille de la *Adevărul*, a creat o breșă polemică împotriva *Sămănătorului*. Vioiciunea intelectuală a lui Chendi, darurile sale de polemist și gazetar au impus revista care, în 1905, avea incredibilul tiraj de 11.000 și chiar 20.000 de exemplare. Din 1907, revista apare cu noul nume *Viața literară și artistică*, sponsor fiind, acum, Virgil Cioflec, tînăr critic de artă ardelean, om cu avere. Eftimiu era corector, bucurîndu-se, alături de Chendi, la apariția fiecărui număr. Cînd și-a scris această evocare, din pleiada celor de atunci nu mai rămăsese nimeni în viață: „Dintre aceștia, cel din urmă cu care mai vorbeam despre Chendi, bietul N. Pora, s-a dus și el de curînd, cum s-au dus toți prietenii de odinioară... Cu cine să mai pomenesc astăzi pe dragul Ilarie și numărul proaspăt apărut al *Vieții literare* și nepăsarea zilelor de atunci și bucuria de-a tipări o poezie într-o revistă?". Chendi s-a îmbolnăvit de nervi și memorialistul, redactor la *Țara noastră* din Sibiu, și-a dat seama de asta cînd criticul l-a vizitat acolo. „S-a dat jos dintr-un vagon de clasa treia un Ilarie Chendi palid, îngîndurat, absent. Nici urmă din voioșia lui de odinioară... Chendi era foarte straniu. Se despărțea de noi și smulgea din tufele de la marginea drumului bule albe de lemn cîinesc, pe care le arunca în văzduh, ca prestidigitatorii, și le prindea în

gură... Goga se uita la mine, mirat. Nu știam ce să credem." Apoi, repede, „nemiloasa boala îl mina, schimbîndu-l fundamental". În 1913, Chendi, internat în Spitalul de boli nervoase de la Plumbuita, s-a sinucis, lăsînd, fără sprijin, o soție și două fetițe. Generos, Eftimiu le-a ocrotit și, tîrziu, spre sfîrșitul vieții, rămas singur, își angajase drept secretară pe una din fetele lui Chendi, care îl însoțea peste tot. Cu culoare și tot nostalgic evoca Eftimiu cafenelele de odinioară, din vremea debuturilor sale juvenile, unde, după obiceiul vremii, viitorul dramaturg chiar scria: „Tot ce-am scris pe aceste mese de cafenea e spontan, întraripat, proaspăt, sincer... Impresii calde încă se prefăceau litere și îngemănări de cuvinte. Nimic din rigiditatea biroului de acasă, penibilele sforțări ale unui roman... Articolul așternut pe o masă de cafenea începea și se sfîrșea într-o oră; era o eliberare definitivă, un elan, o reculegere duminicală, o datorie împlinită, dulce ca o strengărie". Descripția cafenelelor Fialkovski, Terasa Oteteleșanu, Capșa, Kubler, Imperial, High-Life, cu lumea intelectuală, scriitoricească, gazetărească și politică învie, pentru o clipă, sub condeiul cald al lui Eftimiu, care știe să zugrăvească și să fixeze. „La «High-Life» trona, în faza lui finală, Alexandru Macedonski, înconjurat de tinerii săi ciraci, printre care răposații Oreste și Ionel Pavelescu și șeful «splendidei generații», poetul Al. Stamatiad. Faza finală, întrucît companionii maestrului, în frunte cu fermecătorul Mircea Demetriad, adepții de odinioară ai cafenelei și grădinei «Boulevard», se duseseră, unii cîte unii." Și, firește, e evocat, în linii potrivite, Ion Minulescu, „proaspăt reîntors de la Paris, un poet cu barbă roșcată, cu șapcă și ochelari", foarte popular de la început, asiduu frecventator al cafenelei de altădată. Și cum putea lipsi, din acest tablou, Cincinat Pavelescu, poetul epigramist care, la începutul veacului și ceva mai tîrziu, era stimat și adulat ca un

trubadur modern? Iată-l prezent la o şedinţă în salonul vestit al lui Macedonski: „Cincinat era elegant, frumos, cu ochii vii, scăpărători de inteligenţă. Purta lavalieră neagră, jiletcă de catifea, pantaloni cu dungi, ghete de lac, cu piele de antilopă. Proaspăt ras şi pudrat totdeauna. Părul începea să-i încărunţească. Debutanţii, tineri şi săraci, erau impresionaţi de strălucirea fizică şi spirituală a tînărului maestru, care, pe-atunci, ni se părea bătrîn: avea vreo treizeci şi cinci de ani. Începătorii îşi recitau producţiile cu stîngăcie, intimidaţi de atîtea prezenţe celebre". E aici invocat şi Goga, cu care s-a împrietenit cînd a lucrat la *Ţara noastră* din Sibiu, unde poetul ştia să se descurce, greul muncii ducîndu-l altcineva (Eftimiu şi Chendi), cum la *Luceafărul* făcea asta Octavian Tăslăuanu. El, poet nimbat, aducea numai prestigiul numelui său ilustru, cam egoist din fire, netolerînd – asemenea lui Iorga – succesul altora. „«Feciorul popei din Răşinari» era un om plin de farmec, un pumn de om, dar o energie, o voinţă, o vibraţie cum nu mi-a fost dat să întîlnesc. Nu puteai să scapi vrajei lui Octavian Goga. Inteligent, scăpărător, amabil, feminin, grav, entuziast şi abil, el a cucerit cu farmecul personal, nu numai cu imensul său talent de poet, de ziarist şi de orator." Prieten din perioada pariziană cu E. Lovinescu, l-a evocat cum se cuvine tocmai cînd criticul a împlinit 60 de ani. Îl socotea un mare nedreptăţit, preţuindu-i mult opera. „Imensa operă a lui E. Lovinescu are numai anonima recunoaştere a lectorilor – boltă lipsită de ecou – şi preţuirea caldă a confraţilor mai tineri, urmaşii săi în critică, recunoscători şi leali. Fără acest omagiu, E. Lovinescu ar rămîne cel mai nedreptăţit scriitor român. E. Lovinescu este, incontestabil, scriitorul român cel mai nedreptăţit, chiar aşa, cu omagiul tinerilor săi confraţi şi cu preţuirea platonică a cititorilor." Şi considera că la această nedreptăţire a contribuit şi marele critic, ca moldovean ce era, „victimă a blestemului

mioritic": „Perfect moldovean, E. Lovinescu a renunțat la luptă decum a pus piciorul în țară, după strălucitele studii făcute la Paris. Întîi a renunțat la splendoarea-i fizică, la eleganța vestimentară pe care i-am cunoscut-o în tinerețea noastră pariziană. Cînd ai renunțat la o cravată frumoasă, ai pornit pe calea tuturor renunțărilor". Firește, Eftimiu plătește și polițe. Una e adresată lui Camil Petrescu, care, desigur (avea și de ce), îi detesta scrisul abundent și tenace. Eftimiu a replicat dur și, fără îndoială, nedrept: „Se mai aude, din cînd în cînd, de un fost tînăr poet căruia nu i-au lipsit anumite înclinațiuni literare, dar care nu s-a putut realiza fiindcă i-a intrat în cap să reformeze teatrul Europei, filosofia emisferei și matematicile globului, înlocuindu-le cu matematicile transcendente, filosofia pragmatică și teatrul substanțial, ceva în genul lui Mitică Popescu și al Mioarei". Altă dată, polemizînd cu Ion Marin Sadoveanu, se năpustea împotriva dramaturgiei lui Caragiale, pe care o minimaliza: „*D-ale Carnavalului* este o biată farsă răsuflată, în genul miilor de vodeviluri care s-au jucat la Paris, la teatrele Dejazet și Palais-Royal. A-i atribui grave semnificații înseamnă a arunca praf în ochii oamenilor". Și iată o opinie despre *Apus de soare* a lui Delavrancea, la care merită să medităm: „*Apus de soare* este un lung poem în proză, o serie de tablouri și de chipuri omenești care realizează un moment, un peisagiu, poate o epocă, dar nu este o construcțiune arhitectonică în care fiecare încăpere să-și aibă rostul bine definit, utilitatea bine orînduită în economia întregului edificiu... Fără să fie atît de bine construită teatralicește ca *Vlaicu Vodă*, *Apus de soare* se urmărește cu mai mult interes și mai multă încîntare decît drama în versuri, greoaie și artificială, a lui Alexandru Davila. Tehnica piesei e înlocuită de un suflu epic care poate ține locul armăturii. E ceva proaspăt, bărbătesc, strengăresc în prima operă de teatru a lui

Delavrancea". Și mai aflăm destule alte evocări și caracterizări în memorialistica lui Victor Eftimiu, gen, repet, în care a nimerit.

Ediția dlui Constantin Mohanu e bună sub raport filologic și aproape nulă la aparatul critic. Sigur că o ediție de autor, cum a fost concepută aceasta de Eftimiu în 1969, nu este una critică. Dar după decesul scriitorului, de vreme ce a fost continuată, trebuia înzestrată cu un minimal aparat critic. În acest al optsprezecelea volum al ediției, de pildă, era necesar măcar să fie indicat, unde e cazul, locul primei apariții a evocării sau articolului adunate, apoi, în volum de autor. Nici asta n-a făcut editorul, anunțînd mereu că o va face în finalul ediției. Dar locul acestor precizări bibliografice era aici, la sfîrșitul fiecărei bucăți, pentru a fi util funcțională.

Victor Eftimiu, *Opere*. Ediție și note de Constantin Mohanu. Editura Minerva, 1997.

septembrie 1997

O evocare a Fălticenilor de altădată

Un oraș de altădată e de obicei readus în memoria contemporanilor printr-o monografie sistematică, pe secțiuni, în care sînt analizate, pe rînd, dimensiune istorică, populație, îndeletniciri, monumente arhitectonice și cîte altele încă. Nu aceasta a fost intenția dlor Paul Miron și Grigore Ilisei în cazul Fălticenilor de altădată. Ei au năzuit să realizeze o evocare a urbei lor natale sau adolescentine. Și, trebuie să mărturisesc – după ce le-am citit, adesea cu înfiorare, cartea – că au izbîndit în năzuința lor. De altfel, e necesar să adaug, cartea lor are un subtitlu. El sună: „O scurtă istorie aproape sentimentală, ilustrată de pictorul Dan Hatmanu". Să spun că această scurtă istorie e de-a dreptul sentimentală, boarea ei irigînd, cu căldură, întreaga narațiune. Din crîmpeie și

aşchiile amintirii, iată că această istorisire (nu e orice istorisire o naraţiune?) se constituie într-o evocare credibilă şi creditabilă a unui oraş mult îndrăgit. Îndrăgit, pentru că, mărturisesc autorii în titlu, ei evocă nu pur şi simplu un oraş, ci *Fălticeni – mon amour*. Un oraş de care se leagă, iată, numele lui Creangă, E. Lovinescu, Sadoveanu, Artur Gorovei, Labiş şi, mai încoace, artiştii plastici Irimescu şi Dan Hatmanu, ba chiar, iată, cei doi autori care şi-au aşezat numele pe coperta acestei cărţi.

Fălticenii sînt un oraş cu trecut istoric, aşezat fericit de întemeietorii săi, în perspectiva munţilor şi a Sucevei. Aici, şesul străjuit, în zare, de munţi e nu numai vecin cu livezile Rădăşenilor, dar este, el însuşi, spre margini, o adevărată grădină. Oamenii, români şi evrei, trăiau în bună înţelegere. Evenimente, care marcau oraşul, rămîneau încrustate în amintire. Iarmarocul de Sfîntul Ilie adusese faimă oraşului. Dl Paul Miron recreează, nostalgic, atmosfera iarmarocului, cu corturile sale pline de ciudăţenii, cu circul Klutki (îl vedeam şi eu, la mine, la Botoşani). Seară de seară, în zilele iarmarocului, directorul stabilimentului, costumat în gheroc albastru, anunţa solemn: „S-a deschis chermeza" şi dădea dispoziţie: „Daţi drumul la lei". Leii erau, de fapt, o leoaică pleşuvă, care, stîrnită, mugea înfiorător. Funcţiona, firească, aici, şi un carusel, învîrtit, sus, de cîţiva tineri anume tocmiţi pentru asta, mişcînd căluţi sau trăsurici în care se „dădeau" copiii. Cîrciumile erau pline şi tot omul, după ce ieşea de la „panoramă, se ogoia cu o ţuică sau o secărică iar copiii cu vată de zahăr sau cu turtă dulce. Lumea toată petrecea după-amiaza şi seara iar dimineaţa negoţul înflorea în iarmaroc". În secţiunea sa, dl Paul Miron alege momente şi figuri caracteristice pentru a recrea atmosfera de odinioară. Astfel e scena cu vardistul tîrgului, dl Albu, care şi-a înghiţit ţignalul. Nu mai putea vorbi, ci tot şuiera. După lungi consultări,

cineva a venit cu ideea că „bolnavul" trebuie speriat ca să verse ce a înghițit. Soluția propusă era ca vestitul hoț Hrapă să fie adus să-l sperie pe vardist. După osteneli, Hrapă a fost găsit și dus la spital, unde se afla internat dl Albu. Scena descrisă de dl Paul Miron e de tot hazul: la producerea sperieturii, și după ce Hrapă îl pocni pe vardist peste spate, acesta, zguduit și la propriu, scuipă țignalul, spre liniștea locuitorilor tîrgului. Altă dată, evocă una dintre manifestațiile lăncierilor cuzişti, care, precizează memorialistul, se petreceau cam o dată pe lună: „De la Rădășeni năvălea în oraș o cavalcadă înfricoșătoare. Călare, îmbrăcați în cămăşi albastre, zeci de lăncieri din organizația lui A.C. Cuza coborau, în chiote și strigături injurioase la adresa populației evreiești, pe ulița lui Ion Creangă. Cu lăncile lor de lemn, ciocăneau la ușile dughenelor închise și, de reușeau să spargă vreo fereastră, se strîngeau roată, lăsînd caii să joace în «pas pe loc», ca să piseze sticla de pe jos. Se zvonea că unii din proprietarii amenințați plăteau *rançon* ca să li se cruțe avutul. Condiția era să lase afară vreun butoi sau vreo cutie sunătoare, care ar atrage mînia lăncierilor în atac, să se facă larmă. Oricum, acțiunea se încheia tot la un chef și cum nu era nici o crîșmă ținută de goim...". Copiii, întrebîndu-și părinții ce e cu acea manifestație, primeau răspunsul că e făcută pentru a-i umili pe evrei. „Tîrziu, mult mai tîrziu, au înțeles că pofta de a umili reprezintă prima treaptă a coborîșului spre schingiuiri, omucidere, genocid." Și cum evreii reprezentau jumătate din populația orașului, adunați nu numai în mahalaua Boscăriei (unde se consumă drama romanului sadovenian *Haia Sanis*), ci mai peste tot, mai ales pe Strada Mare și pe celelalte străzi comerciale, dl Paul Miron își aduce aminte, din copilărie – cu umor – cum călătoreau evreii în ziua de sîmbătă, cînd legea le oprea drumeția în căruță sau cu trenul. „Pentru noi, copiii, ziua misterelor era sîmbăta.

Jumătate de oraș, partea evreiască, nu lucra; țineau cu osîrdie sabatul, ziua odihnei. Dacă te sculai dis-de-dimineață și te furișai din așternut afară, cîștigai un bănuț aprinzînd focul sub cazane, în cuptoare sau vetre din casele cu arome și glasuri străine. Interzise erau și călătoriile în această zi, cu excepția celor de pe ape. Dar unde să găsești un fluviu sau o mare, dacă, de pildă, trebuia să te duci numaidecît la Buhuși, la Cornu Luncii sau la Iași, la o rudă, la un bolnav, la un doctor? Nevoia însă învață pe om. Rigoarea legii poate fi îndulcită printr-o operație de substituire. O căldare plină ochi, legată de osia căruței, poate înlocui Iordanul sau Marea Roșie. În tren, spre Dolhasca, pui sub scaun un gavanos cu apă, dar atenție!: scutură-ți somnul de pe gene și din barbă! Niște draci de copii pot să-ți fure recipientul în care, simbolic, navighezi și rămîi păcătuind pe uscat. Pînă la urmă, printr-o tranzacție financiară, totul se aranjează. Pînzele sus!" Apoi, în alt loc, memorialistul scrie o evocare despre încălțăminte. Hazul acestui (cum să-i spun?) capitol e povestea cu contele german, fost prizonier la ruși și fugit din lagăr, care a fost salvat de starețul unei mănăstiri din preajma Fălticenilor. După ce a fost adăpostit în mănăstire vreo trei zile, chiar starețul l-a condus să-i arate calea prin pădure. Constatînd că n-are în picioare decît niște cipici de pîslă, starețul s-a descălțat și i-a dat ghetele sale. Asta l-a salvat pe neamț. Și acum, după război, contele neamț, în palatul căruia se desfășura un concert, aflînd că în sală este un român, i-a oferit, în chip de dar-răscumpărare, o pereche de bocanci. S-a întîmplat ca oaspetele român să fie dl Paul Miron. Și sînt destule asemenea momente-simbol evocate de dl Paul Miron în secțiunea sa despre Fălticenii de altădată. Totul e, aici, încărcat de duioasă nostalgie, recreată cu haz, culoare și cîteva boabe de lacrimi la vedere.

Dl Grigore Ilisei, în secțiunea sa, deși schimbă registrul narativ, nu e departe totuși de cel al dlui

Paul Miron. Ocolind şi el dimensiunea istoriografică pură, alege, ca şi dl Paul Miron, secvenţe din ceea ce a fost cîndva şi nu mai poate fi. Îi evocă, de pildă, cu mîhnire, în capitolul „Oameni şi taine" pe foştii boieri de odinioară scăpătaţi după 23 august 1944, care-şi purtau cu demnitate noua condiţie, făcînd grele munci fizice pentru a putea trăi. Şi aminteşte, cu înfiorare, despre deţinuţii politici şi despre adversarii politici ai noului regim. Un vecin, harnicul domn Tonel, a dispărut de acasă, fiind arestat, în 1956, după evenimentele din Ungaria, şi închis ca periculos politic. Cînd a fost eliberat, memorialistul l-a descoperit trist şi tăcut; fusese, de fapt, „victima unei terori preventive". O bună, frumoasă pagină evocatoare este capitolul „În deal la Sadoveanu". Întors la Fălticeni, prin 1904, după un neplăcut episod bucureştean, Sadoveanu era marele scriitor care debutase, în acel an, cu patru volume deodată. S-a însurat. Dar casa primită ca zestre era mică şi copiii au început să vină. Cu banii adunaţi de pe urma scrisului conceput ca o profesiune, a început, în 1909, să-şi înalţe o casă. A cumpărat o grădină pe uliţa Rădăşenilor, în apropierea unui iaz, drag pescarului care vieţuia în scriitor. Şi a început să construiască noua casă, după imaginaţia sa. Impresiona pe toată lumea şi Stere – adaug eu – o evocă, în romanul *În preajma revoluţiei*, unde scriitorul apare sub pseudonimul M. Pădureanu. E descris ca un răzeş copleşit de grija roadelor de pe cîmp, a pomilor din grădină, a stupilor pe care îi ştia mînui, intelectualul şi marele artist ascunzîndu-se, plin de cuviinţă, înapoia acestor îndeletniciri agreste. Această casă, neasemuit de frumoasă, a rămas scumpă inimii lui Sadoveanu. Cînd, după primul război mondial, chemat în fruntea Teatrului Naţional din Iaşi, şi-a cumpărat o casă pe dealul Copoului (fosta casă a lui Kogălniceanu), a locuit-o cu plăcere. Dar inima îi rămăsese tot la aşezarea sa de la Fălticeni. Iar apoi, în 1936, cînd, chemat la direcţia ziarelor

Adevărul și *Dimineața*, s-a mutat la București, a tot schimbat locuințele, niciunde negăsindu-și și tihna. Dl Grigore Ilisei știe că marele prozator, tîrziu, în vara lui 1961, aflat la odihnă la Mănăstirea Neamțului, după ce suferise atacul cerebral și deși nu prea putea vorbi, s-a urcat în mașina ce-i stătea la dispoziție și a plecat spre Fălticeni. „Doamna Valeria, cea de-a doua soție, paznicul de far al senectuții sale, i-a îndeplinit dorința. Plecat cu mașina de la Vovidenie, Mihail Sadoveanu nu s-a oprit nicăieri decît pe strada Rădășeni, la casa pe care o construise în 1909, acum proprietatea familiei Racoveanu. Grădina era puțin mai întinsă, zăplazul la locul său, iar casa în picioare... De spus, nu spunea nimic și nu doar pentru că vorbea din ce în ce mai greu. Trăia o clipă sublimă și coborîse spre lăuntrul său. N-a vrut să se atingă nici de dulceața de cireșe amare, pe timpuri una din slăbiciunile lui gastronomice. A băut cu sete un ulcior cu apă proaspătă, scoasă din bătrîna fîntînă, al cărei izvor fusese descoperit sub ochii săi... Sorbise și acum mai multe guri de apă neîncepută, pregătindu-se astfel de marele drum al trecerii către cele veșnice. Toamna, Mihail Sadoveanu și-a dat obștescul sfîrșit". Dl Grigore Ilisei își evocă, apoi, colegii, prietenii, profesorii, vecinii, reconstituind și el – din faimele amintirii – ceea ce a fost cîndva orașul Fălticeni. Și o face cu mijloacele lirismului moldovenesc de bună calitate. În sfîrșit, cartea aceasta de evocări n-ar fi fost așa sau n-ar fi fost deloc fără rememorările – în penița delicată și măiastră – ale pictorului, tot fălticenean, Dan Hatmanu, care aduce farmec și pitoresc artistic unei monografii care se citește – și se privește – cu mare plăcere.

Paul Miron, Grigore Ilisei, *Fălticeni – mon amour. O scurtă istorie aproape sentimentală, ilustrată de pictorul Dan Hatmanu*, cu o prefață de Ștefan Gorovei. Editura Polirom, 1996.

ianuarie 1997

Cenușa amintirilor

Destinul literar e mai totdeauna pîndit de mari enigme. Debutul e, cîteodată, promițător, pentru a se înfunda apoi, fără șansa supraviețuirii. Un exemplu îl oferă grupul de nouă studenți bucureșteni care, în primăvara lui 1941, au întemeiat revista *Albatros*. Erau, toți, poeți, contestatari ai dictaturii antonesciene și ostili mișcării legionare care, în luna ianuarie a acelui an, declanșase rebeliunea ce însîngerase Bucureștiul. Toți au pornit la drum cu aceleași șanse, cu aceleași visări de realizare. Dintre cei nouă cruciați n-a rămas, în istoria literară, decît liderul lor recunoscut, poetul Geo Dumitrescu. Ceilalți, deși unii au continuat să scrie, au dispărut din memoria publicului sau, mai bine, n-au izbutit să-i cucerească atenția prin nimic consistent. Pe unul dintre aceștia, Ovidiu Râureanu, l-am cunoscut prin anii șaizeci-șaptezeci, frecventînd redacțiile gazetelor literare și ale editurilor și cerînd, cu timiditate, loc unde să publice poezie și chiar comentarii literare. Ceva mai mult noroc pare a fi avut un alt albatrosist, Alexandru Cerna-Rădulescu. Nu s-a realizat ca poet (debutase, licean fiind încă, cu un volum care atrăsese oarecare atenție), ci ca gazetar, ca om de presă. Student fiind, în anii războiului intrase în gazetărie, avînd chiar cîteva slujbe, de corector, secretar de redacție și chiar de redactor la gazete ale vremii. Ba a ajuns să cumuleze, pe lîngă aceste gazete, și slujba de secretar cu presa (azi se numește secretar literar) la Compania „Cărăbuș" a lui Constantin Tănase. Prin aceste slujbe a ajuns să cunoască destul de bine nu numai viața din interior a lumii presei, dar și pe cea literară. Despre toate acestea și încă altele vorbește cartea sa postumă, *Ultima invazie*, apărută în 1996 la Editura Eminescu. Cartea are ca prefață o strofă din poemul *Destin* al lui Geo Dumitrescu, publicat în

nr. 3-4 al revistei *Albatros* din 1941. Și gîndul de aici e, cu siguranță, premonitoriu: „Într-o zi vor veni peste noi/ Amintirile ca o hoardă barbară,/ Din pacea timpului – pustiită țară –/ Va trebui să ne retragem goi". Iată că vremea așteptatelor amintiri a venit și regretatul Cerna-Rădulescu le-a așternut, la vreme, pe hîrtie. Apoi le-a încredințat, cu cîteva luni înainte de decembrie 1989, unei edituri. Destinul, care n-a fost niciodată bun cu poetul, i-a fost vitreg și de data asta. În zăpăceala de după decembrie 1989 nimeni n-a mai avut grijă de manuscris, el apărînd tocmai după șapte ani. Poate că dacă nu s-ar fi prăpădit prin 1990 (ne-am mai văzut o dată în acel an, pe culoarul *României literare*, și am purtat o tonifiantă convorbire), și-ar fi revăzut manuscrisul. Dar nu cred că ar fi operat prea multe modificări sau și l-ar fi rescris. Pentru că cele mai multe studii sau articole din volum sînt rectificări și precizări de istorie literară, neideologizate în vreun fel. Poate că ar mai fi adăugat altele, de pildă în legătură cu destinul tragic, în anii dictaturii comuniste, al unor colegi de generație. Pentru că, negreșit, unii dintre foștii săi colegi și-au frînt aripile și din cauză că au refuzat colaborarea: nescriind ceea ce nu credeau. A fost și aceasta una din cauzele neîmplinirii acelei generații a războiului: mulți porniți la drum și puțini, foarte puțini, ajunși la țărm. Chiar autorul acestei cărți pe care o comentez poate că ar fi avut alt destin decît acela, cam șters, de secretar de redacție și gazetar – cu puține excepții (vreun an, în 1968, cînd a fost secretar de redacție la *România literară*) – la publicații obscure, negăsindu-și locul adecvat în viața literară. De nu ca poet (pentru poezie n-a avut, o recunoaște și el, suflu și duh), cu siguranță, ca director de gazete literare (și nu numai!). Dar destinul își dictează voința sa (haină adeseori) și din fostul albatrosist avîntat din 1941 a rămas numai cenușa amintirii și multe cunoștințe despre culisele literar-gazetărești din vremea războiului și de după aceea.

Evocările și intervențiile sale adunate în acest volum glosează, mai toate, despre anii aceia care par a fi fost – deși aprigi cu tînărul de atunci – cei mai fecunzi pentru rememorări și rectificări. O bună reconstituire a unui moment azi de istorie literară este chiar istorisirea referitoare la pregătirea întemeierii și la funcționarea, din martie pînă prin iulie 1941, a revistei *Albatros*. Revista a apărut din banii tinerilor care au întemeiat-o și n-ar fi putut ieși în lume de nu și-ar fi găsit girant și director onorific în persoana lui Raul Teodorescu, fostul asistent al lui Mihail Dragomirescu și care continua să funcționeze pe același post, deși era, acum, om matur, la Universitatea din București. Legată de momentul *Albatros* e și evocarea tînărului Marin Preda, căruia Geo Dumitrescu îi reținuse o schiță pe care n-a mai apucat să o publice. Dar fostul conducător al albatrosiștilor continua să vegheze asupra sorții foștilor săi colegi și colaboratori (chiar și cei *in spe*). Cerna-Rădulescu reproduce scrisoarea lui Geo Dumitrescu către el în care îl roagă să-i găsească o slujbă de corector lui Marin Preda. S-a găsit, l-a încercat, dar viitorul Marin Preda era foarte miop, nu cunoștea semnele tipografice de corectură, nu vedea nimic pe șpalturile înecate în cerneală și nici cultură nu prea avusese cum să adune cu cele patru clase de normalist pe care le absolvise. A făcut, în consecință, el corecturile în locul lui Preda, care, astfel, în mizerie adîncă fiind, a cîștigat în cîteva săptămîni ceva bani. Apoi, în 1943, tot la recomandarea lui Geo Dumitrescu, Miron Radu Paraschivescu și Mircea Grigorescu l-au angajat, tot corector, la *Ecoul* și *Timpul*. Aceste precizări le consemnează rectificator Cerna-Rădulescu, pe marginea mărturisirilor lui Marin Preda din cartea-interviu consemnată de regretatul Florin Mugur. Clarificări importante și necesare aduce memorialistul în legătură cu episodul directoratului lui Rebreanu, în anii războiului, la

oficiosul antonescian, cotidianul *Viața*. S-a discutat și se discută mult despre acest act de colaboraționism sadea al marelui prozator într-o vreme cînd scriitorii democrați, chiar și cei tineri, luaseră distanță față de regimul antonescian. S-a spus chiar că Rebreanu ar fi scris editoriale semnate și nesemnate la cotidianul pe care, oficial, îl conducea. Al. Cerna-Rădulescu, care a fost secretar de redacție la *Viața*, era în măsură să știe cum au stat lucrurile acolo. Și depune mărturie. Pentru interesul istorico-literar, aceasta merită să fie reprodusă: „Nu numai eu, ci toți cei care am lucrat în redacția acelui ziar sîntem în măsură – și totodată datori – să depunem mărturie că Rebreanu n-a scris niciodată în ziarul *Viața* vreun articol de fond (sau editorial, cum se mai spune). Respectivele articole, de obicei simple parafrazări ale normativelor trimise redacțiilor de instituțiile de propagandă ale guvernului, apăreau fără semnătură și erau scrise, pe rînd, de doi-trei gazetari obscuri, a căror lipsă de personalitate i-a aruncat de timpuriu în anonimat. Tot ce a publicat Rebreanu în *Viața* a purtat semnătura lui. De altfel, n-au fost decît patru sau cinci tablete literare (mi se pare că vreo două i le-am solicitat eu, insistent, pentru numerele speciale de sărbători ale ziarului) și, prin 1943, fragmente din celebrul lui discurs de recepție la Academie, *Laudă țăranului român*, rostit la 29 mai 1940. E o mărturie probatorie în care se poate pune deplin temei. Nu e mai puțin adevărat că o expresie a colaboraționismului marelui romancier e însuși faptul de a fi acceptat să-și închirieze numele pe frontispiciul principalului cotidian antonescian. Rebreanu a crezut că astfel slujește numai cultura română, nu și regimul dictaturii antonesciene. Greșea profund. Și în necroloagele scrise la moartea sa (care s-a petrecut la 1 septembrie 1944), unii scriitori (Vladimir Streinu, Ion Caraion, Nicolae Carandino și alții) i-au reproșat cu violență colaboraționismul din anii războiului. Interesante cu totul

sînt, apoi, mărturisirile și precizările în legătură cu *Bilete de papagal*, revista lui Arghezi. Cum în diferite cărți a întîlnit știri contradictorii în legătură cu seriile revistei, memorialistul, stăpîn pe informația toată, rectifică lucrurile, precizînd că au fost *șase* serii ale revistei, patru independente și două inserate în corpul unor ziare. Una dintre acestea din urmă (a patra) a constituit-o inserarea tabletei argheziene în ziarul *Informația zilei*. Aici a publicat poetul, în toamna lui 1943, celebrul pamflet „Baroane", îndreptat împotriva ambasadorului german Manfred von Killinger. Și memorialistul istorisește cum a fost posibilă publicarea acestui pamflet incendiar, care a dus la suspendarea ziarului și la deportarea poetului, pe timp de trei luni, în lagărul de la Tîrgu-Jiu. Secretarul de redacție al ziarului, un democrat, s-a dus cu textul la cenzură tîrziu, în noapte, pe la ora 3. Cenzor a fost poetul Ion Th. Ilea, care, băut fiind, iar secretarul de redacție mai oferindu-i băutură, a primit, încrezător, explicația că baronul la care se referă pamfletul arghezian era un grof ungur. Ilea a pus ștampila cenzorului pe șpalt, după ce a avut totuși prezența de spirit de a-l întreba, telefonic, tîrziu în noapte, pe șeful său, trezit din somn. Acesta, buimăcit și nepricepînd nimic din ceea ce i se citea și povestea, i-a răspuns scurt lui Ilea: „Dă-i drumu'". Ilea, deși bine aghezmuit, a avut prevederea să noteze sub ștampilă: „din ordinul telefonic al dlui..." Tipografii de serviciu, bucuroși, au tipărit imediat gazeta, care, la trei și jumătate, era trimisă la punctele de difuzare. La 6 dimineața scandalul a izbucnit, tipografia fiind înconjurată de armată și restul de tiraj existent confiscat, ca și exemplarele care se mai aflau prin chioșcuri. E, și această mărturie, o informație de istorie literară prețioasă. Și mai sînt și altele, despre Galaction, Agârbiceanu, Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, F. Aderca, Artur Enășescu. Cartea regretatului

Al. Cerna-Rădulescu merită să fie citită. Poetul din el, deși amorțit, se simte totuși, uneori, în scriitură.

Al. Cerna-Rădulescu, *Ultima invazie*, Editura Eminescu, 1996.

ianuarie 1997

Enesciana

S-au scris și se vor mai scrie cărți și eseuri despre George Enescu. Esențiale rămîn, deocamdată, cartea-interviu alcătuită de Bernard Gavotty 1985), cea a unui colectiv de autori, din 1971 (în două volume), interviul lui Marcel Mihalovici acordat dlui Valeriu Râpeanu în 1990, cartea lui Viorel Cosma din 1991, ca și volumele (două) de corespondență adunate și publicate (în 1974 și 1981) de același exeget care este dl Viorel Cosma. Au mai rămas destule de spus și, mai ales, de evaluat despre activitatea (viața) și opera marelui artist (cu siguranță că a avut geniu) care a fost George Enescu. Deocamdată, avem a înregistra cartea dlui Ilie Kogălniceanu, recent apărută, care face destăinuiri revelatoare despre omul Enescu, pe care autorul l-a știut de copil, pentru că mama și bunica sa îi fuseseră prietene compozitorului. Pentru definitivarea portretului, a făcut obositoare investigații, conturînd un tablou revelator și creditabil.

Dîndu-și seama de neobișnuita înzestrare a copilului, în 1888, cînd acesta avea șapte ani, părinții îl trimit să studieze muzica la Viena. A fost o perioadă rodnică, mult utilă. Dar în 1894, cînd copilul avea treisprezece ani, părinții îl transferă la Paris, care devenise centrul european al muzicii. N-au fost, cum s-a tot spus, mecena care l-au întreținut la studii pe Enescu. În fapt, precizează și dl Ilie Kogălniceanu, a avut parte de o bursă din partea Ministerului Instrucțiunii Publice, cu sume substanțiale contribuind și tatăl său, mic moșier și arendaș în ținutul

Dorohoiului (în satul Liveni). Vara, Enescu venea acasă în vacanță și, de acum în perioada adolescenței și apoi a tinereții, a început să se audă de numele lui. Și-a făcut intrarea în lume în salonul Elenei Bibescu și al Irinei Procopiu, care primeau lume simandicoasă în zile anume. Enescu a concertat în aceste saloane. Știrea s-a răspîndit. Și Olga Brăiloiu (fosta doamnă de companie a reginei Elisabeta) și Irina Procopiu (doamnă de companie a principesei – apoi reginei – Maria) l-au introdus în salonul lui Carmen Sylva. Cariera muzicală, atunci, așa se făcea, prin înaltele saloane (Enescu a știut să le frecventeze și pe cele pariziene, inclusiv pe cel al surorii baronului magnat Rothschild). N-a avut parte, de pe urma frecventării salonului lui Carmen Sylva, de nu știu ce stipendii materiale. Dar a avut parte de privilegiul de a fi invitat, în vacanțele de vară, la castelul Peleș din Sinaia, unde trăia relaxat tocmai în lunile caniculare de la Paris. Și nu sosea aici decît dacă primea o invitație oficială, fiind aproape anual neliniștit (există în volumul pe care îl comentez cîteva scrisori edificatoare) dacă va fi sau nu invitat. Dl Ilie Kogălniceanu știe că masa în castelul regal nu era deloc plăcută și consistentă. Protocolul cerea ca, în primul rînd, să fie serviți regele și regina, apoi ceilalți comeseni, în ordinea vîrstei și a sexului. Regele Carol I avea obiceiul de a mînca repede și puțin; cînd isprăvea el, servitorii strîngeau imediat masa, indiferent dacă farfuria apucase să fie golită. Iar Enescu era cel mai tînăr comesean. Dar ce conta asta pe lîngă aerul de la Sinaia, plimbările lejere și în grup pe munte și toată acea atmosferă confraternă ce domnea printre invitați. Obligația, la urma urmei și ea plăcută, de a cînta, în unele seri sau după-amieze, în salonul reginei, nu-l deranja defel. Își păstra exercițiul și se făcea cunoscut și prețuit. De altfel, și la Paris dădea, de regulă, concerte în saloanele simandicoase, fiind – ce-i drept – recompensat bănește. Apoi, aici, în tihna

Peleşului, a lucrat la unele dintre opusurile sale, trăind bucuria creaţiei, cea mai plăcută inimii sale. Cînd a absolvit studiile, dădea, la Paris, lecţii multe (aşa a cunoscut-o pe Nineta Duca, măritată Kogălniceanu, mama autorului cărţii pe care o comentez) şi concerta şi mai mult. Avea parte în acest scop de un mic apartament, donat de un admirator, exclusiv pentru lecţii, exerciţii, corespondenţă. În altul, pe altă stradă, tot minuscul, locuia, acesta fiind plătit cu chirie. Viaţa i-a devenit, cu trecerea timpului, infernală, asaltat de prea multele concerte, programate peste tot în Europa, chiar şi în America de Nord. Introvertitul din el, deşi afişa o modestie care a fost, în fapt, reală, era un mare orgolios. Suferea mult că era preferat interpretul din el şi nu compozitorul, visînd ca posteritatea să spună că acest mare compozitor fusese şi un admirabil violonist. Iar dintre compoziţiile sale, le prefera pe cele ale maturităţii creatoare şi nu rapsodiile scrise la 20 de ani. S-a spus despre Enescu că era zgîrcit (asta se spusese, mai înainte, şi despre Maiorescu). De fapt, era numai foarte chivernisit şi nu urmărea să epateze prin trai costisitor (pentru care, de fapt, nici nu avea mijloace). De aceea, cînd concerta la Bucureşti, locuia la hotelul „Bratu" (azi „Griviţa"), de lîngă Gara de Nord, într-o cameră fără baie, cu W.C.-ul pe hol, motivînd că apropierea gării îi înlesneşte plecările spre oraşele ţării, unde concerta. Nu împrumuta pe nimeni cu bani şi nici nu făcea donaţii (nici n-avea de unde). Dar înţelegea să ofere concerte în scopuri caritabile. Îl apăsa, uneori, originea modestă, mai ales că îşi tot petrecea vremea prin saloane nobiliare şi regale. În timpul primului război mondial s-a aflat în ţară, frecventînd şi Casa regală, fiind preferat, ca muzician, de regina Maria (iar, mai tîrziu, era un obişnuit al castelului Pelişor), concertînd şi în spitalele unde erau internaţi răniţii. În 1925 şi-a construit, în îndrăgita Sinaia, vila „Luminiş", după proiectele sale. Cam tot pe

atunci a achiziționat o vilă într-o suburbie a Parisului. Totul, din banii recoltați pe urma infernalei sale vieți de concertist și profesor, peste tot în lume, inclusiv – cum spuneam – prin cele mai amărîte orașe ale țării. (Se plăteau, cu deosebire în București și în marile orașe ale lumii, bilete și la concert, și la ultima repetiție, Enescu încasînd bune tantieme.)

Interesant este, în cartea dlui Ilie Kogălniceanu, capitolul care reconstituie acel episod din viața lui Enescu care s-a numit Maruca Cantacuzino. Și a fost, cum se știe, un capitol important, care a durat patru decenii. Maruca Cantacuzino era fiica lui Rosetti-Tescani, boier dintr-o ramură a Rosetteștilor, moldoveni. Fusese o familie cu o biologie încărcată, tatăl ei sfîrșind prin a se sinucide, cazuri maladive sub raport nervos înregistrîndu-se și la alți membri ai familiei. Maruca avea și ea o comportare stranie, maladia de nervi fiind evidentă, venind – apropiații o știau – pe cale ereditară. Avea toane, cultiva extravaganța, își petrecea zilele în odaia cufundată în semiobscuritate, mereu depresivă și făcînd tentative de sinucidere. Era căsătorită cu Mihail Cantacuzino, unul dintre cei doi fii ai Nababului, care-și spunea prinț fără a face mare caz din asta. Cei doi fii, și mai puțin. Soțul ei, deși ajunsese prin 1910 ministru, era, și el, un necontrolat și cam descreierat. Dar Maruca era mulțumită, pentru că-și putea aroga apelativul de prințesă, la care ținea enorm. Se povestea că nu păstra protocolul și stătea întinsă pe sofa cînd îi întindea mîna principesei moștenitoare (apoi regina) Maria, socotindu-se egală în rang cu aceasta. Soțul Marucăi, cu care concepuse doi copii (la fel de aroganți și stranii ca și mama lor), o înșela fără menajamente. De această femeie cel puțin bizară s-a îndrăgostit, în 1914, Enescu. A fost o dragoste împărtășită. Și Enescu, ființă onestă și delicată, se simțea jenat de situația în care se instalase și din care trainicele sentimente nu-i îngăduiau să iasă. O vreme, Nineta Duca, mama

autorului cărții pe care o comentez, transmitea corespondența lui Enescu către Maruca, pentru că marele muzician era mereu pe drumuri, prin străinătate, și nu avea alt mijloc de a comunica, în vreun fel, cu aleasa inimii. Cînd se afla în țară, se instala în trena Marucăi, concertînd în salonul ei, pus în situații cel puțin jenante. Mai ales că toți cei ce frecventau acele saloane simandicoase știau de legătura amoroasă dintre Maruca și muzician. În timpul primului război mondial Enescu a fost în țară, subjugat de Maruca, pe care o urma peste tot, inclusiv la Iași. În 1920 au petrecut cîtva timp împreună la Lausanne. Apoi concertele sale în America l-au ținut departe de Maruca. În 1928, soțul Marucăi moare într-un accident de automobil. Se credea că va urma căsătoria Marucăi cu Enescu. Nici vorbă. Aceasta își păstrează titlul de prințesă. Dar, stupoare, în loc de căsătoria cu Enescu, Maruca devine, cam în același an 1928, amanta lui Nae Ionescu, mai tînăr cu 13 ani decît iubita sa. A fost un amor fierbinte, nu fără consecințe în existența profesorului de metafizică. De la Maruca a învățat să fie om de lume, să se îmbrace elegant și încă altele asemenea. Situația sentimentală (și nu numai) a lui Enescu s-a complicat enorm. Acum cînta în salonul Marucăi, în prezența lui Nae Ionescu, amantul știut al iubitei sale. Ba chiar îl suporta și în vila „Luminiș" de la Sinaia. Din tragică, situația marelui muzician devenise efectiv ridicolă, iar el suferea enorm. În 1934 se produce ruptura dintre Nae Ionescu și Maruca Cantacuzino, din voința profesorului de metafizică. Pentru Maruca a fost o lovitură atroce, cu grele consecințe imediate asupra fondului ei psihic, oricum maladiv. A fost internată de Enescu într-o clinică psihiatrică vieneză. În sfîrșit, cu sănătatea ameliorată, în 1938 Maruca se mărită cu Enescu. Legătura amoroasă, atît de accidentată, s-a legalizat. Dar calvarul a continuat (deși soții ofereau recepții concertante în casa lor din strada Lahovary

și, din 1945, în casa mică din spatele palatului Cantacuzino) pînă la izbăvirea marelui Enescu, în 1955, la Paris. Maruca i-a supraviețuit, murind la 90 de ani, în Elveția. În 1972 corpul ei neînsuflețit a fost adus la Paris și înhumat alături de Enescu în cimitirul Père Lachaise.

M-a mirat că dl Ilie Kogălniceanu nu folosește altfel precizările lui Marcel Mihalovici din interviul acordat dlui Valeriu Râpeanu, pe care îl citează. De acolo reieșea, îmi aduc aminte, că în timpul bolii sale (cele două atacuri cerebrale din 1951 și 1953), Enescu a fost mult ajutat de Yehudi Menuhin. Dl Kogălniceanu aduce știri potrivit cărora instalarea familiei Enescu la hotelul „Atala" (în locuința lui bolnavul n-avea cameră de baie) se datorează proprietarilor originari din România (Florescu, Bercovici, Samuel), care au ținut-o pe veresie peste un an de zile. Cine știe, poate că această versiune e cea corectă. Rămîne faptul, singurul important, că dl Ilie Kogălniceanu a adunat cu grijă, din amintirile familiei, din documente, confruntări de vechi opinii și anchete personale, date concludente care merită toată prețuirea. Ceea ce comunică își merită denumirea de destăinuiri despre George Enescu. Iar corespondența adresată de Enescu mamei dlui Kogălniceanu, chiar dacă nu toată inedită, e revelatoare.

Ilie Kogălniceanu, *Destăinuiri despre George Enescu*, Editura Minerva. Editura R.A.I., 1996.

aprilie 1997

Un alt epistolar: I.D. Sîrbu

Posteritatea literară e, uneori, binevoitoare și face dreptate, restituind unor scrieri și autori locul ce li se cuvine. Astfel de cazuri sînt rare, pentru că de obicei posteritatea e insensibilă, și greșesc mult cei ce își pun speranțele în ea. Iată că dosarul I.D. Sîrbu a

cîștigat înfruntarea cu posteritatea. Ba chiar e vorba de o posteritate timpurie. Pentru că reparația s-a produs numai la doi-trei ani de la decesul scriitorului. Ce-i drept, la aceasta a contribuit publicarea a două-trei cărți de sertar (mai ales *Adio Europa*), a unui extraordinar volum de corespondență emisă și a unei scrieri memorialistice (*Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*). Despre ultimele două volume am scris și eu, făcînd dreptate scriitorului. S-a întîmplat, oricum, o minune. Dintr-un scriitor de condiție submediană, cu un teatru cam tern și o proză oarecare, prin aceste scrieri de sertar I.D. Sîrbu s-a instalat, cred, definitiv în cel dintîi eșalon al prozatorilor români. Ba s-a petrecut chiar și o modificare a ierarhiei printre personalitățile grupării „Cercul literar de la Sibiu", I.D. Sîrbu instalîndu-se, și aici, în prima linie, dislocînd pe alții care par, azi, a avea mai puțină strălucire. Și pentru că tot am pomenit de gruparea literară sibiană, să adaug cîteva elemente de biografie nu numai interioară. „Cercul literar de la Sibiu" a fost constituit în toamna lui 1940 de către unii dintre studenții de la Litere, avîndu-i ca profesori pe Blaga, D.D. Roșca, Liviu Rusu, Onisifor Ghibu. Cristalizarea Cercului se produce trei ani mai tîrziu, în 13 mai 1943, cînd în ziarul bucureștean *Viața* e publicată scrisoarea de adeziune a cerchiștilor la direcția literar-estetică promovată de E. Lovinescu, în calitatea lui de succesor al lui Titu Maiorescu. Cerchiștii își asumă, prin această scrisoare-manifest, decizia primatului esteticului, condamnînd confuzia dintre estetic și cultural, într-o conjunctură în care în planul dintîi se înghesuiau pseudovalori agresive și extremiste. Lovinescu e mult emoționat de gestul tinerilor literați ardeleni. Acesta moare peste două luni (la 16 iulie 1943), cerchiștii devenind a patra generație de postmaiorescieni (după generația G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Perpessicius). Să spun,

între paranteze, că e cu totul semnificativ faptul că, deși studenți ai lui Blaga, atunci cînd simt nevoia unei identități estetice aceștia se adresează totuși lui Lovinescu. Pentru că marele critic, și nu poetul și filosoful Blaga, reprezenta simbolul direcției literare maioresciene, cu primatul esteticului disociat net de alte valori extranee. În 1945 cerchiștii reușesc să scoată o revistă a lor, lunară, de filosofie și artă, prim-redactor fiind Ion Negoițescu, iar în 1946 se lansează proiectul unei noi reviste, *Euphorion*, nerealizat din cauza vitregelor împrejurări politice. Urmează ani de prigoană și de destrămare efectivă a grupării, unii dintre cerchiști (printre care și I.D. Sîrbu) trăind nefericirea unor ani de pușcărie. De-abia din 1964, fără a mai trăi ca membri ai unei grupări efective, mai toți foștii cerchiști se impun în viața literară cu cărți și opere. I.D. Sîrbu (spre deosebire de Ștefan Augustin Doinaș, Ion Negoițescu, Nicolae Balotă, Eta Boeriu, Cornel Regman, Eugen Todoran) nu e printre capetele de afiș, scriind – poate că și din cauza cenzurii –, cum spuneam, un teatru fără relief și o proză palidă. Scriitorul, care suferea enorm din cauza acestui statut inconvenabil, e mutat, cam cu domiciliu obligatoriu, în Craiova, unde e secretar literar la Teatrul Național (veșnic în răspăr cu stupidele necazuri ale cenzurii); în 1973 se pensionează, continuînd să viețuiască într-un oraș care nu îi convenea, lipsit de prieteni și de o atmosferă culturală prielnică (de care avea atîta nevoie), îngăduindu-i-se vreo două călătorii în străinătate, după care i se refuză altele, mereu hărțuit de turnători și securiști, într-o singurătate nefirească. Se îndîrjește asupra mașinii de scris, lucrînd, cu program fix, la cărțile sale, fără nădejdea publicării lor; e încercat de boli nevindecabile (cord, diabet), iar cu cîteva luni înainte de izbăvirea din 1989 e răpus – nedrept – de un cancer, fără a apuca să vadă căderea dictaturii pe care o ura atîta și care îi provocase atîta suferință morală și materială.

Harul epistolar e rar chiar și printre scriitori. I.D. Sîrbu l-a avut și pe acesta din plin. Închipuia scrisori colocviale, destăinuindu-se firesc, cu glume și disociații surprinzătoare, relatînd amintiri și visuri, totul într-o avalanșă debordantă, imposibil de stăvilit. Majoritatea epistolarului emis a fost adunat de dl Virgil Nemoianu într-un volum remarcabil în toate. N-a izbutit să adune acolo, se vede acum, toată epistolomania strălucitoare a scriitorului. Au mai rămas pe din afară destule piese purtînd, mai toate, pecetea inconfundabilă a epistolierului I.D. Sîrbu. Acestea din urmă, publicate cîțiva ani buni în revista *Apostrof* din Cluj, au fost adunate într-un volum de dl Ion Vartic și au apărut în buna editură ce funcționează pe lîngă importanta revistă clujeană. Ion Vartic le-a intitulat, după o sugestie a autorului, *Scrisori către bunul Dumnezeu*, adăugîndu-le pertinente comentarii și introduceri utile. N-aș spune că substanța, motivele-forță, tonul și scriitura lor diferă de epistolele adunate în volum de dl Virgil Nemoianu. Le întregesc însă semnificativ pe cele de acolo. Ceea ce nu-i, vezi bine, deloc lipsit de importanță. Dar mai întîi mă grăbesc să amintesc că volumul pe care îl comentez se deschide cu cîteva pagini dintr-un inedit jurnal clujean din 1952, cînd autorul funcționa ca profesor la un liceu din orașul de pe Someș. Aici, pe la început, aflăm această tulburatoare însemnare în acel pustiu literar care a fost anul 1952: „Mi-e dor de o carte românească, bună. Am impresia că am citit totul... și, curios lucru, nu doresc să recitesc nimic. Alunecă ochii mei de-a lungul zdrențuitelor rafturi cu literatură națională și nici un titlu nu mă reține. Blaga a terminat traducerea părții I din *Faust*. Fericitul Tao". Atmosfera în acea școală era irespirabilă, o directoare hipervigilentă condamnînd copiii după criterii de dosar, iar el, ca profesor și diriginte, nu putea accepta sacrilegiul. Trecînd pe la Universitate, constată exasperat: „Bibliotecile seminariilor de

limba franceză, germană, italiană, engleză – închise ermetic de trei ani – au trecut într-o fază și mai cenzurală. S-a dat ordin să li se vopsească sticla. Studenții pot să fie infectați de simpla vedere a titlurilor". Apoi, la 10 noiembrie 1952, Blaga a citit cîtorva foști cerchiști din ultimele sale creații lirice: „Cu vocea lui rară, egală, B. citește linear, fără efecte, fără montări. La început te supără acel fel geometric de lectură – dar pe urmă cu atît mai curat și mai pregnant se încheagă. Ciclul (pe care eu îl intitulez al lui Ulise) al acestor poeme are un fir unitar de emoție; sînt încărcate toate de acel fior tragic al bătrîneții și al morții. Spre deosebire de versurile sale de debut – toate tăiate oarecum prețios și artificial în ceea ce are cuvîntul mai liric – poemele de acum sînt de o simplicitate nudă, de o naturalețe copleșitoare. B. pare a fi cîștigat în anii din urmă o definitivă acuitate lirică, o priză permanentă la ceea ce este poezie pură (nu în sens valeryan, ci în sensul filosofiei metaforei). Fiecare poem e o compoziție caldă și echilibrată în jurul unei emoții revelatrice. În fața tainelor și suferințelor acestei lumi, inima grăiește înțelept și resemnat... I-am spus: mi se pare că de astă dată o aveți goală în brațe pe acea ascunsă muză a poeziei. Da, mi-a răspuns el, și e cu atît mai tragic pentru că sînt bătrîn și aproape de capătul vieții... Fiecare poezie o scriu cu sentimentul că poate e ultima din viață. Am simțit asta". Și dintr-un fragment de jurnal cu Blaga și Radu Stanca, desprind această apreciere a marelui poet despre teatrul său, pe care mărturisește că nu l-a scris cu gîndul la rampă și cortină: „Vă rog un lucru, dragii mei. Dacă într-o bună zi eu nu voi mai fi și se va vorbi de teatrul meu ca de un teatru pur literar, voi să nu protestați. Puteți spune chiar că ceea ce am scris nici nu e teatru, e poezie dramatică... Fiindcă, decît să fiu teatru fără poezie, prefer să fiu poezie fără teatru. Fiți siguri că, la soroc, va veni scena la mine și are să-mi ceară

scuze". Să observ că poetul avea o opinie destul de exactă despre opera sa dramatică. Aceasta chiar dacă, la sorocul așteptat, scena n-a prea venit să-i ceară scuze dramaturgului. N-avea de ce.

Tulburătoare sînt scrisorile către prietena Eta Boeriu. Într-o epistolă din ianuarie 1982 întîlnim mărturisirea că „istoria mi s-a scurs printre degete" și e fericit pentru că „am rămas curat, deși am trecut înot un ocean de rahat"; că „am pierdut Filosofia, Dumnezeu mi-a dăruit filosofarea". În martie 1984 mărturisea unei prietene: „Ciudat, eu simt că am reușit să învinge frica de moarte -- acum, sub o formă perfidă, trăiesc constatînd la mine serioase simptome de pieire, de frică de a pieri, chiar înainte de moarte". Reprimarea nu-l cruță defel, împresurîndu-l. Dar ideea că a scăpat de frica morții, comunicată în 1984, se verifică în noiembrie 1988. Îi scrie despre asta, rece și parcă impersonal, prietenului Horia Stanca: „Am în jurul omușorului un frumos *cancer* care, sănătos și barbar, înaintează (ca un brav eliberator dezinteresat). Vineri voi fi tăiat de un doctor maestru, Iustin Mihăescu. Operație dificilă din cauza locului (centru ganglionar) și din cauza diabetului. Dar... dar... îți dai seama cu cîtă febrilitate lucrează biata mea inteligență ca să stingă focarele de frică din celulele mele fizice. Aș zice că – sufletește și spiritual – aș fi pregătit pentru Marea Trecere, teoretic sînt foarte pregătit, totuși uneori mi se pare că zidul e negru și fără fisuri. Una e să scrii despre întunerec, altceva e să fii «întru» el, una e să vorbești despre Moarte, altceva e să pășești spre această ghilotină lentă, dureroasă și urîtă... Nu trecem Styxul cu operele noastre, ci cu quantumul de dragoste pe care l-am dat și l-am primit. Dumnezeu cu mila". Și într-o altă epistolă, din aprilie 1989, către același prieten (e stocul cel mai ponderos din volum): „În momentul în care bunul D-zeu mă cheamă «la bară» înseamnă că sîntem, cu toții, la o grea și tragică cotitură". Își

păstrase deci seninătatea în momentele încercării finale. Acest, cum își spunea și i s-a spus, „bufon al generației sale" știa bine învățul rîsul-plînsului și nu-l abandonase nici în clipele cînd viața trăgea asupră-i cortina obosită de prea mult uz.

Ediția dlui Ion Vartic, migălită și mereu atentă, scrupuloasă (la reproducerea textului și în adnotări) e remarcabilă. Cum spuneam, deși are o valoare de autonomie perfectă, am citit acest epistolar cu gîndul la cel precedent – extraordinar – alcătuit de dl Virgil Nemoianu.

Ion D. Sîrbu, *Scrisori către bunul Dumnezeu și alte texte*. Dosar îngrijit de Ion Vartic. Biblioteca Apostrof, 1996.

mai 1997

Memoriile lui Belu Zilber

Am scris în 1992 despre memoriile lui Belu Zilber, tragica spovedanie a unui întemnițat timp de 17 ani. Era a doua versiune a cărții, pentru că prima fusese, în 1970, confiscată de Securitate (împreună cu ale ei vreo trei copii dactilografiate), în urma înscenării unei spargeri banale. Autorul, înverșunat, s-a reașezat la masa de lucru și, cu amintirea intactă, și-a rescris cartea. Pe aceasta a editat-o în 1991 dl Gh. Brătescu la Editura Humanitas, avînd parte de o foarte bună primire. Dar, între timp, în arhiva S.R.I. s-a descoperit forma primară a cărții, cea confiscată de Securitate. După avataruri care au fost complicate (trebuia dovedit cu acte notariale că editorul este legatarul de drept al lui Belu Zilber, mort în 1978), manuscrisul (și dactilogramele pe care autorul mai operase modificări) a fost recuperat. Acum, a apărut tot la Humanitas. Această a doua ediție a cărții reprezintă de fapt prima versiune și, citită, demonstrează deosebiri semnificative față de versiunea (ediția) din

1991. A doua versiune, apărută cea dintîi, e parcă mai prudentă, mai puțin completă decît prima, în care mărturisirea țîșnea drept din primul jet, care e, totdeauna, cel mai autentic. Astfel încît, deși e vorba de aceeași spovedanie a unui întemnițat, avem de-a face cu aproape două cărți, deși, repet, trama e aceeași. Și, s-o spun încă o dată, aceste memorii ale suferinței-limită au caracter expresiv, sporind, prin artisticitate, valoarea lor documentară. Ele constituie, de aceea, un volum de memorii care, sînt sigur, va fi reținut de literatura de tip subiectiv românească. L-am cunoscut pe acest nefericit autor. Prin 1968-1969 încălzisem ideea de a scrie o carte despre viața lui Pătrășcanu, începînd să-mi fac documentarea. Am avut o lungă convorbire cu soția lui Pătrășcanu și, apoi, l-am abordat pe Belu Zilber, despre care știam că fusese, în a doua jumătate a anilor treizeci, mult apreciat de Virgil Madgearu, acesta încredințîndu-i importante funcțiuni la Institutul de Conjunctură Economică. Îi citisem studiile și articolele în presa vremii și îl știam un economist (nu numai!) strălucit. Fusese membru al grupării „Criterion", prieten cu mai toți criterioniștii și i se remarcase inteligența și cultura la conferințele publice ale grupării. Și asta deși se știa că e comunist, fiind, în 1928-1930, implicat într-un proces de spionaj. (Am citit, prin anii optzeci, într-o arhivă acest dosar, de acolo reieșind limpede că a fost incontestabil spion sovietic.) Și totuși, atunci, după doi ani procesul i-a fost rejudecat iar el a fost achitat, după obișnuita șperțuire a anchetatorilor și a judecătorilor. După 23 august 1944 rămăsese bun prieten cu Pătrășcanu și cum acesta era dușmănit aprig de Gheorghiu-Dej, oprobriul s-a extins și asupra lui Belu Zilber. Acesta, deși știa bine despre realitatea proceselor staliniste, se credea la adăpost; devenise profesor de economie politică la Academia de Studii Economice, în cursul de inaugurare rostind vestita premoniție că în

România socialismul se va construi sub tutela spirituală a lui I.V. Stalin şi I.L. Caragiale. Neprevăzător în toate, o tot ţinea în glume şi calambururi, spunînd chiar că România nu poate să aştepte pînă ce Gheorghiu-Dej îşi va fi luat bacalaureatul la seral, bătîndu-şi joc de trogloditismul conducătorilor comunişti care, deodată, se înmulţiseră, depăşind cu mult cei vreo mie de membri cîţi fuseseră pînă în 1944, şi erau, toţi, agresivi foarte. Dar să revin la convorbirea mea de prin 1969 cu Zilber, acest omuleţ de 1,56 m înălţime, totdeauna elegant îmbrăcat, strălucitor în conversaţie, caustic şi înţelept. M-a sfătuit să abandonez proiectul pentru că aşa-zisa reabilitare a lui Pătrăşcanu nu a fost decît o înscenare a lui Ceauşescu menită să-l ajute să scape de cîţiva adversari periculoşi. M-am convins destul de repede că avusese dreptate, refuzîndu-mi-se accesul la dosarele procesului Pătrăşcanu şi la arhiva sa. Din tot proiectul meu naiv nu m-am ales decît cu cunoaşterea cîtorva oameni interesanţi, printre care Belu Zilber, fermecător în toate, deşi trecuse prin atîtea grozăvii.

Destinul îl pîndea cu asprime pe acest om, care tot spera că va izbuti să o scoată la liman, că el, nefiind printre cadrele conducătoare ale partidului, va fi trecut cu vederea. Se înşela. În aprilie 1947 e exclus din partid, din dispoziţia lui Miron Constantinescu. A făcut apel. Inutil. Era peste tot respins, inculcîndu-i-se sentimentul că e un om periculos. „De aici încolo începe moartea mea civilă. Un comunist exclus este ciumat, nu poate fi angajat, oamenii îl evită pe stradă, prietenii se depărtează, rămîne singur. Fără sînge în vine, aşteptam sfîrşitul. În afară de familie, ultimul om care începu să mă părăsească a fost soţia mea." Şi-a dat seama cît era de iluzorie speranţa sa că după excludere va fi lăsat în pace, putîndu-şi vedea de catedră. A fost implorat să fugă din ţară, cum intenţionase şi Pătrăşcanu. A refuzat. A fost arestat şi plimbat prin mai multe clădiri. Tîrziu, a fost adus

în fața unui anchetator, care nu l-a chinuit, de la care a aflat însă că era acuzat de trădarea partidului. Ba, la o altă anchetă, i s-a comunicat că fusese găsit nevinovat, convins fiind că va fi eliberat și chiar reabilitat. Iluzii deșarte. Între timp, se pregătea dosarul Pătrășcanu și aici Belu Zilber era, potențial, o piesă importantă. A declarat greva foamei, ținută 17 zile. A fost îndemnat s-o întrerupă pentru că, oricum, va fi eliberat. Au urmat alte greve ale foamei. A fost vestit că va fi trimis la Canal. I-a fost dat să rămînă în pușcărie, implicat fiind în procesul Pătrășcanu, mult dorit de Gheorghiu-Dej. A început tortura, cu ridicarea pe căpriori și bătaia la spate și tălpi, pînă i-au căzut unghiile de la picioare. I se cerea să recunoască toate crimele făptuite cu Pătrășcanu, altfel „îți arestăm familia și te omorîm în bătaie". Au urmat alte bătăi, în aceleași locuri, după aceleași procedee. A venit, drept consecință, căderea în lașitatea complicității cu anchetatorii. S-a gîndit că orice ar fi declarat nu are însemnătate pentru că, oricum, Pătrășcanu, fire tare și curajoasă, va refuza să-și recunoască vinovăția. Or, fără recunoașterea lui Pătrășcanu, procesul nu putea avea loc. Naivitate. Dar Zilber a început să fabrice scenarii rocambolești, cu cele mai năstrușnice întîmplări cu spioni și acte de spionaj. Apoi, în 1968, a aflat că Gheorghiu-Dej și Chișinevschi citeau toate declarațiile (inclusiv pe cele ale celorlalți implicați în pregătirea procesului), indicînd care dintre ele să fie folosite. În 1952 ancheta era încheiată, dar reluată în 1953, deși Zilber continua să creadă că procesul nu va avea loc. Procesul era însă pregătit febril, în anchete tot mai complicate, cu confruntări cu personaje pe care nu le cunoștea, dar despre care trebuia, apoi, să recunoască inventate comploturi comune. Confruntat și cu Pătrășcanu, acesta a refuzat să recunoască orice crimă i se imputa, apostrofîndu-l pe Zilber pentru romanele foileton elaborate în chip de declarații: „ești un ticălos". Din

această confruntare, Zilber a tras din nou concluzia că, de vreme ce Pătrășcanu, principalul acuzat, refuza să recunoască, procesul nu va avea loc. Însă Dej era decis. În 1954 procesul a avut loc, fiind, ca și ancheta, o sinistră înscenare. A fost avertizat că, dacă la proces va nega ceea ce recunoscuse la anchetă, va fi condamnat la moarte. S-a supus încă o dată. A fost condamnat la muncă silnică pe viață, eliberat fiind la amnistia din 1964. Pătrășcanu, ca și Cofler, fermi negatori și la proces, au fost condamnați la moarte, fiind executați în celule, cu revolverul, de înfricoșătorul Pantiușa-Pintilie. Zilber și-a ispășit calvarul prin cele mai grele închisori, iar cînd a fost eliberat a constatat că mai toate rudele sale apropiate muriseră. Eugen Ionescu, prietenul său de tinerețe, aflînd de caz, a scris în *Le Figaro* un articol amar intitulat „Închisoarea care conservă", spre indignarea cam prostească a lui Miron Radu Paraschivescu, care a protestat într-un articol publicat în revista *Luceafărul*. Dar cel care l-a ajutat, cu pachete, pe Zilber a fost Eugen Ionescu. Zilber a mai trăit 14 ani, i s-a refuzat orice post (inclusiv acela, solicitat, de cercetător sau documentarist la Institutul de Cercetări Economice), trebuind să se mulțumească cu o pensie mică (socială), dar ajutîndu-se bine cu meditațiile de matematică (studiase matematicile la Grenoble), fiind, întru aceasta, mult solicitat. În 1967 i-a scris lui Ceaușescu, relatînd sinistra înscenare a procesului Pătrășcanu. Părea că a fost ascultat și era fericit că nu supraviețuise degeaba. De fapt, a servit un alt ticălos, căruia i-a oferit prilejul de a-și lichida și el adversarii. Ceruse prietenilor apropiați să i se inscripționeze pe piatra de mormînt epitaful: „Aici zace Belu Zilber, căruia, în viață, i-a plăcut orezul cu lapte și pateul de *foie gras*. A prevăzut totul, dar n-a putut împiedica nimic". Apoi a renunțat la ideea înmormîntării, făcînd inutil epitaful. A fost incinerat, prietenii legatari (Gh. Brătescu și Henri Wald) avînd

misiunea să-i arunce cenușa în lacul Cișmigiu. Decizie simbolică. Fum și cenușă s-a ales, într-adevăr, din toata viața sa, spulberată în amarul vîntului indiferent.

Ceea ce aduce nou această nouă ediție a cărții lui Belu Zilber (pseudonimul său interbelic a fost Andrei Șerbulescu) este procesul intentat marxismului și ipostazei sale socialiste materializate în URSS și apoi, după război, în țările din estul și centrul Europei. „Continui să cred că la început a fost patima monistă a lui Marx. Fără materialismul dialectic, concepție atotcuprinzătoare și atotexplicativă, n-ar fi existat nici Uniunea Sovietică, nici Republica Socialistă România, nici eu n-aș fi fost închis vreme de 17 ani." A tot meditat, căutînd originea urgiei. „Nu-mi pot ierta cum de am acceptat, zeci de ani, enunțul unor legi, pentru ca apoi să accept explicația faptelor prin expresia «în ultimă analiză», care totdeauna dovedea că Marx avusese dreptate. În definitiv, n-a existat decît o singură revoluție burgheză aproximativ conformă cu schema lui Marx, cea franceză. Toate celelalte sînt reduse prin formule convenționale și «în ultimă analiză» la aceasta... Abia după ce am fost eu însumi anchetat în numele consecințelor materialismului dialectic, am început să înțeleg că orice sistem monist devine omicid, dacă ajunge să fie biserică și biserica-stat". Stalin a început construcția socialismului într-un imens imperiu „fără altă moștenire decît citate din Marx și Lenin", iar Gheorghiu-Dej și-a putut pune în faptă odioase arestări și omucideri pentru că a avut parte de scara de valori a lui Lenin. Și Lenin „a stabilit că socialismul și partidul constituie sacrul, iar dialectica – metoda de gîndire. N-am auzit ca în științele exacte să se fi ajuns la vreo descoperire aplicînd metoda dialectică. În general, cercetătorii nu au o idee preconcepută asupra metodei... Singurul domeniu în care aplicarea unei metode este punct de

doctrină este în politica leniniștilor... Fantastica experiență istorică pe care o trăim de o jumătate de veac demonstrează cît de pernicioasă este". Și încă: „Singura societate socialistă, așa cum a visat-o Marx, este cea stalinistă. De îndată ce este lăsată să funcționeze fără aparat de constrîngere, se transformă în haos... Fascismul a fost o mișcare antiumană, dar a avut sprijinul maselor. Stalinismul nu este mai puțin antiuman, însă fără mase. Aparatul realizează ideea, masele se supun. Nu este un fenomen trecător, o boală a copilăriei. Producție pentru producție, ca și lupta împotriva curentului, sînt blestemul acestei societăți construite după schemă". Și mai aflăm, aici, destule asemenea meditații amare, răfuieli cu propria fostă ideologie și convingere.

Dl Gh. Brătescu a făcut foarte bine publicînd această ediție din cartea lui Belu Zilber în forma sa originară. A înzestrat-o cu un remarcabil aparat critic alcătuit dintr-o prefață, o postfață și un indice de nume. Dacă mai marca, la variante, deosebirea textuală dintre cele două versiuni, ieșea o adevărată ediție critică. Dar și așa, darul e de preț și ediția cu adevărat demnă de reală stimă.

Herbert (Belu Zilber), *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*. Ediție de Gh. Brătescu. Editura Humanitas, 1997.

mai 1998

Filosofie și filosofi

Există o istorie a filosofiei românești?

Dl Ion Ianoși, stimat coleg de breaslă și bun prieten, e deopotrivă estetician și critic literar. A trăit, probabil dramatic și cu amărăciune, un fenomen la care a tot meditat. Cărțile sale de critică și istorie literară (cele despre romanul monumental și secolul XX, despre Thomas Mann și Dostoievski, chiar și eseurile sale autobiografice) s-au bucurat de o bună receptare. Dimpotrivă, cărțile sale de estetică, inclusiv *Neartă-Artă*, din 1982 și 1985, sau *Hegel și arta*, din 1980, *Sublimul în estetică*, 1983, *Sublimul în artă*, 1984, și încă altele au fost puțin sau deloc considerate, deși, citindu-le, știu bine că o meritau din plin. Autorul nostru a înțeles deci că prevalența exclusivă, la noi, o au cărțile de și despre literatură. I s-a părut – și este – o nedreptate, pe care, dacă nu o poate curma, are măcar datoria morală de a o înfățișa. Cum altfel decît chiar într-o carte? Așa s-a născut, probabil, cartea d-sale din 1986 *Literatură și filosofie*, pe care i-am publicat-o, ca redactor, la Editura Minerva. Ideea centrală a cărții, care ordona și așeza materia ei, era, firește, că la noi au avut audiență în filosofia românească acei gînditori care au fost bivalenți, fiind deopotrivă și mari scriitori. Ceilalți, filosofii puri și care n-au dovedit, în scrierile lor, calități expresive, n-au fost considerați cum se cuvine. Ba chiar, anomalia s-a păstrat și în spațiul filosofilor-scriitori, prioritate, adesea exclusivă, avînd sectorul literar al operei acestor autori, pe cînd cea pur filosofică a cam fost ignorată sau silită să se mulțumească a sta în al doilea plan. Fenomenul, socotit de dl Ion Ianoși o ciudățenie nedreaptă, specifică spațiului cultural românesc, e însă, pînă la un punct, de ordinul firescului. I-am spus-o personal în 1986, cînd i-am publicat cartea, și i-o repet acum, cînd scriu

pe marginea ei, reeditată, întregită, recompartimentată şi altfel intitulată. Nu e o deficienţă a culturii noastre preponderent literare şi chiar lirice, care nu ştie preţui cum se cuvine cărturăria autentică, filosofică de tip enciclopedic, adică efortul cugetător abstract. Fenomenul e datorat, incontestabil, influenţei culturii franceze, prevalentă la noi, unde literatura şi eseistica interesau, iar filosofia pură sau de catedră era aproape ignorată. Şi, oare, nu a cunoscut această inegalitate de tratament şi cultura germană sau, azi, cea americană? Şi o anomalie, dacă e o stare generală şi generalizantă, devine firească şi, poate, chiar necesară. Dar, chiar dacă firesc sau necesar, fenomenul ca atare există şi merită să medităm asupra lui. Încît cartea dlui Ion Ianoşi e nu numai deplin justificată, dar chiar absorbant necesară.

Îi găsesc deplină utilitate şi în forma ei nouă (reeditată) sub care iese în lume, la buna, temeinica editură a revistei *Apostrof*, iniţiată şi condusă de dna Marta Petreu. Cartea e intitulată acum *O istorie a filosofiei româneşti*. Deşi prezentată în titlu în formă nearticulată (*O istorie*), ea este demnă de toată atenţia. Forma nearticulată din titlu ţinteşte, onest – de astă dată –, să-şi prevină cititorii că nu e vorba de o istorie integrală a filosofiei româneşti, ci de una nu atît fragmentară, cît „de autor", după – desigur – preferinţele, totdeauna subiective, ale celui ce o concepe. Dacă ne gîndim că se fac auzite, şi azi, opinii care contestă istoricitatea filosofiei româneşti (recent am ascultat o astfel de opinie, rostită apodictic de dl Gabriel Liiceanu), e aproape un act de curaj să ni se ofere *o istorie* a filosofiei româneşti, fie ea şi parţială. Mai ales dacă e una realizată de un singur autor, călăuzită de o idee care-i configurează structura. La urma urmei, după *Istoria filosofiei româneşti* a lui Nicolae Bagdasar, din 1940 (desigur, altfel concepută, cu împlinite propensiuni exhaustive), aceasta, a dlui Ion Ianoşi, aşa parţială cum este, e a doua tentativă

de acest fel. Și ea dovedește, indiscutabil, că *există* o istorie a filosofiei românești și că ea poate și trebuie scrisă. Iată că s-a găsit, azi, cineva care și-a asumat misiunea de a o înfăptui, după alt plan și altă concepție decît cele două masive volume din 1972 și 1980; este intitulată de-a dreptul *Istoria filosofiei românești* și se datorează unui larg colectiv de autori pivotînd în jurul Institutului de Filosofie.

Ideea care organizează și coordonează efortul dlui Ion Ianoși am amintit-o. Să vedem, acum, ce autori a ales pentru a-i exemplifica ideea. În cea dintîi ediție, din 1986, capitolele primei secțiuni erau „De la Neagoe Basarab la Miron Costin", „Dimitrie Cantemir", „De la Samuil Micu la Ion Heliade Rădulescu". Secțiunea a doua a cărții cuprinde capitolele „Titu Maiorescu", „Mihai Eminescu", „De la Vasile Conta la Constantin Dobrogeanu-Gherea". Și, în sfîrșit, a treia secțiune se compune din capitolele „De la Constantin Rădulescu-Motru la Tudor Vianu", „Camil Petrescu", „Lucian Blaga". Devansînd puțin lucrurile, aș observa că numai capitolul cu discipolii universitari ai lui T. Maiorescu părea, aici, mai puțin la locul lui, dacă îl raportez la titlul *Literatură și filosofie*. Aceștia (mai ales Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Mircea Florian, adică tocmai cei mai importanți) ies din limitele artisticității, pe care au și combătut-o, neagreînd-o defel. Dar este aici și Ion Petrovici, care, în memorialistică (a scris și o piesă de teatru) și în scriitura cărților filosofice propriu-zise, a cochetat cu expresivitatea. Apoi e Mihail Dragomirescu, estetician (autor al *Științei literaturii*, publicată la Paris, în patru volume), romancier eșuat, critic literar. Vine imediat în prim-plan Tudor Vianu, cel mai important estetician român, în tinerețe poet și critic literar, iar D.D. Roșca, prin *Existența tragică*, poate fi și el adesea în vecinătatea celor care, chiar dacă n-au fost scriitori, au stat oricum alături de expresivitate. Ceea ce îi unea pe acești cugetători era, în descendența

maioresciană, raţionalismul afirmat public şi polemic şi strădania de a apropia filosofia de ştiinţă. Ei reprezintă, în epoca dintre războaie şi mai înainte, în continuarea direcţiei inaugurate de Maiorescu, filosofia de tip obiectiv spre deosebire de cea subiectivă (ca să păstrez o dihotomie propusă chiar de dl Ion Ianoşi) reprezentată de Blaga, Nae Ionescu şi toţi emulii săi, mai toţi depăşindu-şi, prin valoarea operei, maestrul. A fost, din perioada interbelică pînă astăzi, o adevărată confruntare între cele două orientări, cîştig de cauză avînd, deocamdată, cea de-a doua. Blaga e, negreşit, autorul unui sistem filosofic la noi, prin cele trei trilogii (a patra, cea cosmologică, n-a apucat să o finalizeze). Dar Rădulescu-Motru nu e, şi el, autorul unui sistem filosofic, cu opere de căpătîi? Pînă cînd, oare, va fi desconsiderată cugetarea lui Rădulescu-Motru? Iar Mircea Florian, prin destule scrieri ale sale, dar, mai ales, prin cea postumă, *Recesivitatea ca structură a lumii*, carte extraordinară care ne propune o modalitate, negreşit sistemică, de înţelegere a umanului, de ce e mereu ignorat? A cîştigat drept exclusiv de cetate, în filosofia românească, orientarea aşa-zis subiectivă, atenţia reţinînd-o exclusiv Blaga, Nae Ionescu (cugetător fără o operă scrisă), Eliade (care nu cred că e filosof), Cioran, Noica, Mircea Vulcănescu (cugetător minor totuşi ca însemnătate). Pînă şi un talent oral precum Petre Ţuţea pare, rizibil, mai important acum decît, de pildă, alt raţionalist cu o operă cu adevărat importantă, precum Anton Dumitriu, şi el, din păcate, ignorat. Şi, la urma urmei, şi Camil Petrescu a fost un raţionalist, fiind, ca discipol (da!) al lui P.P. Negulescu, un partizan al orientării obiective în filosofie. Şi chiar dacă în sfîrşit publicata *Doctrina substanţei* e o dezamăgire, totuşi, prin luările sale de atitudine în epocă (vezi studiul său despre specificul naţional), Camil Petrescu a fost o remarcabilă prezenţă activă într-un conflict de durată. Nu pot să cred că preferinţa aceasta de azi se

va eterniza. Cîndva, ea va fi reevaluată radical. Dar am avansat prea mult. Mă opresc, ba chiar mă întorc pentru a nota că acest capitol al filosofilor obiectivi a fost ușurel remaniat în forma cărții de la Editura Apostrof. Se începe nu cu Motru (ca în ediția din 1986 de la Minerva), ci cu Ion Petrovici, urmînd Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Mircea Florian, D.D. Roșca și Tudor Vianu. Cum-necum, Mihail Dragomirescu, tocmai esteticianul, rămîne necomentat în ambele ediții ale cărții. Ceea ce înseamnă, de fapt, repetarea sau pironirea într-o eroare. În structura acestui capitol din ediția 1986 a cărții se produce însă și o altă modificare. Ștefan Zeletin iese de aici cu totul, pentru a fi inclus în cam micul (era să spun anemicul) capitol (15 pagini) „De la G. Ibrăileanu la Ștefan Zeletin" din noua ediție a cărții, capitol în care e comentată și opera sociologică a lui Lovinescu, cuprinzînd deci trei dintre cugetătorii care au demonstrat necesitatea sociologică a evoluției moderne a țării. Tot din acest capitol e desprins al nouălea paragraf, consacrat lui Nae Ionescu și discipolilor săi (mai puțin Noica), devenind – întru cîtva extins – în noua ediție un capitol distinct, intitulat „De la Nae Ionescu la Emil Cioran". E o dispunere mai potrivită a materiei, care are meritul de a pune în evidență personalități importante și scrieri proeminente. Nu uit să menționez că întreg comentariul – la Nae Ionescu și Cioran mai ales – e adus la zi, fructificînd puncte de vedere mai pronunțat puse în evidență (de pildă cazul, dovedit, al plagierilor de care s-a folosit Nae Ionescu sau adaosurile provenite din interviurile – publicate – ale lui Cioran). Și mai sînt și altele, în cadrul paragrafului despre Mircea Eliade. O idee nouă care apare acum, în ediția cărții de la Apostrof, este aceea a disputei dintre cei ce au pledat, între cele două războaie și mai înainte (Ibrăileanu, Lovinescu, Zeletin), pentru necesitatea europenizării organismului românesc. Se profilează, astfel, măcar în subtext, ideea disputei cu

tradiționalismul interbelic osificat. Simplificînd lucrurile, cu excepția lui Rădulescu-Motru (deși Motru a inițiat și condus după război revista *Ideea europeană*), adepții filosofiei de tip obiectiv au fost antitradiționaliști și europenizanți, pe cînd cugetători subiectivi au fost tradiționaliști, începînd cu Nae Ionescu și Nichifor Crainic (din păcate, acest autor rămîne netratat în carte, deși a fost, indiscutabil, un doctrinar și un scriitor). Excepție a făcut – și e iar regretabil că ideea nu este explicit demonstrată – Emil Cioran în *Schimbarea la față a României*. Un capitol distinct, amplu cît o micromonografie (90 de pagini) e consacrat lui Constantin Noica. Este, sînt sigur, cea dintîi analiză monografică a operei și a vieții cărturarului. Aș spune că este contribuția esențială a autorului la această a doua ediție, remaniată și adăugită, a cărții sale din 1986. Sigur că Noica s-a voit numai filosof, a respins – cu huiet – literatura și critica literară. Dar e incontestabil, are dreptate dl Ion Ianoși, că artisticitatea e o trăsătură a multor cărți ale filosofului. Examenul e atent și, pronostichez, deschizător de drumuri. Iar analiza știe să releve diferitele compartimente ale unei opere cu multe încrengături, punînd chiar ordine între ele și în ele. De acum încolo, orice exeget al operei lui Noica va trebui forțamente să pornească de la clarificările ordonatoare ale dlui Ion Ianoși. Nu este aici locul să intru în detalii. Dar socot că nu se acordă suficientă atenție relației strînse dintre naționalismul ceaușist și posibilitatea publicării, chiar a bunei receptări, a ciclului volumelor lui Noica, intitulate de dl Ion Ianoși naționale. În sfîrșit, nu e pus cum se cuvine în valoare antieuropenismul ceaușist și o scriere cum e *Scrisoare către un intelectual din Occident*, și ea pornit antieuropenizantă, pe linia, de fapt, a continuității direcției tradiționalismului interbelic, atît de cultivat de Nae Ionescu și Nichifor Crainic. Și, nu încape îndoială, aici sînt detectabile și lesturi ale

unor convingeri de tinereţe ale filosofului. Dl Ion Ianoşi afirmă că acest examen comparat dintre opera lui Noica şi legatul de tinereţe nu poate fi amînat la nesfîrşit. Nu era, oare, locul acestei analize comparate chiar în micromonografia semnată de dl Ion Ianoşi?

Reeditare, de fapt, a cărţii din 1986, prin recompartimentare şi întregire (mai ales, repet, a capitolului despre Noica), aceasta de acum îmi lasă aceeaşi impresie remarcabilă avută şi la întîia ediţie. Regretabile sînt, aici, absenţele (unele posibil de integrat chiar pe ideea centrală a acestei istorii a filosofiei româneşti): B.P. Hasdeu, M. Dragomirescu, Mihai Ralea (cu o analiză temeinică), Anton Dumitriu. În acest fel se mai echilibra raportul dintre orientarea obiectiv raţionalistă şi cea subiectivă. Şi cum să accept absenţa unei analize a operei filosofice a lui A.D. Xenopol şi a aceleia a lui Dim. Drăghicescu, şi ei descendenţi maiorescieni? Mai sînt şi alte absenţe, tot atît de acuzate. Dar prezenţele analizate sînt bine conduse, bine gîndite şi bine puse în pagină. Să ne mulţumim cu ceea ce ni s-a oferit (în această a doua ediţie a cărţii, remaniată, adăugată şi altfel intitulată), pentru că darul e de mare preţ.

Ion Ianoşi, *O istorie a filosofiei româneşti. În relaţia ei cu literatura*. Biblioteca Apostrof, 1996.

februarie 1997

Un dicţionar de filosofie românească

Mi-am intitulat, interogativ, o cronică de acum vreo două luni „Există o istorie a filosofiei româneşti?". Răspunsul era, evident, afirmativ. Cartea care prilejuise cronica era datorată dlui Ion Ianoşi şi se intitula *O istorie a filosofiei româneşti*. Acelaşi cărturar semnează, în calitate de coordonator general, apariţia la Editura Humanitas a unui dicţionar despre operele filosofice româneşti. Sînt adunate aici, cum se

precizează pe coperta lucrării, 111 lucrări fundamentale din scrierile filosofice românești. Este, să observ din capul locului, o performanță în cercetarea temei și un record al cuprinderii. M-am apropiat, mărturisesc, cu destule aprehensiuni de acest dicționar. Mai toate datorate neîncrederii mele în dicționare de acest fel, care, îmi spuneam, sînt contraproductive pentru că înlocuiesc lectura operelor, sacrificînd-o. Mă bucur să recunosc, după ce am citit atent cartea, că opinia mi s-a modificat. Majoritatea articolelor sînt atît de serios analitice, încît devin bune călăuze – incitante – pentru lectura aprofundată a cărților comentate. În acest fel, *Dicționarul operelor filosofice românești* devine un foarte bun instrument de lucru în lectura și examinarea literaturii filosofice românești. Și cum la noi lipsesc, de obicei, instrumentele de lucru, e încurajator să constatăm că ne-am îmbogățit cu unul de bună calitate. Să adaug imediat că acest temeinic *Dicționar* e elaborat – cu excepția, fericită, a dnei Marta Petreu – de profesori, doctoranzi și studenți ai Facultății de Filosofie din Universitatea bucureșteană și e vegheat științific de știute competențe ca dnii profesori Vasile Morar, Ilie Pîrvu, Drăgan Stoianovici, Gh. Vlăduțescu, în calitate de coordonatori. Tuturor acestora li s-a asociat dl Ion Ianoși, profesor la aceeași facultate, care prin stăruința, disciplina și marea-i știință de carte a coordonat munca întregului colectiv de redactare, străduindu-se să confere unitate, altfel spus coerență interioară, unei lucrări care, prin obiect, este fatal diversificată. Și a izbutit, împreună cu ceilalți coordonatori.

Sigur, un dicționar de opere nu e o istorie a acestui segment esențial din cugetarea românească. Avem una de acest fel, elaborată în anii șaptezeci de Institutul de Filosofie, bună, dar fatalmente marcată de încorsetările ideologice ale vremii. Și m-am bucurat întîlnind citate în dicționar unele capitole ale acelei lucrări ca piese de referință. Dar *Dicționarul*

pe care îl comentez izbutește să ofere, în destule cazuri, analize atît de pertinente, încît adesea se constituie în exegeze. Exegeze, firește, nu ale unei opere, ci ale unor scrieri (cărți). Unificate însă mental cînd e cazul și reașezate cronologic, dau măsura valorii unor opere ale unor filosofi români importanți. Ba, se poate spune, fără a greși defel, că și scrieri ale unor cugetători fără operă sînt așezate la locul lor și valorificate cum se cuvine. Tabloul e, din acest punct de vedere, cuprinzător și, mărturisesc, n-am avut a constata omisiuni esențiale. Desigur, am regretat să nu fi găsit comentată aici o carte precum e *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu* de Petre Pandrea, deși și-a găsit loc o lucrare de pură indianistică și aproape deloc de filosofie precum este *Arhaic și universal. India în conștiința culturală românească*, de Sergiu Al. George. Dar, știu bine, astfel de omisiuni și adaosuri sînt fatale într-un dicționar de opere. Regretabilă cu totul este însă absența unui articol despre *Sociologia generală* a lui Petre Andrei, deși, prin caracter și fizionomie, această lucrare se încadrează în spațiul filosofiei. Bun este faptul că autorii *Dicționarului de opere filosofice românești* au lărgit aria de cuprindere a obiectului, făcînd loc și unor lucrări de sociologie generală de estetică aplicată. La sociologie, în afara, totuși, a unei singure lucrări a lui Dimitrie Gusti și a *Mecanicei sociale* a lui Spiru Haret, sînt incluse articole despre două, ba chiar trei scrieri capitale pentru analiza fenomenului sociologiei liberaliste, altfel zicînd, cea care a demonstrat necesitatea evoluției structurilor românești spre o civilizație modernă de tip industrial. E vorba, desigur, de cartea lui E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* (1924-1926) și de cele ale lui Ștefan Zeletin, *Burghezia română* (1925) și *Neoliberalismul* (1927). Iar articolele – semnate de dnii Ion Ianoși și, respectiv, de Marin Bălan – sînt pertinente și lămuritoare. Mă întreb însă de ce

lipsește un articol despre cea de-a patra lucrare fundamentală în această ordine de preocupări, *Rostul și destinul burgheziei române* (1942), de Mihail Manoilescu. La locul lor, în acest dicționar, sînt și articolele – datorate dlui Ion Ianoși – despre *Spiritul critic în cultura românească* de G. Ibrăileanu și *Neoiobăgia* de C. Dobrogeanu-Gherea. Și asta pentru că, de fapt, aceste din urmă două lucrări, apărute în 1909 și, respectiv, 1910, sînt mult apropiate, prin demonstrație și obiect, de celelalte amintite. În acest fel, cititorii care doresc să aibă instrumente călăuzitoare în cunoașterea disputei împotriva tradiționalismului osificat antieuropenist le află, bine instalate, în dicționarul pe care îl comentez. Cărțile de estetică sînt, desigur, în mod normal în dicționar, deoarece estetica este o disciplină nu vicinală, ci consubstanțială filosofiei. Din acest unghi de vedere, articolele despre cărțile de estetică ale lui Tudor Vianu, M. Dragomirescu (era suficientă comentarea *Științei literaturii*, putînd lipsi foarte bine *Integralismul*), Liviu Rusu, Edgar Papu, E. Lovinescu (numai, e firesc, cu *Mutația valorilor estetice*) sînt nu numai bine venite, dar și necesare. Aparent discutabilă e includerea unui articol (semnat de dnele Diana Stanciu și Mihaela Alexandra Pop) despre *Critice* de Titu Maiorescu, pentru că aici estetica e mai curînd implicită decît explicită. Coordonatorii au însă perfectă dreptate în decizia lor. În orice istorie a esteticii românești și chiar, mai general, într-una a istoriei filosofiei românești, Titu Maiorescu își va avea, întotdeauna, locul său confortabil. Iar studiile sale de estetică implicită sau de filosofie a culturii în sensul ei general au fost cuprinse de autor în *Critice* (cam aceeași argumentație se cuvine a fi făcută pentru articolul dnei Mihaela Alexandra Pop despre *Studii critice* de C. Dobrogeanu-Gherea). În articolul despre *Criticele* lui Maiorescu se precizează că etapa de început a exegezelor sale e hegeliană și cea din urmă

e schopenhaueriană. Precizarea e de uz comun, deși au fost destule controverse privind hegelianismul primei perioade, unii comentatori (cum a fost Liviu Rusu) optînd pentru herbartianism. Mai adecvată este, probabil, dihotomia propusă de E. Lovinescu care afirmase că prima etapă a operei critice a lui Maiorescu este culturală și cea de-a doua estetică. Să mai observ că printre adversarii menționați ai lui Maiorescu din epoca sa e uitat, mirare, B.P. Hasdeu.

Interesează precumpănitor într-un astfel de dicționar cum sînt comentate personalitățile esențiale pentru filosofia românească. Am fost mult bucuros să constat că articolele în chestiune sînt profunde în analiză, depistînd, pe lîngă contribuțiile de originalitate, și influențele (uneori împrumuturi nemărturisite), ba chiar formulîndu-se și rezervele critice necesare. Am întîlnit chiar, de pildă în articolul dlui Ion Ianoși despre *Estetica* lui T. Vianu, și relatări despre felul cum a fost receptată cartea în epocă, la apariție, cu menționarea polemicilor iscate de această operă fundamentală pentru estetica românească. O demonstrează bine articolele despre cărțile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir. Apoi, urcînd în istorie, articolele despre cărțile lui C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Lucian Blaga, Nae Ionescu, Mircea Florian, Constantin Noica, Emil Cioran (cărțile sale românești), Anton Dumitriu. Mi-au plăcut mult articolele dlui Gh. Vlăduțescu și ale dnei Mihaela Alexandra Pop despre *Filosofia Renașterii* și, respectiv, *Geneza formelor culturii* de P.P. Negulescu, ca și cele despre *Personalismul energetic* și *Timp și destin* de C. Rădulescu-Motru semnate de dl Constantin Cioabă. Remarcabile sînt articolele, adevărate studii concentrate, despre trilogiile lui Blaga, semnate de dnii Ilie Pârvu, Ilie M. Pintea, Cristian Petru. Dintre acestea se detașează, prin finețea și francheța observațiilor, cel despre *Trilogia cosmologică* al dlui Ilie Pârvu, care nu se sfiește să afirme

că ultimele două lucrări din triptic (*Aspecte antropologice* și *Ființa istorică*) sînt incluse în trilogie „pe motive formale, din dorința, probabil, de a da aparența completitudinii unui nou opus; ele însă nu se încadrează nici ca tip de discurs și nici tematic unei opere coerente din punct de vedere programatic". De fapt, cum se știe, adaug eu, această din urmă trilogie a rămas neterminată și, în testamentul său filosofic din 1959, cugetătorul a alcătuit-o cu materia pe care o avea, nemaivorbind că trilogia pragmatică a rămas în stare de proiect. În articolul despre *Cuvînt împreună despre rostirea românească* de Constantin Noica, semnat de dl Sorin Lavric, se arată nimerit că în ale sale *Rostirea filosofică românească* (1970) și *Creație și frumos în rostirea românească* (1977) filosoful schițează modelul ontologic al conceptului devenirii întru ființă, scriindu-și astfel cărțile într-o înlănțuire firească. Și tot aici e evidențiat adevărul, recunoscut de altfel de cugetător, că fără sugestia cărții lui M. Vulcănescu *Dimensiunea românească a existenței* (1943) „Noica n-ar fi izbutit niciodată să scrie *Rostirea filosofică românească*". M-a mirat că din cartea *Devenirea întru ființă* (1981), totuși fundamentală pentru filosofia noiciană, e comentat numai volumul al doilea, *Tratat de ontologie*, esențial, lăsată fiind pe din afară *Încercare asupra filosofiei tradiționale*. Remarcabil mi s-a părut și articolul învățat al dnei Marta Petreu despre *Metafizica* lui Nae Ionescu. Aici se subliniază lucid și drept că „pretenția lui Nae Ionescu de a aduce, prin cursul său, o noutate în peisajul filosofic românesc este exagerată", relevînd, apoi, că în acest curs profesorul a împrumutat, fără să o mărturisească, idei dintr-o lucrare a lui Bergson, iar tipologiile despre mistic le-a plagiat de-a dreptul dintr-o carte a lui Evelyn Underhill. De altfel, ar fi de adăugat că, în afara tezei de doctorat, scrisă de autor, toate celelalte cărți ale sale sînt cursuri stenografiate de studenți, litografiate fără a fi revăzute de profesor

că azi, la lectură, nu au nimic din farmecul prelegerilor care au vrăjit, la rostire, auditoriul. Încît întreg tam-tam-ul care se face azi cu „opera" lui Nae Ionescu e clădit pe nisip.

Să notez în încheiere că acest dicționar de opere filosofice românești relevă un grup compact de exegeți tineri și aproape neștiuți (de menționat în chip special contribuțiile dlui Valentin Protopopescu) care îndreptățesc speranțe pentru viitorul cercetării în acest domeniu. O spun cu bucurie și cu regret totodată. Pentru că (aceasta e partea de regret) în sfera istoriografiei literare nu întîlnim, din păcate, o realitate asemănătoare. E foarte bine că Editura Humanitas (directorul editurii, dl Gabriel Liiceanu, are, de altfel, meritul de a fi fost inițiatorul lucrării) a publicat, în premieră, un astfel de dicționar.

Dicționarul operelor filosofice românești. Coordonator general Ion Ianoși. Coordonatori: Vasile Morar, Ilie Pârvu, Drăgan Stoianovici, Gheorghe Vlăduțescu. Editura Humanitas, 1997.

iulie 1997

Martiriul lui Inochentie Micu-Klein

Am mai scris în 1992 despre personalitatea lui Inochentie Micu-Klein. Revin acum pentru că a apărut, la Fundația Culturală Română, o extraordinară ediție despre segmentul, probabil, cel mai important din opera strălucitului episcop greco-catolic. E vorba de cartea prof. Francisc Pall (1911-1992), apărută fragmentar în Germania și editată acum, pentru prima oară integral, sub competenta îngrijire a dlui Ladislau Gyémant. Cartea (ediția) prof. Francisc Pall, elaborată în 1979 (cînd, plecat în Germania, autorul nu și-a mai putut vedea publicat în țară rodul ostenelilor sale cărturărești), are trei impresionante volume. Un volum conține un amplu

studiu despre zbaterile episcopului, celelalte două cuprinzînd exclusiv documente (memorii, suplicii, scrisori) redactate de înaltul prelat în timpul exilului său silit la Roma, din perioada – lungă – dintre anii 1745-1768. Şi, să adaug, toate documentele sînt scrise în limba latină. Au mai cercetat viaţa şi activitatea lui Inochentie Micu-Klein, înainte, Augustin Bunea şi Zenovie Pîclişanu. Dar ceea ce a realizat Francisc Pall, strălucit medievist, e pur şi simplu extraordinar, greu, dacă nu imposibil, de depăşit. Aceasta, sînt încredinţat, e cartea de referinţă despre nefericitul, bătăiosul episcop, efectiv un martir al apărării cauzei românilor ardeleni.

Cum se ştie, uniaţia a fost stimulată, la sfîrşitul secolului XVII, de Curtea vieneză pentru a fortifica, în Transilvania, catolicismul, într-o provincie unde puternice erau Bisericile reformată, unitariană, evanghelică. Îmbrăţişînd catolicismul, cu ştiutele delimitări, românii ardeleni puteau echilibra raporturile dintre cele patru Biserici. Cea mai mare parte a clerului şi a mirenilor acceptă uniaţia între anii 1697 şi 1700. Împăratul Leopold al Austriei emite, în 1699 şi 1701, două diplome care asigurau egalitate de tratament populaţiei româneşti. Asta pentru că, se ştie, aici, în Transilvania, numai trei naţiuni (ungurii, secuii şi saşii) erau recunoscute în stat şi reprezentate în dieta transilvană. Românii, deşi majoritari în principat, nu aveau parte de acest drept, consideraţi fiind în afara naţiunilor politice. Mai ales cea de-a doua diplomă leopoldină (1701) promitea „episcopului, popilor şi naţiunii valahe" drepturi. Dar cele trei naţiuni politice refuzau noua stare de drept, ignorînd-o şi respingînd-o. Tensiunile erau încordate şi se înregistrează acte ale românilor de renunţare la uniaţie, în semn de protest. Pe acest fond tensionat apare în scenă Inochentie Micu-Klein. Născut ţăran în 1701, fusese călugăr unit, e îndreptat spre şcoli. După liceul confesional, urmează facultatea de

filosofie la Cluj, apoi cea de teologie la Trnovo (o parte din ruteni, se ştie, aderaseră, încă înaintea românilor, la uniaţia cu catolicismul). În 1727, încă student teolog în anul al treilea, e ales episcop unit al Transilvaniei, acceptat de cancelaria papală din Roma, şi urcat în scaun în 1732. Avea cumva deasupra sa un teolog de rit latin, din ordinul iezuiţilor, care îl cam stînjenea, socotind că această tutelă e jignitoare şi nelalocul ei. Mai grav era faptul că a doua diplomă leopoldină rămînea neaplicată, românii continuînd să nu fie acceptaţi ca naţiune politică, alături de celelalte trei recunoscute. Inochentie, fire dîrză şi impulsivă, porneşte bătălia pentru drepturile politice ale românilor săi, deşi el fusese făcut baron şi, apoi, membru al Dietei transilvane. În joc era însă obţinerea egalităţii în tratament politic a turmei pe care o păstorea. Începe, în consecinţă, să asalteze efectiv Curtea vieneză, unde domnea acum Carol al VI-lea, cu memorii şi plîngeri, cerînd dreptate. Pentru că, stăruia el, a doua diplomă leopoldină nu se referea numai la episcop şi cler, ci şi la „naţiunea valahă", ceea ce însemna că valahilor li se recunoscuse dreptul de a fi, şi ei, naţiune politică, asemenea celorlalte trei. Întreprinde, în acest înalt scop, călătorii la Viena, cerînd egalitate de tratament pentru românii subjugaţi şi umiliţi, solicitînd pentru ei dreptul de a accede la funcţii publice în principat. A cerut să fie numit, el, membru – ca episcop şi baron – în guberniul transilvan pentru ca, de aici, să poată apăra mai bine revendicările românilor. Nu i s-a acceptat. Iscusit, ocolea, cu sistemă, şi guberniul transilvan, şi Cancelaria Aulică Transilvăneană, cu sediul la Viena, adresîndu-se direct Curţii imperiale. Ceea ce stîrnea iritarea celor două instituţii care se considerau deliberative pentru problemele transilvane. S-a adresat şi Cancelariei papale, arătînd că nerespectarea diplomelor leopoldine primejduieşte însuşi actul uniaţici. Nu obţinea ascultare şi înţelegere. Ba chiar, în 1744,

Dieta transilvană respinge *de plano* „pretenţiile" episcopului, neacordînd decît episcopului şi clerului unit nobiliar dreptul de a accede la prerogativele naţiunilor politice, dar nu şi românilor de rînd („plebei şi la fiii de preoţi de origine plebee"). Episcopul îşi continua ostilităţile, utilizînd şi bune argumente juridice, şi altele care demonstrau, pe criterii etnogenetice, că românii sînt urmaşii direcţi ai romanilor şi deci au dreptul, ba mai abitir decît celelalte naţionalităţi, la calitatea de naţiune politică. Între timp, pe tronul imperiului ajunge regina (apoi şi împărăteasa) Maria Tereza, care, în august 1744, recunoştea decizia Dietei transilvane, spre amărăciunea episcopului (care îşi avea, deocamdată, reşedinţa la Făgăraş, mutată apoi la Blaj, Inochentie fiind ctitorul „micii Rome") şi a turmei sale. Şi tot în acelaşi an 1744, un călugăr sîrb, Visarion Sarai, incita, printre românii uniţi, la o largă mişcare populară împotriva Unirii, determinînd pe unii să se reîntoarcă la ortodoxie. Inochentie s-a străduit să potolească răzvrătirea cu mijloace paşnice, dar s-a gîndit şi că ea ar putea servi ca argument pentru înaltele cancelarii în vederea luptei în care se afla angajat. Acest incident va fi însă curînd folosit împotriva lui Inochentie de comandantul imperial al trupelor din Transilvania şi de teologul iezuit care îi supraveghea acţiunile. Alertată, Maria Tereza îl somează pe Inochentie să se înfăţişeze la Viena, el fiind considerat vinovat – prin pîre meşteşugite ale adversarilor săi – de starea de nelinişte din principat. Înainte de a pleca la Viena, convoacă la Blaj un sinod, la care s-au dezbătut, pe lîngă chestiuni ecleziastice, şi altele, politice, sinodul – la care au participat şi mireni – devenind un fel de reprezentanţă naţională.

În septembrie 1744 episcopul ajunge la Viena, unde – firește – adresează Mariei Tereza un nou memoriu în care protestează împotriva dispoziţiilor ei de a recunoaşte deciziile Dietei transilvane,

arătînd, curajos, primejdia acestui act pentru uniație și nedreptatea făcută românilor. Dar, ajuns în capitala Austriei, se trezește chemat în fața unei comisii de anchetă, care îl supune unui adevărat interogatoriu menit să-l declare vinovat și, finalmente, să i se obțină demisia din înalta funcțiune. Brav, episcopul întrerupe ancheta și pleacă, intempestiv, la Roma pentru a obține dreptatea din partea autorității papale. De la Roma îi scrie reginei pentru a o îmbuna; în 1745 îi scrie o a doua scrisoare. Corespondează și cu nunțiul apostolic din Viena care e, și el, nemulțumit de plecarea intempestivă a acestuia din Viena, tocmai cînd era anchetat. O înaltă comisie aulică discută diferendul, cu concluzii defavorabile episcopului, iar autoritățile transilvane cer Vienei și Romei ca Micu să fie ținut acolo, chiar dacă s-ar înapoia de la Roma în capitala imperiului. Lui Micu i se isprăviseră banii, cerînd Blajului să-i trimită alții. Neobosit, în 1745 scrie papei, de la care spera dreptate și înțelegere. Memoriul i se înapoiază, fără răspuns. Revine, cu un nou memoriu, patetic. Cancelaria pontifului ajunge la opinia să i se ceară reginei reîntoarcerea lui Micu la postul de înalt prelat. Apoi conchide însă contrariul, pentru că se știa că regina nu-l agreează pe episcop, socotit un factor de turbulență politică. I se comunică lui Micu această din urmă decizie și episcopul se supune. Dar în 1746, prin interpus, Micu cere suveranei să-i îngăduie reîntoarcerea în țară. E refuzat. Ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic, Micu cere suveranei, printr-un memoriu, reabilitarea. Infatigabil, trimite numeroase alte memorii unor înalte fețe ecleziastice, domnești, ministeriale. I se răspunde, în sfîrșit, să revină la Viena pentru a se continua ancheta (judecata), după care se vor adopta deciziile ce se vor impune. Papa îl înștiințase însă, cu multe luni înainte, că, dacă se duce la Viena, va fi arestat. Prevenit, nu dă curs chemării Vienei, rămînînd la Roma. Se părea că ar

renunța, astfel, la episcopie, dacă i se oferă o pensie care să-i asigure un trai decent. Brusc însă, indignarea sa urcă cu o octavă mai sus, se comportă ca un episcop în funcțiune și cere, în scris, expulzarea teologului din Transilvania, inamicul său, ceea ce îi va înrăutăți situația față de cancelariile papale. Vicarul diecezei transilvane, Petru Aaron, nu execută dispoziția episcopului, înștiințînd și pe papă. Atunci Micu revine cu un amplu memoriu (considerat „un mic tratat") către Sinod, evitîndu-l pe Aaron, pe care – ca pedeapsă – îl suspendă din funcție. Asta irită și mai mult cancelariile vieneze și romane. I se propune episcopului să demisioneze, acceptînd o pensie. Refuză și, decis, îl excomunică pe Aaron, care, între timp, va deveni vicar general numit de papă. Clerul unit transilvan se solidarizează cu episcopul, acceptînd suspendarea și excomunicarea lui Aaron. Gestul e considerat, la Viena și la Roma, ca o răzmeriță, pornindu-se noi presiuni asupra episcopului pentru a demisiona. În 1748 e silit să anuleze caterisirea lui Aaron, care, de fapt, ținea locul episcopului. Trăia la Roma într-o sărăcie lucie, fiind obligat, pentru procurarea celor cuvenite traiului, să vîndă din haine. Știa că nu i se poate intenta un proces canonic pentru a-l demite din funcție, pentru bunul motiv că nu existau suficiente motive. În consecință, se depuneau, pe lîngă el, demersuri să demisioneze în schimbul unei pensii. Iar Inochentie, bun diplomat, tărăgăna tratativele. Sărac și bolnav, agasat, în 1751 acceptă să demisioneze. Iar promisa pensie, din veniturile fostei sale dieceze, venea, din rațiuni birocratice, greu sau nu venea deloc. Obosit, cerea, acum, voie să se întoarcă în țară, ca să trăiască acolo, ca un simplu călugăr. Evident, i s-a refuzat și această doleanță. Un licăr de nădejde apare în februarie 1764, cînd vicarul general Aaron moare. Inochentie speră acum că, după atîta vreme de la declanșarea evenimentelor din 1744, i se va îngădui revenirea în scaunul episcopal.

Dar Maria Tereza se opune cu înverșunare, iar noul papă, solicitat, capătă din partea cancelariilor sale un referat negativ pe temeiul dosarului mai vechi despre comportarea fostului episcop. Încît, deși clerul unit transilvan îl alesese pe Micu episcop la două decenii după exilul silit, decizia de reînvestitură nu vine. Un an mai tîrziu, în 1768 Inochentie moare la Roma, după un exil silit de 23 de ani. Cumplit destin, echivalent cu o efectivă tragedie de care a avut parte un neînfricat luptător. Dacă ipoteza lui Francisc Pall privind data nașterii lui Inochentie se verifică, atunci episcopul a murit la 68 de ani; altfel, izbăvirea i-a venit abia la 76 de ani.

Cartea, ca și îngrijirea ediției, sînt acte de mare cultură și de înaltă cărturărie, care niciodată nu vor putea fi lăudate îndeajuns. Să adaug că ținuta grafică a cărții, excepțională, face casă bună cu structura ediției.

Francisc Pall, *Inochentie Micu Klein. Exilul la Roma. 1745-1768.* Studiul „Exilul lui Inochentie Micu-Klein la Roma (1745-1768)", selecția și transcrierea documentelor, aparat critic de Francisc Pall, prefață de Pompiliu Teodos. Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémant. Fundația Culturală Română, 1997.

decembrie 1997

Organic și organicism la N. Iorga

N. Iorga nu a fost un filosof. A mărturisit-o, cu francheța care-l caracteriza, în cîteva rînduri. Odată, în studiul *Politica culturii*, recunoștea: „Eu nu pot vorbi abstract, este o incapacitate din naștere", semnalînd „timiditatea mea, de cîte ori mă apropiu de mari probleme abstracte, pentru care nu sunt făcut". Cinci ani mai tîrziu, în 1933, referindu-se la opera fostului său profesor A.D. Xenopol, declara tot atît de sincer: „Xenopol era mai ales un gînditor, ale

cărui concluzii asupra istoriei nu întrec numai competența mea, care nu sunt filosof și n-am căutat să fiu vreodată, dar și curiozitatea mea, interesul meu pentru aceste lucruri, fără îndoială utile, de un caracter atît de diferit". Avea, chiar la data cînd formula aceste mărturisiri, o operă atît de impresionantă, din ale cărei cute se vede, aproape cu ochiul liber, aripa geniului, încît își putea îngădui să-și circumscrie zona de preocupări și aptitudine. Și totuși, virtuțile teoretice nu i-au lipsit defel, punctul său de vedere îl aflăm expus repede, într-un limbaj mai auster, în cele două volume care se numesc *Generalități cu privire la studiile istorice* (o antologie, alcătuită de profesor, cuprinzînd toate comunicările intrînd în zona teoreticului) și *Evoluția ideii de libertate* (un curs universitar stenografiat și apoi publicat). Pornind de la această realitate, dl Damian Hurezeanu examinează, într-un studiu concentrat, ceea ce d-sa numește „viziunea organică la Nicolae Iorga". Dar și autorul nostru știe că acest concept de viziune organică se suprapune sau descinde din concepția mai generală organicistă asupra socialului. Or, această concepție este, cum se știe, de sorginte conservatoare. Ea propunea stricta evoluție graduală a structurilor sociale, blamînd violentarea ei prin elanuri revoluționare. Lovinescu și Zeletin au polemizat, în cărțile lor capitale despre geneza României moderne, cu punctul de vedere organicist. Potrivit lui Iorga, Revoluția noastră de la 1848 a fost un act inutil și brutalizant care a intervenit într-un proces ce trebuia să aibă parte de evoluția organică graduală firească. Și aceeași opinie organicist criticistă a exprimat-o și în legătură cu Revoluția franceză de la 1789, căreia i-a opus ceea ce el numea revoluția americană pașnică (vezi *Evoluția ideii de libertate*). Potrivit acestei concepții organicist criticiste, pe care o descoperim la junimism (mai ales la Eminescu) și, de aici, la toate curentele de idei conservatoare

(inclusiv, firește, la sămănătorism), mai toate datorate opiniilor lui Buckle, lordului Acton, Chamberlaine și multor altora. România ar fi trebuit să rămînă de-a pururi un intermundium rural, ostil penetrației capitaliste burgheze. Curentele de idei retrograd conservative din deceniile interbelice (naeionescianismul, gîndirismul etc.) s-au nutrit din substanța acestei doctrine organiciste, condamnînd cu asprime pașoptismul și orice act de înnoire capitalistă. Din fericire, a învins efortul liberalismului legatar al pașoptismului, care a grăbit evoluția structurilor românești spre o civilizație modernă de tip industrial. Repet, dl Damian Hurezeanu nu ignoră această ipostază a organicismului (vezi paginile 10-11), dar trece repede peste ea și nu o comentează critic pentru că îl interesează cu deosebire modul cum N. Iorga înțelege nu numai istoria, ci și istoriografia ca organism, cu alcătuirea lor interioară, care refuză bruscarea de orice fel. Altfel zicînd, istoria și, de aici, istoriografia sînt văzute ca structuri cu echilibru interior, cu formele de viață specifice, al unității diverselor componente ale realității istorice. În 1929, citează dl Hurezeanu, Iorga afirmase limpede: „În istorie, lucrurile apar *organic*. Nu e o potrivire întîmplătoare sau voită de lucruri disparate, care se pot combina oricum și repeta oricînd. Ci din adîncuri seculare, de la distanțe enorme, pe căi ghicite sau ignorate pentru totdeauna s-au strîns de la sine elementele care s-au unit în mod necesar pentru a crea o nouă formă a vieții care e atunci și acolo, și care întocmai așa, nu va mai fi niciodată și nicăieri". Aș adăuga că lucrurile s-au desfășurat astfel în istoriografie, dar nu întotdeauna în istorie, unde ideea de organic a fost mereu busculată de intervenția unor factori externi care au propulsat-o în mod necesar. Dar în istoriografie, efortul împlinit al lui N. Iorga de a descoperi liantul organic al unei structuri evoluante, percepînd astfel spectacolul umanității ca

totalitate în succesiune temporală, este, firește, impresionant. Senzația de viață în istoriografie depinde hotărîtor, credea Iorga, de surprinderea ei din perspectiva organicității. Firește, pentru asta istoricul trebuie să fie înzestrat cu erudiție, cultură, cunoașterea strictă a faptelor, dar și – lucru important – cu har expresiv. Numai datorită acestei din urmă însușiri, istoricul poate deveni un plăsmuitor de istorie. Altfel, cărțile sale sînt condamnate a rămîne un conglomerat amorf de fapte și situații adunate cu erudiție, dar lipsite de viață. Iar în ideea de har expresiv Iorga includea fantezia și intuiția, care, desigur, nu trebuie să respingă adevărul faptelor. Altfel spus, analistul mărturiilor istoriei, adică istoricul, nu se poate împlini, în efortul său creator istoriografic, fără talent. E ceea ce a avut, din plin, N. Iorga ca istoric, calitate sau sumum de calități care i-au îngăduit să dureze o atît de impunătoare operă. Și, lucru important, acest îndreptar deopotrivă metodologic și teoretic dovedește că nu oricine (dacă, de pildă, n-are talent expresiv) poate fi exeget al istoriografiei. E un învăț la care nu au meditat suficient cei ce se hazardează în istoriografie, bizuindu-se aproape exclusiv pe culegerea buchisită a faptelor de istorie.

N. Iorga a investit mult în studierea feudalismului, înțeles ca ideal al unei societăți cu structură organică. Firește, are dreptate dl Damian Hurezeanu, realitatea fundamentală a lumii medievale a fost satul, microunitate socială prin excelență organică. Aici geniul lui N. Iorga a avut și o contribuție originală în studiul fenomenului, distingînd ceea ce o propun a fi *romaniile populare*, create pe ruinele fostului Imperiu Roman și pe țărănime ca realitate demografică esențială. Această contribuție originală foarte importantă a fost însă, apoi, extinsă dincolo de perioada medievală și transferată, ca valabilă, pentru realitățile lumii românești moderne. Iorga a idealizat

nostalgic atît de mult feudalismul, încît aproape l-ar fi voit reanimat după război în realitate ca atare, deși luciditatea îl învăța că e o imposibilitate evidentă. Să spun și că Iorga a cam idilizat viața feudală românească, negînd stratificarea socială, cîtă a fost, domnitorii fiind considerați exclusiv o expresie a țăranilor, trăind ca oameni desăvîrșit liberi. Iorga continua să creadă că statul român modern a fost creat de țăranii epocii medievale („Statul nostru, spunea Iorga după război, a fost creat prin concursul maselor rurale în secolul al XIV-lea. Ele au întemeiat statul, l-au menținut împotriva tuturor primejdiilor"). Negreșit, satul a contribuit la crearea, în secolele XV-XVI, a statelor romane centralizate. Dar de aici pînă la statul român modern a fost un întreg proces evolutiv, acesta nefiind expresia directă și univocă a satului. Fără îndoială, organismul românesc modern, retardatar, era, aparent, ciudat alcătuit. Mai mult de 80% din populație locuia la sat și în structura populației active procentul urca spre aceleași cote ridicate. Speranța toată a elitelor politice liberale era îndreptată spre oraș și spre dezvoltarea îndeletnicirilor industriale. S-a întîmplat că N. Iorga a privit cu neîncredere, cînd nu cu ostilitate, spre oraș, considerat un conglomerat neomogen, adică neorganic, și demografic neromânesc. Doctrina sămănătoristă, întemeiată de N. Iorga din 1903, a dezvoltat acest punct de vedere sociologic. Ovid Densusianu se împotrivea, în 1905, acestei concepții, întrebîndu-se, firesc, de ce e desconsiderat orașul și de ce nu este și el o comunitate socială românească. Dar Iorga își păstra punctul de vedere, elogiind exclusiv satul și blamînd orașul ca izvor al pierzaniei și al maculării tradițiilor seculare. Toată literatura sămănătoristă, creată la îndemnul său, are printre ideile-forță tocmai idealizarea satului și critica orașului aducător de nenorocire nu numai în suflete. Există, nu doar din acest punct de vedere, dar, în general, al concepției

organiciste a structurilor sociale o descendență directă de la Eminescu la N. Iorga, amîndoi tributari viziunii conservatoare și paseiste. Și e bine că dl Hurezeanu consacră acestei comuniuni spirituale un paragraf special, chiar dacă se ferește să dezvăluie substratul ei ideologic. Evident, dl Damian Hurezeanu subsumează concepției organice a lui Iorga și activitatea militant-politică a savantului. Iorga, cum se știe, a investit multă energie în activismul politic fără a reuși vreodată, de prin 1907-1910 pînă în 1940, la sfîrșitul brutal al vieții sale, să devină un om politic de anvergură. N-a izbutit, așadar, să transfere nimbul său de savant strălucit și proeminent în viața politică, unde a rămas mereu, cu gruparea sa, pe planuri dincolo de secund. Și asta probabil pentru că, temperamental, nu s-a putut supune rigorilor vieții politice. Devenit, în 1907, deputat de Iași (cu ajutorul hotărîtor al lui C. Stere, pe care l-a detestat, totuși, toată viața), a luat apărarea țăranilor, cerînd ameliorarea condiției lor amare de viață și împroprietărirea lor. În 1910 a fondat, împreună cu A.C. Cuza, Partidul Național Democrat, cu o doctrină antisemită și xenofobă. În 1917, încă în refugiul de la Iași, se desparte de A.C. Cuza, cu care, apoi, a polemizat. Dar n-a izbutit, cu toate strădaniile depuse, să ajungă, după război, fruntaș politic sau șeful unui partid însemnat. Minuscula sa grupare politică trăia în umbra puternicei personalități a marelui cărturar, care se alegea continuu în parlament, unde își rostea răspicat opiniile. A fost potrivnic totalitarismelor (nazist sau legionar și bolșevic), atrăgîndu-și, pentru ținuta sa politică neîncovoiată, ura legionarilor care, pînă la urmă, l-au ucis. Dar e incontestabil că în structura organică a omului N. Iorga, activismul politic (ca și cel de animator cultural și al vieții publice) e o componentă esențială, care nu putea lipsi.

Micul, concentrat sistematicul studiu (64 de pagini) al dlui Damian Hurezeanu e o contribuție relevabilă

și, de aceea, utilă la cunoașterea unui element esențial al concepției istoriografice a lui N. Iorga.

Damian Hurezeanu, *Viziune organică la Nicolae Iorga*. Editura Academiei Române, 1997.

octombrie 1997

O carte anacronică și în 1910

Ciudate apar în înțelegerea unor inocenți în cunoașterea istoriografiei literare și de idei românești fizionomiile unor personaje sau personalități. Așa i se înfățișează, de pildă, dlui Const. Schifirneț, profilul lui Aurel C. Popovici, socotit pur și simplu „autor emblematic pentru științele politice și analizele despre națiune". În epocă (1908-1910), acesta nu se înfățișa deloc ca un „autor emblematic". Medicul născut în 1863 la Lugoj, autor (în 1892) al *Replicii* la răspunsul studenților maghiari, întemeietor, în 1899, al efemerului ziar *România jună*, în martie 1908, după plecarea, în 1906, a lui N. Iorga de la *Sămănătorul* este anunțat satisfăcut de Ion Scurtu astfel: „dl Aurel C. Popovici va colabora cu articole la revistă". În nr. 4 Popovici e cooptat în redacție, vestindu-se că se va ocupa de secțiunea ei politică. Articolele sale, interminabile, ocupă vorace aproape tot spațiul revistei, modificîndu-i fizionomia atît de accentuat, încît secțiunea literară e lăsată de izbeliște. Iar articolele sale erau atît de antidemocratice și cinic reacționare, încît îi lasă consternați pînă și pe oamenii politici cu știute vederi retrograde. Vechii redactori își diminuează colaborarea, iar Șt.O. Iosif o suspendă cu totul, atunci cînd de la nr. 16 al anului 1908 Popovici devine director al publicației. Au luat atitudine, îndurerate, și revistele din constelația *Sămănătorului*. În *Ramuri* din ianuarie 1909 se scria: „Și iată *Sămănătorul*, vechiul *Sămănător* de luptă și de credință, din preajma și din sînul căruia a

pornit întreaga prefacere sufletească ce se resimte de la un rînd de vreme în viaţa noastră, iată-l acum căzut în cea mai ridicolă metamorfozare, prin condeiul prolix al dlui Aurel C. Popovici, care de un an de zile se cearcă în zadar să afirme cutare doctrină politică, scriind mereu articole interminabile şi împestriţate cu citaţii din cutare şi cutare autori de predilecţie. De altfel, *Sămănătorul* nu mai înseamnă nimic în viaţa noastră literară". De altfel, în decembrie 1909 (nr. 51) Popovici renunţă la direcţia revistei, pe care o vlăguise atît de mult, încît, în iunie 1910, ea îşi încetează cu totul apariţia.

Din materia acestor publicistici revărsate, prolixe şi interminabile, în 1910 Popovici va scoate volumul *Naţionalism sau democraţie*, despre care Stere, polemizînd cu autorul viitoarei cărţi, scria în nr. 6/1908 al *Vieţii Româneşti*: „«Democraţia» pe care şi-o închipuie că o combate d. Popovici, pentru salvarea neamului de pierzare, e o fantasmagorie, pe care nici măcar anarhiştii nu o visează, cu toată negaţiunea lor a formei însăşi de stat". Şi: „Într-o ţară stăpînită de oligarhia «celor o mie», pe de o parte reacţionarismul poate prinde cu mare uşurinţă, iar pe de altă parte, cea mai urgentă nevoie a momentului istoric este, pentru noi, tocmai chemarea la viaţa publică a maselor populare, atît de oropsite. Dar pentru d. Popovici democratismul nu e decît o manie a unor vizionari, dacă nu o curată şarlatanie; democraţia nu există nicăieri, şi nu poate exista, decît poate ca «eterne trageri pe sfoară»". Tocmai această carte din 1910 a lui Aurel C. Popovici e acum reeditată la Editura Albatros de dl Const. Schifirneţ, în buna colecţie „Ethnos". În principiu, orice carte care a stîrnit ecouri într-o epocă dată poate fi şi trebuie reeditată. Important e cum e apreciată după aproape un veac de la apariţie. Din păcate, dl Schifirneţ (p. VIII), în studiul său introductiv, îl apără pe autor de calificativul de reacţionar, pe care chiar el şi-l atribuise.

D-sa apreciază că Popovici a militat, de fapt, pentru apărarea identității naționale specifice, adică pentru „păstrarea și continuarea specificului național". Să-i admitem disocierea precizătoare. I-aș răspunde că și *Viața Românească* a apărat atunci cu consecvență idealul specificului național și totuși a făcut-o în mod democratic, iar nu de pe pozițiile cele mai retrograde. Încît încercarea dlui Schifirneț de a surprinde diferența specifică a concepției lui A.C. Popovici nu rezistă defel. Nimeni nu poate însă nega buna cunoaștere, de către Popovici, a sociologiei timpului, dominată, atunci, de dihotomia cultură – civilizație, în care s-au ilustrat Tönnies, Chamberlaine, mai tîrziu Alfred Weber, Max Scheler. În cartea lui Tönnies din 1887, *Comunitate și societate*, cea dintîi (comunitatea), bazată pe cutumă și tradiție, e constituită din micile comunități rurale, cu raporturi organice și naturale. Dimpotrivă, societatea este expresia voinței arbitrare și raționale, eterogenă prin structură și formație, strict mecanice. Ea este o altă denumire pentru oraș. Un sociolog care a tradus în franțuzește cartea lui Spengler *Declinul Occidentului* observa, în prefața lucrării pe care o tălmacea, faptul că „orice speculație germană după marea revoluție din 1789 este închisă între aceste două antiteze, care nu au putut fi depășite: Orient și Occident, cultură și civilizație". De altfel, mai toți comentatorii germani exaltau conceptul *Kultur*, socotit un atribut al națiunii și al statului, ca expresie a sufletului comunității, opus conceptului *Zivilisation*, care implica știință, progres tehnic, mașinism. A sublinia superioritatea conceptului de *Kultur* față de cel de *Zivilisation* însemna superioritatea națiunii și a misiunii sale, deosebitoare, în ordinea culturii. Popovici, cu studii universitare, la Viena, și în științe politice, cunoștea bine această literatură sociologică, la care se adaugă înțelegerea, din interior, a cărților lui Edmund Bürke, Joseph de Maistre, de Bonald, Treitschke și alții care

respingeau deschis democratismul ivit din ideologia Revoluției franceze – propunînd ideile Restaurației în locul celor liberaliste și democratice. Chiar dacă lucrarea lui Popovici nu e una sistematică, ci pronunțat jurnalistică (și, deci, polemică în același registru), nu se poate contesta că ea este nutrită bine din cunoașterea temeinică a acestei bibliografii. El se ridică vehement împotriva democrației, socotind ca principiul naționalităților e, prin definiție, reacționar (de fapt, n-avea dreptate, pentru că afirmarea sa de către Herder și școala lui fusese, la origine, profund democratică). Într-un loc afirma, ca de obicei, peremptoriu: „*Democrația dizolvă naționalitatea.* O dizolvă pe măsură ce se introduce, mai încet sau mai repede, după gradul de cultură al poporului, *dar cu siguranță siderală.* Chestiunea nu-i decît de timp. Ce caută națiunile tinere, ce caută mai ales românii în asemenea companie? Ce caută mai ales aceia cari pe lîngă liberali se numesc și sînt desigur *naționali*?". Și altă dată: „Se înșală toți naționaliștii cari nu pot înțelege că *între naționalism și democratism adevărat e o antiteză organică, dezastruoasă pentru cel dintîi*". Și exemplifică, de astă dată cu dreptate, că democratismul în Ungaria însemna, de fapt, o ficțiune, de vreme ce înrobea naționalitățile conlocuitoare. Dar această stare de fapt nenorocită din țara vecină nu putea constitui un argument valabil pentru negarea instituțiilor democratice peste tot, inclusiv la noi în România. A utilizat bine teoriile despre antinomia dintre cultură și civilizație. „Și civilizația noastră, fără cultură națională, e plină de «strălucire» electrică, de automobile, de telegrafie fără sîrmă, de gazete cotidiene, de programe din care strălucește «știința» democraților, «soluțiile lor sociale», pînticeasca aspirație a «celor mulți» și binevoitoarea toleranță provizorie pentru patria «medievală», vremelnică, ce nu se poate asemăna cu patria planetară, cu statul democrației sociale pe care ni-l dulgherește

«știința socială», civilizația incultă." Blama orașele pentru că sînt focare ale civilizației străine și ar fi dorit ca și orășenii să-și fi păstrat îmbrăcămintea sătenilor („portul țărănesc"), socotit esențialmente național românesc. Era, firește, împotriva adaptării, la noi, a modelului instituțional francez, „fără nici o legătură cu trecutul, mai toate fără nici un rost pentru prezentul, pentru trebuințele lui *adevărate*, puține dar reale: legi absolut străine din capete străine și slabe, legi absolut inaplicabile fură prăvălite ca pietroaiele de moară în popor... Toată șandramaua democrației franțuzești pe străvechi pămînt românesc pîrăie, stă să se facă țandere". Popovici preferă pironirea în stările medievale, socotite specifice (dar care de fapt, la vremea lor, tot împrumuturi străine au fost), refuzînd un model de evoluție care a pătruns în mai toată Europa, modificînd-o în sens capitalist, ceea ce înseamnă democrație, cu constituție, pluripartidism, separarea puterilor în stat, presă liberă, parlament. „Legile pot fi oricît de «perfecte», ultimul cuvînt al «științei», ele nu mai sînt garanții pentru viața națională, ci elemente dizolvante. Pentru că nu purceseră din viața reală a poporului, ci din abstracțiile cărturarilor... În politica națională, teoriile nu au valoare decît în măsura în care răspund la trebuințe naționale iar nu la slăbiciuni personale. Partidele parlamentare de extracție franceză sînt întemeiate pe teorii. Statul însă nu există în virtutea unei teorii, ci a unei dezvoltări istorice... El nu are nevoie de nici un fel de teorii sau de doctrine raționaliste." Teoriile sînt, aici, o altă expresie pentru un model necesar de adaptat și, cu timpul, au contribuit la educarea maselor în spiritul lor. De fapt, statul nu poate fi mereu cel istoric, petrificat în formele sale medievale. Iar istoricitatea presupune, fatal, evoluție și adaptare la real. A.C. Popovici respingea însă tot ceea ce era rațional (el îi spunea raționalist) și necesar în structurile evolutive

fatale unui stat, care, în secolul XX, nu putea şi nu trebuia să respingă democraţia şi modelul ei modern. Că, prin urmare, era împotriva votului universal în 1908-1909 („o mînă de doctrinari nerăbdători, cu capul plin de informaţii superficiale, vrea să introducă sufragiul universal"), atunci cînd spiritele înaintate luptau pentru aceasta, era, în spiritul retrogradei sale concepţii, de înţeles. Dar împotrivirea sa la alfabetizare („Ideea de a face din toată lumea oameni cu carte e o aberaţie") e, orice s-ar spune, o exagerație chiar şi pentru un gînditor profund retrograd. Şi, firește, respingînd modelul democraţiei franceze, a zvîrlit cuvinte aspre împotriva lui Rousseau. „Din această pornire a francezilor a răsărit toată acea metafizică politică «clară» şi «simetrică» din secolul al XVIII-lea, care îşi închipuia că statul nu e un product al naturei, ci ceva artificial, un «contract social» bunăoară, un «pact fundamental», cum se zice azi, între indivizi." Dar, din nefericire pentru A.C. Popovici, pe nervurile ideilor doctrinare ale contractului social e instalată, astăzi, toată democraţia modernă, atît de încruntat detestată de autorul nostru. Încît pledoaria sa împotriva „voinţei voturilor" în locul căreia instala suveranitatea „firii poporului" e contrazisă total de realitatea devenirii istorice. O realitate a devenirii care a verificat universalitatea democraţiei şi a democratismului cu care s-a războit, inutil retrograd, A.C. Popovici. Întreaga demonstraţie a autorului din cartea sa publicată în 1910 a fost infirmată de realitatea devenirii istorice, izolînd-o într-o ciudată, iluzorie enclavă a unui reacţionarism fără şansă de izbîndă şi izbăvire. Din păcate, comentînd-o pentru a o reedita, dl Const. Schifirneţ a ocolit aceste adevăruri incontestabile, crezînd că trebuie să apere opiniile autorului, anacronice şi în 1908-1910. Trec peste termeni bizari precum „clasial" sau „arealul românesc", pentru a-i reaminti editorului să aibă grijă în viitoarele sale ediţii, care tot curg fără încetare, de diftongări

(totuși necesare) și că *s* intervocal devine *z* în cuvinte ca „represintă" sau „represintare". Iar notele, cînd sînt exclusiv cu caracter enciclopedic, fără a comenta și ideile, devin aproape inutilizabile.

Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț. Editura Albatros, 1997.

iulie 1998

Relația între timp și destin

C. Rădulescu-Motru a reintrat, în ultimii vreo doi ani, în atenția publică. I se editează, postum, jurnalul, din care au apărut pînă acum primele două volume (vreo zece caiete, din șaptezeci și cinci, cîte sînt cu toate), i s-a reeditat cartea *Etnicul românesc*, din 1942, iar acum a apărut, în „Biblioteca pentru toți", cartea *Timp și Destin*, din 1940.

Nu e mult, față de impunătoarea sa operă, care are și rotunditate, și sistem, dar e mai mult decît puțin. Și o notez cu bucurie pentru că opera lui C. Rădulescu-Motru, importantă pentru direcția raționalist-scientistă a cugetării noastre filosofice, merită să-și reocupe locul pe piedestal, acum acoperit numai de orientarea subiectiv-irațională. Tocmai de aceea am comentat toate aceste apariții (cum fac și acum), sperînd mult în echilibrul necesar între cele două orientări din filosofia românească.

Să încep cu cîteva elemente ale criticii de identificare. Născut în 1868, ca nepot al lui Eufrosin Potecă, C. Rădulescu a fost, ca student în filosofie (a urmat concomitent și dreptul), unul dintre preferații lui Titu Maiorescu. În iunie 1889, cînd tînărul Rădulescu (încă nedevenit și Motru) și-a luat licența în filosofie, de aici, de la examen, a plecat împreună cu profesorul său și alți colegi la înmormîntarea lui Eminescu.

Maiorescu i-a făcut favoarea de a-l lua cu el în călătoria de vacanță din acel an (Austria, Germania, Elveția). Nu s-a înapoiat în țară cu profesorul, ci din Elveția a plecat la Paris, unde a devenit doctorand la Sorbona. Nu i-a plăcut aici, deși a audiat cursurile lui Th. Ribot și Charcot, plecînd la Leipzig (cu o „haltă" la München), unde frecventează laboratorul lui Wilhelm Wundt, somitatea științifică, atunci și pentru mai multă vreme, în materie de psihologie experimentală, disciplina în care voia să se specializeze tînărul nostru. În 1893 (numele de Motru îl adoptă în 1892) devine doctor în filosofie cu o teză condusă de Wundt și se reîntoarce în țară. Dar, ciudat, ieșise parcă din simpatia lui Maiorescu, care, deocamdată, chiar în acel an 1893, voia să-i facă universitari pe doi colegi ai lui Rădulescu-Motru, pe P.P. Negulescu și M. Dragomirescu, deși nici unul dintre aceștia nu avea doctoratul. Faptul că Rădulescu-Motru s-a înscris și el la unul din acele concursuri formale l-a supărat pe Maiorescu. Să mai spun că nu a cîștigat concursul? Pînă în 1898 a fost bibliotecar la nou înființata Fundație Universitară Carol I, intrînd, astfel, în grația suveranului. De-abia în 1900 devine, prin examen, docent în psihologie și istoria filosofiei, întemeiază publicația *Noua Revistă Română*, pentru ca tocmai în 1904, cu ajutorul regelui și al altora, să devină profesor titular. Acum începe marea sa carieră profesorală de aproape patru decenii. Rădulescu-Motru, profesor de filosofie și psihologie, întemeiază, încă în 1906, laboratorul de psihologie experimentală pe lîngă universitatea bucureșteană. Cartea sa din 1923, fundamentală multă vreme, *Curs de psihologie*, dovedește indubitabil că profesorul înțelege psihologia nu numai ca o ramură a filosofiei, ci îi conferă un necesar postament experimental. În 1927 publică lucrarea sa de primă însemnătate *Personalismul energetic*, în 1932 – *Vocația, factor hotărîtor în cultura popoarelor*, în 1936 – *Romanismul, catehismul unei*

noi spiritualități, un an mai tîrziu – *Psihologia poporului român*, care e înglobată, chiar în această formă, în *Enciclopedia română*, după ce, înainte și după aceea, publică mereu studii și cărți, chiar și două piese de teatru reprezentate pe scena Națională bucureștean. A fost și un om politic democrat, înscris în PNȚ, unde era președintele Cercului de studii. Nu s-a îngrijit să-și adune cărțile și multele studii într-o ediție de *Opere*, amînînd proiectul pentru mai tîrziu, deocamdată continuînd să publice – pînă în 1942 – cărți. Se manifesta constant ca un raționalist scientist, întreținînd polemici cu Nae Ionescu și chiar, în 1943, cu Blaga, publicînd în acel an, în *Revista Fundațiilor Regale*, acidul studiu, cu titlu alarmant, „Ofensiva contra filosofiei științifice". Era, de prin anii treizeci, în culmea gloriei universitare și academice (din 1938 pînă în 1941 e chiar președinte al Academiei Române). Trăia, în timpul războiului, ca pensionar ce devenise, în casa de pe moșia sa, Butoiești, din Mehedinți, și mărturisea în jurnal că dacă n-ar fi avut această sfoară de moșie (moștenire de la mama sa), ar fi trăit în sărăcie. Noile realități politico-sociale de prin 1946 încolo, pe care nu le agrea deloc, îi aduc o scurtă detenție, la deposedarea de moșie, dar este repede eliberat la stăruința lui C.I. Parhon. A trăit apoi, ca stipendiat, în clădirea Institutului de Endocrinologie și Geriatrie. Îl frecventau, aici, Mihai Ralea și Tudor Vianu. Odată, la promisiunea lui Ralea, pe la sfîrșitul lui 1956, era cît pe-aci să-l însoțesc pe Ralea pentru a-l cunoaște pe Motru. N-a fost să fie. În martie 1957 moare la Institutul de Geriatrie, Ralea semnalînd tristul eveniment într-un articol funebru, publicat în *Contemporanul*. De acolo, îmi amintesc, reieșea că bătrînul filosof îl rugase pe Ralea: „să spuneți că am fost materialist". Era o încercare disperată a filosofului de a se reînscrie în noul climat filosofic din țară? Posibil. Oricum, pînă în 1984, cînd s-a publicat

o masivă ediție din scrierile lui Rădulescu-Motru, opera sa rămîne nepublicată (filosoful notase, în jurnal, că de ar fi vorba de o reeditare a scrierilor sale, le-ar revizui prin amendare și completare) și rar comentată. A venit, cred, vremea ca această operă să reintre în conștiința românească, publicîndu-i-se scrierile și comentîndu-le cum se cuvine. Poate că, prin reeditările amintite, vremea aceasta, așteptată, a și venit. M-aș bucura dacă ar fi așa.

Timp și Destin, din 1940, e o lucrare a senectuții (autorul avea, atunci, 72 de ani). E aici evidentă străduința autorului de a relua mai vechi preocupări, dîndu-le alte rezolvări. Dl Constantin Schifirneț, noul editor al unor scrieri ale filosofului, apreciază că această carte din 1940 ar semnala despărțirea de Wundt. Nu știu dacă se poate vorbi de o despărțire cu totul de Whilhelm Wundt (de vreme ce continua să facă, asemenea lui Wundt, măsurători în laboratorul condus de I. Nestor, iar în 1948 a publicat chiar, împreună cu colaboratorul său, o carte despre *Cercetări experimentale asupra inteligenței la români*). Dar o disociere decisă se poate constata. Rădulescu-Motru scrie limpede: „Wilhelm Wundt, prin critica sa, n-a ajuns să dovedească decît că în viața sufletească nu există o substanță, în genul celeia de la baza faptelor materiale, dar, în ceea ce privește substanța faptelor sufletești, critica lui a trecut alături, fără să-i infirme posibilitatea. Orientarea psihologiei de astăzi este cu totul alta decît aceea de la mijlocul secolului al XIX-lea. Documentări și teorii, pe care Wundt le-a trecut cu vederea, astăzi sînt evidente, dacă nu pentru toată lumea, cel puțin pentru un însemnat număr de gînditori". E aici, repet, o clară disociere, prin reevaluare. Ceea ce e foarte important. Rădulescu-Motru scrisese de-a lungul celor patru decenii despre categoria de timp, despre cea de vocație și chiar, deși mai puțin, despre cea de destin. Acum, în 1940, tindea să le reevalueze și să le așeze într-o necesară relație, poate

chiar de determinare. Prin acest caracter, are dreptate dl Constantin Schifirneț, cartea aceasta din 1940 încheie, într-un fel, o carieră strălucită în ale filosofiei raționalist-scientiste, demonstrînd relația de convergență și complinire dintre psihologie și filosofie, adică tocmai ceea ce îl preocupase o viață pe acum bătrînul cugetător. Evident, capitole speciale sînt consacrate reanalizării conceptului de timp, pornindu-se de la categoria temporală, așa cum o postulase Kant. Dar preocuparea esențială e îndreptată spre explicitarea vieții sufletești și, mai ales, a destinului. Autorul stăruie, din nou polemic, față de Wundt, că viața, deopotrivă cea individuală și cea socială, e o comunitate constituită din obiectiv și subiectiv. O viață sufletească pur obiectivă nu există, ea depinzînd hotărîtor de multiplicitatea conștiințelor subiective. Destinul nu s-ar mărgini la viața individuală, ci ar transgresa spre colectivitate, niciodată subțiindu-se cînd – prin intermediul eredității – se coagulează la nivelul popoarelor. Din păcate, aici Rădulescu-Motru e antiistorist, crezînd că „sînt popoare care, după multe secole și după multe vicisitudini, se găsesc deodată în aceeași stare sufletească cu strămoșii lor". E aici expresia unei înțelegeri imobiliste. Pentru că, antropologii de ieri și de azi au demonstrat-o, timpul lucrează în favoarea istoricității, încît de obicei starea sufletească a unui popor se deosebește hotărîtor nu numai de cea a strămoșilor, dar și de cea a unor timpuri dinainte. Egale cu sine întotdeauna nu se pot considera popoarele, mereu supuse schimbării tocmai la capitolul vieții sufletești care respinge imobilismul. Oricum, în destin apariția vieții omenești este actul suprem al creațiunii, pe cînd timpul este anonim, același pentru natura întreagă. Aceasta nu înseamnă – precizează filosoful nostru – că se renunță la știință pentru a o înlocui cu speculația metafizică, ci, pur și simplu, că e necesară cercetarea din nou a problemei prevederii

în lumea viețuitoarelor, mai ales a celor sufletești. Vocația omului nu este destinul său, ci numai realizarea aptitudinilor sale. Pasivitatea antică de dinaintea destinului e înlocuită în lumea creștină cu încrederea în puterea divină. Pentru că rațiunea divină duce pe om la încredere în propria rațiune. Și, apoi, Rădulescu-Motru analizează dacă așa-numita cauzalitate mecanică este valabilă în biologie sau în științele psihosociale, străduindu-se să releve relația dintre prevederea cauzală și cea substanțială. Problema destinului poate fi descifrată numai dacă se renunță la exclusivitatea prevederii cauzale apelîndu-se la prevederea substanțială. E o cale dificilă. Dar, cu eforturi, se ajunge la soluționări convenabile și încurajatoare. Și, în sfîrșit, precizarea filosofului că destinul unui ins, oricît ar fi el de excepțional, nu se datorează exclusiv însușirilor sale individuale, ci poate mai importante ar fi condițiile sufletești ale poporului în mijlocul căruia s-a realizat. Așa o fi într-adevăr? Să fie mai importante însușirile sufletești ale poporului decît cele ale individualității excepționale, care se impune ca atare? E un punct de vedere. Oricum, la conceptul lui Motru de condiții sufletești ale unui popor l-am adăuga pe acela, poate mai propriu, de ambianță culturală a mediului formativ.

Cum se vede, cartea din 1940 a lui Rădulescu-Motru îndeamnă și azi la reflecție, iscînd aprobări și disocieri. E tocmai rostul unei cărți de filosofie care, astfel, își demonstrează validitatea. Să adaug că ediția dlui Constantin Schifirneț e bună, înzestrată fiind cu o prefață substanțială și, cum e uzual la centenara colecție „Biblioteca pentru toți", cu un amplu și informat și, de aceea, bine venit tabel cronologic.

C. Rădulescu-Motru, *Timp și Destin*, Ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Constantin Schifirneț. Editura Minerva, colecția „Biblioteca pentru toți", 1977.

februarie 1998

C. Rădulescu-Motru despre etnic

Junimist ca formație, apropiat în tinerețe de profesorul său Titu Maiorescu, specializat în psihologia experimentală în laboratorul lui Wilhelm Wundt, sub egida căruia și-a luat doctoratul la Leipzig, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) a fost mult preocupat să surprindă, în lucrări anume, formula sufletească a românului. A început, în 1910, printr-o mult comentată conferință, rostită sub cupola Ateneului Român, intitulată *Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte*, urmată, apoi, de *Personalismul energetic* (1927), *Vocația, factor hotărîtor în cultura popoarelor* (1935), *Românismul, catehismul unei noi spiritualități* (1936), *Psihologia poporului român* (1936) și, în sfîrșit, în 1942, cînd avea 74 de ani, *Etnicul românesc*. Și am uitat să spun că, de fapt, și cartea sa din 1906 *Cultura română și politicianismul* se integrează perfect acestei zone de preocupări care, se vede bine, a fost în opera lui o constantă.

Întîmplarea a făcut să recitesc cartea lui Rădulescu-Motru din 1942 după lectura primelor două volume din memoriile filosofului, recent publicate. Reiese, din lectura memoriilor, cît de preocupat era filosoful de cercetarea, în fostul său laborator de psihologie experimentală de la Universitatea bucureșteană, de către unul dintre colaboratorii săi a măsurătorilor craniene și de alt ordin pe eșantioane de recruți. Aceasta în ciuda faptului că încă de prin anii douăzeci se demonstrase caducitatea și irelevanța unor asemenea cercetări. În 1934 colegul său întru ale filosofiei, bunul său prieten din tinerețe P.P. Negulescu, publicase cartea *Geneza formelor culturii*. Aici Negulescu a demonstrat, cu o bibliografie impresionantă, anacronismul utilizării indicelui cefalic și a chimismului sîngelui pentru a determina trăsăturile etnice ale unui popor. Metisajul multisecular în

spațiul fiecărui popor a dus fatal la consecința stabilirii acelorași determinări între popoare, încît aceleași trăsături ale indicelui cefalic sau ale formulei sangvine erau și sînt comune aproape tuturor. Nu există, a ținut să releve Negulescu, rase pure (și, de aici, unele superioare și altele inferioare) – cum susțineau ideologii hitlerişti – și, de aceea, investirea, în continuare, a energiilor în antropometrie e zadarnică și nu duce nicăieri în știința antropologică. Și tot în acea remarcabilă carte P.P. Negulescu a stăruit în ideea că teoria așa-numitei *Völkerpsyhologie* (psihologia popoarelor), care cunoscuse o răsunătoare vogă prin 1860-1890, a eșuat lamentabil, nerămînînd din ea decît banale aprecieri ca, de pildă, că francezul e raționalist, germanul metafizic, englezul dotat cu spirit pragmatic sau slavul cu spirit mistic. Întrebarea pe care și-o punea Negulescu era dacă există trăsături fizice imuabile în componența indivizilor unui popor. Răspunsul său a fost hotărît negativ. Și tot negativ a fost răspunsul la întrebarea dacă structura sufletească a unui popor este imuabilă. Istorist consecvent, Negulescu a arătat că sub raport psihologic (sufletesc), românul de pe vremea lui Ștefan cel Mare a fost altfel decît cel din secolul al XIX-lea și acesta din urmă altfel decît cel din perioada interbelică. Fără să o afirme explicit, Negulescu ajungea, de fapt, să nege ideea (conceptul) specificului național, care nu poate exista fără o constantă fizică sau psihologică. Antropologii de astăzi merg mai departe, susținînd că, de fapt, nu se pot determina macrocolectivități umane (popoare, națiuni), ci numai individualități, toate distincte. Și dacă nu pot fi determinate macrocolectivitățile, atunci nu poate fi vorba de trăsături etnopsihologice comune ale acestora. Poate că e o oarecare exagerare în aceste postulate ale antropologilor actuali. Dar, oricum, opiniile lor trebuie considerate și discutate în consecință.

Realitatea este că Rădulescu-Motru continua să împărtășească mai vechile sale puncte de vedere, în

prelungirea celor ale lui Wundt, fiind bine în răspăr cu ceea ce adusese nou antropologia timpului. El continua, încă în 1936, să conceapă etnicul prin trăsături (constante) biologice și etnografice, deși cele dintîi se demonstraseră, de mult, anacronice. Reluă ideea și un an mai tîrziu (1937) în *Psihologia poporului român*. Opinia aceasta a fost respinsă în epocă de sociologul Anton Golopenția (și de alții), care afirmase, în contradictoriu, că „ipoteza de lucru nu trebuie să fie cea a imuabilității caracterului național. Să contăm pe posibilitatea unei oarecari mlădieri a lui". Filosoful și-a păstrat însă punctul de vedere, pe care îl regăsim, aproape intact, și în *Etnicul*, din 1942. De altfel, această carte a fost scrisă de bătrînul filosof ca o comandă – de filosof sugerată – a subsecretarului de stat la Ministerul Propagandei, italienistul promussolinian Alexandru Marcu. Nu e, mă grăbesc să adaug, o carte de propagandă. Dar anumite tente filoantonesciene și chiar favorabile Germaniei hitleriste se află în carte. Îl elogiază, de pildă, pe Antonescu pentru că a introdus practica măsurătorilor pentru stabilirea tipurilor biologice și psihologice. Și vorbește laudativ despre țările Axei, în special de Germania lui Hitler, nepregetînd să precizeze că „rasele superioare se deosebesc de cele inferioare prin aceea că au în mijlocul lor numeroase exemple de oameni dotați cu însușiri excepționale". Și asta pentru că Rădulescu-Motru, reiese limpede din memoriile sale, socotea atunci că n-au dreptate cei ce aspirau nostalgic spre revenirea țării la vechile sale alianțe, el investind încrederea toată în Axă și în politica lui Ion Antonescu, care pot salva România de pericolul bolșevic și de cel american, amîndouă la fel de periculoase pentru români. Era, să recunoaștem, o atitudine ciudată, care îl instala în divergență totală cu opoziția democrată din anii războiului. Bătrînul filosof, spuneam, își păstrase mai vechile convingeri despre etnie și etnicitate. Considera că existența etnicului e echivalentă cu conștiința de comunitate.

Sau, cum precizează în altă parte, „etnicul este tot una cu naționalul". Și e de acord cu opinia etnologilor care evidențiază drept condiții pentru constituirea conștiinței de comunitate etnică: cele de ordin fizic (teritoriul cu altitudinea sa, bogăția solului, natura hotarelor), cele biologice (dispozițiile ereditare ale rasei), cele sociale și spirituale. Apreciază chiar că „etnopsihologia este menită să servească, într-un viitor apropiat, ca știință de bază pentru educarea și pentru conducerea politică a națiunii". Și asta deși crede că „etnopsihologul este, astfel, mai mult un etnograf, iar idealul muncii lui este să ajungă la crearea unui muzeu etnografic în cuprinsul grupului sau al regiunii de etnie în care și-a făcut cercetările". Ce-i drept, filosoful se întreabă dacă „există o conștiință socială în afară de conștiințele individuale sau există numai conștiințele individuale, fără nici un adaos în plus?". Și răspunsul său e, desigur, favorabil existenței unei conștiințe sociale etnice. „Peste tot se constată între membrii grupului același tipar sufletesc. Această comunitate de suflete o numim etnie." Cea mai restrînsă ipostază a etnicului o constituie satul, iar cea mai extinsă este națiunea, prima fiind mai bogată în manifestări tipice. De aceea „satul este celula nepieritoare care întreține continuitatea etnicului". Nu e, aici, inutilă întrebarea dacă această înțelegere mai este valabilă și astăzi, cînd satul și-a modificat aproape radical fizionomia. Dar și filosoful știa că factorul vocație, care potențează în opinia sa etnicul, provine de la oraș. De aceea, „etnicul întins, prin mijlocirea orașelor, pe întreg teritoriul unei națiuni, pierde din caracterele originare ale etnicului sătesc". Numai instituțiile culturale ale orașului „transformă înrudirea de origine în conștiință națională". Respinge, firește, acele opinii care apreciau că manifestările etnicului au la origine gîndirea magică a omului primitiv. El consideră un astfel de punct de vedere, totuși mult considerat de la Lévy-Bruhl

încoace, o rătăcire metafizică. Și relevă cele trei forme ale etnicului: cel al științei comunității de origine (satul), cel de cultură națională bizuit pe limbă și conștiința comunității de destin, care presupune existența unor personalități cu vocație conducătoare. Dar comunitatea de destin, cu personalități conducătoare, s-a manifestat și în vechime, pe vremea voievozilor Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare. Cele trei forme ale etnicului, poate forme ale devenirii, trebuie privite din perspectivă unificatoare. „Etnicul românesc adevărat, scrie undeva spre finalul cărții autorul, stă în sufletul întregii națiuni române, care trăiește în prezent și care în decursul vieții sale a putut desfășura diferite virtualități, toate însă formînd un singur organism, cu o singură linie de destin." Sau mai încolo, în chip cumva conclusiv: „etnicul este, prin urmare, într-o definiție mai precisă, structura istorică pe care o ia viața unui grup social care se bucură de conștiința unui eu al său propriu". Controversabilă, cartea aceasta din urmă a lui C. Rădulescu-Motru este negreșit interesantă și necesar posibilă a fi discutată, fie și în contradictoriu.

Editorul acestei cărți, apărută în colecția „Ethnos" a Editurii Albatros, dl Constantin Schifirneț, i-a adăugat, în sumar, studiul din 1909 *Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă* al aceluiași autor. Aceasta probabil și pentru că opusculul din 1942 e mic în dimensiune, dar și pentru a contracara unele opinii ale bătrînului filosof din această carte. E o idee bună. Desigur, în 1909 mai tînărul Rădulescu-Motru, în prelungirea opiniilor sale din *Cultura română și politicianismul*, continua să-i invectiveze pe pașoptiști și se disocia de liberalism, pe care îl respingea, cu argumente din ideologia conservatoare eminesciană. Dar, în prelungirea acelorași convingeri junimiste ale toleranței și europenismului, se ridica împotriva naționalismului xenofob reprezentat, atunci, de A.C. Cuza și N. Iorga. „Dincoace de

Carpaţi însă nu este nici o rasă care să ne duşmănească pentru faptul că sîntem români, ci sunt indivizi de origine deosebită ca a noastră şi cari nu cer altceva mai bine decît să fie socotiţi ca români. Cine ne dă nouă dreptul să respingem pe aceşti indivizi? Ideile ce ni le facem noi despre ei că sunt neasimilabili? După ce judecăm noi însă ce este asimilabil şi ce este neasimilabil? Unde este criteriul nostru? Singurul criteriu pe care ni-l putem ştiinţificeşte permite este cel al liberei determinări. Acei cari în deplină libertate de suflet se hotărăsc a fi cetăţeni români, îndeplinesc prin aceasta şi cea mai esenţială condiţiune a cetăţeniei române!... Cînd zic «noi», înţeleg şi compatrioţii noştri rătăciţi din jurul dlor Iorga şi Cuza."

Ediţia dlui Constantin Schifirneţ e bună, deşi în transcrierea textului am găsit şi regretabile confuzii între forme de limbă şi grafii ale timpului (s-a păstrat şi *u* final în cuvinte ca *vechiu*, *obiceiu*, *soiu*). Prefaţa şi notele (deci aparatul critic) sînt adecvate, deşi editorul e încă tributar mai vechilor considerente din jurul etnicului şi specificităţii. Dar e bine că s-a restituit cartea din urmă a filosofului Const. Rădulescu-Motru (nereeditată din 1942).

C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Naţionalismul.* Ediţie îngrijită, introducere şi note de Constantin Schifirneţ. Editura Albatros, 1997.

noiembrie 1997

C. Stere editat la Chişinău

Mărturisesc că pasiunea mea pentru personalitatea lui C. Stere începe din anii liceului, cînd am citit aproape întreaga colecţie a *Vieţii Româneşti*. Studiile, articolele, reportajul lui C. Stere m-au impresionat mult, lectura lor marcîndu-mă. I-am citit, apoi, romanul *În preajma revoluţiei*, o construcţie epică solidă şi

rezistentă. Prin 1957-1962 convorbirile, dese, cu profesorul meu Mihai Ralea mi-au consolidat adolescentinele preferințe pentru Stere, Ibrăileanu și *Viața Românească*. Am citit și scris mult despre acest subiect. În 1972 am publicat monografia mea despre poporanism, important curent de idei în spiritul public românesc din 1900 pînă prin 1916. Firește că Stere a fost aici, alături de Ibrăileanu, în centrul atenției. Cugetam mult la plămada mesianicilor răzvrătiți (care, orice s-ar spune, este sarea pămîntului) din care a fost făurită pesonalitatea lui C. Stere. Voiam să scriu o biografie despre el și mă pregăteam în umilință să mă aștern la lucru. Dar vremurile erau vrăjmașe. Adevărul întreg despre Stere nu putea fi rostit. Am tot amînat proiectul, în așteptarea unor rosturi mai prielnice. Pînă la urmă, sastisit de atîta așteptare, prin 1987 am început să-mi pregătesc cartea, neștiind dacă va putea fi publicată. În 1989 am predat primul volum al biografiei care, din fericire, în 1990 a apărut. Scriam ca un apucat și, în 1991, am publicat și al doilea volum. Destinul acestei cărți a fost fast și, pînă la urmă, mi-am înfăptuit proiectul la care năzuisem, în neliniștită așteptare, aproape două decenii. Apoi, în 1991-1992, am reeditat, pentru prima oară de la ediția princeps, romanul *În preajma revoluției*. Datoria mea morală față de personalitatea și opera lui Stere mi-am împlinit-o.

Stere a avut, încă din adolescență, convingeri politice ferme. A împărtășit, licean fiind, convingeri narodnice. În ultima clasă, fiind la Chișinău, a fost arestat și trimis, fără a fi judecat, în Siberia, unde a stat osîndit opt ani. În 1892, la eliberarea din exil, trece Prutul și devine student la Iași. Cu aureola de fost exilat în Siberia cucerește repede simpatia cercurilor socialiste intelectuale ieșene, după care, în 1899, determină trecerea generoșilor în Partidul Liberal. Devine repede sfetnic de taină al lui Ion I.C. Brătianu, figură destul de importantă în Partidul

Național Liberal. În 1906 întemeiază, împreună cu G. Ibrăileanu, revista *Viața Românească*, devenită instantaneu cea mai importantă publicație culturală a țării. Militează activ pentru reforma structurilor românești prin proiectul reformei agrare și al dreptului țărănimii la expresie politică. În 1913 l-a convins și pe Ionel Brătianu, ajuns din 1908-1909 șeful liberalilor, de necesitatea acestor reforme, pe care Stere le susține, ca raportor al Camerei Deputaților, în primăvara lui 1914. Și de n-ar fi izbucnit războiul, devenit mondial, izbîndea în proiectul său. Războiul a redimensionat destinul lui Stere. De la începutul celor doi ani ai neutralității (august 1914 – august 1916) nu a putut accepta ideea alianței cu Antanta. Pentru el, ca basarabean, Antanta însemna înainte de toate Rusia, iar a ne alia cu imperiul moloh de la Răsărit însemna pierderea *sine die* a provinciei natale – unde două milioane de români se aflau sub presiunea procesului de rusificare – și chiar un pericol pentru țara întreagă, mereu amenințată de propensiunile anexioniste ale țarismului. Dar majoritatea opiniei publice era antantofilă, voind eliberarea Ardealului, promisă de Antantă. Din exponent al spiritului public, Stere devine un adversar, ajungînd să semneze în *Viața Românească* articole la rubrica „Din carnetul unui solitar". Nestrămutat în convingerile sale, rămîne în Bucureștiul ocupat, cu acordul lui I.C. Brătianu. Dar comite eroarea de a edita, din septembrie 1917, ziarul *Lumina*, în care publică incendiare articole împotriva politicii externe a guvernului Brătianu, socotit vinovat de dezastrul țării și bănuit că tratează cu inamicul. Singura lui bucurie – imensă – în această perioadă e decizia Sfatului Țării din 27 martie 1918 (stil vechi) de la Chișinău de a se uni cu România străbună. La înfăptuirea acestui istoric act politic ia parte activă, determinînd fericita decizie finală. Atitudinea sa politică din anii războiului îi va aduce

imense prejudicii politice și morale. A suferit, în 1919, o scurtă detenție la Văcărești, dar n-a fost niciodată judecat, dosarul său fiind mereu folosit de liberali ca obiect de șantaj politic. Va reintra greu, din 1921, ca exponent al Partidului Țărănesc basarabean, în viața politică a României Mari. Va fi, apoi, lider al Partidului Țărănesc unificat și, în 1924, este factorul important care pregătește fuziunea cu Partidul Național ardelean, înfăptuită în 1926, creîndu-se astfel Partidul Național Țărănesc. Deranja aici enorm mai ales pe Iuliu Maniu, stînjenit – ca președinte al noului partid, apoi ca premier – de prestigiul castelanului de la Bucov. Stere îi va creiona, în 1930, un vestit, defavorabil portret intitulat chiar „Dl Președinte". De aceea, în 1930, în urma unei înscenări a liberalilor, va fi silit să demisioneze din partidul (aflat acum la guvernare) la a cărui întemeiere avusese totuși un rol hotărîtor. Va mai rămîne cîțiva ani, ca șef al unei mici grupări politice, deputat. Dar curînd, din 1932, devine romancier de mare succes, scriind romanul în opt volume *În preajma revoluției*. În plină glorie, în 1936, moartea îl izbăvește pe luptător, acesta rămînînd în panteonul istoriei naționale.

M-a durut și m-a neliniștit că, din 1990-1991 încoace, Stere nu se bucura, în Basarabia, de prețuirea la care avea dreptul. Onisifor Ghibu era acolo mai important, de pildă, decît C. Stere, basarabeanul care totuși a luptat și a pătimit pentru apărarea Basarabiei natale. Opera lui nu a fost reeditată, ceea ce spunea totul, lucrurile reducîndu-se la inaugurarea unei case memoriale în Ciripcăul Sorocii. De curînd, mi-a venit o veste bună de la Chișinău. Două cercetătoare (dnele Alina Ciobanu și Maria Teodorovici) au publicat două volume, la Editura Cartier, unul (datorat dnei Alina Ciobanu) adunînd o parte din publicistica lui Stere, iar celălalt (datorat dnei Maria Teodorovici) constituind o

antologie din opiniile despre Stere şi opera sa, exprimate în presă, de-a lungul vremii, de avizaţi. În volumul de publicistică bine intitulat *Singur împotriva tuturor*, editoarea reţine două importante discursuri ale lui Stere rostite în Camera Deputaţilor (în decembrie 1915 şi, respectiv, martie 1921), cîteva articole din *Lumina* (fără a se preciza că au apărut acolo) decupate, probabil, din volumul *Marele război şi politica României*, integral volumul din 1930, de mare răsunet în epocă, *Documentări şi lămuriri politice* (constituit din articolele iniţial apărute în *Adevărul*, prilejuite de actul excluderii sale din PNŢ) şi alte cîteva articole din *Varia*. Pînă la apariţia cuviincioasă (de mult devenită absolut necesară) a unei ediţii integrale, la Chişinău, din opera lui Stere, acest volum este o restituire utilă care dă seamă despre ceea ce a fost „cazul Stere". Semnificativ mi se pare a cita, din acest volum care informează publicul românesc basarabean despre rolul lui Stere în cauza Basarabiei, cîteva opinii care i-au marcat, din anii neutralităţii, zbuciumatul, dramaticul său destin. În discursul rostit în decembrie 1915 pleda, cum spunea, pentru soarta celor două milioane de basarabeni, el, singurul lor apărător în Vechiul Regat: „Victoria rusească pe care o doriţi, fie chiar alături de noi, şi mai cu seamă alături de noi, nu va însemna numai imposibilitatea materială pentru vecie de a mai revendica Basarabia, dar înseamnă şi consacrarea, sancţiunea morală din parte-ne a păcatului rusesc din 1812 şi 1877. Aceasta este realitatea faptelor. Politica pe care dumneavoastră o sprijiniţi duce la ştirbirea idealului naţional, la renunţare. Atunci am dreptul să vorbesc cum vorbesc, eu singur împotriva tuturor, fiindcă, domnilor, dumneavoastră nu puteţi, nu aveţi dreptul de a dispune de sufletele româneşti. Nimeni nu are acest drept, nici măcar generaţia actuală întreagă... Nu aveţi dreptul să renunţaţi la mormintele strămoşilor care zac peste Prut, dar nu aveţi dreptul să renunţaţi şi pentru generaţiunile care vor veni la

viața românească din ținuturile de acolo. Da, unul singur, care se ridică în numele veșnicei ființe a neamului, are dreptate împotriva tuturor". Patetic, răscolitor avertisment! Iar în 4 martie 1921 adăuga acest adevăr incontestabil: „Eu credeam și spuneam că drumul în Ardeal trece prin Basarabia. Și așa a și fost... Eu am dreptul să spun că în ajunul războiului era un consens național, un adevărat pact între românimea întreagă că emanciparea neamului trebuie să înceapă prin Basarabia!". Și reexaminînd contenciosul din anii neutralității, adaugă, în spiritul celor spuse în decembrie 1915: „Greșeala de concepțiune era: alianța cu Rusia țaristă și, prin urmare, un război pentru victoria Rusiei țariste, ceea ce implică renunțarea la Basarabia. Această renunțare la Basarabia – și în cazul victoriei rusești renunțare pe veci pentru că Basarabia nu mai putea în cazul acesta să mai fie redobîndită vreodată – rezultă atît din declarațiunile formale, cît și din fapte care nu pot fi contestate. Și în cazul acela, dacă nu aș fi existat eu, trebuia inventat un basarabean de inimă care să se sacrifice, ridicîndu-și glasul de protestare împotriva fatalității istorice, ca să rămînă orice s-ar întîmpla în urmă, o mărturie pe veci, de voință îndărătnică, neînfrîntă a Basarabiei de a rămînea și de a trăi ca o țară românească, în ciuda combinațiunilor vremelnice ale diplomației". Teribilă mărturisire! Să sperăm că astăzi, acolo, în Basarabia, există conștiințe care doresc, vorba lui Stere, ca această provincie să trăiască într-adevăr ca o țară românească, în ciuda conjuncturilor diplomatice vremelnice.

Să le mulțumim editoarelor (doamnele Alina Ciobanu și Maria Teodorovici) pentru aleasa lor faptă culturală.

Const. Stere, *Singur împotriva tuturor* și *Victoria unui înfrînt*, ediții de Alina Ciobanu și Maria Teodorovici, Editura Cartier, Chișinău, 1997.

noiembrie 1997

Scrieri inedite ale lui Vianu

Tudor Vianu s-a născut la 27 decembrie 1897 pe stil vechi, aşadar, centenarul naşterii sale ar fi trebuit omagiat la sfîrşitul acestui an. Dar cum după primul război mondial s-a trecut la calendarul gregorian, ziua de naştere a cărturarului a fost automat prorogată pentru 8 ianuarie 1898, încît centenarul naşterii va fi sărbătorit la începutul anului viitor. Să sperăm că această aniversare centenară se va desfăşura cuviincios şi că vocile agresive, care nu mai ostenesc, vor tăcea în clipa solemnităţii, renunţînd la sudălmile cu care, vai, ne-au obişnuit. Pentru mine şi generaţia mea de intelectuali, Tudor Vianu este unul dintre cei trei directori de conştiinţe (alături de Călinescu şi Ralea) fără existenţa cărora, în acei ani buimaci, am fi fost altfel sau n-am fi fost deloc. Le audiam cursurile, conferinţele publice, le citeam intervenţiile publicistice; ei erau, incontestabil, stelele noastre călăuzitoare. Că au făcut compromisuri, cine ar putea contesta? Dar mai bine, întreb, era dacă înfundau şi ei puşcăriile, neputîndu-se rosti pentru a ne călăuzi întru cultură? De n-ar fi făcut genuflexiunile impuse de vremuri am fi fost ca orbeţii, neizbutind să ne formăm intelectual. Ne apăreau, atunci, dimpotrivă, ca nişte contestatari, suferind umilinţe şi interdicţii (Vianu n-a mai avut voie să predea estetică, ci un curs de istoria literaturii universale şi comparate, iar lui Călinescu i s-a suspendat cu totul locul său în învăţămîntul universitar) şi îi înconjuram cu stimă infinită. Au fost, toţi trei, norocul meu intelectual într-o perioadă hotărîtoare pentru anii de formare. Îi port lui Tudor Vianu, al cărui curs l-am audiat în 1951-1952, o recunoştinţă adîncă şi mă doare efectiv cînd aud zvîrlindu-se asupra-i sudălmi de tot felul (n-a lipsit nici aceea de... prostituată). Dar, ştiu bine, ca istoric literar ce

mă aflu, că perioada rechizitorial injurioasă va trece, în prim-plan rămînînd statura intelectuală a marelui cărturar, fără de care cultura noastră e de neconceput. Vianu a debutat ca poet în cenaclul lui Macedonski, apoi, după ce şi-a luat doctoratul în filosofie, în 1923, la Tübingen, a profesat – şi mai înainte – critica literară la *Sburătorul* lui Lovinescu, frecventîndu-i şi cenaclul. Apoi a renunţat la această magistratură, spre iritarea şi regretul lui Lovinescu, care a văzut în această decizie o scandaloasă dezerţiune. A început o carieră universitară neaşteptat de hurducată. De-abia în 1927 a devenit docent, conferenţiar în 1928, urmînd, pentru titularizare ca profesor, să aştepte aproape 20 de ani. Conferinţa lui era mereu lipită pe lîngă diverse catedre (de regulă pe lîngă cea a lui Dimitrie Gusti, apoi, în 1942, pe lîngă a prietenului său Mihai Ralea), asta obligîndu-l să pregătească şi să ţină cursuri variate, devenite apoi cărţi. Catedra de estetică era, în aceste două decenii de aşteptare, deţinută, la Universitatea din Bucureşti, de Mihail Dragomirescu şi a putut accede la ea numai după ce acesta a fost pensionat. Ba a mai avut, şi de acum încolo, de aşteptat cîţiva ani. Situaţia aceasta incertă a durat prea mult pentru a nu-l afecta enorm. Devenise, în 1935, membru corespondent al Academiei, publicase, în 1934-1936, monumentala *Estetică*, şi situaţia în învăţămînt nu i se limpezise. Oricît ar părea de ciudat, a devenit profesor titular abia în 1944, cu ajutorul lui Ion Petrovici, ministru al Instrucţiunii Publice sub regimul Antonescu. A fost nevoit, în cele aproape două decenii de incertitudine, să facă destule concesii. Deşi evreu prin origine (părinţii lui s-au creştinat cu doi ani înainte de naşterea sa), Vianu a rămas în cercul revistei *Gîndirea*, o vreme fiind aici şi redactor, deşi antisemitismul lui Crainic era unanim cunoscut. Aşa se explică, probabil, şi faptul că, înscris în Partidul Agrar al lui Octavian Goga, nu l-a părăsit în 1935,

cînd gruparea poetului a fuzionat cu aceea a lui A.C. Cuza, formînd Partidul Național Creștin, profund și doctrinar antisemit. Fratele lui Vianu, Alexandru, cu tot grupul său, a părăsit noul partid chiar la fuzionare, cum a procedat și Al. Valjean. Tudor Vianu, curios lucru, a rămas aici pînă în 1937. Plătea, în acest fel, datoria morală față de Goga, care îl sprijinise, hotărîtor, în 1935, pentru a deveni membru corespondent al Academiei Române. Dar în toți acești ani statura sa intelectuală se impusese și se rotunjise datorită numeroaselor și importantelor sale cărți (*Dualismul artei*, 1925, *Poezia lui Eminescu*, 1930, *Arta și frumosul*, 1931, *Influența lui Hegel în cultura română*, 1933, *Estetica*, 1934-1936, *Ion Barbu*, 1935, *Generație și creație*, 1936, *Studii de filosofie și estetică*, 1939, *Arta prozatorilor români*, 1941, *Filosofia culturii*, 1944 etc.). Era unanim stimat și apreciat, dovedindu-se a fi una dintre marile personalități ale vieții literar-academice românești. Și așa îl percepe și azi posteritatea, oricîte sudălmi s-ar mai stropși.

Dl Henri Zalis, fost student al lui Vianu și apropiat lui, a dorit să-i editeze opera. În 1970 a publicat, după multă osteneală și căutări laborioase, o bună ediție de *Corespondență* emisă de profesor. Dar ediția de *Opere* a lui Vianu, inaugurată în 1971, a fost inițiată și realizată de foștii colaboratori ai profesorului, dnii Matei Călinescu, Sorin Alexandrescu, Gelu Ionescu, George Gană, ajungînd să se încheie tocmai în 1990. E probabil că dl Henri Zalis ar fi dorit să fie printre editorii acestei monumentale ediții de *Opere*. N-a fost să fie. În 1993 a publicat, compensator, o carte despre Vianu. Și tot cu acest scop compensator a publicat, în acest an 1997, la Editura Fundației Culturale Române, ediția nimerit intitulată *Întregul și fragmentul*. De astă dată e vorba, desigur, în intenție, și de o revanșă asupra editorilor ediției de *Opere*, pentru că sumarul înscrie exclusiv texte

ignorate în acea grandioasă ediție, pe care dl Henri Zalis le-a descoperit, păstrîndu-le ascunse, necomunicîndu-le – cum s-ar fi cuvenit – dlui George Gană, cel care, de fapt, a dus greul ediției de *Opere*. Așa stînd lucrurile, ediția aceasta a dlui H. Zalis trebuie considerată o continuare și o întregire a ediției de *Opere* de la Editura Minerva, ceea ce îi asigură cuvenitul coeficient de interes. Nu sînt, trebuie observat, texte revelatoare, poate cu excepția celui despre Flaubert – prima teză de doctorat la Tübingen, repede însă abandonată pentru aceea, susținută și luată, despre poetica lui Schiller. Din proiectul inițial al tezei de doctorat a rămas totuși un text (e, probabil, un prim capitol), cu o anume rotunditate. Alt text, mai important, *Concepția rațională și istorică a culturii (De la Rousseau la Nietzsche)*, e cunoscut, noul editor descoperind un manuscris sau o dactilogramă cu cîteva semnificative corecturi ale autorului. Același lucru trebuie spus și despre studiul, la origine prelegerea pentru obținerea docenței din 1927, *Despre tragic*, pe care noul editor al lui Vianu îl consideră inedit. Iar studiul „Individual și general în poezie" a fost publicat în *Familia* din Oradea în 1937 și inclus în volumul *Filosofie și poezie*. Dar editorul are la îndemînă un text cu îndreptări ale autorului sau pagini cu forma originară a studiului. Aș reține, ca piese mai elocvente în acest sumar ambițios, eseuri, articole, evocări din a treia secțiune. Articolul despre Caragiale din 1952 e emoționant și lămuritor: „Tinere de azi, nu vei putea înțelege țara veche, dacă nu-l vei citi cu de-amănuntul pe Caragiale. Opera lui este un document extraordinar, prin adevărul ei... Este un om al tîrgului dinăuntru, așa cum l-au format civilizațiile acestei părți a lumii. Este sociabil, volubil, adeseori mușcător. Manevrează ironia și, uneori, invectiva. Este un bătrîn al poporului nostru; îi suportăm privirea cercetătoare și așteptăm cuvîntul de duh, plin de grele înțelesuri, care i se formează pe

buze. Nu ne despărțim nici noi, simțindu-l în preajmă, de vechea veselie a poporului. Dar știm și melancoliile, ba chiar și tristețile lui răscolitoare...". Și aici, în această conferință rostită la radio pentru a celebra centenarul dramaturgului, relatează despre eroarea prognozelor lui Lovinescu, care credea că opera autorului *Momentelor*, fiind prea legată de epocă, va îmbătrîni o dată cu ea, pierzîndu-și din interes și, poate, din valoare. Frumos și emoționant e textul conferinței despre Camil Petrescu, rostit la Teatrul Național din București, în februarie 1944, ca prolog la reprezentarea piesei *Iată femeia pe care o iubesc*. Profesorul de estetică evocă prietenia studențească cu Camil Petrescu, în odăița viitorului romancier și dramaturg din zona Arsenalului. Voia, de pe atunci, să scrie o dramă și o lucrare de filosofie. Mai tîrziu, după război, în 1920, a venit din Timișoara, unde se stabilise vremelnic, cu un caiet cu versuri. Vianu l-a dus la Lovinescu, unde poetul și-a citit versurile. Lovinescu, plăcut impresionat, a publicat un stoc din ele în primul număr al *Sburătorului*, cu un articol-prezentare semnat de Tudor Vianu, atunci, cum spuneam, critic literar. „Prietenul meu..., așa cum mă deprinsesem a-l cunoaște, cu tăioasele lui priviri albastre, în care se citea tensiunea unei voințe neostenite, cu vorbirea lui precipitată, era un febril. El era și un lucid. Oțelul ochilor săi fusese călit la o temperatură înaltă. Incandescența lăuntrică ascuțise nu numai lama privirilor, dar și puterile discriminatorii ale minții. Îmi pare bine că am putut întoarce cîndva o oglindă credincioasă către adevăratul fel de a fi al lui Camil." Și portretul se extinde asupra operei sale, relevînd în *Act venețian* „poate cea mai dramatică din operele pe care Camil Petrescu le-a destinat scenei" și despre prozator. Sigur că această caldă evocare a lui Vianu nu a putut salva de la cădere piesa, slăbuță, care a urmat. Dar acest portret, cu lumină interioară, rămîne un text lămuritor pentru devenirea lui Camil Petrescu scriitorul.

Ediția dlui Henri Zalis din scrierile lui Tudor Vianu merită toată atenția și interesul.

Tudor Vianu, *Întregul și fragmentul. Pagini inedite, restituiri*. Ediție, prefață, traducere și note de Henri Zalis, Editura Fundației Culturale Române, 1997.

octombrie 1997

Reabilitarea lui Nichifor Crainic

Ne-am obișnuit în ultimii ani cu tot felul de tentative de reabilitare a unor personalități retrograde din interbelic. S-a făcut o încercare de acest fel cu Nae Ionescu, prezentat de cineva drept un promotor al realismului organic, care ar fi judicios și util azi. Acum se încearcă reabilitarea doctrinei lui Nichifor Crainic, alături de Nae Ionescu, personalitatea cea mai retrogradă a interbelicului. De la 1829 țările române au intrat, fericit, în circuitul european al dezvoltării economice. Singura șansă pentru propășirea țării era îndreptarea spre Occident, împrumutîndu-i modelul complex de dezvoltare, de la organizare statală la cultură și viață economică. (De altfel, chiar crearea noastră ca stat e datorată influenței hotărîtoare occidentale pe plan politic.) Acest imperativ a fost înțeles strălucit de spiritele înaintate care au făurit Revoluția de la 1848. Pașoptismului și legatarilor acestuia (înainte de toate lui I.C. Brătianu) li se datorează, negreșit, făurirea României moderne. Nu e, de aceea, o întîmplare că, între cele două războaie, adversarii înnoirii au criticat în termeni aspri tocmai pașoptismul, adică momentul de început al creării organismului românesc modern. Iată o opinie a lui Nichifor Crainic din 1923 aflată într-un articol din revista *Gîndirea* : „Generoșii patruzecioptiști aduceau din Apus vedenia unei Românii europenizante. Ei simțeau patriotic, dar nu cugetau românește. Respiraseră din suflul marei revoluții ura

împotriva regimului medieval și, Samsoni orbiți, pentru ei surparea întregului nostru trecut însemna condiția fără de care nu s-ar fi putut întemeia o țară modernă. Instituțiile lor n-au fost altoite pe trunchiuri seculare. Ei au răsădit ca niște grădinari ce-ar ignora mediul și clima". Iar într-un eseu din 1937, integrat în cartea care acum s-a reeditat, *Ortodoxie și etnocrație*: „Pașoptismul este o prăbușire a românismului din spiritualitatea ecumenică. E naționalist dar nu mai e ortodox. Acum apare egoismul capitalist, politicianismul sau sacrificarea tuturor în interesul unei oligarhii, pornografia în cultură, simulacrul în instituțiile politice și sociale. Epoca aceasta e o irupere de porniri rele, descătușate din disciplina spiritului creștin". Acum, în deceniile interbelice, cînd existau condiții ideale pentru consolidarea și dezvoltarea modernizării țării în sens occidental, curente de idei adversare propuneau tradiționalismul osificat, deculplarea noastră de Europa de Apus și reîntoarcerea mohorîtă în cadrele îndătinate. Nichifor Crainic a fost unul dintre acești doctrinari ostili modernizării și e inutil, aproape ridicol, a-l prezenta altfel (cum procedează dl Constantin Schifirneț, prefațatorul recent reeditatei cărți *Ortodoxie și etnocrație*). Crainic, continuator al sămănătorismului, e creatorul incontestabil al unui curent de idei în epocă, gîndirismul, de circulație și ecou. Și întotdeauna creatorul unui curent de idei în spiritul public al unei perioade e important și trebuie, negreșit, discutat. Să notez mai înainte că acest curent de idei, al gîndirismului ortodoxist, afirmat de prin 1927-1928, de cînd Crainic a acaparat revista *Gîndirea*, a fost, esențial, tradiționalist și potrivnic înnoirii moderne a țării. Apoi, chiar sensul ortodoxismului fundat de Crainic era exagerat și normativ, postulînd că sînt rezistente și naționale în artă și literatură numai acele creații care sînt purtătoare ale spiritului ortodox. I s-a obiectat acestui concept (curent de idei) că e nepotrivit pentru determinarea

specificității naționale pentru că propune nu un criteriu de diferențiere, ci unul unificator, pentru că nu numai românii sînt ortodocși. Conceptul a fost respins nu numai de Ralea, P.P. Negulescu și tinerii raționaliști din jurul revistei *Kalende* (Cioculescu, Streinu, Pompiliu Constantinescu), de Petru Comarnescu și Arghezi, dar și de N. Iorga. Acesta din urmă scrisese în 1934 (în al doilea volum al *Istoriei literaturii românești contemporane*), că e sortită eșecului inițiativa lui Crainic de a crea o nouă literatură „pe o ortodoxie care n-a fost și nu va fi niciodată, după trecătorul misticism al Muntelui Athos în secolul al XIV-lea. E o confuzie cu catolicismul".

Ortodoxismul gîndirist, pe lîngă că era o înțelegere falsă a specificității naționale, era și tradiționalist, autohtonizant, naționalist *ă outrance*, dar, de aceea, și ostil liberalismului de proveniență occidentală. Între Occident și Orient, Crainic a optat decis și polemic pentru Orient, socotind că spre aceasta ne îndreaptă, inexorabil, chiar ortodoxia. Nimic nu a detestat mai mult Nichifor Crainic decît liberalismul românesc de sorginte occidentală și democrația parlamentară cu pluripartidismul ei inerent. A militat întru aceasta nu numai prin revista *Gîndirea*, ci, deopotrivă, prin gazetele *Calendarul* și *Sfarmă Piatră*, o jumătate de an (1938) la *Porunca Vremii*, unde poetul e co-director. Prin aceasta, Crainic s-a situat deschis în eșichierul politic al extremei drepte românești în anii treizeci. Nici o pledoarie justificativă a noului editor (Constantin Schifirneț) al lui Nichifor Crainic nu poate elimina această apartenență politică la care a dus, fatal, tradiționalismul osificat, naționalismul radical și respingerea liberalismului democratic parlamentar. În mai 1932, într-un articol din *Calendarul*, scria: „Nu mai e o taină pentru nimeni că votul universal e o imensă pradă a capitalismului... De aceea trebuie demascat cu cruzime orice farsor politic care luptă pentru «democrație»". Iar într-un articol

(studiu) inclus în sumarul volumului *Ortodoxie şi etnocraţie*, acum reeditat, se rostea tot răspicat: „Nu urîm democraţia pentru democraţie, ci pentru că ea a falsificat conştiinţa de stăpîn a naţiei noastre. I-a pus în mînă o ştampilă de vot şi a învestit-o cu suveranitatea ei de Vicleim în timp ce străinul i-a furat pămîntul de sub picioare... Crima democraţiei e că a pus la mezat patria şi aceasta însemnează în principiu detronarea neamului românesc din dreptul lui de casă regală". În locul liberalismului de sorginte occidentală, cu democratismul şi pluripartidismul, Crainic s-a lăsat sedus de fascismul mussolinian, cu al său stat totalitar, unipartidist, parlamentarismul fiind înlocuit cu corporatismul profesional. „Benito Mussolini – apreciază Crainic în volumul pe care îl comentez – este, fără îndoială, exemplarul omenesc al epocii noastre" şi, prin consecinţă, „statul fascist e un început de epocă, pe care o numim etnocraţie". În locul statului democratic pluripartidist, Crainic a propus, influenţat fiind de fascismul italian, o nouă formulă de stat, cea etnocratică, în care ethnosul înţeles restrictiv ia locul demosului perimat. Şi, de adăugat, etnicitatea e statuată pe criteriile biologiei rasiste. De fapt, formula statală propusă de Crainic e o replică la excluderea sa din nou creatul (1935) Partid Naţional Creştin, condus de Octavian Goga şi A.C. Cuza, pe care Crainic a pretins că el l-a iniţiat. Cum fusese eliminat din nou creatul partid, Crainic a ţinut să se prezinte drept singurul creator al naţionalismului integral. Crainic începe să publice, în *Sfarmă Piatră*, în nr. 20 din mai 1937, programul statului etnocratic prezentat drept „cea dintîi şi singură bază serioasă pe care se poate discuta şi realiza unificarea mişcării noastre naţionaliste... Programul nostru lămureşte complet fizionomia statului totalitar românesc de mîine – statul etnocratic care va fi, care trebuie să fie altceva decît o imitaţie cromatică a formelor străine de peste hotare". Crainic

a sperat că partidele naționaliste vor adopta, pentru alegerile din decembrie 1937, programul său, constituindu-se într-un bloc unitar. Nu a izbutit. Dar, în acest scop, și-a publicat programul în broșură și, apoi, în același an 1937, l-a editat ca anexă în volumul *Ortodoxie și etnocrație*. Merită să fie semnalată definirea acestei formule de stat: „Statul etnocratic se deosebește profund de statul democratic. Statul democratic se întemeiază pe numărul populației, fără deosebire de rasă și religie. Temelia statului etnocratic e pămîntul și neamul românesc... Statul etnocratic e voința de putere și de mărire a națiunii române. Factorii lui principali sînt: pămîntul, sîngele, sufletul și credința". Și cum minoritarii, cu deosebire evreii, sînt o primejdie constantă pentru statul român, ei trebuiesc excluși. Din această cauză „România trebuie să fie exclusiv stat etnocratic. Numai românii neaoși, cari l-au creat prin sacrificiul sîngelui lor, garantează durabilitatea statului". Această formulă statală era o adaptare a corporatismului inițiat și practicat de Mussolini, prin renunțarea la regimul democrației, înlocuit prin reprezentarea breslelor. Dar și aici (ca și în cazul corporatismului propus de M. Manoilescu) au fost necesare corective. În Italia numărul minoritarilor era mic, aici, la noi, era mare și ei puteau pătrunde masiv printre reprezentanții breslelor. De aceea, Crainic propunea principiul proporționalității, în așa fel încît statul său să fie condus masiv de români de sînge, bizuindu-se pe criteriul biologiei rasiale. Întrucît acest stat e unul moral și creștin, se decreta că „legea lui Hristos e legea statului". Sau, cum se postula mai încolo: „Statul etnocratic e stat moral. Cum nu există alt criteriu al binelui decît cel creștin, statul etnocratic e stat creștin. Morala lui se exprimă prin formula: *legea lui Hristos e legea statului*". Crainic realiza performanța de a-l surclasa și pe Mussolini, propunînd, de fapt, o formulă de stat fundamentalist, cu

naționalizări și românizări, în folosul statului considerat polemic un bun gospodar. Dl Constantin Schifirneț crede că formula statală propusă de Crainic n-ar fi fundamentalistă, dar că ar fi numai un exces al prezenței ortodoxiei în articulațiile sale și că azi statul etnocratic apare drept anacronic. Numai azi? Dar în epocă, contestînd democrația și propunînd un stat după formula fascistă amendată, nu era? Dl Constantin Schifirneț propune soluții de reabilitare a doctrinei lui Crainic, considerînd, de pildă, că n-ar fi fost antisemit, sprijinit pe aserțiuni ale autorului din memoriile sale contrafăcute. Inutilă tentativă. Pentru că lectura textelor lui Crainic pledează lămuritor pentru antisemitismul său programatic. Ni se mai sugerează că în naționalismul exacerbat al lui Crainic cutare idee „merită a fi reținută pentru realismul ei", se încearcă reabilitarea ideii sale despre tradiționalism și opțiunea sa pentru Orient, ba chiar că, în curentul naționalist, „contribuția sa la dezvoltarea acestei direcții, în pofida unor excese de limbaj și a unor limite de concepție, rămîne fundamentală". Toate aceste merite, și încă fundamentale, ale doctrinei lui Crainic descoperite și propuse de dl Constantin Schifirneț demonstrează perfecta sa inocență în cunoașterea dezbaterilor de idei din perioada interbelică.

Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț. Editura Albatros, 1997.

aprilie 1998

O ediție contrafăcută

O ediție alcătuită de un autor, reluată postum, trebuie să-i respecte, obligatoriu, voința, păstrînd întocmai sumarul. Nu același lucru, deși e o regulă strictă în materie editorială, cred soții Magda și Petru

Ursache. Reeditînd, în 1996, cartea lui Nichifor Crainic *Puncte cardinale în haos*, apărută, inițial, în 1936, în două ediții, editorii socot că au dreptul să se amestece în sumarul cărții (o culegere de eseuri), modificîndu-l cum le e voia. Ediția din 1936 cuprindea, în sumar, paisprezece eseuri. Aceasta de acum, pe care o comentez, înscrie în sumar nouăsprezece studii. Evident, întregirea unui sumar, după peste o jumătate de veac, e posibilă. Dar asta în josul unei rubrici separate intitulată *Addenda*, semnalînd contribuția editorului (editorilor) față de forma inițială a cărții. Nu așa au procedat editorii noștri. Dar intervenția lor nu se oprește aici. Au eliminat, pur și simplu, din vechiul sumar cinci eseuri din cele paisprezece, înlocuindu-le, la care au adăugat, cum s-a văzut, altele. Ba chiar, pentru ca amestecul să fie total, au inventat rubrici tematice pompos intitulate (cinci la număr), în spațiul cărora au repartizat eseurile pe care le publică. În acest fel, noua ediție a *Punctelor cardinale în haos*, scandalos contrafăcută, aproape că nu mai seamănă cu aceea din 1936. Ea este, de fapt, aproape alta, amintind de aceea din 1936 numai prin titlu. Procedeul, cu totul insolit, este, repet, o contrafacere grosolană și, de aceea, de neacceptat.

N-aș spune că prin noul sumar al ediției ideologia doctrinară a lui Nichifor Crainic este falsificată. Ea ni se dezvăluie aproape la fel cum e cunoscută, ofensivă și intolerantă, propunînd o direcție în spiritul public cu consecințe, azi o știm, nefaste. Din 1924, cînd Crainic a acaparat conducerea *Gîndirii*, abrupt i-a schimbat orientarea (doi dintre fondatorii revistei – Adrian Maniu și Cezar Petrescu – au părăsit-o) creînd curentul de idei care a devenit gîndirismul. Nu a fost vorba, cum a lăsat Crainic să se creadă într-unul din eseurile sale, numai de adăugarea dimensiunii religioase. Se recunoștea, evident, continuatorul sămănătorismului, căruia i-a adăugat – spunea –

dimensiunea ortodoxiei: „*Sămănătorul* s-a oprit la drumul jumătate. Noi continuăm și completăm". Același paseism tradiționalist, ostil oricăror înnoiri ale structurilor românești, e reluat, parcă și mai agresiv, din legatul sămănătorist. I-a adăugat mitul etnic, din nervurile căruia Crainic a creat și propus, în 1935, doctrina statului etnocratic, voit ca program nou creatului Partid Național Creștin, care însă l-a refuzat, înlăturîndu-l, în octombrie 1936, pe directorul *Gîndirii* din conducerea noului partid (rămas sub dualitatea A.C. Cuza – Octavian Goga) și chiar din partid. Iar programul lui Crainic al statului etnocratic (publicat ca anexă în sumarul volumului *Ortodoxie și etnocrație*) e de un fundamentalism fascist fără precedent încă la noi, înlocuind demosul cu ethnosul și declarînd că „legea lui Hristos e legea statului". Dar pînă a se ajunge la această fază limită, mari personalități ale epocii au contestat chiar transformarea ortodoxiei în principiu normativ de evaluare. N. Iorga, P.P. Negulescu, M. Ralea, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Tudor Arghezi, Vladimir Streinu au arătat că nu toți românii sînt ortodocși și că ortodoxe sînt și alte popoare. Astfel încît ortodoxia (și deci ortodoxismul) nu poate fi dominanta caracteristică a specificului național românesc. Crainic a rămas neclintit în spațiul ortodoxismului de el creat, ajungînd, finalmente, în anii războiului, să polemizeze și cu Lucian Blaga (statornic colaborator al *Gîndirii* pînă la război), care, în sistemul său filosofic, a negat hotărît dimensiunea ortodoxă ca specifică filosofiei românești. Ba chiar a negat și că e posibilă o filosofie pur românească. În 1943, în eseul *Transfigurarea românismului*, Crainic scria polemic: „Lucian Blaga, care, cu toată strălucirea inteligenței sale, a trecut prin teologie ca mantaua impermeabilă prin ploaie, cade și el victimă acestei schematizări filosofice cînd încearcă să excludă ortodoxia din specificul existenței

românești... Lucian Blaga preconizează o metafizică românească elaborată din superstițiile folclorice, din miturile indiene și din ereziile creștine, toate elemente antiortodoxe". Este însă incontestabil că din această convingere fixistă a ortodoxismului, respins de personalități reprezentative ale culturii noastre, Crainic a creat totuși un curent de idei în spiritul public interbelic, chiar dacă audiența lui se limita la cercurile apropiate gazetelor profesorului de teologie (*Gîndirea*, *Calendarul*, *Sfarmă Piatră*).

Ortodoxismului, creație a lui N. Crainic, i s-a asociat statornic, cum spuneam, un tradiționalism autohtonizant închistat, care respingea înnoirea modernă și-i culpabiliza pe cei care au preconizat acest drum. Aspre cuvinte de dojană a rostit Crainic împotriva pașoptiștilor, considerați vinovați că au deschis la noi drumul, totuși necesar, al modernizării și europenizării: „Generoșii patruzecioptiști aduceau din Apus vedenia unei Românii europenizante. Ei simțeau patriotic, dar nu cugetau românește. Respiraseră din suflul marei revoluții ura împotriva regimului medieval și, Samsoni orbiți, pentru ei surparea întregului nostru trecut însemna condiția fără de care nu s-ar fi putut întemeia o țară modernă. Instituțiile lor n-au fost altoite pe trunchiuri seculare. Ei au răsădit ca niște grădinari ce-ar ignora mediul și clima". A respins, firește, și cartea, totuși capitală ca însemnătate, a lui E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* (1924-1926) de pe aceeași poziție a contestării necesarei sincronizări cu Occidentul a structurilor românești, voind pironirea în orientalism. Clamînd, dîrz, împotriva intelectualiștilor europenizanți, scria neîmpăcat: „Occidentalizarea înseamnă negarea orientalismului nostru, nihilismul europenizant înseamnă negarea principială a acestei culturi românești; negația unui destin propriu românesc și acceptarea unui destin de popor născut mort". Și, crucificînd cartea lui Lovinescu, declara: „integral revoluționară,

doctrina lovinesciană e antitradiționalistă: *tabula rasa*". Se putea oare concilia tradiționalismul autohtonizant osificat cu înnoirea modernă sociologic necesară? Întrebarea e, desigur, retorică. De aceea Nichifor Crainic nu a pregetat să preconizeze: „Încotro ne îndreptăm? Drumurile cele mai sigure sînt cele pe care le-am mai bătut". Refuzul obstinat al necesarei, sub raport sociologic, modernizări a organismului românesc, menținerea strictă în cadrele tradiționalismului autohtonist a fost o constantă a doctrinei lui Crainic. O putem revendica astăzi ca un legat valabil, posibil de urmat? Aspirația României spre europenizare și integrare necesară în structurile euroatlantice are în doctrina tradiționalistă a lui Nichifor Crainic o stavilă de netrecut. Ea este caducă și anacronică. De aici nu se poate prelua nimic, rămînînd ca un moment istoric în înfruntările doctrinar-ideologice românești. Apoi fondatorul ortodoxismului a fost, tot constant, potrivnic democrației și instituțiilor democratice, abhorînd strident parlamentarismul și pluripartidismul. În anii crizei economice din 1929-1933 i se părea, în 1931, că „în Europa tinde spre generalizare părerea că regimul democratic se poate considera perimat. Aproape nimeni nu mai crede că problema producției și a repartiției bunurilor materiale se mai poate rezolva prin formula magică a democrației". Simpatia lui era îndreptată exclusiv spre „uriașa mișcare germană a lui Adolf Hitler" și spre „opera politică atît de arhitectonic clădită a lui Mussolini". În eseul *Titanii ateismului* (aflat în sumarul volumului din 1936, dar exclus din cel al ediției pe care o comentez) scria admirativ despre Mussolini: „Dar biruința, care vine, a fost anticipată încă de acum 15 ani în Occident... Mussolini a creat un alt stat de genială viziune armonică, fundamentat în principiile eterne ale creștinismului... Prin organizare corporativă a societății naționale, organizare la baza căreia stă sociologia creștină, noul stat dă o

lovitură de moarte marxismului proletar și sociologiei pozitiviste totdeodată. Prin economie dirijată pe principiul productivității și prin elanul naționalist care e climatul sufletesc al noului stat, viața poporului e reintegrată în legăturile ei mistice cu pămîntul patriei". De altfel, în amintitul program al statului etnocratic, corporatismul mussolinian era la mare cinste. De acolo se preleva ideea că „statul etnocratic respinge doctrina democratică despre alcătuirea națiunii din clase sociale", preconizînd organizarea corporatistă pe categorii profesionale, renunțarea de la sine la „demagogia electorală" prin crearea unei reprezentanțe pe profesiuni. Ba chiar, tot din inspirație mussoliniană, se cerea suprimarea tuturor dispozițiilor legilor democratice. Nici pe acest plan legatul doctrinar al lui Crainic (exclusiv tributar totalitarismelor de extremă dreaptă) nu e, hotărît, posibil de preluat într-o țară în care democrația parlamentară și pluripartidistă e un ideal apărat din dreaptă decizie. De aceea ideea dlui Petru Ursache, din encomiastica prefață a năstrușnicei sale ediții, că „Nichifor Crainic se întemeiază pe o concepție realistă în programele sale" sună straniu și fals.

Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*. Ediție îngrijită și note de Magda Ursache și Petru Ursache. Prefață de Petru Ursache, Editura Timpul, 1996.

iulie 1997

M. Ralea despre fenomenul românesc

Profesorul meu Mihai Ralea mi-a îngăduit cîțiva ani buni, prin 1957-1962, să-i fiu aproape. A fost acesta norocul vieții mele intelectuale, care m-a marcat profund. Mă doare, de aceea, cînd îl văd astăzi injuriat, zvîrlindu-i-se sudalma de colaboraționist. Nu vreau nici să neg, nici să scuz nimic, deși știu din plin cît bine a făcut Ralea în acei ani de „colaborationism"

(printre altele, el l-a ajutat pe Constantin Noica, deşi îi cunoştea trecutul politic, să fie angajat cercetător la Centrul de Logică). Aş voi numai, şi aici, să explic originile atitudinii sale de după 23 august 1944. În 1943-1944 Ralea voia să reintre în PNŢ, de unde plecase în 1938 pentru a deveni demnitar carlist. Maniu l-a refuzat anunţîndu-l că, după război, va organiza un mare proces politic în care vor fi judecaţi şi condamnaţi toţi foştii demnitari carlişti şi antonescieni, consideraţi a fi vinovaţi pentru dezastrul ţării. Şi îşi asociase, la această decizie, şi încuviinţarea lui Const. (Dinu) Brătianu. Era o decizie absurdă, născută din vendetă. Aceasta însemna să-i fi dat în judecată, dacă ar mai fi trăit, pe N. Iorga, Armand Călinescu, Petre Andrei, Victor Iamandi şi, pe lîngă ei, pe Gh. Tătărescu, Const. Argetoianu, M. Ralea, Victor Slăvescu, M. Ghelmegeanu, Al. Vaida-Voevod, Grigore Gafencu, Const. C. Giurescu şi încă alţii. Dar toţi aceştia, o ştiu de la Ralea, au intrat ca miniştri în guvernele carliste socotind că între cele două rele de atunci ale ţării (legionarii şi regele) e necesar să se alieze cu răul cel mai mic (regele) pentru a milita, împreună, împotriva celui mai mare (legionarii). Aveau, negreşit, dreptatea lor. Şi, deodată, se simţeau ameninţaţi cu un proces public. Am găsit în recent publicatul jurnal al lui Ioan Hudiţă, în 1944 secretar general adjunct al PNŢ, o convorbire. La 22 mai 1944 Ralea îi comunica lui Hudiţă: „noi toţi cei vizaţi de procesul răspunderilor, cum spuneţi voi, în frunte cu Tătărescu, sîntem dispuşi să recunoaştem pe Maniu drept şef suprem şi sub comanda lui să punem capăt războiului şi să întoarcem armele în contra nemţilor; altfel, ştii ce se va întîmpla? Să ţi-o spun eu: pentru a ne apăra libertatea şi existenţa noastră politică faţă de voi, noi ne vom vedea siliţi, fără voia noastră şi contrar convingerilor noastre, să ne aruncăm în braţele comuniştilor şi ale protectorilor lor, indiferent ce se va întîmpla cu ţara; spune-i

lui Maniu să nu ne silească să facem acest lucru, repet încă o dată, pe care noi nu-l dorim, însă să nu ne împingă la disperare; eu știu ce urmăresc comuniștii, la ordinele Moscovei, și de aceea am ținut să te previn și să fac apel la tine care ești singurul reprezentant cu autoritate din Vechiul Regat care poți sili pe Maniu să fie rezonabil și să renunțe la himere". A fost refuzat. Iar Ralea – ca și Tătărescu – s-au alăturat comuniștilor, devenind, la 6 martie 1945, ministru al Artelor în guvernul Petru Groza, apoi, din 1946, ambasador în SUA, apoi, după un interstițiu în picaj, președinte la Institutul de Relații cu Străinătatea, membru în Consiliul de Stat, profesor și șef de catedră. Iar peste tot, în acești ani, a făcut imens de mult bine, fiind pentru generația de tineri intelectuali care s-au format în anii cincizeci unul dintre directorii de conștiințe – alături de Vianu și Călinescu –, călăuzindu-ne, prin lumina cugetului, și îndrumîndu-ne. Repet, nu scuz aici nimic, ci am oferit numai explicații pentru înțelegerea unei personalități căreia îi datorez enorm.

Și acum, să ajung la obiectul cronicii mele. Chestiunea specificului național, altfel zicînd determinarea formulei sufletești a românului a preocupat mult oamenii de cultură. N-aș spune că lucrurile au căpătat un răspuns deplin valabil și definitiv. Punctele de vedere au fost multe și, evident, polemice, afirmîndu-se mai ales în deceniile interbelice. Un astfel de punct de vedere a afirmat și Ralea, în 1927, prin studiul vestit *Fenomenul românesc*, venit în prelungirea altor intervenții ale sale în această dezbatere și, apoi, urmate de altele. Vreau să spun că *Fenomenul românesc* e momentul central într-o suită de contribuții mereu în jurul aceleiași dezbateri. „Echilibrul nostru sufletesc – preciza aici Ralea – se cheamă adaptabilitate. Prin el ne deosebim de toată lumea Orientului, dar și de aceea a Apusului. Există în caracterul nostru excese de lene, de plictiseală, de

îndurare, de răbdare excesivă, care ne împiedică de a fi occidentali. Pe de altă parte, găsim în noi inițiative, o anumită hărnicie în a pricepe ce e bun în altă parte și a ni-l apropia, o vioiciune în a pricepe imediat mecanismul unei noutăți, o agerime în a nu fi dezorientați și nici intimidați în fața neprevăzutului, care ne îndepărtează cu mult de apatia indolentă a Orientului... Această adaptabilitate am perfecționat-o, făcînd din ea arma noastră de luptă în existență." Și, mai încolo: „Funcția de adaptare exactă și rapidă presupune inteligență dezvoltată. Fără nici un fel de exagerare națională, trebuie de recunoscut că românul e înainte de toate inteligent. Deșteptăciunea sa e vioaie, suplă, dar mai ales limpede. Nici o umbră de misticism ori de nebulozitate nu-i turbură funcțiunea exactă a minții sale. Cel care se adaptează are nevoie de reflectare perfect clară, de o luciditate neturburată a condițiilor mediului, îi trebuie o anumită specie de organizare mintală". Și nu uită să adauge că inteligența prea lucidă a românului presupune drept consecință trăsătura scepticismului, ceea ce aduce cu sine lipsa sentimentului religios. Ralea considera, ca istorist ce era, că structura psihică nu e eternă, ci în continuă prefacere. De aceea nu există, cum eronat cred tradiționaliștii, un singur suflet românesc. Mai ales că, socotea filosoful culturii care a fost Mihai Ralea, românii sînt un popor tînăr, în curs de constituire psiho-etnică („Psihologia noastră nu e complet întocmită, e în devenire, nu e precizată, ci în curs de precizare"). Ultimul editor al lui Ralea, dl Constantin Schifirneț, îi reproșează autorului nostru că a neglijat dimensiunea trecutului și că, în fond, psihicul etnic a existat în trecutul istoric. Nu cred că are dreptate. Ralea, repet, era un istorist și nu putea accepta un dat etno-psihologic etern în el însuși, scos din evoluția istoriei. Și avea dreptate. (Într-un studiu polemic cu Nichifor Crainic, din 1926, precizase: „Ca să probezi realitatea

specificului național n-ai deloc nevoie de ideea trecutului".) În 1934, în *Geneza formelor culturii*, P.P. Negulescu afirma același lucru în fond, atunci cînd, plasat și el pe criteriul istoricității, demonstra că sufletul românului din vremea lui Ștefan cel Mare e altul decît cel de la mijlocul secolului al XIX-lea și acesta din urmă e altul decît cel din deceniile interbelice. De fapt, P.P. Negulescu ajungea să nege chiar ideea existenței unei specificități naționale, egală cu sine de-a lungul timpului. Și aceasta pentru că nu recunoștea posibilitatea deosebirii unor trăsături caracteristice, valabile continuu. Și de vreme ce prefacerile istorice determină mutații și în ordinea sufletescului sau a psihologiei, nu se mai poate identifica o constantă dincolo de timp. Or, fără o constantă nemodificabilă nu se poate identifica nici o formulă caracteristică specifică. Să recunoaștem că P.P. Negulescu, ca și Ralea aveau dreptatea lor și că sînt mult mai aproape (deci cu totul actuali în modernitatea lor) de antropologii de astăzi care neagă chiar și ideea distingerii unor trăsături comune ale unor mari colectivități (popoare, națiuni), admițînd că se poate vorbi numai de trăsături ale unor indivizi. Se poate totuși vorbi, cred, de unele caracteristici generale la unele popoare care se asamblează în concertul general al umanității, cu tendința ei de astăzi de unificare zonală sau globală. Va deveni, în aceste noi circumstanțe, caduc însuși principiul specificului național? Nu știu și nu mă hazardez în astfel de delicate pronosticuri. Îmi amintesc totuși de la Ralea că un popor e o unitate de stil.

Dar pînă a se ajunge aici, să ne întoarcem în vremea deceniilor interbelice pentru a sublinia, încă o dată, valoarea conceptului propus de Ralea. Aceasta, de pildă, în comparație cu ortodoxismul antieuropenist și obscurantist. Disputa lui Ralea cu orientarea de idei a ortodoxismului a fost continuă și neîmpăcată. Și nu a ostenit să releve mai întîi eroarea

originară a conceptului propus. O caracteristică națională, spunea el, trebuie să pornească de la un element deosebitor și nu de la unul care unifică. Or, ortodocși nu sînt numai românii, ci și rușii, ucrainenii, sîrbii, grecii, bulgarii, și apoi, nu toți românii sînt ortodocși. Sufletul nostru național – spunea Ralea – e, de aceea, mai larg decît formula ortodoxă. Apoi, românii – sceptici, lucizi și zeflemiști – nu pot fi reduși, ca formulă sufletească (darmite etnică), la un dat religios care de fapt le lipsește cu totul. Într-un eseu intitulat *Misticism*, din 1926, observa ironic: „Românul nostru e bonom, mucalit, ascuțit în observație și, ca tot meridionalul, extrem de lucid. De unde atîta temperament de delirant, mă rog?". Altă dată, în 1930, stăruia în ideea că, în fapt, „civilizația noastră e condiționată de europenizarea noastră cu ajutorul regimului democratic. Am susținut specificul național numai în artă. În toate celelalte domenii, de la știință pînă la politică, credem că apropierea strînsă de Apus ne va ajuta în progresul nostru". Și asta o preconiza Ralea în aceeași vreme în care un Nae Ionescu, cugetător de dreapta, chiar înainte de apropierea sa de legionarism, cerea ca România să fie decuplată de Occidentul Europei, păstrîndu-se pironită de lumea Răsăritului (probabil bizantin), care numai aceea i-ar fi specifică. Iar în eseul *Misiuni pentru viitor*, din 1933, care e programul *Vieții Românești*, al cărui director devenise Ralea, se arată cu limpezime: „Recunoaștem specificul național ca un fenomen. Dar nu putem face din cultivarea și exaltarea particularităților naționale un scop în sine. Interdependența contemporană va ajunge, desigur, să atenueze stigmatele locale... Europenismul e, pentru noi, un ferment de civilizare. Prin el s-a realizat tot ceea ce avem. Nimeni nu are dreptul ca de dragul întreținerii unor moravuri autohtone mai mult sau mai puțin pitorești să mențină la infinit imbecilitatea poporului său".

Dl Constantin Schifirneț a adunat, într-o ediție din colecția „Ethnos" a Editurii Albatros, mai toate studiile, eseurile și articolele lui Ralea despre fenomenul românesc. Selecția – după ediția M. Ralea de la Editura Minerva – e judicioasă, dovedind buna cunoaștere a chestiunii. Studiul său introductiv e cumpănit, pertinent, deși mă despart de editor în unele puncte de vedere. Păcat de barbarisme ca „originează", „juvenilism", „demers ralian" și de admonestările cam puerile din aparatul de note de la finalul ediției. Salut cu bucurie și recunoștință această ediție care readuce în circuitul valorilor de azi scrisul și personalitatea lui M. Ralea.

Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț. Editura Albatros, 1997.

august 1997

Al doilea volum din publicistica lui Noica

Mi-am mai exprimat nedumerirea că un tînăr de condiție intelectuală și materială precum Constantin Noica s-a afundat atît de adînc în publicistică. Era, prin familie, un tînăr avut și nu nevoia materială l-a împins – ca pe alți colegi, spre hamalîcul gazetăresc. Ar fi fost de înțeles dacă i-am fi întîlnit semnătura numai în publicațiile filosofice sau genaral-culturale, spre care îl îndrepta chemarea lăuntrică. Dar nu e așa. Scria de toate, de-a valma, peste tot, fără alegere și parcă fără discernămînt. Și asta de pe la 18 ani. E ciudat, repet, cum de acest tînăr cu mijloace materiale asigurate nu-și cheltuia vremea toată în bibliotecă, ci, iată, se aruncase în vîltoarea, fără fund, a gazetăriei de toată mîna. Să fi voit să-și „facă mîna" pentru viitoarele proiecte filosofice de oarecare anvergură? Greu de răspuns. Sigur e faptul că, asemenea

colegilor de generaţie, s-a consacrat, încă din adolescenţă, publicisticii. Aşa au procedat Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu şi atîţia alţii. Imboldul l-a dat, cu siguranţă, Petru Comarnescu, de foarte tînăr angrenat în publicistica pe teme culturale, conducînd chiar pagina culturală la gazeta *Politica* în 1927, iar în 1928, a condus, împreună cu Camil Baltazar, *Tiparniţa literară*. Pe lîngă anchetele pe care le-a iniţiat (despre, de pildă, noua spiritualitate), şi-a chemat sub steag colegii de generaţie. Eliade avea deja rubrică la *Cuvîntul*. Noica a răspuns prezent. Şi de pe la 18 ani, student în anul întîi la Litere, îi aflăm semnătura în presă, după ce debutase în gazeta liceului Spiru Haret, *Vlăstarul*. Şi colabora, nu e exagerat să se spună frenetic, nu numai în publicaţiile tinerilor (*Azi*, *Dreapta*, *Axa*, *Radical*, *Viaţa literară*), dar şi în cele cu autoritate (*Convorbiri literare*, *Revista de filosofie*, *Revista Fundaţiilor Regale*, *Vremea*, *Rampa*), ba chiar la unele de scandal, cum erau *Fapta* şi *Credinţa* (unde a fost chiar redactor angajat), şi chiar la insurgentul *Contemporanul*. Impresia este că nu refuza nimic, scriind oriunde era solicitat, repede, eficient şi substanţial. Că această debordantă gazetărie îi producea şi venituri materiale e incontestabil. Dar, încă o dată, avea nevoie şi nu ar fi fost mai profitabil să se consacre studiului de bibliotecă? Întrebări inutile pentru că, iată, avem a constata această aferare publicistică a tînărului Noica. Şi, cum se ştie, ea nu i-a dăunat consacrării sale ca filosof. Oricum însă, o contradicţie nu poate fi evitată. Ne amintim de rigorile spre studiu recomandate de bătrînul Noica tinerilor săi învăţăcei, împotriva risipirii în mărunţişuri inutil dăunătoare avertizîndu-i şi propria sa tinereţe, cînd căzuse în acest păcat cam nechibzuit. Şi tot atunci, în anii tinereţii, îi reproşa lui Ion Petrovici că se risipeşte în efemerul vieţii politice, în dauna, exclusivă, a

filosofiei. Așa este. Dar, e de repetat, nu totdeauna sfaturile bătrîneții acordate altora țin seama de experiența propriei tinereți. Ba, s-ar putea spune, adeseori propria experiență a tinereții hrănește, prin disociere, înțelepciunea senectuții.

Dl Marin Diaconu s-a dăruit restituirii integrale a scrisului noician. A început deci, firesc, cu publicistica de tinerețe. Acum, a ajuns la al doilea volum, intitulat *Între suflet și spirit* (cel dintîi avea titlul *Sub semnul Minervei*, după o rubrică ținută de autor într-o gazetă), adunînd gazetăria lui Noica din 1930 pînă în iunie 1934. Și ea e atît de abundentă, încît ocupă spațiul unui corpolent volum de 450 de pagini, cărora li se adaugă 50 de pagini de adnotări complete și lămuritoare. Ediția, s-o spun de pe acum, este, ca și primul volum, foarte bună, deopotrivă ca investigare a materialului originar în presa vremii, ca transcriere filologică a textului (deși am găsit unele scăpări) și sub raportul adnotării, adesea impecabilă. Dl Marin Diaconu dovedește, prin travaliul său, că și Editura Humanitas, cînd are parte de colaboratori pricepuți, poate publica ediții bune sub raport științific, care au ținuta unor ediții critice. Ceea ce este, pentru destinul unor apariții la această editură (care-și bate efectiv joc blasfemator, sub raport filologic, de opera filosofică a lui Blaga), încurajator. Era de așteptat ca Noica să recenzeze, student fiind, opera unor mari filosofi europeni (Husserl) sau români (Pius Servien, C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, I. Brucăr, Tudor Vianu, Ralea, Petrovici, Gusti, Iorga). Dar e surprinzător că, acum, pînă în 1934, nu s-a ocupat deloc (nepomenindu-i măcar numele) de Nae Ionescu. Oare numai pentru că profesorul său nu scrisese nimic, nici pînă atunci, nici după aceea? Dar pentru că investea gajuri în personalitățile filosofilor timpului care, apoi, îl vor putea ajuta în cariera filosofică la care, indubitabil, spera? Indiferent care e răspunsul la aceste întrebări, e de semnalat anomalia că acela

care, în 1940-1943, a făcut parte din colectivul ce s-a îngrijit de publicarea postumă a cursurilor litografiate ale lui Nae Ionescu, în 1930-1934, deşi îi era student, nu i-a rostit măcar numele ca gînditor. Despre literaţi, deşi le recenza adesea volumele, formula opinia deconcertantă că adesea scrierile lor nu fac bine, ci rău („Dacă ar şti cît rău ne fac, cît dezastru seamănă în sufletele noastre obosite, poate că s-ar găsi mulţi oameni de treabă printre ei care să ne lase în pace"). Şi totuşi, le recenza, în pagina culturală a unor publicaţii, scrierile sau operele. A comentat, de pildă, elogios, *Condiţia umană* de Malraux, care obţinuse premiul Goncourt. Despre cartea aceasta memorabilă s-a discutat, observă tînărul comentator, mult, aiurea şi la noi. „Totuşi, nu s-a sfîrşit cu cartea aceasta. Mai sînt mulţi care trebuie s-o citească şi care o vor citi. Pentru cîţiva dintre aceştia sînt scrise rîndurile acestea." Şi urmează un comentariu inteligent despre soarta omului, care „e, aşa, risipită, aşa, inconcludentă, vagă, muzicală şi peste tot penibilă. E soarta omului". Alegerea lui dovedeşte o bună orientare în ierarhia valorilor. Salută, de pildă, reprezentarea, cu real succes, la Naţionalul bucureştean, a piesei lui Blaga *Meşterul Manole*, din păcate la sfîrşitul stagiunii 1928-1929, şi ar dori reluarea spectacolului în 1930, cerînd, în acelaşi an, programarea *Cruciadei copiilor*. În schimb, tot în 1930, cu prilejul apariţiei romanului *Calea Victoriei* de Cezar Petrescu, nota: „ne temem de ceea ce ne-am temut întotdeauna: de industrializarea scrisului". E o temere pe care viitorul a verificat-o din plin. Ştia, de pildă, şi o spunea răspicat, că Gib Mihăescu e mai bun ca nuvelist decît ca romancier (deşi saluta premierea, de către S.S.R., a romanului *Rusoaica*, apărut în 1933), că aceeaşi clasificare se cere operată şi în spaţiul denivelat al operei lui Cezar Petrescu. A comentat mult favorabil romanul de debut al lui Mircea Eliade *Isabel şi apele*

diavolului, regretînd că n-a recoltat un succes mai clar. N-a comentat deloc *Maitreyi*. În schimb, despre *Întoarcerea în rai* are opinii negative, constatînd că „e un roman cu oameni mulți și care nu reușesc să se închege" și că „e curios cazul literar al lui Mircea Eliade, care nu reușește, nici măcar involuntar, să dea peste o formă de roman". Și, în final: „De altfel, luată într-un fel sau într-altul, cartea poate fi refuzată. Are linii prea mari, care uneori nu se mai disting. Și, apoi, cui i-a plăcut mult *Maitreyi* trebuie să-i displacă mult cartea aceasta. Sau poate cetitorii realizează și ei alternanțele lui Mircea Eliade?". Fără îndoială, aflăm și alte opinii despre opera unor scriitori (a salutat romanele *Interior* de C. Fîntîneru și *Ambigen* de Octav Șuluțiu, amîndoi colegi de generație). Dar nu uit că tînărul Noica nu e cronicar literar, ci comentează, cînd și cînd, cărți de literatură în pagina culturală a unor gazete. Important e faptul că nu s-a înșelat în opinii și că evaluarea, atunci cînd e pronunțată, este fără greș.

Aș detașa, din acest panopticum care este gazetăria lui Noica din acești ani, cîteva teme care, apoi, altfel tratate, vor constitui obiectul absorbant al ideației filosofice noiciene. Nu sînt ușor de depistat și, uneori, sînt cam divergente cu concepția de maturitate. În 1932 (avea 23 de ani), în *Axa*, într-o „Scrisoare unui «european»", nu prea dovedește încredere în capacitatea spirituală a românului: „În fond, eu nu spun, prietene, să nu mai cetim, să nu mai scriem sau să nu mai gîndim. Dar spun, în primul rînd: toate astea le facem degeaba, dacă ne închipuim că vom fi creatori mari într-o zi. Nu vom fi nimic. Poate copiii noștri să fie, dacă le vom face cadre de viață mai bune. Și spun, în al doilea rînd: să nu mai tulbure colectivitatea asta românească cu probleme de cultură pe care nici noi nu le stăpînim prea bine și nici ea nu le solicită prea insistent". Și: „Avem o biologie proastă, prea proastă, aci, pentru a fi poeți

buni, gînditori buni, esteți buni. În carnea asta românească spiritul n-a lăsat încă norme, n-a tras încă brazdele noilor creșteri. Mai-marii noștri abia puteau să scrie, într-un anumir sens...; cum să refacem, într-o singură viață, problemele unei culturi întregi; cum să ne depășim cînd nu ne ajungem încă?". Sînt, să admitem, opiniile unui tînăr de 23 de ani. Dar ele sînt rostite cu un dramatism încrîncenat și deloc resemnat. Tot aici, în acest articol din 1932, declara: „voi fi la dreapta, la dreapta spirituală a colectivității românești". Precizarea e cu rost. E vorba de o dreaptă spirituală și nu de una politică. Pentru că atunci, în acei ani, tînărul Noica nu se atașase nici unei ideologii politice, declarînd că înțelege să nici nu voteze în consultările electorale care aveau loc. Iar două zile înainte de asasinarea, de către legionari, a lui I.G. Duca, afirma că, de fapt, tînărul vremii nu trebuie să facă nimic. Asta deși, în 12 decembrie 1933, reamintind de mult dezbătuta problemă a tinerei generații, vestea că mitul acestei dezbateri se încheie. Și aceasta pentru că „singura actualitate a acestei probleme e una de ordin politic: existența unei organizații politice tinere, Garda de Fier". Dar nu elogia defel Garda de Fier, ci o consemna ca pe o realitate de fapt, anunțînd că, în curînd, Petru Comarnescu va publica (n-a publicat) o lucrare intitulată *Problema generației tinere*. Și cam în aceeași vreme constata că „tineretul nostru e bolnav de politică... Că e rău? Poate că e rău". Și nu e bizar că filosoful care, în anii șaptezeci și optzeci, era absorbant preocupat de formarea, dintre tineri, a unei elite intelectuale, în aprilie 1934 se arăta cu totul sceptic despre necesitatea cultivării spiritului? „Constituie această dezvoltare o binefacere în sine? Sau nu este ea decît o satisfacție individuală, un fel de epicureism pe plan spiritual? Noi înclinăm să credem că această ipoteză din urmă e cea adevărată." Antinomia semnalată e, desigur, bizară. Dar cîte idei

risipite în tinerețea neașezată nu au fost negate, apoi, de maturitate sau senectute? Tînărul Noica scria, atunci, despre tot și toate (cinematograf, buget, alegeri comunale, secetă, spectacole teatrale, reviste – a elogiat apariția publicațiilor *Contemporanul* și *Unu* – și cărți, institutori, reînregistrarea PNȚ cu gruparea dr. N. Lupu, primarii Bucureștiului, căminele studențești etc., etc.). Dar de mai peste tot răzbate substanța gîndului și a cugetării bine consolidate. Să așteptăm apariția celui de-al treilea volum din publicistica lui Noica. Pentru că ne apropiem de zonele ei mai controversate.

Constantin Noica, *Între suflet și spirit*. Ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, 1996.

ianuarie 1997

Emil Cioran – pro și contra. Între puritate și sudalmă

Printre colegii de generație, Cioran, născut în 1911, era cel mai tînăr (Eliade era născut în 1907 și Noica în 1909). A intrat, de aceea, mai tîrziu decît ei în publicistică, iar la conferințele Asociației „Criterion" n-a fost printre conferențiari, ci un auditor. Originar din Rășinari, ca fiu de preot în satul natal, din 1928 devine student la Litere în București, petrecîndu-și mai tot timpul (cu excepția cursurilor care-l interesau) în lecturi adîncite la Biblioteca Fundației Carol (azi B.C.U.), citindu-i, fără hodină, pe marii filosofi, îndeosebi pe cei germani. Era un tînăr brunet, scurt de stat, cu părul ridicat în peri aspri și ascuțiți, corect și îngrijit îmbrăcat. Profesorul preferat era Nae Ionescu, care le predase metafizica și logica, deși – va mărturisi după decenii – îl deranja improvizația. În ultimul an de facultate (1932) începe să publice în reviste precum *Calendarul* și *Gîndirea* ale lui Nichifor Crainic, *Floarea de foc* a lui Sandu Tudor, în *Vremea*

fraților Donescu și în *Azi* al lui Zaharia Stancu. După ce și-a luat licența cu o teză despre intuiționismul bergsonian, se înscrie la doctorat, sperînd într-o bursă de studii în Franța sau Germania. N-a izbutit imediat. Un an mai tîrziu, în 1933, obține totuși o bursă Humboldt, petrecînd în Germania doi ani. Dar în țară încă fiind, scrie o carte (*Pe culmile disperării*) care, trimisă juriului de premiere a scriitorilor tineri nepublicați, obține premiul și, în 1934, cartea este publicată. Se bucură de atenție acest eseu nihilist, care vădea lecturi asimilate și influențe din Nietzsche, Kirkegaard și Heidegger. Șerban Cioculescu, comentînd cartea, nota: „Curioasă modalitate a unui nihilist al culturii și civilizației... Nu admite adevăr în nici o direcție spirituală, dar e deținătorul unei spuze de adevăruri pentru uzul său propriu, pe care l-ar impune, dacă ar putea, dictatorial... Tip ilogic și antirațional, e constituit, totuși, pe silogisme riguroase, de ordin afectiv. Viața e o iluzie și o vanitate. Singur – realitatea este moartea. Imanența morții în viață determină sensul agonic al existenței. Gîndirea rațională este o excrescență, o tumoare, care înșeală existența sau cum o numește: viața, viețuirea, trăirea, experiența – prin structuri artificiale: tehnica și cultura. Ceea ce importă este a trăi, a suferi, a muri în fiecare clipă, în dilatarea biologică a vieții, în conștiința de sine a fiecărui organ, cu anatomia și fiziologia respectivă: pînă la plesnire și, dacă e posibil, în catastrofă cosmică". Am reprodus acest amplu citat din cronica lui Cioculescu pentru a evidenția că marile teme ale eseisticii filosofice cioraniene sînt anunțate încă din prima sa carte, ele fiind receptate, riguros, ca atare. S-a întîmplat ca în chiar aceeași vreme cînd i-a apărut cartea, Cioran, în Germania fiind, să devină, brusc, admiratorul lui Hitler. Și această opinie o comunică nu numai epistolar, prietenilor (am cunoștință de una către Petru Comarnescu), ci și în articole incendiare în *Vremea*,

sub titlul generic „Scrisori din Germania". Într-unul din aceste foiletoane, apărut în 18 decembrie 1933, scria: „Dacă îmi place ceva la hitlerism, este *cultura iraționalului*, exaltarea vitalității ca atare, expansiunea virilă de forță, fără spirit critic, fără rezerve și fără control". Și, în 15 iulie 1934: „Nu există om politic în lumea de astăzi care să-mi inspire o simpatie și o admirație mai mare decît Hitler. Există ceva irezistibil în destinul acestui om pentru care orice act de viață cîștigă semnificație numai prin participare simbolică la destinul istoric al unei națiuni... Mistica Führer-ului în Germania este deplin justificată". S-a întîmplat deci ca receptarea cărții de debut a lui Cioran să fie intersectată cu articole (vezi cele semnate de Octav Livizeanu în *Viața Românească* și Al. Sahia în *Cuvîntul liber*) care condamnau foiletoanele prohitleriste din *Vremea*. Dar, oricum, din această încrucișare de scriitori, fizionomia sa spirituală și politică s-a conturat deplin. Întors în țară, a fost un an profesor de filosofie la un liceu din Brașov (ipostază evocată cu har, mai tîrziu, de Ștefan Baciu, care s-a întîmplat să-i fi fost și el elev). Aici, la Brașov, în 1935-1936 sau înainte, a scris a doua sa carte, apărută în 1936, *Schimbarea la față a României*. De astă dată, stilul său cuceritor de tînăr cugetător al disperării capătă o fizionomie politică decis pronunțată. Autorul care visa la o Românie în delir, dorind țării sale o populație cît a Chinei și un destin ca al Franței, mulțumindu-se, pentru o clipă, măcar cu o deplină supremație în Balcani, nu prețuia deloc democrația și europenizarea și unitatea statelor, dobîndite nici într-un secol de militantism activ. Cuvintele sale de grandoare neliniștită și misionarism neîngăduit își puneau nădejdea într-o revoluție națională care să instaureze o dictatură. Un capitol din carte, al IV-lea („Colectivism național"), anunța elanuri xenofobe (antievreiesc și antimaghiar), iar în altul (al VI-lea) erau prezente

aspirații totalitariste. Cartea a fost și a rămas documentul ideologic cel mai important pentru noua generație și pentru ideologia extremei drepte din anii treizeci în general. Ralea, comentînd-o, îi recunoaște autorului talentul, marcînd deosebirile de structură și convingere care îl despart de el: „Ne despart de dl Cioran varii diferențe de structură și de convingere. Mai întîi, d-sa e ceea ce se cheamă om de dreapta... Un om de dreapta se deosebește totdeauna de omul de stînga, oricare ar fi celelalte deosebiri de detaliu... Omul de dreapta, urmărind ordinea, e în genere un conservator, chiar cînd, ca d. Cioran, dorește o revoluție eroică. Ea devine instrumentul acesteia prin diversiunea pe care o produce în mod demagogic, căutînd să apere privilegii și situații cîștigate prin necesitatea unității naționale care trebuie să intervină în orice cucerire. Totalitarismul naționalist acceptă injustiția și se clădește pe ea, fiindcă admite implicit drepturi cîștigate și situații de *statu-quo*... În ce ne privește, sîntem sensibili pînă la indignare și revoltă la orice nedreptate. Deci sîntem oameni de stînga, adică la polul opus dlui Cioran, care găsea că această carte are un titlu ortodox dar, în spirit, ostil ortodoxiei". „Mi-e foarte simpatic (autorul, n.m.), deși nu pot să-l admit în cea mai mare parte... Dar e un tînăr care suferă mult în spirit. Și suferința în spirit e un semn de noblețe. Afișînd o «disperare» și avînd curajul ei, Emil Cioran mi se pare tipul reprezentativ al tineretului de azi." Evident, Crainic nu putea accepta în cartea lui Cioran pornirea antisămănătoristă, elogiul inexorabil al civilizației urbane și al industrialismului. Dar, „oricum, să închidem ochii pentru rest și să ne bucurăm că o disperare se odihnește, în sfîrșit, la pieptul unei misiuni". Cum în același an, 1936, i-a apărut și volumul *Cartea amăgirilor*, tînărul cugetător de 25 de ani se impusese ca un autor despre care se discuta. Sebastian a scris despre *Cartea amăgirilor*: „Dl Cioran este un delirant

care vrea să delireze. D-sa este un tific care nu consimte să renunțe la febră. Se complace în ea, își dă toată silința să o mențină... Iată două cărți (cealaltă era *Întîmplări din irealitatea imediată* a lui M. Blecher, n.m.) care sînt cu adevărat, fiecare în parte, jurnalul unei conștiințe tragice. Cît despre dl Cioran, d-sa nu ne dă decît o carte de literatură, în care umbrele lui Nietzsche, Gide și Dostoievski se încrucișează destul de vizibil". Activ cu deosebire, în anul următor, 1937, publică volumul *Lacrimi și sfinți*, carte care, dată fiind descendența din Nietzsche și Kierkegaard, era ireverențios ireligioasă, determinînd supărarea mamei sale. Pompiliu Constantinescu, în bilanțul literar al anului, o comentează, observînd: „poet al vieții interioare, al elanului și agoniilor spiritului, închinător al tuturor «voințelor de putere» (chiar al voinței ca forță anarhică), dl Cioran este într-o continuă efervescență de stări antinomice. Trecute din înțelegere în sensibilitate, ideile sale devin suspine, viziuni, nădejdi, stări de puritate sau sudalme ideologice... Consumîndu-se în atîtea absoluturi, dl Cioran își divulgă, totuși, unitatea temperamentală: voința ca expresie a vieții spirituale, disociată în aspectul organic, schopenhauerian, și în cel vitalist, nietzscheean; talentatul eseist este un port al «subconștientului» dezbinat în toate forțele lui latente". Și iată opinia lui Mircea Eliade pe marginea aceleiași cărți: „Sînt atîtea pasagii exasperante în această carte melancolică, pasagii care au încurcat chiar pe cei mai entuziaști admiratori ai lui; ele nu pot fi, sub nici un chip, apărate. Le constați, suferi pentru autor – și atît. Nu-i poți găsi nici o scuză. Ți se pare, chiar, că Emil Cioran le-a scris – și le-a publicat – numai ca să se izoleze pînă la absurd, să devină impenetrabil în singurătatea lui, să descurajeze chiar pe cei mai apropiați prieteni. Un om atinge într-adevăr singurătatea absolută cînd nu mai poate fi apărat". Era ultima carte românească a lui

Cioran, cea scrisă în 1940, *Îndreptar pătimaș*, neapărînd decît în 1991.

Și asta pentru că din 1936 pleacă în Franța cu o bursă, prelungită apoi, și, cu excepția interstițiului octombrie 1940 – februarie 1941, nu mai revine în țară, stabilindu-se definitiv la Paris. Își abandonează simbolurile gardiste (de altfel, în 1990, reeditîndu-și *Schimbarea la față...*, o cenzurează riguros pînă la desfigurare, la fel procedînd și cu publicistica sa românească) și se pregătește să devină scriitor (sau filosof) francez. Izbutește, în 1949, cu *Tratat de descompunere*, urmat de alte vreo zece cărți, toate editate de Gallimard. Cărțile îl impun drept cel mai stilist scriitor francez și un mare moralist, unanim apreciat și stimat. Cu țara de origine rupsese orice contact, refuzînd chiar să vorbească limba română pentru a se desăvîrși în cea franceză. S-a păstrat cîțiva ani în atenția presei, pentru că, în 1956, în *Ispita de a exista* exprimă proaste opinii despre români și România, iar tot pe atunci formulează cam aceleași puncte de vedere în cîteva articole publicate în *Nouvelle Revue Française*. Asta a pus în acțiune autoritățile comuniste și au fost invitați să scrie împotrivă nu numai publiciști ai regimului, ci și mari personalități cultural-filosofice (D.D. Roșca, Lucian Blaga, Șerban Cioculescu, Nichifor Crainic). Filosoful D.D. Roșca, recunoscînd talentul cu care era scrisă cartea și socotind că ea reia tema din *Pe culmile disperării*, o consideră „o carte întunecată și lipsită de omenie" și mărturisea, după ce cita un pasaj semnificativ: „uluit la prima citire a acestei pagini nu-mi venea să cred ochilor și minții că a fost cu putință ca un român să scrie în felul acesta despre poporul în mijlocul căruia s-a născut". Apoi a urmat, în tot ceea ce s-a mai scris despre Cioran, numai blamul și injuria. După aceea, prin 1967, cu unele excepții, desigur, despre Cioran începe să se scrie cu stimă și chiar cu mîndrie admirativă. Se detașează, la acest capitol,

Petru Comarnescu, Ov.S. Crohmălniceanu, Constantin Noica, Eugen Simion, Radu Florian, Marin Sorescu, Ion Ianoși, Nicolae Manolescu și încă alții. Zările se luminaseră și, în sfîrșit, Cioran era prețuit la înalta sa valoare.

Dl Marin Diaconu, mai vechi editor al lui Cioran (nu numai), tot frecventînd presa vremii, a avut fericita idee de a alcătui o ediție care adună cvasitotalitatea articolelor despre cărțile lui Cioran, intitulîndu-și, nimerit, volumul *Pro & contra Emil Cioran. Între idolatrie și pamflet.* E o bună, inteligentă carte care aduce aminte de secțiunea „receptarea operei" într-o ediție critică, riguros alcătuită. Strădania de bun editor a dlui Marin Diaconu nu va putea fi niciodată îndeajuns lăudată. Oricum, merită stimă și sentimente recunoscătoare. Mai ales că mărturisește că, prin acest volum, a făcut doar un pas către marea ediție critică a scrierilor despre Emil Cioran. Și e încurajator că o astfel de ediție apare chiar la Editura Humanitas, de obicei deficientă la acest capitol, cam refuzînd să țină seama de rigorile genului. Să adaug că transcrierea textelor interbelice e foarte bună, cu excepția că trebuia păstrată și forma *sunt*, atunci nu a ortografiei, ci o formă de limbă.

*** – *Pro & contra Emil Cioran. Între idolatrie și pamflet.* Antologie, cuvînt înainte și note de Marin Diaconu. Editura Humanitas, 1998.

august 1998

Despre naționalism și națiune

Chestiunea națiune – naționalism preocupă mult spiritul public și pe specialiști (sociologi, politologi). Și cum ar putea fi altfel, dacă în vremea noastră n-am asista la exacerbarea naționalismului și a naționalismelor... Cazul fostei Iugoslavii e numai un exemplu din atîtea altele. Sigur că aici e o situație specială.

Încă după primul război mondial s-a creat un stat cam artificial din mai multe naționalități, menținute ca atare și în deceniile comunismului. Deasupra unei conviețuiri aparent acceptate, în străfunduri clocoteau pasiunile naționaliste. Apoi, ușurătatea cu care Occidentul (cu deosebire Germania, care urmărea reconstituirea, sub hegemonia sa, a fostului Imperiu Habsburgic) a recunoscut independența micilor state naționale desprinse din fărîmițarea defunctei Iugoslavii a dezlănțuit acel sîngeros război interetnic, al cărui final e greu de prevăzut. Alteori zbuciumul naționalist e colorat dacă nu determinat confesional (Irlanda, țările – multe – islamice, India, zone știute ale Africii etc.), căpătînd dimensiuni catastrofale. Ba chiar se constată că în unele țări foste comuniste (noi nu facem excepție) forțele retrograde, nostalgice utilizează, cu succes, sloganul naționalist. A studia deci științific (adică perfect calm) chestiunea prezintă azi un interes absorbant.

E misiunea pe care și-a asumat-o, încă în 1983, bine cunoscutul sociolog și politolog englez Ernest Gellner, într-un eseu concentrat, intitulat chiar *Națiuni și naționalism*. Evident, a început prin a defini conceptele cu care operează. Naționalismul, își începe Gellner expozeul, este mai întîi un principiu politic, care statuează că unitatea politică și cea națională ar trebui să fie congruente. Sînt diferite căi care pot viola principiul naționalist. De pildă, situația în care nu toți membrii unei națiuni fac parte din frontiera unui stat național. (E, să ne amintim, situația României înainte de Marea Unire din 1918.) În această perspectivă, naționalismul apare ca o teorie a legitimității. Dar aceasta e perspectiva blîndă. Că nu toate societățile au un stat e un lucru știut (vezi, de exemplu, situația poporului evreu înainte de crearea statului Israel; și asta a durat mai bine de două milenii). Statalitatea ocupă, așadar, în această ecuație un rol proeminent. Se constată că

naționalismul apare numai în medii în care existența statului e consolidată. Dar chestiunea e mult complicată. Pentru că națiunile, ca și statele, sînt o limitare și nu o necesitate universală. Nici națiunile, nici statele nu există întotdeauna și în orice împrejurări, deși naționalismul susține că statele și națiunile au fost sortite unele pentru altele. În fapt, statul a apărut totuși fără ajutorul națiunii, unele națiuni apărînd fără existența unui stat propriu. Aici intervine factorul cultural, fără de care nu se pot constitui națiunile. Să citez din demonstrația lui Gellner: „Doi oameni sînt de aceeași naționalitate dacă și numai dacă împărtășesc aceeași cultură, unde cultura semnifică pe rînd un sistem de semne, idei și asociații, tipuri de comportament și căi de comunicare. Doi oameni sînt de aceeași naționalitate dacă și numai dacă se recunosc reciproc ca aparținînd aceleiași națiuni". Să observăm, aici, preeminența acordată factorului cultural. În acest fel, autorul nostru evident că nu acceptă criteriul sangvin sau cel antropometric pe care raseologii extremiști îl socoteau definitoriu pentru constituirea unei etnii și, prin consecință, a unei națiuni. E, negreșit, un punct de vedere important (dacă nu chiar esențial), care instalează discuția în limitele științei antropologice și sociologico-politologice.

Gellner merge, desigur, mai departe, voind să determine momentul apariției națiunilor și, respectiv, a naționalismului. Pentru asta, autorul nostru renunță la romantica teoremă a apariției națiunilor și a naționalismului în epoca, exprimîndu-ne tautologic, a formării națiunilor. El așază chestiunea pe un teren economic (apelează, de pildă, la opiniile lui Adam Smith), propunînd ideea că naționalismul (care a dus la crearea națiunilor) își are rădăcinile într-un anume tip de diviziune socială a muncii. În societățile preagricole și agricole nu s-ar putea vorbi de naționalism și națiuni. Acestea sînt expresia necondiționată a

societății industriale sau a celei care marchează tranziția spre industrializare. „Epoca tranziției la industrialism trebuia, în conformitate cu modelul nostru, să fie o epocă a naționalismului, o perioadă de așezări turbulente, în care granițele politice sau cele culturale, ori ambele, se modifică pentru a satisface noul imperativ naționalist care acum, pentru întîia oară, se face simțit... Toate acestea înseamnă că în istoria modernă efectele naționalismului tind să se îmbine cu alte consecințe ale industrialismului. Deși naționalismul este într-adevăr un efect al organizării sociale industriale, el nu este unicul efect al impunerii acestei noi forme sociale și prin urmare este necesar ca el să fie disjuns de celelalte evoluții." Modelul propus de Gellner e o altă modalitate de înțelegere a procesului apariției națiunilor și a naționalismului. În Europa, aceasta s-a petrecut cam pe la mijlocul secolului al XIX-lea (în unele țări mai devreme, în altele mai tîrziu), adică, preluînd argumentația modelului propus de Gellner, atunci cînd s-a trecut de la stadiul societăților agricole la cel preindustrial și industrial. Și la noi, de fapt, fenomenul a apărut de la mijlocul secolului al XIX-lea, urcînd în timp pe măsură ce se implanta efortul spre industrializare. Sigur că liniile modelului propus de Gellner se perturbă ici-colo. La noi, se știe, procesul industrializării moderne a fost mereu retardatar pînă tîrziu spre interbelic, moștenirea societății agricole (în care activa peste 80% din populație) era apăsătoare. Și cu toate acestea, mișcarea națională (să nu-i spunem naționalistă) era puternică, cerîndu-se întregirea țării (statului) cu toți românii, inclusiv cu cei subjugați de țări (imperii) vecine. Aici, întru cîtva, corectînd liniamentele modelului Gellner, a acționat și influența externă sau, cum spunea Lovinescu (în *Istoria civilizației române moderne*), a devenit o realitate apriorismul ideologic, care a prevalat realitatea procesului economic fatalmente mai lent.

Revenind la modelul lui Gellner, să adaug observația lui, dreaptă, că, de fapt, comentatorii epocii industriale, fie ei de stînga sau de dreapta, au pronosticat adesea internaționalismul. Realitatea a demonstrat că, pînă la urmă, s-a instaurat epoca naționalismului. Să fie valabil aceasta și pentru epoca postindustrială? Aș îndrăzni un răspuns negativ. Oricum, Gellner ține să precizeze din nou ceea ce postulase din capul locului. Și anume că naționalismul zămislește națiunile, și nu invers. El, naționalismul, se folosește de moștenirea istorică a preexistenței culturilor sau a tezaurului cultural, transformînd-o adesea radical. În limitele perimetrului acestui model, islamul apare ca o realitate unică pentru că permite utilizarea unei mari tradiții preindustriale a unei clase intelectuale ca idiom și convingeri naționale, aceasta chiar în spațiul Africii subsahariene care utilizează, pentru scopurile sale, o înaltă cultură străină, de sorginte europeană, valabilă inclusiv la crearea unor entități statale evident capricioase și cam la întîmplare create de către foștii colonialiști. Gellner observă că „naționalismul rezultat de aici era pur și simplu însumarea tuturor negrilor, a nonalbilor dintr-un teritoriu istoric oarecare, uniți acum de noua mașinărie administrativă". Dar acestea sînt expresii ale tribalismului, care n-are sorți de propășire modernă. Tipologia naționalismelor propusă de Gellner urmează, îndeaproape, liniamentele modelului său. Să adaug ideea potrivit căreia intrarea etnicității în sfera politică se face sub formă de naționalism în vremuri în care omogenitatea sau continuitatea culturală este cerută de fundamentele economice ale vieții sociale. E citată opinia unui exeget care deosebește între naționalismul european occidental și cel răsăritean, după criterii în general judicioase. Și tot așa e descris naționalismul diasporei, luîndu-se, ca exemplu edificator, poporul evreu dinainte de formarea statului Israel, trăind

peste tot două milenii, în afara teritorialității etnice. Meditînd la viitorul naționalismului, Gellner, precaut, riscă o speculație posibilă, dar supusă verificării *a posteriori*. Cum intelectualii epocii postindustriale, forța propulsivă a naționalismului inițial, se vor mișca ușor între state aproape internaționaliste, e de presupus că „naționalismul ar înceta să mai fie o problemă sau, oricum, vidurile de comunicare generate de diferențele culturale ar înceta să fie semnificative și nu ar mai produce tensiuni naționaliste". Naționalismul, în ipoteza acestui model propus de Gellner, ar înceta. Și totuși, autorul crede că lucrurile nu se vor petrece astfel, citînd aici opinia lui François Revel după care popoarele nu sînt identice; nu au fost la fel în mizerie și nu vor fi asemenea nici în lux. Pentru că, scrie Gellner, citînd polemic aserțiunea unui inamic al naționalismului, acesta nu e o aberație inventată de gînditori europeni. Patriotismul, cel puțin parțial, face parte din perenitatea vieții umane. E drept, consideră Gellner, naționalismul reprezintă o formă foarte distinctă de patriotism existent în lumea modernă. El este o formă de patriotism specific prin cîteva caracteristici anumite. Rămîne, de aici, ideea că naționalismul, fie și prin forma de patriotism, va dăinui și în viitor, provocînd consecințe, unele deloc plăcute. Modelul propus de Ernest Gellner în legătură cu relația naționalism – națiune este, negreșit, interesant și rodnic. Dar, oricum, numai un model posibil dintre atîtea altele. Însă geneza conceptelor abordate e validă, oferind explicații inteligente acolo unde domnea și mai domnește tulburarea etnicismului primar.

Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*. Traducere de Robert Adam, Editura Antet, 1997.

aprilie 1998

Exegeze și exegeți

Publicistica eminesciană de la *Timpul*

Maiorescu, o dată ajuns ministru al Instrucţiunii Publice (aprilie 1874), s-a gîndit să-i creeze lui Eminescu un loc în învăţămîntul universitar. I-a scris la Berlin, unde se afla poetul, cerîndu-i să-şi grăbească sfîrşitul studiilor şi să-şi ia doctoratul. Criticul nu ştia situaţia şcolară încurcată a poetului, care totuşi o putea scoate la capăt cu certificatul obţinut de la Lambrior, pe vremea cînd acesta fusese directorul liceului din Botoşani. Dar, de fapt, poetul n-avea chemare pentru învăţămînt şi s-a înapoiat în ţară cu studiile neîncheiate. A trebuit, în consecinţă, să se mulţumească cu slujbe onorabile, dar acaparante, de bibliotecar, inspector şcolar, pînă cînd, venind liberalii la putere, a rămas şomer, găsindu-şi întrebuinţare la *Curierul de Iaşi*, o foaie locală căreia poetul îi conferă interes. A fost, de fapt, descoperirea unei vocaţii. A celei de gazetar, care, apreciase Călinescu, ar fi egală în valoare cu poezia (ceea ce, de ce n-aş spune-o, mi se pare exagerat). În octombrie 1877, după multe insistenţe, părăseşte Iaşiul pentru a se ocupa, la Bucureşti, de *Timpul*, gazetă a conservatorilor pe care o dirijase pînă în aprilie T. Maiorescu şi acum vedea de ea, scriind-o, Slavici. Condeiul poetului străluceşte de îndată, articolele sale, mereu intransigente şi vehemente, impunîndu-se. În februarie 1880 devine redactor-şef, demnitate pe care o ocupă pînă la sfîrşitul lui decembrie 1881; din ianuarie 1882, e numai prim-redactor pentru partea politică, pînă în iunie 1883, cînd boala l-a împresurat. De fapt, în ianuarie 1882 poetul fusese retrogradat pentru că scrisul său, mereu ofensiv, i-a nemulţumit pe mai-marii conservatorilor, aceştia înţelegînd să-l controleze prin numirea unor redactori-şefi cumpăniţi (Grigore G. Păucescu, Zizin Cantacuzino). Oricum, scrisul său de la *Timpul*, de

certă importanță, înalță proza politică eminesciană la dimensiunea unei sociologii posibile, chiar dacă n-a apucat să capete o dezvoltare coerent teoretică. Examinînd-o atent (am citit-o și în *Timpul*, și în ediții), se poate aprecia că sociologia poetului, așa cum se relevă din proza sa politică, e, în esență, potrivnică înnoirilor capitaliste. Ibrăileanu avusese dreptate cînd văzuse în poetul-gazetar un exponent al răzeșimii și al breslașilor care priveau cu mefiență spre înnoirea structurilor. În consecință, Eminescu a crezut în himera unei Românii eminamente rurale, admițînd – *in extremis* – acele ramuri industriale care puteau prelucra produsele agrare. Constante rămîn, în cugetarea sa sociologică, elemente din fondul comun al ideologiei junimiste, pe care poetul a supus-o adesea unui proces de interpretare prin delimitare. Concepte precum evoluția organică (înceată) opusă soluțiilor revoluționare, critica statului contractual modern și elogiul statului natural, respingerea formelor fără fond, inflexibila respingere a liberalismului (de la partid la parlament și întreaga dezvoltare suprastructurală și infrastructurală), pătura suprapusă sînt motive ideologice obsesive în proza politică eminesciană. Se cuvine să fie menționat faptul că teoria păturii suprapuse (avocați, negustori, slujbași de tot felul din aparatul administrativ de stat, capitaliști), ca și adăugarea dimensiunii economice (munca) la teza formelor fără fond sînt contribuțiile originale ale lui Eminescu la cristalizarea junimismului. Rămîne faptul indubitabil că Eminescu era împotriva înnoirilor, pledînd pentru menținerea în specificitatea tradițională. Era un punct de vedere eronat. România, ca orice țară în dezvoltare, a adoptat, în a doua jumătate a secolului trecut, modele socio-politice verificate peste tot acolo unde capitalismul își făcea loc. Era inutil să se reinventeze un model existent sau să fie respins ca neavenit la noi. Or, poetul tocmai asta propunea în criticile

intratabile cu liberalismul și Partidul Liberal, atunci la guvernare. Judecînd lucrurile din perspectiva istoriei, dreptatea era de fapt de partea liberalilor – și nu a lui Eminescu –, care, tocmai atunci, în guvernarea lor din 1876-1888, turnau fundamentele României moderne, pe care poetul le considera o gravă eroare. Era, la acest capitol, ca și în cel al politicii de partid, mai intransigent decît fruntașii junimiști și chiar decît aripa ruginită a conservatorilor, care, toți, ca oameni politici ce erau, admiteau compromisul și se adaptau conjuncturalului. Junimiștii colaborau activ cu liberalii (în 1884, după îmbolnăvirea poetului, au dus chiar tratative pentru intrarea în guvernul I.C. Brătianu), pe cînd Eminescu nu ostenea în a zvîrli, cotidian, filipicele sale antiliberale care, nu o dată, au trezit iritarea liderilor conservatori. În octombrie 1878 Zizin Cantacuzino i se plîngea lui Maiorescu că Eminescu transformase *Timpul* în ziarul său personal, iar în iunie-iulie ale aceluiași an poetul e îndepărtat de la gazetă, trimis fiind, cu o misiune, în afara Bucureștiului. Și Maiorescu, și Carp s-au văzut atacați de Eminescu în ziarul pentru a cărui apariție cotizau financiar.

La toate acestea și la multe altele m-am tot gîndit citind cartea dlui D. Vatamaniuc *Publicistica lui Eminescu*. Dl Vatamaniuc este editorul, în cadrul ediției academice, al prozei politice eminesciene, a adus importante contribuții la clarificarea biografiei poetului (a descoperit originea străveche ardeleană a Eminovicilor). Sigur că a avut și clacări, inevitabile, în volumele pe care le-a editat, prin atribuirea paternității unor articole (imensa majoritate nesemnate în gazetă), prin faptul că a considerat ca elaborări personale traduceri (cum e cea a manualului de fiziologie a lui Adolf Fick), și încă multe, destule, altele. Dar meritele sînt – în această muncă de defrișare, identificare și editare a unui laborator de creație nu întotdeauna orînduit – infinit mai mari

decît, probabil, inevitabilele defecțiuni. Dificultatea e însă alta. Tot migălind, cu acribie, la identificare și editare, dl Vatamaniuc a ajuns să se identifice cu opiniile lui Eminescu. De obicei, un comentator știe să ia distanță față de materialul pe care îl editează, interpretîndu-l în spirit critic. E singura modalitate rezonabilă în actele de evaluare, pe care au practicat-o, de altfel, toți marii analiști ai operei lui Eminescu, de la Ibrăileanu și Călinescu pînă la, să spunem, Ion Negoițescu. Nu acesta e cazul dlui Vatamaniuc. D-sa consideră, probabil, o blasfemie orice evaluare critică a unei luări de atitudine a poetului devenit gazetar, dîndu-i, peste tot, dreptate și aprobîndu-l. Ba chiar polemizează cu cei care au formulat opinii critice față de cele ale poetului. Comentariul, descriptiv pînă la saturație, e implicit idolatru. E o modalitate vădit contraproductivă, care, prin idolatrie înțepenită, riscă să mortifice opera eminesciană. Numai spiritul critic îi asigură vitalitatea și necesara actualitate spirituală. Extazul imnic, servil dăunează enorm analizei, negreșit, a celui mai important poet al românilor.

S-a întîmplat că Eminescu a scris la *Timpul* într-o perioadă cînd țara trăia evenimente cruciale. Unul dintre acestea a fost Războiul de Independență din 1877. Conservatorii au decis, atunci, să adopte ceea ce azi s-ar numi un moratoriu asupra politicii externe a Partidului Liberal. Eminescu nu l-a prea respectat. Dar cînd a devenit limpede, după război, că Rusia ne pretinde retrocedarea celor trei județe basarabene (Cahul, Bolgrad, Ismail), Eminescu nu a ostenit în a face vinovat de aceasta guvernul liberal, deși nici conservatorii, de-ar fi fost la guvernare, n-ar fi putut evita dictatul rusesc aprobat de puterile europene. Așa a procedat și în cazul stipulațiilor Conferinței de pace de la Berlin (1878). Atacurile, aproape zilnice, împotriva Partidului Liberal și a guvernului I.C. Brătianu ating pragul de sus al posibilului. Nu e

adevărată aprecierea dlui Vatamaniuc (p. 54) potrivit căreia Eminescu ar fi procedat nuanțat în critica împotriva Partidului Liberal. Îl considera, invariabil, o grupare politică de venetici și fanarioți, străină de interesele țării, trădînd-o din această cauză. Într-un articol din 16 ianuarie 1880 scria repede și definitiv: „Interesele străinilor dar, și numai aceste interese sînt, din nenorocire, dezideratul politicei patrioticului guvern. E foarte natural să fie așa, de vreme ce acei ce conduc partidul de la putere – și asupra acestui punct vom reveni – nu sînt decît străini, străini prin origine, prin moravuri și prin educație". Și altă dată: „Cine sînt acei ce conduc destinele țării noastre? Cine sînt acei ce formează majoritățile în cele două Camere?... Nepoții, feciorii, demnii urmași ai fanarioților, membri d-ai comitetului bulgăresc, cîțiva alți de origini deosebite și foarte puțini români". Printr-o ciudată substituire, oamenii politici munteni, cu deosebire liberali, erau considerați fanarioți, iar cei moldoveni (de obicei conservatori) de origine națională. Lucrurile ajunseseră pînă acolo încît a afirmat că, paradoxal, „chiar dacă toți conservatorii ar fi olandeji sau persani, nu rămîne mai puțin adevărat că secta Carada, Giani, Pherekidis, C.A. Rosetti, Fleva este alcătuită din străini superpuși fără nici un cuvînt nației românești". Această receptare exclusiv xenomană a liberalilor nu s-a oprit din păcate aici, transformîndu-se, cuvîntul nu trebuie să sperie, în adevărată xenofobie. O aflăm, bine consolidată, și în multele articole care comentau critic tratatul de pace elaborat de Conferința de la Berlin (1878), care în articolul 44 cerea României, ca preț al recunoașterii independenței, abolirea articolului 7 din Constituția noastră de la 1866, care interzicea evreilor – pentru că nu erau „de rit creștin" – dreptul de a căpăta cetățenie. Dl Vatamaniuc dă dreptate integrală, și în acest caz, opiniilor lui Eminescu. N-are dreptate. Tratatul de pace al Conferinței de la Berlin era,

indiscutabil, o ingerință în treburile interne ale țării, judicios respinse de Eminescu. Dar de s-ar fi găsit o soluție rezonabilă de a primi acele recomandări, România se sincroniza, în materie de drepturile omului, cu toate țările Europei de Apus și Centrale. Așa a rămas, alături de Rusia, o țară în care discriminarea era legiferată. Argumentele utilizate de Eminescu în această, atunci, inflamată chestiune sînt de sorginte de-a dreptul xenofobă. „Orice s-ar zice – scria el în 4 iulie 1879 –, între noi și evrei este o deosebire de rasă, care nu ne permite nouă s-avem față cu dînșii în împrejurări de onoare decît dispreț. *Noblesse oblige.*" Și în 7 iulie 1879: „Nu există dar români de rit izraelit, pentru că nu există izraeliți cari-n familie să vorbească românește, pentru că nu există izraeliți cari să intre în relații de căsătorie cu românii, c-un cuvînt pentru că evreul e evreu, se simte evreu și pîn-acum nici n-a voit să fie altceva decît evreu". Apoi, la 1 august 1879: „Deși limba nu e singurul semn caracteristic al naționalității, totuși el e un semn principal. Pe cîtă vreme [evreii] nu vor vorbi în familie românește, nu vor primi în școale și sinagoge limba românească – în sinagoge, de nu pentru partea rituală, cel puțin pentru predici –, nu vor putea fi considerați ca români". Și citatele ar putea continua, unele chiar mai dure, în ton sau expresie, decît cele reproduse. Privite din perspectiva actuală a prescripțiilor drepturilor omului, cine ar putea admite – în afară de dl Vatamaniuc – că se neagă dreptul unei minorități etnice la cetățenia unei țări în care trăiește pentru motivul că înțelege să-și păstreze libertatea de a se folosi de limba maternă în familie, în școală sau în ritualul de cult? Nu e aceasta o probă convingătoare a xenofobiei? Cum tot intolerantă era, chiar la 1878-1880, interzicerea unei minorități naționale de a căpăta cetățenia civilă și politică în țara în care s-a născut, trăia și muncea! Oricîte motivații ar invoca dl Vatamaniuc în această

chestiune, e greu să i se dea dreptate din perspectiva standardelor actuale și chiar a celor de atunci. De aceea, tocmai, junimiștii P.P. Carp și Titu Maiorescu s-au disociat de atitudinea lui Eminescu în această chestiune, iar poetul, inflexibil în convingeri, l-a criticat, pentru aceeași chestiune, pe mentorul Junimii, încît acesta a fost nevoit să consemneze în jurnal în mai 1879: „Grea epoca Eminescu. Articol al lui în chestiunea evreiască în contra mea".

Fără îndoială, dl Vatamaniuc e, repet, un foarte bun cunoscător al publicisticii eminesciene. O descrie minuțios, organizînd-o pe categorii de probleme, chiar excesiv. Dar nu are, nu poate avea judecăți critice, sfîrșind, de fapt, prin a se confunda cu opiniile și argumentele poetului, adesea devenit pamfletar. Aceasta și la peste un veac din momentul cînd a fost scrisă această proză politică. Nici acum, după mai bine de un veac, nu e posibilă și necesară detașarea critică în examenul exegetic? Dar, de fapt, în această carte exegeza e înlocuită cu descrierea migăloasă.

D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu. 1877-1883, 1888-1889*. Editura Minerva, 1996.

iunie 1997

Disociere convertită în justificare

Eminescu e tratat din păcate și azi ca unul dintre miturile noastre fondatoare, mitografii dezvoltîndu-și, chiar agresiv, punctele de vedere. Aici textul e, în întregime, sacralizat și nu e îngăduită nici o voce „laică". A încerca să spun, chiar într-o exegeză, că, de pildă, secțiunea retorică a liricii eminesciene trebuie așezată pe un alt palier și mai coborît decît poezia de dragoste și filosofică, sau a afirma că *Doina* e totuși o poezie modestă sînt imediat sancționate drept acte blasfematoare. Aceeași reacție se înregistrează dacă se încearcă discutarea critică a

publicisticii eminesciene. Ne-am prea obişnuit să vorbim despre Eminescu în termeni absoluţi şi sintagme aberante ca aceea formulată de C. Noica. „Omul deplin al culturii româneşti" continuă să întreţină atmosfera de zeificare a unui continuu parastas. Realitatea este că e vital necesară o nouă lectură a operei eminesciene, formulîndu-se, apoi, judecăţi critice valide. Pentru că o valoare rezistă şi înfruntă timpurile numai într-o atmosferă dominată de spirit critic. Idolatria, oricînd, dimpotrivă, mortifică valorile. Şi, deocamdată, această libertate a spiritului critic nu este tolerată, numărul revistei *Dilema* din primăvara acestui an, închinat rediscutării operei lui Eminescu, demonstrînd, prin reacţia stîrnită, că ne aflăm încă, solid implantaţi, în idolatrie. La aceasta a contribuit şi contribuie enorm şcoala, cu clişeele înrădăcinate, care lasă sechele pe viaţă. Şi e greu de prevăzut cînd se va putea trece de la faza mitografică la aceea critică, deşi încercări – repede reprimate – se produc şi se vor mai produce.

Am citit zilele acestea o carte despre publicistica eminesciană datorată unui tînăr istoric, dl Mihai Dorin. Sigur că e situată la distanţă astrală de cartea dlui Dumitru Vatamaniuc, de acum vreo doi ani, intitulată chiar *Publicistica lui Eminescu*. De fapt, mă grăbesc să precizez, cartea dlui Mihai Dorin e intitulată *Civilizaţia românilor în viziunea lui Eminescu*. Dar ea se ocupă cu preponderenţă tot de publicistică. E adevărat că autorul îşi propune să evidenţieze, cum anunţă, „un Eminescu raportat la timpul său, eliberat de interpretări sentimentale, de anexiuni conjuncturale, de tăinuiri ocrotitoare, incompatibile cu firea sa, dar mai ales cu vîrsta culturii româneşti". E drept că adaugă imediat că acest deziderat „rămîne încă o problemă de actualitate" pe care, probabil, îşi propune să o rezolve şi autorul nostru. Dar propoziţiile care urmează minează anunţul deziderat, de vreme ce se spune că, „expresie

chintesenţială a epocii sale, Eminescu este creator de timp istoric, ca întregitor al seriei culturii clasice româneşti. Timpul interior al culturii naţionale s-a definit prin Eminescu". Ne reinstalăm deci, chiar de la început, năucitor, în faza adulatorie, necritică a exegezei eminesciene. Şi lectura cărţii demonstrează aproape integral această apreciere. Rînd pe rînd, autorul pare a pune în discuţie judecăţile fundamentale ale publicisticii eminesciene pentru a sfîrşi, aproape inevitabil, prin a le justifica. Să amintesc aici opinia bunului meu coleg de breaslă, dl Alexandru George, care a observat, cu dreptate, cred, că articolele lui Eminescu nu erau, de fapt, citite mai de nimeni în epocă, neavînd ecou. (Aş adăuga însă, corectiv, că le citea sigur C.A. Rosetti, cu care polemiza, şi îi răspundea, şi unii lideri conservatori, inclusiv junimiştii, pentru a-l mai potoli pe directorul – apoi numai prim-redactorul – *Timpului*, prea excesiv şi personal în opinii.) În rest, are dreptate dl Alexandru George, aceste articole, atunci necitite, au ajuns de pe la 1900 la cote foarte înalte, fiind, de fapt, utilizate de curentele de idei, de obicei de dreapta şi extrema dreaptă (mai toate cu o pronunţată fizionomie romantic agrariană), ca puncte de sprijin, o dată cu înălţarea meritată a liricii poetului la dimensiunea creaţiei naţionale. De aceea gazetăria sa nu poate fi privită decît de la 1900 încoace şi de către aceste curente de idei drept „expresie chintesenţială a epoci sale", cum afirmă dl Mihai Dorin, blamînd, ce-i drept, în altă parte procedeul acestor orientări ideologice de a şi-l anexa pe Eminescu. Dar e foarte adevărat că aceştia l-au anexat, revendicîndu-se de la opiniile sale, considerîndu-l părintele lor. De pildă, ani de zile gazeta xenofobă *Porunca Vremii* a avut alături de frontispiciul cu denumirea publicaţiei vestitul distih „Cine-au îndrăgit străinii,/ Mînca-i-ar inima cîinii". Iar comuniştii, de astă dată o ideologie tot totalitară, dar de extremă stîngă, şi

l-au anexat pe poet şi pe cugetător pentru discursul din *Împărat şi proletar* şi alte cîteva compuneri.

Dl Mihai Dorin se referă la acele opinii care consideră că liberalii au fost cei care au propus şi au militat pentru evoluţia structurilor româneşti. Dar îi caută locul, în acest proces, lui Eminescu, afirmînd că poetul, în opera sa publicistică, „a militat împotriva pactului cu propriile maladii ale societăţii româneşti", că „momentul Eminescu este acela al cunoaşterii de sine, el îndeplinind, în consecinţă, o importantă funcţie istorică", că „Eminescu n-a respins direcţia dezvoltării societăţii româneşti, ci a căutat necesarul său pandant – punerea în valoare a vocaţiilor autentice" etc., etc. Cum stăruie mereu dl Mihai Dorin, ţara noastră era, atunci, în deceniile opt-nouă, într-o fază de tranziţie spre adaptarea modelului de civilizaţie occidental (dar, să notez în treacăt, cînd n-a fost România într-o perioadă de tranziţie?). Aceasta era unica soluţie, preconizată de paşoptişti şi realizată de legatarii acestora, liberalii lui I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti. Ar fi nedrept să se nege total rolul conservatorilor (printre ei şi al junimiştilor). Aceştia, cu funcţia lor frenatoare, au îndeplinit oficiul de a controla prea pripitele acţiuni legislative şi economico-politice ale liberalilor. Aici, cred (şi o afirmă şi autorul), poate fi plasată şi publicistica lui Eminescu cu concepţia sa despre civilizaţia românească. Dar rolul prim în acest proces de tranziţie sociologic necesar l-au avut liberalii. În perioada lungii lor guvernări dintre 1876 şi 1888 (cea mai lungă guvernare din istoria României) s-au pus fundamentele României moderne (instituţional, infrastructural, legislativ, economic). Şi, din păcate, aceasta a coincis cu angajarea lui Eminescu la *Timpul* (1876-1883), unde acesta s-a războit, adesea pamfletar, cu liberalii, contestîndu-le iniţiativele şi toată politica lor (inclusiv cucerirea independenţei). Oricum am contempla lucrurile, obiectiv vorbind,

dreptatea n-a fost în această polemică (adesea prea pătimașă) de partea lui Eminescu, ci a liberalilor și chiar a detestatului de poet C.A. Rosetti. Oricît ar fi denunțat directorul *Timpului* găunoșenia retoricii (adesea și demagogice) a lui C.A. Rosetti în *Românul*, dreptatea era, și în epocă, și în perspectiva istoriei, de partea directorului cotidianului liberal. Asta chiar dacă, parțial, unele judecăți ale lui Eminescu erau judicioase. Sigur că într-o atît de fecundă și lungă guvernare s-au făcut abuzuri de tot felul, corupția făcîndu-și de cap, tolerată chiar de primul-ministru I.C. Brătianu, care a condus guvernul aproape absolutist (de unde și porecla de „Vizirul"). Era rostul unei gazete de opoziție, cum a fost *Timpul*, să ia atitudine, denunțînd anomaliile constatate. Și Eminescu a făcut-o cu asupra de măsură. Dar criticismul său a mers mult mai departe, combătînd chiar direcția spre modernizare a țării în care s-au angajat liberalii. Organicismul său funciar, în care se formase intelectual în Austria și Germania (inclusiv, firește, școala istorică a dreptului, la care face adesea erudită referire dl Mihai Dorin), era fundamental ostil viziunii liberale, revoluționare. Aceasta, oricum am justifica lucrurile, a născut o concepție retrogradă care țintea să obstaculeze evoluția organismului românesc întru adoptarea modelului civilizator occidental. Pe acest temei, singurul judicios, Ștefan Zeletin și E. Lovinescu l-au instalat pe Eminescu, în cărțile lor capitale pentru studierea acestui proces istoric, în tabăra reacționară. Și au avut dreptate, chiar dacă Mihai Dorin le-o contestă. Eminescu a condamnat adesea faptul că acest proces civilizator s-a petrecut de sus în jos, el optînd poate pentru soluția evoluționist organicistă contrarie. Dar lucrurile – și Lovinescu a demonstrat-o strălucitor – nu se puteau petrece altfel. Degeaba justifică dl Mihai Dorin opțiunile lui Eminescu, relansîndu-le rațiunile. Procesul nu putea să se petreacă altfel.

Fără îndoială, în acest proces de tranziție fundamental, România (ca mai toate țările Europei de Est) se găsea nepregătită și, mai ales, cu un imens lest de ruralitate copleșitoare. Firește că liberalii de atunci (ca și cei de după aceea, inclusiv în interbelic, și ca și alte partide politice) n-au găsit, pentru că nu puteau fi găsite imediat, soluțiile pentru îmbunătățirea condiției de viață a țărănimii. Dl Mihai Dorin relevă, într-un dens capitol, faptul (de altfel știut) că Eminescu a condamnat în articole condensate mizeria în care era lăsată să trăiască țărănimea datorită – cum altfel? – liberalismului. Ibrăileanu l-a considerat, datorită acestor pledoarii, pe poet un exponent al răzeșilor și al breslașilor (a căror condiție a decăzut, arăta publicistul de la *Timpul*, din pricina pătrunderii masive a fabricatelor străine, ca urmare a tratatului economic într-adevăr păgubos cu Austro-Ungaria). Dar fenomenul era inevitabil. Apoi, de ce n-aș spune-o?, liberalii, totuși, au încercat inițiative în favoarea țăranilor, pe cînd conservatorii s-au opus cu îndîrjire. În 1864, cînd Cuza și Kogălniceanu, legatari ai pașoptismului (bine desconsiderat de Eminescu sau de T. Maiorescu) au înfăptuit reforma agrară, conservatorul Barbu Catargi s-a opus cu vehemență, pierzîndu-și chiar viața din această cauză. Eminescu, asemenea multor altora, a condamnat – și avea dreptate – consecințele reformei agrare a lui Cuza și Kogălniceanu. Dar se putea proceda, atunci, în 1876-1883, altfel? Ar fi admis conservatorii desființarea marii proprietăți, în favoarea țărănizării agriculturii? Demonstrațiile lui Eminescu despre condiția grea a țărănimii erau perfect judicioase. Dar erau aceste grave anomalii exclusiv datorate, cum arăta Eminescu, liberalilor? Se știe că organicistul și tradiționalistul Eminescu s-a folosit, în publicistica sa, mult și de argumente apăsat naționale, adesea căpătînd coloratură xenofobă. Dl Mihai Dorin stăruie în ideea că Eminescu

n-a fost xenofob, ci numai favorabil claselor pozitive (țărănimea și aristocrația funciară), burghezia fiind preponderent alogenă. Dar sociologii (să-i amintesc și eu, ca și dl Mihai Dorin, pe W. Somfart și Șt. Zeletin) au demonstrat că, peste tot, burghezia a început prin a fi alogenă. Iar opiniile sale împotriva încetățenirii evreilor în 1878 (potrivit recomandării articolul 44 al Tratatului de pace de la Berlin) erau excesive. Că această clauză a tratatului de pace era un amestec în treburile interne ale țării e incontestabil, încît imprecațiile lui Eminescu apar ca justificate. Dar acest tratat propunea României posibilitatea racordării la condiția respectării drepturilor omului. De ce era acest fapt de neadmis? Și, oricum, alunecările lui Eminescu spre rasism – o recunoaște și dl Mihai Dorin – în chestiunea evreiască în anii optzeci îl apropie, nu-i așa?, de xenofobie. Cît privește pledoaria sa împotriva fanariotismului și a moravurilor fanariote, de care vorbește și autorul nostru, și aceasta era de coloratură puternic antiliberală. C.A. Rosetti, Carada, Pherekide și mulți alții erau fanarioți și, străini de spiritul țării, n-ar fi avut ce căuta în fruntea treburilor statului. Dar n-a vorbit la fel de fanarioții din Partidul Conservator. Ba chiar a susținut că numai prin apartenența la conservatori străinismul lor devine național.

Dl Mihai Dorin încearcă, în cartea sa, să se obiectiveze, adică, altfel zicînd, un pas spre disocierea de idolatrie. Pasul făcut e mic de tot pentru că, am mai spus-o, prevalentă e aici strădania de a justifica, de fapt, concepția lui Eminescu așa cum e exprimată în publicistică.

Mihai Dorin, *Civilizația românilor în viziunea lui Eminescu*. Editura Fundației Culturale Române, 1998.

noiembrie 1998

Boala lui Eminescu

Am citit o carte despre Eminescu în care ridicolul stă mereu alături de efortul clarificării prin ştiinţă. E vorba, mă grăbesc să spun, de investigaţiile unui neuropsihiatru în legătură cu boala şi, apoi, moartea poetului. Se ştie că majoritatea exegeţilor importanţi ai vieţii lui Eminescu au socotit că poetul a fost luetic prin ereditate. S-a spus chiar că boala, care ar fi lovit şi pe fraţii şi surorile lui Eminescu, ar fi fost adusă în familia Eminovicilor de către mama sa, Iurașcii fiind, şi ei, fiinţe stranii şi chinuite de boli. Un volum de documente adunate cu acribie de regretatul arhivist Gh. Ungurean, *Eminescu în documentele de familie*, Ed. Minerva, 1977, adusese mărturii relevabile în acest sens. Puţini se îndoiau de această ipoteză şi nu văd ce e infamant, pentru opera şi memoria poetului, în ea. Tocmai de aceea, mari spirite şi exegeţi de renume au acceptat-o, tratînd-o ca atare. Mai ales că se bizuiau pe un diagnostic rostit de un savant de statura lui Gh. Marinescu, mai înainte de a ieşeanului dr. Fr. Iszac şi a altora. Dl Ovidiu Vuia, neuropsihiatru stabilit, din 1969, în Germania, a considerat că acceptarea acestui diagnostic privind maladia lui Eminescu este o gravă ofensă adusă întregului popor român, care s-a desăvîrşit întru frumos prin opera poetului. De parcă mari spirite ale lumii, lovite de această maladie, ar fi fost întinate (de cine?) prin însuşi faptul că soarta le-a adus-o. Dar dincolo de exaltarea naţionalistă – binişor ridicolă – de care se lasă cuprins, continuu, dr. Ovidiu Vuia, important e, desigur, ca acest episod al vieţii şi al morţii poetului să fie clarificat, dacă examenul ştiinţific o îngăduie. Şi, cum se va vedea, dr. Vuia produce asemenea argumente.

Să spun, mai întîi, că pe vremea îmbolnăvirii şi, apoi, a morţii lui Eminescu mai toate nevrozele, de

orice tip, inclusiv unele maladii vasculare erau considerate și tratate drept sifilis. Examenul medical era exclusiv clinic, neexistînd încă expertizarea prin analiza Wasserman. În aceste condiții nu apare deloc de mirare că boala lui Eminescu a fost considerată drept sifilis și tratată ca atare. Inutil se războiește dl Ovidiu Vuia cu medicii care au pus, atunci, acest diagnostic. Nu erau deloc nici culpabili, nici ignari. S-au supus unei practici a vremii. E drept că, la îmbolnăvirea din vara lui 1883, semnalată lui Marinescu de doamna Slavici, acesta l-a internat pe bolnavul cu mintea întunecată în sanatoriul doctorului Șuțu de pe Strada Plantelor din București. Repede, Marinescu a adunat banii trebuitori și l-a trimis pe bolnav la Viena, într-un vestit sanatoriu (Ober Döbling) unde expert era doctorul Obersteiner. Nu se știe – din păcate – care a fost diagnosticul propus, la Viena, de dr. Obersteiner. Dl Vuia a făcut cercetări în capitala Austriei și a constatat că arhiva vestitului sanatoriu de pe timpuri s-a prăpădit. Fapt este că poetul, după tratament adecvat, și-a revenit, ceea ce ar proba că nu fusese lues. E o presupunere. Oare să fi eliberat direcția sanatoriului Ober Döbling pacientul, cu starea bine ameliorată, fără un diagnostic și prescripția tratamentului de urmat? Enigmă. Oricum, nimeni n-a dat de aceste hîrtii lămuritoare, fără de care, azi și mai înainte, nici un pacient nu era externat. De ar fi existat, și diagnosticul ar fi fost altul decît infecția luetică, cu siguranță că era ascultat de viitorii medici care l-au tratat pe Eminescu în remisiunile bolii. Cum se știe, Maiorescu l-a vizitat pe bolnav în sanatoriul vienez. Dar n-a găsit cu cale să noteze, în jurnal, diagnosticul bolii. Nu l-a aflat de la medicii vienezi sau l-a știut dar n-a socotit necesar să-l transcrie în scrupulosul său jurnal, plin totuși de atîtea amănunute? Oricum, încă în sanatoriu fiind, Eminescu, revenit la luciditate, i-a scris criticului acea foarte îngrijorată

scrisoare în care întreba cine îl întreține la așezămîntul vienez și care va fi soarta lui în viitor. Criticul i-a răspuns prin acea frumoasă și plină de tact scrisoare, dîndu-i asigurări liniștitoare. Ba chiar l-a vestit că, după externare, împreună cu Chibici Rîvneanu va face, pentru întremare convalescentă, o călătorie în Italia. Ceea ce, cum se știe, s-a și întîmplat. Dar, încă o dată, știau Maiorescu sau Chibici Rîvneanu diagnosticul pus de Obersteiner? Dl Ovidiu Vuia propune, pe baza descoperirilor medicale de astăzi, că poetul n-a fost luetic și că maladia sa fusese o nevroză maniacă depresivă de tip schizofrenic. Altfel, de ar fi fost luetic, ar fi sfîrșit de o paralizie generală progresivă. De maladia psihozei endogene au suferit și frații săi, morți timpuriu sau de sinucidere, ca și Harieta, sora sa de la Botoșani, totuși paraplegică (pentru a evita expresia paralitică de picioare), ca și urmașul celeilalte surori, Aglaia, căsătorită Drogli (și chiar ea însăși). De ce n-a suferit vreunul din părinții lui Eminescu, morți oameni în vîrstă, de aceeași maladie, nu ni se spune. Și doar căminarul Eminovici a tot administrat moșii, a făcut negoț, și-a sporit averea, pe care, apoi, a pierdut-o spre regretul mare al fiului său Mihai, care s-a zbătut, și el, să o salveze, fără rezultat, încă înaintea îmbolnăvirii. Acest diagnostic propus de dl Vuia după 1975 în reviste românești din exil a fost propus (fără a ști unul de celălalt) și de dr. Ion Nica într-o carte din 1972, publicată la Editura Junimea. Dar prof. Pius Brînzei, într-o carte pe același subiect, din 1976, opta totuși pentru diagnosticul lues. Se știe că la reîntoarcerea poetului în țară, refăcut, Maiorescu s-a îngrijit să-l stabilească la Iași, oferindu-i-se, pro forma, postul de bibliotecar adjunct la Universitate. Dar banii de leafă îi procura, prin subscripție, Maiorescu, care aranjase cu V. Burlă ca totul să aibă statut de aparentă legalitate. Aici poetul ar fi lucrat, învățînd sanscrita și traducînd, pentru asta, un

manual al lui Bopp. Aceasta ar fi, printre altele, dovada pentru dl Ovidiu Vuia că maladia poetului nu era infecția luetică, ea neîngăduind, o dată declanșată, astfel de activități intelectuale. Dl Vuia merge cu aprecierile acestea pînă mult dincolo de specialitatea sa. Deși n-a văzut, darmite să fi studiat manuscrisele eminesciene, d-sa crede că poetul a fost în cei șase ani ai bolii într-o bogată și fecundă activitate creatoare, inclusiv în poezie, scriind, atunci, *Kamadeva*, *De ce nu-mi vii*, *Sara pe deal* și altele. Specialiștii, inclusiv Călinescu și Perpessicius, au stabilit, pe baza unei migăloase cercetări a manuscriselor, că aceste poezii erau notații din amintire, poetul transcriind pe bucăți de hîrtie (cea cuprinzînd *Kamadeva* ar fi fost descoperită, mototolită, aruncată pe jos, de tînărul, atunci, A.C. Cuza) vechi poezii, rămase în lada de manuscrise păstrată de Maiorescu. Astfel încît argumentul dlui Vuia că anii de boală n-ar fi însemnat o încetare a activității creatoare a poetului nu stă în picioare. În zadar și cam necugetat îi probozește – dar pe ce ton și cu ce fel de cuvinte! – dl Vuia pe Călinescu, Perpessicius, George Munteanu, care au susținut o opinie contrarie. Adevărul este acesta și nici o opintire a dlui Vuia nu-l poate clinti. E aproape sigur că cei șase ani de boală ai poetului au fost, vai, improductivi. Aceasta nu înseamnă că diagnosticul propus de dl Vuia ca și, am văzut, de Ion Nica n-ar fi o ipoteză valabilă de lucru și, cine știe, poate chiar adevăratul diagnostic al acelei maladii declanșate în vara lui 1883. Din păcate, medicii timpului au crezut altfel, diagnosticînd un lues și tratîndu-l cu mijloacele rudimentare de atunci. Dr. Francisc Iszac de la Iași i-a prescris, printre altele, fricțiuni cu alifie de mercur pentru că, între timp, apăruseră plăgi pe picioare. Acestea ar fi sporit maladia, provocînd infecții. Pentru că durerile, de care poetul s-a tratat și la Liman, lîngă Odessa, n-ar fi fost, afirmă dl Vuia, decît consecințele unei infecții

de natură reumatismală, contractată în Viena studenției, și nicidecum, așa cum considerau medicii timpului, expresia eruptivă a luesului. Și ca probă că n-a fost lues, stăruie mereu dl Vuia, stă faptul că poetul nu și-a pierdut memoria, autorul citind de cîteva ori mărturiile lui Vlahuță despre convorbirea cu Eminescu la Iași și, apoi, cu cîteva luni înainte de deces, în sanatoriul de la București. Dar dl Vuia nu ține seama de mărturia, păstrată în scris în actele tribunalului București, despre vizita făcută, în același sanatoriu bucureștean, cu cîteva săptămîni înainte de moarte, de Maiorescu, un judecător și un grefier, care avuseseră misiunea să constate starea mintală a pacientului în vederea stabilirii unei tutele care să administreze pensia pacientului. Or, cu acest prilej, poetul, cu mintea total rătăcită, nu i-a recunoscut pe vizitatori, halucinînd vorbe fără șir. Un diagnostic care ignoră sau nu cunoaște toate manifestările bolnavului (ce-i drept clinice) devine din sigur numai probabil. Se pare că aici, la sanatoriul Șuțu de pe Strada Plantelor, pacientul a fost tratat și cu injecții cu mercur, care i-ar fi fost fatale. Dl Vuia contestă că moartea poetului ar fi fost provocată de piatra aruncată de bolnavul Poenaru, susținînd că, dimpotrivă, a fost consecința unei sincope cardiace determinate de tratamentul contraindicat. Autopsia creierului celui decedat (făcută în condiții improprii, organul fiind lăsat cîteva zile în soare pînă va fi intrat în stare putridă, la Spitalul Brîncovenesc) a constatat totuși că greutatea sa ar fi fost de 1.400 grame. Or, o astfel de greutate a creierului dovedește că aparținea unui om sănătos, sau cu aspect morfologic normal, caracteristic psihozelor endogene. Aceasta ar infirma diagnosticul de lues pus, în 1889, după o superficială autopsie a creierului, de tînărul viitor mare neurochirurg dr. Gh. Marinescu, care n-avea, atunci, decît 26 de ani, și era înainte de specializarea sa în laboratorul parizian al doctorului Charcot. Negreșit,

opiniile dlui Ovidiu Vuia, concretizate în cîteva studii şi articole, ca şi cele din cartea lui Ion Nica, trebuiesc luate în seamă, fiind, cu adevărat, contribuţii.

Din păcate, dl Ovidiu Vuia nu se mulţumeşte cu exegezele din spaţiul specialităţii sale medicale. El se voieşte şi un exeget al operei lui Eminescu. Or, în aceste studii ridicolul muşcă puternic şi definitiv, mutîndu-ne în zonele penibilului. Şi ca nenorocirea să fie şi mai mare, dl Ovidiu Vuia scrie şi poezie, închinată, desigur, marelui poet. Aici dezastrul e total. Să citez, spre clarificare, cîteva mostre, cred, edificatoare: „La mine am purtat de cînd mă ştiu/ Volumul tău de versuri/ Hyperion al duhului cel viu/ Născut prin universuri". Şi: „Ar trebui să-i ridicăm statui/ În alba piatră de pe Caraiman,/ Să-l vadă toţi, din drumul care suie/ Bucegii, sanctuar daco-roman". Şi încă: „Cu versul Tău trecutu-i rădăcina/ Copacului ce creşte spre viitorime,/ Călăuzindu-l neabătut lumina/ S-atingă plin de roade, zările sublime". Şi ca totul să fie aglomerat de ridicol şi penibil, s-a întîmplat că acest volum este editat prin grija unui Gh. Sărac, un cîntăreţ de romanţe, care a adunat şi a publicat toate romanţele scrise pe versuri de Eminescu. Şi acest domn Sărac – care a descoperit volumaşul dlui Vuia în SUA, unde a făcut un turneu cîntînd „romanţele eminesciene" acolo, prin coloniile românilor americani – a adus cartea în ţară şi a publicat-o. Dar a ţinut să ofere, în finalul cărţii, şi un interviu gongoric, aglomerat de truisme, tremolat sentimental, care, repet, ne afundă în ridicol. Păcat că dl Ovidiu Vuia n-a lăsat să apară libere de orice balast studiile sale de neuropsihiatru aplicate pe exegeza maladiei lui Eminescu.

Ovidiu Vuia, *Misterul morţii lui Eminescu. Eminesciene*. Editura Paco, 1996.

ianuarie 1997

O exegeză de istorie a medicinei românești

Să încep cu o mărturisire. Din întreaga noastră istorie modernă a literaturii, cel mai mult mă preocupă perioada Junimii și a lui Gherea și, apoi, cea interbelică. Despre această de-a doua perioadă am scris două cărți de sinteză, ocupîndu-mă, separat, în cîte un studiu despre fiecare dintre cele două decenii care compun epoca interbelică. A fost, incontestabil, o perioadă fecundă în toate (nu numai sub raport literar), care a marcat fericit înnoirea spre modernitate a țării. Am studiat această perioadă adîncit, ceea ce a presupus consultarea atentă a unei prea întinse bibliografii (luîndu-mi fișe cu date și citate semnificative), de la literatură, estetică, antropologie culturală, filosofie, estetică și critică literară, viață politică, istoriografie, sociologie, literatură economică, presa timpului și pînă la statistică și încă multe altele. N-am ocolit nici literatura despre starea sanitară a țării, citind monografii, studii de sinteză (precum *Sănătatea poporului român* de George Banu, cartea dr. C. Georgescu *L'alimentation de la population rurale en Roumanie* (1938), studiile lui V. Gomoiu și Marius Georgescu, capitolele despre acest despărțămînt din *Enciclopedia României* și încă destule altele. Prietenul Matei Călinescu, astăzi profesor la Universitatea din Bloomington, SUA, văzîndu-mi, odată, cărțile de pe masa mea de lucru din sala de lectură a Bibliotecii Academiei, îmi spusese descumpănit că am lecturi bizare pentru un istoric literar. Aria mea de preocupări era, și este, atît de întinsă pentru că, în fapt, curentele noastre (despre care am scris, mai despre fiecare, cîte o monografie) nu sînt, cum s-a crezut și se mai crede, strict literar-estetice, ci complexe curente de idei, în

structurile cărora intră, cu rol aproape egal, dimensiunea politică, programul economic, caracterul său sociologic.

Cu siguranţă că de aceea mă interesează mult cărţile dlui prof. Dan Setlacec despre starea medicinei româneşti în interbelic. Şi cum d-sa e un eminent chirurg, probabil unul dintre cei mai mari din cîţi a avut chirurgia românească în ultimele decenii, atenţia predilectă, în aceste cărţi, e îndreptată spre disciplina pe care a practicat-o cu atît de strălucite performanţe. Dar nu ocoleşte nici celelalte segmente (nici nu ar putea proceda altfel) ale medicinei, inclusiv cele ale stării sanitare a ţării. Cărţile ultime ale prof. Dan Setlacec, intitulate *Medicină românească. Medicină europeană*, sînt lucrări de istorie a medicinei. Primul volum (l-am comentat) a apărut în 1995 şi cel de-al doilea în acest an, 1998, la Editura Humanitas. Autorul abordează pentru prima oară, cu aceste cărţi, pieptiş istoria medicinei româneşti şi, pentru a le putea elabora, s-a afundat cîţiva ani buni în Biblioteca Academiei (şi în alte biblioteci), unde a citit imens din ceea ce îl interesa. Ideea principală care îl călăuzeşte pe autor este să demonstreze că medicina românească a fost, în interbelic, una perfect sincronă cu cea europeană, prin organizare medicală, prin pregătirea profesorilor şi a medicilor în genere, prin aparatură şi mijloacele de diagnostic, prin performanţele unor mari chirurgi ai timpului, creatori de şcoală şi de şcoli. Şi, cu siguranţă, nimic nu îi este distinsului autor mai dezagreabil decît ideea că noi, de-abia azi, ne străduim să devenim, în toate, europeni. Negreşit, aproape cinci decenii de comunism ne-au cam decuplat, în toate domeniile, de Europa. E, aceasta, una din marile nenorociri ale nefericitei noastre ţări, încît, acum, e necesar efortul de a ne racorda la performanţele medicinei europene şi chiar internaţionale. Aceasta nu justifică însă deloc acele aserţiuni care ne plasează în tot traiectul nostru

istoric în afară de Europa. Eram, în interbelic (obiectul de studiu al cărții pe care o comentez), perfect sincronizați cu medicina europeană a timpului. Iar marii dascăli aveau la dispoziție toate mijloacele de a promova valorile și competențele, creînd – nu numai în chirurgie – școli și orientări anume, pregătind, prin selecție atentă și liberă, specialiști autentici.

Dar s-o iau metodic. Merită tot interesul, în primul capitol al cărții, intitulat *Instituții pentru organizarea asistenței medicale*, provenienţa fondurilor pentru asistenţa medicală. Ele nu proveneau decît în mai mică măsură de la bugetul statului, repartizat prin Ministerul Sănătății. Fondul General Sanitar și de Ocrotire, potrivit unei legi din 1930, avea drept surse loteria de stat, jocurile de noroc, taxele provenite din comerțul de medicamente (inclusiv de import), taxa pentru producerea și comerțul cu produse medicamentoase și alte multe taxe, inclusiv din transportul în comun și cinematografe și timbrul sanitar instituit în 1934. Semnificativ e faptul că fondurile I.O.V. proveneau și din 30% din veniturile provenite din chiriile restaurantelor din gări. În plus, Fondul avea dreptul de a primi donații și legate testamentare (care chiar se produceau). Aș adăuga că din 1931 se constituie o loterie pe clase, cu mai multe trageri, 50% din venituri revenind Fondului Sanitar și 50% Uniunii Fundațiilor Culturale Regale. Se verifică deci, precizez, mărturisirea făcută mie de regretatul profesor Al. Rosetti, fostul director al Editurii Fundațiilor Regale, că fondurile acestei instituții proveneau din veniturile Loteriei de stat Bujoiu, regele nealimentînd instituția care-i purta numele din caseta personală. Și acea editură (împreună cu *Revista Fundațiilor Regale*) era serioasă cu totul, inaugurînd edițiile critice din opera clasicilor literaturii române, edițiile definitive din opera scriitorilor consacrați, apariții prestigioase ale scriitorilor

timpului, debuturi pe bază de concurs. La fel se proceda, deci, cu Fondul General Sanitar şi de Ocrotire. Şi cu toate aceste iniţiative inteligente, observă autorul, instituţiile medicale (spitale, clinici, policlinici etc.) nu izbuteau, cu fondurile obţinute, să facă faţă nevoilor existente, dată fiind rata înaltă a costurilor asistenţei sanitare. În plus, funcţionau instituţii private de asistenţă medicală ca Epitropia Sfîntului Spiridon din Iaşi (Spiridonia), Eforia Spitalelor civile din Bucureşti, Aşezămintele Brîncoveneşti (Spitalul Brîncovenesc), toate constituite, prin Fundaţii, cu fonduri proprii provenite din veniturile legatului iniţial sau succesiv. Mai funcţiona, prin legiuiri reînnoite, instituţia Asigurărilor sociale, adoptată Convenţiei Biroului Internaţional al Muncii de la Geneva. Bune, interesante şi instructive pagini aflăm în carte despre sistemul de organizare a instituţiilor medicale în deceniile interbelice. Să notez o cifră edificatoare, care demonstrează insuficienţa medicilor, ceea ce nu asigura o asistenţă medicală de calitate. În 1935 existau în România 8500 medici, cifră cu totul modestă. Din păcate, dintre aceştia, 1600 erau angajaţi în asigurări sociale (iar, dintre aceştia, 200 se ocupau cu administraţia), încît numai 15% dintre medici practicau efectiv medicina în domeniul asigurărilor. Şi, din păcate, a fost, în aceste decenii interbelice, o constantă lipsă de medici în mediul rural, unde, în 1938, era concentrată 82% din populaţie. În 1935-1936 raportul medic/populaţie era 1/15000, iar 271 circumscripţii rurale erau ocupate provizoriu. Din această cauză, natalitatea şi mortalitatea infantilă (naşterile erau, în zdrobitoarea lor majoritate, neasistate medical) aveau rate îngrijorător de înalte. Contribuiau la aceasta şi condiţiile de locuit în mediul rural, structura alimentaţiei, mereu deficitară. Toate acestea şi multe altele, constată autorul, „explică de ce, în ciuda unei mari natalităţi, excedentul natural era redus.

De la 15%, excedentul natural va scădea spre sfîrşitul deceniului al treilea la 9,7‰... Alte date, ca speranţa de viaţă redusă şi mortalitatea generală mare, arătau că asistenţa publică s-a desfăşurat cu mari insuficienţe, asistenţa sanitară din mediul rural, ca şi asistenţa economică socială sau culturală, a rămas ca o pată în evoluţia societăţii româneşti". Într-adevăr, progresul medicinei româneşti era, în raport cu ţările europene dezvoltate, foarte înalt. Dar de aceasta nu putea, din nefericire, să beneficieze zdrobitoarea majoritate (82,2%) din populaţia ţării. E o carenţă socială care apasă greu structurile româneşti interbelice. Şi e meritul autorului că nu ocoleşte aceste adevăruri, comunicîndu-le cu sobrietate ştiinţifică şi analitic, dar mereu prob cu obiectul său de studiu. Bogat în învăţăminte este capitolul care analizează, în detaliu, învăţămîntul medical în perioada interbelică. Amintesc precizarea prof. D. Danielopolu că „învăţămîntul medical românesc este printre cele mai bune din Europa, fapt recunoscut de facultăţi din străinătate". Se notează un fapt care merită să fie relevat: „Cea mai mare realizare a medicinei româneşti a fost întemeierea de *şcoli de medicină* în diverse specialităţi, formate încă înainte de primul război mondial. Activitatea lor va fi statornicită în perioada dintre cele două războaie mondiale, perioadă în care se vor constitui şi unele şcoli noi. În chirurgie şi în specialităţile chirurgicale, activitatea şcolilor de medicină poate fi ilustrată cu mai multe exemple, dar ne oprim doar asupra unuia decisiv în medicina română. În şcoala lui Toma Ionescu s-au format Ernest Juvara (prieten mai tînăr dar şi elev), Amza Jianu, I. Bălăcescu, I. Iacobovici, Tr. Nasta şi alţii. Continuitatea a fost asigurată prin N. Hortolomei şi urmaşii săi de la Iaşi şi Bucureşti, prin I. Iacobovici şi şcoala de chirurgie transilvană, prin Tr. Nasta şi colaboratorii Dan Gerota, Marin Popescu-Urlueni şi Simici. Adevărata şcoală nu se manifestă numai în

timp prin şefii de clinică, ci şi în spaţiu, în spitalele din afara centrelor universitare, unde elevi direcţi sau indirecţi constituiau noi nuclee, capabile de a forma colaboratori şi urmaşi". Aceasta a fost posibil pentru că şefii de şcoală, cu studii în străinătate şi specializare tot acolo, se reîntorceau în ţară cu un statut profesional foarte înalt. Autorul citează cîteva exemple ilustrative. Aleg unul dintre acestea. Profesorul Toma Ionescu, fondatorul şcolii de chirurgie românească, a studiat şi a lucrat într-o mare clinică universitară pariziană, ajungînd pînă la gradul de agregat şi fiind coautorul unui prestigios tratat de anatomie publicat la Paris. Putea face, în capitala Franţei, o carieră strălucită. Şi totuşi, în 1895 se reîntoarce în ţară, dă concurs şi devine astfel profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti, creînd, cum spuneam, o şcoală din care s-au ivit viitorii mari chirurgi. Aproape la fel a fost situaţia profesorului Ernest Juvara, care ajunsese, la Paris, şef de laborator la catedra de anatomie. Revenit în ţară, e angajat imediat la Institutul condus de prof. Toma Ionescu, făcînd, apoi, o carieră strălucită de chirurg. Iar aceşti mari profesori (ca şi alţii) aveau toate posibilităţile ca, prin concursuri oneste, să selecteze competenţe reale care, prin sistemul promovărilor clasice, să devină ele, la rîndul lor, personalităţi de renume. Acesta, ştiu bine, e oful dlui prof. Dan Setlacec, care, în cariera sa, dată fiind promovarea prin dosare de cadre sau activism, nu şi-a putut crea, decît spre sfîrşitul carierei, cîţiva specialişti, dintre elevii de el promovaţi. Dar o şcoală a lui de chirurgie, cum le-a fost în putinţă predecesorilor săi, n-a putut forma, în dauna chirurgiei româneşti. Interesante sînt, desigur, şi celelalte capitole ale cărţii (remarc capitolul, drag probabil inimii autorului, „Evoluţia chirurgiei"), dintre care l-aş mai aminti pe cel intitulat „Viaţa medicului", din care de reţinut, ca fapt de istorie literară, este cazul bolii lui Arghezi

din 1939 (o lombosciatică), care n-a putut fi tratată eficient de somități ca D. Bagdasar, fiind lecuită de un stomatolog, care avea secretul unui preparat de el creat, pe care l-a injectat bolnavului, însănătoşindu-l. De aici s-a ivit episodul piesei de teatru *Siringa*, scrisă de poet, care a stîrnit mare vîlvă.

Cartea dlui prof. Dan Setlacec, scrisă cu migală, se citeşte, repet, cu interes netăgăduit, fiind o importantă contribuție la cercetarea istoriei medicinei românești.

Dan Setlacec, *Medicină românească. Medicină europeană. 1918-1940. Chirurgie. Viața medicului.* Editura Humanitas, 1998.

decembrie 1998

Dincolo de realism

Exegeza despre opera şi viaţa lui Rebreanu îşi menţine cota de interes. Să nu uit a aminti, mai întîi, monografia-eseu din 1965 a dlui Lucian Raicu, adevărat moment inaugural, cea din 1976 a dlui Al. Săndulescu, cea din 1978 a dlui Aurel Sasu, exegezele din 1985 prilejuite de centenarul scriitorului (cu deosebire cele semnate de dl Mircea Zaciu şi Stancu Ilin) şi cele mai noi datorate dlor Mircea Muthu (1993) şi Dan Mănucă (1995). Opera lui Rebreanu a avut şi ea, în posteritate, un destin fericit. În 1969 dl Niculae Gheran a inaugurat, cu trei volume deodată, ediţia critică a operei lui Rebreanu, care a ajuns acum la al şaisprezelea volum, fiind speranţe că ea se va încheia în timp previzibil cu jurnalul, interviurile, corespondenţa, publicistica. E un serviciu imens adus operei lui Rebreanu şi – de ce nu? – culturii române. Şi nu uit să pomenesc şi de exegeza biografică a dlui Niculae Gheran (*Tinereţea lui Rebreanu*, 2 vol.), consacrată, cu rară devoţiune, marelui prozator. Harta e bogată şi cu reliefurile destul de pătrunzator

desenate. Și totuși, ceva nou, substanțial este, aici, oricînd posibil de adăugat, potențînd suprafețele, adîncind analiza, redimensionînd-o. E ceea ce face, cam pe urmele studiului semnat de dl Dan Mănucă, dl Ion Simuț în noua sa carte, cu adevărat remarcabilă, *Rebreanu, dincolo de realism*. Cum anunță și titlul, dl Ion Simuț se războiește, util, în cartea sa cu prejudecata îndătinată „că opera lui Rebreanu e, prin formulă narativă, exclusiv plasată în perimetrul realismului". Opinia aceasta recuperatoare nu e nouă (au relevat-o, mai înainte, Vladimir Streinu și dl Nicolae Manolescu în *Arca lui Noe*). Dar dl Ion Simuț are meritul incontestabil de a o aprofunda și a o argumenta cu bune rezultate, într-un limbaj critic demn de toată stima. Deloc de neglijat e aici și incursiunea criticului în straturile dintîi ale operei lui Rebreanu, cele din faza pre-debutului și a debutului nesemnificativ. Și asta pentru că sînt destui (de obicei nu numai neavizați) care consideră că Rebreanu a apărut matur și masiv din capul locului, impunîndu-se ca atare. Sigur, dl Niculae Gheran a demonstrat eroarea acestei prejudecăți în biografia sa despre tinerețea scriitorului, ca și în ediția *Caiete*, conținînd manuscrisele scrierilor de început ale prozatorului. A relua aceste realități într-un studiu exegetic de ținută și a le dezvolta analitic dintr-un anume punct de vedere e o operație cum nu se poate mai utilă. Există, se știe (dar se ignoră), mai întîi stratul scrierilor adolescentine (sub raportul calității scriiturii) în limba maghiară, predominant minor melodramatice, în proză și dramaturgie. Și e aproape de negîndit ce fizionomie ar fi avut scrisul lui Rebreanu Oliver (acesta era pseudonimul utilizat) dacă nu se producea nefericitul incident din 1907 (nereguli financiare ale locotenentului de honvezi care era, atunci, viitorul mare prozator) și ar fi rămas scriitor maghiar. Obligat să renunțe la cariera armelor, s-a reîntors acasă și a purces efectiv să

învețe românește, pînă a izbutit să debuteze, cu o schiță din moștenirea scrierilor în maghiară, în *Luceafărul*. În 1909 se stabilește în București, dorind să se afirme ca scriitor român. Norocul vieții lui de viitor prozator se numește Mihail Dragomirescu, care îl publică în *Convorbiri critice*, îi încredințează postul de secretar de redacție la *Falanga literară și artistică* și îi înlesnește o colaborare publicistică (remunerată) la ziarul bucureștean *Ordinea*. Această publicistică iredentistă avea să stîrnească indignarea autorității maghiare, care cere – și obține – arestarea și extrădarea lui Rebreanu, rejudecat pentru incidentul financiar din 1907 și, după avataruri, achitat, revenind la București. (Acest incident jenant va fi folosit, în 1928-1930, de adversarii săi – Crainic, Pamfil Șeicaru, Romulus Dianu – într-o campanie de presă fulminantă, încît prozatorul avea să noteze, exasperat, în jurnal, că este „cel mai atacat scriitor"). A reînceput, firește, să scrie. Moda epocii era proza scurtă (schița și nuvela). S-a adaptat ei. Dar ceea ce publica era nesemnificativ estetic, biată magmă fără orizont. Nimic în această proză minoră nu-l anunța pe marele prozator de mai tîrziu.

Izbucnirea extraordinară s-a produs după război. Dar nu în proza scurtă (deși în 1919 a publicat cîteva nuvele de mare substanță estetică), ci în roman. Va fi, cum se știe, romanul *Ion*, din 1920, cel care a fost actul de naștere al unui mare prozator și care îi aduce meritata celebritate. Autorul acestui roman cu tematică rurală izbutește, prin el, să se distanțeze polemic de idilismul sămănătorist, căruia îi administrează o grea, ireparabilă lovitură (de aici atacurile necontenite, prelungite pînă și în 1934 în *Istoria literaturii românești contemporane*, din partea lui N. Iorga). Că *Ion* este un roman obiectiv realist e incontestabil, de altfel prozele sale scurte dinainte demonstrînd că scriitorul, de prin 1909-1910, ucenicea într-ale realismului, citindu-i pe scriitorii ruși

(Tolstoi, Gorki, Cehov). Lovinescu avea să salute, exultant, romanul vestind că „reprezintă o revoluţie şi faţă de lirismul sămănătorist sau de atitudinea poporanistă, şi faţă de eticismul ardelean, constituind o dată, istorică am putea spune, în procesul de obiectivare a literaturii noastre epice". Dl Ion Simuţ aminteşte de alte aprecieri critice, propunînd şi noi puncte de vedere, dintre care aş reţine-o pe aceea că eroul romanului este de fapt stimulat, chiar manevrat, în acţiunile sale de învăţătorul Herdelea, care îl împinge „spre destinul său tragic, întreţinîndu-i pornirea posesivă cu sfaturi strategice". Şi tot de stratul realist, sau al epicii pure, ţine *Răscoala* (1932). Dar dincolo de asta, relieful se complică, profilîndu-se, şi încă pregnant, alte zone narative, deşi evoluţia artei prozatorului nu e deloc intens suitoare, ci, din nefericire, denivelată. *Pădurea spînzuraţilor* (1922) şi *Ciuleandra* (1926) ţin de teritoriul prozei de analiză psihologică, cel dintîi fiind o creaţie perfect rezistentă. Dl Simuţ crede chiar că, în diagrama creaţiei rebreniene, locul *Răscoalei*, de prin 1965 în coborîre a receptării, ar trebui să fie luat de *Ciuleandra*, datorită deplasării interesului dinspre mulţime spre individual. E o opinie care merită toată atenţia, propunînd o bine venită nouă ierarhie a valorilor din spaţiul unei opere întinse şi diversificate ca valoare şi demers narativ. Un efort spre intelectualizare l-ar reprezenta *Adam şi Eva*, fără a putea deloc atinge cota *Pădurii spînzuraţilor* şi nici pe cea atinsă de *Ciuleandra*, deşi aceasta din urmă se plasează în zona de dincolo de median. *Crăişorul*, din 1929, se situează mai jos de median, ca şi semipolitistul *Amîndoi* sau romanul *Jar* (1934). Iar *Gorila*, mă alătur opiniei lui Călinescu, mi se pare o creaţie modestă, deşi trebuie repudiată decis aprecierea celor care au văzut în acest roman o opţiune subiectivă a autorului spre forţele de extremă dreaptă. Ierarhizarea propusă de dl Ion Simuţ, la

începutul studiului său, pentru arta creației lui Rebreanu e judicioasă și bine chibzuită. Aș transcrie de aici această apreciere finală: „Relieful valoric al operei lui Rebreanu, cu munți înalți, dealuri domoale, cîmpii plicticoase și văi adînci, e mai «natural» decît un plan înclinat ca echivalent al unui talent regresiv".

Cum anunță și titlul cărții, autorul discută mult și pătrunzător despre realism referitor la opera rebreniană. Să menționez înainte de toate strădania în a releva (am făcut-o și eu mai anii trecuți) că, în ciuda a ceea ce se crede, prozatorul a fost un om cultivat (dovadă bogata, diversificata sa cronică dramatică, traducerile făcute și programul inteligent al unei bune colecții de buzunar la o editură bucureșteană). Asta nu înseamnă că prozatorul a fost un teoretician, opiniile sale estetice nefiind revelatoare. Criticul nostru are dreptate să aprecieze că Rebreanu susține (în interviuri sau însemnări de jurnal) „ideea unei poetici a veridicității dublate inevitabil de conștiința transfigurării artistice, capabile să întrețină iluzia referențialității, esențială în realismul consecvent". Se vorbește de realismul tragic și se afirmă că, prin *Ion*, *Răscoala* și majoritatea nuvelelor, scriitorul e un realist întîrziat. Dar, din fericire, scriitorul n-a rămas prizonierul unei singure formule. *Pădurea spînzuraților*, *Adam și Eva* subminează realismul prozatorului, proiectîndu-l spre metafizică. Romanul din 1922 (*Pădurea...*) e considerat o expresie a idealismului mistic și (cred că exagerat) cel mai important roman religios al literaturii române. Iar *Ciuleandra* e socotită o evadare din realismul obiectiv spre cel psihologic, în *Gorila* văzîndu-se un proiect spiritual al iubirii. Tot acest întins capitol (de fapt sînt mai multe) izbutește în bună măsură să susțină ideea cărții că scriitorul nu trebuie văzut ca o incarnare exclusivă a realismului. Războaie prelungite duce dl Ion Simuț cu aprecierile lui Călinescu din *Istorie*, unde, se știe, Rebreanu era

considerat inapt pentru reliefarea sufletului individual. Dl Simuț nu pregetă să folosească, în acest caz, expresia de obtuzitate la adresa lui Călinescu, ceea ce, oricum am lua-o, e binișor extravagant. Dincolo de asta, dl Ion Simuț a scris o carte bună despre Rebreanu, pe alocuri cam stufoasă și inutil complicată, dar temeinică, învățată și propunînd noi, fructuoase grile de lectură.

Ion Simuț, *Rebreanu, dincolo de realism*, Biblioteca revistei *Familia*, 1997.

aprilie 1998

O vocație insuficient fructificată

De colegul meu de breaslă Gabriel Dimisianu mă leagă vechi și statornice relații de amiciție. Ne-am cunoscut prin 1958 și în 1959 am devenit colegi la secția de corectură a *Gazetei literare*. El era acolo mai vechi și angajat definitiv iar eu ajunsesem, prin bunăvoință, împreună cu prietenul Al. Săndulescu, după ce fusesem dat afară („dosar încărcat") de la E.S.P.L.A. Era, acolo, o echipă de „corectori de mare viitor" (Matei Călinescu, Modest Morariu, Gabriel Dimisianu), cărora ne alăturaserăm noi doi, nou-veniți. Pînă la urmă, după vreo cinci luni de „muncă voluntară" (în loc de salariu, ni se dădeau colaborări, plătiți fiind, deci, pentru recenziile scrise) ni s-a comunicat că nu putem fi angajați, deoarece refuză să ne semneze transferul secretarul cu Cadrele al Uniunii Scriitorilor, prozatorul, pierdut în negura uitării, dl Aurel Mihale. Dar acele luni de hamalîc comun pe spalturile încă umede ne-au apropiat. Am rămas prieteni, cred buni, și împreună, în anii grei ai ceaușismului, colaboram la dărîmarea cutăror idioțenii ale momentului, scriind articole sau cronici după o strategie bine pusă la punct. Ne vedem, azi, săptămînal, la *România literară*, unde prietenul Gabriel

Dimisianu lucrează iar eu colaborez, de prin 1982, cu o rubrică de „Cronică a ediţiilor". Îl stimez mult pe acest coleg al meu de breaslă, discret peste măsură, acid în aprecieri, cu o ironie niciodată domolită, activ în alcătuirea celei mai importante reviste literare din ţară, la care trudeşte, iată, de peste patru bune (şi grele) decenii. Am regretat mereu că nu scrie cît s-ar cuveni şi cît îl îndreptăţeşte vocaţia. Realitatea este că prietenul meu are elaboraţia grea şi simte nevoia acută de răgaz (nu numai sufletesc) şi de abstragere pentru a scrie un studiu mai de amplitudine. Cred că o mărturisire a sa despre sentimentul inhibitor încercat la scrierea unui studiu despre opera lui Panait Istrati e valabil pentru întregul efort creator al criticului („...apăreau în mine reţineri, blocaje, o inhibare care mă făcea să renunţ, să amîn, oricum, pentru altă dată"). Şi e păcat. Pentru că dl Gabriel Dimisianu nu este numai un critic de întîmpinare de verificată competenţă, dar şi un veritabil, fin istoric literar... Volumul pe care l-a publicat recent la Editura Eminescu, *Clasici români din secolele XIX şi XX*, o dovedeşte cu prisosinţă. Aici criticul a adunat (într-o nouă ediţie) numai studiile de istorie literară scrise de-a lungul a două-trei decenii. Şi chiar dacă nu aflăm, în volum, o panoramă despre aceste două fundamentale secole pentru literatura română, studiile din sumar dau, nu o singură dată, măsura valorii unui potenţial creator insuficient folosit.

Aceste studii, pe care mărturisesc că le-am recitit cu plăcere, interes şi folos, deşi sînt la origine, cele mai multe, prefeţe la ediţii, sînt veritabile exegeze, cu observaţii relevabile. Şi mai toate aceste studii comentează opera unor scriitori şi critici literari fundamentali: C. Negruzzi, Ghica, Caragiale, Maiorescu, Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Panait Istrati, Mircea Eliade, Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Şerban Cioculescu, Perpessicius, Vladimir Streinu.

Bine cu totul se simte criticul, se observă de îndată, în spațiul literar al secolului al XIX-lea. Probe elocvente sînt studiile despre Negruzzi-bătrînul, Ghica, Caragiale și Maiorescu. E fină și dreaptă observația din studiul despre Negruzzi că, atunci, la 1840, epicitatea obiectivă o aflăm la moldoveanul autor al nuvelei *Alexandru Lăpușneanu*, pe cînd lirismul (în proză, desigur) poate fi constatat la munteanul Bălcescu (de pildă, în *Românii subt Mihai Vodă Viteazul*). Epic e și moldoveanul Asachi în, cred, catastrofalele sale nuvele născute moarte, din care nu rămîne nimic. Chiar un muntean ca Odobescu mărturisea, în 1860, că, pentru proza sa, l-a avut ca model de obiectivare pe Negruzzi. Apoi, cum se știe, predispozițiile s-au inversat, lirici și sentimentali devenind moldovenii, iar muntenii creatori de proză obiectivă. Bine e pusă în valoare, în acest studiu despre opera literară a lui Negruzzi, atmosfera contrastantă a epocii, cu înfruntarea și coabitarea antinomică dintre vechi și nou, după cum bine venită e reconstituirea temei fiziologiilor la scriitorii timpului, într-o vreme cînd le-au frecventat asiduu. Dar, poate, și mai interesantă e relevarea citadinismului în proza lui Negruzzi și a celei din epoca sa. Și această observație cheamă în memorie, o face și autorul studiului pe care îl comentez, faptul știut că, spre sfîrșitul secolului și primele două decenii ale veacului nostru proza românească a fost invadată (numai datorită sămănătorismului?) de tematica rurală, singura socotită specific autohtonă, blamîndu-se orașul impur, pestriț ca peisaj uman și, de aceea, înstrăinat și ne- sau chiar antinațional. În analiza literaturității operei lui Negruzzi (ca și a fizionomiei tematice) sînt fructificate bine, chiar copios, observațiile lui Vianu din *Arta prozatorilor români*. Și e bine, pentru că, de obicei, istoricii literari neglijează acest zăcămînt, în favoarea altora, chiar cînd sînt mai puțin fertile. Bun e studiul despre opera

lui Ghica, un autor la care, mărturisesc, țin foarte mult. E evidențiată influența lui Negruzzi, în plămădirea unei proze de creație obiectivă. Și asta în spațiul unor scrieri memorialistice (mai ales *Scrisori către Vasile Alecsandri*) aparținînd, prin structură, literaturii de tip subiectiv. („De cîte ori, îi scria Ghica prietenului său Alecsandri, rup foi întregi, fiindcă nu găsesc în memoria mea sau în însemnările mele, științele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ți povestesc? Mie nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr, și a cunoaște adevărul și a-l spune nu e lucru lesne.") Faptele, trage încheierea dl Gabriel Dimisianu din această mărturisire de verism, prevalează „interpretării" în memorialistica lui Ghica. Cu toate acestea, în amintirile lui Ghica, adesea interpretările (recrearea atmosferei) intră în contradicție cu realitatea faptelor. Am verificat aceasta, cînd, în 1965, scriind cartea (în colaborare cu dl Ion Cojocaru) *Falansterul de la Scăieni*, am luat portretul lui Ghica *Teodor Diamant* drept sursă documentară, cum procedaseră înaintea mea alți cercetători (Dimitrie Popovici, Gromoslav Mladenatz etc.). De pildă, Ghica relatează, în acel altfel memorabil portret, că la Paris Charles Fourier l-ar fi întrebat ce face Diamant în țară și a trebuit să-i dea „cu lacrimi în ochi" știrea tristă că acesta a murit. Scena e vădit imaginată de memorialistul Ghica, ea neputîndu-se întîmpla în realitate, de vreme ce Fourier a murit în 1837 iar Diamant de-abia în 1846. Și mai sînt destule alte erori în portretul despre Teodor Diamant, lucrat cu multă culoare de Ghica, în care au căzut în capcană cercetătorii care au luat drept literă de evanghelie datele comunicate de scriitor. Să mai adaug, cu titlu de reproș, că scrierea lui Ghica *Convorbiri economice* e departe de a fi, cum afirma dl Gabriel Dimisianu, „un tratat de economie politică". Demn de toată atenția e studiul despre opera lui Caragiale,

surprinsă în trei dintre ale sale ipostaze: comediile, momentele, povestirile. E dreaptă observația despre impardonabila eroare a lui Lovinescu de a nu-l fi prizat pe Caragiale dramaturgul, considerînd că piesele sale, prea legate de actualitate, ar fi fatal sortite perisabilității. Lovinescu a greșit însă, tot fatal, că în pledoariile sale antisămănătoriste despre necesitatea citadinizării nu s-a prevalat de proza scurtă a dramaturgului („Momentele"), în întregime citadină. Și tot o eroare gravă de apreciere a marelui critic, adaug eu, e faptul că a putut asemui șchioapele proze căznite ale lui Gh. Brăescu cu „Momentele" lui Caragiale. Inteligentă este observația că diformitățile morale ale eroilor din comediile lui Caragiale nu provoacă cititorilor (spectatorilor) repulsie, nu indispun privirile cu realitatea detracării lor nelimitate. Dimpotrivă, le citesc (privesc) cu un real sentiment al implicării. E păcat, îndrăznesc a crede, că n-a apelat cît s-ar fi cuvenit, în comentarea operei lui Caragiale, cu deosebire a „Momentelor", la eseurile, vestite, ale lui Ralea, care observase că prin proza scurtă a dramaturgului el este cel mai național scriitor român. Și aceasta tocmai pentru că surprinde orașul, cu eroii săi. Era, cred, în această apreciere a lui Ralea, o polemică implicită cu sămănătorismul ruralizant. Aprecierea, cred, se extinde bine și asupra secțiunii povestirilor lui Caragiale, unde – are dreptate dl Gabriel Dimisianu – mediul nu mai este orășenesc, dar, lucru ciudat, mai toți eroii sînt totuși orășeni ca proveniență (hangii, negustori, preoți), țăranii fiind puțini și necaracteristici. Iar, de pildă, *Două lozuri* e, cum se știe, o proză orășenească prin excelență. Bună e ideea dlui Dimisianu de a apropia prozele așa zicînd orientate de cele ale lui Sadoveanu cu aceeași tematică. E un punct de vedere inedit, care merită a fi relevat. Atenția se cuvine să fie acordată studiului despre strategia lui Maiorescu în calitatea sa de critic literar. Dl Dimisianu se referă la evocarea despre

Leon Negruzzi făcută de Maiorescu în 1890, cînd stabilea că elementul care a determinat spulberarea atmosferei din Junimea ieşeană a fost pătrunderea, în această societate care fusese „un vis al inteligenţei libere", a acţiunii practice. Dar acest element al acţiunii practice a intervenit încă în 1871, cînd Junimea (inclusiv Maiorescu) a acceptat oferta de a intra în politică. Să fi fost, deci, vechea Junime ideal alcătuită numai din 1864 pînă în 1871? Nu cred. Deşi pe principiul separării sferelor de activitate e aşezată toată critica lui Maiorescu, vechea Junime, în formula ei socotită contemplativă, a durat mai mult decît şapte-opt ani. Dar în 1890, cînd scrie Maiorescu acea splendidă pagină evocatoare, vechea Junime ieşeană era, într-adevăr, o realitate apusă. Maiorescu o părăsise în 1874, cînd se mutase la Bucureşti, de prin 1877--1878 a înfiinţat Junimea bucureşteană iar în 1885 se muta la Bucureşti şi Iacob Negruzzi, luînd cu el *Convorbirile literare*. Şi opinia că exista o strictă separare a sferelor între cele două faze ale strategiei critice a lui Maiorescu, prima pînă în 1872 (*Direcţia nouă*), polemică, şi a doua, de după această dată, afirmativă, ar trebui şi ea amendată. De fapt, sferele se încrucişează binişor şi în acest plan. Lupta lui Maiorescu în numele apărării adevărului desconsiderat în toate palierele culturii şi ale spiritului public a fost judicioasă şi, dincolo de etape, de fapt a continuat. Şi nu cred în opinia că în faza a doua a criticii maioresciene, cea afirmativă, ea a devenit analitică (studiile despre Eminescu, Caragiale, referatele academice pe marginea unor volume ale lui Sadoveanu, Goga etc.). De fapt, vorba lui Călinescu, Maiorescu n-a avut niciodată plăcerea analizei critice, încît, de fapt (aveau dreptate Lovinescu şi Călinescu), întemeietorul criticii de tip analitic („lungi analize de opere") a fost Dobrogeanu-Gherea.

Aş mai fi voit să mă opresc pe larg la tezismul rousseauist al lui Sadoveanu (despre care am scris

un studiu în 1970), bine pus în evidență de dl Dimisianu cînd comentează două scrieri din 1928 (*Demonul tinereții* și *Uvar*), la estetica necruțării și a trăirii morbide la eroii Hortensiei Papadat-Bengescu, la erosul lui Camil Petrescu ca dialectică a pasiunilor, la citadinismul prozei lui Rebreanu, care îl continuă, de fapt, pe Caragiale, la observațiile autorului al cărui volum îl comentez că *Maitreyi* e o izbîndă a literaturii neobișnuitului (eu îl socotesc un roman de statură mediană), în sfîrșit, la atentele observații referitoare la critica lui Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Cioculescu, Perpessicius și Vladimir Streinu. Dar n-o pot face cît mi-au fost intențiile. Aș vrea – sînt nevoit – să închei, subliniind, încă o dată, regretul că bunul meu coleg de breaslă, dl Gabriel Dimisianu, n-a scris mai mult, adică pe măsura aptitudinilor sale critice care, iată, în acest volum de istorie literară, se dezvăluie atît de fericit.

Gabriel Dimisianu, *Clasici români din secolele XIX și XX*. Editura Eminescu, 1996.

martie 1997

Blaga în 1935-1944

Am auzit colegi de breaslă afirmînd că genul biografiei ar fi perimat. N-au dreptate. E, în alte părți, la modă și perfect stimat, recoltînd succese de stimă și de public. Ceea ce se cuvine să fie adăugat e că speța e dintre cele mai dificile din spațiul istoriografiei literare. O știu din experiență, ca unul care, pe lîngă alte studii de exegeză, am scris și trei biografii (despre Gherea, Maiorescu, Stere). Aici, în acest gen, trebuie investită multă afectivitate pe lîngă celelalte cunoștințe de istorie literară. Nu se poate scrie o biografie dacă nu-ți iubești eroul, dacă nu te confunzi aproape cu toate dramele sale trăite într-o biată viață de om, dacă nu-ți asumi – afectiv –

suferințele sale, pe lîngă puținele bucurii. Și, cu toate astea, spiritul critic trebuie să fie mereu în stare de veghe, pentru a nu te lăsa împins pe pistele dorite de erou, întotdeauna lui favorabile. Dl Ion Bălu, eliberat de prejudecăți de orice fel, a scris o biografie despre nimeni altul decît chiar Lucian Blaga, al cărei prim volum a apărut în 1995, al doilea în 1996, urmînd să-și încheie lucrarea cu un al treilea. Acum, cînd exegeza literară e cu totul suferindă, salut, aproape cu recunoștință, întreprinderea dlui Ion Bălu. Mai ales că se apleacă, după cum spuneam, asupra celei mai dificultoase spețe din zonele exegezei literare.

Acest al doilea volum reconstituie viața lui Blaga între anii 1935-1944. E deceniul marilor sale împliniri, cînd i-a fost recunoscută public valoarea. Dar dl Ion Bălu are grijă, într-un capitol, să reia perioada dinainte. În 1927 poetul și filosoful constată cu amărăciune că scrierile sale, tipărite pe speze proprii, în tiraje de 400-500 de exemplare, la edituri obscure, rămîn nevîndute. La aceasta se adaugă suferința că nu i se joacă piesele de teatru. În 1927 și-a întețit eforturile pentru a obține reprezentarea lor. La sfîrșitul lui 1928, cînd Rebreanu ajunge, sub guvernul național țărănesc, director al Națonalului bucureștean, îi scria, solicitînd să i se joace *Meșterul Manole*: „am fost ținut zece ani în opoziție; soarta mea teatrală a fost exact soarta ardelenilor în politică". Piesa i s-a jucat. Dar tocmai la sfîrșit de stagiune, în aprilie 1929. Pînă a primi însă răspunsul lui Rebreanu a tot așteptat, încît, exasperat, i se mărturisea fratelui său Lionel: „Sînt necăjit că-mi vine să zgîrii pereții". *Meșterul* a avut parte numai de 11 spectacole. S-a gîndit ca în 1930 să i se reia spectacolul și, împreună cu acesta, să i se reprezinte și *Tulburarea apelor*. Dar, din ianuarie 1930, director al Națonalului devine Victor Eftimiu, adversar al lui Blaga, încît întreg proiectul a căzut. În februarie 1929 i s-a reprezentat, și la Națonalul clujean, *Meșterul*

Manole. Dar spectacolul a fost ratat. În 1931 i s-a jucat, la Cluj, şi *Cruciada copiilor*, iar în 1931 (sub directoratul Ion Petrovici) i se reprezintă aceeaşi piesă, la Bucureşti, într-un spectacol cu *Act veneţian* de Camil Petrescu, spre iritarea ambilor dramaturgi. Iar publicul, de la premieră încolo, ocolea spectacolul. Deprimarea sufletească, acută, i-a fost diminuată de serata literară a Pen Clubului din Berna, cu care prilej a fost reprezentată, cu mare succes, *Meşterul*, jucată apoi la Stadttheater din Berna. Apoi, din 1935, teatrul său e jucat (*Avram Iancu* a dobîndit un mare succes) iar, în timpul războiului, e jucat cu intensitate.

Dar, din Cluj, veghea asupra destinului său literar şi ştiinţific Sextil Puşcariu, cel care l-a debutat, ca poet, în 1919, şi îl voia preţuit la valoarea sa înaltă. Iar Puşcariu era bine plasat în viaţa culturală ştiinţifică a ţării, la Academie şi la Universitatea din Cluj. În 1932 depusese eforturi, infructuoase, pentru ca lui Blaga să i se decerneze premiul naţional pentru literatură. Scriitorul le-a scris pentru asta, din Berna, lui N. Iorga şi Cezar Petrescu. Inutil. A fost preferat...Victor Eftimiu. În 1935 Academia avea să-i acorde marele premiu Hamangiu pentru teatru sau poezie, în valoare de 100.000 lei. Puşcariu l-a îmboldit pe dramaturg, în 1934, să grăbească finisarea piesei *Avram Iancu*, pe care, apoi, s-o editeze, precizînd ca an de apariţie 1934. Dramaturgul a ascultat povaţa, Puşcariu a uzat de toată influenţa sa stăruitoare şi premiul a fost obţinut pe baza unui raport al – firește – marelui lingvist, care aprecia că, după Caragiale, Lucian Blaga este „cel mai naţional între scriitorii de drame româneşti". A fost nu numai un mare succes, dar un moment de cotitură în viaţa poetului. Firește, Iorga a deplorat premierea. Dar alţi comentatori au salutat-o ca pe o recunoaştere oficială a marii valori a operei literare a lui Blaga. Acest succes Puşcariu voia să-l folosească pentru a urni din loc mai vechiul

proiect, eşuat în 1924, ca Blaga să devină profesor la Universitatea clujeană. Trebuia evitată calea concursului. Pentru că Fl. Ştefănescu-Goangă, rectorul Universităţii, îl considera pe Blaga – prin opera sa filosofică – un mistic, opinie împărtăşită şi de D.D. Roşca şi de toţi universitarii bucureşteni în ale filosofiei. În plus, Goangă îl prefera pe Liviu Rusu, pentru filosofie, cu o catedră de estetică. S-a încercat, pentru evitarea concursului, crearea unei catedre speciale de filosofie a culturii (asemenea celei create pentru Goga), la care Blaga să fie chemat. Lucrurile se urneau greu, filosoful, exasperat, acceptînd, *in extremis*, să se supună şi corvoadei concursului, deşi bănuia că şansele, în acest caz, vor fi minime. Atunci Puşcariu, marele protector al lui Blaga, s-a îndreptat spre Academie, năzuind să-l aleagă pe filosof academician. Ştiind aprehensiunea filosofilor academicieni faţă de opera filosofică a lui Blaga, s-a îndreptat spre secţia literară, cucerind sprijinul cîtorva literaţi, în frunte cu Sadoveanu, şeful secţiei. A izbîndit (prin înfrîngerea lui Lovinescu şi Gh. Pătraşcu) să-l aleagă pe Blaga membru plin al Academiei la secţia literară. În plen, lucrurile s-au complicat (erau necesare două treimi din voturile exprimate) şi a fost nevoie de patru votări pînă ce alegerea lui Blaga să fie validată. În 28 mai 1936 Lucian Blaga a devenit membru activ al Academiei Române. Era o izbîndă nesperată. Între timp, avea mari plictiseli cu şeful său de la ambasada din Viena, care îi făcea viaţa amară. După eforturi, abia în ianuarie 1937 avea să obţină un transfer, din nou, la Berna, pe acelaşi post de ataşat de presă. Dar, la orizont, se afla discursul de recepţie la Academie. S-a decis pentru subiectul *Elogiul satului românesc* şi, potrivit protocolului, trebuia să fie un răspuns. După conciliabule epistolare şi telegrafice cu Puşcariu, s-au oprit la Ion Petrovici care, rugat insistent, a acceptat misiunea. Blaga a obţinut concediu şi a venit la Bucureşti cu discursul pregătit. A fost de

trei ori reprogramat pentru că regele, în calitatea sa de preşedinte de onoare al înaltului for, ţinea să prezideze această şedinţă (şi era bolnav). În sfîrşit, la 5 iunie 1937, în prezenţa regelui, Blaga şi-a rostit discursul de recepţie. În discursul de răspuns Ion Petrovici a trimis cîteva bine plasate atacuri la adresa noului academician. A urmat discursul regelui, uzanţele cerînd ca asistenţa să-l asculte în picioare. Academicienii, în picioare, au audiat un adevărat elogiu regal timp de douăsprezece minute („Academia primeşte în sînul ei pe primul reprezentant al unei şcoale româneşti; pe primul reprezentant al talentelor literare româneşti de după război. Recepţia lui Lucian Blaga la Academia Română este consacrarea, oficială şi definitivă, a literaturii actuale româneşti"). Apoi, au urmat aprecieri directe – şi negative – la adresa sămănătorismului, spre iritarea indignată a lui N. Iorga, efectiv excedat şi revoltat. Supărat foarte a fost şi Nichifor Crainic, încă neacademician, că Blaga n-a pomenit nimic de rolul revistei *Gîndirea*. Toată solemnitatea a fost un triumf pentru noul academician. S-a înapoiat la Berna. Puşcariu spera că acest moment va descătuşa piedicile spre intrarea lui Blaga în universitate. Se amăgea. Va mai dura. Dar înainte de asta s-a petrecut, în împrejurările cunoscute, instalarea, la 29 decembrie 1937, a guvernului Goga-Cuza. Lucian Blaga a fost desemnat ca subsecretar de stat la Interne. Dl Ion Bălu îmi verifică ipoteza. Alegerea lui Blaga, pentru această demnitate, fusese a regelui Carol al II-lea, care îşi numise în guvern cîţiva oameni de încredere (Armand Călinescu, Istrate Micescu, Virgil Potârcă). Dar, reiese din cartea dlui Ion Bălu, Blaga îi era apropiat şi premierului, în casa căruia mergea zilnic, spre seară. Chestiunea este deci mai complicată decît o credeam şi o crede autorul cărţii pe care o comentez. După 44 de zile, cînd guvernul Goga-Cuza a fost demis, Blaga s-a trezit fără slujbă. La universitate

lucrurile tărăgănau, iar întoarcerea pe un post de atașat de presă la o legație, pe care o solicită insistent, nu mai era posibil de satisfăcut. Demnitatea de subsecretar de stat presupunea altă ierarhie în diplomație. În 26 aprilie 1938 a fost numit ambasador la Lisabona, luîndu-și postul în primire. Dar la 23 martie 1938 Consiliul Facultății de Litere a universității clujene decide chemarea lui Blaga la catedră. Avea, brusc, două slujbe. Salariul de ambasador era consistent (și-a cumpărat o casă cu grădină la Bistrița), încît a cerut concediu de la universitate. De-abia la 17 noiembrie 1938 și-a rostit lecția de deschidere (pe care a... citit-o) și, după șase săptămîni de curs și seminar, s-a înapoiat la Lisabona, lăsîndu-l ca suplinitor la catedră pe D.D. Roșca. Dar catedra era, am uitat să spun, nu de filosofia culturii, cum se ceruse, ci de sociologie rurală. Era sfătuit să nu dea cu piciorul carierei de diplomat (acum ambasador plin), bine retribuită. Dar el consideră că 12 ani de stagiu în străinătate sînt arhisuficienți și că neîntoarcerea dăunează creației sale. În aprilie 1938 se înapoiază în țară și își reia cursurile. N-a excelat ca profesor, ne reamintește și dl Ion Bălu, citindu-și monoton și alb prelegerile. Regele, considerîndu-l printre apropiații săi, îl numește, în iunie 1939, senator în parlamentul fantomă al dictaturii regale, Blaga semnînd printre inițiatorii Frontului Renașterii Naționale. Dar cariera sa profesorală a fost hurducată. Cînd tocmai se instalase (după 14 ani de așteptare) ca profesor, universitatea, după dictatul de la Viena, s-a mutat la Sibiu, iar dăscălia lui nu era bine apreciată de cei mai strălucițți studenți ai săi, cerchiștii. De altfel, inconformiști și cam nesăbuiți, nu ezitau să i-o spună și să i-o arate profesorului lor. Chiar gestul lor din 1943 de a se așeza sub epitropia spirituală a lui E. Lovinescu, ca a patra generație postmaioresciană, însemna o depreciere a profesorului lor. Bune pagini scrie dl Ion Bălu despre

episoadele *Saeculum* şi relaţia sentimentală cu Domniţa Gherghinescu. I-aş reproşa, cel puţin pentru primul episod, partizanatul prea acuzat în favoarea eroului cărţii, prin suspendarea, aproape totală, a discernămîntului critic. Polemica lui Blaga cu Rădulescu-Motru a fost totuşi, oricîte stratageme ar folosi dl Bălu, profund nedreaptă şi blasfematoare. Şi lucrurile trebuiau recunoscute cum au fost în realitate. Edulcorat prezentat mi s-a părut şi episodul sentimental cu Domniţa Gherghinescu, deşi se aduc, aici, noi probe lămuritoare. Se cuvenea spus că Blaga a cam fost sprijinit de personalităţi care, politic, s-au situat, în a doua jumătate a deceniului al patrulea, bine spre extrema dreaptă politică. Sextil Puşcariu, statornicul sprijinitor al lui Blaga, a candidat în alegerile din decembrie 1937 – şi a fost ales – ca senator pe listele legionare ale Partidului „Totul pentru Ţară". Vasile Băncilă, autorul primului studiu despre filosofia lui Blaga, a devenit legionar, semnînd – în aceeaşi campanie electorală – un articol, la ancheta ziarului *Buna Vestire*, „Pentru ce cred în biruinţa legionară". De aceea, la declanşarea, în 1940, a polemicii cu prelaţii ortodocşi şi revista *Gîndirea* pe tema abaterii lui Blaga de la ortodoxism, Băncilă, ca legionar ce era, s-a păstrat la distanţă, relaţiile lor răcindu-se de acum încolo vizibil. Ce să mai spun de Nichifor Crainic, care, deşi nelegionar după 1934, îl tot apăra pe Blaga în huliganicele sale gazete *Calendarul* şi *Sfarmă Piatră*. Degeaba se face a ignora aceste realităţi dl Ion Bălu. Ele trebuiau spuse şi explicate, subliniindu-se că Blaga n-a împărtăşit deloc aceste convingeri politice. Dar cartea (am comentat şi primul volum) e o reuşită stimabilă, pe alocuri chiar remarcabilă, şi mă bucur că o pot consemna.

Ion Bălu, *Viaţa lui Lucian Blaga*, vol. II. Editura Libra, 1996.

iunie 1997

Biografie comportamentală

Centenarul nașterii lui Tudor Vianu a fost omagiat cuviincios, prin sesiuni științifice, o ședință comemorativă solemnă la Academie și publicare de cărți. Dl Henri Zalis, vechi exeget al operei profesorului său, s-a străduit să fie prezent în librării, cu acest prilej, cu o biografie a lui Tudor Vianu. Gestul în sine e demn de stimă. Biografia este, dintre toate genurile istoriei literare, poate cel mai dificil, impunînd rigori speciale. Nu poți reconstitui biografia unei personalități fără a-ți iubi eroul, luînd asupra ta toate tragediile, dificultățile și zbaterile din viața unui om, în care, fatal, bucuriile sînt puține. Să mai spun că pentru a ajunge la liniile unificatoare ale portretului e necesară scotocirea arhivelor și a tot ceea ce poate furniza date de ordin documentar. Călinescu, scriind biografiile lui Eminescu și Creangă, modele indiscutabile ale genului, nu a pregetat să se cufunde în acest travaliu prealabil. O știu și eu prea bine, din experiență, scriind trei biografii (despre Ghere, Maiorescu, Stere). Nu același lucru crede dl Henri Zalis, care își iubește și își venerează efectiv eroul. Domnia sa anunță din capul locului că și-a dorit cartea drept o biografie comportamentală (ce-i aia?) decît una „corespunzătoare graficului strict cronologic" al vieții autorului evocat, iar în final portretul va fi, inevitabil, și comportamental. Dl Henri Zalis închipuie această dihotomie pentru a scuza faptul că n-a apelat la arhive și documente de primă însemnătate pentru a creiona portretul lui Tudor Vianu. Totul e lucrat, aici, în tușe repezi și fără insistență analitică. Cu excepția scrisorilor emise și primite de marele dascăl și a apelului la jurnalul său, destule elemente ale biografiei sînt reconstituite din evocarea unor convorbiri cu prieteni ai eroului (Ion Petrovici, Ion Frunzetti), cu profesorul însuși, care stau toate

sub semnul beneficiului de inventar. Chiar și mărturiile din epistolare sau din jurnal trebuiesc bine verificate pentru că, adesea, eroul vrea să lase posterității o imagine favorabilă lui. Nimic aproape din toate aceste exigențe în cartea dlui Henri Zalis, în care n-am întîlnit vreodată un apel la presa vremii pentru a verifica o afirmație (o informație), o ipoteză (de lucru), o supoziție culeasă din te miri unde. Efortul documentar, vreau să spun, e aici minimal și pînă la o verificare ulterioară destule afirmații plutesc în rarefierea aerului de înălțime. Și totuși, cele 167 de pagini ale biografiei Vianu creionate de dl Henri Zalis închipuie un portret plauzibil și chiar creditabil (intitulat „Romanul lumesc. Viața ideilor"), chiar dacă adîncimea analitică a mai tuturor momentelor din viața personalității evocate e în suferință. Cealaltă secțiune a cărții, „Romanul ideatic. Ideile vieții", o reluare integrală a cărții din 1993 despre Vianu, apărută la Editura Minerva, nu contribuie cu nimic la reconstituirea biografiei personajului. Sînt aici două cărți distincte despre aceeași personalitate, adesea chiar repetitive și încălecate.

Tudor Vianu s-a născut, în decembrie 1897, la Giurgiu, din părinți evrei care s-au creștinat cu doi ani înainte de nașterea viitorului cărturar. Acest legat al descendenței iudaice a fost izvorul unui contencios, mereu în stare eruptivă. Nu e vorba numai de atacurile antisemite ale unui Gh. Bogdan-Duică, atunci cînd a apărut, în 1930, *Poezia lui Eminescu*. Și nici numai de tentativa, în 1940-1941, de a fi demis din învățămînt în virtutea legiuirilor rasiale, universitatea socotindu-l totuși, și atunci, evreu. A scăpat cu bine de acest episod din 1940-1941, umilitor și discriminatoriu rasial. Dar acest contencios al iudaității sale originare, mereu activ în conștiința și subconștientul profesorului, l-a purtat pe albia sutelor de compromisuri. Așa e, de pildă, colaborarea statornică la revista *Gîndirea*. Dl Henri Zalis emite,

bizuindu-se pe mărturia lui Vianu, ipoteza că, deși antitradiționalist, profesorul găsea aici o propensiune spre modernitate prin cultivarea expresionismului. E o declarație acoperitoare. În realitate, profesorul stătea, la *Gîndirea* (o vreme chiar ca redactor), sub patronajul lui Crainic, antisemit notoriu și tradiționalist autohtonizat doctrinar, pentru că-și voia pus la adăpost contenciosul, oricînd inflamabil, al evreității sale originare. Pe cînd Pompiliu Constantinescu, în 1930, primind din partea lui Vianu propunerea de a colabora la revista lui Crainic, refuza categoric prin „atitudinea mea anterioară față de ortodoxism". Să admitem că nu-l deranja pe Vianu ortodoxismul doctrinar (asimilat, să zicem, dimensiunii expresioniste). Dar nici antisemitismul potrivnic democrației practicat de Crainic la „Cronica măruntă" a *Gîndirii* și în întreg corpul ziarelor *Calendarul* (1932-1933) și *Sfarmă Piatră* (1935-1941)? Îl tolera el, ca evreu deși botezat, fără a simți nevoia unui gest de delimitare de principiu? Dar apropierea de Goga și partidul acestuia? Nu putem detecta, și aici, un semn al plusării lui Vianu pentru a-și pune la adăpost contenciosul originar? Goga, prețuindu-l, l-a sprijinit, esențial, în 1935 la intrarea ca membru corespondent al Academiei. Vianu, apropiat lui Goga, se afla înscris, mai demult (alături de fratele său Alexandru), în Partidul Național Agrar condus de poet. Dar în 1935 partidul lui Goga fuzionează cu L.A.N.C. al lui A.C. Cuza, constituind Partidul Național Creștin. Doctrina acestui partid de extremă dreaptă era, doctrinar, violent antisemită. Alexandru Vianu, împreună cu un întreg grup, părăsește încă de la fuziune noul partid, motivînd gestul prin rațiuni doctrinare. Tudor Vianu nu procedează asemenea fratelui său, continuînd să rămînă în Partidul Național Creștin. Dl Henri Zalis știe că abandonul s-ar fi petrecut (asta numai citind o informație culeasă de la Ion Petrovici, neverificată în vreun fel) în 1931 (în

1937?), după pronunțarea de către Goga a unui violent discurs antisemit. Dar antisemitismul doctrinar al acestui partid nu era vizibil, cu ochiul liber, încă de la constituire, de vreme ce vicepreședintele său era monomanul A.C. Cuza? După opinia lui Ion Vianu, fiul cărturarului, Vianu și-ar fi asumat, la sfîrșitul vieții, evreitatea sa originară, conciliindu-se cu ea, și probabil tot acestui contencios al originii i se datorează și mult hurducata carieră profesorală a lui Vianu. Timp de 17 ani a fost asistent și conferențiar, pe lîngă diferite catedre (a lui Dimitrie Gusti, Rădulescu-Motru, chiar Mihai Ralea), pînă cînd, în 1944, prin stăruința ministrului Ion Petrovici, obține titularizarea, prin decretul semnat de mareșalul Ion Antonescu. Lung, chinuitor de nedrept a fost acest periplu al carierei sale didactice, obligîndu-l, și acesta, la destule compromisuri. Dl Henri Zalis trece prea ușor și repede, fără a lega capetele analitic, peste acest contencios, care l-a apăsat mult pe eroul cărții sale.

Bine rotunjit e în carte portretul formării personalității lui Tudor Vianu de la obținerea doctoratului, renunțarea mai înainte la critica literară (de la *Sburătorul*) și la lirică (de orientare simbolistă) în favoarea cărturăriei de exeget. În 1930 Lucian Blaga recunoaște în Vianu un lider al generației lor. Vianu era atunci la a șasea carte și viitorul i se anunța impunător pînă la cele două volume din *Estetica* (monumentală) din 1934-1935. Au urmat alte ponderoase cărți, pînă ce, în 1941, avea să adauge, prin *Arta prozatorilor români*, o nouă dimensiune operei sale, stilistica, consolidată, tocmai în 1957, prin *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*. Personalitatea lui Vianu s-a autoconstruit prin vocație autentică, muncă tenace, urmărirea neabătută a unui țel înalt. Cu excepția, regretabilă, a pauzei silite dintre 1946 și 1965, Vianu a fost sistematic prezent în librării, aproape anual, cu cărți și studii, prezent

în revistele de specialitate și conferențiar neobosit la diverse reuniuni, în capitală și, mai ales, în provincie. Se impusese definitiv în conștiința cărturărească a epocii ca o personalitate proeminentă și, de aceea, a fost chemat în 1935 la Academia Română.

Se discută mult în ultimii ani despre ceea ce unii numesc colaboraționismul lui Tudor Vianu în anii comunismului, pînă în mai 1964, cînd a murit marele cărturar. Dl Henri Zalis tratează cum se cuvine acest episod final din viața eroului său. Nu vreau și nici nu e bine să negăm ceea ce a fost element de colaboraționism, dacă și cît a fost. Că a acceptat în 1945 funcția de director al Naționalului bucureștean nu cred că e un act de colaboraționism, deși aderase, încă în toamna lui 1944, la gruparea lui Petru Groza („Frontul Plugarilor"). Și asta, probabil, pentru a se pune (naivă speranță) la adăpost de atacurile PCR, care îi masacrase, în primul număr al *Scînteii*, cartea *Filosofia culturii*. Dar o concesie incontestabilă a fost acceptarea, în 1946, a calității de ambasador la Belgrad. Apoi a avut de suferit șicane și prigoane de tot felul. O vreme a rămas fără catedră, apoi n-a mai fost îngăduit să predea estetica, după cum se știe, ci literatură universală și comparată. De-abia prin 1955 situația i se mai limpezește și, din acest an, e titularizat membru al Academiei. Dar șicanele au continuat, amărîndu-l pe profesor și transformîndu-i viața în calvar, sfîrtecată și de necazurile vieții de familie, bine, drept surprinse de biograf. Că a acceptat de prin 1960 funcții onorifice la UNESCO și alte organisme e adevărat. Dar e acest decorativism o formă ascuțită a pactului cu Diavolul? Pentru generația mea, acum bine sexagenară, Vianu ni s-a relevat nu ca un colaboraționist, ci ca un prigonit, fiindu-ne, prin tot ceea ce reprezenta, un model și o conștiință tutelară. Fără el, fără Călinescu sau Ralea, n-am fi avut mentori, fiind altfel sau nefiind deloc. Vianu și ceilalți doi mentori ne-au fost stelele călăuzitoare,

alergam buimaci spre conferinţele lor publice, spre cursurile lor universitare, spre cărţile lor. Era mai bine, întreb retoric, să fi înfundat şi aceştia puşcăriile, lăsîndu-ne de izbelişte şi fără mentori? Aşa, cu minimalele lor concesii, pe care noi, tinerii studioşi, le înţelegeam, ne-au rămas dascăli şi personalităţile exemplare.

Revenind la cartea dlui Henri Zalis, căreia îi recunosc calităţile ca prim demers biografic despre personalitatea lui Vianu, sînt dator să adaug că e rău scrisă, mereu preţioasă în exprimare, pînă la întunecarea ideii. Ce vrea să însemne, de pildă, „statutul vocaţional", „spornic în univocitate", „se petrece un colaps asurzitor de partea cealaltă a firului", „prăbuşit în voluptatea infernală a lîncezelii" şi încă multe alte asemenea? Controlul exprimării e totuşi obligatoriu în scris, chiar dacă e vorba de o biografie comportamentală. Dar, pentru că veni vorba de această definire, ce o fi, cu adevărat, o biografie comportamentală?

Henri Zalis, *Viaţa lui Tudor Vianu. O biografie intelectuală*. Editura Atlas, 1997.

februarie 1998

Aderca în monografie

Spirit insurgent, mereu pe baricadele luptelor literare (nu numai), Felix Aderca este, prin opera lui atît de diversificată, totuşi, ca să folosesc expresia lui Perpessicius, un scriitor de raftul al doilea. Aprecierea n-are, se ştie, nimic diminuant, ci urmăreşte numai să aşeze valorile într-o scară de clasificare judicioasă. Şi totuşi, chiar dacă ierarhia valorilor, sub raport strict estetic, îl instalează azi (dar numai azi?) în acest plan secund, în epocă Aderca a ocupat, în scena vieţii literare, locul fruntaş al podiumului. Era peste tot o prezenţă activă şi totdeauna vital

necesară, încrucișînd sabia și războindu-se neobosit. Preocuparea sa fundamentală a fost militantismul pentru modernizarea și modernitatea literaturii. Aici trebuie căutată și valoarea contribuției sale literare. N-a fost un mentor, dar un factor de atac neînfricat de prima linie a tranșeelor a fost cu siguranță. Ceea ce este imens. Că i se cuvenea o monografie care să-i facă dreptate, reconstituindu-i traseul și fizionomia, e indiscutabil. E misiunea pe care și-a asumat-o dl Valentin Chifor, orădean de origine, cunoscut, de un deceniu și mai bine, ca un constant exeget al operei și activității lui Aderca, scriind articole și îngrijind ediții. Monografia, bună și sistematică, pare a fi fost la origine o teză de doctorat, păstrînd, de aceea, toate trăsăturile acestei tipologii caracteristice din sfera istoriografiei literare.

Născut în 1891 într-un sat din județul Vaslui și petrecîndu-și adolescența la Craiova, unde a și încercat să debuteze la o publicație sămănătoristă (dar chiar și la *Sămănătorul*), tînărul Aderca e un neliniștit, voind să iasă prematur în lumea scrisului, publicînd, în 1912, cinci plachete de versuri, fără a izbuti să iasă din anonimat. Din păcate, destinul său e marcat de deficiența autodidactului. Și asta pentru că, elev prin a șaptea de liceu, datorită unei teze de sfîrșit de trimestru socotită ireverențioasă, e exmatriculat din toate școlile din țară, fără drept de reînscriere. A încercat, în 1913-1914, să-și ia bacalaureatul și, apoi, să-și continue studiile la Paris. Și această tentativă a fost un eșec, probabil și datorită izbucnirii războiului. S-a reîntors acasă cu studiile tot neterminate, va face războiul, fiind rănit și decorat, izbutind, apoi, să capete o slujbă modestă la Ministerul Muncii, de unde a fost licențiat, datorită legiuirilor rasiale, în 1940. Și totuși, omul cu studii neîncheiate devine în 1942, pentru doi ani, profesor chiar de estetică, la o universitate particulară pentru studenții evrei eliminați din universitățile de stat,

bucurîndu-se de audienţă. E, din nou, pe baricade, din august 1944, încearcă să se acomodeze scriind o eşuată monografie despre Gherea (cu care, în 1920, se războise puşteşte), dar, curînd, glaciaţiunea dogmatică îl împresoară, scoţîndu-l, ca pe atîţia alţi congeneri, din rînduri. A publicat cîteva cărţi fără semnificaţie prin anii cincizeci, deşi dintr-un fragment de jurnal de prin 1951 (publicat de dl Valentin Chifor într-o ediţie) aflăm cît de înfricoşat era atunci. A lăsat, în manuscris, o voluminoasă carte (inutilizabilă tocmai din cauza concesiilor făptuite aici) despre Goethe şi, prevăzător, şi-a clasat opera, pe volume, pentru o proiectată ediţie de *Scrieri*, din care numai gazetăria ocupă spaţiul a nouă volume. Am văzut acest proiect, în mape, la secţia de manuscrise de la Biblioteca Academiei. Dar pînă azi proiectul n-a găsit materializare, poate şi pentru că e exhaustiv. De fapt, ca să-mi spun gîndul întreg, Aderca nu este un autor care ar merita – mai ales în condiţiile financiare precare de astăzi – o restituire integrală a scrisului său. Ci una pe secţiuni. I s-au reeditat, în ediţii de sine stătătoare, romanele, versurile cam anodine, o parte semnificativă din publicistica sa, în două masive volume, de către dna Margareta Feraru. E suficient? N-aş spune. Ea trebuie mereu reedidată, trebuie republicat *Micul tratat de estetică* şi, pentru restituire, reluată o ediţie din publicistica sa. Mereu activ, fatalitatea îl loveşte pe scriitor printr-un accident de circulaţie, rămîne, apoi, paralizat şi moare în 1962, cam uitat şi ieşit din uz. Repet, destinul a fost totuşi bun cu opera sa pentru că, din 1962, unele scrieri încep să fie reeditate, ce-i drept, apoi, într-o cadenţă mult capricioasă. Dar, cu excepţia, nesemnificativă, a dramaturgiei, mai toate scrierile sale valoroase au fost şi sînt reeditate (ultima reeditare, chiar din acest an, 1997, e romanul *1916*).

Reîntorcîndu-mă la monografia dlui Valentin Chifor, m-aş opri, mai întîi, la secţiunea de

publicistică a operei lui Aderca, încălcînd astfel dispozitivul cărții care începe, desigur, cu romancierul. Și întrucît, deși știu prețui cum se cuvine proza scriitorului, Aderca, spuneam, este înainte de toate important pentru militantismul său întru modernitatea literaturii române. Aici e un combatant infatigabil, mereu la post. În cenaclul „Sburătorul" al lui Lovinescu, a fost printre primele rînduri. Era, acolo, un lider de opinie, sfîrșitul fiecărei lecturi în cenaclu aducînd, invariabil, invitația mentorului: „Ce zici Bebs, ce zici dom' Aderca?". Și Aderca se rostea de îndată, ferm, deschis, călăuzind, de fapt, discuțiile patronate inteligent și binevoitor de Lovinescu. S-au produs, adesea, ciocniri între mentorul cenaclului și Aderca, unele chiar în presă. Ba, fecundul polihistor pretindea, în particular, că adevăratul factor de îndrumare a literelor românești spre modernitate este el și nu Lovinescu, lăsînd a se înțelege că marele critic, clasicizant, trebuia el însuși îndrumat spre înțelegerea modernului în lirică. Să admitem că e, în această aserțiune, o evidentă exagerație. Dar e incontestabil că Aderca (împreună cu Davidescu și Fundoianu) a recunoscut, în Arghezi, înainte de eclatantul său debut din 1927, pe marele poet. Și asta numai pe baza poeziilor publicate în presă, pe care Aderca, asemenea altora, le adunase într-un caiet, socotindu-l de mare preț. Articolul său din noiembrie 1926, apărut în *Viața literară*, e intitulat chiar „Un nou Eminescu". Și mai spusese în alt articol, încă din ianuarie 1922, același lucru. Reproducem din articolul din 1926 această apreciere atunci curajoasă și insurgentă: „Ținem să afirmăm cu tărie – și cu toate riscurile: auzim de pe acum cuvîntul nostru acoperit de glasurile și măcăitul tuturor orăteniilor cu mișcătoare cozi critice! – că poetul Tudor Arghezi este, de la stingerea lui Eminescu încoace, întîiul izvor de poezie mare, bogată, originală și complexă, care dă limbii românești, pe această

planetă, justificare de viață și universalitate". Judecata sa de valoare a fost apoi, chiar în 1927 (prin articolul lui Ralea din *Viața Românească* pe marginea plachetei de debut a poetului), validată, rămînînd și azi validă. Și, nu uit să adaug, Aderca a scris admirativ și despre poezia lui Ion Barbu, Lucian Blaga, Adrian Maniu, Camil Petrescu și, încă în 1916, despre *Plumb* al lui Bacovia, semnalînd, în lirismul acestuia din urmă, că „e alături la doi pași de cea mai mare poezie". Să recunoaștem că Aderca, educat, ca adolescent, la școala poeziei simboliste, știa să aprecieze judicios valoarea realei modernități lirice, afirmînd-o răspicat. Și dacă la aceasta adăugăm veștejirea constantă a sămănătorismului și a poporanismului (cu Ibrăileanu a polemizat – pentru apărarea autonomiei esteticului – deși criticul ieșean îi publicase în revista sa romanul *Domnișoara din strada Neptun* și scrisese favorabil despre el), căpătăm imaginea concludentă a unui critic care a știut să selecteze, întru modernitate, valorile. N-a fost, ce-i drept, un critic de întîmpinare cu statut și autoritate, cum vor deveni, de prin 1928, cei ce vor constitui pleiada marilor critici interbelici. Dl Valentin Chifor are dreptate cînd afirmă că în foiletonul lui Aderca lipsește analiza, dar nu și judecata de valoare. Însă, prin scrisul său, Aderca a fost incontestabil o instanță, respectată și solicitată. Iar ciclul marilor interviuri cu scriitorii importanți ai timpului, adunate în 1929 în volumul, de mare ecou în epocă, *Mărturia unei generații*, pe lîngă faptul că a creat un gen literar, este, și el, o contribuție la fortificarea înnoirii modernizatoare în literatura română. Și să adaug că a scris admirativ despre *Ion* și *Pădurea spînzuraților* ale lui Rebreanu, văzînd în creația marelui prozator o izbîndă a epicii românești și un semn al năruirii sămănătorismului dulceag și vetust. Și, apoi, ce polemist ascuțit a fost Aderca, știind a se păstra mereu în spațiul polemicii de idei! Iar polemicile sale se inserau, cele mai multe,

în aceeași neobosită bătălie pentru modernitatea literelor românești. Sigur că al său *Mic tratat de estetică* (1929) n-are nimic din necesara structură severă a unei cărți de estetică. Dar așa cum a fost, cu secțiunea sa de publicistică (autorul a inclus aici articolele sale, unele polemice, pe teme de estetică), rămîne, alături de *Mărturia unei generații* (de altfel, apar în același an, pe care îl consider important pentru fixarea personalității criticului), ca un semnificativ document de epocă. Să pomenesc și de secțiunea, mult corpolentă, a publicisticii politice a lui Aderca, curajoasă, democrată, combătînd extremismul de dreapta de aiurea și de la noi. Polemica sa din 1935 cu N. Davidescu întru apărarea operei lui Caragiale, socotită funest de fostul poet simbolist o expresie ultimă a fanariotismului ocupant, este, la acest capitol, exemplară.

Prozei lui Aderca i-a fost adusă acuzația, îndreptățită, ca e lipsită de har constructiv, mai ales în romane. Dar *1916* demonstrează în prima treime a cărții reală forță constructivă. Autorul a fost efectiv obsedat de dimensiunea erotică a umanului, mergînd pînă la pansexualism. Romanele *Țapul* (1921) și *Omul descompus* (1926) sînt ipostaze ale acestei preocupări acaparante, la care se adaugă, în 1933, romanul publicat sub pseudonim (Chifford More) *Al doilea amant al doamnei Chaterley*, care a provocat un mare scandal, autorului înscenîndu-i-se și un proces pentru atentat la bunele moravuri. Aceste romane, mai ales primele două, vădesc unele reale calități. Dar la acest capitol al erosului trebuie imediat menționată suita de povestiri *Femeia cu carne albă. Din carnetul intim al dlui Aurel* (1927), o izbîndă reală a prozei lui Aderca (alături, negreșit, ca valoare de *1916* și de romanul de anticipație *Orașele înecate*, primul roman science-fiction din literatura română). Celelalte proze ale sale, *Domnișoara din strada Neptun*, *Aventurile lui Ionel Lăcustă Termidor*,

sînt palide ca substanța epică. A scris, de fapt, multă proză (paisprezece romane, dintre care două inedite). Întinsă e proza sa scurtă, rămasă în presa vremii. În proiectul ediției de *Scrieri*, autorul a menționat un volum care trebuia să aibă, în sumar, 99 de scurte povestiri ; multe dintre ele, asemenea teatrului – are dreptate dl Ovid S. Crohmălniceanu –, sînt de factură expresionistă, atunci efectiv novatoare, avînd și valoare de experiment. Publicarea unei astfel de ediții ar fi, cred, utilă. Dl Valentin Chifor consideră că partea cea mai rezistentă a operei lui Aderca este proza. Poate că din spațiul creației ficționare. Pentru că, altfel, cu adevărat important este Aderca în calitatea sa de animator al vieții literare interbelice, ferment extraordinar al modernismului și modernității. Să sperăm, cu toții, că această bună monografie a dlui Valentin Chifor va contribui eficient la fixarea operei lui Aderca în istoriografia literară, întreținîndu-i necesar postumitatea.

Valentin Chifor, *Felix Aderca sau vocația experimentului*, Editura Dacia, 1997.

ianuarie 1998

Condiția scriitorului interbelic

Dl Liviu Malița oferă o frumoasă surpriză prin studiul de sociologia literaturii intitulat, semnificativ, chiar *Eu, scriitorul*. Utilizînd mijloacele sociologiei literaturii (cu deosebire cele propuse de Pierre Bourdieu), dar și cele ale istoriografiei literaturii, scrie – după o documentație largă (lectura presei literare, dar și frecventarea secției de manuscrise a Bibliotecii Academiei) – o carte incitantă despre statutul scriitorului în deceniile interbelice, cu accent special pe cel al scriitorului ardelean. Cartea începe pieptiș, cu un episod cu totul caracteristic. E vorba de faimosul proces al ziariștilor (scriitorilor) colaboratori,

în anii războiului, la *Bukarester Taggblat* și la *Lumina* (de pînă la semnarea armistițiului). Dintre toți colaboraționiștii din anii războiului, singurii considerați vinovați și judecați într-un proces răsunător au fost cîțiva scriitori (Slavici, Arghezi, Kamabatt, Dem. Teodorescu și încă alții). S-a spus – și este adevărat – că acest proces a fost unul montat de liberali împotriva adversarilor, pentru a-și reface situația acum mult șifonată. S-a întîmplat însă că au fost aleși, cu titlu special, cîțiva scriitori. Asta, cu siguranță, pentru că liberalii, ca toți oamenii politici, vedeau în scriitor un rival. Un rival, pentru că scriitorul începea să ocupe un loc primordial, ca factor de opinie, în conștiința publică. Pilduitoare e pledoaria lui Slavici întru apărarea sa: „Eu am scris o mulțime de cărți care sunt citite azi și vor fi citite și-n viitor – mai ales de tinerime... Nu e bine ca cititorii lor să zică: «Iată, omul care le-a scris acestea era un ticălos care, neavînd la vreme de bătrînețe ce să mănînce, s-a făcut trădător!»... Domnule Președinte și onorată curte, nu știu ce vor fi zicînd urmașii noștri cînd vor afla că Ioan Slavici era pus în rîndul trădătorilor pentru că lua 50 de lei de articol scriind numai ceea ce toată viața lui a scris... Domnule președinte și onorabilă curte, vă vorbesc acum ca și cum n-ar fi vorba de mine, acuzatul Slavici, ci [de] năpăstuitul scriitor Ioan Slavici. Dacă țineți seama de efectele morale ale verdictului, nu e destul să mă achitați: trebuie să-mi dați satisfacțiune pentru toate nedreptățile ce mi s-au făcut, pentru modul cum am fost tratat. Dacă nu puteți s-o faceți aceasta, dați-mi, vă rog, o pedeapsă grea, care nu mă jignește, nu mă umilește". Zadarnic. Slavici, ca și Arghezi, a fost condamnat la cinci ani închisoare. Cu excepția altor doi acuzați, toți ceilalți au fost achitați. Au ispășit, de pe urma acestui proces de la începutul anului 1919, numai doi mari scriitori. N-au stat la închisoare chiar cinci ani. Au fost eliberați mai

devreme. Dar sancțiunea a rămas. Autorul are dreptate. Acest proces cu care începe perioada interbelică nu e un proces al ziariștilor, ci unul, cu adevărat, al scriitorului. Și nu pot să nu adaug că azi se încearcă același lucru. Marii vinovați ai deceniilor totalitare sînt, din nou, scriitorii. Și osînda cade grea asupra marilor Sadoveanu, Arghezi, Călinescu, Vianu, Ralea, Camil Petrescu. Eroarea, gravă, se repetă. E reversul, probabil, al rolului proeminent al scriitorului în conștiința publică. Și aceasta în ciuda statutului incert, ambiguu al scriitorului în viața publică.

Scriitorul ardelean înainte de Unire avea o înaltă misiune politică. Acum, de la începutul interbelicului, fusese despovărat de această misiune, liber fiind numai să scrie. Politicul a cedat locul esteticului. Va izbuti? Dar pînă a afla răspunsul la această întrebare neliniștitoare, notez că înainte de 1918 imensa majoritate a scriitorilor ardeleni proveneau din intelectualitatea rurală. Acum, după 1918, proveniența lor va fi, majoritar, din țărănime. Era, necesar, un semn al ameliorării stării sociale a țărănimii postbelice și al democratizării sociale. Urmează, firesc, procesul citadinizării scriitorului ardelean – și nu numai – datorită progresivei intelectualizări prin studii universitare. Dar, evidențiază dl Liviu Maliță, în mod ciudat, numărul scriitorilor ardeleni cu studii superioare nu este, în interbelic, superior perioadei antebelice. Dimpotrivă. Se constată însă o modificare a tipologiei scriitorului ardelean interbelic. Apare și modelul literatului care îmbină succesul literar cu prestigiul universitar sau științific. Lucian Blaga nu e, în acest sens, singurul exemplu notoriu. Se întîmplă ca în interbelic instinctul creator al scriitorului să pretindă, după o expresie a lui Bourdieu, un grad maxim de „vizibilitate socială". Ar fi voit să ocupe un loc proeminent în viața socială. Nu spusese Rebreanu într-o conferință că „scrisul e profesiunea

cea mai nobilă, cea mai grea și cea mai glorioasă"? Nu-l va obține. În Ardeal, scriitorii, ca și întreaga intelectualitate românească, trebuiau să înlocuiască rolul îndeplinit, pînă în decembrie 1918, de cei (cea) maghiari. Literatura maghiară ardeleană de după 1918 se provincializează. Și locul ei e ocupat, în prim-plan, de cea românească. Pentru mai rapida unificare spirituală a României Mari, în Ardeal (ca și în Banat) vin scriitori regățeni care pun, cu conștiință, umărul (Camil Petrescu, G.M. Zamfirescu, Adrian Maniu, Cezar Petrescu etc.). Fapt semnificativ, revista *Gîndirea* e întemeiată de scriitori regățeni (cărora li se alătură Lucian Blaga) la Cluj, în 1921. Și ea va deveni, repede, chiar înainte de mutarea la București, una dintre cele mai importante reviste literar-culturale interbelice din țară.

Autorul crede că acum, în deceniile interbelice, se produce o schimbare a conceptului de politică spre politicianism. Fenomenul e valabil, probabil, pentru viața politică ardeleană. Cît despre Vechiul Regat, politicianismul (în sensul profesionalizării omului politic) e o realitate de mult legitimată. Unii scriitori ardeleni (ca, de pildă, Goga) care au făcut înainte politică înțeleg să o practice din nou, îndemnînd și alți scriitori să intre în arenă. Va fi urmat, la nivelul întregii țări, în anii douăzeci, de foarte puțini scriitori cu adevărat reprezentativi. Realitatea este că scriitorul ardelean om politic, înainte de Unire, era un tribun ascultat. Acum rolul său s-a modificat, accentul căzînd pe cultural și chiar pe estetic. Dar noul său statut, vorba autorului, nu reușește să-l impună printre elite. E tragedia sa ca scriitor care se trezește, brusc, un marginalizat. Reîncepe, ca să parafrazez un paragraf din carte, tragedia mizeriei care apasă, deopotrivă, asupra scriitorului ardelean, ca și a celui regățean. Cu deosebirea că pentru cel ardelean noua condiție este un șoc, pe cînd cel regățean se cam obișnuise cu ea. Nu-i mărturisise

Caragiale fiului său Luky că în cel mai bun an încasa, de pe urma dramaturgiei sale, 2300 lei (amintesc că, atunci, salariul lunar al unui profesor universitar titular era de 750 lei)? Condiția scriitorului era aceea de om sărac. E adevărat, Sadoveanu avusese remarcabilul merit, încă din 1904-1905, să îndrăznească profesionalizarea scrisului, înțelegînd să trăiască decent de pe urma muncii sale literare. Apoi, în interbelic, alți cîțiva – foarte puțini – scriitori (printre care Rebreanu, Cezar Petrescu) trăiau exclusiv de pe urma scrisului. Ionel Teodoreanu, de pildă, deși foarte citit, nu îndrăznea să renunțe la avocatura aducătoare de venituri stabile. În rest, după o referire dintr-un raport al lui Cezar Petrescu pentru S.S.R., un scriitor obține anual – dacă e harnic și găsește un editor – cît cîștigă lunar un contabil de bancă. Scrisul nu este suficient unui scriitor. E nevoit deci, forțamente, să apeleze la o altă activitate socială. Cauza condiției mizere a scriitorului era – s-a dovedit – insuficiența lecturii, dezinteresul, altfel spus, pentru carte. În 1930 un editor aprecia că în țară ar fi patruzeci-cincizeci de mii de cititori. Dar în Ardeal erau mai puțini, iar în Banat și mai puțini. Aceștia nu puteau asigura tiraje convenabile chiar cărților de proză. Un roman al unui scriitor important (Rebreanu, Sadoveanu, Stere, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu) se edita, în deceniile interbelice, într-un tiraj de 5000 exemplare, autorul avînd parte de 20-25% din prețul de vînzare. (Unde, aș adăuga, sînt azi acele vremuri ideale pentru scriitor?) Apoi, după vînzarea primului tiraj, cartea se reedita, chiar de mai multe ori. Am văzut la Arhivele Statului actele Editurii Adevărul pentru romanul *În preajma revoluției* de Stere și pot depune mărturie că i-a adus autorului venituri substanțiale. Dar poeții, dramaturgii n-aveau parte de aceste condiții privilegiate. Blaga și-a imprimat opt din cele zece drame ale sale pe speze proprii, într-un tiraj de 500 de exemplare. Existau, desigur, cîteva

bune edituri, unele finanțate de bancheri (Cultura Națională, întemeiată de Banca „Marmorosch Blank", Cartea Românească, finanțată de B.N.R.), altele fiind ale statului (Casa Școalelor, Editura Academiei Române, Cultura Poporului, din 1933 Editura Fundației Culturale Regale). Altele erau Adevărul, Socec, Alcalay, Națională Ciornei, Cugetarea--Delafras. Dar toate acestea nu puteau asigura un venit decent din scris celor 371 de scriitori cîți avea Societatea Scriitorilor Români. Mai ales că se vindeau, relativ bine, romanele (nu, desigur, toate), apoi nuvelele, celelalte genuri negăsind cumpărători, fiind tipărite, imensa majoritate, pe spezele autorilor. Editurile deveniseră întreprinderi rentabile, pe cînd scriitorul era un suferind – acut – sub raport financiar. Trebuiau – repet – să apeleze, pentru a trăi, la alte profesiuni. Pe lîngă avocatură, profesorat, profesiunea cea mai îmbrățișată era, fără îndoială, gazetăria. Plana însă, implacabil, un pericol. Ziaristica îl deformează, fatal, pe scriitor în condiția sa de literat. Mai întîi prin deformare propriu-zis stilistică, apoi prin acaparare, fiind, de aceea, o capcană ucigătoare pentru creație. Cezar Petrescu spusese în 1921 că „gazetăria ucide literatura în măsura în care industria bagatelizează arta". Și avea, fără îndoială, dreptate. A început lupta (care nu s-a încheiat nici astăzi) pentru recunoașterea statutului social al scriitorului, pentru profesionalizarea sa. A fost o luptă dîrză, patetică, continuă, neîncununată de succes. E o condiție de care scriitorii n-au scăpat nici astăzi, marginalizarea fiind azi parcă și mai accentuată în raport cu condiția lui de pînă în decembrie 1989. Și, între timp, în interbelic chiar, scriitorii ardeleni migrau spre capitală, provincializarea culturală a orașelor ardelene fiind o realitate dezamăgitoare. Era însă, orice s-ar spune, o generalizare la nivelul întregii țări, provincializarea apăsînd greu și ruinător peste tot.

Dl Liviu Maliţa a scris o carte foarte bună despre un fenomen literar-cultural cu valoare mai mult decît simbolică. Merită multe felicitări. Şi e plăcut să constat că, iată, apar tineri care se dăruiesc muncii de exegeză. D-sa are ca obiect de studiu sociologia literaturii. Poate că vor apărea şi cei preocupaţi, exclusiv, de istoriografia literară, acum în acută suferinţă. Probabil că de aceea – cu titlu de îndemn – prefaţează înţelegător dl Mircea Zaciu această carte a dlui Liviu Maliţa.

Liviu Maliţa, *Eu, scriitorul. Condiţia omului de litere din Ardeal între cele două războaie*. Prefaţă de Mircea Zaciu. Centrul de studii transilvane. Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997.

septembrie 1997

Experimentul lui Ion Sava

Ion Sava (1900-1947) a fost, ca om de teatru, un artist total. Era regizor, scenograf, decorator, pictor, grafician, dramaturg, critic dramatic, libretist, sculptor, cronicar plastic, traducător. Rar, să recunoaştem, atîtea daruri întrunite în aceeaşi personalitate. Şi era peste tot, în aceste profesiuni, un prodigios. A avut 13 expoziţii de pictură şi grafică, a tradus vreo 25 de piese de teatru, a scris el însuşi altele vreo 12, a pus în scenă peste o sută de spectacole de tot felul. Şi astea toate, şi încă altele, într-o viaţă scurtă de 47 de ani, din care numai în ultimele două decenii s-a manifestat în sfera creaţiei artistice. Era moldovean, studiind, la Iaşi, dreptul. Dar n-a practicat nici avocatura, nici magistrat n-a fost. Ionel Teodoreanu l-a angajat ca regizor la Naţionalul ieşean, funcţiune care, atunci, se limita la atribuţii mai mult tehnice. Treptat, tot traducînd, adaptînd, inventînd librete, i s-a îngăduit să le şi pună în scenă ca spectacole. Ajunsese, aşadar, la ceea ce se numeşte arta

regizorală prin exercițiu și, ca să folosesc un termen al limbajului de lemn de odinioară, s-a cam calificat la locul de muncă, dovedind înzestrare și har autentic. Și era, mereu, un căutător și un înnoitor. În 1930 pune în scenă, dupa concepția sa regizorală, *Hamlet*, iscînd multe controverse în jurul spectacolului său. Nu i-a fost mai simplu nici cu *Șase personaje în căutarea unui autor* de Pirandello, de el tradusă și pusă în scenă. Faima i se răspîndise peste tot. Probabil că de aceea e angajat, în 1938, ca regizor la Naționalul bucureștean, unde – se putea altfel? – s-a distins repede prin spectacole cu mare ecou dar și controversate, cel mai discutat și chiar contestat fiind memorabilul spectacol cu măști *Macbeth* din februarie 1946. Dispariția lui prematură a emoționat, lăsînd, peste tot, regrete. Mult mai tîrziu s-a editat ceva din opera sa (i s-au adunat, în volum, cîteva piese de teatru, în altul cronicile dramatice, i s-a programat o expoziție retrospectivă de pictură și un album), iar Petru Comarnescu i-a închinat, în 1966, chiar o monografie, urmată de o alta, în 1974, de Ion Biberi. Memoria i-a fost păstrată, deci, și omagiată cum se cuvine. Dl Virgil Petrovici a fost printre cei care au comentat opera lui Ion Sava, după ce, mai înainte, publicase o carte despre Victor Ion Popa. În 1981 a publicat volumul *Teatralitatea teatrului* (adunînd cronicile sale dramatice, cu o bună, utilă cronologie a activității regizorului). Acum revine, după o așteptare de aproape un deceniu și jumătate, cu o frumoasă și distinsă grafic lucrare despre vestitul spectacol *Macbeth* cu măști, subintitulată „Caietul unui spectacol de Ion Sava". E, în această somptuoasă lucrare, mai mult decît un omagiu și, totodată, o laborioasă exegeză. Capitolele ei sînt bine gîndite, articulîndu-se într-un ansamblu omogen. După un capitol în care se examinează locul lui Ion Sava în teatralitatea lui *Macbeth*, urmează caietul de regie al spectacolului (traducerea lui Sava în versuri,

prin intermediar francez, și însemnările regizorului), un altul în care Sava își explică la obiect spectacolul în intenționalitatea și scopul urmărite, apoi o amplă secțiune conținînd opinii despre acest vestit spectacol, de la textele unor cronici dramatice pînă la interviuri, luate în 1984, cu supraviețuitorii evenimentului. Totul a fost obținut cu stăruință și mare cheltuială de energie intelectuală, recuperîndu-se, prin fotografie, imagini ale unor măști concepute de Sava, acum ireparabil pierdute. E, repet, o bună exegeză ce reface potrivit atmosfera și motivația unui spectacol care, în 1946, a stîrnit multă larmă.

Cum spuneam, Ion Sava a fost mereu un novator. Pornind de la faptul că în piesa lui Shakespeare sînt scene și personaje suprafirești (vrăjitoare în macabre desfășurări, lady Macbeth e bîntuită de vedenii, Macbeth, el însuși, vorbește cu duhuri, pădurea apare deodată mișcătoare, așadar, substanța unei lumi supranaturale e aici o prezență reală). Sava a ajuns la decizia că acest spectacol trebuie să aibă parte de o ținută alta decît de obicei. S-a gîndit ca actorii să apară în scenă nu cu figura lor dezgolită, ci cu măști. Fructifica astfel o idee a tragediei antice, a commediei dell'arte și unele sugestii ale lui Gordon Craig. A adăugat la acestea motivația că, la urma urmei, personajele lui Shakespeare din această piesă sînt unidimensionate caracterologic, expresii ale unei singure stări sufletești, de la morbidețe acută (soții Macbeth) la bunătate și omenesc (regele Duncan, Macduff). În consecință, a conceput măști care să exprime, sintetic, caracterologia fiecărui personaj, nemaivorbind de scena inițială cu vrăjitoarele care, apărînd cu măști, subliniază mai bine macabrul prezenței lor buimace. Director al Naționalului bucureștean era atunci, în 1945-1946, nimeni altul decît Tudor Vianu. Regizorul a obținut agrementul pentru această formulă de spectacol. A pornit, repede, la această copleșitoare muncă. A creat figura fiecărei

măşti în parte. Le-ar fi voit executate, apoi, din cauciuc, pentru a se plia mai bine. Mijloacele tehnice i s-au împotrivit. A găsit, în consecinţă, un sculptor care le-a executat din carton presat, desenate, apoi, de pictorul regizor. Jules Perahim, colorist cubist ştiut, a fost solicitat să contribuie la realizarea decorurilor, după ideea, firească, tot a regizorului. Concomitent, a început repetiţia cu actorii, nu toţi, de fapt, cum s-a dovedit, potriviţi în rol. Apoi, executîndu-se, în ritm accelerat, măştile, actorii au trecut la repetiţia cu măştile pe figură. Din nenorocire, măştile care acopereau capul căzînd pînă spre umăr erau prea mari, creînd discrepanţe cu dimensiunea trupului. Dar handicapul cel mai mare îl crea lipsa de supleţe a măştilor, care împiedicau, pînă la sufocare, respiraţia actorilor, obstaculînd grav şi emisiunea vocală, pînă la a nu fi auziţi în sală. Disperat, regizorul a lucrat mult cu actorii, mărind măştilor orificiile bucale. Repetase, zorit, cîteva luni bune. I-ar mai fi trebuit vreo trei luni. Dar n-avea, ştia, cum să le capete pentru că se vorbea de iminenta plecare a lui Vianu de la conducerea teatrului şi un alt director, care să-i îngăduie astfel de experimente, nu ar fi găsit. N-a avut răgaz nici să-şi materializeze ideea, între timp încolţită, ca pentru unele personaje principale (mai ales soţii Macbeth) să conceapă cîte două măşti, care să fixeze alternanţa lor sufletească. (Nu e cuprinsă, cum se ştie, în final, lady Macbeth de remuşcare, spre deosebire de cruzimea ei acaparantă iniţială?) În consecinţă, a decis programarea spectacolului, deşi ştia bine că nu l-a finalizat în toate ale sale alcătuiri interioare. Şi pentru că nenorocirea nu vine niciodată singură, s-a întîmplat că spectacolul (dată fiind distrugerea teatrului în bombardamentul din august 1944) trebuia să se desfăşoare în sala de festivităţi a liceului Sf. Sava, improprie cu totul unei astfel de montări, luminile care ar fi trebuit să sublinieze expresivitatea măştilor fiind rău instalate, rău

mînuite și cam primitive. Premiera a început, sala fiind plină de personalități și știutori de teatru. Prima scenă, a vrăjitoarelor care-i vestesc lui Macbeth apropiata învestitură, a părut aproape firească, măștile fiind aici potrivite. Au urmat celelalte tablouri ale primului act. Aici experimentul cu măștile a descumpănit, unii acceptîndu-l în această înțelegere, pe alții contrariindu-i. Cînd a căzut cortina la sfîrșitul primului act, în sală s-a auzit, răspicată, vocea dnei Alice Voinescu, profesoară de estetică la Arte dramatice, cu îndemnul scurt și imperativ: „Jos măștile!". La sfîrșitul spectacolului, de n-a fost de-a dreptul o cădere de prestigiu, oricum a descumpănit publicul. Au mai fost totuși programate 20 de spectacole, lumea venind să le vadă pentru a aprecia dacă larma iscată e justificată. Comentatorii în care se poate pune temei au cam respins spectacolul sau au admis că a fost un experiment care merita să fie încercat. Petru Comarnescu, binevoitor regizorului, a apreciat că a fost un experiment notabil și discutabil, care s-ar fi potrivit mai bine într-un studio experimental. În mai 1958, retrospectiv, Tudor Vianu observase că „publicul a văzut unul dintre cele mai interesante spectacole ale mișcării teatrale mai noi, o manifestare artistică foarte originală, dar discutabilă", precizînd că dacă s-ar mai repeta împrejurările de atunci „n-aș mai proceda în același fel", adică n-ar mai îngădui experimentul. Alice Voinescu, scriind despre spectacol o lungă cronică în *Revista Fundațiilor Regale*, observa printre altele: „Oricît de artistică ar fi o mască, oricît de caracteristică pentru natura personajului, ea nu poate exprima și evoluția conștiinței, ori tocmai aceasta este atît de important în *Macbeth* și în tot teatrul lui Shakespeare, în genere. De altfel, nu credem în posibilitatea unei înnoiri a teatrului psihologic prin mască... Măștile dlui Sava sînt concepute sub semnul caricaturii. În ele se simte o tează și – poate ceea ce

este mai grav – un *parti pris*: viziunea d-sale relevă o umanitate hidoasă". Alți comentatori au fost și mai severi. Oscar Lemnaru a considerat spectacolul o impietate la adresa operei lui Shakespeare, calificîndu-l drept „cea mai urîtă zvîrcolire pe care o cunoaște istoria regiei românești". Vocile favorabile au fost puține. Dar au fost.

Experiment novator de pionierat în materie de arta spectacolului, el va fi, apoi, continuat, cînd cu succese reale, cînd cu rezultate grotești. Au mai avut loc chiar spectacole cu măști, încercate de George Strehler, Peter Brook, Gosch, Andrei Șerban. Deci, lume bună și prețuită aproape unanim. Gestul teatral al lui Ion Sava se legitimează, astfel, în postumitate. Autonomia artei spectacolului față de text a crescut, azi, îngrijorător. Ca istoric literar ce sînt, prefer modernitatea care nu colaborează... cu autorul, maltratîndu-i, pînă la denaturare, textul.

Virgil Petrovici, *Macbeth cu măști. Caietul unui spectacol de Ion Sava*. Cuvînt înainte de Liviu Ciulei. Editura Tehnică, 1997.

ianuarie 1998

Dicționarul lui Al. Mirodan

Dicționarele literare se supun, cumva obligatoriu, unor canoane lexicografice bine statornicite. Le știm cu toții, cei avizați, și judecăm astfel de lucrări mai totdeauna în funcție de respectarea canonului. Sînt și excepții? Sînt. Una dintre acestea e *Dicționarul neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română* realizat de dl Al. Mirodan. Titlul îi precizează, deschis, fizionomia specifică. Acel „neconvențional" din titlu anunță că dicționarul dlui Mirodan încalcă deliberat canonul. E un dicționar de un fel special. Dar, mă grăbesc să adaug, totuși un dicționar. Ordonîndu-și materia după criterii alfabetice (păstrînd,

prin asta, ceva din canonul lexicografic), acest dicționar năzuiește să surprindă, mai curînd, o stare de spirit. Sau, mai bine, o contribuție spirituală. E evident din lectura celor două volume ale *Dicționarului* că autorul își propune să releve contribuția spirituală a oamenilor de cultură evrei trăitori, de-a lungul timpului, în România. Aici, se știe, a existat o populație relativ însemnată de evrei. În 1899 erau 269.015 evrei, în 1912 numai 216.703 (diminuarea cifrei se datora unui val masiv de emigrare spre SUA), recensămîntul populației din 1930, ca urmare a realipirii la România a provinciilor pînă acum subjugate, constata existența a 756.930 evrei, reprezentînd 4,2% din structura populației. Sursă permanentă de tensiune și agitație antisemită, această populație evreiască, cu știuta propensiune spre carte și cele ale spiritului, a creat apreciate valori cultural-științifice, recunoscute ca atare. Pe acestea voiește să le valorifice dl Al. Mirodan, pentru a nu fi uitate. Mai ales că, de prin 1946-1947 și pînă prin anii optzeci, populația evreiască trăitoare în România a emigrat masiv în Israel. Ar fi plecat acolo, după unele statistici neverificate, circa 400.000 de persoane, care și-au găsit rostul și o nouă patrie, mai toți fiind azi de vîrsta a treia. Continuă să vorbească românește, vizitează nostalgic țara de origine, se interesează acut de tot ceea ce e românesc. Ba unii dintre ei, scriitori, continuă să scrie cărți (în mai toate genurile literare) în limba maternă, pe care le editează acolo, pe speze proprii (în ultima vreme și aici, în România), căutîndu-și, cu mari dificultăți, cititorii. Apar și cîteva publicații (două sînt cotidiene), una dintre ele – cu siguranță cea mai bună – fiind revista *Minimum*, editată chiar de dl Al. Mirodan, care o scrie în mai mult de jumătate din conținutul ei. (Pe vremuri, în primul deceniu al veacului, Gh. Panu a inițiat și condus, la București, revista *Săptămîna*. Această publicație, strălucită, avea, sub

frontispiciu, mențiunea mîndră „revistă scrisă de Gh. Panu", editorul ei scriind-o efectiv în întregime. Dl Al. Mirodan nu a ajuns integral la această performanță, dar mult nu mai are să o atingă.) Îi cunosc bine pe acești colegi ai noștri, scriitori de expresie românească din Israel. Ei trăiesc, de fapt, o dramă efectivă. Gîndesc, simt și scriu într-o limbă care nu e a țării în care trăiesc, noua lor patrie, și își pun nădejdea în cititorii din România. Osteneala lor estetică trebuie să fie comentată în presa literară din România iar o viitoare istorie a literaturii române are datoria să facă loc producției literare a acestor scriitori, cum trebuie să se întîmple cu toți scriitorii de expresie românească trăitori în afara hotarelor țării.

Dar să mă întorc la *Dicționarul* dlui Al. Mirodan, nu înainte de a spune că și el este un eșantion reprezentativ al travaliului creator al scriitorilor de expresie românească din Israel. De astă dată e vorba, în fapt, de o carte istoriografică, apropiată, prin scop și structură, istoriografiei literare și culturale. Pentru că, de fapt, ca orice dicționar, lucrarea dlui Al. Mirodan este una de istorie literară, constituindu-se într-un util instrument de lucru. Un instrument de lucru istoriografic care își depășește, cum spuneam, cu bună știință, condiția. Și asta pentru că, adesea, paginile acestui dicționar sînt, lucru rar la o astfel de scriere, efectiv fermecătoare prin scriitură, dispunerea și alcătuirea articolelor. Am uitat să spun că lucrarea pe care o comentez e al doilea volum al *Dicționarului* acestuia neconvențional, tratînd materia rubricată sub literele D-F (primul volum a apărut în 1986). Desigur că proba de foc a unei astfel de lucrări este calitatea articolului despre opera și viața scriitorilor. Încălcînd canonul de severă sobrietate a unui astfel de articol de dicționar, aceste articole izbutesc să fie, în cele mai multe cazuri, ceea ce trebuie să fie. Dar și aici abaterea de la regulă e deliberat

păstrată prin caracterul său pronunțat eseistic și, de aceea, chiar jucăuș. Exemplificator e, de pildă, articolul despre dl S. Damian. E surprins în datele sale temperamentale, sînt înfățișate momente caracteristice din biografia criticului, se relevă, de pildă, că și-a format gustul în atmosfera secolului trecut, de vreme ce îl interesează înainte de toate conținutul cărții pe care o analizează, e prezentat în calitate de mentor al unei anumite generații de scriitori, dar nu aflăm aici analize ale întregii sale opere (de pildă cartea despre Călinescu, reprezentativă cu totul pentru scrisul lui S. Damian, e doar menționată la bibliografie). În schimb, citim bune pagini eseistice despre dl S. Damian la Heidelberg, inserîndu-se, aici, și cîteva epistole primite de dl Al. Mirodan de la critic. Nu se poate spune, repet, că din acest întins articol (are 12 pagini) – deloc de dicționar – nu aflăm portretul spiritual și psihologic al lui S. Damian. Și dacă, uneori, analiza e carentă, ne amintim că scopul acestei întreprinderi (ca și al întregii lucrări) este chiar portretistica. În aceeași manieră e, de asemenea, lucrat articolul despre Al. Dominic, tot de mare întindere (24 de pagini). Întreg articolul e un lung și plăcut eseu despre un scriitor enigmatic, poet și dramaturg mediocru, jucat fără succes pe scene românești dar și în Germania, om avut care a finanțat apariția revistei *Mișcarea literară* (1924-1925), condusă de Rebreanu, care a interesat, o vreme, prin scrierile sale expresioniste, zbătîndu-se să impună acest curent în viața literară românească și – uluitor – ar fi fost, în 1920, pe lista unor candidați la premiul Nobel. Dreaptă e aprecierea despre sterilitatea timpurie a scriitorului care din 1927 n-a mai publicat nimic pînă în anul morții, intervenită în 1942, deși acredita prin presă informația că lucrează la un roman, pe care, de fapt, nu l-a scris. Aceeași bună impresie lasă amplul articol (23 de pagini) despre Fundoianu, surprins mai ales sub raport portretistic,

cu informații tulburătoare despre perioada pariziană și arestarea sa, în martie 1944, pentru a o sfîrși, gazat, la Birkenau, împreună cu sora sa Lina, de care a refuzat să se despartă (dacă accepta despărțirea ar fi scăpat de deportare). Bune și chiar foarte bune sînt și articolele (să mai spun că tot portretistice?) despre Virgil Duda, Emil Dorian, Dorel Dorian și B. Elvin. În schimb, scrierile lui Enric Furtună sînt cam supraapreciate. Romanul, rămas inedit, l-am citit acum doi ani și am constatat că e un eșec. Dar nu se spune că Enric Furtună a fost, în tinerețe, bun prieten cu Sadoveanu, care i-a făcut, epistolar, mărturisiri esențiale despre anii debutului. La plecarea din țară, Furtună a predat, mai mult silit, un mare lot de scrisori primite de la Sadoveanu. Recuperate, aceste scrisori (71 la număr) au fost publicate în 1977, la Editura Minerva, sub titlul M. Sadoveanu, *Corespondența debutului*, epistolele către Furtună ocupînd aproape întreg volumul. Cam exagerată, pe alocuri, este și aprecierea despre literatura lui Emil Dorian, poet și prozator cu totul modest.

Farmecul acestui dicționar îl constituie însă formula lui integratoare. Autorul anunță încă în prefața primului volum că nu se va ocupa numai de scriitori, ci și (dacă nu în primul rînd) de ceea ce numește, după o expresie camusiană, „aerul timpului", adică, o notez din nou, de întreaga atmosferă intelectual-culturală a evreimii românești: reviste, animatori, editori, cafenele și altele asemenea. Acest al doilea volum al *Dicționarului* se deschide cu două eseuri despre dambla (adică hachițe ale unor personaje). Personajul din al doilea articol, Nutzu Spotheim, e excelent creionat. Am cunoscut bine personajul, prezență cuceritoare în boema culturală a Botoșaniului meu liceal; și așa a rămas, reiese din ceea ce spune dl Al. Mirodan, și la Tel Aviv-ul Israelului. La litera D aflăm inserat un compact set de portrete despre doctori (medici) evrei cu renume la vremea lor. Aici

aflăm, bine creionate, portrete despre Iacob Felix, L. Ghelerter, Marcu și Nicolae Cajal, Sandu Lieblich, Ștefan Stîncă, Dr. Ygrec (I. Glicsman) și mulți alții, mai puțin știuți. Cuceritor e, aici, portretul unui Sotek-Leteanu I., care și-a consumat energia toată în scopul transcrierii textelor din idiș și ebraică în alfabet latin. Dacă izbutea (dar nu era cu putință) azi ebraica s-ar fi scris în litere latine, cum s-a întîmplat cu limba poloneză. La litera E e integrat un stoc corpolent de articole despre editori evrei, care au contribuit, în mod considerabil, la propășirea literaturii și a culturii românești. Defilează aici, cu rolul și rostul lor cultural în epocă, editori ca ieșeanul S. Goldner, tatăl epigramistului Giordano (editor al ziarului ieșean *Opinia*), frații Șaraga (care au avut meritul de a fi fost primii editori ai operei lui Creangă și, în general, de literatură română), dinastia Samitca din Craiova, excelenți editori, care, de fapt, au întemeiat, mai tîrziu, Institutul de arte grafice „Scrisul românesc", Simion Benvenisti (Editura Ancora), editorul operei lui Lovinescu (inclusiv al primei serii a revistei *Sburătorul*) și a lui Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gh. Brăescu, Victor Eftimiu, Camil Baltazar și alții, adică tot ce provenea din cenaclul „Sburătorul". A fost un editor corect în relațiile cu autorii, falimentînd, în 1930, probabil și datorită generozității sale. La dispariția Editurii Ancora, Lovinescu și Victor Eftimiu au scris cu recunoștință și regrete înlăcrimate. Mai aflăm în această secțiune portretele editorului, tot interbelic, Em. Ocneanu, directorul editûrii universale Alcalay, cel al lui S. Ciornei (Editura Națională Ciornei) și cîte unul dintre cei ce se ocupau, tot pe atunci, de Editura Adevărul, apoi Ignat Hertz, editor al literaturii de consum în interbelic, inițiatorul colecțiilor „15 lei" și „Femei celebre", de tristă faimă pe atunci. Ingenios, autorul dicționarului despre care scriu găsește, mereu, prilejuri de a insera, în carte, articole-eseu

care să trezească interesul pentru lectură. Sub titlul de „eveniment", la litera E, scrie cîteva bune pagini despre jurnalul lui Sebastian, judicios caracterizat. Şi tot la litera E e inserat un interstiţiu intitulat „evrei", cu opinii simptomatice pro şi contra acestei etnii din România. Iar la litera F aflăm articole despre francmasonerie şi, mai ales, acela – excelent – despre frică. Sau, la litera D, sînt incluse două cu totul interesante articole despre donaţie, primul dintre ele evocînd vestita donaţie, din 1923, a bancherului Jacques Elias, care a donat aproape întreaga sa mare avere (un miliard de lei) Academiei Române, donaţie care furnizează, şi azi, venituri importante celebrei instituţii.

Dicţionarul dlui Al. Mirodan oferă o lectură cuceritoare, neputînd fi, efectiv, lăsat din mînă, o dată lectura începută. Ceea ce pentru un dicţionar, fie şi neconvenţional (sau tocmai de aceea), e o performanţă.

Al. Mirodan, *Dicţionar neconvenţional al scriitorilor evrei de limba română*, vol. II. Editura Minimum, Israel, 1997.

ianuarie 1998

Eseurile lui Alexandru George

Mare, important istoric literar, dl Alexandru George e un foarte bun cunoscător şi un fin analist al istoriei fenomenului românesc în toată amplitudinea sa, de pe la origini pînă astăzi. Ca formaţie şi mod de gîndire, d-sa este un liberalist, ca să nu spun de-a dreptul un liberal, asemenea lui E. Lovinescu despre care a scris, încă în 1975, o carte temeinică (*În jurul lui E. Lovinescu*). Eseurile sale, mai totdeauna scînteietoare şi de o francheţe polemică impresionantă, întîlnite frecvent în publicaţiile cultural-literare, dau măsura forţei analitice asupra fenomenului românesc

din perspectivă liberală. E, spun din capul locului, singura modalitate eficientă și ostilă opțiunilor retrograde de a înțelege ceva din zbaterea României ultimului veac de a ieși la lumina modernizării și a modernității. România s-a găsit, de la 1821 sau, mai bine, de la 1829 (Tratatul de la Adrianopol, care, desființînd monopolul turcesc asupra comerțului românesc, ne-a integrat în circuitul comercial european), în situația unei țări grevate de o structură predominant agrară. Dl Alexandru George stabilește istoria acestui proces mult înainte, constatînd că, la retragerea aureliană, românii au lăsat Dacia fără polisuri, în compactă și uniformă ruralitate. Și așa au rămas țările române pînă în secolele XIII-XIV, cînd se ridică orașe în legătură cu marile drumuri europene, cînd se constată, pentru vreo două secole, o configurație occidentală. Faptul că țările române s-au aflat la o răscruce nu trebuie considerat – cum au postulat și mai postulează unii istoriografi din trecut și de azi –, sub raport strategic-militar, totdeauna o nenorocire. Se cunosc cazuri de națiuni puternice care au folosit în avantajul lor această realitate geografică. De această situație s-au folosit destul de bine și țările române, prin domnitori care au dovedit geniu al supleței în relațiile externe. Apoi, geografia e adesea fluctuantă, istoria forțînd-o să se adapteze. Optica izolaționistă, pe care au afirmat-o încăpățînat curentele de idei tradiționaliste, e retrogradă și păgubitoare. „Naționaliștii români, precizează autorul nostru, au preconizat retragerea în ruralitate, insularizarea, blocarea lăuntrică și exterioară pentru a valorifica niște presupuse virtuți profunde; au blamat caracterul deschis al societății liberale, dorința de colaborare, care e și una tacită de confruntare. Nu se recunoștea în țara noastră o zonă de contacte, de interferențe, de sinteze, deși analiza trecutului asta dovedește la tot pasul. Se exagera situația de «răspîntie» a țării noastre pentru a se sublinia numai

neajunsurile." Și asta în timp ce situația noastră, chiar geografică, ne determina și ne determină să trezim interesul lumii europene, aducînd-o la noi și spre noi. Au fost spirite luminate care au înțeles aceste imperative și le-au favorizat împlinirea. La mijlocul secolului al XIX-lea, ca o consecință a idealurilor Revoluției franceze, faste pentru noi (aici dl Alexandru George polemizează implicit cu opiniile potrivnice Revoluției franceze ale unui alt liberal proeminent, dl Dan Amedeo Lăzărescu), o pleiadă de tineri au condus Revoluția de la 1848, ea semnificînd necesitatea înnoirii structurilor și sincronizarea cu Europa. Deși revoluția a fost înfrîntă, spiritul ei s-a menținut, găsindu-și împlinirea în perioada unionistă, care ne-a creat statalitatea modernă în vremea lui Cuza-Vodă și apoi, masiv și fericit, sub lunga domnie (48 de ani) a regelui Carol I. Atunci și mai tîrziu, factorul de inițiativă și de înfăptuire a fost liberalismul, prin adaptarea la real a fostului radical pașoptist, carbonar și republican, I.C. Brătianu. Fără I.C. Brătianu și gruparea sa, care a format în 1875 Partidul Liberal, e de neînțeles crearea României moderne, ale cărei fundamente s-au pus în lunga guvernare liberală (1876-1888), cea mai îndelungată din istoria țării. Dl Alexandru George crede că teoria formelor fără fond, propusă de Maiorescu în 1867, e falsă, știut fiind că simularea (crearea instituțiilor) creează fondul. Nu cred că această teorie, care a cunoscut o carieră strălucită timp de un secol și mai bine, e în întregime falsă. Ea ținea seamă de dezechilibrul evident dintre formele instituționale create de liberali și fondul lor plăpînd. Dar e adevărat că altă cale spre modernizare nu exista și așteptarea ca să se pregătească înainte fondul ar fi amînat la nesfîrșit modernizarea necesară a țării. Dar e tot atît de adevărat că teoria formelor fără fond a fost un complement, adesea necesar, în calea prea pripitelor măsuri legislative adoptate de liberali, contribuind,

în felul acesta frenator, la procesul înnoirii țării. Mai ales că junimiștii (mai abitir decît celelalte aripi ale conservatorilor) au fost niște liberali abia deghizați, colaborînd, prin compromis înțelept, cu guvernanții liberali, iar în timpul guvernărilor conservatoare n-au anulat legiuirile liberale, ci au adoptat unele (ca legea minelor a lui P.P. Carp) tot favorabile procesului de industrializare a țării.

Progresul însemna, pentru țară, depășirea ruralității și industrializarea preconizată și înfăptuită de liberali. Din acest punct de vedere, literatura română s-a constituit, cu excepția celei pașoptiste, a grupării macedonskiene, a simboliștilor din jurul lui Ovid Densusianu și, apoi, în interbelic, a cenaclului „Sburătorul" (mai ales a mentorului ei), într-o frînă spirituală de mare rezistență. Citind opinia lui Ștefan Zeletin (din *Burghezia română*, 1925) că literatura română, de la junimism încoace, avea fruntea înfiptă în Evul Mediu, dl Alexandru George întreprinde, în cîteva eseuri, un adevărat rechizitoriu literaților români mereu extaziind lumea rurală, propunînd-o ca model pentru spiritualitatea națională. Ideile lui Eminescu din publicistica sa, are dreptate dl Alexandru George, depășeau, prin radicalitate, sfera gîndirii conservatoare, cu paseismul său voievodal și, în fond, retrograd antieuropeist. În perioada *Timpului*, susține cu temei dl Alexandru George, aceste idei nu prea au găsit ascultare. Ele au fost descoperite, la începutul veacului, de sămănătoriști (Ion Scurtu, A.C. Cuza). „De atunci, scrisul eminescian va rămîne ca un fel de *Biblie* a naționalismului românesc și un izvor de referințe prestigioase pentru tot ceea ce era satul românesc în ființă, nu cel visat de utopiști." Apoi sămănătorismul, poporanismul și țărănismul postbelic au întreținut iluzia ruralității paradisiace, blamînd orașul și îndeletnicirile industriale, întreținînd cultul trecutului eroic, firește țărănesc. Dl Alexandru George îi citează pe Slavici,

Creangă și Coșbuc, pe Al. Davila, cu al său *Vlaicu Vodă* (1901), Sadoveanu („reacționarismul lui Sadoveanu, ...cel mai retrograd ca mentalitate" scriitor român), Vlahuță, Gîrleanu, Brătescu-Voinești (exaltanți ai micii boierimi provinciale), pe Goga și Tăslăuanu (cu al lor *Luceafărul*), pe Șt.O. Iosif și Chendi, pe Agârbiceanu, cu *Arhanghelii* săi, pe Cezar Petrescu, care, în două romane, *Comoara regelui Dromichet* și *Aurul negru*, blamează industrialismul, pe scriitorii care au înfățișat capitala ca moloh al prăbușirilor. Iar în cele patru discursuri de recepție la Academie (Delavrancea înainte de război, Sadoveanu, Blaga și Rebreanu) care elogiau, extatic, satul românesc, dl Alexandru George vede o probă concentrată de spirit retrograd. Desigur, fenomenul poate fi constatat și în alte literaturi, chiar occidentale. Dar acolo era expresia unui romantism benign, pe cînd la noi, toate orientările filoromantice în planul ideilor erau retrograde, deci maligne. Toate considerațiile liberaliste ale dlui Alexandru George, infuzate în structura multor eseuri, sînt judicioase și drepte. Rămîne însă de meditat asupra faptului că, totuși, fenomenul românesc a fost (și a cam rămas) ruralizant, încît scriitorii l-au reflectat ca atare în opera lor, căutînd, debusolați, căi practicabile pentru asanarea condiției țărănimii, care constituia, și în interbelic, peste 80% din structura populației. (Chiar azi, după catastrofala industrializare forțată din vremea comunismului, populația rurală mai reprezintă 48% din total.) Încît – ca exeget ce am scris o carte despre *Poporanism*, evidențiind himera teoriei unei economii exclusiv rurale, una despre viața lui C. Stere și una despre țărănism, blamînd fantezia unui intermundium rural, necapitalist și anticapitalist întrupat într-un imposibil stat țărănesc, cred, totuși, că e exagerat să se vorbească despre „reacționarismul *Vieții Românești*". În fapt, și din 1906 pînă în 1916, și în interbelic, *Viața Românească* a fost o revistă

democratică. De asemenea, nu cred că guvernul Tătărescu a scos ţara din criză, cum afirmă dl Alexandru George, ci a fost beneficiarul absorbirii crizei economice pe plan mondial, putînd astfel gira eflorescenţa economiei naţionale. Pertinente sînt observaţiile dlui Alexandru George pe marginea curentelor de idei tradiţionalist autohtoniste dintre războaie, dezvăluind esenţa retrogradă a gîndirismului fondat de Nichifor Crainic, a orientării create de Nae Ionescu, care respingeau europeismul, predicînd decuplarea ţării de Europa, condamnau paşoptismul ca o abatere de la orizontul specific românesc, blamau parlamentarismul şi pluripartidismul, propuneau totalitarismul, condamnau industrialismul şi înnoirea, în favoarea unui ruralism închistat, şi făurirea unui stat fundamentalist pe temeiul ortodoxismului exclusivist (nu vorbise în termeni injurioşi Nae Ionescu despre deviaţia uniaţiei transilvănene, afirmînd că, de fapt, corifeii Şcolii Ardelene, nişte „călugări papistaşi", nu trebuie consideraţi români?) şi al criteriului sangvin. Discipolii lui Nae Ionescu, disociaţi totuşi de *Gîndirea*, au căzut în capcana teoriilor profesorului lor, pînă a se fi ataşat bine de mişcarea legionară, ei neavînd ca adversar principal, de fapt, extrema stîngă, ci liberalismul. Mişcarea legionară e asimilată de autorul nostru, într-un eseu scăpărător, bolşevismului alb, iar legionarismul, reînfiripat azi la noi, e considerat o expresie a „bolşevicilor noştri", constatînd, după scrierile corifeilor acestei organizaţii paramilitare funeste (la origine o sectă religioasă), că preconiza patriarhalismul, arhaismul, privind cu oroare toate formele economiei moderne, succesul ei explicîndu-se printr-o gravă criză a liberalismului românesc, a sistemului politic existent de aproape un secol. „Cu toate păcatele sistemului, precizează dl Alexandru George, România liberală, masonică, înfeudată străinătăţii şi condusă ocult de plutocraţia iudaică ne-a

dus la Unirea cea Mare, la marea reformă agrară, la votul universal, la încoronarea de la Alba-Iulia. La ce ne-au dus comuniștii sau erau să ne ducă legionarii se știe." Extrem de interesante sînt aprecierile autorului despre dictatura regală (văzută ca o demisie a clasei politice românești), despre regimul Antonescu, socotit o aventură catastrofală („purtarea lui Antonescu a fost aberantă, frizînd patologicul", neoprindu-se din război, în 1941, sub motivul refacerii cu adevărat necesare a armatei ce suferise mari pierderi, jucînd totul pe o singură carte, care s-a dovedit pierzătoare). Bune, inspirate sînt eseurile despre perioada comunistă, cu tot tragismul știut, dar pus în lumină cu argumente impresionante.

Eseurile din ultimul volum al dlui Alexandru George dezvăluie, deopotrivă, talentul lui și profunda-i știință de carte. Pentru că sînt, la noi, rare talentele care se pot rosti, cu aceeași competență, despre istoria literară, istoriografia politică, sociologie și politologie. Dl Alexandru George e o asemenea personalitate, rară între puține. Și, de ce nu aș mărturisi?, mă simt reconfortat știindu-l alături și solidar în idei pe dl Alexandru George în zbaterile mele într-ale istoriei literare și ale sociologiei.

Alexandru George, *În istorie, în politică, în literatură*. Editura Albatros, 1997.

martie 1998

Iuliu Maniu

Acum doi ani am comentat cartea, atunci apărută, a dlui Ioan Scurtu despre Iuliu Maniu. Îmi exprimam atunci regretul că, deși informată, cartea dlui Ioan Scurtu era parcă prea expeditivă, trecînd prea repede și neanalitic peste momente esențiale din viața marelui bărbat politic, și mărturiseam că aștept monografia necesară. Ea a apărut, în sfîrșit, și e

datorată dlui Apostol Stan. E o monografie compactă şi sistematică de peste 500 de pagini şi, deşi precumpănitor istoriografică (lipseşte, şi de aici, portretul moral, caracterologic şi psihologic), e negreşit o realizare. Dl Apostol Stan e cunoscut ca un exeget al secolului trecut, fiind, printre altele, autorul unei excelente monografii despre I.C. Brătianu. D-sa a dovedit, prin această monografie despre Iuliu Maniu, că e stăpîn şi pe teritoriul primei jumătăţi a veacului nostru, mişcîndu-se, printre meandrele ei, ca un perfect cunoscător. Ceea ce asigură monografiei seriozitate şi temeinicie. Nu e, s-o recunoaştem, puţin lucru.

Născut în 1873 în Bădăcin, în zona Şimleul Silvaniei, Maniu a frecventat liceul calvin din Zalău şi, apoi, studiile în *jure* le-a făcut la Budapesta. A rămas toată viaţa celibatar, deşi, în tinereţe, fusese îndrăgostit de o farmacistă unguroaică (acea Clara pe care a evocat-o şi pe patul morţii), cu care nu s-a însurat pentru că nu era româncă. Avusese o soră, Cecilia, călugăriţă în ordinul franciscan, şi o alta, Elena, căsătorită Pop, de la care a avut un nepot (Ion Pop), ajuns lider în partidul pe care îl conducea unchiul. Un frate, Casiu, devenise după război profesor la Facultatea de Drept a Universităţii clujene, dar îşi datora catedra mai mult protecţiei ilustrului său frate. Crescuse într-o atmosferă de rigoare morală, care i s-a imprimat pentru toată viaţa. La aceasta s-a adăugat faptul că din 1898 s-a stabilit la Blaj, ca avocat al aşezămintelor culturale din „mica Romă", şi aici a rămas pînă prin 1905. Rigorismului moral nativ i s-au adăugat elemente din atmosfera iezuită şi solemn protocolară a Blajului, bine încastrată în plămada personalităţii sale, remarcabil evocată, în 1930, de C. Stere în vestitul portret *Domnul preşedinte*. Cu asemenea trăsături temperamentale (la care nu face, din păcate, deloc referire dl Apostol Stan), Iuliu Maniu n-a ştiut să-şi trăiască viaţa cu bucuriile ei mici şi simple, fiind mereu

ascetic robit datoriei și jocurilor de culise. A intrat, desigur, încă în studenție, în activitatea politică a românilor transilvăneni, devenind în 1906 deputat în parlamentul budapestan. S-a lăsat, prin 1907-1908, cîștigat de proiectele arhiducelui Franz Ferdinand privind federalizarea Imperiului Habsburgic. În 1910, falsificîndu-se alegerile, nu-și poate reînnoi mandatul de deputat, dar se angrenează în disputa cu gruparea oțeliștilor din PNR, condusă de Octavian Goga și ceilalți luptători din jurul *Tribunei*. A fost, atunci, o vrajbă periculoasă și mult încordată care a scindat efectiv mișcarea politică românească transilvană, trezind îngrijorare mare în Vechiul Regat. E surprinzător că dl Apostol Stan nu vorbește deloc de articolul lui Vaida-Voevod (aliat al lui Maniu), în care îl acuză de trădare pe Goga pentru că ar fi primit bani de la ministrul maghiar Kristoffi. Stere, trimis în Ardeal să aplaneze conflictul, l-a stins în defavoarea tribuniștilor, rămînînd cu convingerea că acuzația adusă lui Goga era adevărată (i-a mărturisit asta, spre anul 1930, lui Ralea și profesorul mi-a povestit, prin 1958, episodul). Cu tact, pricepere și loialitate, Maniu a urcat pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei PNR. În timpul războiului a dus tratative, eșuate, cu contele Tisza, premierul maghiar, apoi cu exponenții Germaniei pentru a obține, din partea Austro-Ungariei, drept de autonomie pentru Transilvania ca preț al intrării României în război de partea Puterilor Centrale. Evident, cum se știe, n-a ieșit nimic din aceste tratative din cauza obstrucției maghiare. Dar Maniu s-a impus ca un bun interpret, în tratative dificile, al drepturilor politice ale românilor. Spre sfîrșitul războiului organizează, la Viena, o armată provenită din români și apoi îndeplinește roluri de prim-plan în procesul Unirii din 1918. E ales, pentru marile sale merite, președinte al Consiliului Dirigent, pe care, vădit eronat, ar fi voit să-l prelungească peste timpul necesar, ceea ce, printre altele, îi va aduce, după război,

acuzația de regionalism. Iar în 1919 ajunge, pe drept, președinte al PNR. Începe marea sa carieră politică interbelică.

La început, Iuliu Maniu nu se prea putea descurca în viața politică a României Mari. Aici domneau practicile politice regățene pentru care omul Blajului n-avea antene și deprinderi, fără de care orbecăia păgubos. Era absolut necesară renunțarea la regionalism și pătrunderea organizatorică în structurile vieții politice de dincoace de munți. Normală ar fi fost, date fiind bazele sociale ale PNR, să fuzioneze cu PNL. Dar aici se izbea de atotputernicia lui Ionel Brătianu, care se considera făuritorul României Mari și îi considera pe ceilalți oameni politici subalterni, dacă nu chiar vasali fără personalitate. Ceea ce Maniu, om drept și cunoscîndu-și valoarea de exponent al transilvănenilor, nu a putut accepta. Firavele tratative cu șeful PNL au eșuat repede și definitiv, Maniu devenind adversar neîmpăcat al propensiunilor spre dictatură efectivă dovedite de Ionel Brătianu. Dar cum trebuia, imperios, să-și creeze nuclee în ceea ce fusese Vechiul Regat, a contractat alianțe și fuziuni nefericite și improductive, cu rămășițele conservatorilor takiști, cu minuscula grupare a lui N. Iorga, care voia pentru sine președinția partidului. În noua hartă politică a României, singurul aliat de valoare era Partidul Țărănesc condus de Ion Mihalache, de N. Lupu, Virgil Madgearu, Grigore Iunian, C. Stere. A colaborat bine, în opoziție, cu acest partid, o vreme, puțin (vreo trei luni), au fost aliați în guvernarea condusă de Al. Vaida-Voevod (pentru că Maniu a refuzat atunci această demnitate), dar fuziunea, dorită, pentru a se realiza marele partid al alternanței la guvernare, nu se înfăptuia. A intervenit decis C. Stere, care, în 1924, a redactat o platformă în zece puncte ca bază pentru tratativele de fuziune. Au început pertractările, în care Maniu era un maestru neîntrecut. Dar fuziunea, deși congresele

celor două partide o doreau, nu s-a perfectat. Cuiul lui Pepelea a fost – pe lîngă deosebirile doctrinare deloc minime – C. Stere, asupra căruia apăsa contenciosul colaboraţionist din anii războiului, şi, de aceea, refuzat de Vaida-Voevod în conducerea noului partid fuzionat. Au mai trecut doi ani sterili şi de-abia în septembrie 1926 se creează Partidul Naţional Ţărănesc, cu Maniu preşedinte, Mihalache şi dr. N. Lupu vicepreşedinţi, Stere fiind marele sacrificat. După o luptă tenace şi de mare răsunet, bine coordonată de Maniu şi Mihalache, în noiembrie 1928 PNŢ smulge din partea Regenţei guvernarea. Premier devine Iuliu Maniu, care organizează, pe un val de reală simpatie populară, alegeri efectiv libere, care aduc PNŢ peste 70% din voturile exprimate. Experienţa politică a lui Maniu de pe vremea habsburgică, necesar obstrucţionistă, s-a dovedit dăunătoare pentru demnitatea unui prim-ministru al României Mari. Era prea lent în decizii, cerea mereu amînări pentru studiu şi consultare. În plus, era prea solemn, protocolar şi scorţos, solicitînd să fie apelat numai cu formula „Domnul Preşedinte" (al partidului şi al guvernului), el adresîndu-se colegilor din guvern, invariabil, cu „domnule ministru". Iar şedinţele de guvern erau interminabile, decizii importante fiind amînate pentru o viitoare convorbire. Din nenorocire, bunul, eficientul program al guvernului PNŢ pentru asanarea vieţii economico-sociale şi politice a ţării n-a putut fi aplicat pentru că a survenit năpasta crizei economice din 1929-1933. Pe deasupra, a venit şi criza regală. PNŢ a cochetat, în opoziţie, cu ideea revenirii pe tron a prinţului Carol şi Maniu dusese, pentru asta, rodnice tratative cu pretendentul. Ajuns la guvern, Maniu credea că-i poate impune prinţului nu tronul, ci un loc în Regenţă. Ceea ce era, totuşi, o impardonabilă naivitate pentru un om politic de talia experimentatului Maniu. La începutul lui iunie 1930, prinţul Carol vine intempestiv în ţară, respinge propunerea premierului şi se înscăunează rege prin

decizia parlamentului. Și acum începe, imediat, conflictul dintre rege și Maniu. Șeful guvernului îi ceruse, încă înainte de 8 iunie 1930, suveranului să se comporte ca rege constituțional și, mai ales, să-și pună ordine în viața personală (refacerea casătoriei cu principesa Elena, renunțarea definitivă la metresa lui, Elena Lupescu, care nu trebuia să revină niciodată în țară). Regele era decis să nu respecte aceste condiții. Visa la o domnie autoritară care să se suprapună peste prerogativele Coroanei și pe cele de conducere efectivă a țării. Și, pe deasupra, în august 1930 o readuce în țară pe Elena Lupescu, în jurul acesteia constituindu-se – din voința regelui – o camarilă venală și atotputernică, infinit mai forte decît guvernul. Aceasta nu o putea tolera moralistul rigorist care era Iuliu Maniu. A părăsit – din această cauză – de două ori președinția guvernului, neadmițînd ca un membru al camarilei să aibă mai mare putere de decizie decît un ministru sau premierul. Ba chiar, în 1933, renunță și la președinția partidului în favoarea lui Mihalache. Analiștii au tot discutat dacă această intransigență morală era admisibilă pentru un președinte de partid, deci un om politic prin definiție obligat la compromis, fără de care politica devine impracticabilă. Mai ales la noi, atunci cînd accederea la guvernare (dezideratul oricărui mare partid) depindea exclusiv nu de rezultatele alegerilor, mereu trucate, ci de voința suveranului. Așa a fost. Și în timp ce Ion Mihalache aștepta ca partidul pe care îl conducea să fie chemat (de rege) la guvernare, Maniu, socotindu-se simplu soldat al partidului retras la Bădăcin sau în străinătate, făcea declarații incendiare împotriva camarilei, a Lupeascăi și deci, implicit, împotriva regelui. Asta, desigur, a împiedicat revenirea PNȚ la guvernare. Dar ce spectacol de măreție morală a oferit omul de caracter Iuliu Maniu! E această intransigență morală productivă pentru un șef de partid? Probabil nu. Dar e bine că în acel peisaj politic mereu concesiv și acomodant s-a

găsit un mare caracter, care a avut cutezanța să spună nu, rostind, cu orice risc, adevărul împotriva turpitudinii. Radicalitatea morală e și născătoare de eroare. Așa cred că trebuie apreciat cartelul electoral încheiat de Iuliu Maniu, redevenit președintele PNȚ, cu partidul legionar al lui Corneliu Zelea Codreanu în alegerile din decembrie 1937. Dl Apostol Stan insistă, la acest capitol, pe faptul că prin pactul de neagresiune electorală Maniu a împiedicat victoria în alegeri a guvernului Tătărescu. Are dreptate. Dar ignoră total faptul că prin această cartelare, Maniu a acordat gir de moralitate și respectabilitate legionarilor, numai așa explicîndu-se de ce au obținut la acele alegeri 15,58% din voturi, situîndu-se ca al treilea partid al țării.

A urmat ceea ce dorea regele încă din 1930 : dictatura regală. De guvernările acestei perioade Maniu s-a disociat constant, cerînd imperios revenirea la democratism. N-a izbîndit. Și au venit, apoi, dureroasele cesiuni teritoriale din 1940, care au grăbit abdicarea regelui. Maniu era triumfător pentru că, împreună cu Dinu Brătianu, îi ceruse lui Antonescu să provoace abdicarea regelui. Dl Apostol Stan aduce aici elemente noi, dovedind cu argumente și probe că PNȚ și PNL n-au ajuns în guvernul Antonescu nu pentru că – așa cum s-a tot spus – n-au voit, ci pentru că opțiunea generalului a fost în favoarea legionarilor conduși acum de Horia Sima. Dar nu e iarăși o naivitate politică ideea (convingerea) că Antonescu ar fi putut guverna în limitele democratismului autentic, în septembrie 1940? E știută atitudinea din timpul războiului a lui Maniu, recunoscut ca șef al întregii opoziții politice. A fost de acord cu războiul pentru recucerirea Basarabiei și a Bucovinei de nord. Dar a respins, în memorii curajoase, înaintarea armatei române dincolo de Nistru, departe în inima Rusiei.

Dl Apostol Stan probează cu argumente creditabile (folosindu-se de exemplul Finlandei, dar și de cel al Ungariei) că soluția Maniu era operațională în

fapt și că deci, implicit, n-au dreptate cei ce apreciază că războiul, o dată pornit, trebuia continuat. Asta era numai argumentația lui Antonescu – cu totul insuficient ca om politic –, care confunda onoarea sa de militar cu interesele înalte ale țării. Maniu a organizat, în timpul războiului, campania politică pentru desprinderea țării de Axă și revenirea alături de aliații săi tradiționali, chiar dacă acestora li se alăturase acum Rusia sovietică. Maniu a sperat că, pînă la urmă, anglo-americanii ne vor ajuta ca România să nu fie cotropită de sovietici, pregătind debarcarea lui Antonescu prin arestarea sa. Că după război realitatea a fost alta, nu e vina lui Maniu, ci a înțelegerilor secrete dintre Churchill și Stalin în octombrie 1944. Dar chiar în anii 1945-1947 speranța lui Maniu în ajutorul anglo-american nu a fost o miopie sau un deziderat fără acoperire. În cartea pe care o comentez se aduc probe că după ce Truman a ajuns președinte al SUA, acesta dorea să-l oprească pe Stalin să acapareze răsăritul Europei, dînd diplomaților dispoziții în acest sens. Războiul rece, declanșat prea tîrziu, a surprins România, ca și țările limitrofe, sub ocupație sovietică. Iar Iuliu Maniu a ajuns, la 74 de ani, în închisorile dictaturii comuniste, murind în 1953, la 80 de ani, la Sighet, ca martir al aspirației românești spre democrație și libertate națională.

Concepută strict istoriografic, fără tentativa unui portret psihologic de ansamblu (măcar într-un capitol final), monografia dlui Apostol Stan e informată (mai puțin e apelul la presa bucureșteană interbelică) și efectiv bună, exhaustivă. Nu pot să nu-i reproșez neglijența stilistică și limbajul cam de lemn, de tipul „Ancorarea lui Maniu în pămîntul Transilvaniei", în care e adeseori scrisă cartea.

Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*. Editura Saeculum, 1997.

noiembrie 1997

Despre Noica și paradoxele sale

Constantin Noica este, datorită Editurii Humanitas, poate cel mai publicat filosof român în ultimul deceniu. Nu e vorbă, se bucura de mare succes și în epoca, tristă în toate, a lui Ceaușescu. Dar acum steaua cugetătorului e, incontestabil, la zenit. Au apărut două cărți de însemnătate. Cel mai bun studiu despre opera lui Noica i se datorează lui Ion Ianoși, amplu capitol, de aproape o sută de pagini, în lucrarea din 1996, *O istorie a filosofiei românești*. Dl Ion Ianoși afirmă în această micromonografie densă că examenul comparat dintre opera lui Noica și legatul legionar de tinerețe nu poate fi amînat la nesfîrșit. Avea dreptate. Această misiune și-o asumă dna Alexandra Laignel-Lavastine într-o compactă carte recent apărută la Humanitas, intitulată *Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica*. Autoarea se referă, încă în introducerea monografiei, la condiția tragică din chiar centrul operei noiciene. Pe de o parte, filosoful valorizează naționalul ca pe un „celălalt" al modernismului, pe de altă parte (cînd intră în scenă chestiunea românească), naționalul acționează și el, socoate filosoful, în sensul unei împliniri a modernismului, garantată de o totală supunere a individului față de grup. „Astfel Noica, adaugă autoarea, își va asuma răspunderea de a-și orbi publicul – ori de cîte ori crede că este în joc integralitatea corpului național – în legătură cu diferitele variante pervertite ale modernismului." Din această cauză, crede autoarea noastră, Noica reușește performanța, încă din anii '80, de a fi revendicat simultan de două grupări adverse: vulgata autohtonistă (apropiată de fosta putere național-comunistă) și exponenții curentului proeuropean. Dar nu e drept să se considere că, străduindu-se să creeze o ontologie a românității, Noica a fost un oportunist al anilor optzeci și un

beneficiar al epocii, deși, citindu-i textele, se constată o însușire *de facto*, în anumite puncte, a preocupărilor protocronismului, chiar dacă el conferă dezbaterii o anvergură efectiv filosofică. E știut faptul că mai demult, și cu deosebire în anii treizeci, cugetarea românească a fost absorbant preocupată de dezbaterile privind geneza și devenirea României moderne, discutîndu-se mereu în termeni antinomici despre relația autohtonism – modernitate, Orient – Occident, europeism sau închistarea mohorîtă în noi înșine. Nae Ionescu cerea, decis, atunci decuplarea României de Europa, Nichifor Crainic era partizanul ireductibil, prin ortodoxism, al tradiționalismului osificat, pe cînd, de cealaltă parte, Lovinescu, Zeletin, Ralea, P.P. Negulescu, Vianu pledau pentru europeism și modernitate. Elevii lui Nae Ionescu, cu excepția lui Cioran, au optat pentru românismul tradiționalist. Și Vulcănescu, și, după el, Noica s-au remarcat în această dintîi direcție. A fost această preocupare, adesea tragică, a Tinerei Generații, încercînd, de fapt, să combine cei doi termeni ai antinomiei, pînă la a o anula total. Într-un text din 1943, intitulat *Ce e etern și ce e istoric în cultura românească*, Noica observă: „Am fost și sîntem – prin ceea ce e bun în noi – săteni. *Noi nu mai vrem să fim eternii săteni ai istoriei.* Tensiunea aceasta agravată nu numai de faptul că sîntem conștienți de ea, dar și prin convingerea că «a fi conștient» poate reprezenta un semn de sterilitate, alcătuiește drama genială de azi... Simțim că nu mai putem de mult trăi într-o Românie patriarhală, sătească, anistorică. Nu ne mai mulțumește România eternă; vrem o Românie actuală".

Și totuși, el, ca și Vulcănescu și alții au optat pentru o a treia cale, redusă la respingerea modernității liberale și antimodernitatea conservatoare. Va fi, se va demonstra, o cale dificil practicabilă, care se va solda cu procesul raționalismului și încercarea de a salvgarda identitatea românismului și a românității

care îi va reîntoarce spre soluția conservatoristă a antieuropeismului. De aici tema recurentă a filosofului Noica despre eșecul individualismului democratic (vezi, de pildă, *Modelul cultural european*), criticînd modernitatea politică, intentînd un adevărat proces politic în jurul unei anunțate ontologii a relației dintre individual și general. Aceasta l-ar apropia, fatal, de o ontologie naționalistă, individualul fiind mereu sacrificat grupului. Opera lui Noica devine astfel situație descrisă de istoricul Bibo: „mizeria micilor state din Europa de Est" în care intelectualii cad victimă naționalismului antidemocratic. Și cu aceste postulate clarificate destul de bine, autoarea abordează, într-un capitol special, intitulat „Răspunsul colectiv al anilor '30", chestiunea delicată a angajării activiste a lui Noica de partea legionarismului. Să observ, mai întîi, că autoarea n-are dreptate cînd se referă la consecințele militante ale serialului din 1927, al lui Eliade, *Itinerariu spiritual*.

Dimpotrivă, aici Eliade afirmă că generația sa este prima din istoria modernă a țării care e eliberată de misiuni politice naționale (dată fiind înfăptuirea României Mari, pentru care s-au jertfit militant generațiile anterioare). Ei, exponenții Tinerei Generații, se pot dedica exclusiv spiritualului nepolitic. Articolul despre Hasdeu ca model al militantismului național e, totuși, din 1935, nu din 1927. Dar atunci, în a doua jumătate a anilor treizeci, comandamentele s-au modificat sensibil, pînă la a anula, de fapt, misiunea afirmată în 1927. Sub influența decisivă a opțiunii ideologico-politice a profesorului lor Nae Ionescu și a complexului politic românesc și european Tînăra Generație se apropie de legionarism. Spiritualul exclusiv, anunțat în 1927, capătă o agresivă dimensiune politică, pornind tocmai de la conceptul de revoluție spirituală. Noica e cel din urmă tînăr intelectual care aderă la legionarism, prin

octombrie 1938, după asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu. Aderarea din octombrie 1940, cunoscută printr-o telegramă din Paris, unde filosoful avea o bursă, dispunea însă de antecedente. Autoarea analizează atent și bine întreg acest proces al angajării Tinerei Generații în Garda de Fier, avînd ca temei, să-i spun teoretic, spiritualul și naționalul, această organizație condamnînd la distrugere alteritatea. Noica și, înaintea sa, Vulcănescu au intenționat să creeze o filosofie a naționalismului. Ei vorbesc, pe urmele lui Nae Ionescu, de „omul românesc" căutîndu-i diferența specifică, iar Noica de spiritual ca organism, în care individul e o componentă inextricabilă. Autoarea comentează informat, prin apel la surse originare, nu numai procesul angajării lui Noica de partea Gărzii de Fier, dar și pe cel al justificării ideologico-filosofice, în așa fel încît a ajuns de la renunțare a obiectivării omului la apologia colectivității de grup (națiune și, prin consecință, naționalism). E judicioasă observația că există o perfectă continuitate între un text legionaroid din 1940 (*Veacul omului viu*) și cel elaborat după decenii, *Modelul cultural european*. Aflăm aici și ideea îndrăzneață: „Nici un comentator al filosofului nu a arătat pînă acum continuitatea de idei dintre analizele din *De Caelo* – socotită o lucrare de filosofie generală, neutră din punct de vedere politic – și scrierile legionare din 1940. Ecourile sînt totuși evidente". Iar exemplele oferite prin citate bine alese sînt convingătoare, demonstrînd o continuitate ideatică aparent surprinzătoare, nu numai între operele anterioare angajării legionare, ci și cu cele ulterioare (de pildă, *Sentimentul românesc al ființei*, 1978). Noica va susține și în scrierile românești din anii șaptezeci-optzeci că națiunea e subiectivă, altfel spus totalitarismul n-ar intra deloc în inimiciție cu apărarea omului ca subiect, eul recunoscîndu-se în „noi" sau „sacrificîndu-se colectivității, persoana nu se

anulează, ci se împlinește" (*Scrisori despre logica lui Hermes*, 1986). Vorbind despre conceptul filosofului despre naționalism ca un primat din afară asupra persoanei, autoarea afirmă îndrăzneț: „Angajamentul legionar al filosofului, apoi simpatiile lui pentru colectivismul național în versiunea Ceaușescu par să indice că Noica a cunoscut foarte bine implicațiile acestui concept atunci cînd este aplicat la chestiunea națională", insistînd pe ideea consecințelor dezastruoase pe care o asemenea viziune a națiunii le-a avut în regiunile central-europene. Modelul logic și ontologic elaborat de Noica în perioada anilor șaptezeci-optzeci are certe antecedente în scrierile sale din anii treizeci și patruzeci. Repet, oricît de îndrăznețe par astfel de asociații de idei, ele sînt totuși convingătoare pentru că se bizuie pe analiza comparată a unor texte edificatoare. Și se cuvine să fie menționat că dna Alexandra Laignel-Lavastine e cel dintîi exeget al operei filosofului care a întreprins acest examen comparat al textelor din diferite perioade ale creației, relevîndu-se, probabil, continuitatea de idei. E un merit care trebuie relevat cum se cuvine, deși, e probabil, vor fi destui cei care, pironiți în idolatrie totală, îi vor contesta punctele de vedere, neacceptîndu-le. E, acesta, riscul oricărui exeget, pe care autoarea, sînt încredințat, și-l asumă.

În celelalte două capitole ale cărții (cel mai important este al patrulea, la care m-am referit, intitulat „Răspuns colectivist al anilor '30") se ocupă de alte răspunsuri ale filosofului Noica. Capitolul al cincilea e intitulat „În fața puterii comuniste. Răspunsul culturalist" și cel de-al șaselea „«Sentimentul românesc al ființei» și destinul Europei dincolo de nihilism". Analiza e și în aceste două capitole ale cărții la fel de profundă și aplicată. Sînt relevate, de pildă, opiniile antiistorice ale celor care au oferit puncte de vedere favorabile trăsăturilor etniciste, altfel zicînd specific naționale. Aceasta deși în epocă

unii cugetători români au stăruit asupra istoricităţii românilor, ca fel de a fi – niciodată, în timp, egal în sine. Iar astăzi antropologii neagă hotărît posibilitatea identificării unor trăsături comune la macrocolectivităţi (popoare), recunoscînd valabilitatea identităţii numai a individualităţilor. Din această perspectivă privind lucrurile, ideea specificităţii naţionale ca ansamblu de trăsături comune unor întregi grupuri umane (popoare) apare drept caducă. E pusă, în sfîrşit, în evidenţă coincidenţa unor idei ale lui Noica cel tîrziu cu protocronismul. E citat, în acest scop, un fragment dintr-o conferinţă a filosofului din 1984: „S-ar putea să vină – scria el acolo – şi ceasul nostru, tocmai prin această virtute a noastră de a deschide cele două aripi – universalul şi autohtonul – care fac cu adevărat spiritul să plutească peste istorii". (Parcă am citi, adaug, un text din Dan Zamfirescu.) S-ar fi cuvenit ca autoarea să menţioneze că, dacă Noica n-a optat deschis pentru protocronism – către care îl trăgea vizibil aţa –, aceasta s-a datorat învăţăceilor săi păltinişeni, care, veghind atent asupra maestrului lor, l-au salvat efectiv.

Alexandra Laignel-Lavastine, *Filosofie şi naţionalism. Paradoxul Noica*. Traducere din franceză de Emanoil Marcu. Editura Humanitas, 1998.

noiembrie 1998

Paul Celan şi Bucovina natală

E un fapt incontestabil, deşi sînt destui, chiar avizaţi, care nu-l iau suficient în considerare, că şi în România Mare de după 1918 trăia, ca o realitate incontestabilă, fenomenul Europei Centrale. Desigur, nu în Vechiul Regat, ci, puternic, în unele dintre provinciile româneşti reintrate în trupul ţării. Ardealul tot (şi, din spaţiul lui, cu deosebire Banatul) şi Bucovina de nord, adică provincii care, pînă în 1918,

făceau parte din Imperiul Habsburgic. Se păstraseră aici un aer specific plurietnic, plurilingvistic, moravuri anume, o tradiție culturală și urbanistică, mentalitate (mai ales) de toleranță și elevată conviețuire, care confereau acelor teritorii (și populații) un aer caracteristic, care era recognoscibil chiar cu ochiul liber. Se scriu și azi studii despre acel fenomen central-european dinainte de 1918, care s-a păstrat multă vreme atît de puternic încît dăinuie și în zilele noastre. Un grup remarcabil de exegeți timișoreni, coordonați de bunul nostru coleg dl Cornel Ungureanu, studiază și azi fenomenul, publicînd o primă carte de exegeze temeinice. Și, cum fenomenul e peste tot, în spațiul fost imperial habsburgic, studiat, se poate vorbi, fără îndoială, de o reală recrudescență a interesului pentru temă. Dl Andrei Corbea studiază fenomenul bucovinean de peste două decenii. Și în Bucovina din perioada ei imperială (cum se știe, Bucovina a fost răpită de Imperiul austriac în 1775, ruptă fiind rapace din trupul Moldovei) și după 1918, în toată etapa interbelică. Și o face cu stăruință tenace și cu rezultate remarcabile. Realitatea identității central-europene în Bucovina (provincie de margine) a fost puternică și fertilă în consecințe. Austriecii au modificat repede, prin imigrări, harta demografică a provinciei. În 1910 ucrainenii reprezentau 38,4% din populație, românii 34,4%, evreii 12% și germanii 9,3%. Plurietnicitatea s-a menținut și în 1930 (la recensămîntul din acel an), mărindu-se însă sensibil procentul de români. Dintr-o populație totală de 853.009 locuitori, românii reprezentau 379.691 (44,5%) locuitori, ucrainenii 248.567 (29,1%) locuitori, evreii 92.492 (10,8%) locuitori, iar germanii 75.533 (8,9%) locuitori. Dacă în 1910 românii erau stabiliți mai ales în mediul rural, orașele fiind dominate de celelalte etnii, cu deosebire germanii și evreii, în 1930 acest raport s-a modificat în favoarea românilor (33%), în timp ce evreii reprezentau 30%

din populația orășenească, germanii 14,7%, iar ucrainenii 13,9% (am preluat aceste cifre din cartea dnei Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*). Cum se vede, plurietnicismul se menține puternic în ceea ce înainte se numise „cel mai multinațional ținut al Coroanei". Dar, dacă în secolul al XIX-lea germanii și evreii, în comuniune, dominau peisajul urban, birocratic și cultural, acum, după 1918, românii capătă prevalență, chiar dacă sub raport cultural și economic (nu însă, firește, și în administrație) evreii și germanii își păstrau vechile prerogative. Cu toată politica masivă de românizare a provinciei, inclusiv sub raport cultural (mai ales învățământ, după legea lui Constantin Angelescu din 1922), multe trăsături central-europene se păstrează, iscînd controverse, inimicții și cam orchestrate tensiuni naționale. Acestea din urmă duc la știrbirea (n-aș spune tocirea) dimensiunii central-europene care presupune, cumva obligatoriu, toleranța multinațională. Oricum, nu mai poate fi vorba de acea atmosferă surprinsă, în octombrie 1875, de Karl Emil Franzos (într-un eseu publicat în cotidianul vienez *Neue Freie Press*) care vedea în Cernăuți, la un veac de la răpirea Bucovinei, capitala Kronlandului, „oază germanofonă în estul monarhiei habsburgice". Eminescu, bun cunoscător al Cernăuțiului, a replicat dur, în *Curierul de Iași*, acelui Karl Emil Franzos și, mai înainte, în general, s-a referit la chestiune într-o prelecțiune a Junimii, devenită celebră, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, devenită studiu în *Convorbiri literare*. Studiul dlui Andrei Corbea din cartea pe care o comentez, „Karl Emil Franzos și Mihai Eminescu. Lecția unei polemici «la distanță»", e plin de înțelesuri, relevînd, pentru prima oară, sursa (din care se citează copios) cu care a polemizat, înverșunat ca totdeauna, marele poet. Și e bine că dl Andrei Corbea reface procesul sporirii, în Bucovina, a populației

germane, prin aducerea de nemţi din Banat, Boemia, Germania de sud-vest, creîndu-se chiar şi colonii rurale. Treptat, aici, în Bucovina (mai ales în Cernăuţi), se creează condiţiile ideale pentru „homo austriacus", mai bine chiar decît la Praga, Lemberg sau Viena. Exegeţii şi scriitorii vorbeau în mod curent de un „bucovinism", ca o antantă locală a etniilor, deşi tensiunile naţionale nu lipseau deloc. Momentul 1918, prin pierderea metropolei pentru producţiile simbolice germane, modifică peisajul, inclusiv pe cel cultural. Aceasta nu înseamnă că nu se continuă crearea, aici, în Cernăuţi, a unei literaturi regionale germanofone, cu cîteva reviste (una fiind *Der Nerv*) în care majoritatea scriitorilor (îndeosebi poeţi) sînt evrei de expresie germană. Lucrurile se complică însă şi, spre anii treizeci, germanii etnici devin naţional-socialişti, eliminîndu-i forţat pe scriitorii evrei. Dar plutonul de poeţi evrei de expresie germană (Rose Ausländer, Itzik Manger, Moses Rosenkranz, Alfred Margul Sperber, Victor Wittner, Alfred Kittner, David Goldfeld) continuă să scrie, căutînd disperaţi mijloace de publicare. În acest mediu cultural şi în această atmosferă dominată, acum, de tensiuni naţionaliste apăsate s-a născut, la Cernăuţi, în 1920, Paul Antschel, cel ce va deveni apoi, sub pseudonimul Paul Celan, cel mai important poet modern de limbă germană al acestui secol. Licean, îi scria mătuşii sale că „despre antisemitismul din şcoala noastră aş putea scrie o carte de 300 de pagini". Înainte de a deveni poet, a cunoscut tragedia grupului liric antecesor de marginalizaţi care nu mai au unde să-şi publice creaţia. A doua generaţie de lirici, printre care şi Paul Celan, îşi însuşeşte poetica lui Sperber, după care poemul se confundă cu „trecerea faţă de care muţenia însăşi devine asurzitoare". Apoi, istoria se va desfăşura implacabil. În iunie 1940, Bucovina de nord e ocupată de sovietici, care exilează în Siberia burghezia evreiască şi germană, după care, în iunie

1941, armata română împreună cu cea germană recuceresc Bucovina. Începe holocaustul, cu ghetoizarea (la Cernăuți a funcționat un ghetou pentru evrei) și, apoi, evacuarea în Transnistria a populației evreiești. Unii dintre acești poeți își găsesc moartea, iar Celan, și el trimis în Transnistria, supraviețuiește miraculos, pierzîndu-și familia. Diaspora liricii de expresie germană bucovineană (de fapt, cernăuțeană) devine un fapt definitiv. Celan ajunge, după război, la București, Sperber fiind instalat aici dinaintea războiului, ajutat fiind de scriitorii români să nu mai fie trimis în Transnistria (a fost eliberat din trenul care aștepta, în gară, exodul). Aici, în București, plurilingvul Celan a compus poeme în românește (cum reiese și din cartea regretatului Petre Solomon), a tradus în românește din literatura rusă (Lermontov, Esenin), a lucrat ca redactor la Editura Cartea Rusă și, din iulie 1948, pleacă în străinătate, stabilindu-se nu în spațiul germanic, cum ar fi fost de înțeles, ci în Franța, la Paris. Dar n-a scris deloc în limba franceză, ci, constant, în limba germană. Se eliberase de complexul, pe care alții l-au trăit din plin, că scrie și gîndește în limba ucigașilor săi? Dar, fapt semnificativ, Celan îi scria lui Sperber din Paris că nu se poate adapta mediului occidental, vorbindu-i de o „fixație carpatină". Poemele sale apar în cele mai prestigioase reviste germane și în ediții germane, fiind repede recunoscut (inclusiv de către Heidegger) drept cel mai important poet modern german.

Există în această remarcabilă carte a dlui Andrei Corbea cîteva dense studii despre Celan („Celan «înainte de Celan»", „Alle Dichter sind Juden", „Paul Celan și limba română", „«Meridianul» lui Paul Celan") care se integrează bine pe fondul acelui spațiu bucovinean, atent investigat, care a fost și va deveni adevăratul meridian al poetului. Se scriu azi studii ample despre viața și poezia lui Paul Celan, s-au format exegeți specializați în ediții critice din

opera sa. (Aşteptata ediţie critică n-a apărut încă.) Se stăruie că în formaţia timpurie a poetului cernăuţean se regăsesc lecturi asimilate din Trakl, Mallarmé, Rilke, Ştefan George, ca şi din stratul liricii suprarealiste (să adaug aici că, la Bucureşti fiind, s-a apropiat de marele val suprarealist postbelic reprezentat de Gherasim Luca, Paul Păun, Gellu Naum, Virgil Teodorescu), dar şi ermetizarea limbajului liric, care i-a devenit o caracteristică. Un cugetător de talia lui Adorno afirma despre Celan, ne reaminteşte dl Andrei Corbea, că „a întruchipat într-o serie cuprinzîndu-i, printre alţii, pe Hölderlin, Kafka, Valéry, Beckett, poetul predestinat să anunţe «sfîrşitul artei», ca şi nostalgie a «amuţirii» limbajului corupt de Real". Iar Celan afirmase în alocuţiunea rostită cu prilejul primirii premiului Büchner că îşi propune „a-l gîndi pe Mallarmé, consecvent pînă la capăt". Interesant şi revelator cu totul este, în cartea pe care o comentez, studiul „Celan «înainte de Celan»". Două ediţii, din 1985 şi 1989, adună textele celaniene pînă acum cunoscute din perioada 1938-1948, adică perioada cernăuţeană, bucureşteană şi vieneză. Nu lipsesc din aceste ediţii textele scrise de poet în româneşte, inclusiv poemele în proză (ediţia ultimă e bilingvă, dîndu-se, în consecinţă, şi traducerea în germană a acestor poeme). Ultima editoare împarte textele în două categorii (autorizate şi neautorizate), în această a doua secţiune fiind integrate majoritatea textelor româneşti celaniene apărute, din 1970 încoace, în publicaţii româneşti. E o categorisire neînţeleaptă, dar agreată mult de văduva poetului, care a interzis, ciudat, unei edituri pariziene difuzarea traducerii franceze, gata imprimată, a cărţii lui Petre Solomon despre Celan, în care se găsesc, cum se ştie, şi cîteva emoţionante scrisori. Iar germanistul român George Guţu a publicat, descoperindu-le, douăsprezece inedite Celan, prezentînd această perioadă din viaţa şi creaţia poetului

într-o teză de doctorat susţinută la Leipzig. Deocamdată, editorii lui Celan (încurajaţi de decizia văduvei sale) ignoră cu superbie regretabilă perioada bucureşteană a operei lui Celan. (Să se datoreze decizia văduvei lui Celan mărturisirii poetului într-o scrisoare către Sperber de *„mon vieux cœur de communiste"*?) Asta, deşi Celan se consideră descendent al acelui eşantion de poeţi germano-evreiesc din Bucovina. De unde şi opinia că „Alle Dichter sind Juden" sau, cum spune într-un poem, ale cărui versuri le transcriu în traducerea dlui Andrei Corbea: „De-aş fi ca tine, de-ai fi ca mine/ n-am stat noi oare sub aceeaşi vijelie?/ Noi sîntem străini". Oricum, în cele două întîlniri cu Heidegger (în cea din urmă filosoful l-a dus pe poet să-i viziteze cabana din munţi, semn al înaltei aprecieri), Celan n-a izbutit să smulgă din partea marelui cugetător un semn al regretului pentru episodul său nazist, deşi poetul îl aştepta înfrigurat, de vreme ce a notat, în 25 iulie 1967, în caietul de impresii de la Todtnauberg: „...privind către steaua fîntînii, în inimă cu speranţa unui cuvînt ce va veni".

Andrei Corbea, *Paul Celan şi „meridianul" său. Repere vechi şi noi pe un atlas central-european.* Editura Polirom, 1998.

octombrie 1998

Cum a fost asasinată mama Monicăi Lovinescu

Arhivele fostei Securităţi pot fi azi cercetate. Greu, cu multe oprelişti birocratice, trebuind nervi tari şi iscusinţă tenace pentru a ajunge la ele, pot fi totuşi consultate pentru dezvăluirea adevărului despre atîtea dintre marile crime şi asasinate făptuite de totalitarismul comunist. Dl Stelian Tănase a izbutit performanţa de a elucida procesul Noica-Pillat,

studiind dosarele anchetei şi ale procesului, completîndu-şi acele sinistre documente cu mărturii edificatoare ale unor supravieţuitori şi ale unor membri ai familiilor. A rezultat o carte de formulă puzzle, copleşitoare ca interes, chiar dacă mie mi se pare că mai potrivită ar fi fost o naraţiune bine nutrită documentar. Dna Doina Jela s-a ocupat de cazul asasinării Ecaterinei Bălăcioiu, fosta soţie a lui E. Lovinescu, izbutind să ajungă (dar cu cîte dificultăţi!) la dosarele Securităţii. Cartea ei – s-o spun din capul locului – e efectiv zguduitoare. Să observ că cei doi autori amintiţi pentru cărţile lor copleşitoare sînt amîndoi prozatori, şi nu istoriografi. Talentul lor narativ a ştiut să smulgă din materia sinistră a documentelor stratul ei emoţional, reconstituind cu har segmente ale unei tragedii care a fost imensă, cinică şi de o ticăloşie fără seamăn.

Ecaterina Bălăcioiu, provenită dintr-o cuprinsă familie oltenească din apropierea Craiovei, a fost profesoară de limba franceză, cu studii temeinice în ţară şi la Paris. L-a cunoscut pe E. Lovinescu – care era, de pe atunci, un mare critic literar – în sala de lectură a Bibliotecii Academiei. S-au înamorat şi, în 1919, s-au căsătorit, locuind cu chirie în strada Ion Cîmpineanu din Bucureşti. În 1923 li s-a născut o fetiţă, Monica. A crescut în ambianţa cercului „Sburătorul", unde marii scriitori ai timpului (Camil Petrescu, Ion Barbu, Hortensia Papadat-Bengescu, Rebreanu, Pompiliu Constantinescu, Cioculescu, Vladimir Streinu, Aderca, Camil Baltazar) erau prezenţi săptămînal, la cenaclu, poeţii dedicîndu-i, cînd a împlinit trei ani, poezii care s-au păstrat. Iar soţia lui Lovinescu – femeie de lume, frumos cultivată – era o gazdă afabilă, acomodîndu-se bine lumii literare. Căsnicia soţilor Lovinescu n-a fost menită să dureze. În martie 1934 – după 15 ani de convieţuire – au divorţat. Fosta soţie şi fiica lor s-au mutat într-un apartament din strada Wilson, tatăl

continuînd să o ocrotească pe Monica. În 1938 marele critic îşi cumpără un apartament într-un bloc din Bd. Elisabeta (trei camere şi o sufragerie), peste drum de Facultatea de Drept. În 1943, marele Lovinescu e răpus de un cancer, lăsînd-o – prin testament – legatară pe fiica sa. („Întrucît am o moştenitoare legală, pe Monica, se înţelege de la sine că puţinul ce rămîne de la mine îi rămîne de drept. Cred că biblioteca mea – avea 7000 de volume, n.m. – va cădea în mîini destoinice; departe de a o destrăma, o va spori.") În noiembrie 1943, fosta soţie a lui Lovinescu şi Monica se mută în apartamentul de pe Bd. Elisabeta, legalizarea succesiunii făcîndu-se abia în 1945. Dna Bălăcioiu, fostă Lovinescu, era o distinsă profesoară de limba franceză la liceul „Regina Maria" şi, o vreme, inspectoare-şefă pentru această disciplină pe lîngă Ministerul Instrucţiunii. Vremurile erau aspre, actul de la 23 august 1944 găsindu-le pe cele două femei cu speranţa izbăvirii de tot ceea ce suferise ţara. Un timp lucrurile au mers bine, cenaclul „Sburătorul" s-a redeschis (la inaugurare au participat vreo 130 de scriitori), patronat acum de discipolii lui Lovinescu, iar dna Ecaterina Bălăcioiu, prudentă, s-a înscris în Partidul Social-Democrat, vărsat, prin fuziune, în PMR, de unde în 1948 a fost exclusă. Monica Lovinescu a absolvit Facultatea de Litere din Bucureşti şi, în septembrie 1947, cu o bursă a guvernului francez, pleacă la studii la Paris, unde ajunge după învingerea unor grele avataruri şi primejdii. Nu se gîndea la desţărare. Decizia asta a luat-o peste un an. Oricum, cele două femei, care se adorau efectiv, s-au trezit despărţite de destinul maşter. Îşi scriau, zilnic, cărţi poştale cu grafie mărunt îndesată şi, lunar, o lungă scrisoare. Spre 1958, dna Bălăcioiu, clasîndu-şi mereu corespondenţa primită, o aranjase în douăsprezece dosare corpolente, pe care le ţinea, la vedere, în bibliotecă. Sigur, dorinţa ei era să ajungă la Paris, alături de fiica ei. Tot făcea, în anii cincizeci,

cereri pentru obținerea unui pașaport turistic și, în aprilie 1958, căpătase viza franceză, așteptînd „doar" pașaportul din partea autorităților românești, fiica ei depunînd, la Paris, stăruințe pe lîngă factori de audiență pentru venirea mamei. Între timp, lucrurile s-au complicat mult. Monica Lovinescu s-a angajat ca spicheriță la Radio Paris, se căsătorise cu Virgil Ierunca și activitatea celor doi soți, cu deosebire militantă împotriva situației din țară, o transformase pe distinsa dnă Bălăcioiu într-un „obiectiv" mereu în atenția Securității. Bătrîna doamnă era acum pensionară, dădea lecții de franceză, citea și era cu gîndul mereu spre capitala Franței. În casă avea o chiriașă, care voia să obțină viza oficială de repartiție, și primea sau se ducea în vizite la prietene, iar, mai rar, la un spectacol de teatru sau cinematograf. Viața și-o umplea cu preocuparea pentru fiica ei, gîndul întreg era îndreptat acolo. De cele mai multe ori, ieșirile ei în oraș erau determinate de vizita la Poșta Centrală de pe Calea Victoriei, unde depunea corespondența, trecea pe la biserica Stavropoleos pentru a aprinde o lumînare, se aproviziona cu alimente și se reîntorcea acasă, cu tramvaiul. Iar seara audia posturile de radio străine, mai ales Radio Paris, pentru a-i asculta vocea fiicei sale, mijloc de comunicare într-un singur sens. Nu știa, desigur, că e urmărită de Securitate în tot ceea ce făcea. Echipe, cu schimbul, se țineau de ea continuu toată ziua, făcîndu-se rapoarte despre itinerarele ei, mereu aceleași. I s-au instalat microfoane în casă, telefonul era ascultat, corespondența – primită și emisă – era interceptată și tradusă (exclusiv scrisă în limba franceză), se făceau însemnări marginale, care, toate, țineau să descopere coduri secrete. Dna Doina Jela a găsit, în fondul fostei Securități, toate aceste „documente" (rapoarte de filaj, traducerile corespondenței, rapoartele convorbirilor din casă cu vreo prietenă). Lectura, azi, e înfricoșătoare, dezvăluind teribilul mecanism declanșat

împotriva unei persoane puse sub urmărire. Întîmplarea a făcut ca eroina acestei cărți să afle că în București trăiește cel mai bun prieten al ginerelui ei, poetul Ion Caraion. L-a căutat la cantina Fondului Literar și l-a găsit (poetul era acum liber între două arestări și condamnări la pușcărie). Voia să știe ce fel de om era ginerele ei, cerînd mereu detalii. Caraion a vizitat-o acasă (unde i-a văzut dosarele în care adunase imensa corespondență), iar dna Bălăcioiu l-a vizitat pe poet la spital, unde se trata de tuberculoza contractată în închisoare. Firește că toate aceste vizite au fost consemnate și unele convorbiri, interceptate, au trecut în dosarul de la Securitate al Ecaterinei Bălăcioiu, cunoscută acolo sub apelativul codat „obiectiv Balagia".

Cum Caraion trimisese poezii dlui Virgil Ierunca pentru a fi publicate în exil, iar cu un prieten (tot din cercul „Albatros") inițiase unele acțiuni, Securitatea i-a arestat, înscenîndu-le un proces de spionaj și atentat împotriva siguranței statului. În acest lot, din care Ecaterina Bălăcioiu nu cunoștea decît o singură persoană, a fost inclusă și fosta soție a lui Lovinescu, care habar n-avea de ceea ce i se imputa. A fost arestată în mai 1958 și, după o rapidă percheziție, a fost întemnițată la închisoarea Malmaison. În ultima scrisoare către fiica ei aflăm această mărturisire: „De fiecare dată scriu o scrisoare-scrisoare, scrisoarea lunii, mi se pare că iau mereu «ton testamentar» și vă conjur să cîntăriți bine totul cînd luați hotărîrea fără să fiți opriți de situația în care mă aflu eu, de obsesia absenței mele.

Vă jur că mă simt aici în largul meu (dacă n-ar fi absența voastră)..., voi mai întîi, voi în primul rînd, asta e tot ce vreau. A trebuit să mă ridic, să merg la fereastră, altfel simțeam că mă aprind de la propriul meu rug aprins". A început ancheta. Ecaterina Bălăcioiu s-a purtat ireproșabil la anchetă (dovada concludentă o oferă procesele-verbale ale acestor

„convorbiri"), negînd toate acuzaţiile ce i se aduceau. I-a impresionat, prin dîrzenie şi seninătate, pe anchetatori.

Se pare că n-a fost brutalizată şi nici bătută, din cîte a povestit colegelor din închisoare, care, apoi, i-au relatat Monicăi Lovinescu. Aceasta, constatînd sistarea corespondenţei de la Bucureşti, a intrat în alertă. Telefonul mamei era mut. Apelînd la alţii, a aflat că e arestată. A început o stăruitoare campanie la persoane franceze cu influenţă, inclusiv demnitari de la Ministerul de Externe, pentru a obţine eliberarea mamei. Zadarnic, deşi şefii Securităţii (inclusiv anchetatorii) aflaseră de aceste demersuri. (Oare de asta nu a fost bătută la anchete?) A urmat un proces-farsă, cu un public format din securişti şi apărători-fantoşe numiţi din oficiu.

Sentinţa i-a fost comunicată – în februarie 1959 – în celula închisorii. A primit-o senină, deşi era de 18 ani muncă silnică. Mai spera în eliberarea ei prin graţiere? E mai mult decît probabil. Temnicerii i-au întins o mînă, care era, de fapt, o cursă. I s-a cerut să redacteze o scrisoare către fiica ei, prin care să-i solicite reîntoarcerea în ţară în schimbul eliberării mamei şi, apoi, un paşaport pentru Paris. A înţeles stratagema, refuzînd hotărît. Înţelegea că e un şantaj murdar şi pentru nimic în lume n-ar fi pus în pericol viaţa copilului ei.

S-a menţinut, decisă, în refuz. S-a comportat excepţional în închisoare, fiind un exemplu de comportare şi ţinută morală pentru codeţinute. Apoi, eliberîndu-se, ele i-au relatat Monicăi întreg calvarul acelor luni de puşcărie, în timpul cărora le tot vorbea de fiica ei. Ecaterina Bălăcioiu, femeie bătrînă, era bolnavă de cord şi sub tratament. Temnicerii i-au împuţinat medicamentele, apoi le-au suspendat cu totul. Din spitalul închisorii Văcăreşti, a fost readusă la Jilava. Era totuşi grav bolnavă, maladia de cord complicîndu-se cu una de plămîni, inundaţi de apă. Şi

medicamente, aici, în celulă, i se refuzau, deşi un medic o vizita zilnic. A început să aiureze, tot spunînd că o aşteaptă paşaportul pentru Franţa. Tuşea necontenit şi mîinile, ca şi picioarele i se inflamaseră. Ridicată de codeţinute la o fereastră spre a putea respira, la 6 iunie 1960 moare cu privirea spre lumina de afară. A fost scoasă, cu greu, din celulă într-o pătură şi aruncată în groapa comună. Nu se ştie locul unde a fost îngropată. Avea 72 de ani. Fusese un asasinat deliberat, săvîrşit cu cinism.

Asasinii nu se mulţumeau numai cu victima. Urmăreau să pună mîna şi pe casa ei. Imediat după proces, procurorul din completul de judecată, un anume Ion Nistor, a obţinut repartiţia pe locuinţă şi s-a mutat aici. Biblioteca a fost împrăştiată, iar arhiva lui Lovinescu (jurnalul său – agendele – fusese pus la adăpost de dna Bălăcioiu, depus fiind, înfruntînd mari primejdii, la ambasada Franţei, de unde a ajuns la Paris la dna Monica Lovinescu) a fost arsă în curtea din spatele casei, împreună cu un rest de cărţi. Acel procuror dezumanizat (sau, dacă exceptăm ipoteza neclarificată a cărţii pe care o comentez, un anume Panaitescu) a folosit rafturile bibliotecii lui Lovinescu pentru depozitarea murăturilor, a sticlelor cu oţet şi untdelemn. Iar pe biroul marelui critic a fost tranşat un porc în ajun de Crăciun. Silnicia şi batjocura, o dată dezlănţuite, nu au mai cunoscut margini. Cum raptul casei a fost ilegal, naţionalizarea e chiar în afara legilor din acea vreme, iar sentinţa de confiscare a averii a fost înlăturată de un tribunal în iunie în 1997; dna Monica Lovinescu, ajunsă în ţară, a întreprins demersurile necesare pentru recuperarea casei cu scopul de a fi transformată în lăcaş memorial. Izbutise, dar procuratura a depus recurs în anulare şi casa lui Lovinescu a rămas, mai departe, în posesia fostului procuror, care – se pare – a îndeplinit acelaşi oficiu şi în procesul lui Ceauşescu. Memoria marelui Lovinescu rămîne şi azi întinată,

casa-muzeu, care i se cuvine, fiind încă doar un deziderat. Cînd se va curma oare nedreptatea și buna-cuviință va reintra în drepturi?

Dna Doina Jela a scris o carte care se citește dintr-o răsuflare. A găsit, ca prozatoare ce este, mijloacele utile pentru reconstituirea unei samavolnicii care s-a transformat în asasinat săvîrșit de Securitate. Povestește – schimbînd, după caz, uneltele – încurcata istorie a locatarului (locatarilor?) apartamentului de pe Bd. Kogălniceanu, dezvăluie cît de greu a ajuns în arhive pentru a descoperi dosarele din 1958-1959, citează din ele, dă excerpte din rapoartele echipelor de filaj și din înregistrările convorbirilor dintre viitoarea victimă și prietenele ei, redă fragmente tulburătoare din scrisorile Ecaterinei Bălăcioiu către fiica ei, reproduce, cît e necesar, din jurnalul dnei Monica Lovinescu și, tot aici, citate din mărturiile fostelor colege de detenție ale victimei. Această alternare a mijloacelor și a planurilor de la un capitol la altul conferă cărții o tensiune tragică. Cartea dnei Doina Jela, o adevărată reconstituire detectivistică, e una care acuză. Avem nevoie irepresibilă de astfel de cărți.

Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă. Reconstituirea unui asasinat.* Editura Humanitas, 1998.

iulie 1998

Un document de epocă

Dl Stelian Tănase e un scriitor, cu două romane publicate, cel de al doilea, *Play-Back*, apărut, din cauza cenzurii comuniste, acum trei ani, adică la un deceniu de la elaborare. Generația optzecistă, acum risipită, dar cîndva unită și solidară, are în dl Stelian Tănase un romancier puternic înzestrat. Dar e greu de știut dacă romancierul se va mai consacra literaturii. Pentru că din decembrie 1989 și-a cam

schimbat bine uneltele, la început cu activitatea politică şi acum, de cîţiva ani buni, cu sociologia, remarcîndu-se ca un foarte apreciat analist politic. A devenit, în spaţiul sociologiei politice, universitar şi editează, ca director, probabil cea mai bună revistă de sociologie politică de la noi (*Sfera politicii*). Noua sa carte, *Anatomia unei mistificări. 1944-1989*, se încadrează în cel de-al doilea plan al preocupărilor autorului, deşi în modalitatea compoziţiei se simte ceva din harul prozatorului. Cartea se ocupă de procesul Noica-Pillat din 1960, reconstituindu-l. Bine hrănită documentar, cartea e o radiografie a ultimului mare proces politic din România comunistă. Putea fi scrisă şi altfel. Mă gîndesc la o exegeză de tip analitic (cum sînt atîtea altele asemenea în lume), în care nutrimentul documentar să fie folosit în cadrul unei exegeze. Ar fi fost, cred, o soluţie mai potrivită. Autorul a optat pentru o altă modalitate, aş spune una în care materia adunată în ani de documentare e oferită aparent în stare brută, genuină. Nu s-a limitat, firește, exclusiv la documentele anchetei şi ale procesului (cum a procedat, regretabil, în 1996, Editura Vremea, mai operînd, pe deasupra, şi selecţie în dosare), ci a apelat – prin interviuri bine conduse – la mărturiile unor supravieţuitori ai infamiei din 1960 (Al. Paleologu, Simina Mezincescu, Arşavir Acterian, Sandu Lăzărescu), descendenţi sau soţii, fii, fiice, martori ai evenimentului şi chiar foşti activişti PCR (Alexandru Bîrlădeanu, Pavel Ţugui). Tot acest material, decupat inteligent şi distribuit într-o ordine care e a desfăşurării progresive a evenimentului, e aşezat la locul său. A rezultat o carte de formulă puzzle, vie, incitantă şi care oferă, negreşit, o imagine proaspătă despre evenimentul evocat. Bineînţeles, autorul nu porneşte de la momentul arestării celor ce vor fi implicaţi în proces. Pentru a lumina cum se cuvine obiectul procesului, urcă în timp pentru cunoaşterea epocii. Dar nu cred că are dreptate cînd

titlul cărții indică drept ani ai investigației 1944-1989. De fapt, miezul cărții circumscrie anii 1958-1964, neducîndu-l nicicum pînă în 1989. Și nici nu se poate vorbi, de fapt, de o prelungire a fenomenului pînă la 1989, pentru că de la amnistia din 1964 (cînd au fost eliberați și majoritatea celor din acest proces, unii fuseseră eliberați mai înainte) nu s-au mai operat arestări politice, mijloacele opresiunii fiind, cum se știe, altele. E aici o extindere neinspirată și cam abuzivă a duratei fenomenului evocat (reconstituit) în această bună, de altfel, carte a dlui Stelian Tănase.

Utilă aici e incursiunea în trecut, începînd din august-septembrie 1944 sau, mai bine, din 1947-1948. Și asta mai ales pentru a releva că unii distinși intelectuali la care noua putere a apelat să i se alăture (cum au fost Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu) au refuzat. Au urmat, în timp, represaliile. După avataruri amare, Șerban Cioculescu a căpătat drept de semnătură în *Gazeta literară* prin 1956-1957, Vladimir Streinu mult mai tîrziu. Emoționant cu totul e faptul, puțin sau deloc știut pînă la această carte, că scriitori afiliați noii puteri (ca Zaharia Stancu, G. Călinescu) au sărit în ajutorul lui Vladimir Streinu, care în 1949 contractase o tuberculoză, procurîndu-i gratuit medicamente intruvabile și trimițîndu-i bani. Solidaritatea intelectuală continua deci să funcționeze și deasupra taberelor, în cazuri-limită. Atît cît era omenește cu putință. Și, ca în acest caz cu totul ilustrativ, a fost. Sau Sadoveanu, folosindu-se de poziția sa bine plasată, i-a proteguit constant pe foștii colaboratori ieșeni ai *Vieții Românești*, ferindu-i de arestări și unora oferindu-le slujbe. (E ceea ce a făcut, atunci, admirabil și Mihai Ralea.) Păstorel Teodoreanu a fost arestat tocmai în 1959 (deși epigramele sale usturătoare anticomuniste făcuseră carieră încă din 1945), adică atunci cînd Sadoveanu, iremediabil bolnav și ieșit din funcțiile

oficiale, nu mai avea putere să-l ocrotească. Firește, de prin 1947 viața literară s-a modificat, îngustîndu-se și sluțindu-se pustiitor. Destui scriitori cu renume, alții tineri cu totul, se întîlneau, citindu-și scrierile. Voiculescu își citea, la început, noile poezii religioase, apoi proza și sonetele care le prelungeau, în motiv și manieră, pe cele shakespeariene la diferite reuniuni, de obicei la Barbu Slătineanu și, mai înainte, la cenaclul „Rugul aprins" de la Mănăstirea Antim. Petru Manoliu făcea prelegeri, plătite, unor doamne de bună condiție intelectuală pînă tîrziu, cînd a început să capete traduceri la E.S.P.L.A. Dinu Pillat a scris un roman concentrat în care evoca fanatismul mișcării legionare antebelice și l-a citit unor prieteni, păstrîndu-l, apoi, în două exemplare care s-au pierdut fatal. Nu era un roman filolegionar, cum n-a fost, apoi, nici *Căderea în lume* al lui Constantin Țoiu. Constantin Noica avea, ca fost moșier, domiciliu obligatoriu la Cîmpulung-Muscel, unde trăia, la marginea mizeriei efective, din lecții de matematică, engleză și franceză (unde se afla, cu nume fals, și dl Al. Paleologu). Aici Noica a scris două cărți (*Despărțirea de Goethe* și *Povestiri din Hegel*), pe care le-a refăcut și dactilografiat, dîndu-le spre lectură. Arșavir Acterian, atunci anticar, a primit două dactilograme, oferindu-le spre lectură, contra plată, unor amatori. Mai tîrziu, a trimis un exemplar din cartea despre Hegel, prost tradus, în Franța pentru a fi publicat. N-a fost. Noica păstrase relații epistolare cu Emil Cioran. Acesta a publicat, în *Nouvelle Revue Française*, celebrul articol „Scrisoare către un prieten de departe". Adresantul (C. Noica), citindu-l, a găsit cu cale să răspundă, trimițîndu-l lui Cioran pentru a-l publica în Franța. N-a apărut, Cioran știind că asta îi poate fi fatal prietenului său. Apoi Cioran publică prima sa carte în franceză (*Ispita de a exista*), care ajunge în țară și e citită de unii care au căpătat un exemplar. Și tot așa cu romanul în franceză al lui

M. Eliade, *Pădurea interzisă*, care, şi el, ajunge în cîteva exemplare în ţară, circulînd. Simptomatic pentru drumul întortocheat al politicii culturale a regimului e faptul că în iunie 1956 se organizează un turneu al Teatrului Naţional bucureştean la Paris, cu scopul de a dovedi decizia relaxării politico-culturale (era după Conferinţa de la Geneva). Cu acest prilej, Marietta Sadova (care nu făcea parte din trupa plecată în turneu, dar mult agreată de regim) primeşte însărcinarea să facă şi ea deplasarea la Paris pentru a lua contact cu Eliade, Cioran, Ionescu, pentru a-i convinge să viziteze ţara. Cioran îi dă cîteva exemplare din cartea sa şi unul din revista în care publicase scrisoarea către Noica. Fatal, aceste exemplare au circulat.

Apoi, brusc, prin 1957, atmosfera în ţară s-a modificat, mai ales în urma evenimentelor din Ungaria din noiembrie 1956. Cartea lui Cioran a primit o replică dură (în septembrie 1957) din partea lui Radu Popescu, într-un articol din *Gazeta literară*. Laxismul din 1956 a fost înlocuit cu o politică dură, nu numai sub raport cultural. Iar în acest plan, în octombrie 1958, cazul Pasternak avertizează duritatea mai ales în viaţa literară. Securitatea şi aparatul central de partid ajung la concluzia că scriitorii şi artiştii, de toate orientările, trebuie înfricoşaţi. Se organizează, la Bucureşti, cele două pseudoprocese (cel în care „erou" era M. Andricu şi cel în jurul personalităţii Miliţei Pătraşcu) în săli publice, în care sînt „invitaţi" oameni de litere şi de artă, avînd ca unic scop înfricoşarea. Procesul Noica-Pillat e un ecou direct al acestei schimbări de macaz. Încep arestările în 1958 şi, cum apare din procesele-verbale ale anchetei, la început anchetatorii nici nu ştiau ce curs vor da procesului şi, poate, dacă va avea loc. Apoi, brusc, la sfîrşitul anului 1959, se decide ca din cele două loturi (Noica şi Pillat) să se alcătuiască unul singur, în el înglobîndu-l şi pe Păstorel Teodoreanu, care fusese

victima unei alte înscenări. Ancheta pune mare accent pe întîlnirile cenacliere ale protagoniștilor acum încarcerați, sugerîndu-se că lecturile – ca și discuțiile – fuseseră dușmănoase regimului politic comunist. (Ce caracter politic anticomunist puteau avea cărțile lui Noica despre Goethe și Hegel?) De asemenea, se conferea acestor întîlniri și discuții un caracter filolegionar. Nu trata romanul lui Dinu Pillat despre mișcarea legionară, iar unii dintre lectori nu fuseseră în adolescență legionari? Deodată sînt reanimate însărcinările primite de Marietta Sadova în 1956. Nu fusese regizoarea pînă în 1944 legionară? Dar Eliade și Cioran? Ca și Arșavir Acterian, anticarul cuminte de după 1948? Toate aceste fire sînt asamblate, căpătînd dorita coloratură. Dar nu se poate extinde asupra tuturor celor ce vor compărea în proces. Vladimir Streinu fusese un cunoscut democrat de centru-stînga. Alți doi protagoniști (printre care și N. Steinhardt) erau evrei, Sergiu Al. George, medic, fusese neafiliat politic. Însă în această formulă eterogenă, lotul a fost constituit. Cine nu putea fi acuzat de legionarism era incriminat ca dușman politic al regimului, vini la fel de periculoase. Ancheta, de o duritate extremă, e condusă, potrivit deciziei, de inși semianalfabeți (o demonstrează lectura proceselor-verbale de ei redactate), pregătindu-se procesul, care a avut loc în februarie 1960. Să mai spun că procesul a fost o mistificare, avocații – unii numiți din oficiu – neputînd pleda în favoarea clienților lor, publicul era format exclusiv din securiști, iar completul de judecători și procurorul s-au comportat discreționar, sentințele fiind dinainte stabilite? Capitolul din carte care reconstituie atmosfera procesului e excelent realizat. Acuzații au primit – mai toți – pedepse grele. N-au apucat să le execute în întregime pentru că a intervenit amnistia din 1964, cînd au fost eliberați. Suferințele și umilințele – mari – pentru cei arestați, anchetați și condamnați – unii dintre ei

mari personalități culturale – au rămas ca o grea osîndă pentru regimul comunist.

Cum spuneam, cartea dlui Stelian Tanase – deși aș fi vrut-o realizată în altă formulă compoziționalã – e o radiografie tulburătoare a unui segment caracteristic al deceniilor dictaturii. Prin aceasta se ridică la dimensiunea unui document de epocă.

Stelian Tănase, *Anatomia mistificării. 1944-1989.* Editura Humanitas, 1998.

mai 1998

CUPRINS

LITERATURĂ ȘI LITERAȚI

Bălcescu în proza istorică 9
„Pann, finul Pepelei, cel isteț ca un proverb" 14
Actualitatea lui Caragiale 20
Un segment din ciclul Comănești enilor 26
Sadoveanu în 1911-1912 31
Sfaturi pe întunerec ale lui N. Iorga 37
Iorga evocator și portretist 42
Arghezi în 1933-1942 49
Mircea Eliade în ediție critică 55
Ediția critică G. Călinescu 60
Autobiografia lui Blaga 66
Poezia lui Ion Pillat 72
Lunatecii lui Ion Vinea 77
Un roman inedit al lui Agârbiceanu 82
Galaction călător 87
Un roman al lui Aderca 93
Nefericirea lui Anton Holban 98
La centenarul Fundoianu 104
Proza lui Ury Benador 110
Proză interbelică basarabeană 115
Din proza absurdă românească 120
Un roman al „generației pierdute" 124
Dramaturgi și dramaturgie 130
Eseurile lui Norman Manea 135

MEMORIALISTICĂ, CORESPONDENȚĂ, EVOCĂRI

Memoriile prințului Nicolae Șuțu 143
Personalitatea lui Moses Gaster 148
N. Iorga în 1916-1918 154
Pagini evocatoare 159
În absența harului memorialistic 165
Misiunea franceză 171
Un izvor de infinite reflecții 177
Al. Lapedatu, memorialist 184
Mărturisirile unei prozatoare 190
Jurnalul lui C. Rădulescu-Motru 196
Al doilea volum al memoriilor lui Rădulescu-Motru 202
Destăinuirile lui Argetoianu 207
Jurnalul unei ființe rare 218
Jurnalul lui Sebastian 225
Jurnalul regelui Carol al II-lea 232
Jurnalul lui Victor Slăvescu 245
Corespondența primită de Vianu 251
Teribilul an 1940 257
Jurnalul lui Ioan Hudiță 263
Celibidache în corespondență 269
Din memorialistica lui Eftimiu 274
O evocare a Fălticenilor de altădată 280
Cenușa amintirilor 286
Enesciana 291
Un alt epistolar : I.D. Sîrbu 296
Memoriile lui Belu Zilber 302

FILOSOFIE ŞI FILOSOFI

Există o istorie a filosofiei românești ? 311
Un dicționar de filosofie românească 317
Martiriul lui Inochentie Micu-Klein 323
Organic și organicism la N. Iorga 329
O carte anacronică și în 1910 335
Relația între timp și destin 341
C. Rădulescu-Motru despre etnic 347
C. Stere editat la Chișinău 352
Scrieri inedite ale lui Vianu 358
Reabilitarea lui Nichifor Crainic 363
O ediție contrafăcută 368
M. Ralea despre fenomenul românesc 373
Al doilea volum din publicistica lui Noica 379
Emil Cioran – pro și contra. Între puritate
și sudalmă 385
Despre naționalism și națiune 391

EXEGEZE ŞI EXEGEȚI

Publicistica eminesciană de la *Timpul* 399
Disociere convertită în justificare 405
Boala lui Eminescu 412
O exegeză de istorie a medicinei românești 418
Dincolo de realism 424
O vocație insuficient fructificată 429
Blaga în 1935-1944 435
Biografie comportamentală 442
Aderca în monografie 447
Condiția scriitorului interbelic 453
Experimentul lui Ion Sava 459
Dicționarul lui Al. Mirodan 464

Eseurile lui Alexandru George 470
Iuliu Maniu 476
Despre Noica și paradoxele sale 484
Paul Celan și Bucovina natală 489
Cum a fost asasinată mama Monicăi Lovinescu 495
Un document de epocă 502

Colecția *Ego*

- romane
- jurnale
- memorii
- proză scurtă

au apărut:

Mariana Codruț – *Casa cu storuri galbene*
Doina Jela – *Telejurnalul de noapte*
Iosif Sava – *Poli(tico)fonii*
Gabriel Andreescu – *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă*
Anamaria Beligan – *Încă un minut cu Monica Vitti*
F.M. Dostoievski – *Idiotul*
Cornel Ungureanu – *A muri în Tibet*
Dan Stanca – *Muntele viu*
C.T. Popescu – *Copiii fiarei*
Bulat Okudjava – *L'amour toujours*
F.M. Dostoievski – *Jurnal de scriitor* (vol. I, II, III)
Ion Vianu, Matei Călinescu – *Amintiri în dialog*
Grigore Ilisei – *Oleacă de taifas*
C.T. Popescu – *Vremea Mînzului Sec*
Alexandru Călinescu – *Interstiții*
Stelian Tănase – *LA* vs. *NY. Jurnal american*
C.T. Popescu – *Timp mort*
Iosif Sava – *Claviaturile timpului. Jurnal pe portative*
Dorin Spineanu – *Nataşa blues*
F.M. Dostoievski – *Scrieri politice. Evenimente internaționale*
Daniel Vighi – *Insula de vară*

Dan Stanca – *Ultimul om*

Serge Moscovici – *Cronica anilor risipiți*

Miguel de Unamuno – *Jurnal intim*

Henri Troyat – *Sfîrșit de vacanță*

Anamaria Beligan – *Scrisori către Monalisa*

Carlo Masoni – *Interior cu fereastră deschisă și alte nuvele*

Dima Bicleanu – *Buimatic prin lume*

Cătălin Mihuleac – *Titlu neprecizat*

Françoise Giroud – *Arthur sau fericirea de a trăi*

Val Gheorghiu – *Pretențiile barcagiului Caron*

Cristian Bădiliță – *Tentația mizantropiei. Stromate*

C.T. Popescu – *Omohom. Ficțiuni speculative*

C.T. Popescu – *România abțibild*

Ion Simuț – *Arena actualității. Confidențe*

Mircea Mihăieș – *Masca de fiere. Pamflete*

Ileana Mălăncioiu – *Călătorie spre mine însămi*

Zigu Ornea – *Polifonii*

în pregătire:

Grigore Ilisei – *Divanuri duminicale*

Redactor: Dana Zămosteanu
Coperta: Manuela Oboroceanu
Tehnoredactor: Dorin Vasiluță

Bun de tipar: februarie 2001. Apărut: 2001
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266
6600, Iași, Tel. & Fax (032) 21.41.00; (032) 21.41.11;
(032) 21.74.40 (difuzare); E-mail: polirom@mail.dntis.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7;
Tel.: (01) 313.89.78; E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. Polirom Co S.A.
6600, Iași, Calea Chișinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323; Fax: (032) 230485

Valoarea timbrului literar este de 2% din prețul de vînzare și se adaugă acestuia. Sumele se virează la ASPRO.

© 2001 by Editura POLIROM

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 4, Iaşi, P.O. BOX 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:

ORNEA, ZIGU
Polifonii/ Zigu Ornea
Iaşi: Polirom, 2001
516 p.; 18 cm (Ego)

ISBN: 973-683-591-X

821.135.1.09

Printed in ROMANIA